

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ
ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ»

ТЕОРЕТИЧНА І ДИДАКТИЧНА ФІЛОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

СЕРІЯ «ФІЛОЛОГІЯ»

СЕРІЯ «ПЕДАГОГІКА»

ВИПУСК 25

Переяслав-Хмельницький – 2017

ЗАСНОВНИК

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Свідцтво про державну реєстрацію: КВ № 21622–11522 ПР від 08.09.2015 р.

Збірник затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 16.05.2016 р. № 515 як наукове фахове видання у галузях педагогіки та філології (додаток 12)

РЕДАКЦІЙНА РАДА ЗБІРНИКА

Дроздова Ірина Петрівна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри природничих і гуманітарних дисциплін Харківського національного автомобільно-дорожнього університету (*м. Харків, Україна*).

Копусь Ольга Антонівна – доктор педагогічних наук, професор, перший проректор з навчальної та науково-педагогічної роботи ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» (*м. Одеса, Україна*).

Корпанюк Микола Павлович – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української і світової літератури та методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», **головний редактор** (*м. Переяслав-Хмельницький, Україна*).

Мізін Костянтин Іванович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (*м. Кременчук, Україна*).

Навальна Марина Іванівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри документознавства ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», **заступник головного редактора** (*м. Переяслав-Хмельницький, Україна*).

Омельчук Сергій Аркадійович – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри слов'янських мов та методик їх викладання, проректор з наукової роботи Херсонського державного університету, дійсний член Української академії акмеології (*м. Херсон, Україна*).

Токмань Ганна Леонідівна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри української і світової літератури та методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», **заступник головного редактора** (*м. Переяслав-Хмельницький, Україна*).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ЗБІРНИКА

СЕРІЯ «ФІЛОЛОГІЯ»

Бардіна Наталя Василівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (*м. Одеса, Україна*).

Кавун Лідія Іванівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української літератури і компаративістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (*м. Черкаси, Україна*).

Кагановська Олена Марківна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри романської філології Київського національного лінгвістичного університету (*м. Київ, Україна*).

Кіраль Сидір Степанович – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української, англійської і латинської мов імені М. Драй-Хмари Національного університету біоресурсів і природокористування України (*м. Київ, Україна*).

Коваль Володимир Іванович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російського, загального і слов'янського мовознавства Гомельського державного університету імені Ф. Скорини (*м. Гомель, Білорусь*).

Корпанюк Микола Павлович – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української і світової літератури та методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», **головний редактор** (*м. Переяслав-Хмельницький, Україна*).

Кулик Олена Дмитрівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри української лінгвістики і методики навчання, керівник навчально-наукового центру шевченкознавства ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», член-кореспондент Української академії акмеології (*м. Переяслав-Хмельницький, Україна*).

Мазоха Галина Степанівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української і світової літератури та методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (*м. Переяслав-Хмельницький, Україна*).

Мех Наталія Олександрівна – доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України, професор кафедри української лінгвістики і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (*м. Переяслав-Хмельницький, Україна*).

Михед Тетяна Василівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри зарубіжної літератури Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (*м. Київ, Україна*).

Мізін Костянтин Іванович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (*м. Кременчук, Україна*).

Навальна Марина Іванівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри документознавства ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», **заступник головного редактора** (*м. Переяслав-Хмельницький, Україна*).

Овсієнко Людмила Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри української лінгвістики і методики навчання, заступник декана філологічного факультету (з наукової роботи) ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», член-кореспондент Української академії акмеології, **заступник головного редактора, відповідальний секретар** (*м. Переяслав-Хмельницький, Україна*).

Свириденко Оксана Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української і світової літератури та методики навчання, декан філологічного факультету ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький, Україна).

Селіванова Олена Олександрівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (м. Черкаси, Україна).

Скляренко Олеся Богданівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземної філології і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький, Україна).

Фонарь Вікторія Серафимівна – доктор філологічних наук, доцент, доцент Департаменту румунської мови і літературознавства Молдавського державного університету (м. Кишинів, Молдова).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ЗБІРНИКА СЕРІЯ «ПЕДАГОГІКА»

Ваджибов Малик Джамалутдинович – доцент кафедри методики викладання російської мови і літератури Дагестанського державного університету (м. Махачкала, Республіка Дагестан).

Доброскок Ірина Іванівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри професійної освіти ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький, Україна).

Жигалова Марія Петрівна – доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки ЗО «Брестський державний університет імені О.С. Пушкіна» (м. Брест, Білорусь).

Караман Станіслав Олександрович – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Гуманітарного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка (м. Київ, Україна).

Кардаш Лариса Василівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української лінгвістики і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», член-кореспондент Української академії акмеології (м. Переяслав-Хмельницький, Україна).

Кулик Олена Дмитрівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри української лінгвістики і методики навчання, керівник навчально-наукового центру шевченкознавства ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», член-кореспондент Української академії акмеології (м. Переяслав-Хмельницький, Україна).

Овсієнко Людмила Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри української лінгвістики і методики навчання, заступник декана філологічного факультету (з наукової роботи) ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», член-кореспондент Української академії акмеології, заступник головного редактора, відповідальний секретар (м. Переяслав-Хмельницький, Україна).

Пентиліук Марія Іванівна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри мовознавства Херсонського державного університету, заслужений діяч науки і техніки України (м. Херсон, Україна).

Плахотник Василь Макарович – доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії навчання іноземних мов Інституту педагогіки НАПН України (м. Київ, Україна).

Потапенко Олександр Іванович – кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри української лінгвістики і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький, Україна).

Токмань Ганна Леонідівна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри української і світової літератури та методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», заступник головного редактора (м. Переяслав-Хмельницький, Україна).

Шапран Ольга Іллівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький, Україна).

РЕЦЕНЗЕНТИ

Горошкіна Олена Миколаївна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри української мови Гуманітарного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка (м. Київ, Україна).

Кузьменко Володимир Іванович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри романо-германської філології Національної академії Служби безпеки України (м. Київ, Україна).

*Рекомендовано Вченою радою ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
(протокол № 7 від 3 лютого 2017 року)*

Теоретична і дидактична філологія : збірник наукових праць. – Серія «Філологія, Педагогіка». – Переяслав-Хмельницький ; Кременчук : Видавець ПП Щербатих О.В., 2017. – Випуск 25. – 532 с.

До збірника ввійшли статті з актуальних питань сучасного мовознавства, літературознавства та педагогіки.

Для науковців, аспірантів і студентів.

За зміст і якість поданих матеріалів відповідальність несуть автори. Підготовка до публікації, що проводиться редакційною колегією, полягає в доведенні до стандартів, прийнятих у межах видання.

ISSN 2309-1517(Print)

ISSN 2415-3656 (Online)

Key title: Teoretična i didaktična filologija

Abbreviated key title: Teor. didakt. filol.

© ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 2017

УДК 81'42 = 111

*Катерина Андрійшина
(м. Київ, Україна)*

МЕДІЙНА АВТОРИЗАЦІЯ В ІНДИВІДУАЛЬНІЙ, ІНСТИТУЦІЙНІЙ І КОЛЕКТИВНІЙ ПЕРСПЕКТИВАХ

Медійну авторизацію, яка відображає ступінь вияву автора, його констатації або оцінки під час конструювання дійсності у текстах ЗМІ, диференціюємо з урахуванням кількості авторів, задіяних у створенні тексту. У цій статті показано, що медійна авторизація відображена в англомовних журналах новин трьома основними різновидами: індивідуальним, представленим окремим автором; колективним, що відбиває співпрацю групи авторів; інституційним, який виявляється у відсутності вказівки на автора.

Ключові слова: *англомовний журнальний дискурс, медійна авторизація, індивідуальна авторизація, інституційна авторизація, колективна авторизація.*

Медийную авторизацию, которая отражает степень проявления автора, его констатации или оценки во время конструирования действительности в текстах СМИ, дифференцируем с учетом количества авторов, задействованных в создании сообщения. В этой статье показано, что медийная авторизация отражена в англоязычных журналах новостей тремя основными видами: индивидуальным, представленным отдельным автором; коллективным, отражающим сотрудничество группы авторов; институциональным, который проявляется в отсутствии указаний на автора.

Ключевые слова: *англоязычный журнальный дискурс, медийная авторизация, индивидуальная авторизация, институциональная авторизация, коллективная авторизация.*

Media authorization which reflects a degree of author representation, his statements or assessments while constructing the reality in the media is differentiated in accordance with the number of authors who are involved in text creation. This paper reveals the idea that media authorization is represented in the English news magazines by three basic kinds: individual, introduced by a certain author; collective, reflected by a group cooperating authors; institutional in case there is no author indication.

Key words: *English magazine discourse, media authorization, individual authorization, institutional authorization, collective authorization.*

З погляду семантичного синтаксису авторизація розглядається як обов'язкова характеристика речення, що вказує на автора, його констатації або оцінки дійсності [6, с. 263]. При дослідженні наукового дискурсу авторизацію потрактовують як інтеграційну прагмасемантичну категорію, що

відображає опредметнені в семантиці й структурі дискурсу комунікативно-прагматичний, метакомунікативний та оцінний компоненти смислу, ідентифікуючи автора як мовну особистість і суб'єкта пізнання [2, с. 5]. Специфіка авторизації медійного тексту взагалі і журнального зокрема полягає в тому, що він створюється багатьма учасниками комунікативного процесу, кількість яких інколи сягає восьми [15, с. 48], внаслідок чого поняття автора як мовної особистості певною мірою нівелюється.

Медійна авторизація відображає ступінь вияву автора, його констатації або оцінки під час конструювання дійсності та постає як континуум, який охоплює три основні різновиди адресанта: індивідуальний, представлений подібно до традиційних різновидів дискурсу окремим автором [4, с. 12], що знаходимо в американських новинних часописах *Time* і *Newsweek*; колективний, що включає групу осіб, яка створює текст на основі розподілу праці [10, с. 169], поширений у журналі *Time*; інституційний, за якого кілька авторів «конструюють і підтримують певну суспільну групу» [18, с. 253], притаманний британському виданню *The Economist*, яке подає статті без посилання на авторів.

Відповідно, **мета** цієї статті зумовлена необхідністю обґрунтувати виокремлення різних видів медійної авторизації як нового явища, зумовленого розвитком дискурсу ЗМІ. Досягнення вказаної мети передбачає розв'язання таких **завдань**: дати визначення медійної авторизації; охарактеризувати різновиди авторизації в англомовних новинних журналах; розкрити відмінності між індивідуальною, колективною та інституційною авторизацією.

При диференціації різних видів авторизації ми виходимо з положення про те, що авторство журнального тексту засновується на чотирьох базових критеріях: внесок в концепції або дизайн журнального тексту; збір, аналіз або інтерпретація інформаційного матеріалу; остаточне затвердження версії опублікованого журнального тексту; відповідальність за всі аспекти роботи в забезпеченні того, щоб питання точності або цілісності будь-якої частини інформаційного матеріалу були належним чином досліджені і вирішені [20, с. 109].

Спільними рисами текстів з різними видами авторизації є рішення їх авторів, яка подія має бути представлена аудиторії, адже не всі явища і процеси, що відбуваються у світі, висвітлюються у журнальному дискурсі, і навіть тим, котрі потрапили у фокус уваги, присвячується різна за обсягом кількість повідомлень, що створює ефект важливості тієї чи іншої події [8, с. 111]. Індивідуально-авторська, колективна, інституційна точка зору зумовлюється темою повідомлення, що, в свою чергу, визначає вибір та послідовність вживання мовних одиниць з урахуванням їхньої семантики з метою побудови необхідної перспективи події.

Відмінними рисами текстів з трьома вказаними різновидами авторизації є приналежність до різних жанрів медійного дискурсу, які розглядаються як мовленнєві медіа-універсалії: новинний, рекламний, інформаційно-аналітичний і публіцистичний («feature») [17, с. 93].

Інституційна авторизація притаманна медійним текстам новинного та рекламного жанрів, індивідуальна є поширеною у публіцистиці, а інформаційно-аналітичному жанру характерні усі три різновиди авторизації: індивідуальна, інституційна, колективна.

Інституційна авторизація представлена в новинах, рекламі, прес-релізах компаній. Інституційність текстів новин, які, з одного боку, надають інформацію про актуальні для читача події, а з іншого, викладають її таким чином, щоб адресат міг зрозуміти, про що йдеться виявляється у відсутності вказівки на автора та у висуненні на перший план події [14, с. 133–142]. Авторизація у рекламі є інституційною, оскільки подається як безособове повідомлення про товари та послуги від виробників [10, с. 112] представлених компанією (інституцією), а не конкретною особою. Прес-релізи на сайтах компаній, традиційна група PR-жанру як різновиду новинного медійного дискурсу [5, с. 50], не підписуються й не персоніфікуються, оскільки як тип PR-тексту, вони є відображенням корпоративного погляду, який виходить не від конкретної особи, а від інституції, формуючи «надособисте» авторство [1, с. 109].

Індивідуальна авторизація як спосіб вираження власної думки та оцінок автора більш притаманна публіцистичним текстам, котрі попри їхній інформаційно-аналітичний характер, є вільними за структурою, тематикою й обсягом і в англomовній журналістиці визначаються як *features* «статті проблемного характеру».

Усі різновиди авторизації – індивідуальна, колективна, інституційна, які характерні інформаційно-аналітичним статтям журнального дискурсу обираються залежно від розглянутої теми, власного бажання журналістів працювати у команді та політиці видання.

Індивідуальна авторизація англomовних журнальних текстів представляє окремого автора журнального тексту з підписом, що вказує на його повну відповідальність за достовірність інформації журнального тексту. Цей різновид авторизації має свої риси, які зближають авторів журнального та художнього текстів – власне світосприйняття, бачення теми та підхід до розгляду та аналізу матеріалу. Як і творець художнього тексту, автор журнальної статті з індивідуальною авторизацією може розглядатися з урахуванням його біографічних, соціальних та культурних даних. Але на відміну від творця художнього твору, який не повинен виявляти себе в текстовому просторі особисто, автор журнального тексту позиціонує себе відкрито [9, с. 151].

Автор статті з індивідуальною авторизацією пропонує готові висновки, заздалегідь характеризуючи подію як «позитивну» або «негативну» залежно від власної авторської точки зору на описуване, авторські коментарі, які відносяться до журналістики думки, є не менш важливішими самого факту, бо виховує та освічує читача, говорячи «правду», апелюючи до емоцій та приймаючи одну зі сторін конфлікту, описуваної події [3, с. 17].

Ілюстрацією статті з індивідуальною авторизацією слугує будь-який журнальний текст зі вказівкою на окремого автора – матеріал оглядача або

репортаж кореспондента [7, с. 17]. Прикладом журнального тексту з індивідуальною авторизацією слугує стаття *The hardest question: explaining the Paris attacks to my child* (Time 30.11.2015). На її автора вказує особовий займенник першої особи однини *I*, який вводить пряму мову Вів'єн Волт (Vivienne Walt), через яку він себе активно позиціонує, напр., *Having asked so many questions of so many people since that Friday – on the streets, at the sites of the attacks, outside Paris' morgue – I was stumped* [Time 30.11.2015, 136]. У наведеному прикладі дієслово *stump* «спантеличувати» додатково підкреслює авторську особисту розгубленість під час терактів у Парижі 13 листопада 2015 року. На активну участь автора в описуваних подіях вказує присвійний займенник *my*, який персоніфікує розповідь автора, уводячи членів його родини (*my son*), напр., *That question (Mama, were kids killed?) came two days after the devastating terrorist attacks in Paris killed 129 people, when I finally sat down to dinner with one Paris resident I had seen almost nothing of since the Nov. 13 assault [...]: my own 9-year-old son* [Time 30.11.2015, 136].

Інституційна авторизація – дискурсивна категорія вияву соціального інституту (видання). Оцінюванням інформації, яку представляє редакційний колектив (інституція) стає сам факт оприлюднення статей з коментарями або їх заборони аж до знищення: «записано, бо гідно записи», «опубліковано, бо гідно публікації» [11, с. 56]. Для підкреслення значущості корпоративного характеру видання редакція навмисно не вказує авторів матеріалів, що публікуються, як наприклад це прийнято у відомому журналі *The Economist* (див. www.economist.com).

Інституційна журнальна авторизація виявляється у представленні особового/безособового джерела інформації, який володіє сильним впливом, щоб узаконити зміни і практики в обговорюваному питанні, що публікується у вигляді загальних фраз з безособовим посиленням або прямої мови посадової особи представницької влади, що вказують на ступінь важливості інформаційного джерела засобами масової інформації [16, с. 51].

З метою надання більшої достовірності інформації статтям з інституційною авторизацією, редакційним колективом використовується комбінований метод надання інформації, який полягає у зверненні до особистого (з вказівкою на персональні дані коментатора) та безособового (використання збірних іменників або неозначених займенників) джерел [16, с. 52]. Інституційність авторизації виявляється у тому, що навіть конкретно вказаний коментатор висловлює не свої власні думки, а є представником інституційного органу від імені якого висловлюється.

Авторами статей з інституційною авторизацією може виступати одна або декілька осіб, об'єднаних спільною діяльністю в одній організації, які у царині журнального дискурсу представлені редакціями [Wager 2007, с. 110]. Для написання текстів з інституційною авторизацією існують різні причини, наприклад політика видання, співпраця журналістів, переконання важливості інформації над автором, авторська відстороненість від описуваних подій. Часопис *The Economist*, який подає статті авторського підпису на своїй офіційній сторінці коментує це наступним чином: *The Economist* говорить

спільним голосом та пишеться багатьма «руками» (*many hands write The Economist, but speaks with a collective voice*) «Економіст пишеться багатьма руками, але говорить одним голосом» [http://www.economist.com/help/about-us#About_Economistcom]. Під час роботи над статтями автори журналу *The Economist* щотижня на зустрічах, які відкриті для всіх членів редакції, обговорюють, ухвалюють та сумісно редагують інформаційні матеріали. Журналісти часто співпрацюють над статтями та звертаються один до одного за допомогою й інформацією. Основна причина інституційної авторизації журнальних статей, є переконання, що написане є набагато важливішим за автора. Джеффри Кроутер, редактор *Економіста* з 1938 по 1956 рік, започаткував подання статей без авторського підпису, обґрунтовуючи це тим, що журналісти є «не господарями, а слугами інформації», яка є набагато важливішою за них (*not the master but the servant of something far greater than himself*) [http://www.economist.com/help/about-us#About_Economistcom].

Оскільки авторство не вказується, визначити який внесок зробила кваліфікована фізична особа для продукування журнального тексту іноді дуже важко. Політика багатьох видань, не підтримує обов'язкову вказівку на автора (авторів), що залишає невирішеним питання про їх кількість та якості їх вкладу у розробку журнального тексту [20, с. 110].

Апелюючи до розуму читача, автори статей з інституційною авторизацією, є відстороненими від описуваної події, споглядаючи її ніби зі сторони. Вони не повідомляють читачеві про те, що думають с приводу повідомлюваного, позитивно або негативно оцінюючи її [3, с. 16]. Статті з інституційною авторизацією належать до важливішої за авторський коментар журналістики факту, що подається без емоцій: апелюючи до розуму читача, надаючи інформацію автор, залишається нейтральним, не приймаючи жодну зі сторін, протиставлених у описуваній події [3, с. 17].

Прикладом журнального тексту з інституційною авторизацією слугує стаття *Can Binyamin Netanyahu win again?* часопису *The Economist* (The Economist 14.03. 2015), яка не має підпису автора. За відсутності займенників першої особи її інституційна авторизація передається безособовими синтаксичними конструкціями, представленими дієсловами в пасивному стані, які слабо або взагалі не відображають автора, підкреслюючи неважливість або невідомість діяча. Так, у наступному реченні інституційна авторизація відображена відсутністю вказівки на автора, який засуджує ізраїльського прем'єра: [...] *growth has been accompanied by high levels of inequality, for which Mr Netanyahu, a free marketer, is often blamed* (The Economist 14.03.2015).

Колективна авторизація відображає співпрацю групи авторів, оскільки у цьому разі більшість повідомлень з'являється внаслідок написання тексту та його переробки авторами, редакторами. Продуковані повідомлення відображають концептуальні структури, поширені в редакційній кімнаті [19, с. 65], включаючи та репрезентуючи всіх, хто працював над статтею [12, с. 34].

Авторські колективи (мінімум дві особи) можна зустріти в різних комбінаціях [13, с. 258]. Колектив авторів несе відповідальність за планування роботи над інформаційним матеріалом, внесення змін залежно від обставин і міри просування роботи. До колективної відповідальності авторів, а не часопису, до якого подається текст, належить ухвалення їх професійної кваліфікації та відповідність критеріям приналежності до автора. В аспекті колективної авторизації один представник виділяється із-поміж інших – відповідальний автор, який призначається колективом перед початком роботи над інформаційним матеріалом журнального тексту і підтверджується перед відправкою статті для публікації. Відповідальний автор – це особа, яка підтримує зв'язок колективу з керівництвом журналу під час роботи над рукописом, контролює надання експертної оцінки та процес публікації, і, як правило, гарантує, що всі адміністративні вимоги журналу, такі як окреслення деталей авторства, затвердження комітету з етики, реєстрації документації, а також форм звітності, належним чином завершені [20, с. 109].

У журнальних текстах з колективною авторизацією існує порядок згадування авторів. Деякі групи авторів перераховуються в алфавітній послідовності, іноді з припискою, що усі автори зробили однаковий внесок у дослідження матеріалу і публікацію. Перша людина в алфавітному списку учасників іноді стає відповідальним автором за замовчуванням, який, несе найбільшу відповідальність за інформацію, пропоновану у журнальній статті [12, с. 34].

Наприклад, відповідальним автором статті під назвою *Battle of the bathroom. Why the fight for transgender rights has moved into the most intimate of public spaces* (Time 30.05.2016, 30) є Майкл Шерер (Michael Scherer), позначений на початку, а співавтори – Charlotte Alter, Belinda Luscombe, Melissa Chan, Philip Elliott, Elizabeth Dias, Maya Phodan, Katy Steinmetz – названі у кінці статті. Колективний автор журнального тексту позначається через взаємодію мовних показників притаманних індивідуальній та інституційній авторизації у різних пропорційних відношеннях, що відображає домінанту фігуру у колективі – відповідального автора зі співавторами. Прикладом індивідуальних та інституційних показників у статті з колективною авторизацією є використання особового займенника та пасивного стану дієслова. Вживання особового займенника *our* у статті є показником індивідуальної авторизації і відсилає до відповідального автора, який говорить від імені авторського колективу – *Never mind the fights to come. That sentiment alone is a sign of how much our nation has already changed* (Time 30.05.2016, 37). Водночас у цій же статті інституційна авторизація відображена дієсловом *find* у формі пасивного стану, яка підкреслює неважливість або невідомість діяча, напр., *Today, the fears can be found expressed in the tapes of local school-committee meetings across the country* (Time 30.05.2016, 33). У наведеній статті з колективною авторизацією авторська індивідуальність відображена інклюзивним *our*, а інституційність – формою дієслова в пасивному стані.

Отже, авторизація є явищем медіа-комунікації, різновид якої визначає специфіку сучасного журнального тексту. Досліджувані різновиди авторизації диференціюємо з урахуванням кількості авторів, задіяних у створенні матеріалу, що виявляється у вказівках на них на сторінках видання. Індивідуальна авторизація має властивості автора художнього тексту – внесення власних оцінок до описуваного у журнальному тексті, які можна виявити, досліджуючи статті підписані одним автором. Колективна авторизація в журнальному дискурсі представляється текстами, над якими працюють декілька авторів, взаємодія яких над створенням інформаційного продукту істотно впливає на всебічний виклад і висвітлення матеріалу. Особливістю журнальних текстів написаних авторським колективом є підпис та вказівка на усіх задіяних у роботі авторів, що відрізняється від текстів з індивідуальною авторизацією, де підписується, несе відповідальність та затверджує остаточний матеріал тільки один автор, навіть якщо він отримував допомогу від інших осіб. Інституційна авторизація притаманна журнальним текстам, які подаються без вказівки на автора виданнями, до політики яких входить безособове поширення інформації. Інституційна авторизація презентує усе видання в цілому, надаючи оцінки та коментарі та спирається на відсторонене подання фактів. Подальше дослідження вбачаємо у розгляді мовних засобів відображення авторизації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Быков И.А. Интернет-технологии в связях с общественностью: учебное пособие / И.А. Быков, О.Г. Филатова. – Роза мира, 2010. – 275 с.
2. Гнезdechko O.H. Авторизация научного дискурса: коммуникативно-прагматический аспект (на материале англоязычных статей современных европейских и американских лингвистов): автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Киевск. нац. лингв. ун-т. / O.H. Гнезdechko. – Київ, 2005. – 20 с.
3. Григорян М.В. Пособие по журналистике / М.В. Григорян. – М. : «Права человека», 2007. – 192 с.
4. Добросклонская Т.Г. Медиалингвистика: вчера, сегодня, завтра / Т.Г. Добросклонская // Актуальные проблемы современной медиалингвистики и медиакритики в России и за рубежом. Международный научный семинар. – Белгород, НИУ «БелГУ», 2-3 апреля 2014 г. – С. 8–17.
5. Іванців О.В. Когнітивно-дискурсивні основи формування корпоративного іміджу (на матеріалі англomовних прес-релізів міжнародних косметичних компаній) : дис. ... кандидата філологічних наук : 10.02.04 / Ореслава Володимирівна Іванців. – Львів, 2016. – 225 с.
6. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г.А. Золотова. – М. : Наука, 1973. – 351 с.
7. Кузьмина Н.А. Современный медиатекст : учебное пособие / отв. ред. Н.А. Кузьмина. – Омск, 2011. – 414 с.
8. Кулик В. Дискурс українських медій : ідентичності, ідеології, владні стосунки // Володимир Кулик. – К. : Критика, 2010. – 655 с.

9. Располова С.С. Автор как реальный человек и образ автора в медиатексте / Светлана Сергеевна Располова // Вопросы теории и практики журналистики. – 2015. – Т. 4, № 2. – С. 149–158.
10. Рождественский Ю.В. Теория риторики : учеб. пособие / Ю.В. Рождественский; под. ред. В.И. Аннушкина. – 4-е изд., испр. – М. : Флинта: Наука, 2006. – 512 с.
11. Фарино Е. Введение в литературоведение: Учебное пособие / Е. Фарино. СПб. : Издательство РГПУ им. А. И. Герцена, 2004. – 639 с.
12. Albert T. How to handle authorship disputes: a guide for new researchers / T. Albert, E. Wager // The COPE Report, – 2003. – P. 32–34.
13. Detering H. Autorschaft. Positionen und Revisionen / Heinrich Detering. – Stuttgart : Metzler, 2002. – P. 258–309.
14. Diakopoulos N. Towards quality discourse in online news comments / N. Diakopoulos, M. Naaman // Proceedings of Computer Supported Cooperative Work. – 2011. – No 1. – P. 133–142.
15. Fairclough N. Media Discourse / N. Fairclough. – L. : Arnold Publishers, 1995. – 224 p.
16. Lavrusheva O. Discursive Legitimation Strategies in the Media. Case study of the UK retail planning policy / O. Lavrusheva. Master's thesis. Aalto University. School of Business, 2013. – 95 p.
17. Luhmann N. The Reality of the Mass Media / Niklas Luhmann. – Stanford : Stanford University Press, 2000. – 154 p.
18. Renkema J. Introduction to Discourse Studies / J. Renkema. – Amsterdam, Phil. : Benjamins, 2004. – 363 p.
19. Scheufele B. Frames, schemata, and news reporting / B. Scheufele // Communications. – 2006. – Vol. 31, № 1. – P. 65–83.
20. Wager E: Recognition, reward and responsibility: why the authorship of scientific papers matter. – Maturitas, 2009. – P. 109–20.

*Статтю рекомендовано до друку
доктором філологічних наук, професором,
завідувачем кафедри германської філології
Ніженського державного університету імені Миколи Гоголя*

Потапенком С.І.

Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2017 року

УДК 811.161.2'38

Ірина Афоніна
(м. Сєвєродонецьк, Україна)

ЗАСОБИ ІНТИМІЗАЦІЇ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОГО ТЕКСТУ

У статті висвітлено основні засоби інтимізації науково-популярних текстів. Виявлено основні лінгвальні механізми та мовні засоби інтимізації

тексту. Окреслено інтимізацію як важливий чинник процесу встановлення сприятливої атмосфери спілкування автор-читач. Акцентовано увагу на основних граматичних засобах, якими досягається ефект взаємодії автора і читача, зокрема виділено займенники, звертання, питальні конструкції. Розглянуто функцію розмовної лексики, а саме: сленгу, колоквіалізмів, фразеологізмів, за допомогою яких розкривається емоційно-експресивний та інтелектуальний зміст науково-популярного тексту. Проаналізовано вживання діалогізації як способу репрезентації інтимізації в англomовному науково-популярному дискурсі (на матеріалі англійської та американської літератури).

Ключові слова: інтимізація, граматичні засоби, автор, читач, діалогізація, питальні конструкції, стилістично «знижена» лексика, науково-популярний текст, емоційно-експресивний зміст.

В статье освещены основные способы интимизации научно-популярных текстов. Выявлены основные лингвальные механизмы и языковые средства интимизации текста. Интимизация определена как важнейший фактор процесса создания благоприятной атмосферы общения автор-читатель. Акцентируется внимание на основных грамматических средствах, с помощью которых достигается эффект взаимодействия автора и читателя, в частности выделены местоимения, обращения, вопросительные конструкции. Рассмотрена функция разговорной лексики, а именно: сленга, колоквизмов, фразеологизмов, с помощью которых раскрывается эмоционально-экспрессивное и интеллектуальное содержание научно-популярного текста. Проанализировано употребление диалогизации как способа репрезентации интимизации в англоязычном научно-популярном дискурсе (на материале английской и американской литературы).

Ключевые слова: интимизация, грамматические средства, автор, читатель, диалогизация, вопросительные конструкции, стилистически «сниженная» лексика, научно-популярный текст, эмоционально-экспрессивное содержание.

The article presents basic approaches of intimization in popular scientific texts. The basic lingual mechanisms and linguistic means of text intimization have been revealed. Intimization has been outlined as the most important factor of creating the effect of direct and friendly communication of the author and the reader through the text. Special emphasis has been laid upon the basic grammatical units which participate in creation of interaction effect between an author and a reader, namely pronouns, addressing, interrogative constructions. The function of colloquial lexicon has been considered, in particular slang, colloquialisms, phraseological units which carry out emotional expressive and intellectual content of the popular scientific text. The dialogue as a way of representation of intimization in English popular scientific discourse (based on the material of English and American literature) has been analyzed.

Key words: intimization, grammatical units, author, reader, dialogue,

interrogative constructions, stylistically «cut» or «reduced» vocabulary, popular scientific text, emotionally expressive content.

Зважаючи на антропоцентричний напрям сучасних лінгвістичних досліджень, вчені все більшу увагу приділяють вивченню художнього мовлення автора та його впливу на читача. Не можна не погодитися з твердженням представників американської лінгвістики Е. Сепіра та Б. Л. Уорфа, що світ ми сприймаємо не таким, яким він є насправді, а таким, який відкриває перед нами наша мова [2, с. 14]. Завдяки мові в кожній людини формується власна неповторна картина світу, яка репрезентується за допомогою різних мовних засобів, з-поміж яких виокремлюються засоби інтимізації мовлення.

У «Словнику сучасної лінгвістики: поняття і терміни» А. П. Загнітко зазначає, що інтимізація це мовні засоби і прийоми, які передають настрій мовця, наближають автора до читача як до співрозмовника, а також це стилістичний прийом у художньому мовленні, коли автор прагне увійти у ближчий комунікативний контакт з читачем [1, с. 78].

Інтимізація виражає емоційно-експресивний та інтелектуальний зміст тексту, що пов'язаний зі створенням ефекту спілкування, особистого контакту автора з читачем, з відтворенням невимушеної розмови, бесіди між ними. Метою цього мовного засобу є створення атмосфери, що сприяє формуванню таких почуттів, як співпереживання, співчуття і взаєморозуміння. У лінгвістиці останніх років інтенсивно дискутують питання мовленнєвих кодів, одиниць і категорій мови в їх прагматичному, когнітивному та комунікативному вимірах. У межах останнього вивчають умови реалізації мовної системи та функціонування її одиниць у конкретних актах спілкування, вибір і використання тих чи інших лінгвальних засобів учасниками комунікації залежно від застосовуваних комунікативних стратегій і тактик. Одна з таких стратегій – формування довірливої, інтимної атмосфери «прямої бесіди через текст», тобто стратегія *інтимізації*.

Постановка проблеми. Науково-популярна література повністю орієнтована на читача: відповідно до рівня його спеціальної підготовки перетворюється і «подається» власно наукова інформація.

У стилі наукового викладу, який прагне до максимальної точності передачі і сприйняття об'єктивного інтелективного змісту, цей зміст має однозначно співвідноситися з планом мовного вираження. Тому в науковому стилі він передається як би єдиним «інваріантним» способом за допомогою певного історично створеного і закріпленого традицією набору мовних засобів і прийомів викладу. Цей набір мовних засобів і прийомів викладу становить загальну денотативну систему науки, якою оперує певна група людей, які обмінюються науковою інформацією. Для них ця система є загальним «контекстом», загальним «фоновим знанням» [2, с. 77]. Завдяки цьому спілкування між членами даної групи може здійснюватися за правилом «загального коду» (shared code), відомого всім учасникам комунікації, що не потребує особливого «декодування» і забезпечує

адекватне недвозначне сприйняття наукової інформації [2, с. 79].

У науково-популярній літературі «фонові знання» автора і читача не збігаються, не в повному обсязі «покривають» одне одного, тому спілкування «того, хто передає» і «того, хто приймає» інформацію не може здійснюватися як кодове, семіотичне. У науково-популярній літературі об'єктивна інформація передається в індивідуальному авторському варіанті словесного оформлення. Автор науково-популярного тексту відходить від кодової системи і користується мовним матеріалом вільно, творчо, по-своєму його аранжує. Творчий суб'єктивний момент привноситься в розповідання для цілеспрямованого впливу на аудиторію, за допомогою якого автор вирішує завдання популяризації.

Адресант буде своєю «стратегією і тактикою» щодо користування мовних засобів, і водночас погоджує ступень «проінформованості» в даній галузі адресата; рівень спеціальної підготовки читача – це модифікатор мовної «поведінки» автора. На кожному рівні підготовленості читача автор намагається знайти спільну основу для комунікації. Для цього він прагне максимально зблизити «плани» «того, хто передає» і «того, хто приймає» інформацію, встановити найбільш тісний контакт з адресатом, всіляко інтимізувати розповідання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття інтимізації на сьогодні висвітлено достатньо ґрунтовно і різноаспектно – в контексті різних наукових парадигм: філософської (В. П. Руднєв), літературознавчої (М. М. Бахтін), культурологічної (Б. І. Шифрін), мовознавчої (Л. А. Булаховський, Ю. А. Бельчиков, Г. Г. Почепцов, І. К. Білодід, С. П. Денисова, А. В. Корольова). Соціально-культурна значущість інтимізації як категоріальної ознаки різних типів комунікації детермінує не тільки постійну увагу до засобів її лінгворепрезентації, а й неусталеність дослідницьких позицій у питаннях їх кваліфікації та інтерпретації (Л. А. Булаховський, Ю. А. Бельчиков, А. В. Корольова, А. Л. Палійчук та ін.). Водночас на тлі достатньо інтенсивних лінгвістичних студій поза належною увагою дослідників поки що залишаються мовні засоби вираження інтимізації у сфері науково-популярних текстів. Це підтверджує доцільність поглибленого вивчення феномену інтимізації в науково-популярному дискурсі [2, 3].

У лінгвістиці термін «інтимізація» вперше запропонував Л. А. Булаховський у 40-х роках. Інтимізацію він розглядає як особливу низку прийомів, що, по-перше, ставлять за мету наблизити самого поета до зображуваного; по-друге, збуджують читача до того, аби він розділив з автором елементи його творчої праці, ближче ввійшов в коло його почуттів і настроїв, зробившись ніби учасником самого живого процесу художнього вибору [3].

Згодом цей мовний засіб у працях лінгвіста набув стилістичної спрямованості і став визначатися як *стилістично-синтаксичний прийом*. Академік виділяє чотири основних синтаксичних прийоми інтимізації: «звернення до героїв розповіді як вираження авторського співчуття до того,

що вони переживають та думають»; «наказовий спосіб, що запрошує читача подумати, зважити, оцінити повідомлене автором»; «ми або форма першої особи дієслова множини»; «уявний діалог між читачем та автором» [3, с. 71].

Узагальнення дотичних до нашого аспекту дослідження положень теорії сучасної граматики, комунікативної лінгвістики, стилістики, лінгвопрагматики дає підстави акцентувати кілька основних, на нашу думку, засобів репрезентації інтимізації як функціонально-семантичної, комунікативно-прагматичної категорії, що репрезентує інформацію, актуалізує інтенції зближення комунікантів, моделювання тональності емоційного зближення (інтимності), поваги, приязні, симпатії тощо. До таких зараховуємо засоби фонетико-синтаксичні (інтимізувальні інтонації), лексико-фразеологічні (власні назви, назви осіб за родинними стосунками у прямому й переносному значенні, фамільярна лексика, діалектні слова тощо), словотвірні (зменшено-пестливі суфікси), граматичні – морфологічні й синтаксичні (частки, вигуки, модальні слова, дієслівні особові форми, слова категорії стану, вставні слова й конструкції, риторичні, окличні й питальні речення) тощо.

Мета статті – простежити й охарактеризувати специфіку вживання граматичних засобів та лінгвальних механізмів як основних засобів лінгвопсихологічного скорочення дистанції між автором і читачем та способів мовної репрезентації інтимізації в англomовному науково-популярному дискурсі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нижче наводяться результати вивчення прийомів і засобів інтимізації науково-популярних текстів. Матеріалом для дослідження послужила сучасна англійська та американська науково-популярна література.

Одним із прийомів інтимізації є використання особистих та присвійних займенників I-ої і 2-ої особи, завдяки чому в науково-популярних текстах виразно відчувається «присутність» обох учасників комунікації:

*Using symbols over the columns, **I** can write numbers, but now **you** would not dare leave out the little symbols. If **you** did, how could **you** differentiate A meaning «10» from A meaning «1»? [5]*

Характерно те, що автор прагне зблизити ці два плани – «того, хто передає» і «того, хто приймає» інформацію, намагається долучити читача до предмету, що викладається, допомогти освоїти його, подолати «бар'єр» нерозуміння, спонукає його розділити своє власне ставлення до об'єкта, свої погляди та уявлення. Саме тому «об'єднуючий» за своєю семантикою займенник I-ої особи множини *we* дуже часто використовується в науково-популярних текстах з тим відтінком значення, який визначається як «ми» – залучення слухача в процес комунікації.

Наведемо приклади:

***We** shall find something interesting about the theory which is nowadays so widely advertised under the name of «numerology...». [6].*

***We** shall see that it arose from one of the Greek and Hebrew ways of writing numbers long before these peoples knew the numerals which we all use today [4].*

Аналогічний ефект інтимізації оповіді досягається вживанням в науково-популярних текстах словосполучень з присвійним займенником 1-ої особи множини *our*.

У контексті наукового і науково-популярного текстів вживання присвійних займенників навіть в поєднанні зі словами, що позначають загальні для всіх поняття – це прийом інтимізації, елемент впливу.

It tells where our modern system of numbers came from... [5]

The story will tell you how the counters in our shops are related to the numerals which you use... [5]

Ступінь інтимізації оповіді особливо зростає при використанні *our*, похідного саме від *we*, спрямованого на «залучення слухача в процес комунікації». Автор науково-популярного тексту використовує словосполучення з цим займенником для того, щоб максимально «наблизити» читача до описуваного предмету, зробити його звичним і доступним. Такі словосполучення зазвичай стилістично забарвлені і конотативні. Наведені нижче приклади ілюструють даний випадок вживання займенника *our*:

This is our old familiar right-angled triangle [5].

... our guideline through the thickets of argument [4].

The latter is our mysterious force that causes bodies to fall [4].

Не упускаючи читача з поля зору, автор постійно звертається до нього безпосередньо або згадує про нього:

Ah, Gentle Reader, hut this is exactly what you do, whenever you add. [6]

Has the solution occured to the reader? The reader will just have to be on his guard. [6]

Пряма апеляція до читача виявляється і в використанні спонукальних речень:

Have a good look at these numbers [5].

Don't be disheartened if you notice that $10^{\frac{1}{2}}$ is a power of 10, while $\sqrt{10}$ which is exactly the same thing, is a root of 10 [5].

Безпосереднє звернення до співрозмовника характерно для усного розмовного спілкування, «видимість» якого створюється в текстах науково-популярної літератури.

Імітація живого розмовного спілкування – ще один прийом інтимізації тексту, викликаний необхідністю максимально зблизити «план» автора і «план» читача, забезпечити тісний контакт адресанта і адресата, створити атмосферу невимушеного спілкування, в процесі якого можливе ефективне вирішення завдань популяризації. Створенню ефекту реального живого спілкування служить, в першу чергу, діалогізація. Діалогізація писемного мовлення – явище дуже давнє, бо будь-яке спілкування людей, в якій би формі воно не здійснювалося за допомогою мови як засобу комунікації, вже за своєю природою передбачає наявність зворотного зв'язку, «прагне уникнути односторонності, хоче бути двостороннім, діалогічним» [2, с. 81]. Відлуння діалогу відчуються і в стилі наукового тексту.

Однак, оскільки будь-яка книжкова мова взагалі і наукова, зокрема, – «безадресна», а прагнення автора «отримати певний ефект «на виході», тобто в свідомості «того, хто приймає» інформацію, обов'язково для мовної діяльності, орієнтація на потенційного «співрозмовника» (читача) в письмовій науковій мові завуальована, менш очевидна, ніж, наприклад, в усному спонтанному мовленні, і діалог носить більш-менш імпліцитний характер.

Особливим стилістичним «навантаженням» виокремлюється риторичне питання. Риторичне питання не передбачає відповіді, відповідь вже покладена в ньому самому, оскільки риторичне питання є за змістом емфатичним ствердженням або запереченням. Воно запитується з метою привернути увагу, посилити враження, підвищити емоційний тон оповіді, залучити читача в міркування і нібито змусити його самого зробити висновки. Функція риторичного питання – вплинути на читача.

What then is time? Is it a devouring monster described by the Reverend Bramston? Or is it an ever – rolling stream bearing everything away to some other place?[4].

Or could time be likened to the irascible old gentleman who revenged himself on the Mad Hatter by keeping the time at 6 o'clock tea time all day and every day for months?[4].

Однак набагато частіше в науково-популярній літературі використовуються питання іншого типу. Їх мета – підготувати, налаштувати читача на оптимальне засвоєння інформації, після чого автор у доступній формі вводить її в свідомість реципієнта.

Now the question is: Can the series of all real numbers, or of all points in a line be set into a one-to-one correspondence with the series of integers? The answer is: No! [5].

Таким чином, автор питанням налаштовує читача на необхідність відповіді, який потім сам підказує йому і, отже, готує ситуації, коли читач сприймає цю відповідь як свою власну, що психологічно сприяє оптимальному засвоєнню інформації. Цей прийом досить широко використовується також і у власне науковому викладі з аналогічною метою.

Живе розмовне спілкування в науково-популярних текстах створюється також завдяки надзвичайно широкому використанню розмовної і стилістично «зниженої» лексики. Наявність цього шару лексики в «тілі» тексту усуває офіційність в спілкуванні автора і читача, створює атмосферу довіри і невимушеності, в якій інформація засвоюється з максимальним ефектом. Розглянемо, як функціонують елементи розмовної і стилістично «зниженої» лексики в структурі науково-популярних текстів, як взаємодіють вони з іншими одиницями мови.

By this point, however, it is just possible that some of you may suspect me of pulling a fast one [6].

Why it should be called the average value heaven only knows [6].

Now why on Earth should our unit ratios vary all over the lot, when our number system is so firmly based on 10? [6].

Використання стійких розмовних конструкцій надає розповіді неофіційний емоційний характер, «видимість» усного розмовного спілкування і є одним із прийомів інтимізації. У наведених нижче прикладах автор свідомо нехтує точністю і використовує розмовну лексику дуже широкого і загального значення. Конкретні значення таких слів стають очевидними в їх поєднаннях зі словами, що позначають спеціальні поняття. Завдяки цьому, читач отримує уявлення про описуваний предмет в дуже доступній формі:

*When any symbol (which **includes figures, letters or any other squiggle** we may be using) is multiplied by itself it is said to be squared [6].*

*Newton, also showed **this central-point business** to be true for spheres which consisted of a series of layers...[5].*

Іноді в ролі таких узагальнюючих слів виступають одиниці сленгу:

*I seem to hear loud yells from the audience. «What is all this?» comes the fevered demand. «Where does **this 'divide by 10' jazz** come from?» [6].*

jazz (slang): empty meaningless talk.

Висновки. На тлі інформаційної функції науково-популярного викладу такі елементи розмовної лексики як сленг, колоквіалізми, фразеологізми набувають особливої емоційності та експресивності. В інформаційному повідомленні вони сприяють залученню уваги до форми, в силу її неординарності, а потім – переключенню уваги адресата з форми на зміст, на його істинний сенс. Таким чином, використання «чужорідних» мовних засобів стає в науково-популярних текстах стилістично релевантним.

Стилістично релевантними є і всі розглянуті вище засоби інтимізації тексту, оскільки вони забезпечують дотримання двох найважливіших умов популяризації: оптимізації розуміння та стимулювання читацького інтересу. Інтимізація являє собою систему різнорівневих мовних і мовленнєвих засобів скорочення наративної дистанції між автором та читачем, що умовно перетворює процес прочитання науково-популярного тексту на пряму і дружню бесіду адресанта з адресатом.

Перспективу представлених у статті засобів інтимізації науково-популярних текстів визначає необхідність поглибленого вивчення діалогічних стосунків імпліцитного автора із імпліцитним читачем, що творять глибинний смисл тексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загнітко А.П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. Т. 1 / А.П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – С. 386.
2. Корольова А.В. Типологія наративних кодів інтимізації в художньому тексті: Монографія / А.В. Корольова. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2002. – 267 с.
3. Палійчук А.Л. Наративний код інтимізації (на матеріалі англomовного художнього дискурсу): дис... канд. філол. наук / Анна Леонардівна Палійчук. – Харків, 2011. – 253 с.

4. Bill Bryson. A Short History Of Nearly Everything [Електронний ресурс] / Bryson Bill. – Режим доступу : <http://www.e-reading.mobi/book.php?book=70875>

5. Scientific American [Електронний ресурс]. – <https://www.scientificamerican.com>

6. Nature [Електронний ресурс]. – <http://www.nature.com/nature/archive/index.html?year=2017-2006#2006>

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом філологічних наук, доцентом,
завідувачем кафедри романо-германської філології та перекладу
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
Літвінковою М.М.*

Стаття надійшла до редакції 06 лютого 2017 року

УДК 811.111'37:177.1

**Ольга Баліцька,
Олена Мисловська,
Мирослава Човганюк
(м. Вінниця, Україна)**

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕМАНТИКИ ВВІЧЛИВОСТІ

У статті представлений огляд основних напрямків вивчення категорії ввічливості, а саме з точки зору етичного, лінгвістичного та прагматичного підходів, теоретично обґрунтовано поняття ввічливості та встановлено, що саме ввічливість є одним із тих соціальних феноменів, за допомогою якого міжособистісна взаємодія регулюється таким чином, щоб спілкування протікало рівно, успішно та безконфліктно. У роботі також відзначено, що категорія ввічливості є предметом вивчення багатьох гуманітарних наук і досліджується в різних напрямках. Значний інтерес представляють дослідження порівняльного плану.

Ключові слова: *етичне поняття, лінгвістичний феномен, ввічливість, семантична категорія, міжособистісне спілкування, адресант, стратегічний прийом, дискурсивний підхід.*

В статье представлен обзор основных направлений изучения категории вежливости, а именно с точки зрения этического, лингвистического и прагматического подходов, теоретически обосновано понятие вежливости и установлено, что именно вежливость является одним из тех социальных феноменов, с помощью которого межличностное взаимодействие регулируется таким образом, чтобы общение протекало ровно, успешно и бесконфликтно. В работе также отмечено, что категория вежливости является предметом изучения многих гуманитарных

наук и исследуется в разных направлениях. Значительный интерес представляют исследования сравнительного плана.

Ключевые слова: этическое понятие, лингвистический феномен, вежливость, семантическая категория, межличностное общение, адресант, стратегический прием, дискурсивный подход.

The article provides an overview of the main directions of politeness category study, namely in terms of ethic, linguistic and pragmatic approaches and theoretically grounds the concept of politeness. The research states that politeness is one of those social phenomena, through which interpersonal interaction is regulated in such a way that communication becomes smooth, successful and can be held without conflict. It is also noted that category of politeness is the subject of study of many of the Humanities and is studied in different directions. Great interest is paid to the researches of politeness in comparison with other communicative categories.

Key words: ethic notion, linguistic phenomenon, politeness, semantic category, interpersonal communication, sender, strategic technique, discursive approach.

Лінгвістичні дослідження поняття ввічливості ґрунтуються на результатах наукового пошуку в різних сферах філологічних знань. Розмаїття підходів до категорії ввічливості і водночас відсутність єдиної концепції вирішення відповідних проблем щодо феномену ввічливості зумовлює необхідність аналізу цих теоретичних положень, що забезпечує передумови практичного аналізу цього об'єкта.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Вступаючи в спілкування, люди не тільки обмінюються інформацією, але й висловлюють різне ставлення один до одного. У висловленні, адресованому партнеру по комунікації, мовець здатний передати любов, дружелюбність, ворожість, в тому числі і різні відтінки такого ставлення: від підкресленої поваги до демонстративної неповаги. Всі випадки вияву шанобливого і доброзичливого ставлення до партнера по комунікації об'єднуються поняттям ввічливість.

Особливості вивчення даного явища лінгвістикою пов'язані з тим, що, по-перше, як і багато інших явищ реальної дійсності, ввічливість знаходить відображення в мові, по-друге, кожна мова має набір засобів реалізації значення ввічливості, по-третє, цей набір засобів носить специфічний характер [6, с. 3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У лінгвістичних дослідженнях другої половини ХХ століття явище ввічливості розглядалося з різних точок зору.

Активно вивчалися одиниці мовного етикету, в тому числі у порівняльному аспекті з даними інших мов, описувалися стереотипні етикетні ситуації та засоби їх репрезентації Н. І. Формановською, В. Є. Гольдіном, Г. О. Золотовою, Л. П. Рижовою, А. Г. Балакаєм та ін.

Велика увага явищу ввічливості приділяється в роботах прагматичної спрямованості, що відображають діяльнісне уявлення мови. Тут ввічливість розглядається як комунікативно-прагматична стратегія, орієнтована на досягнення позитивного результату, як один з принципів спілкування. Серед науковців, які розглядали ввічливість у даному напрямку Г. П. Грайс, Р. Лакофф, Е. І. Беляєва, О. В. Васильєва. Також досліджуються випадки порушення або ігнорування принципу ввічливості: О. А. Земська, О. В. Васильєва, І. О. Шаронов та ін.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. Актуальність даного дослідження обумовлена зростанням ролі міжособистісного спілкування, у зв'язку із розширенням меж міжнародного співробітництва; формуванням нових вимог до якості міжособистісного комунікативного процесу, спрямованого на досягнення взаєморозуміння; недостатньою розробленістю теорії ввічливості; потребою дослідження питань практичного регулювання міжособистісного вербального спілкування й взаємодії людей.

Мета статті – обґрунтувати та систематизувати поняття семантики ввічливості.

Завдання статті – проаналізувати поняття ввічливості як етичного та прагмалінгвістичного явища та визначити компоненти загальної семантики ввічливості.

Виклад основного матеріалу та наукові результати. Ввічливість відноситься до тих явищ реальної дійсності, які знаходять обов'язкове відображення в мові, оскільки вона припускає демонстрацію шанобливого, доброзичливого ставлення до партнерів по комунікації різними способами, в тому числі і засобами мови.

Однак у традиційній лінгвістиці семантика ввічливості та засоби її реалізації не були спеціальним об'єктом наукових досліджень. Увагу лінгвістів привертали лише вирази, пов'язані з усталеними нормами спілкування (Л. П. Якубінський, В. В. Виноградов, Б. Малиновський, Р. Якобсон), єдиної точки зору на граматичну природу даних одиниць вироблено не було. Активно розглядалися одиниці мовного етикету (А. А. Акішина, Н. І. Формановська, В. Е. Гольдін, Е. В. Зверєва, А. Г. Балакай, Л. П. Рижова та ін.). Певний інтерес представляє дослідження в руслі традиційної лінгвістики значень і різних способів вираження категорії модальності (А. А. Шахматов, В. В. Виноградов, А. М. Пешковський).

Будучи етичним поняттям, ввічливість потрапляє в сферу інтересів такої філософської дисципліни, як етика, об'єктом вивчення якої виступає мораль, моральність як форма суспільної свідомості, як одна з найважливіших сторін життєдіяльності людини, як один із способів нормативного регулювання дій людини в суспільстві. Словник з етики визначає ввічливість як «моральну якість, яка характеризує поведінку людини, для якої повага до людей стала повсякденною нормою поведінки і звичним засобом ставлення до оточуючих. Ввічливість – елементарна вимога етикету, яка включає в себе уважність, зовнішній прояв доброзичливості до

всіх, готовність допомогти кожному, хто цього потребує, делікатність, такт» [4, с. 37].

В якості одного зі шляхів реалізації вимог етики ввічливість знаходила різні обґрунтування.

Найтісніше з нормами міжособистісного спілкування пов'язана християнська етика, де необхідність прийнятих моральних норм обґрунтовується через поняття гріха, відплати за гріх. У християнській етиці кожна людина – «образ і подоба» Бога, «вінець» діянь, володар великого скарбу, святині-душі. Звідси випливає вимога поваги і жертовної любові до «іншого», ближньому. Стаючи верховним законом, християнська етика проникає в усі сфери людської діяльності. Оскільки «мова в структурі немовленнєвої діяльності володіє статусом дії» [3], комунікативна поведінка індивіда починає регулюватися тими ж нормами, а в список християнських чеснот потрапляє цілий ряд мовних дій (розрада, співчуття, прощення, порозуміння зі співрозмовником і т.д.).

На основі християнських заповідей в поєднанні зі спеціально створеними правилами поведінки – етикетом сформувався зміст поняття ввічливості в європейській культурі, яке з початком реформаторської діяльності Петра I було запозичене російською традицією.

Своїм культурологічним корінням етикет сягає системи умовних ритуалів, в дотриманні яких головну роль грає форма поведінки. У зв'язку з тим, що етикет обслуговує зовнішню сторону спілкування, несе в собі елемент гри і може виступати як самостійне соціальне явище (наприклад, у часи абсолютних монархій – придворний етикет), а християнська етика має на увазі збіг змісту і форми поведінки, явище ввічливості отримує двоїсту оцінку як в роботах філософів, так і в роботах лінгвістів. В сучасних дослідженнях переважає тенденція до зближення етикету з ввічливістю і моральністю.

В даний час домінуючим в описі явища ввічливості є прагматичний підхід, де ввічливість розглядається в якості одного з принципів мовного спілкування, який дозволяє мовцеві досягти комунікативної мети і не суперечити соціальним очікуванням партнера [6, с. 7].

Ввічливість розглядається в аспекті загальних стратегій позитивного ставлення до особи, що виявляється в значеннях мовленнєвих актів (вибачення, подяка, прохання, співчуття, комплімент тощо). Інший підхід пов'язаний із вивченням мовленнєвих актів. Перший напрям розгалужується на соціолінгвістику і прагмалінгвістику, другий є предметом прагмалінгвістики.

Ввічливість базується на розумінні поняття поваги до суспільної особи, до індивіда. Повага є градуовальною величиною і служить мірою вияву внутрішнього схвалення високого становища, яке займає особа в суспільстві. Ввічливість є одним із способів вираження схвальної оцінки статусу іншої особи. У такому співвідношенні: «повага» – це «те, що», а «ввічливість» – це «те, як» [2, с. 71].

Ввічливість як лінгвістичний феномен входить до стратегії уникнення конфліктів, соціальної індикації. Дослідники дають характеристики порушень принципів ввічливості й звертають увагу на соціально-психологічні чинники, що визначають форми і функції ввічливої поведінки. Ввічливість знаходить віддзеркалення в різних типах дискурсу та інших способах мовного вираження [11, с. 194].

З іншого боку, ввічливість є також оцінкою адресанта себе як представника певної групи, соціуму, який дбає про збереження самоповаги. Взаємодіючи з учасниками спілкування, мовець, зазвичай, хоче отримати схвалення своїх дій і намагається усунути перешкоди, які виникають під час мовленнєвої діяльності. Суть його бажань полягає у визначенні способу пом'якшення загрози самоповазі, використання ним негативної чи позитивної ввічливості.

Найповніше концепція ввічливості протрактована в монографії П. Браун та С. Левінсона «Politeness: Some Universals in Language Usage», в якій описано всі акти, що обмежують свободу або ставлять під загрозу самооцінку особи. Вони реалізуються у трьох типових стратегіях: вуалювання значення ввічливості засобами метафори, іронії, риторичних питань, натяків; прямого вираження значення без пом'якшувальних засобів; вираження значення негативного чи позитивного ставлення [7].

Усі засоби підпорядковані одній меті – регулюванню мовленнєвої взаємодії у спілкуванні, що уможлиблюється завдяки принципу кооперації та співробітництва [8, с. 45-47], доповненого постулатами ввічливості: такту, великодушності, похвали, скромності, згоди та симпатії [12, с. 132].

Вираження ввічливості безпосередньо пов'язане з оцінкою соціального статусу особи. У плані статусно-оцінної поведінки ввічливість представлена В.І. Карасиком у трикомпонентній структурі на опозиції ввічливе / неввічливе ставлення до партнерів спілкування: 1) позиція мовця (емоційно-вольовий самоконтроль, ступінь вольового контролю; рефлексія мовця – вектор самоповаги); 2) взаємозв'язок мовця й адресата (непередбачувана й фактична реакція партнера – вектор залежності); 3) спосіб мовного вираження [2, с. 86-87].

Спілкування передбачає важливу функцію налагодження стосунків, що здійснюється через усвідомлення й фіксування мовцями свого місця в системі рольових, статусних, міжособистісних стосунків [1, с. 28]. У спілкуванні адресант, як відомо, прогнозує й очікує типову реакцію і поведінку адресата та способи їх досягнення. Взаємне орієнтування й узгодження дій учасників спілкування залежить, зокрема, від дотримання чи недотримання ввічливості. Спрямовуючи ввічливу поведінку, адресант має намір переконати адресата у позитивному ставленні до нього та викликати відповідну реакцію доброго ставлення до себе. На персональному рівні очікується індивідуальна реакція, на соціальному рівні – формально прийнятна.

Для виявлення понятійних компонентів загальної семантики ввічливості важливим є також дослідження дефініції лексеми «ввічливий» в

різних типах словників. Це вказує на те, що з плином часу поняття про ввічливість змінюється. Якщо спочатку ввічливість співвідносилася з будь-яким знанням, зі знанням взагалі, то пізніше відбувається конкретизація змісту поняття (ввічливим є той, хто знає і дотримується придворного етикету). Надалі первинне значення лексеми втрачається, а своїм культурологічним корінням етикет сягає системи умовних ритуалів, в дотриманні яких головну роль грає форма поведінки. В даний час ввічлива поведінка припускає не тільки дотримання етикету, але і слідування вимогам загальнолюдської етики, щире позитивне ставлення до особистості іншої людини.

Центральними у смисловій структурі лексеми «ввічливий» є компоненти, об'єднані загальним поняттям «щира ввічливість»: *повага, паритетність, доброзичливість*; а також *делікатність, люб'язність, послужливість, ввічливість, привітність, дружелюбність, ласкавість, привітність*.

Периферійне положення займають компоненти *чемність, галантність, такт, коректність*, які не припускають обов'язкового щирого позитивного ставлення до особистості іншої людини, допускають розбіжність змісту і форми поведінки.

Спираючись на накопичений суміжними дисциплінами (етикою, прагматикою) матеріал і на основні положення теорії функціональної граматики, ми припускаємо, що система різнорівневих засобів, використовуваних для репрезентації семантики ввічливості може утворювати особливу функціонально-семантичну категорію.

Семантичні категорії представляють собою універсальні («надмовні») константи сенсу і виділяються на основі їх регулярної представленості (в тому чи іншому варіанті) у змісті висловлювань, у значеннях мовних одиниць та їх різноманітних поєднань [5, с. 30].

Семантична категорія ввічливості виявляє свій мовний зміст на основі характеристики даного явища в рамках інших наук (етики, прагматики). Ми виходимо з того, що в мові поняття ввічливість являє собою деяку семантичну спільність, яка визначається такими складовими її компонентами, як: 1) протиставленість невивічливості; 2) поважність; 3) паритетність; 4) доброзичливість; 5) національно-культурна специфіка.

Кожна із зазначених ознак, реалізуючись, спирається на одне або кілька взаємодіючих мовних засобів, які можуть бути граматичними, лексичними, лексико-граматичними.

Система варіативності ввічливості пов'язана з аналізом характеру взаємодії мовних одиниць з мовним середовищем. Поняття мовного середовища включає, як відомо, два різновиди – контекст і мовну ситуацію. Аналіз мовної ситуації, що охоплює «позамовні соціальні фактори і їх відображення в свідомості мовця і слухача» [5], має особливе значення, так як функціонально-семантична категорія ввічливості характеризується «прагматичною природою досліджуваних функцій» [5, с. 33]. Оскільки прагматичні функції розглядаються «як особливий аспект семантичних

функцій, що полягає в передачі відносин змісту мовних одиниць і висловлювання в цілому до учасників мовного акту і його умовам» [5, с. 9], аналіз засобів вираження семантики ввічливості пов'язаний з аналізом їх вживання в конкретних ситуаціях спілкування і вимагає уваги до структури мовного акту.

Для формування ввічливого висловлювання і його варіантів важливими є наступні прагматичні змінні мовного акту: я (мовець), зараз (той момент, коли я висловлююся), ти (адресат, той, кому мовець я направляю своє висловлювання), тут (те місце, де мовець я робить висловлюється). Важливою ознакою, яка бере участь у формуванні важливого висловлювання, є ознака відносин між мовцем і адресатом, до якого в залежності від виду мовного акту додаються варіативні ознаки.

Ознаки, які представляють прагматичний аспект категорії ввічливості створюють немовне середовище, яке у взаємодії з внутрішньомовним середовищем (контекстом) бере участь у презентації певних смислів конкретними мовними одиницями.

В умовах сьогодення світова лінгвістична парадигма переорієнтовується в бік комунікативно-функціонального дослідження мовних явищ, і дедалі частіше мовознавці говорять про «дискурсивний поворот» у лінгвістиці та необхідність звернення до вивчення ввічливості в контексті інтерактивних процесів. Як зазначає Д. Кадар, з публікацією трьох впливових робіт, а саме «A Critique of Politeness Theories» Дж. Ілен (2001), «Gender and Politeness» С. Міллз (2003) і «Politeness» Р. Уоттса (2003) починається новий етап в дослідженнях лінгвістичної ввічливості, які акцентують увагу не тільки на продукуванні мовцем певних висловлювань, а й на їх сприйнятті слухачем [10]. У межах дискурсивного підходу вчені акцентують увагу також на приналежності ввічливості міжособистісному рівню мовного спілкування та стверджують, що ввічливість являє собою радше евалюацію, ніж поведінковий комплекс.

Ще одним концептуальним положенням дискурсивного або постмодерністського підходу є осмислення поняття ввічливості як загально визнаного і лінгвістичного феноменів, детермінованих як ввічливість, що ототожнюється з аспектом лінгвістичної реалізації у комунікації, та ввічливість, яка репрезентує концептуальний аспект, пов'язаний з суспільним розумінням ввічливості й зорієнтований «на інтегральне вивчення ментальних і мисленнєво-комунікативних процесів». Доцільність введення термінологічних одиниць Дж. Ілен пояснює необхідністю не тільки розрізнення зазначених аспектів в розумінні ввічливості, а й вивчення їх взаємодії в процесі аналітичної процедури [11].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, ввічливість розглядається як універсальний принцип, з погляду системності етичних постулатів мовця, який у практиці мовної взаємодії відіграє значну регулюючу роль. Принцип ввічливості визначається як особлива стратегія мовної поведінки, спрямована на «запобігання конфліктних ситуацій».

Ввічливість є так званим стратегічним прийомом комунікації, від володіння яким залежить результативність спілкування.

Ввічливість – це функціонально-семантична категорія, план змісту якої складається з семантичних компонентів ввічливого спілкування (поваги, доброзичливості, паритетності та ін), а план вираження складають різнорівневі мовні засоби, що служать для репрезентації вказаного значення. [6, с. 4]

Існуючі в науковій літературі описи поняття ввічливості у філософському, етичному аспекті дозволили виділити власне мовний зміст ввічливості.

Семантика ввічливості виражається різнорівневими засобами (морфологічними, синтаксичними, словотворчими, лексичними, комбінованими); сукупність даних засобів можна розглядати як особливу функціонально-семантичну категорію.

Ввічливість як інваріант реалізується в цілому ряді варіантів і підтипів варіантів (або ситуацій), які в свою чергу репрезентуються через набір мовних засобів.

Отже, як бачимо, лінгвістичні дослідження категорії ввічливості ґрунтуються на різноманітні наукових підходів, запропонованих сучасною гуманітаристикою, проте домінуючим напрямком є дискурсивний підхід.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. / Флорій Сергійович Бацевич – К. : Академія, 2004. – 344 с.
2. Карасик В.И. Язык социального статуса. Социолингвистический аспект. Прагмалингвистический аспект. Лингвосемантический аспект. / В.И. Карасик. – М. : Гнозис, 2002. – 333 с
3. Леонтьева А.А. Национально-культурная специфика речевого поведения / А. А. Леонтьева [и др.]; под ред. А.А. Леонтьева, Ю.А. Сорокина, Е.Ф. Тарасова. – М., 1977. – 352 с.
4. Словарь по этике [Текст] : словарь / [ред. А.А. Гусейнов, И.С. Кон]. – 6-е изд. – М. : Политиздат, 1989. – 447 с.
5. Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / отв. ред. А.В. Бондарко. – Л. : «Наука», 1987. – 348 с.
6. Федорова Т.В. Семантика вежливости и средства ее выражения в современном русском языке (на материале произведений современной драматургии) : автореф. ... дис. на соиск. ученой степени : 10.02.01 »Русский язык« / Т.В. Федорова. – Брянск, 2004. – 20 с.
7. Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage / P. Brown, S. Levinson. – Cambridge : Cambridge University Press, 1987. – 345 p.
8. Grice H.P. Logic and conversation. In syntax and semantics // Ed. G. Cole, G. Morgan. – N.Y., 1975. – Vol. 3. – P. 26-47.
9. Eelen G. A Critique of Politeness Theories / G. Eelen. – Manchester : St. Jerome's Press, 2001. – 280 p.

10. Kádár D. Questions on Discursive Politeness Research – A Research Report. – Режим доступу : <http://eprints.hud.ac.uk/13110/>
11. Kasper G. Linguistic Politeness: Current Research Issues / G. Kasper // Journal of Pragmatics 14. – 1990. – № 2. – P. 193-218.
12. Leech G. Principles of pragmatics / G. Leech. – London : Longman. – 1983. – 264 p.

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом філологічних наук,
доцентом кафедри англійської філології
Вінницького державного педагогічного університету
ім. М. Коцюбинського
Грачовою І.Є.
Стаття надійшла до редакції 15 лютого 2017 року*

УДК 81'255.4:821.111-1 Г'юз

**Світлана Барилко,
Альона Бовт
(м. Сєвєродонецьк, Україна)**

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПЕРЕКЛАДІВ ВІРША ТЕДА Г'ЮЗА «ЯГУАР»

Пропонована стаття присвячена порівняльному аналізу перекладів вірша «Ягуар» сучасного англійського поета Теда Г'юза. Оскільки авторам статті не вдалося знайти переклади цього твору, зроблених професійними перекладачами українською та російською мовами, вони надають для аналізу перекладацькі версії цього вірша, виконані студентами різних вищих навчальних закладів України, які брали участь у Всеукраїнському студентському конкурсі художнього перекладу. Дослідження має інноваційний характер: вперше аналізуються перекладацькі версії поетичного твору, що до цього часу не перекладали.

Ключові слова: *порівняльний аналіз перекладів, особливості перекладу поезії, поетичний твір, художні цінності оригіналу, адекватний переклад, рима і ритм, вдалий переклад.*

Предлагаемая статья посвящена сравнительному анализу переводов стихотворения «Ягуар» современного английского поэта Теда Хьюза. Поскольку авторам статьи не удалось найти переводы этого произведения, выполненные профессиональными переводчиками, они предлагают для анализа переводческие версии этого стихотворения, выполненные студентами различных высших учебных заведений Украины, которые принимали участие во Всеукраинском студенческом конкурсе художественного перевода. Исследование имеет инновационный характер:

впервые представлены и проанализированы переводческие версии стихотворения, которое до настоящего времени ещё не переводили.

Ключевые слова: *сравнительный анализ переводов, особенности перевода поэзии, поэтическое произведение, художественные ценности оригинала, адекватный перевод, рифма и ритм, успешный перевод.*

The proposed article is devoted to comparative translation analysis of the poem «The Jaguar» written by the contemporary English poet Ted Hughes. As the authors of the article had failed to find the Ukrainian and Russian versions of the above-mentioned piece of poetry performed by professional translators they proposed to translate it to the students of different higher educational establishments of Ukraine who participated in the Students' Artistic Translation Contest. The research work can claim to the status of innovatory as the authors present and analyze the translations of the piece of poetry which has never been translated into Russian or Ukrainian before.

Key words: *comparative translation analysis, poetry translation peculiarities, piece of poetry, artistic values of the original, adequate translation, rhythm and rhyme, successful translation.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями.

Одним із найяскравіших літературних напрямків кінця ХХ століття був постмодернізм – літературний напрямок, що прийшов на зміну модерну і відрізнявся від нього не стільки оригінальністю, скільки розмаїттям елементів та заглибленістю в культуру. Саме постмодернізм відбивав складність, хаотичність сучасного світу. Одним із найпопулярніших представників цього літературного напрямку був Тед Г'юз, англійський поет-лауреат, що відрізнявся своєю оригінальністю і неповторністю, вигадливістю сюжетів та особливим стилем. На жаль, поетична творчість цього видатного митця не досліджена в повній мірі в нашій країні, оскільки існує обмаль перекладів його творів.

Аналіз останніх досліджень, в яких започатковане розв'язання даної проблеми і на які спирається автор.

У 80-90 роки ХХ століття з'явилося декілька наукових праць, присвячених Теду Г'юзу і його творчості: це – стаття Є. Ветрової «Своеобразие воззрений Т. Хьюза на природу» (1989), де Т. Г'юз предстає як поет-аніمالіст, кандидатська дисертація М. Цветкової «Основні тенденції в англійській поезії 50-70-х років 20-го століття (Філіп Ларкін. Том Ганн. Тед Г'юз)» (1990), в якій М. Цветкова характеризує Теда Г'юза як поета природи, а також наукові статті А. Зверева та В. Скороденка [4]. Стосовно англійських праць, нашу увагу привернули роботи Д. Вальдера, Т. Джифорда, К. Робінсона, К. Сейгара, Е. Фааса, С. Хіршберга [1].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Наукові праці, що ми досліджували, присвячені творчості Т. Г'юза. Що

стосується аналізу перекладів його поетичних творів, насправді, нам не вдалося їх знайти. Поезія Теда Г'юза, видатного англійського поета епохи постмодернізму, є дуже складною з погляду перекладу. Його специфічне бачення реальності, вигадливі форми прояву почуттів ускладнюють процес перекладу, а іноді роблять його практично неможливим. Варто підкреслити, що творчість Теда Г'юза практично невідома українському та російському читачеві. Існує лише кілька перекладів його віршів, зроблених Н. Банніковим, С. Бичковим, А. Кистяковським та Г. Шульпяковим [4]. Однак жоден з перекладів не можна назвати адекватним поетичним перекладом, тому що вони більше нагадують переказ. Це відбувається тому, що мови оригіналу і перекладу непорівнянні, а точні значення й естетичні якості слів взаємно не перекриваються. У вивчених нами інтерпретаціях віршів Т. Г'юза перекладачі керувалися лише зовнішніми ознаками поетичного твору і не намагалися передати внутрішню глибину тексту, тому в більшості випадків їхні переклади є поверхневими.

Однак, нам зовсім не вдалося знайти аналіз і переклади деяких віршів із збірника Т. Г'юза «Яструб під дощем». Отже, наше дослідження має інноваційний статус, оскільки вперше пропонуються й аналізуються перекладацькі версії поетичного твору, що до цього часу не перекладали українською або російською мовами. Ми проаналізували переклади, виконані студентами, котрі брали участь у Всеукраїнському студентському конкурсі перекладу «Художнє слово в світовій культурі-2015», який щорічно організує кафедра германо-романської філології та перекладу Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля [3]. На жаль, до журі конкурсу не надійшло жодного перекладу вірша Теда Г'юза «Ягуар» українською мовою. Отже, ми робили порівняльний аналіз російськомовних перекладів цього вірша.

Формування цілей статті (постанова завдання).

Наша стаття присвячена дослідженню вірша Теда Г'юза «Ягуар» та його перекладів. Ми маємо на меті зробити порівняльний аналіз перекладів вищезазначеного вірша.

Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Ця стаття написана у співавторстві. Одним із авторів є викладач кафедри германо-романської філології та перекладу СНУ ім. В. І. Даля Бовт Альона Юріївна. У 2015 році вона була студенткою і брала участь у конкурсі, тому її переклад вірша Т. Г'юза «Ягуар» також проаналізовано.

Поезія Теда Г'юза багатогранна. Будучи яскравим представником постмодернізму, він втілює у своїй ліриці усі його особливості: занепадницький настрій, самоіронію, змішання стилів. Більшість поетичних творів Т. Г'юза належить до анімалістичної лірики, своєрідністю якої є погляд зсередини на тваринний світ і його схожість зі світом людським. Т. Г'юз залишив близько двадцяти поетичних збірок, однією з найбільш значних серед них є «Яструб під дощем» 1957 року.

Вірш «Ягуар» – це яскравий твір, що належить до збірки «Яструб під

дощем». Дія у творі відбувається у зоопарку в один зі спекотних літніх днів. Переходячи від вольєра до вольєра, автор зображує диких знесилених тварин, що знемагають від нудьги через утримання їх у неволі. І ось, коли, здавалося, зоопарк знемагає від виснажливої спеки і нескінченної нудьги, несподівано поет звертає нашу увагу на одну із кліток, біля якої зібрався здивований натовп, який не може відвести захоплений погляд від постаті ягуара. З надзвичайною реалістичністю у вірші зображується неприборканість, міць та потужна енергетика дикої тварини.

Вірш «Ягуар» є одним із деяких поетичних творів Теда Г'юза, у яких автор використовує риму, наприклад другий рядок римується з третім, а дев'ятий римується з десятим та дванадцятим. Вірш складається з двадцяти рядків. Для зручності аналізу ми поділили твір за певною мікротемою на п'ять куплетів. Вже з першого куплету, Тед Г'юз вдається до стилістичних засобів, щоб надати твору реалістичних фарб. За допомогою зображувальної фігури «*parallel construction*» (паралельної конструкції), автор змальовує одночасність декількох різноманітних дій: «*The apes yawn and adore their fleas in the sun, the parrots shriek or strut, tiger and lion lie*» [2]. Крім того, у цьому уривку зустрічається декілька випадків порівняння – «*simile*», які сприяють більш глибокому розумінню атмосфери, що панує у зоопарку – атмосфери самотності, безпорадності та пригнічення: «*the parrots shriek as if they were on fire*», «*the parrots strut like cheap tarts*», «*tiger and lion lie still as the sun*» [2].

Більшість перекладів вірша «Ягуар» Т. Г'юза надійшла на Конкурс від студентів Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєвєродонецьк). Серед них: Ганна Гусакова, Уляна Малова, Альона Бовт, Вікторія Тютюнник. Але першим, ми розглянемо переклад Євгена Яненка, студента Сумського державного університету:

Обезьяны на солнце сладко зевают и блох едят.

Попугаи дико орут, словно пылают в огне, или, осмелев,

Как дешевые куртизанки, ради орехов привлекают бродяг.

Уставшие от безделья, тигр и лев неподвижны, подобно светилу... [3].

Інтерпретація Євгена дуже влучно відтворює зміст першоджерела. Єдиною неточністю можна вважати тільки вираз «*обезьяны блох едят*». В оригінальному вірші мається на увазі зовсім інше, адже слово «*adore*» перекладається як «*обожнювати, благоговіти*», а у контексті цього твору означає «*гріти або тішити*». Саме так переклала дієслово «*adore*» Олександра Архірей, студентка Державного вищого навчального закладу «Приазовський державний технічний університет» (м. Маріуполь):

Среди зевающих приматов, что греют блох под солнечным лучом,

Томится в клетке захудалой ара, вопя, как будто хвост его прижжен.

И он подобен уличной девице, что предлагается бродяге за орех.

Неподалеку накрыла ленность львицу и тигра, важно ждущего обед [3].

Як вже було зазначено вище, в оригіналі є римовані рядки, наприклад: другий та третій, у перекладі Є. Яненка другий рядок римується з четвертим,

а у версії О. Архірей теж інша рима: перший рядок римується з другим, а третій римується з четвертим, але це, на нашу думку, аж ніяк не псує форми поетичних фрагментів. Крім того студенти дуже майстерно відтворили у своїх інтерпретаціях усі порівняння, які зустрічаються в оригіналі уривку.

Наступний переклад належить Ганні Гусаковій (СНУ ім. В. И. Даля):

Обезьяны зевают и смакууют своих блох под солнцем.

Попугаи ж то вопят как резанные, то сами ходят гоголем

Как дешевые шлюшки, завлекая бродягу с орешком.

Изнуренного то праздностью, то львом и тигром

Лежавшим неподвижно как солнце [3].

Г. Гусакова вдається до тієї ж помилки, що і Є. Яненко, вона інтерпретує дієслово «adore» дієсловом «смакууют», хоча, якщо порівнювати ці дві роботи, то варіант Ганни є більш емоційно забарвленим. Дуже вдало студентка передає зміст дієслова «strut», зобразивши його за допомогою виразу «ходить гоголем». Цей вислів означає горду, сповнену гідності ходу. Однак, Г. Гусакова та О. Архірей невірно трактували зміст останніх двох рядків. В оригіналі, фраза «Fatigued with indolence» [2] стосується лева та тигра, але обидві студентки відносять її до образу бродяги.

Вікторія Тютюнник теж виконала римований переклад:

Обезьянки с блошками нежатся на солнышке.

Попрошайки-попугаи голоса, как на пожаре.

Уставшие от лени тигр и зверей царь,

Под солнцем лежат мирно и смотрят важно вдаль[3].

В. Тютюнник досить точно передала змістовний бік твору, хоча, можливо, не зовсім доречним є вживання прислівника «важно», бо через нього створюється зовсім протилежний настрій вірша: атмосфера у зоопарку, яка зображена в оригіналі в негативній формі, у перекладі набуває урочистості.

Серед творчих робіт, представлених на Всеукраїнському конкурсі перекладу, ми б хотіли звернути увагу на творчу роботу Альони Бовт:

Зевают мартышки, под солнышком блох поедая.

Кричат попугаи и мечутся, словно в огне,

И кланчут орешки бесстыдно, вдоль прутьев шагая.

И тигр, и лев – в изнуренном от ленности сне [3].

Перше, що впадає у вічі, полісиндетон (укр.) / многосоюзие (рос.). А. Бовт використала його, щоб зробити акцент на іншій фігурі мовлення – на паралельній конструкції. Якщо не звертати увагу на дієприслівник «поедая», який не передає смислового навантаження оригінального дієслова «adore», у цілому, А. Бовт дуже точно передала зміст першоджерела і при цьому надала йому милозвучності та естетичного оформлення.

У перекладі Уляни Малової також використано риму. Дієслово «adore» перекладено дієсловом «нежатся», зберігши, таким чином, задум першоджерела:

На солнце нежатся блохастые мартышки,

Их не тревожат вопли попугаев,

Бесстыдно кланчуших орехи, что грызут детишки.

От зноя лев и тигр изнемогают [3]. (Переклад У. Малової)

У другому куплеті перед нами постає образ удава, який стомився від задушливої атмосфери зоопарку, та й не тільки він – усі мешканці кліток зникли, хоча, насправді, вони просто забилися у найдавший куток вольєру та завмерли:

...the boa-constrictor's coil

Is a fossil. Cage after cage seems empty, or

Stinks of sleepers from the breathing straw.

It might be painted on a nursery wall [2].

Олександра Архірей, натомість, невірно переклала слово «boa», насправді, це – не «уж», а «удав», тому він не може бути «достойной картиной детской спальни» [3]:

В пустынных клетках, пропитавшихся зловоньем,

В кольце оцепеневшем дремлет уж:

Достойная картина детской спальни,

Где по стене уныло ляжет туш [3].

Євген Яненко дуже яскраво відтворив у перекладі картину оригіналу. Сумніви викликає лише останній рядок: «Какой бы был рисунок для обоев в детской!». На нашу думку, Є. Яненко невірно трактував значення модального дієслова «might». Воно виражає не можливість, а малоімовірність того, що подібна картина опиниться у дитячій кімнаті.

...Удава кольца окаменели.Клетки одна за другой пустеют,

Или же слышится спящих дыхание сквозь солому зловонную.

Какой бы был рисунок для обоев в детской! [3] (Переклад Є. Яненка).

У перекладі В. Тютюнник також є декілька недоліків: удав – величезна змія, у перекладі студентки він згорнувся в «калачик» – маленьке, безневинне колечко, хоча, доцільніше було б вжити якесь інше слово, щоб підкреслити велич плазуна. Крім того, Вікторія також інтерпретувала «might» як Є. Яненко, мабуть, дійсно гадаючи, що хтось, у здоровому глузді, повісить таку сумну та сіру картину вдома і, тим більш, у дитячій кімнаті:

Свернулся удав в калачик неспешно.

В клетке нет никого, но вот, еле слышно:

Под грудой соломы обитатель сопит.

Это все - как картина, что в детской висит[3].(Переклад

В. Тютюнник).

Переклади У. Малової та А. Бовт відзначаються поетичною майстерністю, тонким відчуттям настрою тексту та творчим потенціалом:

И кольца удава, как камень застывший, бездвижны,

И кажутся клетки пусты и немые в тишине.

Лишь изредка чье-то сопенье в соломе чуть слышно.

Все будто рисунок в детсаде на голой стене[3]. (Переклад А. Бовт).

Как будто прячась от назойливой толпы,

Удав в кольцо свернулся, затаил дыханье,

Все звери замерли, устав от суеты,

Точь-в-точь как каменные изваяния[3]. (Переклад У. Малової).

Якщо попередні перекладачі писали про те, що подібна атмосфера є ідеальним сюжетом для картини у дитячій кімнаті, натомість А. Бовт, говорячи про малюнок на стіні, таким чином порівнює звірів з нерухомими, беземоційними зображеннями і підкреслює апатію та приреченість, що панують навколо: «*все будто рисунок в детсаде на голой стене*» [3].

У перекладі У. Малової мови не йде про картинки. Образність досягається за рахунок порівняння тварин з кам'яними статуями і подібне ототожнення має право на існування, адже не спотворює оригінальну думку твору.

У третьому куплеті вірша автор використовує риторичне питання, а також слово «crowd», щоб підкреслити велику кількість людей, що зібралися біля клітки хижака:

But who runs like the rest past these arrives

At a cage where the crowd stands, stares, mesmerized,

As a child at a dream, at a jaguar hurrying enraged

Through prison darkness after the drills of his eyes on a short fierce fuse [2].

У перекладі Є. Яненка відтворене риторичне питання, крім того, у його версії присутня рима. І, хоча, студент не зміг відтворити риму оригіналу – ааба та замінив її на аббс, у цілому, інтерпретація здійснена на високому рівні. Дуже вдало Є. Яненко описав стан натовпу, що ніби зачарований спостерігав за ягуаром, за допомогою порівняння – «*как под гипнозом*» [3]:

Но кто спешит, словно отставшее прошлое?

У клетки стоит толпа, глазееет, как под гипнозом,

А ягуар на них разъярённо смотрит с угрозой

Сквозь тюремную пустоту, глазами на свёрла похожими [3].

Переклад В. Тютюнник дуже легкий для сприйняття та милозвучний. Студентка досить точно передала зміст твору, уклавши його у римовану форму:

Но только не спит ягуар, наблюдает

И взглядом своим всех вокруг поглощает.

Он яростно мечется в клетке своей,

Привлекая все больше, чаруя людей [3]. (Переклад В. Тютюнник).

А. Бовт у перекладі буквально відтворила «порівняння» – «*the crowd stares, mesmerized, as a child at a dream*» [3], дібравши відповідний еквівалент у перекладній мові: «*толпа, как дитя, смотрит сладкие сны, глядит зачаровано...*» [3]. Подібна точність простежується не у всіх перекладах. Також, слід зазначити, що Альона, перекладаючи фразу «*drills of eyes*», вдається до граматичної трансформації та перекладає іменник у формі множини («*свердла*») дієсловом («*сверлят*»), при цьому оригінальний зміст твору залишається незмінним:

Но стоит пройти мимо клеток безмолвных чуть дальше,

Туда, где толпа, как дитя, смотрит сладкие сны,

Глядит зачарованно, как ягуар мчит рычащий,

Зрачки его сверлят неистово сумрак тюрьмы [3]. (Переклад А. Бовт).

Переклад У. Малової не є дослівним переказом оригіналу. Він – є плодом творчості, а творчість несумісна з буквализмом. Але, хоча, студентка і дозволила собі трохи відійти від змісту, образна ланка твору не постраждала:

Но вдруг нарушил полудрему зоосада

Рык грозный, отраженный небесами.

Толпа сбегалась посмотреть как за оградой

Метался ягуар, сверля зевая глазами [3]. (Переклад У. Малової).

Переклад О. Архірей нам дуже сподобався, лише словосполучення «...mesmerized, as a child at a dream» [2] не відображено в її інтерпретації:

Толпа же мчится торопливо,

Стараясь позабыть весь этот балаган

К той клетке, где яростный и гневный

Живет непокоренный ягуар [3].

У четвертому куплеті зображується, як дика кішка шалено кидається на металеві пруті клітки, навіть не помічаючи перешкод. А алітерація дзвінкого приголосного звуку [b], що нагадує удари тіла тварини об стіни вольєру, яскраво зображує бажання звіра вибратися на волю: «*By the bang of blood in the brain deaf the ear – He spins from the bars*» [2].

Інтерпретація Є. Яненка є досить яскравою та емоційно насиченою: тут ми бачимо і майстерне порівняння погляду ягуара з лютим гнотом / «фитилем» (рос.), і барвисту метафору «*кровь взрывается*». Тільки, можливо, речення «*гордо бродит близ решетки*» не є вдалим, адже, на нашу думку, воно не передає колорит першоджерела. Якщо б ягуар просто прогулювався по клітці, навряд він би так зацікавив натовп людей. Ні, він саме кидався на клітку, вимагаючи волі. Але, якщо навіть і припустити правомірність даного перекладу, то прислівник «гордо» аж ніяк не ув'язується з дієсловом «бродит». Гордо можна ступати, крокувати, триматися. Переклад Є. Яненка:

Его взгляд – короткий свирепый фитиль.

Но не от скуки глядит – для них он слеп.

Он их не видит, И кровь взрывается в егомышленой голове.

Для них он глух – он их не слышит, лишь гордо бродит близ решетки [3].

Переклад Г. Гусакової не є невдалим, але ми вважаємо, що сполучуваність слів «*слух тускнеет*» є невдалою. Слух зазвичай «притуплюється», а не тьмяніє.

Не от скуки –

Глаз польщенный в огне слепнет

От удара крови в мозг слух тускнеет –

Он мечется от решеток, но для него нет клетки

Кроме обители, которая ему кажется [3]. (Переклад Г. Гусакової).

У перекладах У. Малової та О. Архірей відображається шалена енергетика тварини, її буремний дух та непокорність, за рахунок метафор: «*огонь во взгляде*», «*мятежный дух*», «*запал свирепый прожигает душу*», «*удары сердца оглушают мир*» [3].

*Свирено хищник требовал свободы,
Огонь во взгляде плавил сталь темницы,
Мятежный дух спешил на зов природы,
Отказываясь Человеку покориться [3].* (Переклад У. Малової).

*Запал свирепый прожигает душу, и бьются зрителей быстрее сердца:
Он весь, как молния и пламя, душе его неведома тоска.
От тока крови заглушается сознание, удары сердца оглушают мир
вокруг,
И прутья крепкие его решетки Не в силах усмирить мятежный дух [3].*
(Переклад О. Архирей).

А. Бовт намагалася досягти гармонії між змістом та формою перекладу, на нашу думку, їй це вдалося:

*Без устали мечется в клетке, не ведая скуки,
Глаза его пышат мерцающим, диким огнем.
Пьяняще пульсирует кровь, заглушая все звуки,
Но прутья решетки горячей душе нипочем [3].* (Переклад А. Бовт).
Останній куплет, за нашим поділом, складається лише з трьох рядків.
*His stride is wildernesses of freedom:
The world rolls under the long thrust of his heel.
Over the cage floor the horizons come [2].*

Є. Яненко та О. Архирей дуже майстерно передали внутрішню ідейну композицію твору, а також у їхніх перекладах простежується чіткий ритмічний малюнок.

*...Мечтатель он в холодной клетке,
Мир прогибается под его лапой,
И каждый шаг – дыхание свободы дикой,
И за решеткой горизонт он провожает взглядом [3].* (Переклад Є. Яненка).

*Она не более, чем визуальная преграда,
Шаг вольный расширяет горизонт.
И шар земной не прекратит движенья,
Пока неистово по клетке бродит он [3].* (Переклад О. Архирей)
Про переклад Г. Гусакової також можна сказати, що він є творчим, живим та відтворює сюжет першоджерела:

*В его беге – дебри свободы:
От сильного толчка его лапы мир вращается.
А по полу клетки проходят горизонты [3].*

В. Тютюнник у своєму перекладі «визволила» ягуара: «*И вот ягуар выходит из клетки*» [3]. Хотілося б вірити, що хижак знову насолоджуватиметься волею, але це мало ймовірно. Зазвичай, тварини, привезені до зоопарку, так і залишаються у ньому до кінця своїх днів. Навіть такій потужній істоті як ягуар не під силу зламати ґрати:

*И вот ягуар выходит из клетки.
Один лишь прыжок, и миг очень метко,*

*Под тяжестью лап, ступая в поход,
Он подчиняет себе небосвод* [3]. (Переклад В. Тютюнник).

Інтерпретація А. Бовт є глибокою, мальовничою та відвертою:

*Он взгляд устремил за пределы темницы безмолвной,
Он жаждет свободы, где воля зовет за собой.*

*У лап его – мир, стоит только лишь сбросить оковы
И мчат к горизонту, где нет больше клетки сырой* [3].

У. Малова у перекладі намагалася відтворити мрії тварини, її внутрішній стан, її невимовний біль та смуток, і в неї це вийшло:

Для зверя гордого презрад как будто нет.

Им движет жажда обрести свободу

И вновь встречать в родных лесах рассвет,

И мчатся вдаль, за горизонтом небосвода [3]. (Переклад У. Малової).

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Отже, серед творчих робіт, що були представлені на конкурс, є достатньо гідні інтерпретації. Не зважаючи на те, що одні переклади були більш вдалим, інші – менш, кожний із них є неповторним та особливим. Усі учасники конкурсу, які спробували свої сили у перекладі поезії Теда Г'юза, заклали міцний фундамент для подальшого поширення творчості цього непересічного поета. Цікавим для подальшого дослідження має бути вивчення й аналіз оригінального поетичного та критичного доробку митця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Hong Ch. Hughes and Animals / Ch. Hong // The Cambridge Companion to Ted Hughes. Cambridge : Cambridge University Press, 2011. – P. 40-52.

2. Schmidt Michael. Eleven British Poets: an anthology / Michael Schmidt. – Cambridge : Cambridge University Press, 1982. – 230 pp.

3. Художнє слово в світовій культурі – 2015 : збірник перекладів за матеріалами IX студентського конкурсу художнього перекладу. – Сєверодонецьк: Вид-во Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, 2015. – 60 с.

4. Цветкова М.В. Основные тенденции в английской поэзии 50-70х гг. (Филип Ларкин, Том Ганн, Тед Хьюз) : дис. канд. фил. наук: спец. 10.01.03 «Литература народов стран зарубежья» / Марина Владимировна Цветкова. – М., 1989. – 231 с.

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом педагогічних наук, доцентом кафедри
іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
Христич Н.С.*

Стаття надійшла до редакції 15 лютого 2017 року

Флорій Бацевич
(м. Львів, Україна)

ТЕКСТ ЯК ЗНАК: ПРОБЛЕМИ ІКОНІЧНОСТІ

У статті аналізуються окремі аспекти семіотичного і логічного (в аспекті теорії можливих світів) підходів до художнього (фікційного) тексту перш за все з позицій кореляції його змістової складової зі «станом справ» у так званій «об'єктивній дійсності», тобто з позицій «міри іконічності» тексту як знакового утворення. Деяко детальніше розглядається концепція фікційного тексту філософа-аналітика Дж. Сьорля у порівнянні з концепціями інших учених.

Ключові слова: *текст, фікційний текст, знак, «художній знак», іконічність, міра іконічності, «нульовий іконізм», теорія можливих світів.*

В статье анализируются отдельные аспекты семиотического и логического (в аспекте теории возможных миров) подходов к художественному (фикциональному) тексту прежде всего с позиций корреляции его содержательной структуры с «положением дел» в так называемой «объективной действительности», то есть с позиций «степени иконичности» текста как знакового образования. Несколько более детально рассматривается концепция фикционального текста философа-аналитика Дж. Сёрла в сравнении с концепциями других ученых.

Ключевые слова: *текст, фикциональный текст, знак, «художественный знак», иконичность, мера иконичности, «нулевой иконизм», теория возможных миров.*

The article presents the analysis of some aspects of semiotic and logical (within the bounds of the theory of possible worlds) approaches to the artistic (fictional) text, first of all, from the point of view of its content side and «a matter of fact» correlation in the so-called «objective reality», that is from the point of view of «the degree of iconicity» of the text as a sign. A thorough analysis concerns the notion of fictional texts by J.Searle, a philosopher-analyst, in comparison with other scientists' conceptions.

Key words: *text, fictional text, sign, «artistic sign», iconicity, degree of iconicity, «zero-iconicity», theory of possible worlds.*

У лінгвістичній і лінгвосеміотичній літературі художній текст все частіше визначається як «художній знак» (див., наприклад: [6; 7; 8; 12; 13; 16] та інші). У зв'язку з цим постає низка запитань теоретичного і практичного характеру, зокрема щодо специфіки тексту як знаку, його структури, співвідношень з позатекстовою дійсністю, типології та ін. При цьому слід брати до уваги серйозні аргументи тих, хто не вважає тексти (зокрема

художні) знаковими утвореннями, або ж навіть більше – тлумачить семіотичний підхід до тексту «тяжкою облудою», якої надзвичайно важко позбутись (рос. изжить) (див., наприклад: [5]).

Мета пропонованої статті – висвітлити окремі аспекти семіотичного та логічного (в аспекті теорії можливих світів) підходів до художнього тексту перш за все з позицій кореляції його змістової складової, яка визнається фікціональною, з так званим «реальним світом» людського життя; у термінології Ч. С. Пірса – з позицій «міри іконічності» тексту [11, с. 56-68].

Серед низки специфічних ознак «художнього знака» дослідники виділяють те, що він: (а) передує позначуваному ним, (б) є інтенціональним і (в) у сприйнятті адресата (читача, слухача) постає тотально перформативним. Позначуваний художнім знаком світ з позицій онтології кваліфікується як фікційний (див., наприклад: [14; 6; 10] та деякі інші).

Щодо пунктів (а) і (в), то, узагальнюючи низку лінгвосеміотичних спостережень, український лінгвіст Сергій Єрмоленко зауважує: «у випадку художнього знака позначуваний ним естетичний об'єкт виникає виключно внаслідок акта його позначування, чи, якщо завгодно, вираження (звісно, виникнувши перед тим у творчій уяві чи підсвідомості автора). Таким чином художній знак передує своєму об'єктові, викликаючи його до життя і відповідно визначаючи його подальшу долю, і це виявляється в тому, що напрям стосунку між ними є іншим, прямо протилежним, ніж у звичному, типовому випадку. У цьому сенсі використання (мовних) знаків у художньому сенсі можна порівняти з їх застосуванням у рамках такого висловлення, яке від Дж. Остіна отримало в логіці та лінгвістиці окреслення перформативного і суть якого полягає не в позначенні чогось такого, що вже існує, а у створенні, власне внаслідок відповідного застосування мовних одиниць, нового стану речей» [6, с. 192] (з посиланням на Ю. Д. Апресяна).

Відомий російський філософ мови, лінгвіст і семіолог Юрій Степанов у передмові до популярного збірника праць «Семиотика» (1983) писав, що літературні дискурси (і тексти), які складають те, що філологи називають літературою, **інтенціональні** й не обов'язково мають екстенсionali в актуальному світі, а тому описують один із можливих світів [16, с. 23]¹. Під інтенціоналом розуміється сукупність семантичних ознак, а під екстенціоналом – сукупність об'єктів зовнішнього світу, які визначаються цією сукупністю ознак [16, с. 20]. Ця важлива риса художнього тексту (у даному випадку твору) має своїм наслідком те, що «будь-яка зміна в плані змісту неодмінно означає зміну в змісті, у маніфестованому твором інтенціональному об'єкті» [6, с. 193].

Глибоку літературознавчу й семіотичну концепцію художнього тексту розвиває в своїх працях сучасний російський літературознавець Валерій Тюпа. Спираючись на здобутки видатних вчених-гуманітаріїв (О. Потебні, Ю. Лотмана, Л. Виготського, М. Жинкіна, О. Лурії та ін.)

¹ Ця ознака художнього тексту також дозволяє його логічну інтерпретацію із застосуванням інструментарію логіки «інших світів». Див про це нижче в лекції «Лінгвістика тексту».

В. Тюпа пише про те, що художня (зокрема і літературна) діяльність за своєю природою є знаковою, «зверненою до наших ментальних (інтелектуально-психологічних) можливостей сприйняття знаків з боку: а) внутрішнього зору; б) внутрішнього слуху і в) внутрішнього (не дискурсивного) мовлення» [17, с. 25]. Ця «внутрішність», закоріненість у духовному світі людини, опертя на структуру внутрішнього мовлення витворює низку семіотичних і лінгвосеміотичних особливостей художнього мовлення в цілому і художнього тексту зокрема. Найважливіші серед них:

1. Семіотика внутрішнього мовлення глибоко специфічна. На противагу семіотиці мови, закоріненої, як відомо, в лівій півкулі головного мозку людини, це правопівкульова семіотика. В недискурсивних формах цієї семіотики і відбувається естетична діяльність як емоційна рефлексія» [17, с. 25].

2. Художня література, використовуючи природну людську мову, створює тексти, що мають природу вторинних знакових систем, тобто в них знаки природної мови «виявляються іменами інших – надмовних, металінгвальних знаків, звернених не до зовнішніх, а до внутрішніх зору, слуху, мовлення читача художнього тексту, і значущість мають тут не самі слова і синтаксичні конструкції, але їх внутрішньотекстові функції: хто говорить? як говорить? що і про що? в якій ситуації? кому адресоване повідомлення?» [17, с. 26].

3. Звичне (нехудожнє) мовленнєве висловлення ми розуміємо, співвідносячи його синтагматику, парадигматику й прагматику з мовою, а художнє висловлення «у певному сенсі передуює мові, що і формує семіотичну специфіку мистецтва як знакової діяльності особливого типу» [17, с. 26].

4. Нехудожні тексти, їх одиниці, змістове наповнення і форма його втілення, як правило, відтворювані; художні тексти – унікальні, не відтворювані, це «гетерокосмічні» витвори [17, с. 29].

5. Переживання художнього тексту відбувається в умовах «вторинної реальності» [17, с. 30], тобто, вживаючи відповідну термінологію, в умовах «інших світів».

6. Художній текст – це не звичайний побутовий чи ще якийсь інший дискурс, тобто «текст, занурений у звичайне життя», а дискурс естетичний, що витворює особливий «ментальний світ» [17, с. 32] (із посиланням на Ю. С. Степанова).

Згадані вище важливі семіотичні (меншою мірою лінгвосеміотичні) ознаки художніх текстів варто порівняти з ознаками так званих «фікціональних висловлень» і «фікціональних текстів», виявлених у межах теорії мовленнєвих актів, як такі, що є ближчими до лінгвістики. Так, наприклад, один із відомих представників сучасної аналітичної філософії Джон Сьорль звернувся до проблеми специфіки художнього тексту із застосуванням понять, опрацьованих в аналітичній філософії. Зокрема у праці «Логічний статус художнього дискурсу» [18] (переклад російською мовою [14]) філософ-аналітик стверджує, що автор белетристичного твору «робить вигляд, ніби здійснює серію ілокутивних актів, які зазвичай

належать до репрезентативного типу» [14, с. 38]. Інший висновок Дж. Сьорля, який ґрунтується на попередньому: текст може бути зарахований до категорії художнього вимислу лише у тому випадку, коли він пов'язується з ілокутивним наміром автора [14, с. 39]. Важливим є те, що нехудожній текст завжди будується з опертям на набір правил, які роблять висловлення, що його формують, щирими і недефектними твердженнями. Ці правила співвідносять висловлення зі світом, реальністю; це так звані «вертикальні правила». Дж. Сьорль вважає, що в художньому тексті витворюються позамовні несемантичні конвенції, які розривають згадані «вертикальні правила, тобто референційні зв'язки слів з «цим» світом. Він їх називає «горизонтальними конвенціями» і вважає їх несемантичними, такими, що не входять у компетенцію адресата (читача, слухача). Їх сутність полягає в тому, що вони дозволяють автору використовувати слова в їх буквальних значеннях, не приймаючи на себе відповідальності, що накладають на адресанта ці значення. Звідси випливає ще один важливий висновок автора: «ілокуції, що здійснюються мовцем удавано і формують художній твір, стають можливими в силу існування набору конвенцій, які зупиняють нормальну дію правил, що пов'язують ілокутивні акти і світ» [14, с. 41]. Це свого роду «мовна гра» (у розумінні Л. Вітгенштейна), результатом якої стає те, що автор художнього твору умисно приводить у дію горизонтальні конвенції, які призупиняють нормальну ілокутивну відповідальність, пов'язану з даними висловленнями [14, с. 42]. Як і будь-якому тексті, у тексті художньому здійснюються акти референції, однак це референція особливого типу: спочатку створюється, «видумується» автором якась особа або річ, а потім уже до «видуманих» референтів здійснюється акт референції [14, с. 42].

Визначивши основні логіко-комунікативні риси художнього тексту, Дж. Сьорль ставить питання щодо міри «зламу», порушення «вертикальних» конвенцій авторськими «горизонтальними» конвенціями, тобто, фактично, зачіпає проблему міри іконічності «художнього знака», художнього тексту. На його думку, ця міра може суттєво коливатись: від незначної до достатньо помітної (наприклад, у випадках уведення в художній текст історичних документів, реальних протоколів тощо).

Попри достатньо аргументовану позицію, автор все ж зазначає: «допоки що відсутня загальна теорія механізмів, за посередництвом яких серйозні ілокутивні наміри передаються удаваними ілокуціями» [14, с. 46].

Зачеплену Дж. Сьорлем проблему міри іконічності художнього тексту розглянемо детальніше.

У своєму відомому курсі лекцій із семіотики сучасна білоруська дослідниця Ніна Мечковська пише: «Як і всі знака мистецтв, літературні образи (індивідуально-авторські тропи; персонажі; пейзажі; сцени взаємодії героїв; ліричні відступи та ін.) іконічні». [9, с. 375], однак, зазначає дослідниця, оскільки вони створені в основному за допомогою знаків-символів, рівень їх іконічності нижчий, ніж у низки інших мистецтв,

наприклад, живопису, скульптури тощо [9, с. 375]. Окремі проблеми іконічності тексту розглядаються також у працях: [15; 4; 6] та ін.

Якщо поділяти таку концепцію, то виникає логічне запитання щодо того, якою мірою виявляється зв'язок форми і змісту «текстового знака» (чи «тексту як знака») з «реальним» світом, точніше – з його відображенням у нашій свідомості? Інакше сформульоване запитання може виглядати так: яка міра іконічності художнього тексту? Крім власне міри іконічності «художнього знака» важливою проблемою виявляється тип (різновид) його іконічності, який не завжди може бути прямо ідентифікований з відомими типами знаків-ікон Ч. С. Пірса: образ, схема (діаграма), метафора [11, с. 47]. Сучасний вірменський філософ Едмонд Аветян мотивованість (іконізм) естетичного (художнього) знака розглядає в трьох вимірах: як об'єкту, психологічну і власне естетичну [1, с. 245–248].

Об'єктний тип мотивованості (іконізму) може бути проілюстрований словами Р. Декарта у запереченнях Т. Гоббсу: «У випадку вербальних міркувань йдеться не про сполучуваність імен, а про сполучуваність речей, позначуваних цими іменами...» [1, с. 245]. Вірменський філософ продовжує думку французького мислителя так: «проповідники ортодоксального погляду щодо послідовної конвенціональності всіх знакових побудов у реальному мовному обміні при наявності достатнього взаєморозуміння знаковість мови практично не відчувають» [1, с. 245].

Психологічна мотивованість лежить у площині особливого сприйняття рідної мови: у природному злитті слова і предмета, який слово позначає, наявна психологічна мотивованість усіх знаків, зокрема текстів. Звідси виникає природне бажання перекладу текстів рідною мовою для отримання більшого естетичного задоволення, більшого злиття зі змістом тексту.

Естетична мотивованість – це, перш за все, спосіб подолання умовності слова, висловлення, тексту як знаків. «Класичні» знаки нейтральні; вони не несуть в собі виразної естетики; художній текст – носій такої естетики.

Підсумовуючи, автор зазначає: «Загальною основою для всіх трьох типів мотивації може слугувати визначення В. фон Гумбольдта: «Мова – це одночасно і відображення, і знак». Можливо, точніше визначення статусу мови як знакового відображення, в якому відображене осідає в знак, а знак знімається у відображеному» [1, с. 248].

Іконічність художнього тексту (дискурсу), яка іноді розуміється як його мотивованість позатекстовою дійсністю, на думку деяких дослідників перш за все полягає в певному «ізоморфізмі» змісту тексту як твору інтенційно інтерпретованій автором дійсності з опертям на конкретний культурно-історичний контекст, у межах конкретного типу художнього письма (в розумінні Р. Барта), стилю, напрямку, школи і, безумовно, на індивідуальне, неповторне сприйняття світу, віру, уподобання, стереотипи тощо. Так витлумачений ізоморфізм (іконізм), який Е. Аветян кваліфікує як онтологічний [1, с. 244], а фінський логік і філософ-аналітик Е. Ітконен як когнітивний, не прямий (за принципом «художній знак – позатекстовий світ»), а опосередкований когнітивно-мовною, в своїй основі естетичною,

інтенційно-інтерпретативною діяльністю автора. Інакше кажучи, між текстовим художнім знаком як цілісним формально-змістовим утворенням і «великим світом» як його позатекстовим «тлом» лежить художньо-естетична в своїй основі інтенційна інтерпретативна діяльність автора як індивіда, члена певної художньої школи, учасника певного художнього руху, прихильника конкретного типу художнього письма тощо.

Виникає важлива дослідницька проблема типології художніх текстів в аспекті вияву міри їх іконічності чи неіконічності. І тут, на нашу думку, дослідника може очікувати непомітна аберація, підміна понять, пов'язана з самою сутністю розуміння художнього знака. Якщо у Ч. С. Пірса і семіологів, що йшли і йдуть у річищі його теорії, іконізм стосується взаємозв'язків ексформи та інформи мовного знака як уже наявного цілісного утворення, то у вчених, що поділяють ідеї знаковості тексту, весь текст як знак (з інформую та ексформою) розглядається як цілісна єдність, що протистоїть позатекстовим реаліям, або ж їх інтерпретації. Інакше кажучи, у випадках «класичного» іконізму зіставляються структурні частини одного і того ж мовного знака; у випадках розгляду тексту як знака – цілісне утворення як єдність форми і змісту – з позатекстовою дійсністю. Ця непомітна підміна, точніше «ковзання» понять має суттєві евристичні наслідки у випадках розгляду проблем знаковості мови та її утворень у цілому.

На наш погляд, ближче до «здорової інтуїції» носіїв мови як «споживачів» художніх текстів, перебуває позиція тих дослідників, які говорять про різний рівень іконізму в різних типах текстів. До поданих вище аргументів щодо знакової природи художніх текстів і вияву в них ознак іконічності стосовно створеного автором текстового світу додамо ще один: спостереження над «одивненими» (абсурдистськими, нонсенсними, ігровими тощо) художніми текстами дозволяє виділити тексти з різною мірою ізоморфної (іконічної, міметичної) «прив'язаності» до світу: найвища міра іконізму виявляється у творах реалізму; значно менша – у творах, які можна дещо умовно охарактеризувати як «класичний модернізм»; у постмодерній літературі ізоморфність (іконізм) виявляється фрагментарно; в літературі абсурду, нонсенсу можна говорити про повну відсутність іконізму: це література «нульового іконізму» («нульового ізоморфізму») стосовно «реального» світу як одного із виявів можливих світів універсуму дискурсу. Так, наприклад, у п'єсах українського драматурга Сашка Ушкалова дійові особи ходять з ночвами, прибитими до спини, живуть на мотузках для просушування білизни, їдять цеглу тощо. Це елементи онтологічного та поведінкового абсурду (див. про ці поняття: [2; 3]), які виформовують, так би мовити, «нульовий іконізм», тобто повний конвенціоналізм, а значить і символізм (згідно концепції Ч. С. Пірса) зображуваного стосовно так званої «реальної дійсності»; разом з тим усі ці вчинки і стани є достатньо органічними у тканині п'єс, вони творять «інший можливий світ» художніх творів.

Отже, в межах функціонально-комунікативної, антропо та когнітивно зорієнтованої лінгвістичної парадигми, яка формується в даний час, логіко-семіотичні підходи до художнього тексту виявляють нові особливості, які залишалися не експлікованими на попередніх етапах розвитку лінгвістики тексту. Ці особливості дозволяють глибше зрозуміти сутність і природу естетичної комунікації, особливості функціонування її знаконосців, зв'язки з іншими (не художніми) типами інтеракції людей у суспільстві. Постає можливість глибшого розуміння такої важливої риси «художнього знака» як міра його зв'язків із станом «цього світу», тобто міри іконізму, яка може стати критерієм диференціації як текстів взагалі, так і так званих «одивнених» текстів (абсурдистських, нонсенсних, паралогічних та ін.).

ЛІТЕРАТУРА

1. Аветян Э.Г. Семиотика и лингвистика / Эдмонд Гегамович Аветян. — Ереван : Изд-во Ереванского университета, 1989. — 288 с.
2. Бацевич Ф.С. Абсурдный художний текст у вимірах лінгвістичної прагматики / Ф.С. Бацевич // Мовознавство. — 2012. — № 1. — С.18–30.
3. Бацевич Ф.С. Абсурдистські художні тексти: спроба типології / Ф.С. Бацевич // Мовознавство. — 2016. — № 1. — С. 3–10.
4. Белехова Л.І. Глосарій з когнітивної поетики / Лариса Іванівна Белехова. — Херсон, 2004. — 226 с.
5. Дымарский М.Я. Проблемы текстообразования и художественный текст: На материале русской прозы XIX — XX веков. Изд. 3-е, испр. / М.Я. Дымарский. — М. : КомКнига, 2006. — 296 с.
6. Єрмоленко С.С. Мовне моделювання дійсності і знакова структура мовних одиниць: Монографія / Сергій Семенович Єрмоленко. — К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. — 384 с.
7. Лотман Ю.М. Структура художественного текста / Юрий Михайлович Лотман. — СПб. : «Искусство СПб», 1998. — С. 14–285.
8. Лотман Ю.М. Статьи по семиотике культуры и искусства / Предисл. С.М. Даниэля, сост. Р.Г. Григорьева / Юрий Михайлович Лотман. — СПб. : Академический проект, 2002. — 543 с.
9. Мечковская Н.Б. Семиотика: Язык. Природа. Культура: Курс лекций / Н.Б. Мечковская. — М. : Издательский центр «Академия», 2004. — 432 с.
10. Неронова И.В. Теория возможных миров литературы: предпосылки создания, основные задачи и подход к художественному миру литературного произведения / И.В. Неронова // Социальные и гуманитарные знания. — 2015. — № 4. — С. 277–283.
11. Пирс Ч.С. Начала прагматизма // Пер. с англ., предисловие В.В. Кирющенко, М.В. Колопотина / Ч.С. Пирс. — СПб. : Лаборатория метафизических исследований философского факультета СПбГУ; Алетейя, 2000. — 352 с.
12. Руднев В.П. Прочь от реальности: Исследования по философии текста. II / В.П. Руднев. — М. : Аграф, 2000. — 432 с.

13. Руднев В. Винни Пух и философия обыденного языка. Изд. 4-е / В.П. Руднев. – М. : Гнозис, 2010. – 286 с.
14. Серль Дж.Р. Логический статус художественного дискурса / Дж.Р. Серль // Логос. – 1999. – № 3. – С. 34–47.
15. Сигал К.Я. Проблема иконичности в языке (обзор литературы) / К.Я. Сигал // Вопросы языкознания. – 1997. – № 6. – С. 100–120.
16. Степанов Ю.С. В мире семиотики / Ю.С. Степанов // Семиотика. – М. : Радуга, 1983. – С.5–36.
17. Тюпа В.И. Анализ художественного текста: Учебное пособие. Изд. 3-е / В.И. Тюпа. – М. : Издательский центр «Академия», 2009. – 336 с.
18. Searle John. The Logical Status of Fictional Discourse / John Searle // Expression and Meaning. Studies in the Theory of Speech Acts. – Cambridge, Cambridge Univ. Press, 1979. – P. 58–75.

Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2017 року

UDC 811. 161.2'255.4

Vasyl Byalyk
(PA, USA)

TRANSLATION LEGACY OF MICHAEL NAYDAN: AMERICAN DIMENSION

Основна увага в статті приділяється соціокультурним аспектам в процесі перекладу. Підкреслюється, що не тільки мовні складники, але і соціокультурні чинники тексту, який перекладається, впливають на якість перекладу. В цьому зв'язку важливим видається проаналізувати прийоми та стратегії, які використовують відомі перекладачі, репутація яких не підлягає сумніву у перекладацькому світі. Серед таких, відібраний Майкл М. Найдан, відомий американський вчений та перекладач. Вибір зумовлений декількома причинами: по-перше, всесвітньовідомою репутацією Майкла Найдана як перекладача, по-друге, його жагою і прагненням пропагування цінностей української культури та ознайомлення з ними англомовної аудиторії. В статті розглядаються основні етапи становлення Майкла Найдана як перекладача. Особлива увага приділяється його перекладам з української мови англійською, які охоплюють як прозові, так і поетичні твори. Здійснена спроба розглянути основні прийоми та інструментарій перекладу художнього тексту як семіотичного утворення з врахуванням соціокультурних чинників для досягнення адекватності у перекладі. У статті містяться посилання на найбільш відомі твори у перекладі Майкла М. Найдана та подаються перспективи подальших досліджень його творчості.

Ключові слова: Майкл М. Найдан, переклад, мова-джерело, мова-ціль, соціокультурні аспекти перекладу, семіотична система.

Основное внимание в статье уделяется социокультурным аспектам в процессе перевода. Подчеркивается, что не только языковые составляющие, но и социокультурные факторы текста, который переводится, влияют на качество перевода. В этой связи важным представляется проанализировать приемы и стратегии, которые используют известные переводчики, репутация которых не подлежит сомнению в переводческом мире. Среди таких, отобранный Майкл М. Найдан, известный американский ученый и переводчик. Выбор обусловлен несколькими причинами: во-первых, всемирной репутацией Майкла Найдана как переводчика, во-вторых, его жаждой и стремлением пропагандирования ценностей украинской культуры и ознакомления с ними англоязычной аудитории. В статье рассматриваются основные этапы становления Майкла Найдана как переводчика. Особое внимание уделяется его переводам с украинского языка на английский, которые охватывают как прозаические, так и поэтические произведения. Осуществлена попытка рассмотреть основные приемы и инструментарий перевода художественного текста как семиотического образования с учетом социокультурных факторов для достижения адекватности в переводе. В статье содержатся ссылки на наиболее известные произведения в переводе Майкла М. Найдана и подаются перспективы дальнейших исследований его творчества.

Ключевые слова: Майкл М. Найдан, перевод, речь-источник, речь-цель, социокультурные аспекты перевода, семиотическая система.

The article focuses on the problems of social and cultural aspects of the translation process, It has been emphasized that not only linguistic characteristics but social and cultural constituents of the translated text influence its quality. In this respect it is important to analyze the ways and strategies of translation as employed by outstanding translators whose impeccable reputation in the translation world can't be disputed. It has been offered to disclose the major stages of a translator's individuality development process in the creative activity of translating fiction An American scholar and translator Dr. Michael M. Naydan has been chosen as a model of a translator in a contemporary translation industry. The choice has been stipulated by a number of reasons: the wide-world recognition of his achievements and his constant striving to popularize the Ukrainian culture in the Anglophone world. The major stages of Michael M. Naydan's personality as a scholar and as a translator have been considered in the article. Major emphasis is laid on his Ukrainian-English translations which includes prose and poetical works. An attempt has been made to reveal the basic translation tools which he employs to achieve an adequate translation. The article contains the references to the most known translated works by Michael Naydan and offers further perspectives of their study.

Key words: Michael M. Naydan, translation, the source language, the target language, social and cultural aspects of translation, semiotic system.

The role of translation can hardly be over-estimated in a multilingual world like ours. Moreover, it's translation from one language into another that enriches both cultures: the culture of the source language and that of the target one. In studying the language of a society of better to say country, it is not a good idea to focus just on the language and the process of communication. Indeed there are other structures that help us better in understanding a country more than language, though the role of language isn't diminished here in any way. Generally, language is an expression of culture and individuality of its speakers. It influences the way the speakers perceive the world. So, focusing on the issue of translation from one language to another, the culture of both languages in the process of translation is influential. Of course, one should consider that to what extent the culture is in the text and to what extent the language is in culture. In other words, we may speak about sociocultural and semiotic aspects of translation, once a language is considered a semiotic system. As a matter of fact, a good translator should be familiar with the culture, customs, and social settings of the source and target language speakers. He/she should also be familiar with different styles of speaking, and social norms of both languages. This awareness, can improve the quality of the translations to a great extent. According to Hatim and Mason [1] the social context in translating a text is probably a more important variable than its genre.

Many outstanding translators are acutely aware of these facts and become well-known in the world due to their proficiency and skills to render all the social and cultural subtleties of the source language text into its target counterpart, thus making cultures closer and, no doubt, bringing nations to mutual understanding. Such a translation activity is of extreme importance for Ukraine to be known, understood and cooperated with on the global scale. The creative work and translation activity of the people involved in it deserve the most thorough consideration. It is also even of more importance due to the fact that talented translators of fiction, as a rule, do their job not for money (as it isn't paid much, unfortunately) but out of love for their profession and people.

The **aim** of this article is to outline briefly a sociocultural semiotic approach to translation process of a well-known American scholar and translator, Dr. Michael M. Naydan, a Woskob Family Professor of Ukrainian Studies, Professor of Slavic Languages and Literatures at the Department of Germanic and Slavic Languages and Literatures, The Pennsylvania State University, PA, USA.

Among the **objectives** set in the article, we can emphasize the following as the major ones: to give a short biographical background of the translator; to outline his professional activity as a scholar and a translator which will include the translation of works of fiction basically from Russian into English and Ukrainian into English periods; to focus on sociocultural aspects of the translator's method of two languages as heterogeneous semiotic systems.

Discussion and the results of the research. Dr. Michael M. Naydan is a prolific literary translator of contemporary poetry and prose from Ukrainian and Russian and an outstanding academician. He has published over 30 books of translations and more than 100 articles and translations in literary journals in the USA and Europe, including Ukraine. The versatile personality of

Dr. Michael Naydan is proved by his public and creative activity both in the USA and Ukraine, his active participation in all spheres of life of the Ukrainian Diaspora in North America, his mastery of rending his love for word, his readiness and eagerness to share his knowledge and help with others, no matter if they are simply students, Fulbright grantees (and he has them about 40) or famous writers, poets, academicians, public figures. His distinctive feature to be human and humane attracts most of all, both very young and mature people who are lucky to communicate with him. He is equally accepted with respect either at the academic venues (a scholarly conference in San Francisco in 2017, ASEES Convention in Washington, DC in 2016), or in a classroom at the Burrowes Building of the University. He also writes poetry, songs, prose, besides scholarly articles, and paints a little.

Michael Naydan was born in 1952 in New Jersey, USA, to an immigrant family from Ukraine. However, the environment he was brought up was far from being Ukrainian. It took the family, as he stated in one of his interviews [2; 3], 45 minutes to get to the nearest Ukrainian church and Saturday or Sunday Ukrainian school was out of the question. His Ukrainian speaking family was the only source of his tie with the Ukrainian roots. But the love for the native word has been preserved in his heart forever and rendered to his daughter Lila, Professor of creative writing at the University in Philadelphia.

So, no wonder, that, after graduating from high school, he entered the American University in Washington, DC, majoring in Russian. At that time (likewise now too) very few universities could offer Ukrainian as a major. Michael was lucky to have wonderful teachers like Vera Borkovec from Czechoslovakia, Professor Boris Filippov. He also took creative writing classes with two very talented poets, Henry Taylor and Myra Sklarew, who particularly appreciated poetry in translation. At that time he began to translate Anna Akhmatova, Alexander Blok, Osip Mandelstam, Boris Pasternak, and others. His first published translations appeared in the literary journal *Hyperion* in 1976 [2; 3]. He got his B.A. Russian (1973) and M.A. Russian Studies from the American University (1975) and continued his education at Columbia University, New York seeking for M. Phil degree, Department of Slavic Languages (1980) and Ph.D., Department of Slavic Languages (1984). It was at that time when he happened to listen to the lectures on Ukrainian poetry of modernism at Harvard University by Professor Omre Ronen from Odesa and was carried away afterwards with the poetic works by Tychna, Rylsky, Bazhan, Johansen and other poets; he even wrote his term project on Rylsky's creative work [2].

Actually, he began working on Ukrainian translations when he was in graduate school at Columbia University. While at Columbia, he won an award for best translations of Russian poets into English three times. Professor Robert Maguire particularly supported his work in the area of translation. He himself was a translator of Polish poetry as well as the Russian writers Andrei Bely and Gogol. And Professor John Malmstad insisted that students translate the poems they analyzed in his Russian poetry seminars to get a better understanding of the poetry. He suggested that Michael translate Marina Tsvetaeva's collection *After*

Russia in the process of writing his dissertation. He eventually published his translation of that collection as a book with Ardis Publishers. The poet and translator Bohdan Boychuk, the poet Vasyl Barka, and the scholars Assya Humesky and John Fizer all were very supportive of Michael's early work on Ukrainian authors. At that time very few people were working on translating Ukrainian literature into English and Professor George Luckyj from the University of Toronto had stopped translating close to his retirement. It was then that Michael Naydan decided to translate from Ukrainian with more of a sense of purpose. His first book, translations of the poetry of Lina Kostenko, came out in 1990 with Garland Publishers in New York City. Professor Fizer particularly supported the translation of his first book and gave him a great amount of encouragement [2; 3].

Besides Russian and Ukrainian, Michael Naydan also translated from Romanian into English after his acquaintance with the creative work of a talented Romanian poetess Liliana Ursu who came twice to the Pennsylvania State University, USA, on a Fulbright fellowship.

His professional career started at Yale University where he worked as Acting Instructor (1982-1984) and Assistant Professor of Slavic Languages and Literatures (1984-1986), then worked as Assistant Professor of Slavic Languages and Literatures at Rutgers University – New Brunswick (1986-1988) and the rest of his life is closely tied with the Pennsylvania State University where he worked as Assistant Professor (1988-1990), Associate Professor (1990-1996), Department Head (1991-1997) and starting from 1996 till present as Professor of Slavic Languages and Literatures, Woskob Family Professor of Ukrainian Studies (2007). He also took a position of Director of the Center for Russian and East European Studies (1992-1998). This professional experience in well-known universities not only in the USA but the world over is a tangible asset of Michael Naydan and contributes much to his translation and scholarly mastership.

The translation activity of Michael Naydan may be divided into two periods: the Russian into English translation and the Ukrainian into English translation, if some poetry works by Liliana Ursu translated from Romanian into English are left aside. This, of course, doesn't mean that the periods have a strict chronological framework, on the contrary, they may overlap each other as the creative inspiration might be. But, basically, one can assert that Michael Naydan's translation legacy is within the range of Russian-English and Ukrainian-English translations.

We'll stop briefly on these periods with major emphasis on Ukrainian-English translations. The Russian-English period of translation activity, as it has been mentioned before, started when Michael Naydan was a university student. Among the most known Russian-English translations can be mentioned: *Marina Tsvetaeva's «After Russia»*, Harriman Institute Publications in Russian and East European Studies. Ann Arbor: Ardis Publishers, 1992. 281 pages. A translation and critical study of Marina Tsvetaeva's collection *Posle Rossii* (1928). Reviewed in *Publisher's Weekly*, *Slavonic and East European Journal* (England), *Slavic and East European Journal*, and *Poetry*. Slava Yastremski is co-translator. Co-translator of *Landscape of the Soul: Contemporary Russian Poetry about Nature*. Plains, PA: Poema Publishers, 1999. Co-translated with Slava Yastremski. Co-

translator of *The Dream of Africa: African Poems by Nikolai Gumilev*. Plains, PA: Poema Publishers, 2000. Co-translated with Slava Yastremski. Color illustrations by Irina R. Yastremski Co-translator, *Olga Sedakova: Poems and Elegies*. Bucknell University Press, 2003. Slava Yastremski is co-translator. 117 pages. Reviewed in Slavic and East European Journal and in Library Bookwatch. Co-translator, Igor Klekh, *A Country the Size of Binoculars*. Northwestern University Press, 2004. Slava Yastremski is co-translator. 272 pages. Reviewed in The Review of Contemporary Fiction and Slavic and East European Journal. Co-translator, Marina Tsvetaeva, *The Essential Poetry*. Co-translated with Slava Yastremski. Guest introduction by Tess Gallagher. Amsterdam-London: Glagoslav Publishers, 2015. 160 pages [<http://www.glagoslav.com/en/Book/130/Marina-Tsvetaeva---The-Essential-Poetry.html>]. Co-translator with Slava Yastremski, Igor Klekh, *Adventures in the Slavic Kitchen: A Book of Essays with Recipes*. Amsterdam-London: Glagoslav Publishers, 2016. 181 pages. Co-translator with Slava Yastremski, Catherine Nepomnyashchy, and Olha Tytarenko of Abram Terz, *Strolls with Pushkin and Journey to the River Black*. NY: Columbia UP, 2016. 238 pages. The edition includes an article by Michael Naydan «Remembering Cathy Nepomnyashchy and Slava Yastremski» and notes for the translation of «Journey to the River Black» [<https://www.amazon.com/Strolls-Pushkin-Russian-Library-Sinyavsky/dp/0231180802>]. Besides, some translations were also published in periodicals, such as Translations of Velimir Khlebnikov, Anna Akhmatova, and Boris Pasternak. *Hyperion* 13 (May 1976): 146-48. Two translations from the poetry of Marina Tsvetaeva. *Confrontation* 48/9 (Spring/Summer 1992): 216-17. Translation of Alexander Blok's long poem *The Twelve*. *Russian Language Journal* L.165-167 Translation of Elena Fainalova's poem «A Pseudoclassical Landscape» in *A Public Space* 2 (Summer 2006): 173. Co-translated with Slava Yastremski.

In translating from Russian, he worked together closely with his colleague from Bucknell University Slava Yastremski, who was a native speaker of Russian. They team-translated Marina Tsvetaeva, Igor Klekh, Olga Sedakova, and a number of other authors. In fact, Slava and Michael had been collaborating quite harmoniously on translations for quite a long time, over 25 years [2] until the sudden death of Slava Yastremski in 2013.

Generally speaking, Michael Naydan has exhibited his ability in both solo and team translation of fiction, of being a good-willing critic, author, editor and compiler the features that will brightly manifest in his Ukrainian-English translation period.

The Ukrainian-English translation heritage of Michael Naydan includes prose, poetry, essays. Among the most important translation works and works on translation we may find the following: Translator, Bohdan Ihor Antonych's *The Grand Harmony*. Revised edition. Amsterdam-London: Glagoslav Publishers, 2017. (Forthcoming). Translator, Pavlo Tychyna's *The Complete Early Poetry Collections*. Revised and Expanded edition. Amsterdam-London: Glagoslav Publishers, 2017. (Forthcoming). Author, *From Hohol to Andrukhovych: Selected Literary Essays* (in Ukrainian). Forthcoming 2017 in the Private Collection Series

edited by Vasyl Habor. A selection of his literary essays on Ukrainian topics translated into Ukrainian. Co-translator with Mark Andryczyk and Editor, Yuri Andrukhovych, *My Final Territory: Selected Essays*. Toronto: U of Toronto Press, May 2017. Forthcoming. The edition includes an introduction and notes by M. Naydan. Author, a novel *Seven Signs of the Lion*. Amsterdam-London: Glagoslav Publishers, 2016. 344 pages. Translator, *The Fantastic Worlds of Yuri Vynnychuk*. Amsterdam-London: Glagoslav Publishers, 2016. 277 pages. An expanded book of translations of Yuri Vynnychuk's prose with a new critical introduction. One translation by Askold Melnyczuk and two translations by Mark Andryczyk are included in the volume [<http://www.glagoslav.com/en/Book/167/The-Fantastic-Worlds-of-Yuri-Vynnychuk.html>]. Translator, *The Garden of Divine Songs and Collected Poems of Hryhory Skovoroda*. Amsterdam-London: Glagoslav Publishers, 2016. 132 pages [<http://www.glagoslav.com/en/Book/166/The-Garden-of-Divine-Songs-and-Collected-Poetry-of-Hryhory-Skovoroda.html>]. Co-translator with Eleonora Adams, *The Complete Collected Correspondence of Philosopher-Poet Hryhory Skovoroda*. Amsterdam-London: Glagoslav Publishers, 2016. 244 pages [<http://www.glagoslav.com/en/Book/156/The-Complete-Correspondence-of-Hryhory-Skovoroda.html>]. Co-translator, compiler, editor. *Herstories: An Anthology of Ukrainian Women's Prose*. Amsterdam-London: Glagoslav Publishers, 2014. Co-translated with 19 other translators. 443 pages. About half the translations are of Michael Naydan. The volume includes an introductory article, biographies of the authors and translators, and notes by Naydan. Reviewed in *World Literature Today* (November 2014) [<http://www.worldliteraturetoday.org/2014/november/herstories-anthology-new-ukrainian-women-prose-writers>]. Also reviewed in *East-West: A Journal of Ukrainian Studies* (Summer 2015) and in *Canadian Slavonic Papers* (Fall 2015) [<http://www.glagoslav.com/en/Book/38/Herstories:-An-Anthology-Of-New-Ukrainian-Women-Prose-Writers.html>]. Translator, *The Essential Poetry of Taras Shevchenko*. Lviv: LA «Piramida» Publishers, 2014. 112 pages. It includes an introduction and notes by Michael Naydan / Co-translator, Larysa Denysenko's novel *The Sarabande of Sara's Band*. Amsterdam-London: Glagoslav Publishers, 2012. Co-translated with Svitlana Barnes. Includes an introduction and notes by Michael Naydan. 153 pages. Chosen as May 2013 Editor's Pick by *World Literature Today* [<http://www.rochester.edu/College/translation/threepersent/index.php?id=9772>]. <http://www.glagoslav.com/en/Book/31/The-Sarabande-of-Sara%E2%80%99s-Band.html>]. Co-translator, Compiler, Editor, *Two Colors of the Soul: The Selected Poetry of Dmytro Pavlychko*. Cervena Barva Press, 2012. 90 pages. Includes an introduction and notes by Michael Naydan as well as 8 of his own translations. Co-translator, Iren Rozdobudko's novel *The Lost Button*. Amsterdam-London: Glagoslav Publishers, 2012. Co-translated by Olha Tytarenko. 191 pages. Includes an introduction and notes by Michael Naydan. Reviewed in *East-West: A Journal of Ukrainian Studies* [<http://www.rochester.edu/College/translation/threepersent/index.php?id=9772>], [<http://www.glagoslav.com/en/Book/27/The-Lost-Button.html>]. Translator, *The Essential Poetry of Bohdan Ihor Antonych: Ecstasies and Elegies*. Bucknell

University Press, 2010. 173 pages with a biographical essay and translator's introduction. Reviewed in *Slavic and East European Journal*. Translator, Maksym Rylsky, *Autumn Stars: Selected Poetry of Maksym Rylsky*. Litopys Publishers, 2008. Bilingual edition of the Ukrainian poet's lyric poetry with an introduction. 302 pages. Reviewed in *Journal of Ukrainian Studies*, *Slavic and East European Journal*, and *Metamorphoses*. Translator, Bohdan-Ihor Antonych, *The Grand Harmony*. Lviv: Litopys Publishers, 2007. Bilingual edition of Ukrainian poet Bohdan-Ihor Antonych with an introduction and notes. 117 pages. Reviewed in *Slavic and E. European Journal*, *Journal of Ukrainian Studies*, and *Ukrainian Quarterly*. Translator, *The Flying Head and Other Poems*. Bilingual edition of Ukrainian poet Viktor Neborak's 1990 collection of poetry *The Flying Head*. Includes a critical introduction and notes. Lviv: Sriblo Slovo Publishers, 2005. 304 pages. Reviewed in *Slavic and E. European Journal*. Translator, Yuri Andrukhovych, *Perverzion*. Northwestern University Press, 2005. 336 pages. Reviewed in *The Review of Contemporary Fiction*, *The Complete Review*, *Context*, *Slavic and East European Journal*, *Australian Slavonic and East European Studies*, and *World Literature Today*. Co-translator, Alex Woskob, *Memoirs of my Life*. Kyiv: WUS Publishers, 2004. Oksana Tatsyak is co-translator. Reviewed in *The Ukrainian Weekly*. Translator, *Landscapes of Memory: The Selected Later Poems of Lina Kostenko*. Bilingual edition Lviv: Litopys Publishers, 2002. 128 pages. Reviewed in *World Literature Today* and *Slavic and East European Journal*. Co-editor and co-translator of *A Hundred Years of Youth: A Bilingual Anthology of 20th Century Ukrainian Poetry* (873 pages). Co-edited with Olha Luchuk. Lviv: Litopys Publishers, 2000. 113 of the translations are Naydan's as well as the biographical sketches in English of the 100 authors and 41 translators. Reviews in *Slavic and E. European Journal*, *Kyiv Post*, *Narodna Volya*, and *Hliuk*. *The Complete Early Poetry Collections of Pavlo Tychyna*. (430 pages) Lviv: Litopys Publishers, 2000. Bilingual translation of Tychyna's first five books of poetry. Includes a critical introduction and extensive annotation. Reviewed in *Slavic and E. European Journal*, *Kur'ier Kryvbasu* and in *Vysoky zamok*. «*The Windows of Time Frozen*» and *Other Stories* (272 pages). Lviv: Klasyka Publishers, 2000. Translations of Yuri Vynnychuk's short stories with a critical introduction. Reviewed in *World Literature Today* and *Journal of Ukrainian Studies*. Co-editor and co-translator of *From Three Worlds: New Writing from Ukraine* (Boston: Zephyr Press, 1996). Hardback edition. Reviewed in *Los Angeles Times*, *Boston Review*, *Publisher's Weekly*, *Slavic and East European Journal*, *Kirkus Review*, *The Ukrainian Weekly*, *Svoboda*, *Kultura* (Kyiv, Ukraine), *World Literature Today*, and *Journal of Ukrainian Studies*. *Selected Poetry of Lina Kostenko: Wanderings of the Heart*. 150 pages. New York: Garland Publishers, 1990. Reviewed in *Slavic and East European Journal*, *World Literature Today*, *Svitovyd*, and *Suchasnist*. Co-translator with Oksana Lushchevska of the children's book, *Mermaids* (Kyiv: Bratske Publishers, 2017). Forthcoming. Co-translator with Oksana Lushchevska of the children's book, *A Letter's Journey* (Kyiv: Bratske Publishers, 2016). Co-translator with Oksana Lushchevska of the children's book, *The Swing Under the Maple Tree* (Kyiv: Bratske Publishers,

2016). Co-translator with Oksana Lushchevska of the children's book, *Children's Letters on the War* (Kyiv: Bratske Publishers, 2015). Co-translator with Oksana Lushchevska of the children's book, *Mr. Catsky, Mira and the Sea* (Kyiv: Bratske Publishers, 2015). Co-translator with Oksana Lushchevska of the children's book, *How Many?* (Kyiv: Bratske Publishers, 2014). Co-translator with Oksana Lushchevska of the children's book, *The Stars and Poppy Seeds* (Lviv: Old Lion Publishers, 2014). The book has received an award for best children's book of the year at the Bologna Children's Book Fair 2014. Co-translator, *A Brief Anthology of Contemporary Ukrainian Children's Literature*. Kyiv: Grani-T Publishing House, 2013. 51 pages. Co-translated with Oksana Lushchevska. Co-translator, *The Turnip*. Ternopil: Navchalna knyha-Bohdan, 2013. Children's book (24 pages) co-translated with Oksana Lushchevska. Co-translator, *The Mitten*. Ternopil: Navchalna knyha-Bohdan, 2013. Children's book (24 pages) co-translated with Oksana Lushchevska.

Here we may also include the translations in periodicals, such as: Translation of an excerpt from Maria Matios' novel *Sweet Darusya* in *Trafika Europe* 7 (March 2016): 106-132 [<https://cld.bz/users/user-N5y4U8g/Trafika-Europe-Quarterly/Trafika-Europe-7-Ukrainian-Prayer>]. Translation of an excerpt from Yuri Vynnychuk's novel *Tango of Death* in *Trafika Europe* 7 (March 2016): 66-91 [<https://cld.bz/users/user-N5y4U8g/Trafika-Europe-Quarterly/Trafika-Europe-7-Ukrainian-Prayer>]. Translation of Tanya Malyarchuk's stories «The Demon of Hunger» and «I Wish I had a Tail» in *Trafika Europe* 7 (March 2016): 132-149 [<https://cld.bz/users/user-N5y4U8g/Trafika-Europe-Quarterly/Trafika-Europe-7-Ukrainian-Prayer>]. Translation of Mariya Tytarenko's long poem «Bridges» in *Trafika Europe* 7 (March 2016): [<https://www.youtube.com/watch?v=-8XeH2QyGW8&feature=youtu.be>]. Translation of 14 poems by Natalka Bilotserkivets in *Trafika Europe* 7 (March 2016): 22-41 [<https://cld.bz/users/user-N5y4U8g/Trafika-Europe-Quarterly/Trafika-Europe-7-Ukrainian-Prayer>]. Translation of 11 poems by Taras Melnychuk in *Trafika Europe* 7 (March 2016): 92-105 [<https://cld.bz/users/user-N5y4U8g/Trafika-Europe-Quarterly/Trafika-Europe-7-Ukrainian-Prayer>]. Translation of three chapters of Taras Antypovych's novel *Timestealers* in *Trafika Europe* 4 (July 2015), 83-107 [<http://cld.bz/H76Nmju#iii>]. Translation of an excerpt from Yuri Vynnychuk's novel *Tango of Death* in *Consequence Magazine*. Co-translated with Svitlana Barnes. 7 (Spring 2015), 55-62. Translation of Tanya Malyarchuk's short story «The Rat» in *Words without Borders* (August 2014) [<http://wordswithoutborders.org/article/the-rat1>]. Translations of Serhiy Zhadan's poems «Everything, as always, is justified» and «Atheism» in *Solstice: A Magazine of Diverse Voices* (Spring 2014) [<http://solsticelitmag.org/content/untitled-2/>]. Six of my translations of poems by Maksym Rylsky in *Dialogue of the Seas* 4 (2012): 50. Translation of an excerpt from Maria Matios' novel *Sweet Darusya* in *Metamorphoses* 20.1 (Spring 2012): 206-217. Translation of an excerpt from Halyna Pahutiak's novel *The Minion from Dobrobyl* in *Metamorphoses* 20.1 (Spring 2012): 218-237. Translation of an excerpt of Iren Rozdobudko's novel *The Button* in *World Literature Today* 85.6

(November-December, 2011): 160-163. Co-translated with Olha Tytarenko. Translation of Tanya Malyarchuk's story «The Demon of Hunger» in *World Literature Today*. November 2011 [http://www.ou.edu/worldlit/11_2011/fiction-malyarchuk.html]. Translation of Tanya Malyarchuk's story «Canis Lupus Familiaris» in *Belletrista* (June 2011) [http://www.belletrista.com/2011/Issue11%20/features_1.php]. Translations of the poetry of Attila Mohylny, Nazar Honchar, Ihor Rymaruk, Natalka Bilotserkivets, Vasyl Herasymiuk, Viktor Neborak, Yuri Andrukhovych, Ludmyla Taran, Maryana Savka, Oles Ilchenko, Hanna Osadko, Mariya Tytarenko, and Iryna Shuvalova in XXXVI International Poetry Review (Fall 2010): 10-19, 34-41, 48-49, 58-59, 80-83, 86-89, 92-97, 102-109. Translation of Tanya Malyarchuk's short story «A Woman and Her Fish» in 194 *Stand* (Spring 2011), 3-7. Translation of Tanya Malyarchuk's short story «A Village and its Witches» in *Hayden's Ferry Review* 43 (Spring 2009): 37-40. Translations of two of Oles Ilchenko's poems in No. 3 *Zoland Poetry Annual* (Spring 2009): 164-165. Translations of six of Bohdan-Ihor Antonych's poems in 19 *The Dirty Goat* (Fall 2008): 98-105. Translations of three of Oles Ilchenko's poems in 16.2 *Metamorphoses* (Fall 2008): 22-25. Translations of Vasyl Makhno's poems «Brooklyn Elegy» and «Coffee in Starbucks», in 7 *Absinthe: New European Writing* (2007): 56-60. Translations of 12 of Halyna Petrosanyak's poems in *Poetry International* [http://ukraine.poetryinternationalweb.org/piw_cms/cms/cms_module/index.php?obj_id=8083]. Translations of 15 of Viktor Neborak's poems in *Poetry International* [http://ukraine.poetryinternationalweb.org/piw_cms/cms/cms_module/index.php?obj_id=7514]. Translations of 11 of Halyna Petrosanyak's poems. *Artful Dodge* 46/47 (Fall, 2005): 55-66. Translation of an excerpt of Yuri Andrukhovych's novel *The Moscoviad*, three of Viktor Neborak's poems, two of Yuri Andrukhovych's poems, and one of Oleksander Irvanets's poems in *World Literature Today* 79.3-4 (September-December, 2005): 28-32. Translations of 5 of Vasyl Makhno's poems in *Poetry International* (2005) with a translator's introduction [http://ukraine.poetryinternationalweb.org/piw_cms/cms/cms_module/index.php?obj_id=5527]. Translation of «Writer Yuri Andrukhovych's Address to European Parliament». *The Ukrainian Weekly* (Dec. 26, 2004): 6, 22. Translations of 14 poems of Taras Shevchenko in *Ukrainian Literature* 1 (2004), 123-138. Published also as a paperback book by Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2004. Available online at: [http://www.shevchenko.org/Ukr_Lit/Vol01/01-04.html]. Translations of Natalka Bilotserkivets's poems «Eyes» and «Hotel Central» in 2 *Absinthe: New European Writing* (2004): 17-20. Translations of Yuri Andrukhovych's poem «Circle», the poetic cycle «India» and an excerpt from the novel *Perverzion* entitled «Stakh's Demise» in 2 *Absinthe: New European Writing* (2004): 21-29. Translation of Oksana Zabuzhko's «A Definition of Poetry» (rpt) in *Wood's Lot* (April 2003) [http://www.ncf.carleton.ca/~ek867/2003_04_01-15_archives.html]. Translations of Emma Andijewska's «On the Superiority of the Other Sex» and Patricia Kilina's «Sufi 1» in *Toronto Slavic Quarterly* 3 (2003) [<http://www.utoronto.ca/slavic/tsq/032002/rewakowicz3.html>]. Translation of Natalka Bilotserkivets' poem «A 100 Years of Youth» (rpt) and Oksana

Zabuzhko's «A Definition of Poetry» (rpt) 56 *AGNI* (Fall 2002): 35; 435. Thirtieth Anniversary Poetry Anthology. Translation of three chapters of Yuri Andrukhovych's novel *Perverzion* in 44 *Pequod* (2001): 9-26. Translation of Yuri Andrukhovych's philosophical essay «Within Time, Down a River» in 53 *AGNI* (2001): 1-22. Translation of Yuri Andrukhovych's prose piece «Guardians a di Joiman Gate» in *Exquisite Corpse* 8 (2001). Translation of Viktor Neborak's poem «Metro Fantasy III» in *International Poetry Review* XXVII.1 (spring 2001): 38-9. Translation of Yuri Izdryk's philosophical prose piece «The Canon of Apologia». *The Massachusetts Review* XLI: 4 (Winter 2000-2001): 465-467. Translations of Ukrainian poets Serhiy Zhadan, Maryanna Savka, Andriy Bondar, Timofiy Havriliv, Maria Kryvenko, and Yaryna Senchyshyn. *The Ukrainian Review* (Winter 2000): 369-382. Translations of Attila Mohyl'ny's cycle of poems «Coffee Houses». *Delos* (Forthcoming). Translations of Liliana Ursu's poems «Winter Teachings», «What are you?», and «After Paradise». *Poet Lore* 95.1 (2000): 32-4. Co-translated with Tess Gallagher. Translations of Natalka Bilotserkivets's poems «The 2000 Express» and «The Saxaphonist»; Yuri Andrukhovych's «Tram #7» and «The Museum of Antiquities»; and Ludmyla Taran's «You Awaken with an Apple in Your Hand». *Salt Hill* 8 (2000): 91-98. Translation of Yuri Andrukhovych's «Midnight Flight Down High Castle Hill». *AGNI* 51 (2000): 133-4. Translation of Yuri Andrukhovych's prose piece «The Testament of Antonio Delcampo» in *AGNI* 48 (1998): 219-234. Translation of one of Ludmyla Taran's poems in *2B* 11-12 (1997): 186-188. Translation of Yuri Vynnychuk's short story «An Embroidered World». *Kenyon Review* (summer/fall 1996): 36-39. Translations of Yuri Vynnychuk's story «Me and Max»; Bohdan Zholdak's story «The Seven Temptations»; Halyna Pahutiak's «To Come Across a Garden»; and Evhenia Kononenko's story «Three Worlds»; as well as poetry translations of Oksana Zabuzhko and Natalka Bilotserkivets. *GLAS* (vol. 12, October 1996). Translation of Oksana Pakhlov's «Forests Near Prypiat» and Oksana Zabuzhko's «Love» in *The Ukrainian Quarterly* 52, 1 (1996): 22-24. Translation of Attila Mohyl'ny's poem «Archipenko's Plasticity». *Denver Quarterly* 29. 1 (Fall 1994): 91. Translation of Natalka Bilotserkivets's poem «A Hundred Days of Youth». *AGNI* 39 (Spring 1994): 42. Translation of Ukrainian poet Attila Mohyl'ny's cycle «Night Melodies». *AGNI* 38 (1993): 110-13. Translations of Ukrainian poet Oksana Zabuzhko's «Letter from a Summer Home» and «An Ironic Nocturne». *AGNI* 37 (1992): 276-7. Translations of Ukrainian poet Oksana Zabuzhko's «A Definition of Poetry». *AGNI* 36 (1992): 9-10. Translations of Ukrainian poet Oksana Zabuzhko's «Love» and «Ninety Degrees in the Shade». *Mr. Cogito* 10. 3 (1992): 19-20. Seven translations of the poetry of Lina Kostenko. *Canadian Slavonic Papers* 32. 2 (Summer 1990, pub. 1991): 117, 118, 133, 165, 176. Two translations of poems on the Chornobyl disaster. *The Ukrainian Weekly*. (April 28, 1991): 2. Eight translations from the recent poetry of Lina Kostenko. *Nimrod* 33, 2 (Spring/Summer 1990): 4-7. Two translations of Lina Kostenko's poetry. *Soviet Ukrainian Affairs* (Winter 1989): 8-9. Translation of Ukrainian poet Vasyl Barka's prose-poem «The Wanderer» with an introduction about the author. *Modern Poetry in Translation* (1983): 57-61. Translation of Ukrainian poet Pavlo

Tychyna's «Along the Azure Steppe». *Mr. Cogito* 5. 2 (1982): 13. Translations of Ukrainian poet Lina Kostenko and Russian poet Osip Mandelstam. *Hyperion* 14 (March 1978): 190-91. Translations of Ukrainian poet Vasyl Symonenko with an introductory note about him. *Modern Poetry in Translation*. 30 (Spring 1977): 18. «Floating Flowers: The Poetry of Lina Kostenko». *Ulbandus Review: A Journal of Slavic Languages and Literatures* 1 (Fall 1977): 140-57. This titanic work of a translator, author, scholar, critic, reviewer, editor and compiler has been rewarded in numerous awards that Michael Naydan got from his peers in North America rather than from Ukraine the cultural achievements of which he's been popularizing in Anglophone world all his life. Among them are: George S.N. Luckyj Award in Ukrainian Literature Translation (2013), from the Canadian Foundation for Ukrainian Studies for his extensive translations of Ukrainian writers into English. Award in Translation, from the American Association of Ukrainian Studies for the translation of Bohdan-Ihor Antonych's book of poetry *The Grand Harmony* (2008). Award in Translation, from the American Association of Ukrainian Studies for translation of Yuri Andrukhovych's novel *Perverzion* (2006). Book of the Year (2005) in the category of poetry by the jury of the Kyiv Publisher's Forum in March 2006 for the translation of Viktor Neborak's «*The Flying Head*» and *Other Poems* (Lviv: Sriblo Slovo Publishers, 2005). Order of the Ravlyk Special Recognition by the jury of the Lviv Publisher's Forum in September 2005 for the translation of Viktor Neborak's «*The Flying Head*» and *Other Poems* (Lviv: Sriblo Slovo Publishers, 2005). First Prize in the category of Ukrainian Intellectual Literature at the Lviv Publisher's Forum in September 2001 for *A Hundred Years of Youth: A Bilingual Anthology of 20th Century Ukrainian Poetry* (Lviv: Litopys Publishers, 2000). The Dmytro Nytchenko Prize (2001) from The League of Ukrainian Philanthropists of Ukraine for the popularization of Ukrainian culture abroad. American Association of Ukrainian Studies Translation Prize (1997), for translations in *From Three Worlds: New Writing from Ukraine* (1996). Finalist, International Achievement Award. The Pennsylvania State University, 1996. Eugene Kayden Meritorious Achievement Award in Translation, from the University of Colorado for translations of the poetry of Attila Mohyl'ny into English (1993) Pushkin Prize (1981, 1976, 1975) from the Columbia University Department of Slavic Languages for best translations of Russian poets into English. Mihaly-Mogilat Fellowship (1979) from Columbia University for study in the USSR.

The research grants he was awarded with during his lifetime also added much to the translation skills of Michael Naydan, his understanding of the culture of the people, the peculiarities of the source languages. These included, such as: Fulbright Grant (Spring 2007). Five months of researching contemporary Ukrainian literature and teaching at Lviv National University and the Ukrainian Catholic University in Lviv, Ukraine. Fulbright Grant (Spring 1999). Five months of researching contemporary Ukrainian literature and teaching at the Ivan Franko National University of Lviv in Lviv, Ukraine. Co-investigator, National Endowment for the Humanities Division of Education Grant (1995-1996). Development of a computer based listening comprehension test in Russian. Project

headed by Patricia Dunkel of Georgia State University. Completed and available on CD-ROM. Translation and Research Grant, National Endowment for the Humanities Translation Grant (1991-1992). For an annotated translation of the poetry of Pavlo Tychyna. Project completed and published in a bilingual edition. Curriculum Development Grant, New Jersey Department of Higher Education (1987-8), «Video in the 2nd and 3rd -year Russian Language Program». Curriculum Development Grant, New Jersey Department of Higher Education (1987-8), «A Demonstration of Audio Conferencing in International Education». Curriculum Development Grant, Moore Fund Grant (1983-4), to develop video teaching materials for second and third-year Russian language courses at Yale. Translation Grant, Shevchenko Scientific Society (1980), to begin translations of the early works of Ukrainian poet Pavlo Tychyna.

The translations of Michael Naydan are considered to be of perfect quality because of a number of reasons. First, Dr. Naydan is very meticulous with his desire to give the exact message of the source text in the target culture and this requires a lot of research and consulting with experts [4;5]. As he says himself it is very important for him to keep close to meaning of the text in the original while making the translation readable in English. This is always a balancing act. Translation of poetry makes one focus more on hearing the voice of the poet and on the poem's sound. In poetry translation you need to maintain the sound structure (the sound quintessence) of the original, and also what Michael often calls the organic rhythm [2]. For example, the essence of Natalka Bilotserkivets' poem «The Saxophonist» cannot be translated without its sound patterning. He tried to convey that in his translation. On the other hand, prose demands a more logical approach, although you often come across poetic prose in the works of writers such as Yuri Andrukhovych. Poetry, of course, also has an inner logic, but they are other elements such as metaphor, syntax, rhythm, rhyme, etc. that play a more significant role [2]. Secondly, the way of translating which includes some strategies of performing a good translation job is also important. Usually when he is translating, he does a quick first draft either on paper, or types right into the computer. When he translates poems, he often reads the original out loud in order to better hear the melody and get himself into the world of the poetry. Sometimes he accidentally even learns poems by heart that way before he translates them. Then he sets his translation aside for a while to maintain certain distance, and then comes back to work on nuances from time to time [2; 4; 5]. Thirdly, sometimes he sends his translations to friends and colleagues to check them or to see how they work in English.

When he translates from Ukrainian, he works together with various experts including the authors of the works he translates [2]. This helps him to get a deeper insight into the Ukrainian culture, customs, linguistic nuances [4; 5]. It has been particularly great for him to work with Olha Luchuk. She and Michael have done the anthology of 20th century Ukrainian poetry *100 Years of Youth* for Litopys Publishers and also *The Flying Head* of Viktor Neborak for Sribne Slovo Publishers. Most recently his former graduate student Olha Tytarenko has also assisted him considerably with his translations of Bohdan Ihor Antonych, Tanya

Malarchuk and Maria Matios. Oksana Tatsyak has assisted him with his translations of Yuri Vynnychuk in the past. The cooperation with Myroslava Prykhoda from Litopys Publishers is particularly fruitful, where Michael Komarnytsky is the director and where he publishes quite a bit [2].

He strongly believes that theoreticians of translation for the most part do not translate, and because of that, their experience is limited. It is better not to be a slave of any kind of translation theories, but you need to work out your own principles and approaches to your work. A translator categorically needs to know the culture, history, literature, and vocabulary of the language from which he translates, to be familiar with the sociocultural background of the linguistic semiotic system. At the same time, it is necessary to deeply understand those same elements in his native language and culture. However, languages and traditions do not always coincide. Thus one needs to know those disparate moments and figure out a way to translate or explain them for another culture [4; 5].

Conclusions and further perspectives of the research. The role of a translator in a contemporary world as a mediator of cultures and languages is of paramount importance. It is a translator who enriches cultures and discovers the world, very often completely unknown, to a reader. In case of Michael Naydan, still much is to be said about his creative writing, translations in books and anthologies, his notes, encyclopedia entries as well as his articles. Further study of the methodology, tactical decisions and strategies of translating employed by the translators from Ukrainian into English is necessary, at least, because of two reasons: first, to learn how handle with words in different linguistic semiotic systems, and, secondly, to know the people who popularize the Ukrainian culture far beyond the borders of Ukraine.

REFERENCES

1. Hatim B., Mason I. Discourse and the Translator / B. Hatim, I. Mason Longman : Longman Group Limited, 1990. – 258 p.
2. Interview with a Translator: Michael Naydan (February 8, 2010) Access mode : <http://levhrytsyuk.blogspot.com/2010/02/14-interview-with-translator-michael.html>
3. Michael Naydan: 70% of Ukrainian Writers are Women. Online article in web journal LitAkcent and interview with Ukrainian journalist Ludmyla Taran: Access mode : <http://litakcent.com/2011/01/20/myhajlo-najdan-simdesjat-vidsotkiv-novyh-ukrajinskyh-pysmennykiv-%E2%80%94zhinky/>
4. Naydan M. Approaches to translating the style of Maria Matios' novel Sweet Darusya// Michael Naydan . Style and Translation. Collection of Scholarly Works. Issue 1(1)/ Kyiv : Kyiv University Publishing Center, 2014. – PP.277–287.
5. Naydan M. Translating A Novel's Novelty: Yuri Andrukhovych's Perverzion In English /Michael M. Naydan // The Yale Journal of Criticism, Volume 16, Number 2, Fall 2003, Published by The Johns Hopkins University Press. – PP. 455–464.

Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2017 року

**Дар'я Гаєва,
Наталія Прокопович
(м. Вінниця, Україна)**

АФІКСАЦІЯ ЯК НАЙПРОДУКТИВНІШИЙ СПОСІБ ТВОРЕННЯ НЕОЛОГІЗМІВ У СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ МЕДІАДИСКУРСІ

Статтю присвячено дослідженню афіксації як продуктивного способу творення неологізмів в англomовному медіа дискурсі початку ХХІ сторіччя на матеріалі британських газет «The Observer», «The Daily Mail» та «The Independent» за період з 2002-го по 2017-ий рр. У статті описано основні продуктивні афікси та класифіковано за частотністю їх вживання на шпальтах сучасної британської преси. Досліджуваний спосіб творення неологізмів проілюстровано численними прикладами сучасного англomовного медіа дискурсу.

Ключові слова: афіксація, неологізми, англomовний медіа дискурс, афіксoid, суфіксoid.

Статья посвящена исследованию аффиксации как продуктивного способа создания неологизмов в англоязычном медиа дискурсе начала ХХІ века на материалах британских газет «The Observer», «The Daily Mail» и «The Independent» за период с 2002-го по 2017-ый гг. В статье описаны основные продуктивные аффиксы и классифицировано за частотой их употребления на страницах современной британской прессы. Исследованный способ создания неологизмов проиллюстрировано многочисленными примерами современного англоязычного медиа дискурса.

Ключевые слова: аффиксация, неологизмы, англоязычный медиа дискурс, аффиксoid, суффиксoid.

The article investigates the affixation as a productive means of formation of neologisms in the modern English media discourse at the beginning of the ХХІ century based on the material of the British newspapers «The Observer», «The Daily Mail» та «The Independent» from 2002 till 2017. The article shows the most productive affixes and classifies them according to the frequency of their usage in the British newspapers. The way of formation of the neologisms under our investigation has been illustrated by means of numerous examples of the modern English discourse.

Key words: affixation, neologisms, English media discourse, affixoid, suffixoid.

Постановка проблеми. Вивчення неологізмів початку ХХІ століття є певним внеском у розвиток неології як одного з розділів теорії номінації.

Аналіз функціонування семантичних груп неологізмів у медіадискурсі поглиблює уявлення про прагматичні та віртуальні параметри сучасної англійської лексики, сприяє розкриттю взаємодії мовних і позамовних чинників у зближенні контактуючих мовних систем. Опис та класифікація семантичних неологізмів є внеском у вивчення системності, структури та неологічного потенціалу словникового складу сучасної англійської мови.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У лінгвістичній літературі використовують низку термінів для позначення лексичних новотворів, як-от: лексико-семантична іновація, нове слово, неологізм тощо. В роботі використано термін «лексико-семантична іновація». Групування неологізмів здійснювалося на основі декількох класифікацій. Одна із найпоширеніших класифікацій бере за основу спосіб творення. За нею було виділено: фонологічні неологізми, семантичні неологізми, запозичення та морфологічні неологізми. Серед них найвагомішу частку в медійному просторі займають неологізми, утворені морфологічним шляхом за допомогою афіксації.

Визначення раніше не досліджених частин загальної проблеми. Питанням формування неологізмів у сучасному медіа дискурсі займалися вітчизняні та закордонні лінгвісти. Було сформовано декілька підходів до класифікації мовних іновацій газетного дискурсу ХХІ сторіччя. Однак наразі ця проблема є недостатньо вивченою.

Формування мети і завдань статті. Метою даної статті є дослідження найпродуктивнішого способу формування неологізмів. У роботі зроблена спроба розв'язати наступні завдання: встановити основні види афіксів для творення нової лексики та визначити базові словотвірні тенденції з опорою на кількісні показники неологізмів, виокремлених у досліджуваних джерелах.

Виклад основного матеріалу. Дослідження особливостей утворення та функціонування різних угруповань неологізмів в масмедійних засобах було здійснено на матеріалі британських газет «The Independent», «The Daily Mail» та «The Observer» за період з 2002-гого по 2017-ий рр. Серед них морфологічним способом – 202 лексичні іновації, частка неологізмів, утворених шляхом афіксації становить 95 одиниць.

Найбільш часто вживані префікси, що використовуються для утворення неологізмів у британських масмедійних засобах ХХІ сторіччя є cyber-(14) та префікс німецького походження uber- (8).

Так, афіксоїд (різновид префікса) cyber- (частина слова cybernetics) до кінця 80-х років ХХ століття функціонував в англійській мові в складі лише кількох слів спеціального характеру. Масове виробництво «кібернеологізмів» починається наприкінці ХХ на початку ХХІ сторіччя. Афіксоїд cyber- поряд із загальним значенням «пов'язаний з комп'ютерною технікою», нерідко вживається в більш вузькому значенні «пов'язаний з Інтернет, такий, що здійснюється через міжнародну інформаційну комп'ютерну мережу».

cybercommerce (cyber- + commerce: електронна торгівля (через Інтернет)), **cybercash** (cyber- + cash: електронні гроші, система розрахунків через Інтернет).

*Mrs Scardino, who was named Pearson chief executive in 1997 after running the Economist Group for 12 years, replaces **Cybercash** chief executive William Melton on the AOL board. She said: «I am honoured to have been nominated to serve on the board of a pany that is evolutionising the way people and businesses around the globe communicate with each other and access and use information» (3).*

Одним із прикладів продуктивного використання є афікс *über-*, який походить від слова на німецькій мові, що означає «над», «більше». Його продуктивне використання походить від концепції німецького філософа Фрідріха Ніцше «*Übermensch*» – вищий вид людської істоти. Префікс часто несе злегка негативний відтінок. *Über-* зазвичай не використовується з умляутом над U, тобто: *uber-*. Наприклад:

uber-successful (*uber-* + *successful*: дуже успішний), **uber-modern** (*uber-* + *modern*: занадто сучасний), **uber-trendy** (*uber-* + *trendy*: дуже модний), **uber-rich** (*uber-* + *rich*: занадто багатий) [1].

*Look at London; what is central London if not an enclave of the **uber-rich** already? (4).*

Рідше в британській періодиці вживаються лінгвальні іновації з префіксами **mega-** (6) та **hyper-** (6). Наприклад:

megadiversity (*mega-* + *diversity*: велика кількість і розмаїття біологічних видів), **mega-terrorism** (*mega-* + *terrorism*: сучасний тероризм (з реальною загрозою використання терористами зброї масового знищення)), **megapowerful** (*mega-* + *powerful*: дуже сильний) [2].

*But, unlike the **megapowerful** supercars which have thundered into these pages recently, no doubt causing disquiet among some readers, the Exige S mixes this pace potential with sensible fuel economy: the «official» average is 31.0mpg (16).*

Словотвірний елемент *hyper-* бере участь у створенні не тільки термінів, а й одиниць загальноомовного вжитку та має значення «дуже, надзвичайно»:

hyper-evolution (*hyper-* + *power*: еволюція, що відбулася за надзвичайно короткий відрізок часу), **hypercar** (*hyper-* + *car*: екологічно чистий автомобіль) [1].

Найменш продуктивними є префікси *super-* (4) та *re-* (4). Розглянемо наступні приклади.

Префікс *super-* має значення «дуже, занадто» і вживається для утворення таких неологізмів:

supermom (*super-* + *mom*: жінка, яка поєднує в собі риси дружини, матері, активного працівника і громадського діяча), **super-handy** (*super-* + *handy*: дуже зручний, той, що знаходиться під рукою) [2].

*Their **super-handy** «most popular» and «closing soon» pages do exactly what they say on the tin (12).*

Суфікс *re-* має значення повторювальної дії. Виокремлено наступні неологізми:

regift (re- + gift: «передарувати» подаровану річ), **remanufacture** (re- + manufacture: переробляти продукт, використовуючи нові та старі елементи) [1].

*Brady decided to **regift** the free Chevrolet Colorado pickup he got – worth about \$20,000 (16).*

Досить продуктивним способом утворення неологізмів в англomовних газетах є суфіксація. Найпродуктивнішими виявилися такі суфікси: *-ing* та *-ism*.

Було виокремлено 9 неологізмів, що утворюються із додаванням суфікса *-ing*, за допомогою якого утворюються іменники-неологізми. Використовується модель: N + ing:

milking (milk + -ing: виливання комусь на голову молока в публічному місці), **pyjamming** (pyjama + -ing: одягання піжами в публічному місці; розсилання постів із фотографіями в піжамі, зазвичай для благодійної акції), **ghosting** (ghost + -ing: крадіжка особистості, яка померла), **chatterboxing** (chatterbox + -ing: діяльність, що включає в себе коментування в Твітері відео, яке ти побачив по телебаченню) [1].

*Is **milking** the most pointless internet craze yet? Students filmed pouring four-pint cartons over their heads (12).*

*The «**pyjamming**» appeal was launched with help from business leaders who took to the streets in their pyjamas at locations including the Library of Birmingham and Bristol's Millennium Square (15).*

Chatterboxing. *No, not vocal sparring but the act of tweeting while watching a generally moronic TV programme (14).*

Англomовні газети ХХІ сторіччя характеризуються вживанням неологізмів, утворених за допомогою суфікса *-aholic*, що виділився зі слова «alcoholic» – людина, яка багато пиячить і має значення неможливості зупинитися щось їсти, пити, робити, позначає залежність від когось, чогось [2]. Наприклад:

sleepaholic (sleep + -aholic: людина, яка любить поспати), **clothesaholic** (blog + -aholic: людина, що фанатично ставиться до одягу), **workaholic** (blog + -aholic: людина, яка інтенсивно працює) [1; 2].

*With a £10million fortune, Miss Church will have little difficulty maintaining her fashion requirements. She already has two stylists advising her on outfits (one in the UK and one in America), and describes herself as a **clothesaholic** (13).*

*Caroline Dowd-Higgins describes herself as a recovering **workaholic**. The realization came to her a couple of years ago when she realized she was working about 90 hours each week (9).*

*My name is Benji and I'm a travel **blogaholic**. I am a sucker for hot tips and insider info... today's news rather than last year's guidebook. Which is lucky, because there are more than enough blogs out there to fuel my fix. And half the fun is finding them (10).*

Суфікс *-ism* використовується для створення неологізмів, що позначають абстрактні поняття. У британських газетах ми знайшли наступні приклади:

audism (audio + -ism: прояви дискримінації по відношенню до глухих людей), **nativism** (native + -ism: політична думка, що люди, народжені в певній країні мають перевагу над імігрантами), **endism** (end + -ism: віра в те, що затяжний період широкомаштабних негараздів нарешті завершується), **freeganism** (freegan + -ism: тенденція використання продуктів вторинної переробки), **voicism** (voice + -ism: прояви дискримінації до осіб з незвичним голосом, вимовою звуків), **rankism** (rank + -ism: дискримінація та експлуатація людей в залежності від їхнього рангу, посади).

Nativism is a lofty word for the phenomenon defined by the Shorter Oxford as a prejudice in favour of natives against strangers; xenophobia, the morbid dread or dislike of foreigners, is its more bigoted cousin. Behaviour that could fit either definition might be a man telling a local radio station that if you lived in London you'd be concerned if «a group of Romanian men» moved in next door (5).

Менш продуктивними (по 5 неологізмів) є суфікси -er, -acholic та -able.

Суфікс -er має в собі значення виконавця дії або інструмента, з допомогою якого виконується дія. Найчастотніші моделі утворення неологізмів: ім. + -er – ім.; дієсл. + -er – ім.

courtsider (courtside + -er: людина, яка відвідує елітний тенісний матч і таємно робить он-лайн ставку раніше, ніж будуть зупинені коефіцієнти в момент, коли проводиться результативна атака. В Новій Зеландії, наприклад, такі дії вважаються протизаконними), **picker** (pick + -er: людина, яка бере на себе обов'язок збирати сміття в громадських місцях), **binner** (bin + -er: особа, яка збирає на смітниках використані пляшки, банки для продажу) [1].

*«South Downs litter **picker** has truck named after him, announced the headline, above an article reporting that the truck in question was a waste vehicle, christened «Pig Pen Sedaris» after the litter-picker in question, one David Sedaris» (7).*

Неологізми утворенні за допомогою суфікса -able, позначають реалії, які наділені певними якостями та функціями. Таких прикладів ми знайшли 5:

bloggable (blog + -able: вартий того, щоб про це написати в блозі), **accelerable** (accelerate + -able: здатний бути прискореним, достроково виконаним) [1].

Менш продуктивними є наступні суфікси: -less, -rati, -razzi, -ie.

donorless or donor-less (donor + -less: прикметник, що описує продукти крові, які виробляються штучно, а не є взяті у людей), **cashless** (cash + -less: той, який не використовує або не дозволяє використовувати), **belligerati** (belligerent + -rati: представники інтелігенції, що ведуть пропаганду війни або імперіалізму, виступають за використання військової сили проти країн, які, на їх думку, підтримують терористів), **digerati** (digital + -rati: люди, які володіють неабиякими знаннями в комп'ютерній та Інтернет-сфері), **footsie** (foot + -s + -ie: фотографія своєї стопи).

Дуже рідко зустрічаються неологізми, утворені за допомогою таких суфіксів як -dom, -y, -ista, -ist та досить нових суфіксів -razzi та -gate.

cheffy (cheff + -y: поведінка шефа, якому характерні зарозумілість і Я-Бог менталітет), **melty** (melt + -y: танучий, плавкий, ніжний), **bibliotherapist** (bibliotherapy + -ist: терапевт, який використовує книги, щоб покращити психічне здоров'я), **suckerdom** (sucker + -dom: дармоїд), **Blairista** (Blair + -ista: прихильник Тоні Блера, прем'єр-міністра Великобританії), **fashionista** (fashion + -ista: той, хто дуже захоплений модною індустрією), **paperazzi** (paper + -razzi: журналісти і репортери бульварної преси, які переслідують відомих людей для здобуття сенсаційних повідомлень), **stalkerazzi** (stalker + -razzi: журналіст таблоїда, який наполегливо переслідує зірок день і ніч) [1].

*Ella is a **bibilotherapist** – a book doctor. She listens to people talking about what is going on in their lives and recommends books that might help. A reading cure, rather than the talking cure* (6).

*Her home has been staked out by paparazzi for weeks and there are reports that she has moved out to escape from the attentions of the **stalkerazzi** (as they should be known). She has been followed on foot and chased by car* (8).

Суфікс *-gate*, що набув значення «скандал» після відомого політичного скандалу «Watergate». З тих пір утворено ряд неологізмів, що містять суфікс *-gate*.

У досліджених газетних джерелах можна назвати такі:

Cherigate (Cherie + -gate: події, що пов'язані, з тим фактом, що адвокат і партнер прем'єр-міністра Тоні Блера, Чері Блер, використав засудженого шахрая для покупки 2 квартир в Лондоні), **Svengate** (Sven + -gate: скандал, що стосується стосунків між секретарем футбольної асоціації Фарією Алам та тренером англійської збірної Свеном Ераном Еріксоном) [1].

*In today's Wrap: «**Cherigate**» grows ever more murky, an inquiry into the Damilola Taylor trail criticises the criminal justice system, and the US ensures it has the first look at the Iraq dossier* (11).

*If the senior figures of the FA, including the coach, had been measured on England's sporting performance, the whole **Svengate** affair would have been irrelevant* (17).

Висновки дослідження та перспективи подальших розвідок. Отже, афіксацію можна вважати досить продуктивним способом творення неологізмів. Цікаво, що досить частотними виявилися префікси іншомовного походження: *-cyber*, *-hyper*, *-mega*, *-uber*, *re-*.

Другу сходинку по частотності посідають традиційні афікси для англійської мови: *re-*, *-ing*, *-ism*, *-gate*, *-ie*, *-ing*, *-dom*, *-less*, *-y*.

Процес глобалізації дається взнаки і в ракурсі утворення нових слів, що знаходять свій вияв у проникненні в англійську мову таких суфіксів іншомовного походження як: *-rati*, *-razzi*, *-ista*.

Практичне значення проведеного дослідження полягає в можливості застосування його результатів для внесення доповнень у відповідні розділи теорії номінації, комунікативної лінгвістики, стилістики, лексикографії, лексикології, історії мови, теорії та практики перекладу, а також для укладання навчальних посібників, методичних розробок, написання

спецкурсів. Запропонований аналіз семантичних неологізмів і додатки до дисертації можуть також бути використанні при укладанні словників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зацний Ю.А. Інновації у словниковому складі англійської мови початку ХХІ століття: англо-український словник. Словник / Ю.А. Зацний, А.В. Янков. – Вінниця : Нова Книга, 2008. – 360 с.

2. Зацний Ю.А. Сучасний англomовний світ і збагачення словникового складу / Юрій Антонович Зацний. – Львів : ПАІС, 2006. – 228 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

The Observer:

3. Arthur Charles. Is it possible to be identified by your «clickprint»? – 28 September 2006. – [Електронний ресурс] / Charles Arthur. – Режим доступу : <https://www.theguardian.com/technology/2006/sep/28/guardianweeklytechnologysession1>

4. Balch Oliver. Punta del Este: is Uruguay's uber-rich «gated city» a glimpse of our urban future? – 20 January 2016. – [Електронний ресурс] / Oliver Balch. – Режим доступу : <http://www.theguardian.com/cities/2016/jan/20/punta-del-este-uruguay-elitest-gated-city-urban-future-st-tropez-south-america>

5. Carswell Douglas. I'm not one of Douglas Carswell's «angry nationalists» – but I am an irritable one. – 10 January 2015. – [Електронний ресурс] / Douglas Carswell. Режим доступу : <http://www.theguardian.com/commentisfree/2015/jan/10/im-not-one-of-douglas-carswells-angry-nationalists-but-i-am-an-irritable-one>

6. Crace John. Visit a bibliotherapist. – 8 February 2014. – [Електронний ресурс] / John Crace. Режим доступу : <http://www.theguardian.com/lifeandstyle/2014/feb/08/bibliotherapist-book-doctor-john-crace>

7. Dowling Tim. David Sedaris? Who? Oh, you mean the local litter-picker. – 31 July 2014. – [Електронний ресурс] / Tim Dowling. Режим доступу : <https://www.theguardian.com/books/shortcuts/2014/jul/31/david-sedaris-litter-picker-rubbish-waste-vehicle-pig-pen-west-sussex>

8. Greenslade Roy. Dances with wolves. – 18 October 2004. – [Електронний ресурс] / Roy Greenslade. Режим доступу : <http://www.theguardian.com/media/2004/oct/18/mondaymediasection5>

9. Kasperkevic Jana. Workaholics Anonymous: when life gets lost in impossible workplace demands. – 31 October 2015. – [Електронний ресурс] / Jana Kasperkevic. Режим доступу : <http://www.theguardian.com/profile/jana-kasperkevic>

10. Lanyado Benji. Top of the blogs. – 23 July 2007. – [Електронний ресурс] / Benji Lanyado. Режим доступу : <http://www.theguardian.com/travel/2007/jul/23/topten.blogs>

11. Left Sarah. Cherigate grows murkier. – 10 December 2002. – [Електронний ресурс] / Sarah Left. Режим доступу : <http://www.theguardian.com/news/2002/dec/10/wrap.sarahleft>

The Daily Mail

12. McVeigh Tracy. Cancer blogger tops ebook chart by making peace with her illness. – 18 October 2015. – [Електронний ресурс] / Tracy Mc Veigh. Режим доступу : <http://www.theguardian.com/society/2015/oct/18/the-cancer-whisperer-sophie-sabbage-bestseller>

13. Taylor Catherine. The Butterfly Cabinet, by Bernie McGill. – 4 September 2010. – [Електронний ресурс] / Catherine Taylor. Режим доступу : <http://www.theguardian.com/profile/catherine-taylor>

14. Tisdall Simon. Pass notes, No 3,143: Chatterboxing. – 18 March 2012. – [Електронний ресурс] / Simon Tisdall. Режим доступу : <https://www.theguardian.com/technology/shortcuts/2012/mar/18/pass-notes-chatterboxing>

15. Press Association. PYJAMA PICS TO HELP HOMELESS APPEAL. – 28 July 2014. – [Електронний ресурс] / Press Association. Режим доступу : <http://www.dailymail.co.uk/wires/pa/article-2708535/PYJAMA-PICS-TO-HELP-HOMELESS-APPEAL.html>

16. Woollaston Victoria. Smug couples sabotage the selfie : «COUPLIES» have increased by 140% since Kylie posted one in December. – 5 February 2014. – [Електронний ресурс] / Victoria Woolaston. Режим доступу : <http://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-2552119/Smug-couples-sabotage-selfie-COUPLES-increase-140-Kylie-posted-one-December.html>

The Independent

17. Andrew Johnson. Svengate affair: Some people think it's all over. It isn't yet. – 8 August 2004. – [Електронний ресурс] / Johnson Andrew. Режим доступу : <http://www.independent.co.uk/sport/football/news-and-comment/svengate-affair-some-people-think-its-all-over-it-isnt-yet-50705.html>

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом філологічних наук,
доцентом кафедри англійської філології
Вінницького державного педагогічного університету
імені М. Коцюбинського
Грачовою І.Є.
Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2017 року*

УДК 811.111'36-112

Ірина Грачова
(м. Вінниця, Україна)

КВАНТИТАТИВНІСТЬ ЯК МОВНА КАРТИНА СВІТУ

У статті розглянута категорія кількості, її походження та розвиток, квантифікаційна лексика. Кількісні характеристики навколишнього світу є основою формування філософських і мовних категорій кількості, характер яких обумовлюється поступовим пізнанням від конкретного до

абстрактного. Результати відображаються у семантичних структурах квантитативних одиниць, які утворюють мовні структури та функції. Мовна категорія кількості багатоаспектна та неоднорідна. У лінгвістиці вона виступає в єдності двох протилежних понять: означена – неозначена кількість. Поняття кількості складається із самої кількості, множини та числа, які є взаємодоповнюючими та основоположними.

Ключові слова: категорія, квантитативність, квантифікація, мовне поле кількості, означена кількість, неозначена кількість.

Универсальный характер лингвистической квантитативности проявляется в способности языковых единиц выражать результаты познания количественных характеристик. Сложность и многогранность поля количества обуславливается многозначностью отношений в реальном мире, содержательным различием мыслительных процессов, имманентностью конкретной языковой системы. Языковая категория многоаспектная и неоднородная. В лингвистике она представлена в единстве двух противоположных понятий: определенное и неопределенное количество. Понятие количество состоит из самого количества, множества и числа, которые взаимодополняющиеся и основополагающие.

Ключевые слова: категория, квантитативность, квантификация, языковое поле количества, определенное количество, неопределенное количество

The article is devoted to the category of quantity, its origin and development. Quantitative characteristics of the existing world are the base of linguistic and philosophical categories of quantity, which is defined by gradual changes from specificity to abstraction. The results are represented in semantic structures of quantitative units. The category of quantity is multifaceted and heterogeneous. In linguistics it is existed in two opposite notions: definite and indefinite quantity. This concept consists of quantity itself, plurality and numbers, which are complementary and fundamental to each other.

Key words: category, quantitative quantification, linguistic field of quantity, definite quantity, indefinite quantity

У лінгвістиці однією з найскладніших категорій є категорія кількості. Незважаючи на велику кількість праць та наукових досліджень, багато питань є досить нерозв'язаними, а саме поняття квантитативності. Отже, воно є досить актуальним і сьогодні. Лінгвісти усього світу прагнуть дійти консенсусу щодо визначення точної класифікації та тлумачення, але для того, щоб зрозуміти суть поняття, потрібно визначити, що ж лежить в його основі. **Метою статті** є аналіз існуючих теоретичних моделей інтерпретації категорії квантитативності та її вираження у мовному полі кількості, що обумовлює **актуальність** дослідження на новій методологічній основі. Отож, **завданням статті** є визначення місця та ролі категорії квантитативності у сучасних граматичних студіях.

Одне із найточніших та найоб'єктивніших визначень, на нашу думку, надає фразеологічний словник А.В. Куніна, де квантитативність інтерпретується як результат пізнання людиною кількісної визначеності реального світу та активної розумової здатності людини до класифікації, що відображається у свідомості людини об'єктивною кількістю, тобто його концептуальним аналогом [4, с. 568].

З філософської точки зору, квантитативність визначається як мовне позначення кількості, яка є лінгвістичною технікою, що має ментальну основу. Людина у своїй свідомості до певної міри творить і перетворює оточуючий світ. Багатоаспектність кількісної реальності обумовлює характер пізнавального процесу і мовного позначення [14, с. 6].

У лінгвістиці ж навпаки, квантитативність пов'язують з поняттям вимірювання чогось за критерієм кількості, протиставляючи при цьому категорію якості. Поняття квантифікація позначає кількість або число матеріалів чи абстрактних речей [23].

Для кращого розуміння принципів квантитативності звернімося до поняття «категорія» (із грец. *katēgoría* – висловлення; лат. *praedicamenta*). Його прийнято визначати як форму мислення, тип зв'язку суб'єкта та предиката в судженні, стійкі засоби передумування, які існують у мові та які складають умови для можливості досвідченого знання, які мають апріорне значення в якості універсалій та граничних понять [22, с. 229]. У лінгвістиці категорія (у широкому значенні) – це будь-яка група мовних елементів, виокремлених на основі спільної властивості; у вузькому – деяка ознака (параметр), яка лежить в основі розподілу сукупності однорідних мовних одиниць на обмежену кількість класів, що не перетинаються, та члени яких характеризуються одним й тим же значенням цієї ознаки [21, с. 215]. Категорія є також однією з пізнавальних форм мислення людини, яка дозволяє узагальнити його досвід і здійснити його класифікацію [20, с. 45].

Прийнятнішою виявляється позиція Аристотеля, у класифікації якого категорії «сутності», «якості», «відношення», «кількості» та деякі інші розглядаються у контексті вищої сутності об'єктивного буття [10, с. 543]. Поняття кількості є однією з найбільших загальних та фундаментальних логіко-філософських та лінгвофілософських категорій, являючи собою універсальну категорію, яка належить до найбільш загальних семантичних категорій мови, оскільки відображає об'єктивно існуючі, реальні кількісні відношення в матеріальному світі. До висвітлення категорій кількості та якості неодноразово зверталися дослідники різних часів, у тому числі Аристотель, Декарт, Кант, Гегель. У мовознавчих студіях традиційно зазначалося, що кількість має конкретніший характер, а якість – абстрактніший, втілюючись в універсальні розумові категорії квантитативності та квалітативності. Перша співвідноситься з аналоговим, а друга – із логіко-орієнтованими аспектами синтаксису [9, с. 61].

За Анан'євої О.С., одною із найскладніших сучасних проблем квантитативності являється типологія кількості, яка виражена мовними

засобами, оскільки категоріальна сутність кількості (квантифікації) реалізується по різному:

- у словах спеціальної частини мови (числівник);
- в кількісних значеннях різних частин мови (таких, як тривалість, однократність / багатократність, інтенсивність);
- в кількісних категоріях (граматичне число, збірність, дистрибутивність).

Важливо зазначити, що квантитативність зумовлюється багатьма факторами, серед яких слід вказати наступні:

- 1) оцінювання об'єкта з боку мовця на основі порівняння;
- 2) тісна взаємодія об'єктів (у чому полягає завдання об'єднання);
- 3) особливим різновидом самого об'єднання, відношенням цілого і частини [3, с. 16].

Зазначимо, що явище квантитативності є досить складним та багатограним, та навіть, неоднозначним. Вона пройшла у своєму розвитку сім основних етапів еволюції. Дана класифікація є вдалою спробою відображення історії розвитку квантитативності як діяхронному, так і в синхронному аспектах. Основними етапами є: 1) предметність значення; 2) непередметність значення (визначена кількість); 3) невизначена кількість (процес детермінологізації); 4) метафоричність (десемантизація кількісного аспекту); 5) семантична абстракція; 6) епідигматика; 7) соціалізація (канонізованість).

У розвитку цієї категорії можна виокремити чотири основних етапи: 1) встановлення рівночисельних конкретних множин предметів; 2) виділення еталона (еквівалента), по відношенню, до якого, встановлюється рівночисельність інших конкретних множин. Первісно у цій функції, виступали пальці рук і ніг, а також камінці, палички і т.п.; 3) поява конкретного рахунку – етап «предметної кількості»; 4) формування поняття абстрактної кількості [5, с. 3-18]. У свідомості людини кількісні відношення формуються внаслідок емоційно-ціннісного сприйняття світу. Через це у повсякденній свідомості, кількість домінантою свого відтворення має величину і градується по шкалі «більше – менше» [8, с. 28].

Значення низки фраз, із яких створюється те чи інше поле, визначається однаковим компонентом, який є обов'язковим для всіх членів цього поля. Останнє дало змогу виокремити мовне поле кількості (термінологічне словосполучення введене С. О. Швачко) як складного за змістом континууму, що має відповідну внутрішню структуру, включає одиниці із значенням множини, величини, ваги, ємності, висоти, глибини, довжини, інтенсивності властивостей, об'єму, площі, розміру, росту, сили, швидкості, товщини, числа та ін. [17, с. 51] і характеризується внутрішньосистемними відношеннями мови та змістовною різницею понятійних категорій. Квантитативні одиниці утворюють опозиційні ряди на основі спільної ознаки, корелята.

Принцип поля полягає в тому, що спільна ознака елементів поля кількості дедалі слабше проявляється у напрямку від центра до периферії.

Отже, центральне місце в цьому полі займають числівники, оскільки вони регулярно співвідносяться з натуральним рядом чисел, заміщують рахункові слова, масово вживаються, здібні до номінацій точних, приблизних і неозначено-кількісних характеристик [16, с. 312–317]. Числівники є мовними знаками високої абстракції, їхню специфіку складає нумеральність, тобто наявність опорних сем числа. Слід врахувати й те, що поступове виокремлення такої частини мови як числівник означало усвідомлення самостійності понятійної категорії числа, що дало можливість його відокремити. У мовному полі кількості існують багато інших одиниць, що виражають кількість, а периферію безпосереднє утворює лексика з неточним її позначенням.

Мовні одиниці, які співвідносяться зі значенням неточної кількості, утворюють ряди зовнішніх та внутрішніх антиномій. Разом з одиницями точної квантифікації неточні протистоять одиницям, позбавленим кількісної наповненості (зовнішня антиномія кількісних і некількісних одиниць). Опозиції утворюються на межі точних та неточних квантифікаторів, а також у субкатегорії неточної кількості, які в свою чергу поділяються за семами неозначеності та приблизності [15, с. 200]. Використання квантифікаторів у межах речення з погляду їх варіювання й комбінаторики з числівниками дозволяє розглядати квантифікатори як одне з найбільш гнучких і рухомих засобів, створених мовою для презентації різнорівневих градацій у сфері кількості [19, с. 14].

Окремо зазначимо, що в усіх мовах існують лексичні позначення неконкретної кількості, в яких зафіксована ступінь сили множин чи різниці у величині, коли йдеться про неперервану кількість. Так, напр., в англійській мові словами *many* «багато» та *few* «мало» фіксується різниця в силі множини, а словами *much* «багато» та *little* «мало» – різниця у величині, й вони на відміну від перших уживаються з назвами речовин, а не предметів. Кількісні поняття передаються й такими звичайними займенниковими словами, як російські слова *все*, *некоторые*, *всякий*, *каждый* та ін. [6, с. 162–163].

Засоби пізнання кількості безпосередньо залежать від самого її характеру. Дискретні об'єкти дійсності, обмежені простором, та ознаки предметів і явищ, обмежених часом, підлягають кількісному означенню. До категорії кількості також належать характеристики недискретних, неперерваних об'єктів і явищ, набутих штучним шляхом. Отже, основними ознаками категорії кількості є неперервність та дискретність [13, с. 138].

Категорія кількості, як правило, реалізується на граматичному й лексичному рівнях. Мовні форми засвідчують те, що мислення сучасної людини досягнуло вищого рівня абстракції в уявленні кількості, де співіснують і регулярно використовуються різноманітні її ступені, і відповідно, різні ступені конкретизації при зображенні кількості й кількісних відношень [12, с. 44]. Таким чином, у мові категорія кількості може бути означеною (конкретною, точною), неозначеною (неконкретною), приблизною та наближеною. У лінгвістиці вона виступає в єдності двох протилежних

понять: означена – неозначена кількість. Під першою розуміють певну, конкретизовану, точно визначену кількість одиниць. Щодо другої, то вона становить недиференційовану сукупність і поділена на: а) малу неозначену кількість; б) велику неозначену кількість; в) надзвичайно велику неозначену кількість; г) інші значення. Інколи також звертають увагу й на те, що така градація узагальнено відбиває висхідний числовий ряд, який утворюють числівники: мала неозначена кількість → велика неозначена кількість → надзвичайно велика неозначена кількість [2, с. 18].

У сучасній англійській мові виокремлюють також низку засобів вираження значення точної кількості, проте вони є обмеженими [11, с. 128]. До лексичних засобів позначення означеної кількості належать числівники, кількісні іменники *pair, couple, dozen, score*, одина, двоїна (троїна) іменників, корені числівників (у тому числі латинського й грецького походження) у похідних та складних словах: *quadruple, doubly, sevenfold*. Нарешті, означена кількість може бути представлена простим перерахуванням предметів, що також включає засоби вираження парності на противагу множинності: займенники *both, each other* замість *all, one another*, прийменник *between* замість *among*, прикметник *mutual* замість *common, general*. Означена кількість акцентується частками обмеження й уточнення – *only, just, but, alone, merely, solely, barely, exactly, precisely, right*.

Зазначимо також, що неозначена (неконкретна) кількість має різноманітні лексико-граматичні засоби вираження, а саме, форми множини, питальні слова на зразок *how many, how much*, інтенсифікатори *such, so, as*, прислівники *this, that*, а також словосполучення *a number of, a variety of, a series of*. Неозначена кількість передається тривалою часовою формою дієслова, сполученням *would, used (to)* з інфінітивом, неозначена кількість актантів імплікується дієсловами типу *gather, collect* [11, с. 129]. Як твердить С. О. Швачко, мовні засоби неозначеної кількості не тільки передають кількісні відношення, але й містять оцінний компонент [18, с. 9].

Неозначену кількість можна оцінити як велику чи малу, як достатню, надмірну, або найбільшу; її малу кількість позначають за допомогою таких частиномовних одиниць як займенники *some, few, little*, прислівники *rarely, seldom*, прикметники *several, indifferent*. Неозначену велику кількість експлікують за допомогою різноманітних, різнорівневих засобів вираження, а саме, займенниками *many, much*; прислівниками *often, frequently*; кількісними іменниками, які позначають поняття часу *for hours (years, months)*; іменниками, які передають неозначену кількість: *a lot, lots, heaps* та ін. Використовують також іменники, які позначають об'єкти великого розміру, простору чи сили: *oceans, mountains, worlds, volumes, barrels, bucketfuls, hurricanes* та ін.; чималі одиниці виміру: *ton, mile, century, millennium*; іменники, які певним чином належать до квантифікаторів, напр., *myriad* «дуже велика кількість, десять тисяч», *in droves* «натовпами». Неозначена велика кількість представлена також елативом прикметника й множиною іменників на позначення речовин (*snows, waters*). Під терміном «елатив»

розуміють значення абсолютної (безвідносної) ознаки у формі найвищого ступеня [1, с. 524].

Неозначена кількість пов'язана з усталеними чи ситуативними еталонами. Відносність оцінок спричиняє появу в мовленні стилістичних фігур на зразок оксиморонів, напр., *глубокий мелкий колодец, большой маленький город* [11, с. 128–129]. З іншого боку, означена кількість завжди має дискретний характер, напр., *ten pages, say three times*, а неозначена може мати як розчленований (*a few pages, repeat some times*), так і нерозчленований (*much water, wait long enough*) характер. Для того, щоб нерозчленована сукупність стала означеною, потрібно використати одиниці виміру: *five liters of water, wait for two hours* [11, с. 128].

Поняття кількості складається із самої кількості, множини та числа, які є взаємодоповнюючими та основоположними. Кількість має зміст лише тоді, коли вона не просто існує як щось наперед й одночасно задане, а є втіленням взаємодії, вільної послідовності [7, с. 68]. Логічна категорія кількості відбиває результати соціального досвіду, абстрагуючи діяльність мислення за допомогою кількісних мовних одиниць [17, с. 13].

Історія еволюції вербальних засобів відтворення категорії кількості, насамперед лексичних позначень кількісних понять і категорії граматичного числа, показує, що головну роль відіграє розвиток розумової категорії кількості як відображення деяких основних властивостей об'єктивованої дійсності. Аналіз історичного процесу становлення категоріальних ознак зазначених мовних явищ свідчить, що мовні значення формуються як відображення об'єктивної дійсності у процесі пізнавальної діяльності людини, у тій чи іншій мірі, фіксуючи її результати [6, с. 161].

Отже, категорія квантитативності є різноплановою, значущою та багатомірною та незважаючи на розробленість багатьох питань пов'язаних з нею, поле для наукових досліджень залишається широким.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / Ольга Сергеевна Ахманова. – М. : Советская энциклопедия, 1969. – 604 с.
2. Городенська К.Г. Вираження неозначеної кількості засобами української мови / К.Г. Городенська // Мовознавство. – 1978. – №4. – С. 18–21.
3. Домрачева І.Р. Квалітативно-квантитативний аналіз функціонально-семантичного поля кількості. – [Електронний ресурс] – / І.Р. Домрачева. – Режим доступу : <http://litmisto.org.ua>
4. Кунин А. В. Большой англо-русский фразеологический словарь / Александр Владимирович Кунин. – 5-е издание, переработанное. – М. : Русский язык медиа, 2006. – 1210 с.
5. Панфилов В.З. Категории мышления и языка. Становление и развитие категории количества / В.З. Панфилов // Вопросы языкознания. – 1971. – №5. – С. 3–18.

6. Панфилов В.З. Философские проблемы языкознания. Гносеологические аспекты / Владимир Зиновьевич Панфилов. – М. : Наука, 1977. – 288 с.
7. Парнюк М. О., Рыжко В.А., Ищенко Ю.А. Категория количества в науке / М.О. Парнюк, В.А. Рыжко, Ю.А. Ищенко // АН УССР, кафедра философии. – К. : Наукова думка, 1991. – 243 с.
8. Парнюк М.А. Качество и количество / Михаил Алексеевич Парнюк. – К. : Наукова думка, 1993. – 360 с.
9. Проблемы функциональной грамматики /АН СССР отд-ние лит-ры и яз-ка, науч. совет «Теория совет. языкознания» / отв. ред. В.Н. Ярцева. – М. : Наука, 1985. – 198 с.
10. Степанов Ю.С. Язык и метод. К современной философии языка / Юрий Сергеевич Степанов. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 784 с.
11. Тураева З.Я., Биренбаум Я.Г. Некоторые особенности категории количества / З.Я. Тураева, Я.Г. Биренбаум // Вопросы языкознания. – 1985. – №4. – С. 122–130.
12. Чеснокова Л.Д. Категория количества и синтаксические структуры / Л.Д. Чеснокова // Вопросы языкознания. – 1981. – №2. – С. 44–53.
13. Чернева Н.П. Фразеологизмы с компонентом числительным – конститuentы фразеосемантического поля количества и / или степени / Н.П. Чернева // Мова. Культура. Бізнес. – 2003. – №1. – С. 137 – 141.
14. Швачко С.О. Квантитативні одиниці англійської мови: перекладацькі аспекти [Текст] : навч. посіб. для студ. вузів / Світлана Олексіївна Швачко. – Вінниця : Нова Книга, 2008. – 128 с.
15. Швачко С.А. Полиаспектность и полифункциональность английских числительных / Светлана Алексеевна Швачко // Вісник ХНУ. – 2004. – №635. – С. 198–201.
15. Швачко С.О. Типологія синтаксичних зв'язків (на матеріалі англ., укр. та рос. мов). Проблеми зіставної семантики / Світлана Олексіївна Швачко. – К. : КНДУ, 2003. – вип. 6. – С. 312–317.
16. Швачко С.А. Английские числительные и их место в лексико-семантическом поле количества: дис. ... доктора филол. наук: 10.02.04 / Светлана Алексеевна Швачко. – Сумы, 1983. – 361 с.
17. Швачко С.А. Языковые средства выражения количества в современных английском, русском и украинском языках / Светлана Алексеевна Швачко. – К. : Вища школа, 1981. – 144 с.
18. Щебетенко Е.В. Группа квантификаторов как лексико-грамматическая система выражения неопределенного количества в английском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Моск. гос. пед. ин-т им. В. И.Ленина / Е.В. Щебетенко. – М., 1977. – 16 с.
19. Краткий словарь когнитивных терминов / Под ред. Е.С. Кубряковой. – М. : Издательство филолог. факультета МГУ, 1996. – 245 с.
20. Лингвистический энциклопедический словарь / Сост. В.Н. Ярцева. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 686 с.

21. Новая философская энциклопедия в 4 томах. – М. : Мысль, 2001. – Т. 2. – 640 с.

22. Oxford Dictionary (En-En) // Oxford University Press, 2005. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <http://www.oxforddictionaries.com/>

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом філологічних наук,
доцентом кафедри германської філології та зарубіжної літератури
Вінницького державного педагогічного університету
ім. М. Коцюбинського
Дробахою Л.В.*

Стаття надійшла до редакції 18 лютого 2017 року

UDC 81-119

Salvatore Del Gaudio
(Kyiv, Ukraine)

ON THE CONCEPT OF POSSESSION AND POSSESSIVE CONSTRUCTIONS: A PRELIMINARY INSIGHT

У статті, на основі неопублікованих матеріалів автора, представлено поняття «володіння» (лат. possessio; англ. possession) і засоби формальної (граматичної) кодифікації «присвійних конструкцій» в деяких з найбільш поширених європейських мов.

Ця тема стала провідною у типологічному мовознавстві західноєвропейської традиції починаючи з другої половини 1990-х років. Незважаючи на те, що з того часу чимало статей і монографій, присвячених різним аспектам володіння і його формальної кодифікації у різних мовах були опубліковані, вважаємо за потрібне обговорити істотні аспекти володіння та презентувати основні граматичні характеристики присвійних конструкцій як, наприклад, відношення між «possessor» та «possessum» з метою розширити ракурс дослідження.

Ключові слова: *порівняльно-типологічне мовознавство; мовна типологія; присвійні конструкції.*

В статье, на основе неопубликованных материалов автора, представлено понятие «владение» (лат. possessio; англ. possession) и средства формальной (грамматической) кодификации «притяжательных конструкций» в некоторых наиболее распространенных европейских языках.

Эта тема стала ведущей в типологическом языкознании западноевропейской традиции начиная со второй половины 1990-х годов. Несмотря на то, что с тех пор немало статей и монографий, посвященных различным аспектам владения и его формальной кодификации в разных

языках были опубликованы, считаем нужным обсудить существенные аспекты владения и представить основные грамматические характеристики притяжательных конструкций как, например, отношение между «possessor» и «possessum» с целью расширить ракурс исследования.

Ключевые слова: сравнительно-типологическое языкознание; языковая типология; притяжательные конструкции.

The article is devoted to presenting the notion of «possession» (lat. possessio; eng. possession) and means of formal (grammatical) codification of «possessive constructions» which are presented in some of the most common European languages.

This topic became central to typological linguistics of the Western European tradition in the second half of the 1990s. Since then quite a few articles and monographs dealing with different aspects of possession and its formal codification in different languages have been published. So it's necessary to discuss the essential aspects of possession and to present the basic grammatical characteristics of possessive constructions, such as the relation between «possessor» and «possessum» for expanding the perspective of the study.

Key words: comparative-typological linguistics, language typology, possessive constructions.

Introduction

This topic became central to typological linguistics in the second half of the 1990s. Since then quite a few articles and monographs dealing with different aspects of possession and its formal codification in different languages have been published.

Besides the earlier, pioneering works of Seiler¹ [8; 9], at least a few monographs are worth of mention: Chappel & Mc Gregor [2]; Taylor [11]; Heine [6] etc. One can certainly agree with Seiler [10, c. 28] that there has been a rapid proliferation in studies on possession over the past decades.

In this introductory account on the concept of possession and possessive constructions we are mainly drawing on our own unpublished materials dating back to the second half of the 1990s.² We are aware that since then a lot has been written on this subject and that in this paper some claims may appear axiomatic for those typologists working on this and related fields. Nonetheless we intend with this contribution to revise our initial work with the aim of extending in future contributions its original scope and research aim.

In this article we are primarily going to introduce the concept of Possession as a philosophical-linguistic category and the terminological question related to it. Some basic grammatical characteristics of possessive constructions and the way languages such as English, German, Italian, Russian, Ukrainian and Belarusian

¹ Seiler's earlier contributions on possessivity date back to 1970s.

² Cf. Del Gaudio S. Possessive Constructions in European Languages: a Comparison. Final thesis within the joint European programme "European Master's degree in Linguistics and Sociolinguistics". Università di Napoli Federico II / Freie Universität Berlin. Unpublished, 1998. Supervised by E. König.

express the Possessor – Possessum relation (cf. internal vs. external Possessor constructions) will be also discussed.

1.The Concept of Possession

Generally speaking Possession indicates a relation between someone who possesses something and the thing he/she possesses. More specifically we can say that possessive constructions describe the relationship between two entities:

- 1) the possessing entity or Possessor;
- 2) and the possessed entity or Possessum.¹

According to Seiler [8, c. 1] Possession is fundamental to human life and therefore fundamental to human language. To be able to define the concept of possession is a difficult task for the linguist. In fact he cannot base himself on a solid body of knowledge or doctrines on what possession is, «established by either philosophy or epistemology». Consequently the notion of possession is far from clear, to the extent that many linguists, among whom Weinrich [13, c. 433], deny to Possession a grammatical status altogether. «Possession» is therefore a problematic concept, which is used very differently by different scholars, and often goes undefined.

Possession expresses a relation between a human being and his kinsmen, his body parts, his material belongings, his cultural and intellectual products. In a broader sense, one can say that «Possession is the relationship between parts and wholes of an organism» [8, c. 4].

Adopting, as a starting point, Seiler's characterization, linguistic possession expresses a relationship between a substance and another substance. The former or substance A is called the Possessor and displays the following semantic traits: [+animate], [+human], and more specifically [+Ego], cf. Seiler [10].

Possession is the linguistic expression of the relation between two entities: a Possessor and a Possessum. The kind of relation between the two can be of various sorts cf. Baron et al.[1, c. 4]. One can distinguish three major dimensions of possession:

- 1) predicative possession;
- 2) attributive possession;
- 3) external possession.²

To the question whether Possession is a universal of language, Seiler [8, c. 11] maintains that linguistic possession presupposes conceptual possession and *«in the sense that conceptual possession is presupposed for the expression of possession in all languages, it is undoubtedly universal»*.

In the next section before examining the formal (grammatical) codification of Possession in some major European languages such as Latin, Italian, German and the East Slavic group (Russian, Ukrainian and Belarusian), we are going to briefly discuss the notion of «alienable» vs. «inalienable» with reference to the kind of Possession involved. This semantic category is useful to grasp the semantic shades involved in this category.

¹ The terminology implying the conceptualization of possession conventionally uses the capital letters to designate both the entities of Possessor and Possessum. Cf. Seiler [10, c. 39]. In the next pages we shall follow this tradition.

² External possession is also known as constructions in between and/or possessor ascension.

2. «Alienable» vs. «Inalienable» Possession

The semantic category and/or the concept of «alienable» and «inalienable» possession is fundamental for a better understanding of the problems involved in the study and comparison of possessive constructions and, more exactly, in the analysis of implicit and explicit possessive constructions.

By the term «alienable» are traditionally meant those relationships where «a possessed item is seen as having a temporary or non-essential dependence on a possessor», for example: *the man's car*; whereas the term «inalienable» is applied to those relationships where the «dependence is permanent or necessary», for example: *the man's brain* [3].

A more recent definition of alienable vs inalienable possession proposed by Crystal does not essentially vary from the one given above; he writes «[...] if a possessed item is seen as having only a temporary or non-essential dependence on a possessor, it is said to be «alienable», whereas if its relationship to the possessor is a permanent or necessary one, it is **inalienable**. Distinctions of **alienable possession** (or **alienability**) are not morphologically marked in English, but semantically the contrast can be seen in *the boy's book* (alienable) and *the boy's leg* (inalienable)» [4, c. 19].

According to Seiler, the traditional terminology is somehow misleading. He speaks of inherent possession as opposed to established possession. A relation is inherently given in one entity, i.e. the Possessum: father is inherently and necessarily someone's father or whether the relation is not inherently given and therefore has to be established by special means. The relation of Possession appears in two basic varieties: «inalienable», symbolized as (X) Father – father of X and «alienable» symbolized as (X) R (Y) = «X possesses Y». The correct terms would thus be inherent vs. established Possession. Nonetheless, for the sake of simplicity, he still prefers to use the terms in quotation marks of «alienable» vs «inalienable». For the same reason and for practical purposes we shall also stick to the already established terminology.

The difference in permanence and necessity observed in the first and second examples: *car* vs *brain* is clear. More complicated is to determine to which category would such items as *spectacles* and *hair* belong? If we consider Crystal's definition as functioning on the basis of two continua: temporality and dependence (sometimes acting in harmony, sometimes in discord) these criteria must be consulted in the setting of alienable – inalienable boundary. It becomes clear that this boundary cannot always be as distinct as implied by the examples given above. Indeed the cut-off points on the continua vary from language to language, within single semantic field of a language, and even from context to context.

Seiler [8, c. 2] holds the view that the differentiation into «alienable» vs «inalienable» possession cannot be reduced to a categorical one: «(...) *within one and the same language, a possessive relation to one and the same object can be represented as either «inalienable» or «alienable» but different languages are not likely to make this distinction in the same way*». For example in modern standard German those nouns that are «inalienably» possessed cannot, in principle, be «alienably» possessed, whereas in other non-Indo-European languages (e.g.

Cahuilla, Uto-Aztecán) those nouns that are «inalienably» possessed can also be «alienably» possessed. Therefore, concludes Seiler (ibid.): «an adequate theory of Possession must be able to resolve these apparent paradoxes».

Finally, it should be underlined that the boundary between «inalienable» / «alienable» is not distinct and permanent as they were two completely distinct class of the lexicon.¹

3. Possessive constructions

In order to express the relationship between two entities: Possessor and Possessum, European languages adopt grammatical/lexical and semantic categories, such as connectors, classifiers, case affixes, locative markers, verbs etc. This semantic-grammatical / lexical relationships are usually defined «possessive constructions». The latter definition is a useful operational instrument for the constructions under consideration.

The range of semantic properties to be attributed to possession often depends on the researchers' theoretical approach to this issue. For example, Taylor [11, c. 340] among the properties attributed to possession, enumerate the following:

1. The possessor is a specific human being;
2. The possessed is an inanimate entity, usually a concrete physical object;
3. The relation is exclusive, in the sense that a possessed entity usually has only one possessor;
4. The possessor has exclusive rights of access to the possessed;
5. The possessed is typically an object of value, whether commercial or sentimental;
6. The possessor's rights of access to the possessed are invested in him through a special transaction, such as purchase, inheritance, or gift, and remain with him until the possessor effects their transfer to another person by means of a further transaction;
7. Typically, the possession relation is long term, measured in months and years, not in minutes and seconds;
8. In order that the possessor can have easy access to the possessed, the possessed is typically located in the proximity of the possessor. In some cases, the possessed may be a permanent, or at least regular accompaniment of the possessor.

In the case that all properties are present, we have a case of what Taylor calls «paradigmatic possession». In our opinion, however, some of the above mentioned points are debatable; this is, for example the case of points 3 and 4. In the modern world, in fact, there are many instances of shared possession.

Besides the criteria mentioned above to identify the element that expresses the relationship of possession, it is possible to develop a typology of possessive constructions on other criteria. The latter can rely on the following structural-semantic properties:

- the Possessor and the Possessum belong to the same noun phrase;
- the Possessor is expressed or remains implicit;

¹ For a more up-to-date and complete account on the alienable vs inalienable possessive constructions, see: Haspelmath [5].

▪ the type of function that the Possessor and the Possessum do have in a sentence.

On the basis of these criteria it is possible to distinguish constructions with internal and external possessors. European languages tend to code, in many cases, the Possessor and the Possessum within the same noun phrase. Cf. König & Haspelmath [7, c. 1].

In this type of constructions or, internal Possessor constructions (further: IPCs), it is usually the Possessor that carries the formal mark of the possessive relation, as it can be seen by the following examples:

Internal Possessor

1.Latin

Sic transit Gloria mund-i

thus passes glory world-Gen.

«Thus the glory of the world passes»

2.Ukrainian

knyžka včytel'-ja

book teacher-Gen.

«The teacher's book»

3.Russian

ručka advokat-a

pen lawyer-Gen.

«The lawyer's pen»

Internal possessive constructions usually do not imply serious problems neither on the formal (grammatical) level nor at the semantic one since they clearly express a typical case of possession. On the other hand, the possessor does not necessarily need to be part of the same noun phrase as the possessum. It can, under certain semantic conditions, be coded in a different noun phrase. This kind of codification is known as constructions with an external Possessor (further: EPCs).

External Possessor

4.German

Mir brennt das Gesicht

me-Dat. burns the face

«My face is burning»

5. Italian

Mi fa male la testa

me-Dat. hurts the head

«I have headache»

Worth pointing out is that the dative case is used with external Possessors in many languages. In this connection it would be appropriate to examine the relation occurring between the dative and the constructions with external Possessor.

Before devoting our attention to some structural aspects of internal and external possessive constructions, for the sake of completeness, we are going to briefly introduce a third type of possible constructions: the implicit possessive construction. With the latter are meant those constructions in which the Possessor does not always have to be made explicit. Among the languages already

considered, this is particularly the case of German, Russian and Ukrainian and, to a certain extent, Italian. Here a few examples:

Implicit Constructions

6. Russian

Rebjonok podnjал ruku

child-Nom. raised hand-Acc.

«the child raised his hand»

7. Italian

Il bambino alza la mano

The child raised the hand

«the child raised his hand»

8. German

Er hob den Arm

He raised the-Acc. arm

«He raised his arm»

The contrast immediately stands out between the English translations of the examples given where the use of the English possessive pronouns points out at the Possession and the other languages in which this relation is somehow hidden (implicit) at a first examination of the grammatical construction.

4. Internal vs External Possession

As already mentioned at the beginning of this paper the internal and external possessor constructions differ structurally in whether the Possessor and the Possessum are part of the same noun phrase or two separate sentence constituents. In IPCs, Possessor and Possessum are coded in the same NP: the Possessum as the head of the phrase and the Possessor as genitive attribute. This is more clearly visible in inflected languages such as most of Slavic languages, some Germanic languages such as German etc. but it is less evident in most romance languages such as French, Italian, Portuguese and Spanish. These languages, as known, recur to prepositions in order to express their syntactic relations.

In this section the most evident structural constructs in German, Italian and East Slavic languages will be illustrated and compared. Their respective verbal implications and semantic restrictions will only be briefly mentioned.

4.1. Structural Aspects

Let examine first some examples of internal Possessor constructions:

Internal Possessor

10a. Russian: *On iskal' pal'to učitel'ja*;

11a. Ukrainian: *Vin šukav pal'to včitel'ja*;

12a. Belarusian: *Ėn šukav palito настаўніка*;

13a. Italian: (Egli) *cercò il cappotto dell'insegnante*;

14a. German: *Er suchte den Mantel des Lehrers*;

15a. English: *He looked for the teacher's coat*.

Whereas in **External Possession** the possessor is coded in a separate NP:

10b. Russian: *On nastupil prepodovatel'ju na pal'to*;

11b. Ukrainian: *Vin natupiv (nastav) vykladačevi (/u) na pal'to*;

12b.Belarusian: *Ėn nastupiŭ vykladčyku na palito*;

13b.Italian: (Egli) *salì sul cappotto all'insegnante* / **gli** *salì sul cappotto*;

14b.German: *Er trat dem Lehrer auf den Mantel*;

15b.English: *He stood the teacher on the coat.

As it emerges in the examples reported above, Possessor and Possessum are encoded in different phrases in EPCs: *er trat (dem Lehrer) (auf dem Mantel)*; on the contrary they are encoded in the same NP in IPCs: *er suchte (den Mantel des Lehrers)*. As far as German is concerned, this statement can be confirmed by tests such as fronting and question-building:

German

14b.Dem Lehrer trat er auf den Mantel;

*Des Lehrers suchte er den Mantel;

Wem trat er auf den Mantel?

These examples show that EPCs admit such transformations whereas internal possessor constructions have some semantic restrictions [12, c. 162]. The case of English is more complex. EPCs do not seem possible in English (15b). There is, however, a set of constructions, where they can be acceptable. The structural and semantic peculiarities of English will be dealt with on another occasion. In this section we shall be mainly focusing on German, Italian and East Slavic.

The German EPCs can be formed in three possible ways in which the Possessor is typically marked by the dative case.¹ For example:

16a. Die Mutter wäscht **dem** Kind die Haare;

16b. Die Mutter putzt **dem** Kind die Nase;

16c. **Mir** zittern die Hände;

16d. Du bist mir **auf den** Mantel getreten.

As it clearly emerges from the examples, the Possessum can be represented by a direct object (16a, 16b); a dative object (16c) or a locative argument marked by a prepositional phrase (16d) [7].

The exemplifications (16b-16d) also show that EPCs introduce an extra argument to the sentence which is not licensed by the valence of the verb. Thus the transitive verb *putzen* (to clean) has three arguments instead of the usual two, compare: *Die Mutter putzt die Küche*; the same can be said for the intransitive *zittern* (to tremble, to shake) which has two arguments instead of the expected one, e.g. *meine Hände zittern*.

In **Italian**, just as in German, there are three basic way of forming EPCs. The main formal difference is that Italian has no apparent (explicit) dative markers.² The latter being replaced by the allative preposition **a**; for example:

17. La madre pulisce il naso **al** bambino;

the mother cleans the nose:acc to the: dat child

«The mother cleans the child's nose».

¹ There is a fourth possibility of EPCs in German: the accusative marked possessor. This construction and its semantic implications will not be discussed in this paper.

² There are just relics of inflections in some personal pronouns.

the possessum can be represented either by a direct object:

18. **Mi** tremano le mani;

me:dat tremble the hands

«My hands are trembling»

or by a locative marker expressed by means of a PP:

19. (tu) **mi** sei salito **sul cappotto**;

you me:dat stepped on the coat

«You stepped on my coat»

In the last example (19) the Possessor occurs in initial position just as in German and Russian but differently from English, where the Possessor, in similar cases, cannot occur at the beginning of a sentence.

Also in **East Slavic** languages EPCs can be basically formed in three ways although the Possessor is not always marked by the dative case. In those cases when it is marked by the dative case, the construction is similar to German:

Russian

20. Mat' moet (volosy) / golovu rebjonku;

mother washes:V (hair) / head: acc. child: dat.

«the mother washes her child's hair»

A second possibility is the peculiar usage of a special-local preposition that is governed by the genitive case: *u* (+ copula) + gen. This construction can be parallel found in all the three East Slavic languages: Russian, Ukrainian and Belarusian. Nonetheless the case of Russian is more specific since this construction replaces the “habeo-relation” altogether.

This peculiarity differentiates Russian from other Slavic languages and the majority of European languages where this relation is expressed by the verb ‘to have’; compare: Eng. *I have a book*; It. (io) *ho un libro* vs. Rus. *u menja est' kniga* = lit. a book is by me. This specific areal feature distinguishes the eastern Slavic languages from the southern (Balcanic) and western (Polish, Czech, Slovak etc.) groups. For example in Polish the same sentence recurs with the verb *mieć* (to have): *mam książkę* (I have a book).¹

In Ukrainian and in Belarusian there are two possible constructions: one that uses the same pattern as in Russian (*u* + gen.), e.g. Ukr. *u mene je knyha*; Bel. *u mjane ěst' kniha*. The other constructions is formally similar to west Slavic (and Romance): Ukr. *ja maju knyhu*; Bel. *ja maju knihu*. According to the contemporary norms of Ukrainian, both constructions are absolutely synonymic. Nevertheless the prevalence in the average speakers' usage of one construction over the other reflects diatopic and diastratic variation.

Other possibilities are the direct object constructions and the instrumental constructions:

Direct object construction

21. Ivan otkryl glaza

Ivan opened eyes: acc

¹ Also in Polish, just as in Italian, the personal pronoun subject is used only if required by the semantic-pragmatic context.

«Ivan opened his eyes»

Instrumental construction

22. Sobaka viljala xvostom

dog wagged with tail: instr.

«The dog wagged its tail»

In English, German¹ and Italian, the latter construction is expressed by means of a prepositional phrase. On the basis of the examples given above, it is evident that although the difference between IPCs and EPCs is mainly (and at first glance!) a syntactical one, the peculiarities of these constructions are to be cross-linguistically searched in the semantic domain. Sometimes the semantic difference between both types of constructions can be very subtle. It might just refer to shades of meanings that are subjectively evaluated by the speakers. In other cases, instead, the alternative may be impossible because both constructions refer to two completely different semantic-pragmatic contexts. In case that both IPC and EPC constructions are alternatively available, EPC and IPC have to be considered from the perspective of the language investigated.

Conclusion

The notion of possession and its grammatical and semantic codification still remains, to a certain extent, controversial notwithstanding several contributions on this topic over the last two decades.

Sharing Seiler's view, we agree that possession is a language universal since this concept can be assumed in all languages.

The semantic category of «inalienable» (established) vs (inherent) possession was briefly discussed since this concept is fundamental to understand the degree of possession involved in the different 'possessive constructions'. The latter is also not exempt from linguistic debates since there is no complete agreement about its appropriateness. Nevertheless this term has an undoubtable operational value for it is necessary to render the idea of the relation occurring between the entity of Possessor and that of Possessum.

After a description of the fundamental characteristics intrinsic to possessive constructions, the distinction between internal and external possessor constructions and their formal codification were also illustrated. The structural (grammatical) opposition between IPCs and EPCs was exemplified on the basis of German (Germanic), Italian (Romance) and Russian, Ukrainian and Belarusian (East Slavic); English was used as a sort of 'tertium comparationis' in the gloss of the given examples.

As mentioned in the introductory lines, we mainly focused on some formal aspects of encoding possession in the compared languages. It was clear, however, that the peculiarities of these constructions are to be cross-linguistically searched in the semantic domain. This aspect will be dealt with in a separate paper.

¹ The fact that German adopts a PP instead of the instrumental construction can be explained by the fact that German has at its disposal a more limited case system, non being a "fully inflectional language".

REFERENCES

1. Baron I., Herslund M., Sørensen F. (eds.) *Dimensions of possession*. Vol. 47. John Benjamins Publishing, 2001.
2. Chappell H., McGregor W. (eds.). *The grammar of inalienability: A typological perspective on body part terms and the part-whole relation*. Vol. 14. Berlin : Walter de Gruyter, 1996.
3. Crystal D. *The Cambridge encyclopedia of language*. Cambridge : Cambridge University Press, 1987.
4. Crystal D. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. 6th edition. Malden / Oxford : Blackwell, 2008.
5. Haspelmath M. «Alienable vs. inalienable possessive constructions»(PDF). Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. Leipzig Spring School on Linguistic Diversity. Retrieved 9 November 2014.
6. Heine B. *Possession: Cognitive Sources, Forces and Grammaticalization*. Cambridge : Cambridge University Press, 1997.
7. König, E. & Haspelmath, M. 1998. Les constructions à possesseur externe dans les langues d'Europe. In: Feuillet, J. (ed.) *Actance et valence dans les langues d'Europe*. Berlin : Mouton-de Gruyter, 525–606.
8. Seiler H. *Possession as an Operational Dimension of Language*. Tübingen : Gunter Narr, 1983.
9. Seiler H. «Possessivity, subject and object». *Studies in language* 7. 1983, pp. 89–117.
10. Seiler H. «The operational basis of possession: A dimensional approach revisited». *Typological Studies in Language* 47. 2001, pp. 27-40.
11. Taylor J. R. *Possessives in English. An Exploration in Cognitive Grammar*. Oxford : Oxford University Press, 1996.
12. Wegener H. *Der Dativ im heutigen Deutsch*. Tübingen : Narr, 1985.
13. Weinrich H. *Textgrammatik der deutschen Sprache*. Unter Mitarbeit von Maria Thurmair, Eva Breindl, Eva-Maria Willkop. Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich : Dudenverlag, 1993.

Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2017 року

UDC 81'373 : 159.93-115

Oleh Demenchuk
(Rivne, Ukraine)

PERCEPTION VOCABULARY IN A CROSS-LINGUISTIC PERSPECTIVE

В статті розглядається перцептивна номінація в зіставно-типологічній перспективі. Об'єктом дослідження слугують композитні номінації з перцептивним компонентом. Перцептивна лексика аналізується з позицій ономазіологічного підходу. В ході аналізу встановлюється ступінь

ономасіологічної конгруентності перцептивних номінацій в англійській, німецькій, польській та українській мовах. Результати можуть бути використані при розробці теоретичних і спеціальних курсів із зіставно-типологічного мовознавства, лексикології (словотвір), теорії і практики перекладу.

Ключові слова: перцептивний, дериват, композита, ономасіологічна структура, ономасіологічна ознака, ономасіологічний базис, еквівалентний, конгруентний.

В статье рассматривается перцептивная номинация в сопоставительно-типологической перспективе. Объектом исследования являются композитные номинации с перцептивным компонентом. Перцептивная лексика анализируется с позиций ономасиологического подхода. В ходе анализа устанавливается степень ономасиологической конгруэнтности перцептивных номинаций в английском, немецком, польском и украинском языках. Результаты могут быть использованы при разработке теоретических и специальных курсов из сопоставительно-типологического языкознания, лексикологии (словообразования), теории и практики перевода.

Ключевые слова: перцептивный, дериват, композита, ономасиологическая структура, ономасиологический признак, ономасиологический базис, эквивалентный, конгруэнтный.

The article focuses on perception vocabulary in a cross-linguistic perspective. The object of investigation is perception compound words. The analysis is carried out within an onomasiological approach. It reveals the peculiarities of perception lexical units and ascertains the degree of their congruence in the English, German, Polish and Ukrainian languages. The propositions and obtained results may be useful in elaborating theoretical and special courses in Contrastive and Typological Linguistics, Lexicology (Word-formation), Theory and Practice of Translation.

Key words: perception, derivative, compound word, onomasiological structure, onomasiological mark, onomasiological base, equivalent, congruous.

Contemporary linguistic semantics advocates the priority of cognitive and functional approaches towards the study of the linguistic unit semantics. Positing the dynamic conceptualization of a certain situation or its fragment), such approaches declare a new conception of the linguistic unit semantics modeling.

The **topicality** of the subject is determined by general anthropocentric trends of contemporary linguistic theories, tendencies to profound studies of the ways the semantics of linguistic units encodes information on how a person comprehends and interprets the reality. The informational approach towards the study of the linguistic unit semantics provides for the elaboration of models of designation that are supposed to mark a conceptual entity, verbalized in a linguistic sign.

It is efficient to elaborate the models of designation based on a cross-linguistic comparison. This may provide for natural and universal notions that are supposed to be found in many (if not in all) languages of the world, irrespective of their genetic and cultural differences [25]. Another point, which is crucial for cross-linguistic investigations, is the use of a metalanguage, which is supposed to record all features (common and peculiar) of the contrasted systems [14, p. 372].

The reasoning for the models of designation to be elaborated in a cross-linguistic perspective provides for the analysis of those segments of a vocabulary stock that reveal non-discrete, continuant features of designation, a vivid asymmetry of a linguistic sign, thematically extended polysemy. It is those characteristics that perception vocabulary shares, the latter being defined as a class of words that denote various aspects of a human being worldview.

The linguistic studies of perception vocabulary are diverse and multiple. The subjects of the analyses were: perception vocabulary «lingua mentalis» [24], typological characteristics of perception vocabulary [6; 9], semantic derivational models of perception vocabulary [7; 12]. Within a functional linguistics approach, perception vocabulary was considered to encode the information about properties and relations of perception situation participants. The studies revealed the role and taxonomic characteristics of perception actants [5; 13], perception vocabulary diathetic alternations [8; 20], functional characteristics of perception constructions [21; 22]. Pursuing to reconstruct a set of universal «cognitive categories» [4], contemporary studies of perception vocabulary advocate expediency and necessity of its onomasiological analysis. Within a contrastive linguistics approach, the onomasiological studies aim to establish the formal and structural correspondence (congruence) of lexical units.

We assume that a cross-linguistic comparison of perception vocabulary provides for establishing correspondences (similarities and differences) in the conceptualization of a reality situation, encoded in the semantics of the linguistic units of closely and distantly related languages. Such an approach is supposed to reveal those elements of language cognition that represent the properties of a national-linguistic worldview, specificities of ethnic mentality, peculiarities of physical and cognitive activities of people, belonging to a certain language community.

From this perspective, the **purpose** of the article is to determine the degree of the perception vocabulary congruence and to reveal the onomasiological strategies of perception lexical units in the English, German, Polish, and Ukrainian languages. The object of the analysis is the naming of a complex structure (compound words), containing a percept-related (mainly colour) constituent.

The analysis is supposed to establish the degree of congruence of lexical units by their onomasiological structures. The onomasiological structure consists of an onomasiological base (it denotes a class, gender, species, etc., to which the object belongs) and onomasiological mark (it specifies the base) [17, p. 82]. As a criterion of comparison, the onomasiological structure determines the differentiation of perception lexical units by degrees of their total congruence, partial congruence and total incongruence. Besides, the subject could be non-

equivalent lexical units, they forming the so-called onomasiological lacunas [15, p. 215].

Totally congruous perception lexical units reveal the complete identification of their components and the identity of their onomasiological structures, cf.: *white-haired* «having white hair or covered with white hair» [23], *weißhaarig* «weißes Haar habend» [3], *białowłosy* «mający białe włosy» [16] and *біловолосий* «який має світле волосся» [2]; *sour-sweat* «sweet with an admixture or aftertaste of sourness» [11], *sauersüß* «säuerlich und süß zugleich» [3], *kwaśnosłodki* «słodki z kwaśnym posmakiem» [19] and *кисло-солодкий* «який має кислуватий і солодкуватий смак; винний» [2]; *cold-blooded* «without emotion or excitement, unimpassioned, cool» [11], *zimnokrwisty* «przen. o człowieku: nieokazujący emocji; spokojny, opanowany, flegmatyczny» [19] and *холоднокровний* «перен. спокійний, урівноважений (про людину)» [2]. It is worth mentioning that the equivalents may reveal the total congruence in the perspective of a single meaning within the semantic (polysemous) structure of a lexical unit, cf.: the German *kaltblütig* «(emotional abwertend) sich nicht durch irgendwelche Skrupel oder etwaiges Mitgefühl beirren oder zurückhalten lassend» [3] with its reference to the English naming *cold-blooded* «without sensibility, unfeeling, callous; deliberately cruel (of a person)»: *It is the cold-blooded and sagacious wrestler who takes the prize* [11].

Partially congruous perception lexical units reveal correspondences based on: a) non-identity of onomasiological structures in the couples: «compound – derivative», cf.: *loud-speaker*, *Lautsprecher*, *гучномовець* vs. *głośnik*; «compound – word combination», cf.: *hot-blooded*, *heißblütig* vs. *gorąca krew*, *гаряча кров*; b) non-identity of onomasiological marks, cf.: *greenhorn* vs. *Grünschnabel* vs. *żółtodziób* vs. *жовторотий*; c) inversion of onomasiological marks, cf.: *snow-white*, *schneeweiß*, *śnieżnobiały* vs. *білосніжний*.

The cognitive premises of this type of congruence is in the selection of different motivators, that ensuing from different worldviews (construals) a designator reveals in his / her conceptualizing the outer world, cf.: *buttercup (yellow-cup)* «a name popularly applied to species of *Ranunculus* bearing yellow cup-shaped flowers» [11], *Hahnenfuß* «Pflanze mit kleinen gelben oder seltener weißen Blüten und hahnenfußähnlich geformten Blättern» [3] vs. *жовтець* «трав'яниста отруйна рослина родини жовтцевих, що живе переважно на вологих місцях і цвіте жовтим цвітом» [2] vs. *jaskier* «bot. *Ranunculus*, roślina o jasnożółtych, rzadziej białych lub czerwonych kwiatach, często trująca» [19] – different *Geschtalts* (in English and German) vs. generalization (in Ukrainian) vs. specification (in Polish). One should bear in mind that different types of motivation may also be the case of a (folk etymology) loan-translation, cf.: *red-short* «[Sw *rödskört*, fr. *röd* red + *skör* brittle] of iron: brittle while in a red-hot condition, owing to excess of sulphur in the metal» [11] vs. *rotbrüchig* «bricht in Rotglut leicht» [3]; *czerwonokruchy* «ogniokruchy» [16]; *червоноламкість* «властивість сталі з великим вмістом сірки давати тріщини при гарячій обробці тиском» [2].

The most conspicuous case of partial congruence is observed in the couple of «compound – word combination» equivalents. There we deal with a partitioned construction that contrasts the integral structure of a compound word. The analysis makes it possible to single out three types of «compound – word combination» equivalence.

The first type includes the equivalents, in which the onomasiological marks of a compound word totally coincide with the components of a corresponding word combination. The equivalents of this type form two groups. To the first group there belong equivalents that correlate with each other and one another at the level of a percept-related constituent (the one that refers to a perception phenomenon such as colour, sound, smell etc.), cf.: *Schwarzerde*, *czarnoziem*, *чорноземля* vs. *black earth*. The second group includes the equivalents with an ethno-percept-related constituent (the one that correlates a perception phenomenon with a certain cultural event), cf.: *Weißgardist*, *białogwardzista*, *білогвардієць* vs. *White Guardist*. The relevance of each group is determined by a certain variety of motivation. The equivalents of the first group reveal the features of the integrative motivation, whilst the equivalents of the second group are likely to be the case of the mixed variety of motivation [see 15, p. 175].

The second type includes equivalents with the motivators coinciding alternately: the congruence is observed either with a percept-related constituent, cf.: *Grüngürtel* vs. *green belt*, *pas zieleni*, *зелена зона*, or with a non-percept-related one, cf.: *blue-steel* vs. *brüniertes Stahl*, *stal czerniona*, *воронована сталь*. The equivalents of this type reveal: a) hyper-hyponymic relations, cf.: *redfish* vs. *Rotbarsch* vs. *okoń czerwony*, *червона нерка*; b) partitive-generalizer relations, cf.: *blackwood* vs. *schwarzes Ebenholz*, *drzewo hebanowe*, *чорне дерево*; c) equonymic relations, cf.: *green-peak*, *Grünspecht* vs. *dzięcioł zielony*, *зелений дятел*; d) mixed relations, cf.: *green-bottle* (figurative) vs. *Goldfliege*, *mucha niebieska*, *зелена муха* (generalizer), *plujka pospolita* (specializer).

The third type includes equivalents that coincide with each other and one another at the level of their percept-related constituents. One may single out the equivalents that correlate with: a) attributive compounds, cf.: *blackface* vs. *чорноморда тварина*, *blackmouth* vs. *чорнорота тварина*; b) attributive word combinations, cf.: *білоемігрант* vs. *weißer Emigrant*, *white émigré*, *biały emigrant*; c) adverbial word combinations, cf.: *to blacklist* vs. *auf die schwarze Liste setzen*, *wciągać na czarną listę*, *вносити до чорного списку*; d) attribute clauses, cf.: *whitewood* vs. *дерево, яке має білу або світлу деревину*.

The status of total incongruence is ascribed to those equivalents that reveal completely different onomasiological marks or components in the couples: «compound – compound», cf.: *blacksnake* vs. *полоз-удав*; *whitlow* vs. *Fingerwurm* vs. *нізтьоїда*; *червонодеревець* vs. *cabinetmaker*, *Kunsttischler*; «compound – derivative», cf.: *brown-nose* vs. *lizus*, *підлиза*; *біложаровий* vs. *glühend*, *rozżarzony*, *incandescent*; «compound – word combination», cf.: *yellow-boy* vs. *золота монета*; *whitebeam* vs. *горобина арія*; *чорнобривці*, *Samtblume* (*Studentenblume*) vs. *French merigold*.

Totally incongruous equivalents in the «compound – compound» couple may be divided into those that reveal contiguous relations between the onomasiological marks, cf.: *redstart* «A small European and North African bird so named from its red tail, which it has a habit of moving quickly from side to side (*start* > from Old English *steort* «tail»))» [11] vs. *горихвістка* «невеликий співочий птах родини дроздів із жовтогарячим хвостом» [2], and those that do not reveal such relations, cf.: *yellow-bottle* vs. *чорнобровці*.

In the «compound – derivative» couple one may also single out a group of equivalents with contiguous onomasiological marks, cf.: *greensickness* «an anaemic disease which mostly affects young women about the age of puberty and gives a pale or greenish tinge to the complexion» [18] vs. *Chlorose* «[Gr. *chloros* «grün»] Bleichsucht bei Menschen infolge Verminderung des Blutfarbstoffes», *хлороз* «захворювання жінок – недокрів'я, пов'язане з нестачею в організмі заліза; бліда німеч» [2], *chloroza* «postać ciężkiej niedokrwistości dziewcząt w wieku pokwitania» [19], and those that do not reveal such relations, cf.: *bluebonnet* vs. *шотландець*; *Schwarzseher*, *czarnowidz* vs. *pessimist*, *несуміст*.

In the «compound – word combination» couple the equivalents reveal synonymous relations. These types of relations are established between a compound word percept-related constituent and a word combination non-percept-related component, cf.: *blackband* «the mineral siderite when occurring mixed with clay, sand, and considerable carbonaceous matter and frequently being associated with coal» [23] vs. *вуглистий залізняк*.

In addition, some equivalents may reveal enantiosemaic relations between their constituents. The selection of a motivator in this case represents different positions (vantage points) taken by a designator relative to the denoted object, cf.: *red-baiting* «harassment of those of known or suspected communist sympathies» vs. *Kommunistenhetze* «Kesseltreiben gegen Kommunisten» [3]. The percept-related constituent *red* «esp. *disapproving* having left wing political opinions» [1] reveals a negative connotation that describes the corresponding attitude of Americans towards their ideological counteragents. Compare the same naming in Polish and Ukrainian *czerwony* «rewolucyjny, o przekonaniach socjalistycznych, lewicowych; komunistyczny» [16] and *червоний* «який стосується революційної діяльності» [2]. Those lexical units are definitely positive in their connotations what concerns their ideological preferences (or rather coercions), cf.: *W owym czasie Gurowski zabawiał się w rewolucję i patriotyzm, wygłaszał czerwone mowy* [16] and *Живи, живи, красуйся, Червона Україно!* [2]. A diverse situation is also observed in German, cf.: *lieber rot als tot* «es ist besser, kommunistisch, sozialistisch regiert zu werden, als im Kampf gegen den Kommunismus, Sozialismus zu sterben» [3].

Not less numerous is a group of non-equivalent compounds in the compared languages. Their non-equivalence is determined by the peculiarities of: a) historical events (evidence), cf.: *bluecoat* «a soldier esp. of the U.S. during the Civil War» [23]; *Schwarzrotgold* «Farben der deutschen Fahne von 1919 bis 1933, der Fahne der DDR von 1949 bis 1990 und der Bundesrepublik Deutschland» [3]; *biało-czerwony* «sportowiec reprezentujący Polskę» [19]; *білопідкладочник* «студент

аристократичного походження, що зневажливо ставиться до рядового студентства і був ворожий революційному рухові» [2]; b) social practices or their results, cf.: *greenmail* «the practice of purchasing enough shares in a firm or trading company to threaten a take-over, thereby forcing the owners to buy them back at a premium in order to retain control of the business» [11], *schwarz hören* «ohne Immatrikulation und ohne die fälligen Gebühren zu entrichten, eine Vorlesung an der Universität besuchen» [3]; *zielonoświątkowcy* «wspólnota religijna wierząca w nieomyślność Biblii, powtórne przyjście Chrystusa i bliski koniec świata oraz w znaki (dary) zsyłane na jej członków przez Ducha Świętego» [19]; *чорнобривець* «діал. чобіт, що має кольорову халяву і чорний передок» [2].

The contrastive onomasiological analysis of perception vocabulary (mainly colour compound words) reveals heterogeneous congruence of the equivalents in the English, German, Polish, and Ukrainian languages. The partial congruence is prevailing. It employs a strategy based on the selection of identical motivators. A large number of partially congruous equivalents correlate with each other at the level of percept-related constituent semantics. The constituent serves a kind of a universal semantic «aligner» that provides congruence, even though the other equivalent might be a non-percept-related one. The evidence is the case of total incongruence, which is determined not only by the selection of different percept-related motivators, but also of those that are beyond the scope of the perception worldview. Total congruence is the least numerous. It is largely determined either by cross-linguistic contacts (loan words, loan-translation etc.), or by a designator's vantage point relative to the denoted object.

To reveal the entire gamut of perception vocabulary and to establish the way it encodes the information on designation strategies and techniques in related and non-related languages makes it expedient to carry out further research on perception vocabulary within a comparative-historical perspective.

REFERENCES

1. Cambridge International Dictionary of English / Ed. by P. Procter. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1995. – 1773 p.
2. Dictionary of the Ukrainian Language / Ed. by I.K. Bilodid. – Kyiv : Scientific Thought, 1970–1980. – Vol. I–XI.
3. Duden Online-Wörterbuch / [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.duden.de/suchen/dudenonline>
4. Jackendoff R.S. Semantics and cognition / R.S. Jackendoff. – Cambridge : The MIT Press, 1992. – 336 p.
5. Kibrik A.Ye. Constants and variables of language / A.Ye. Kibrik. – Saint-Petersburg : Aletheia, 2005. – 720 p.
6. Kulpina V.G. Linguistics of colour. Colour terms in the Polish and Russian languages / V.G. Kulpina. – Moscow : Moscow Lyceum, 2001. – 470 p.
7. Kustova G.I. The types of derived meanings and mechanisms of language extension / G.I. Kustova. – Moscow : Languages of Slavic Culture, 2004. – 472 p.

8. Levin B. English verb classes and alternations. A preliminary investigation / B. Levin. – Chicago : Chicago Univ. Press, 1993. – 366 p.
9. Moiseeva S.A. The semantic field of perception verbs in the Western Romance languages / S.A. Moiseeva. – Belgorod : BelGU Publ., 2005. – 248 p.
10. New Webster's Dictionary of the English Language / Ed. by E.G. Finnegan. – Delhi : Surjeet Publ., 1988. – 1824 p.
11. Oxford English Dictionary [Electronic resource] / Ed. by R.W. Burchfield. Second Edition on CD-ROM. – Oxford: Oxford Univ. Press, 2009. – Vers. 4.0.
12. Paducheva E.V. Dynamic models in lexical semantics / E.V. Paducheva. – Moscow: Languages of Slavic Culture, 2004. – 608 p.
13. Pustejovsky J. On the acquisition of lexical entries: The perceptual origin of thematic relations / J. Pustejovsky // Proceedings of the 25th annual meeting of the association for computational linguistics. – Stanford : Stanford Univ. Press, 1987. – P. 172–178.
14. Rakhilina Ye.V. Basic concepts of Cognitive Semantics / Ye.V. Rakhilina // Fundamental Trends of Modern American Linguistics / Ed. by A.A. Kibrik, I.M. Kobozeva and I.A. Sekerina. – Second edition, revised and supplemented. – Moscow : Editorial URSS, 2002. – P. 370–389.
15. Selivanova E.A. Cognitive Onomasiology / E.A. Selivanova. – Kiev: Phitosociocentre, 2000. – 248 p.
16. Słownik języka polskiego [Electronic resource] / Ed. by W. Doroszewski. Płyta CD. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1997. – Wers. 1.0.
17. Štekauer P. Fundamental Principles of an Onomasiological Theory of Word-formation in English / P. Štekauer // Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. – Brno : Masarykova Univerzita v Brně, 1999. – Vol. 25. – P. 75–98. – (Brno Studies in English).
18. The Compact Edition of the Oxford English Dictionary / Ed. by E.S.C. Weiner, J.A. Simpson. – Oxford : Oxford Univ. Press, 1979. – 2402 p.
19. Uniwersalny słownik języka polskiego [Electronic resource] / Ed. by S. Dubisz. – Płyta CD. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 2004. – Wers. 1.0.
20. Van Valin R.D., Jr. Exploring the syntax-semantics interface / Jr., R.D. Van Valin. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 2005. – 310 p.
21. Verhoeven E. Experiential constructions in Yucatec Maya: A typologically based analysis of a functional domain in a Mayan language / E. Verhoeven. – Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins Publ., Co., – 2007. – 380 p. – (Studies in language companion series ; v. 87).
22. Verma M.K. Introduction to the Experiencer subject construction / M.K. Verma, K.P. Mohanan // Experiencer subjects in South Asian languages / Ed. by M. K. Verma & K. P. Mohanan. – Stanford, CA : Center for the Study of Language, 1990. – P. 1–12.

23. Webster's Third New International Dictionary of the English Language Unabridged / Ed. by Ph.B. Gove. – Springfield : Merriam-Webster Inc., Publ., 1981. – 2662 p.

24. Wierzbicka A. *Lingua mentalis: The semantics of natural language* / A. Wierzbicka. – Sydney : Academic Press, 1980. – 367 p.

25. Wierzbicka A. *Semantics, culture, and cognition: Universal human concepts in culture-specific configurations* / A. Wierzbicka. – New York; Oxford : Oxford Univ. Press, 1992. – 487 p.

Стаття надійшла до редакції 27 січня 2017 року

УДК 81'373

Сергій Єрмоленко
(м. Київ, Україна)

МОВНІ ІЛЮСТРАЦІЇ ЯК СКЛАДНИК ЛІНГВІСТИЧНОГО ТЕКСТУ: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

У статті розглядається проблема застосування мовних ілюстрацій як конститутивного складника лінгвістичного тексту, в незалежності від його змістового характеру та обсягу. Виявлено, що ілюстративний матеріал може відігравати різну роль і ця різниця є співвідносною з конкретною функціональною спрямованістю самого тексту. Мовні ілюстрації є засадничим складником переважної більшості мовленнєвих повідомлень лінгвістичної тематики, у складі яких вони виконують ту чи іншу, але неодмінно суттєву функцію. Так, зокрема, науковий текст за допомогою вміщених у ньому ілюстрацій сповіщає про щось нове в науці і для науки, і через це приклади мають автономне, самодостатнє значення. У навчально-методичному тексті ці приклади просто ілюструють те, про що слід знати тому, хто вивчає відповідну фахову дисципліну.

Ключові слова: мовні ілюстрації, лінгвістичний текст, мовний фактаж, приклади, терміни.

В статье рассматривается проблема применения языковых иллюстраций как конститутивной составляющей лингвистического текста, в независимости от его содержательного характера и объема. Выведено, что иллюстративный материал может играть различную роль и эта разница соотносима с конкретной функциональной направленностью самого текста. Языковые иллюстрации являются основополагающим компонентом подавляющего большинства речевых сообщений лингвистической тематики, в составе которых они выполняют ту или иную, но обязательно существенную функцию. Так, в частности, научный текст с помощью помещенных в него иллюстраций сообщает что-то новое в науке и для науки, и поэтому примеры имеют автономное,

самодостаточное значение. В учебно-методическом тексте эти примеры просто иллюстрируют то, о чем следует знать тому, кто изучает соответствующую профессиональную дисциплину.

Ключевые слова: языковые иллюстрации, лингвистический текст, языковой фактаж, примеры, термины.

The article deals with the problem of using language illustrations as a constitutive component of a linguistic text, independently of its content and volume. It has been found out that the illustrative material can play a different role and this difference is correlated with the specific functional orientation of the text itself. Language illustrations are a fundamental component of the majority of speech messages of linguistic subject matter, within they perform the necessarily essential function. So, in particular, the scientific text, on the basis of illustrations placed in it, informs something new in science and for science, and therefore the examples have an autonomous, self-sufficient meaning. In the textbook, these examples simply illustrate what someone should know about something, who studies the relevant professional discipline.

Key words: language illustrations, linguistic text, language fact, examples, terms.

Нинішня розвідка присвячена проблемі, яка за характером свого змісту відноситься до загальної теорії (чи метатеорії) мовознавства. Що ж до її конкретної співвіднесеності з тією чи іншою з-поміж дисциплін загально лінгвістичного циклу, то тут доводиться визначити, що такої дисципліни ще не існує. Саму ж її можна назвати екземплогією, або ж теорією мовних ілюстрацій. Окрім відсутності назви (цієї чи будь-якої іншої) подібної науки у відповідній теоретико-мовознавчій номенклатурі, доводиться визнати, що нам узагалі не відомі розвідки, присвячені власне цій теоретичній темі, об'єктом спеціальної уваги тут виступають хіба що словникові приклади, про які спеціально згадується у вступних частинах лексикографічних праць, таких, як, скажімо, Словник української мови в 11 т. [11, т. 1]. У тематичному показнику Лінгвістичного енциклопедичного словника за ред. В. М. Ярцевої (Москва, 1990) виступає лише терміносполука *ілюстрації в словнику* із єдиним покликанням на статтю *Словник* (див. також нижче). Водночас у критичних розглядах лінгвістичних праць досить часто, і це природно, ми побудуємо зауваження щодо характеру й обсягу конкретного мовного матеріалу, використовуваного тим чи іншим автором з тією чи іншою метою, – але, при всій її близькості, це все ж істотно інша проблематика. Можна апріорі стверджувати, що спеціальне дослідження проблем застосування мовного фактажу з метою отримання наукових результатів, з одного боку, має спиратися на загальні положення логіки й методології наукової діяльності як такої, з іншого ж боку, таке дослідження має враховувати особливості теоретико-методологічного апарату власне лінгвістичних дисциплін, підпорядкованих завданням вивчення тих або інших структурних рівнів мови, взагалі кажучи, мовних одиниць, утворень і

явищ, узятих у їх конкретній специфіці. Однак нинішня розвідка як приналежна до жанру попередніх публікацій не претендує на вичерпне врахування цих моментів, зосереджуючись натомість на одному конкретному питанні, а саме, на розгляді припущення про те, що роль мовно-ілюстративного матеріалу в науковому тексті може не вичерпуватися цілеспрямовано наданими йому й узагалі первинно притаманними йому функціями.

Можна з упевненістю стверджувати, що мовні ілюстрації (приклади) становлять конститутивний складник майже кожного лінгвістичного тексту, якими б різноманітними не були його змістовий характер і обсяг. Справді, важко (хоч водночас і можливо) уявити собі роботу з мовознавства, у якій цей її складник був би відсутній. Навіть у таких вторинних жанрах наукових праць із мовознавства, як автореферати дисертацій, а також тези виступів і повідомлень, – навіть у цих «компресованих» текстах наведення (у «розумних», тобто доцільних межах) відомостей про конкретні факти, конкретні мовні одиниці, утворення та явища, попри всю щойно згадану стисненість змісту й обмеженість обсягу праць цих жанрів, є цілком типовим, ба навіть необхідним задля ефективності функціонування цих текстів із метою досягнення поставленої перед ними комунікативної мети.

До протилежних випадків можна віднести роботи, які присвячені загальним і навіть найзагальнішим, засадничим питанням філософії мови, мовознавчої теорії та методології або теоретико-методологічним проблемам окремих мовознавчих дисциплін (пор. цьому стосунку праці В. А. Звегінцева чи О. С. Мельничука, приміром, [6]) чи відповідні за тематикою тексти оглядового характеру (пор. [15]), чи, нарешті, ті, що в них міститься теж достатньо узагальнена характеристика пріоритетних напрямків або інших завдань лінгвістичних студій (пор., приміром, [3]). А от же й у цьому разі поява конкретного мовного фактажу в тих чи інших кількостях теж не є заздалегідь виключеною і відтак можливою, так, як це має місце у програмній статті (від редакції) «Мова в системі комуністичного виховання», котра теж вийшла у журналі «Мовознавство» під шапкою «Теорія. Методологія» [8]. Ця остатня стаття, яка містить конкретно-мовні ілюстрації, вийшла без зазначення її авторів; у такому контексті анонімність праці, відсутність відомостей щодо її автора (авторів) природно витлумачувалась як пов'язана не з індивідуальною, а з надіндивідуальною й узагалі директивною точкою зору, яку ця стаття й відображала.

Отже, слід підкреслити, що хоч подібні праці загальнотеоретичної мають не лише виразну культурно-історичну (у тому числі і науково-історичну) приуроченість, а часом і пов'язану з цією останньою ідеологічну спрямованість, відсутність у лінгвістичних текстах відомостей про конкретний мовний фактаж і, відповідно, ілюстративного матеріалу в цілому не є жорстко детермінованою приналежністю тієї чи іншої праці ані до певного культурно-історичного контексту й циклу, ані також до певного теоретико-методологічного лінгвістичного спрямування чи до певної тематики. Підкреслимо, що видається не позбавленим інтересу питання про

те, якими ж є ті тематичні і текстуально-жанрові різновиди лінгвістичних розвідок, для яких така відсутність є можливою, ба навіть і обов'язковою. На загал же вона, ця відсутність (чи недостатня кількість) конкретного мовного фактажу і прикладів, які його репрезентують, сприймається й оцінюється як істотний недолік відповідної роботи.

Що ж до тих лінгвістичних текстів, котрі містять ілюстративний матеріал, то цей останній, узагалі кажучи, може відігравати в їх складі різну, у тому числі й з ілюстративного погляду, роль, і ця різниця є співвідносною з конкретною функціональною спрямованістю самого тексту. Перш за все, у цьому стосунку привертає до себе увагу відмінність функцій мовних ілюстрацій у теоретичній мовознавчій літературі, з одного боку, і, з іншого, у лінгводидактичній літературі (передовсім, але не лише, у тій, яка є безпосередньо підпорядкованою завданням практичного вивчення мов); в останньому випадку ми відносимо до мовних ілюстрацій і вправи, а серед них як «традиційні», так і ті, що належать до лінгвістичних задач (див., напр. [4]). Перехідним між цими полярними випадками будуть теоретичні (передусім вузівські) підручники і посібники, які можуть реально претендувати на статус більш чи менш оригінальних теоретичних джерел (знаменитий «Курс» Ф. де Соссюра, як відомо, виник саме як дидактичний текст).

Відповідним чином, можна, дещо спрощуючи, твердити, що різниця у використанні мовних ілюстрацій між власне теоретично-мовознавчим та лінгводидактичним дискурсом пролягатиме не лише у модальній площині, тобто у площині протиставлення *descriptio* vs. *prescriptio*, точніше, сама ця опозиція має тут своїй характер. Справді, науковий текст за допомогою вміщених у ньому прикладів сповіщає про щось нове в науці і для науки, і через це приклади тут мають і автономне, самодостатнє значення, причому не лише там, де вони не отримують «негайної» інтерпретації чи оцінки, а й там, де вони слугують для верифікації чи доказу того чи іншого твердження автора. Натомість у навчально-методичному тексті ці приклади просто ілюструють те, про що слід знати тому, хто вивчає відповідну фахову дисципліну.

Так або інакше, мовні ілюстрації є засадничим складником переважної більшості мовленнєвих повідомлень лінгвістичної тематики, у складі яких вони виконують ту чи іншу, але неодмінно суттєву функцію. Тим не менш, їхня роль може й не обмежуватися тими функціями, які становлять їхню основну *raison d'être*.

Одразу ж підкреслимо, що наявність вторинних смислових, чи функціональних, навантажень у подібних фрагментах мовознавчих текстів далеко не завжди є обов'язковою (тут слід додати, що і говорити тут про саме таке навантаження можна лише до певної міри умовно, оскільки можливим є як і навмисне використання їх із тією чи іншою вторинною метою, так і спонтанне, «незумисне» виконання ними цих додаткових функцій, як теж і витлумачення їх у цьому вторинному, «незапланованому» сенсі). Так, приклади, за допомогою яких компаративісти демонструють дію фонетичних

законів і, відповідно, фонетичних відповідностей, які існують між спорідненими мовами, вичерпують, так би мовити, своє значення виконанням (чи й невиконанням) цих завдань. Те саме стосується і конкретного лексичного фактажу, шляхом відповідного витлумачення якого дослідники історико-етимологічних гнізд виявляють і реконструюють склад і структуру таких гнізд, зокрема, у прамові того чи іншого ступеня хронологічної віддаленості і спільності, а також і встановлюють і закономірності їхньої подальшої формальної, зокрема, формально-дериваційної, та смислової еволюції у споріднених мовах (див., напр., [5; 12; 13]. Вторинне витлумачення, яке такий мовний фактаж здатен отримувати, може стосуватися того, як у його відборі й використанні знаходить свій вияв конкретно-мовна спеціалізація відповідного фахівця, тобто, приміром, те, з яких мов генетичної сім'ї є «ближчими» чи «віддаленішими» стосовно дослідницьких інтересів ученого, зумовлюючись, зокрема, його фаховою підготовкою й подальшою спеціалізацією, що виявляється у обсязі і рівні залучення й опрацювання відповідного матеріалу. Про таку неоднаковість (усно) згадував свого часу А. П. Непокупний, який називав це мовно-фактажним «креном» робіт цього жанру (питанню про такий «крен» у роботах із порівняльно-історичної тематики присвячені й праці А. Морпурго-Дейвіз, див., зокрема, [16]). Тим не менш, подібне витлумачення ілюстративного матеріалу можна розглядати як таке, що відбувається в загальному контексті критики використовуваних джерел, що у свою чергу становить важливий компонент власне дослідницьких процедур і, отже, безпосередньо прилягає до основних завдань вживання цього матеріалу. Аналогічним чином можна розглядати й випадки оцінки використання, приміром, даних художнього (отже, писемного) мови для отримання загальномовних узагальнень чи висновків, що стосуються усного мовлення (на підставі діалогічних реплік героїв твору чи драматичних персонажів); свого часу незабутній В. В. Акуленко дорікнув авторові цієї розвідки, що він у своїй кандидатській дисертації використовує саме такий матеріал із саме цією метою, не подаючи, однак, жодного методологічного коментарю до такого його використання.

Сюди ж відносяться і питання, пов'язані з достовірністю використовуваного матеріалу, а також з необхідністю свідчень такої достовірності (у вигляді паспортизації прикладів) чи, навпаки, з їхньою необхідністю і довірою, не завжди виправданою, авторові (О. С. Мельничук, почувши на обговоренні дисертації з німецької мови приклад *Ich gehe nach Leningrad*, поцікавився у дисертанта, чи він, бува, не сам цей приклад придумав, і той простодушно зізнався, що саме так і було). Тут же, *mutatis mutandis*, можна згадати й ті засадничо непаспортизовані приклади із теоретичних розвідок, що отримали серед фахівців іронічне окреслення як приналежні до специфічної «мови» – *lingualese*.

Тим не менш, тут є можливими й інші варіанти. Ця можливість, наскільки можна судити, є зумовленою конкретним характером застосовуваного ілюстративного матеріалу, зокрема, обсягом індивідуальних

прикладів і, крім того, їхньою співвіднесеністю з тією чи іншою площиною мовного устрою. Є підстави гадати, що можливість додаткової інформативності прикладу лежить, по-перше, у його загальній належності до семантичної (а не діакритично-смыслоразрізнявальної чи синтаксичної) сфери мови (правда, в одному московському посібнику з загального мовознавства у розділі про фонетику прикладами фонем [f] слугували слова рос. *федот*, *филин*, що з огляду на ім'я і прізвище відомого московського русиста Федота Філіна навряд чи було випадковим); по-друге, тут важить і величина прикладу, тобто чи становить він не окреме слово чи словосполучення, а речення, принаймні одне (сказане стосується загальної тенденції, яка допускає й значущі винятки, приміром, у галузі вивчення віршування). У цьому плані додаткових можливостей інтерпретації застосовуваного фактажу звертають на себе увагу, по-перше, дослідження й посібники з граматики (найперш там, де йдеться про граматичну семантику) і, по-друге, мовні ілюстрації до значень й уживань слів у лексикографічних джерелах.

Так, у вступній частині Словника української мови (в 11 т.) у розділі «Приклади-ілюстрації до слів реєстру» (§ 44 наскрізної нумерації) зазначено, що ілюстрації – приклади вживання відповідних слів літературної мови даються «...для підтвердження існування слова в мові, для наочнішого і повнішого розкриття його значення, синтаксичних зв'язків, вживання в певному словесному оточенні і з певним стилістичним забарвленням» [11, т. 1]. Інакше кажучи, завдання ілюстрації тут полягає не лише в доведенні чи унаочненні використання того чи іншого слова чи лексико-семантичного варіанта (наскільки нам відомо із усних свідчень, кількісним критерієм для включення слова у реєстр, а значення у склад словникової статті, була наявність трьох фіксацій у трьох різних авторів, проте нам не вдалося знайти писемних формулювань цієї вимоги), а й у тому, щоб через таке унаочнення подати інформацію на додаток до тієї, яка міститься у дефініції та ремарках – інформацію, що через ту чи іншу причину залишилася невираженою, так би мовити, «метамовними» засобами.

Звісно, такий підхід свідчить про усвідомлення укладачами обмеженості, неостаточності й узагалі умовності метамовного (у даному разі лексикографічного) опису, компенсуючи ці його риси апеляцією, через подану ілюстрацію, до мовної інтуїції користувачів. Причини ж, у силу яких релевантна інформація залишилася поза межами експліцитного окреслення, можуть бути, взагалі кажучи, різними; приміром, традиційні словники у своїх дефініціях експліцитно трактують, як цілком синонімічні, певні слова, між якими новітні методи семантичного, зокрема лінгвоконцептуального аналізу виявляють істотні смислові відмінності. Водночас, як видається, причини можуть бути й іншими. Так, приміром, у випадку релігійно-інституційних термінів, приміром, позначень ченців різних католицьких орденів, що їх подає згаданий словник, тлумачення здебільшого мають нейтрально-описовий і констатуючий характер (за винятком хіба що єзуїтів) і не включають оцінних компонентів (пор. із такими реєстровими словами, як *петлюрівщина*, *білогвардійщина*, *махновщина*, де вже сама словотвірна

форма, як видається, натякає на певну оцінку), натомість текстуальні приклади, що представляють ці слова, характеризуються нейтральним або ж часом і негативним забарвленням, пор.: *Якщо пан боягуз, як стара кармелітка, хай він сховається до кляштору.., – відрізав Бжеський, не обертаючись.* – З. Тулуб [11, т. 4, с. 108]. Звісно, оцінювати подібні випадки можна, лише беручи до уваги всю інформацію, яка була в розпорядженні укладачів (у даному разі це дані лексичної картотеки СУМу), але все ж є підстави припускати, що такі ілюстрації, репрезентуючи відповідним чином зафіксований реальний узус із властивими йому мовними стереотипами тих чи інших об'єктів і явищ, також відображають у цей спосіб й ідеологічно «правильну», чи «потрібну» (отже, і не тільки суто ідеологічну) оцінку позначуваних реалій. Звісно, тут важило й те, що тут важили критерії відбору не лише серед доступного мовного фактажу, й самих мовних джерел цього фактажу. На жаль, нам на разі невідомо, чи існували певні писані чи усні настанови (а якщо існували, то звідки вони походили) щодо відбору ілюстративного матеріалу, а насамперед тих авторів і текстів, що розписувалися співробітниками лексичної картотеки; впадає в око, приміром, відсутність в реєстрі таких слів, як *бандерівщина* чи *бандерівець* – сама згадка про котрі у реєстрі словника напевно видавалася відповідним інстанціям неприпустимою (з іншого боку, можна пригадати, що акад. Мельничук заперечував проти використання у працях своїх дисертантів прикладів, які йому здавалися за своїм змістом неестетичними). Утім, із певністю можна припустити, що тут обов'язково діяли ідеологічні критерії, так що наявність автора у списку літературних джерел словника вже свідчила про його належність не лише до літературно-мовного, а й літературного і соціокультурного канону у його тогочасному розумінні, зокрема, про його політико-ідеологічну прийнятність і відповідність. Відтак серед автури, поданої в основному (неповному і неостаточному) списку, звісно, немає В. Винниченка, є І. Ле, але немає Б. Лепкого, є П. Воронько, але немає М. Вороного.

Ідеологічна складова знаходила свій прояв і в інших, зокрема, прикладних, мовознавчих жанрах. Так, у чи не найкращому радянському підручнику з англійської мови [14], що відзначається й дуже добрим добром мовно-ілюстративного матеріалу (у тому числі й з англійської художньої та наукової літератури), знаходимо й такі приклади, завдання яких, наскільки можна судити, лежало в іншій площині, ніж лінгводидактика, стосуючись ідейно-патріотичного виховання учнівської молоді, пор.: *Nowhere else has the great significance of labour ever manifested itself in such heroic form, as in our country (M. Gorki)* [тж 433]; *Progressive Soviet biological science follows in the steps of I.V. Michurin, the great Russian experimentator and scientist* [тж 309]. Вибір ілюстративного матеріалу міг бути і свідченням політичної лояльності науковця: так, автор був свого часу присутнім на обговоренні проспекту дисертації, присвяченої семантиці прийменників у російській, польській та англійській мовах, і в цьому проспекті було зазначено, що джерелом фактажу в дослідженні будуть, серед іншого, і воєнні повісті В. Бикова. Був час

пізнього застою, і тематика Великої вітчизняної війни була в радянському суспільному, зокрема художньому дискурсі модною; натомість дисертант не зауважив, що мовою творів В. Бикова є білоруська. З іншого ж боку, дослідники іншої орієнтації (включно з автором цієї розвідки) вибирали, у якості своєї фактажної бази, авторів, що оцінювалися як ними як бодай якась альтернатива офіціозу, хоч із точки зору завдань їхніх студій це, у кращому випадку, не мало жодного значення.

Тут, однак, є можливими й значущі протилежні випадки, причому двоїстої природи, про які було згадано вище. Так, тут можна вказати на праці М. Л. Гаспарова, які, попри безсумнівну приналежність їх автора до середовища демократичної, чи, як тоді казали, «лівої», наукової інтелігенції, використовували, у якості матеріалу, Ахматову разом із Наровчатовим, що, як зауважує Н. В. Брагінська, замірялося вже на ієрархію літературних смаків, тоді як саме ці останні, а не наукові методи, слугували розрізняльним знаком для «своїх» [1, с. 90]. Сам М. Л. Гаспаров згадував про свого колегу Ю. І. Левіна, який відреагував на певну зміну статусу їхнього спільного наукового об'єкта відмовою робити доповідь про Мандельштама, оскільки раніше той був «паролем», за яким можна було пізнати людину спільної культури, а зараз цим може займатися кожен «ілот» [9, с. 17].

Але, узагалі кажучи, можна припустити, що з рівноцінними мовними прикладами відбувається те саме, що й з рівнозначними мовними одиницями: оскільки мова, унаслідок дії загальносеміотичної закономірності, тяжіє до того, щоб співвідносити відмінність у формі з відмінністю в значенні, то такі одиниці, навіть будучи тотожними щодо позначуваного ними денотата, бодай вторинно, але завжди семантично розподібнюються, сигніфікативно диференціюються у той чи інший спосіб (див. [2, с. 44–45]). Аналогічним чином функціонально рівноцінні мовні ілюстрації, за умови наявності вибору між ними, потенційно набувають можливостей щодо приписання їм ще й додаткових смислових рис; зокрема, вони, крім своїх основних завдань, можуть так чи інакше відображати певні позамовні орієнтації продуцентів тексту та, ширше, певні риси ментальності етносоціуму, до якого ті належать. Носіями мови, належними до цього етносоціуму, такі додаткові смисли, зафіксовані в мовних прикладах конотації, фрейми та сценарії сприймаються як щось дане і через це не помічаються, натомість при «крос-культурному» погляді вони починають впадати в око, пор. приклади з англійського посібника, що їх точні паралелі важко собі уявити в аналогічному українському творі, навіть якщо замінити в одному з них віски на горілку: *The bath is the greatest human invention* [17, р. 68]; *I found him drinking my whisky* [тж 457]; *She sat there eating cream cakes like there was no tomorrow* [тж 73], *Wherever you go, you'll find Coca Cola* [тж, XIX] *I'm not about to pay 50 \$ for a dress like that* [тж, 3], *All children can be naughty sometimes* [тж, 35]. У цьому ж зв'язку можна пригадати й матеріал, який вміщений у книзі Д. Равич «Мовна поліція» і стосується тих слів і виразів, які з огляду на

міркування коректності не вживаються в американських шкільних та вузівських підручниках [10].

Варто також додати, що сприйняття цих мовних утворень може мати й характер, що його за О. Ф. Лосєвим можна окреслити як індивідуально-міфотворчий: пор. спогади В.В. Набокова про сприйняття ним персонажів із мовно-ілюстративного матеріалу його першого підручника англійської мови: «Першими моїми англійськими друзями були нехитрі герої граматики...: Ben, Dan, Sam і Nad. ... Уявлення про цих осіб вийшло в мене плутане і сухе, але потім фантазія прийшла на допомогу, і я побачив їх. Туполиці, плоскостопі, замкнуті телепні, вони болісно пишалися своїми нечисленними знаряддями (Ben has an axe)...» [7, с. 66–67].

У нашій розвідці ми окреслили лише деякі з можливостей у вивченні формування й функціонування мовних ілюстрацій як складової частини мовознавчого тексту. Можна сподіватися, що подальші студії в цьому напрямку збагатять наші знання у вказаній царині – царині застосування мови для опису й аналізу мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брагинская Н.В. Академик Михаил Леонович Гаспаров : (к 60-летию со дня рождения) / Н. В. Брагинская // Известия Российской академии наук. – Сер. лит. и яз. – 1995. – Т. 54 – № 4. – С. 86–91.
2. Єрмоленко С.С. Мовне моделювання дійсності і знакова структура мовних одиниць : моногр. / Сергій Семенович Єрмоленко. – К. : Вид. Дім Д.Бураго, 2006. – 384 с.
3. Кононенко В.І. Підготовка вчителя-мовника в світлі реформи школи / В.І. Кононенко // Мовознавство. – 1984. – № 6. – С. 3–8
4. Лингвистические задачи: пособие для учащихся ст. классов / [В.М. Алпатов, А.Д. Вентцель, Б.Ю. Городецкий, А.Н. Журинский, А.А. Зализняк, А.Е. Кибрик, А.К. Поливанова]. – М.: Просвещение, 1983. – 223 с.
5. Мельничук А.С. Об одном их важных видов этимологических исследований / А.С. Мельничук // Этимология 1967. – М. : Наука, 1969. – С. 59–69
6. Мельничук О.С. Методологічні проблеми аналізу співвідношень ідеального і матеріального в сфері мови / О.С. мельничук // Мовознавство. – 1987. – № 1. – С. 3–14
7. Набоков В.В. Другие берега / Владимир Владимирович Набоков. – М. : Политехника, 1991. – 400 с.
7. Озерова Н.Г. Мова в системі комуністичного виховання / Н.Г. Озерова, В.М. Русанівський // Мовознавство. – 1984. – № 3. – С. 3–9
9. Петров Н. Большеротый товарищ. Об одном эпизоде из культурной истории советского стиховедения / Н. Петров // Критическая масса. – 2006. – № 3. – Электронный ресурс. [Режим доступа] : <http://magazines.russ.ru/km/2006/3/pe17.html>

10. Политкорректность на грани абсурда. – Электронный ресурс. [Режим доступа] : <http://www.inauka.ru>

1. Словник української мови в 11-и томах. – К. : Наукова думка, 1970-1980. – Т. 1-11

12. Черниш Т.О. Про теоретико-методологічні засади застосування гніздового методу в етимологічних дослідженнях О.С.Мельничука / Т.О. Черниш // Мовознавство. – 2001. – № 6 – С. 50–57

13. Черниш Т.О. Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні : (Гніздовий підхід) / Тетяна Олександрівна Черниш. – К., 2003. – 479 с.

14. Ganshina M. English grammar / M. Ganshina, N. Vasilevskaya. – Moscow : Foreign Languages Publishing House, 1953. – 472 p.

15. Katz J. Chomsky on meaning / J. Katz // Language. – 1980. – V. 56. – № 1. – P. 1–41

16. Morpurgo Davies A. Nineteenth-century linguistics / Anna Davies Morpurgo. – London, New York : Longman, 1998. – 464 p.

17. Swan M. Practical English Usage / Michael Swan. – М. : Высшая школа, 1984. – 658 p.

Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2017 року

УДК: 811.161'373.7

Маргарита Жуйкова
(м. Луцьк, Україна)

ОБРАЗНІ ЛЕКСИЧНІ ОДИНИЦІ ЯК РЕЗУЛЬТАТ РЕДУКЦІЇ ПРЕЦЕДЕНТНИХ НАРАТИВНИХ ТЕКСТІВ

У статті розглядається рідкісний спосіб утворення образних одиниць мови, який полягає у компресії цілісного прецедентного тексту до одного слова. Семантика такої образної одиниці не пов'язана з іншими лексико-семантичними варіантами лексеми, оскільки її значення може бути мотивоване тільки тим змістом, який має прецедентний текст в цілому. Показано, що на першому етапі дериваційного процесу з прецедентного тексту виділяється багатокomпонентний предикативний чи непередикативний фрагмент, який функціонує як прислів'я чи фразема. На другому етапі відповідна фразема редукується до одного слова, яке часто виявляється найбільш релевантним у сюжеті вихідного тексту.

Ключові слова: *прецедентний текст, приказка, фразема, внутрішня форма, образна номінація, редукція, лінгвокультурна інформація.*

В статье рассматривается редкий способ образования образных единиц языка, который заключается в стяжении целостного прецедентного текста к одному слову. Семантика такой образной единицы

не зв'язана з другими лексико-семантичними варіантами лексеми, поскольку ее значение может быть мотивировано только тем содержанием, которое характерно для прецедентного текста в целом. Показано, что на первом этапе деривационного процесса из прецедентного текста выделяется многокомпонентный предикативный или непредикативное фрагмент, который функционирует как пословица или фразема. На втором этапе соответствующая фразема редуцируется до одного слова, часто наиболее релевантного для сюжета исходного текста.

Ключевые слова: прецедентный текст, поговорка, фразема, внутренняя форма, образная номинация, редукция, лингвокультурная информация.

In this article, a rare way of figurative language units formation has been analyzed. It lies in compressing a whole precedent text into one word. The semantics of such figurative unit is not related to other lexico-semantic variants of a lexeme, since its meaning can be motivated only from the content of the precedent text as a whole. It has been shown that at the first stage of the derivational process, a multicomponent predicative or non-predicative fragment is singled out from a precedent text, and this component functions as a proverb or a phraseme. At the second stage the corresponding phraseme is reduced to one word which often turns out to be the most relevant in the plot of the source text.

Key words: precedent text, proverb, phraseme, internal form, figurative nomination, reduction, linguacultural information.

Обґрунтування наукової проблеми та її значення. Образ та образність здавна притягають увагу науковців різних гуманітарних напрямків: психологів, мистецтвознавців, літературознавців, лінгвістів, філософів. Образність як феномен семантики мовної одиниці може трактуватися по-різному в залежності від аспекту лінгвістичних досліджень. Так, вона розглядається як категорія свідомості, мислення (тобто психіки людини), див. роботи А. Бабушкіна, Б. Гаспарова, О. Залевської, С. Кабакової та ін., як категорія тексту, передусім художнього, див. роботи В. Виноградова, Д. Шмельова, А. Анікіної та ін.; у роботах Ю. Апресяна, Н. Арутюнової, О. Блінової, В. Гака, О. Загоровської, Н. Ілюхіної, Н. Лук'янової, К. Огольцевої, О. Юріної та ін. дослідників образність трактується як семантична категорія, що реалізується в лексичних та фразеологічних одиницях лексикона. Образною одиницею вважається така, що у своєму плані вираження (яке часто ототожнюють із внутрішньою формою) містить відсилку до певного чуттєвого образу, характерного для колективної свідомості носіїв мови. За визначенням Н. Лук'янової, образність – це «семантична властивість мовного знака, його здатність виразити певний позамовний зміст через цілісне, наочне представлення-образ для характеристики позначуваного ним об'єкта та вираження емоційної оцінки з боку мовця» [7, с. 20].

Попри значну кількість наукових праць, присвячених образній лексиці, в її вивченні залишається чимало білих плям. Серед них передусім проблеми, зумовлені новими аспектами у дослідженні мови, які розробляються в рамках психолінгвістики, етнолінгвістики, когнітивної лінгвістики, теорії міжкультурної комунікації та ін. Не розв'язані до кінця питання, що стосуються утворення образних номінацій. Справедливо вважається, що основним способом, що формує вторинні образні номінації, є метафоризація. Проте існує чимало інших способів творення образної лексики, які охоплюють чисельно меншу частину лексичного складу мови, проте становлять значний інтерес в аспекті потенційних можливостей колективної мовної свідомості. Так, в останні десятиліття науковці фіксують в російській та інших слов'янських мовах появу цілого масиву позірно образних одиниць, які активно виникають і живуть у субнормативних формах мови (наприклад, рос. *мерин*, *пыжик* як назви автомобілів Мерседес та Пежо, *хомяк* як назва так званої домашньої сторінки в мережі інтернет, *мыло* та *емелить* для називання електронної пошти, *лижі* для товарів торгової марки LG, *фотожаби* для називання особливого виду смішних малюнків чи фото тощо). М. Кронгауз називає це явище «особливою мовною грою, схожою на каламбур» [6]. Подібні новотворення зближуються за звучанням з певним вихідним словом, проте не мають з ним ані семантичного, ані мотиваційного зв'язку, оскільки виникають на основі фонетичної трансформації іншомовних номінацій, передусім англослов'янських. Наприклад, слово *хомяк* утворене від англійського *home page*, а *шароваришки* – від *shareware*. В таких одиницях спостерігається нічим не заповнений розрив між актуальним значенням і внутрішньою формою, їх можна вважати радше квазіобразними, бо вони не заторкують тих концептуальних структур свідомості, які необхідні для когнітивних процесів категоризації, порівняння, встановлення ознак подібності.

Мета нашої статті полягає в аналізі особливого способу утворення образних одиниць лексичного рівня мови – максимальній редукції завершених наративних текстів, вживаних в усно-народній формі, що відіграють певну роль у культурній практиці того чи того народу. Такі тексти прийнято називати прецедентними.

Термін «прецедентний текст» було введено в науковий обіг Ю. Карауловим для позначення особливо значущих текстів, поширених, як правило, в межах певної лінгвокультури. На його думку, до прецедентних належать тексти, які добре відомі широкому колу мовців, мають неособистісний характер, часто повторюються і цитуються [5, с. 105]. Дослідник наголошує на тому, що правильне розуміння прецедентних текстів служить показником причетності людини до певної епохи і культури, а їх незнання, навпаки, може означати відстороненість комуніканта від певної культури [5, с. 105–106]. Згодом у роботах інших науковців поняття прецедентного тексту було уточнене і доповнене, докладно описані його функції у рекламі, мовленні ЗМІ, в молодіжному середовищі (див. роботи Г. Слишкіна, В. Красних, О. Селіванової, О. Карпенко, Л. Дядечко та ін.).

Останні десятиліття особливо активно вивчається роль прецедентних текстів як одиниць культурного коду. Як зазначає Л. Дядечко, «прецедентні висловлювання відображають систему еталонів культури суспільства і створюють парадигму соціальної поведінки, вони є феноменами національної культури» [3, с. 53].

Наша задача полягає в тому, щоб відтворити зворотній шлях у розвитку образної лексики: від автономної одиниці, частіше за все використовуваної в ролі предиката, до прецедентного тексту, який служить мотиваційною основою для мовної одиниці, передаючи їй своє змістове навантаження у сконцентрованому вигляді.

Дослідники фразеології неодноразово звертали увагу на явище редуції – виокремлення із змісту наративного тексту певного виразу, як правило, сюжетно прикінцевого, завершального чи моралістичного. Таким способом поповнюється масив прислів'їв та приказок, а часто і власне фразеологізмів, що не мають статусу окремої синтаксичної одиниці. На це явище вперше звернув увагу О. Потебня у праці «З лекцій з теорії словесності. Байка. Прислів'я. Приказка». Він відзначив, що інколи весь сюжетний зміст байки (опис якоїсь конкретної події, окремого випадку з життя) може переходити у прислів'я, завдяки чому утворюються образні паремії, такі як, наприклад, *Повадился кувшин по воду ходить, тут ему и голову сложить; Кобыла с волком тягалась, только хвост да грива осталась; Бил цыган мать, чтоб жена боялась; Он и долотом рыбу удит* [10, с. 97–98]. Подальша концентрація змісту може призводити до того, що прислів'я втрачає деякі свої складники і стає ідіомою. В українській фраземіці, як переконливо показав М. Демський, є ціла низка одиниць, які походять від народних казок, анекдотів, байок, небилиць. Серед них такі яскраві фраземи, як *носить як дурень зі ступою, виграв як тато справу, звести на шиш, сім мішків гречаної вовни, занюхати ковбасу в борщі; не до солі, коли грають на басолі* [2, с. 46–48]. Значення таких ідіом мотивується цілісним фольклорним твором, а зв'язок між ними може бути виявлено в тому випадку, коли носіям народної традиції відомий прецедентний текст. Проте зміни в житті соціуму, часто трагічні і незворотні, можуть спричиняти розрив у культурній тяглості, різкі зміни в усно-розмовному дискурсі, що призводить до втрати змістових зв'язків між частиною (приказкою, фраземою) та цілим (наративним текстом). Не виключено, що деякі загадкові, «темні» фраземи (наприклад, *заробив, як Заблоцький на милі, підвозити москаля, аж пальці знати, схопити шилом патоки*, рос. *променял кукушку на ястребца*), внутрішню форму яких ще можна співвіднести з певними екстралінгвальними ситуаціями, є залишками втрачених сюжетних наративів, отже, основа для вірогідних реконструкцій таких фразем вже зникла.

Як правило, результатом концентрації змісту прецедентних наративних текстів стають багатокomпонентні конструкції, що мають статус предикативної одиниці (*Бачили, очі, що купували, їжте, хоч повилазьте!*) або її непередикативного фрагмента (*носить як дурень зі ступою, занюхав ковбасу в борщі*, рос. *каша из топора*). Проте у деяких рідкісних випадках

відбувається не лише стягнення змісту наративу до фраземи, а й редукція такої фраземи до одного слова, тобто до формально і змістовно автономної лексичної одиниці. Виділена з фраземи одиниця втрачає системні зв'язки з іншими значеннями лексеми, однак може зберігати свою образну природу. І хоча для більшості носіїв мови зв'язок між актуальним значенням та внутрішньої формою таких слів вже не існує, його можна виявити, спираючись, з одного боку, на прецедентні фольклорні тексти, а з другого – на закономірні дериваційні процеси, властиві мовній системі.

Нам відомо три випадки утворення образних одиниць лексичного рівня мови шляхом концентрації змісту вихідного наративу: два в українській мові (іменник *пишик* і дієслово *втнути*) і один – у російській (іменник *грабли*).

Розгляньмо зв'язок між образним предикатом *втяти* (*втнути*) та вихідним фольклорним текстом. Цей предикат відомий у сучасній українській мові як у своєму прямому значенні («розрізати, врізати, зрубати щось»), так і в низці переносних, експресивних значень, що ніяк не пов'язані з процесом різання чи рубання. У «Словнику української мови» всі переносні вживання дієслова *втяти* об'єднані у два значення: «4. майстерно зробити що-небудь» та «5. зрозуміти щось», причому до першого з них подано ще чотири підзначення: «виконати велику роботу», «бути спроможним зробити щось», «заспівати, заграти», «зробити щось несподіване, незвичайне (переважно зі словами *штука*, *весілля*)» [12, 10, с. 509]. Отже, словниковий опис предиката *втяти* репрезентує його переносне значення як набір змістів, слабо пов'язаних між собою або ж цілком різних (як, наприклад, значення «зрозуміти» і «заграти»). Тексти свідчать, що експресивний предикат *втяти* співвідноситься з різноманітними референтними ситуаціями, які мають як спостережувальні, так і неспостережувальні (ментальні) ознаки. Він може позначати гру на музичних інструментах, танці, співи, різноманітні прояви вербальної діяльності, і серед них читання своєю або чужою мовами та говоріння чужою мовою; створення художніх творів та інші види активної діяльності людей. Крім того, слово *втяти* може називати якусь неочікувану, раптову дію, як, наприклад, удар, та чимало інших виявів специфічно людської поведінки, які прийнято називати витівками. Загалом вживання предикату *втнути* стосуються ситуацій двох різновидів: в першому йдеться про надзвичайні, неочікувані дії агента, які викликають захоплення у суб'єкта свідомості, а у другому різновиді – про дії недоладні, дурні, які служать причиною глузувань чи обурення. Отже, у сучасному мовленні предикат *втяти* передає прагматичні змісти двох типів – з позитивною та негативною оцінкою дії агента, що її дає суб'єкт свідомості (або ж суб'єкт мовлення). Можна припускати, що первісно дієслово *втяти* служило для вираження лише одного з цих типів оцінки, а ситуації іншого типу потрапили до кола референтних ситуацій пізніше.

Крім експресивного предикату *втяти* в українській мові відома ідіома *втяти до гапликів*, що визначається у словнику таким чином: «зробити, виконати, сказати щось погано, не до ладу, недоречно» [14, с. 917]. Наприклад, її вжив І. Котляревський у комедії «Москаль-чарівник» в епізоді,

коли москаль співає українську пісню, перекручуючи її слова на російський манер, і це викликає сміх у господарів хати:

[Михайло з Тетяною довго регочуться. Солдат, на них дивлячись, теж сміється].

Солдат. *Что ж вы смеетесь? Разве худо спел?*

Михайло і Тетяна (разом). *Гарно, гарно, нічого сказати.*

Михайло. *Утяв до гапликів!* (Сміється).

Тетяна. *Аж пальці знати!* (Сміється).

Цей та інші контексти, де вжито вираз *втяти до гапликів*, свідчать, що з його допомогою маркуються такі ситуації, коли хтось поводить себе неадекватно, робить вчинок, за який його можуть висміяти чи засудити, тобто щось таке, що йде врозріз із загальноприйнятими уявленнями про доцільну, зважену, розсудливу, в певному сенсі «правильну» поведінку людини в суспільстві. Вивести такі змісти із взятих окремо слів *гаплик* та *втяти*, очевидно, неможливо, проте корисним виявляється звернення до культурно-історичних реалій минулого. Слово *гаплик* позначало спеціальну металеву застібку, гачок, за допомогою якого застібали верхній одяг (кунтуш, каптан), сорочку або пасок [11, 1, с. 271]. За традицією, ряд гапликів розташовувався на верхньому одязі лише до талії, а нижче талії поли застібками не з'єднувались, що давало людині змогу вільно рухатися. Беручи до уваги цю інформацію, можна припускати, що вираз *втяти до гапликів* буквально означав «врізати поли одягу до талії, тобто до місця, де кінчався ряд гапликів».

Постає питання, чи вільне словосполучення *втяти до гапликів* реально вживалося у мові, тобто, інакше кажучи, чи відповідала йому певна референтна ситуація. Виходячи з реалій минулого, коли покупні тканини коштували великих грошей, а одяг, особливо верхній, відігравав окрім власне побутової, ще й статусну, ідентифікаційну роль, можна з певністю твердити, що така дія, як врізання частини одягу (що було рівнозначне його знищенню), могла бути лише винятком, а не правилом повсякденного життя. Пор. добре знану ще у XIX ст. українську приповідку, поширену в багатьох варіантах на значній території: *Од лихого поли вріж та втікай* [13, с. 124], *від москаля поли вріж і тікай* (варіант: *від москаля урвавши поли тікай*) [13, с. 76], *од лихого поли вріж та втікай* [13, с. 160], *від п'яного поли вріж, а втікай* [13, с. 503], *поли вріж, а втікай од позвів* (тобто від суду) [13, с. 337], *від напасти і полу вріж, а втікай* [13, с. 337]. До речі, з цієї приповідки виокремилась українська фразема *поли врізати* «розірвати з кимось стосунки» [14, с. 151].

Наведені приказки містять припис за будь-яку ціну уникати москалів, суду, лихих людей, п'яниць і всякого лиха та напасти, причому мірою «ціни» обрано образ врізання одягу (пов'язаного з пропозицією «без одягу легше бігти»). Важливо, що образ псування одягу, змальований у приповідках, накладається на традиційні уявлення про високу ціну та статусну роль верхнього одягу, який виступав соціальним та етнічним маркером. Про відбиття у мовних одиницях на позначення одягу та його кольору культурної

опозиції «багатий, знатний», з одного боку, та «бідний, простий», з іншого, ми писали спеціально, див. [4, с. 328–331]. Отже, вільне словосполучення *втяти до гапликів* могло позначати лише екстраординарну ситуацію, і аж ніяк не повсякденну.

Такого роду екстраординарні ситуації часто ставали основою для фольклорних текстів повчального характеру, як правило, сюжетних, що служили засобом трансляції певних етичних чи поведінкових настанов. Нам невідоме аутентичне народне першоджерело (можливо, воно не було зафіксоване збирачами), проте відомий сюжет народного анекдоту, який обробив Л. Глібов і перетворив на байку «Охрімова свита» (1853 р.). У ній йдеться про людину, яка намагається вийти із скрутного становища: коли у його свити подерлися рукави, він врізав поли і пошив з них нові рукави. Наведімо фрагменти байки Глібова:

Була в Охріма сіра свита,
Так хороше пошита:
Ізаду вусики з червоного сукна;
На комірці мережечка така, що на! –
Хоч голові носити.
Дурний Охрім не вмів її глядіти,
Таскав, коли й не слід таскати.
Раз став він свиту надягати, –
Аж дивиться – рукава вже продрались.

...

Розсердився Охрім, що з його так глузують.
«Тривайте ж, – каже, – коли так,
Зроблю ж я осьде як...
Нехай дурні собі пустують;
У них, видно, жуки у голові...
А ми втнемо рукавця і нові,
Хіба мудрація велика!»
Охрім догадливий був парубіка!
Прехорошенько взяв
Підрізав поли він чимало, –
Якраз, щоб на рукава стало, –
Покраяв та й попришивав –
І знов рукава як рукава...

...

Дурний, дурний: а на йому свитина,
Неначе той німецький каптанець!
Отак і з тим буває,
Хто чортзна-де добро своє діває, –
А там як кинеться – вертить і так і сьак,
Неначе горобець у клітці...
Дивись, згодя – гуляє неборак
В Охрімовій куценській свитці.

Отже, герой байки позірно розв'язав складну проблему, зарадив своїй біді, однак його нормальна, довга свита внаслідок такого втручання стала короткою, *неначе той німецький каптанець*. Такий вигляд вбрання суперечив усталеним народним уявленням щодо одягу, а тому людина, вбрана у таку свиту, викликала у інших глузування. Описана ситуація стала зразком недоладної, нерозумної поведінки, коли людина намагається досягнути певної мети, однак вдається до неадекватних засобів і сама не розуміє, що чинить недоладно, порушуючи прийняті норми.

Оскільки цей анекдот був загальновідомим, сполучення *втяти (врізати) поли до гапликів* набуло редукованої форми, почало вживатися без об'єктного компонента (*поли*). За цим виразом закріпився узагальнений зміст «зробити щось недоладне і стати внаслідок цього предметом насмішок», який яскраво виявляється у діалозі героїв І. Котляревського, що ми навели вище.

З того ж анекдоту про людину, що врізала поли своєї одежини, аби зробити для неї нові рукави, беруть початок й українські приказки *Усподі утинають, а вгорі латають, В долині ріжуть, а вгорі латаються*, що вміщено у збірці М. Номиса, див. [13, с. 86]. У збірці І. Франка подано дещо ширший варіант тої ж приказки: *Наш пан в гору сі підносить: з долини ріже, а в горі латає* (з таким коментарем: «Іронічний вислів про пана, що нібито доробляє ся чогось»), див. [15, с. 494]. Ця галицька приказка висміює поведінку людей, які прагнуть створити вигляд, що забагатіли, вибилися в люди¹. Об'єднує ідіому *втяти до гапликів* та приказку *Усподі утинають, а вгорі латають* зміст «бути об'єктом насмішок». Цей зміст впливає з самого сюжету анекдоту, адже людина, яка намагається повернути пристойний вигляд своєму одягу, а натомість ще більше його спотворює, виглядає смішно. Проте кожна з цих одиниць – приказка та ідіома – актуалізує різні аспекти базової ситуації: в приказці на перший план виходить намагання особи здаватися багатим попри свою бідність, а в ідіомі – недоладність, абсурдність дій, якими людина прагне врятувати складну ситуацію.

Наступним кроком у розвитку мовної одиниці *втяти до гапликів* було виділення з її складу автономного предиката *втяти* з тим самим значенням. Яскравим свідченням генетичного зв'язку обох одиниць є унікальний випадок їх вживання в одному контексті, на позначення тої ж самої ситуації, у романі О. Кониського «Юрій Горовенко»:

Юрко злився і сам з себе глузував. Звісно, що ніхто не вміє так, як українець, кепковати з свого лиха і сам з себе.

¹ Знаходимо це прислів'я у народному анекдоті, записаному Б. Грінченком:

За кріпацтва ще пан один служив десь у місті, і прислано до його чоловіка з його слободи.

— *А як же справляється там новий оконом?* — *пита пан того чоловіка, що приїхав.*

— *О, то-то, пане, несеться!*

— *Ну що ж, як?*

— *Все, пане, знизу поли надрізує, та плечі латає* [1, с. 31–32].

Так висміюється в народі пихатість, зарозумілість, намагання тих, хто насправді не має чим залатати свій одяг, зрівнятися із знатними та багатими людьми.

Горовенко кусав собі губи, скуб бороду і говорив: «Ну, ну! утяв до гапликів... Що ж тепер вдієш? Хіба завтра ноги на плечі та на другу квартиру – так ще гірше буде: скажуть, що я догадався про їх умови, більш почнуть сочити, десятника приставлять... ще гідше буде... Отсе втяв... Господи!..»

У наведеному контексті автор вживає ідіому *утяв до гапликів* та особний предикат *втяв* для характеристики необачного вчинку героя: перебуваючи на засланні, він, не розмірковуючи добре над наслідками, прийняв запрошення генерала й опинився у скрутному становищі, з якого не може знайти виходу.

У сучасному мовленні українців активно вживається предикативна одиниця *втяти (втнути)*, проте її донорська фразема *втяти до гапликів* практично вийшла з ужитку, що призвело до розриву мотиваційних зв'язків між цією ідіомою та образним предикатом.

Другий випадок генетичних зв'язків між цілісним текстом та автономною лексемою представлений образним іменником *пишик*, що має вихідний статус звуконаслідування. Див. його опис у «Словнику української мови»:

Пишик, виг. 1. Звуконаслідування, що означає шипіння води, пари на чомусь розжареному, гарячому. 2. розм. Уживається як присудок за знач. *пишкати*. *Ледачий з їх москаль та й миришавий козак! Чи трапиться стрілять... – пишик порох на пановці [панівці]!.. Уже й злякалися!* (Гулак-Артемовський, Байки, 1958, 185).

У третьому значенні це слово, згідно із словником, кваліфікується як іменник: «3. у знач. ім. чол., зневажл. Ніщо, дурниця. *Зробив з лемеша пишик!* (Номис, 1864, № 7609); [Старшина:] *Купили хрину, треба з'їсти.. А то думають, думають, ні вголос, ні мовчки; а ляхи догадаються – от тобі й пишик!* (Тарас Шевченко); *«Іти на Косів» – в тім був і початок, і середина, і кінець. А як, що,.. чи не зійде все на пишик або ще на що гірше – до того мисль не доходила* (Гнат Хоткевич); *Сідав [Іван] писати – горів, серце його радісно стискалося.. А тут з великого замаху вийшов пишик* (Петро Колесник)» [12, 8, с. 415].

Насправді не всі наведені контексти демонструють вільне вживання слова *пишик*, більш доцільно бачити тут близькі за змістом фразеологічні одиниці. Наприклад, вираз *Зробив з лемеша пишик!* зі збірки М. Номиса є приказкою, яка в концентрованому вигляді відбиває зміст народного анекдоту про коваля. Цей анекдот був неодноразово зафіксований збирачами, зокрема, є він і у зібранні М. Номиса [13, с. 626], і у збірці «Веселий оповідач» Б. Грінченка [1, с. 10]. Сюжет анекдоту доволі простий: один коваль мав намір викувати леміш для плуга, але оскільки в нього нічого не вийшло і частина заліза перегоріла, він вирішив із залишків зробити сокиру. Коли і сокири не вийшло, невдаха надумав викувати серп, а потім – швайку. Коли ж коваль не спромігся викувати і швайки, він спересердя занурив маленький шматочок заліза – все, що в нього лишилося – у холодну воду, і

залізо зашипіло¹. Так він звів на *пиик* добрий шматок заліза. Приказка *Зробив з лемеша пиик!* фіксує початок процесу кування та його невдалий фінал; слово *пиик* тут не можна розуміти як «ніщо» чи «дурниця», бо в цьому контексті актуалізоване власне звуконаслідувальне вживання. Пор. фразему *звести з лемеша на швайку* [14, с. 325], що відбиває той самий анекдот про невдачу-ковалю, проте називає не останню фазу (занурювання металу у холодну воду), а передостанню. Власне, тут протиставлено два знаряддя праці: велике (леміш для плуга) та мале (швайка). В інших варіантах сталих виразів, що безпосередньо пов'язані із наведеним сюжетом, відсутнє називання початкового об'єкта (*леміша*), що дозволяє мовцям використовувати їх ширше, для називання багатьох референтних ситуацій, пор. *вийде пиик, зійде на пиик, звести на пиик, перевів на циганський пиик* [13 с. 479], *перевівся на циганський пиик* [13, с. 120]. Слово *циганський* в останніх сталих виразах пояснюються тим, що в деяких варіантах цього анекдоту фігурує коваль-циган.

Вже у середині XIX ст. було зафіксовано цікаві трансформації наведених сталих виразів, де слово *пиик* почало функціонувати у відриві від прецедентного тексту і набувати виразних ознак іменника. Наприклад, у збірці М. Номиса вміщено емоційний вираз *пиик собачий вийде* [13, с. 345], а також експресивний зворот *ти пиик, а не мужик* [13, с. 184]. Останній випадок цікавий тим, що слово *пиик* стоїть у позиції предиката і має негативне оцінне значення, абсолютно не властиве звуконаслідуванню *пиик*. Це свідчить про суттєві зміни, що відбулись у семантиці вихідного слова, яке віддалилось від свого прецедентного тексту.

У сучасному українському мовленні лексема *пиик* закріпилась у значенні, близькому до семантики заперечного займенника *ніщо*, див. фрагмент з роману І. Багряного «Сад Гетсиманський»:

Коли начальство нарешті пішло геть, пригрозивши, що вся тюрма буде покарана (тим ствердивши, що їхні розшуки скінчилися пииком ...), коли за ними зачинилися двері, в камері довго стояв приглушений сміх.

Цей іменник часто вживається в мовленні сучасних ЗМІ у поєднанні з різними дієсловами:

Дорожникам столиці й військовим потрібно координувати свої дії, а не махати кулаками вже після того, як стався пиик. Інакше з такими темпами ще до військового параду з нагоди Дня Незалежності центральні дороги столиці перетворяться на полігон з вибоїнами [<https://politeka.net/ua/284909-yak-uzhodzhuvaly-vidomstva-svoyi-diyi-pered-repetytsiyeyu-paradu>]; *У волонтерів шукали «арсенал», а знайшли пиик* [<http://denzadnem.com.ua/ato/1802>]. *Широко анонсований і очікуваний українськими блогерами вебінар з головним редактором сайту «Інфопорн» Олександром Тимошенко став пииком* [<http://prostir.co.ua/pershokvitnevyj-vebinar-3305>]; *Розслідування офшорів Порошенка закінчилось пииком*

¹ Відомий також варіант анекдоту, де коваль таки викував швайку і занурив її у воду.

[http://gazeta.ua/articles/politics/_rozsliduvannya-ofshoriv-poroshenka-zakinchilos-pshikom/738823].

Цікаво, що у російській мові експресивне слово *пишик* (інколи *пишик-пишик*) почало вживатися вже після того, як у 1841 році в Петербурзі вийшла поема Т. Шевченка «Гайдамаки». Саме там поет використав вираз *от тобі й пишик* серед низки інших сталих виразів:

[Старшина перший:] *Гомонять, поки ляхи почують. Ох, старі голови та розумні, химерять, химерять та й зроблять із лемеша швайку, де можна лантух, там торби не треба; купили хрину, треба з'їсти, плачте, очі, хоч повилазьте, бачили, що купували, грошам не пропадать, а то думають, думають, ні вслух ні мовчки, а ляхи догадаються, от тобі й пишик.*

Тут легко прочитуються алюзії до відомих українських народних анекдотів, а вираз *от тобі й пишик* стоїть у цьому фрагменті після фраземи *зроблять із лемеша швайку*, отже, для носія української мовно-фольклорної традиції не становить жодної проблеми зіставити ці два сталих вирази і зрозуміти їх зміст. У російській літературі іменник *пишик* вперше зафіксовано 1848 р. у творі О. Вельтмана, згодом її включали у свої тексти М. Лесков, М. Салтиков-Шчедрін, О. Островський, П. Боборикін, Д. Григорович та інші письменники, див. [9]. На запозичений характер лексеми *пишик* у її вторинному оцінному значенні вказує той факт, що російські автори жодного разу не використали її у складі вихідних зворотів, безпосередньо пов'язаних із українським прецедентним текстом.

Звернімося до третього випадку виокремлення ключової одиниці з прецедентного тексту – російського іменника *грабли*. Це слово має пряме предметне значення («знаряддя для згрібання»), а також метафоричне предметне значення («руки»), властиве зниженому регістру мовлення. Крім того, в сучасному російському мовленні, передусім у публіцистичному стилі, цей іменник набув нового значення і співвідноситься не з предметами, а з різними ситуаціями, які об'єднуються двома ознаками: по-перше, суб'єкт мовлення оцінює їх негативно, а по-друге, вони не є унікальними і вже мали свій прецедент. Див. вживання цього іменника в російських текстах публіцистичного та розмовного регістру:

Просто кто-то должен был прояснить для нас, как распознать все те же старые «грабли», искусно замаскированные под всякий другой инвентарь [9; Т. Куракина. «Знание – сила», 2009]; *Нынешние непростительные «грабли» заключались в том, что он на слово поверил местному фельдшеру, который и вызвал его на остров Монерон* [9; А. Берсенева. Возраст третьей любви, 2005]; *...Вот за те же грабли я уже сама себя ругаю... но все же надеюсь, что может в этот раз и я и она, наученные горьким опытом, все же купим то, что надо...* [9; Женщина + мужчина: Брак, 2004]; *Однако сущность эта неуловима с позиций общечеловеческих ценностей, которые наши реформаторы предпочли отечественным (вот они, «грабли»!)* [9; Л. Гришин. Грабли для малого бизнеса. 2003.01.27].

Словники російської мови, наскільки нам відомо, ще не фіксують таке вживання іменника *грабли*. Це значення розвинулось на основі семантики

нового для російської мови фразеологізму *наступать на грабли*, який також ще не потрапив у «паперові» фразеологічні словники, проте зафіксований на сайті «Народный словарь русского языка» [8]. У цьому словнику для цієї фраземи подається таке визначення: «совершать глупые ошибки». В російському мовленні вираз *наступать на грабли*, як свідчать дані «Национального корпуса русского языка», актуалізувався в роки перебудови. Цьому сприяла назва полемічної статті Ю. Карякіна «Стоит ли наступать на грабли? Ответ одному Инкогнито», що вийшла 1987 р. у журналі «Знамя» й одразу набула значного суспільного розголосу. Він же вважається автором відомої фрази «*Наступать на грабли – наш национальный спорт*». З легкої руки Ю. Карякіна фразема *наступать на грабли* почала завойовувати простори російськомовних друкованих видань, а згодом потрапила й в українське мовлення.

Характерно, що ця фразема в контекстах часто сполучається з обставинами часу *снова, вновь, вторично, опять, все время* і под., див.: *Власть вторично наступала на те же грабли – писателя вновь пытались приручить* [9; В. Потресов. Возвращения Некрасова. 2004]; *Мыслительный процесс людей, которые все время наступают на одни и те же грабли, похож на заевшую пластинку* [<https://matriarchat.ru>], а крім того, вживається з означальними компонентами на кшталт *на старі, на те же, на одни и те же* при іменнику *грабли*. Такі особливості вживання фраземи вказують на те, що в її значенні актуалізується змістовий компонент повторюваності дії чи ситуації. Семантичний компонент «повторно», який при вживанні фраземи часто передається через її оточення, переходить і в значення оцінної лексики *грабли*, див. вище сполучення *те же грабли, все те же старые «грабли»*, пор. також вживання іменника в українському медійному тексті: «*Індустріальні парки України*»: *старі граблі на свіжу голову?* [<https://voxukraine.org/longreads/industrial-park/article-ua.html>]. Отже, у слова *граблі / грабли* розвивається оцінне значення, яке корелює із складною, проблемною ситуацією, що вже траплялась у досвіді суб'єкта чи об'єкта. Негативна оцінка ситуації пов'язана з тим, що суб'єкт чи об'єкт не зміг знайти прийняттого вирішення, припустився помилки там, де її можна було легко уникнути, і схильний знов і знов її повторювати в тих самих умовах.

Виявити вихідну ситуацію, на основі якої виникла фразема, не завжди просто. У випадку фраземи *наступать на грабли* базовий образ містить сцену, яка може породити певні очікувані імплікації (наприклад, якщо необережно наступити на гострі зубці грабель, то можна поранитися), проте це імплікації не тих змістів, які передаються сучасною фраземою *наступать на грабли*. В такому випадку можна припускати, що в основі фраземи лежить не сцена, а розгорнутий сюжетний сценарій, відбитий у цілісному наративному тексті. Пошуки такого тексту привели нас до сучасного анекдоту про граблі, відомому в різних варіантах. Один з них звучить так:

Виннету, Чингачгук и Чапаев сидят в вигваме, курят трубку мира. На улице уже ночь, темно. Виннету выходит по нужде, слышен грохот, Виннету возвращается с фонарем под глазом. Через некоторое время по

нужде выходит Чингачгук, слышен удар, Чингачгук возвращается с фингалом под глазом. Потом понадобилось выйти и Чапаю, слышны два удара, мат-перемат, Чапай возвращается с фонарями под обоими глазами. Чингачгук затягивается и произносит:

– Только бледнолицый мог дважды наступить на одни и те же грабли!

З тексту цього анекдоту можна легко вивести всі ті імплікації, які наявні в значенні фраземи: ситуація спричиняє негативні наслідки для суб'єкта; стикнувшись з такою ж ситуацією ще раз, суб'єкт не міняє своєї поведінки і тому не уникає тих же негативних наслідків. Важливо, що в анекдоті демонструється і «правильна», гнучка поведінка (інший суб'єкт, повертаючись, обминає граблі), тобто ситуація подається як така, з якої не знаходить виходу тільки дурень (пор. визначення фраземи: «совершать глупые ошибки»).

Таким чином, новий лексико-семантичний варіант російського іменника *грабли* виник внаслідок редукції фраземи, яка, своєю чергою, виокремилась з цілісного фольклорного тексту.

Висновки. Виокремлення ключової лексичної одиниці з прецедентного тексту завжди проходить у два етапи. На першому етапі цього процесу з вихідного наративу виділяється багатокомпонентний предикативний чи непередикативний фрагмент, який функціонує в мові як прислів'я чи фразема. Як правило, його значення дуже тісно пов'язане із темою наративного тексту і часто сконцентровано передає його сюжет чи заключний мотив. Така фразема складається з одиниць, які максимально навантажені у сюжеті вихідного тексту, передають його базовий образ чи найбільш виразну ситуацію (*носиться як дурень зі ступою, звести на шиш, занюхати ковбасу в борщі; каша из топора, наступать на грабли*). На другому етапі відповідна фразема зазнає редукції і стягується до одного слова (*втяти до гапликів – втяти, звести на шиш* чи *вийшов шиш – шиш, наступать на грабли – грабли*), яке набуває нового значення, близького до значення фраземи в цілому. Найбільш точно значення фраземи, що зазнала редукції, передане у семантиці окремого слова у випадку предиката *втяти*; при переході від дієслівних фразем до іменника (*шиш* і *грабли*) між ними виникають складніші семантичні співвідношення. Очевидно, що нові лексико-семантичні варіанти мотиваційно не пов'язані із вихідними значеннями цих слів (пряме значення дієслова *втяти* – «врізати», «відрізати», а образне – «зробити щось незвичне, часто недовладне, або надзвичайне, що вражає стороннього спостерігача»). Лексема *шиш* не лише змінила значення, а й набула іншої частиномовної характеристики: із звуконаслідувань перейшла до класу іменників і отримала здатність до відмінювання. Нові значення таких одиниць мотивуються тільки тим змістом, який має прецедентний текст в цілому. Крім того, у семантиці розглянутих лексичних одиниць присутній емоційний чи оцінний компонент, який зумовлюється оцінкою ситуації чи дійової особи у прецедентному тексті.

Функціонування у мовленні образних одиниць, виокремлених із наративу, не залежить від того, чи відомий мовцям базовий прецедентний

текст. Історично зумовлені зміни в житті соціуму, що заторкують різні сфери і соціальні групи, можуть спричиняти розрив у культурних традиціях, а також різкі зміни в усно-розмовному дискурсі (так, старі народні анекдоти, навіть дуже дотепні, майже повністю зникли із народної пам'яті, а на їх місце прийшли анекдоти з цілком новими героями і реаліями). Ця обставина зумовлює втрату змістових зв'язків між частиною (приказкою, фраземою чи лексемою) та цілим (нарративним текстом), проте не впливає на специфіку і частоту використання мовцями тих одиниць, що формально і змістово вмотивовані сюжетними текстами. У тих випадках, коли генетичні зв'язки між текстом і лексемою втрачено, встановити походження мовної одиниці лексичного рівня можна лише в результаті докладних досліджень.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у пошуках інших прецедентних текстів, які в минулому могли бути основою для утворення одиниць фразеологічного рівня, а також в аналізі змістових кореляцій між нарративами та виокремленими з них фраземами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Веселий оповідач / Упорядкував Б. Грінченко. – Київ, 1913. – 105 с.
2. Демський М.Т. Українські фраземи й особливості їх творення / Мар'ян Тимофійович Демський. – Львів–Краків–Париж : Просвіта, 1994. – 63 с.
3. Дядечко Л.П. Сучасні прецедентні тексти рекламного походження / Л.П. Дядечко // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. – 2012. – Вип. 18. – С. 50–61. – Електронний ресурс. [Режим доступу] : http://nbuv.gov.ua/UJRN/kdsm_2012_18_11
4. Жуйкова М.В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов : монографія / Маргарита Василівна Жуйкова. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 416 с.
5. Караулов Ю. Н. Роль прецедентных текстов в структуре и функционировании языковой личности / Ю.Н. Караулов // Научные традиции и новые направления в преподавании русского языка и литературы: Доклады советской делегации. Шестой междунар. Конгресс преподавателей рус. языка и литературы. – М. : Русский язык, 1986. – С. 105–126.
6. Кронгауз М.А. Русский язык на грани нервного срыва / Максим Анисимович Кронгауз. – М. : Знак, Языки славянских культур, 2007. – 232 с. – Электронный ресурс. [Режим доступа] <http://philology.by/uploads/logo/krongauz2008.pdf>
7. Лукьянова Н.А. Экспрессивная лексика разговорного употребления: монография / Нина Александровна Лукьянова. – Новосибирск : Наука (Сибирское отделение), 1986. – 227 с.
8. Народный словарь русского языка. – Электронный ресурс. [Режим доступа] : <http://slovoborg.su/definition>
9. Национальный корпус русского языка. – Электронный ресурс. [Режим доступа] : <http://www.ruscorpora.ru/search-main.html>

10. Потебня А.А. Из записок по теории словесности / Александр Афанасьевич Потебня. – Харьков, 1905. – 162 с.
11. Словарь української мови: в 4 томах. / Упорядкував Б. Грінченко. – К., 1908-1909.
12. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
13. Українські приказки, прислів'я і таке інше / Уклав М. Номис. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.
14. Фразеологічний словник української мови: у 2-х кн. – К. : Наукова думка, 1993.
15. Франко І.Я. Галицько-руські народні приповідки / Іван Якович Франко.– Львів, 1908.

Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2017 року

УДК 811.111'373.611

Тетяна Заболотна
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ СТАТУС ЕПІТЕТІВ У ЖІНОЧИХ РОМАНАХ

Стаття розглядає функціональний статус епітетів, виражених прикметниками та дієприкметниками, та їх семантику у жіночих романах американської письменниці Данієли Стілл. Автор вживає окремі епітети, парні структури, епітетні ланцюжки, які у складі тексту розкривають особливості жіночого сприйняття дійсності. Для стилістичної актуалізації епітетів використані різні види відокремлення, препозиція, постпозиція та ін. Одержані дані сприяють поглибленню знань про словотвірні особливості прикметників з функціональним статусом епітета на позначення сучасної успішної ділової жінки.

Ключові слова: прикметник, епітет, означення, предикатив, пресупозиція, постпозиція, мовна картина світу, засоби естетизації мови, жіночий роман, Данієла Стілл.

Статья рассматривает функциональный статус эпитетов, выраженных прилагательными и причастиями, и их семантику в женских романах американской писательницы Даниелы Стилл. Автор употребляет отдельные эпитеты, парные структуры, эпитетные цепочки, которые в составе текста раскрывают особенности женского восприятия действительности. Для стилистической актуализации эпитетов использованы различные виды обособления, препозиция, постпозиция и др. Полученные данные способствуют углублению знаний о словообразовательных особенностях прилагательных с функциональным

статусом епітета для означення сучасної успішної ділової жінки.

Ключевые слова: прилагательное, эпитет, определение, предикатив, пресуппозиция, постпозиция, языковая картина мира, средства эстетизации языка, женский роман, Даниэла Стилл.

The article examines the functional status of epithets which are expressed by adjectives and participles, and their semantics in women's novels of American writer Danielle Still. The author uses some epithets, paired structures, epithet chains that are the part of the text which reveal the women's perception of reality. The different types of separation, preposition, postposition and others are used for stylistic updating of epithets. The received findings deepen the knowledge of adjectives word building with functional status of epithet for describing of a modern successful business woman.

Key words: adjective, epithet, definition, predicate, presupposition, postposition, language picture of the world, aesthetics of language, women's novel, Danielle Still.

Постановка проблеми. Важливим об'єктом дослідження сучасної лінгвостилістики є епітет як художній засіб, що відіграє значну роль у творенні мовної картини окремого індивіда і певної спільноти людей (територіальної, соціальної, професійної тощо), а також відображає мовні традиції певної епохи загалом. Епітети у жіночих романах викликають науковий інтерес не лише в літературознавців, а й у мовознавців. Для аналізу твору часто виникає необхідність визначити епітетну наповненість та насиченість художнього світу, оскільки цей показник у багатьох випадках характеризує стиль твору або напряду, свідчить про наявність у ньому описових елементів. Іноді епітетні параметри твору є рамкою, в якій розвивається сюжет. Епітети засвідчують значні можливості мови у сполучуваності слів, є одним із виявів багатства лексичного фонду мови

Аналіз останніх джерел досліджень і публікацій. Епітет як один із вагомих образних засобів естетизації мови перебуває в колі наукових інтересів сучасної філології, оскільки в системі епітета як ніякого іншого тропа, відбивається стиль письменника, особливості епохи, специфіка літературного напряду, в цілому, мовна картина світу народу, тому без вивчення цього мовного явища неможливо створити уявлення про авторський стиль при створенні художніх образів. Вагомий внесок у розвиток теорії епітета внесли як зарубіжні, так й українські вчені: Т. В. Венкель, О. М. Веселовський, Е. М. Вольф, Н. М. Кислицина, Г. Г. Лук'янець, Т. Г. Малік, Т. М. Онопрієнко, А. Н. Шрамм та ін.

Мета статті – здійснити системний опис епітетів та з'ясувати їх роль у створенні мовної картини світу очима жінки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Жіноча література (*Women's fiction*) – загальний термін для позначення книг, які орієнтовані на читачок, і включає у себе, зокрема, любовні романи. Жіночу літературу слід

відрізняти від жіночого письменства, яке означає літературу, написану жінками, а не призначену спеціально для жінок. У англійській мові не існує відповідного терміну для художніх творів, які орієнтовані на чоловіків. Головною героїнею є, зазвичай, жінка, яка мріє про особистісне зростання та романтичні стосунки.

«Жіночий роман» чи «роман для жінок» відбиває специфіку жіночого мислення, особливостей характеру, способу прийняття рішень і т. д. Авторами жіночих романів можуть бути як жінки, так і чоловіки, які відображають специфіку жіночого сприйняття, розуміння ними міжособистісних стосунків та вдаються інтерпретувати картину світу з позиції жінки.

Неможливо уявити будь-який художній твір, де б автор не вживав епітетів, адже вони відіграють дуже важливу роль при створенні портретних характеристик героїв, вираження їх емоційно-психологічного стану, зображення місць подій і т. ін., але кожен художник слова має свої певні особливості вживання епітетів, і в сукупності із іншими художніми засобами вони становлять індивідуальний авторський портрет. У досліджуваних текстах автор найчастіше вживає епітети для зовнішньо- і внутрішньо-психологічного опису героїв.

У досліджуваних романах широко вживаються відад'єктивні прикметники: *intrepid, intractable, inflexible, indecisive, indisciplined, intransigent, undecided, unflinching, unyielding, uncompromising, undisciplined, undoubting, unfaltering, unhesitating, unmanageable, uncontrollable, unbending, immovable, irresolute, disobedient*. Вони мають прозору внутрішню форму, оскільки їхній словотвір не супроводжується ні метонімічними, ні метафоричними перенесеннями. Не відбувається й зміни загально-категоріальної семи, значення похідних неідіоматичні. Всі прикметники даної групи утворені за допомогою префіксів *dis-, in-, ir-, im-, un-*, що вносять у значення похідної семи «відсутність якості, властивої основі».

Вся сукупність індивідуально-авторських оказіональних епітетних конструкцій у текстовому просторі жіночих романів становить основу його образної системи. Найбільш ефективним методом її аналізу є метод образних засобів, що дозволяє встановити набір семантичних варіацій та скласти уявлення про особливості його індивідуально-авторської картини світу.

Слід зазначити, що мова романів Данієли Стілл емоційна, образна та барвиста, водночас проста та зрозуміла. В її творах ми знаходимо приклади інвертованих епітетів: «*He was a huge teddy bear of a man*» [9, p. 14]. З великою майстерністю письменниця застосовує різноманітні мовні засоби та стилістичні фігури для зображення життєвих ситуацій, драматичних епізодів, характерів та природи. Про барвистість та багатство мови письменниці свідчать епітети, які, зазвичай, не поодинокі та завжди емоційно насичені: «*Beatrice Andrews was dutiful, loyal, organized, well-dressed, pleasant, polite, perfectly bred*» [10, c. 8].

Описово-оціннісні епітети (*descriptive-estimative epithets*) вказують на будь-яку суттєву ознаку людини чи предмета, яка привертає до себе увагу в

певній ситуації. Перш за все у поле уваги потрапляють зовнішні характеристики об'єктів.

1. Колір: *He jerked his head up with a snort, and his ice-blue eyes flew open, as the hair stood up on his arms* [10, p. 6].

2. Форма: *Alexa sifted through her mail and was about to toss it on the round table unopened* [10, p. 32].

3. Розмір: *The architecture she was seeing was colonial, with tall white columns, stately entrances, ornate gates in some cases, and long driveways leading up to the houses* [10, p. 41].

4. Якісна характеристика: *She was a pretty girl with features like a cameo, and long straight black hair* [10, p. 51].

У жіночих романах часто вживаються епітети-кольороназви: *white, black, red, green, yellow, blue*. Це означає, що вони здатні утворювати найбільшу кількість синтаксичних зв'язків. Аналіз лексичної та семантичної сполучуваності засвідчив, що типовими синтагматичними партнерами прикметників-кольороназв виявилися іменники, виокремлені вченими в семантичні підкласи «Людина» та «Природа». Це пояснюється належністю кольору до основних ознак ідентифікації будь-якого об'єкта дійсності (разом із формою та розміром), а отже його винятковою значущістю при описі зовнішності, одягу та природного оточення.

Загальнооцінні позитивні та негативні значення реалізуються прикметниками *good, bad*, а також їх експресивними синонімами, які можна розглядати як епітети загальної оцінки. Серед епітетів загальної позитивної оцінки найбільш поширеними є *excellent, wonderful, handsome, divine, creative, decisive, determined, regular, swell* тощо. Напр.: *She was an excellent woman with dark hair and green eyes* [10, p. 72].

Серед епітетів загальної негативної оцінки широко вживаються *awful, horrible, horrifying, silly, nasty, terrific, terrible, wretched, lousy, rotten* тощо. Напр.: 1) *It was a horrifying thought* [10, p. 19]. 2) *And he didn't have the excuse of a nasty ex-wife who had screwed him over* [10, p. 113]. 3) *He was telling her silly stories and bad jokes* [10, p. 122].

У цій же ролі виступають також лексичні одиниці із префіксами – *-in, -im, -un, -ir, -il*, як, наприклад, *indecisive, indiscreet, inflexible, interfering, intolerant, irresponsible, impatient, immoral, impolite, impulsive, unreliable, untidy, untrustworthy, illogical* та ін.

Епітети особистої оцінки досить різноманітні, оскільки виражають широкий спектр оцінних категорій.

1) сенсорно-смакових: *Instead of turkey, she served a delicious leg of lamb, done French style, with garlic and green beans* [10, p. 124].

2) психологічних: *He was a violent man who all his life had created incidents in restaurants* [10, p. 78].

3) етичних. *He wasn't a very savoury gentleman* [10, p. 73].

4) естетичних: *It has everything, beauty, history, gorgeous architecture, lovely beaches, nice weather, friendly people* [10, p. 44].

Автор вживає такі образні епітети «очі - світло, вогонь». У цьому прикладі ми бачимо не тільки колір а й настрій, сплеск і розмах емоцій. «*Tana's eyes flashed, and her tongue was too quick to control. Her mother's eyes had blazed black fire. Faith had white heat in her eyes. His eyes filled with light as he said her name. Bill had bright blue eyes that shone with a kind expression. Isabelle asked, with dangerously glittering eyes. Her eyes lit up like the Fourth of July*» [10, p. 155].

Фрагмент опису очей тісно пов'язаний з подальшим описом зовнішності жінки і, водночас, відображає індивідуальний стиль письменника, що є переконливим свідченням його художньо-естетичних уподобань, поглядів, смаків та вибору мовних одиниць для їх опису.

Таку ж образність очей ми бачимо в іншому прикладі, такий образний епітет як «очі-танцюристи». «*That must be very exciting, she said as her eyes danced. Her eyes were dancing with anticipation. ... Her eyes dancing with delight*» [9, p. 178]. Постійним називається епітет, який традиційно супроводжує означення предмета, закріплюючись за ним постійно, в межах певного художнього стилю. У романі ми маємо змогу побачити «постійні» епітети «*She was a fantastic woman, a great mother to all her children, a terrific attorney, and a wonderful wife*» [9, p. 108].

Крім когнітивного компонента, що виражає власне ознаку якої-небудь сутності, в семантику прикметника включені модальні ознаки – суб'єктивні і прагматичні оцінки користувачів мови. Напр: *a fool boy – a foolish boy; slave knees – slavish knees*. Прикметник *foolish* вказує на семантично-оцінний компонент прикметника *fool*, який у контексті має дещо пом'якшувальне забарвлення – *foolish*. виділяє таку групу прикметників у групу демінутивів

У наступному реченні «*He was good-looking and gentlemanlike; he had a pleasant countenance, and easy, unaffected manner*» [9, p. 10] цікавим є вживання епітета *gentlemanlike*, що виконує предикативну функцію. Автор не наважується назвати чоловіка справжнім джентльменом, а лише «джентельменоподібним», «схожим на джентльмена» – *gentlemanlike*.

Дослідження прикметників і у семантичному плані, і у плані їх вживання у контексті, передбачає, що прикметник – це клас слів семантично не самостійний. Е. М. Вольф зазначає, що «якість, ознака не існують самі по собі, без їх носія, і на значення прикметника завжди проектується значення носія ознаки» [2, с. 7]. На надзвичайно тісний зв'язок та залежність прикметника від іменника, який є носієм ознаки, складає його найяскравішу функціональну рису, вказують Е. М. Вольф, Н. М. Кислицина, А. Н. Шрамм. Цю думку вчених підтверджує наступний епізод з роману: «*But there are a lot of wonderful things about it too, and Charleston is a beautiful place*» [10, с. 44].

Точність вживання епітета потребує не тільки знання семантики слів, але й вміння враховувати їх сполучуваність та спроможність поєднуватися з іншими словами в контексті. Саме в контексті, у сполученні з іншими словами реалізується семантика слова, з'являється чіткість та означуваність. Слово, крім опосередкованого співвідношення з реальним світом, володіє ще й властивістю сполучуватись певним чином з іншими словами. Завдяки сполучуваності мовних

одиниць створюються лексично-синтаксичні структури, які використовуються для найменування дійсності.

Оскільки вивчення семантичної сполучуваності ще повністю не завершено, то виникають труднощі теоретичного та практичного порядку щодо процесу семантичної класифікації епітетів. Семантична класифікація слів передбачає класифікацію реалій та їх відображення у нашій свідомості. Адже іменники також можуть кваліфікувати інший об'єкт.

Епітети вдало передають різні емоційні стани людини: інтерес, радість, горе, гнів, огида, презирство, страх, подив, сором, провина, сумнів, задоволення, впевненість, хвилювання тощо. Епітети в художньому тексті несуть великий заряд суб'єктивного сприйняття, індивідуального світовідчуття, особистої системи цінностей людини, тому саме епітет робить текст виразнішим, оскільки з його допомогою створюється особливий образний світ. Напр.: «*It had been a hell of an announcement, and an enormous shock to them both*» [8, p. 11].

У нашому дослідженні ми віднайшли найбільш вживані прикметники, що сполучуються з іменниками на позначення жіночої привабливості сучасної жінки: *beautiful, pretty, charming, great, lovely, golden, gentle, lovely-looking, good-looking, funny, amazing, amusing, wonderful, astonishing, surprising, interesting, exciting, splendid, marvelous, fantastic*. Напр.: «*He had been there in Alexa's day as well, and he had no trouble figuring out who the beautiful young blonde was ...*» [10, p. 105].

Зображуючи зовнішність жінки, сучасні автори використовують здебільшого композиційно-мовленнєву форму «опис», що іноді супроводжується формою «повідомлення». Тому епітети обов'язково присутні у такому тексті, оскільки вони називають, індивідуалізують, мовну особистість, створюють певне враження про мовну особистість, яка залежить від мовного вибору та таланту самого письменника.

Для вираження загальної позитивної оцінки героями й героїнями роману вибираються переважно різні лексичні одиниці. Персонажі-жінки характеризуються схильністю до відкритого й перебільшеного вираження позитивної оцінки і використанням ширшого спектру оцінних прикметників, тоді як реплікам персонажів-чоловіків властива стриманість у її прояві. Даний факт відбиває істотні розбіжності стереотипів вербальної поведінки чоловіків і жінок. Використання засобів позитивної оцінки, на наш погляд, демонструє загальний позитивний настрій персонажа, сприяє створенню конструктивної дружньої атмосфери під час спілкування, свідчить про доброзичливе ставлення до співрозмовника і розглядається як один із компонентів стратегії позитивної ввічливості мовців.

Існують певні правила об'єднання мовних одиниць за певними моделями та схемами, систему способів та засобів творення нових словосполучень. Правила лексичної сполучуваності індивідуальні для кожного слова, тому порушення норм лексичної сполучуваності є однією з найбільш поширених проблем. Найуживаніший принцип сполучуваності

іменника з прикметником такий: *Adjective + Noun*. Напр.: *strong force, strong voice, strong girl, strong man, strong desire, strong will, strong power* тощо.

Основною функцією прикметника є позиція означення; характерним при цьому є препозитивне функціонування, але можлива і постпозиція, яка надає суттєву семантичну вагомість означенню.

Напр.: 1) *It said «I know where you are every minute of the day. Look around. You can't see me. You're a beautiful girl»* [10, с. 13] (препозиція). 2) *Upon my honor, I never met with so many pleasant girls in my life as I have this evening; and there are several of them you see uncommonly pretty* [10, с. 60] (препозиція і постпозиція). 3) *«He is just what a young man ought to be,» said she, «sensible, good-humored, lively; and I never saw such happy manners! so much ease, with such perfect good-breeding!»* [10, с. 60] (постпозиція).

При дослідженні мовного портрета ми помітили акцентуацію таких ознак, що передаються за допомогою епітетів: для жінок – зовнішність, темперамент, поведінка, освіченість, захоплення; для чоловіків – соціальна роль та фінансове становище, захоплення, ставлення до жінки, власна висока самооцінка, бажання самовиразитись.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Епітет є необхідним елементом внутрішньої форми особливо жіночого роману, що пов'язано з особливостями образного мислення жінок. Результати спроби здійснити системний опис епітетів та з'ясувати їх роль у створенні портретних характеристик жіночих персонажів дозволяють зробити висновки, головні з яких зводяться до наступного: 1) епітет є досить важливим елементом в художньому стилі авторів та вираження їх художнього бачення краси; 2) метафоризація епітета дозволила автору романів через художнє акцентування певних ознак переводити те чи інше поняття в естетично цінніше, супроводжуючи цей процес посиленням емоційного сприймання; 3) епітет є також засобом зовнішньо- і внутрішньо-психологічного зображення героїв, їх портретних та характерологічних особливостей. Отримані результати є перспективними для поглибленого вивчення епітетів у системі інших тропів, всебічного семантичного аналізу, спрямованого на виявлення їх системних властивостей, що забезпечує більш глибоке розуміння закономірностей мовної картини світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Веселовский А.Н. Историческая поэтика / Александр Николаевич Веселовский. – М. : Высш. шк., 1989. – 406 с.
2. Вольф Е.М. Грамматика и семантика прилагательного: [учебн.] / Елена Михайловна Вольф. – М. : Наука, 1978. – 200 с.
3. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи : Что категории языка говорят нам о мышлении. [Пер. с англ. И. Б. Шатуновского]. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 792 с.
4. Лукьянова Т.Г. Вільні атрибутивні словосполучення як регулятивні настанови / Т.Г. Лукьянова // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – № 953. – 2011. – С. 25–31.

5. Малік Т.Г. Прикметники, що позначають зовнішність людини у сучасній англійській мові : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.04 / Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова / М.Т. Георгіївна. – Одеса, 2002. – 19 с.
6. Онопрієнко Т.М. Епітет як первісний троп і системоутворюючий центр тропіки / Т.М. Онопрієнко // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – № 8. – 2001. – С. 127–130.
7. Шрамм А.Н. Очерки о семантике качественных прилагательных / Александр Николаевич Шрамм. – Л : Изд-во ЛГУ, 1979. – 134 с.
8. Steel D. Happy Birthday / Danielle Steel. – NY. : A Dell Book, 2009. – 115 p.
9. Steel D. Miracle / Danielle Steel. – NY. : A Dell Book, 2006. – 225 p.
10. Steel D. Southern Lights / Danielle Steel. – NY. : A Dell Book, 2009. – 398 p.

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом педагогічних наук, доцентом кафедри
іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
Христич Н.С.
Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2017 року*

УДК 811

**Олена Змієвська
Оксана Козачишина
(м. Вінниця, Україна)**

СЕМАНТИКО-КОГНІТИВНИЙ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ КОНЕКТОРІВ МЕНТАЛЬНИХ ПРОСТОРІВ СЕНСОРИКИ В СУЧАСНІЙ АНГЛОМОВНІЙ ПРОЗІ

Предметом когнітивних досліджень текстової семантики крізь призму авторської сенсорики є те, як мова та дискурс втілюють ментальні процеси сприйняття світу через сенсорні модуси. Сукупність ментальних просторів авторської сенсорики постає як одна із реконструйованих моделей аналізу сенсорики в інтенційному аспекті семантики художнього тексту. Для реконструкції ментальних просторів виділені два види сенсорно значущих конекторів – конектори-ідентифікатори та рольові конектори. У смисловій структурі тексту вони виконують інтегративну, інференційну, ідентифікаційну та трансформуючу функції та постають як сигнали вияву авторської сенсорики у художньому тексті.

Ключові слова: авторська сенсорика, ментальні простори, сенсорно значущі конектори, інтегративна функція, інференційна функція, ідентифікаційна функція, трансформуюча функція

Предметом когнитивных исследований текстовой семантики сквозь призму авторской сенсорики считается то, как язык и дискурс воплощают ментальные процессы восприятия мира через сенсорные модусы. Совокупность ментальных пространств авторской сенсорики может быть одной из реконструированных моделей анализа сенсорики в интенциональном аспекте семантики художественного текста. Для реконструкции ментальных пространств выделено два вида сенсорно значащих коннекторов- коннекторы-идентификаторы и ролевые коннекторы. В смысловой структуре текста они исполняют интегративную, идентификационную, инференциальную и трансформирующую функции и представляют собой сигналы проявления авторской сенсорики в художественном тексте.

Ключевые слова: авторская сенсорика, ментальные пространства, сенсорно значащие коннекторы, интегративная функция, инференциальная функция, трансформирующая функция

The object of cognitive researches in text semantics in terms of author's sensorics is the way how language and discourse reflect mental processes of world perception through sensory system. The paper focuses on the issue of construing the author's sensory system embodied in literary narrative and texture. It is assumed that the sensory facet of text semantics can be reconstructed via sensory layering as a cognitive substrate of literary text semantics. The paper analyses sensory signals (or dominants) as markers of the author's sensory system built in a literary texture.

Key words: author's sensory system, mental spaces, sensory-charged connectors, integration function, inferential function, identity function, transforming function, sensory signals

Входження лінгвістики у федерацію когнітивних наук сприяло формуванню нової когнітивної парадигми досліджень художнього тексту. Тенденція залучення інструментарію когнітивної лінгвістики до моделювання текстового простору [2, с. 14] базується на розгляді семантики художнього тексту, перш за все, як форми фіксації знань людини (автора та/або читача) [1], як ментальної репрезентації дійсності [4].

Предметом когнітивних досліджень текстової семантики крізь призму авторської сенсорики є те, як мова та дискурс втілюють ментальні процеси сприйняття світу через сенсорні модуси, а також як і за допомогою яких структур вербалізуються перцептивні знання автора тексту. Однією з таких структур виступають ментальні простори (mental spaces) сенсорики [5, с. 1], які розглядаються нами як результат актуалізації у семантиці тексту, концептуалізованого авторського сенсорного сприйняття дійсності [3, с. 204]. Отже, можна говорити про семантико-когнітивну природу ментальних просторів сенсорики, оскільки вони вибудовуються у мисленнєвій діяльності автора, набувають означення у семантиці художнього тексту та можуть бути реконструйовані шляхом побудови відповідних концептуальних моделей.

Сукупність ментальних просторів авторської сенсорики постає як впорядкована згідно з певними закономірностями чи тенденціями послідовність виявів однієї з форм авторської присутності у художньому тексті. Визначення спектра семантико-когнітивних параметрів авторської сенсорики створює підґрунтя для встановлення тих текстових елементів, які вказують на структурні, семантичні й когнітивні особливості організації ментальних просторів сенсорики.

Такі елементи функціонують у тканині тексту як *сигнали* висвітлення авторської сенсорики. Останні розуміються як показники силових центрів, «згущення» лексичних одиниць, в яких «сенсорне значення» сполучається з семантикою сприйняття світу через зір, слух, дотик, смак, нюх та з семантикою кінетичного сприйняття. Вони набувають статусу *сенсорно значущих* текстових елементів, що прямо (через номінації та дескрипції, які належать до тематичної сітки сенсорики) або опосередковано (через тематичні асоціації, які виникають у межах зазначеної тематичної сітки або співвіднесених з нею лексико-семантичних груп) вказують на вияви авторської сенсорики у тексті.

У межах сукупностей ментальних просторів авторської сенсорики функцію таких сигналів виконують сенсорно значущі конектори просторів. У цій статті ми ставимо за мету визначити основні функції сенсорно значущих конекторів для інтерпретації смислової структури тексту. Зазначена мета передбачає вирішення таких завдань як 1) визначення можливих параметрів їх типологізації, що є релевантною для вивчення авторської сенсорики як іманентної властивості семантики художнього тексту; 2) реконструкція ймовірних конфігурацій ментальних просторів сенсорики, що утворюються через певні типи сенсорно-значущих конекторів.

Розгляд семантики будь-якого художнього тексту як динамічного конгломерата ментальних просторів, що репрезентують різні точки зору (viewpoints) або фільтри (зоровий, слуховий, тактильний, нюховий, смаковий), крізь які згідно з авторським задумом відбувається сприйняття читачем текстової дійсності в цілому або певного її елемента [6, с. 123], уможливорює існування *сенсорної перспективи* тексту. Отже, провідною функцією сенсорних конекторів є забезпечення текстового зв'язку між ментальними просторами сенсорики, встановлення ієрархії ментальних просторів в залежності від авторської інтенції. Іншими словами, сенсорні конектори виконують *інтегративну роль* в актуалізації сенсорної перспективи художнього тексту.

Сенсорні конектори виступають у ролі носія певної сенсорної інформації, що «закодована» у концептуальній площині художнього тексту і може бути виявлена через побудову моделей ментальних просторів сенсорики. У цьому сенсі можна говорити про *інференційну функцію* сенсорних конекторів як показників прихованої інформації в тексті.

Крім того, враховуючи когнітивну природу конекторів взагалі, сенсорні конектори можна розглядати як текстові елементи, які «означають» у тканині тексту концептуальні складові сенсорики (запах, смак, звук, музику,

мову, світло, колір, форму, розмір, тиск, тепло, холод, біль, рух тощо), тобто опредметнюють їх в межах ментального простору того чи іншого виду чуття, виконуючи тим самим *функцію ідентифікації*.

Наявність у тексті *конекторів-ідентифікаторів* (identity connectors) [5, с. 3–10] вказує на присутність певної сенсорної складової, але не розкриває її функціональну значущість. Коли ж у фокусі авторської уваги постає функція або роль, яку виконує той чи інший елемент ментального простору, рухаючись по тексті, тобто трансформуючись у відповідні компоненти іншого/інших ментальних просторів (як правило, змінюючи свої властивості та ознаки), сенсорний конектор набуває статусу *рольового* (role connector) [5, с. 39–51; 6, с. 132–133], виконуючи при цьому *трансформуючу функцію*. Динаміка рольових сенсорно значущих конекторів є засобом послідовної, лінійної експлікації авторської сенсорики в художньому тексті та окреслення контурів сенсорного шару його семантики.

Отже, розглядаючи *конектори* як сенсорно значущі компоненти ментальних просторів, які завдяки формам своєї мовної репрезентації у тканині художнього тексту дискретно та/або сукупно відображають концептуальні вияви авторської сенсорики, ми припускаємо, що, вони мають найбільший інтегративний потенціал серед інших компонентів ментальних просторів сенсорики, поєднуючи воедино окремі текстові фрагменти.

Проілюструємо викладене на прикладі аналізу короткого оповідання Карлоса Булозана «Silence» (HAAL, p. 2079-2081), в якому сама назва – «Silence» – вказує на концептуалізовану складову модусу слуху як ключову для цього оповідання. В центрі сюжету головний герой, єдиним супутником життя якого вже протягом декількох років є тиша, доказом чого слугуює низка текстових фрагментів (надалі ТФ, нумерація яких відповідає їх послідовності у розвитку сюжету), починаючи із зачину оповідання (ТФ₁):

ТФ₁. *When he first came to this town he had hoped that the silence of other years would not follow him.* <...> *The silence followed him there, had wrapped up his life almost completely, so that now it was five years since he had talked to another human being.* (HAAL, p. 2079)

У ТФ₁ розпізнаємо два ментальних простори (МП), один яких є простором слухового сприйняття, а інший простором-базою, тобто простором, на основі якого виникають нові ментальні простори. Ці простори поєднані конекторами-ідентифікаторами *he* та *the silence*.

Перший ментальний простір – ментальний простір сподівань *he had hoped that the silence of other years would not follow him*, актуалізує конектор *the silence*, який повертає нас до слухового ментального простору минулого часу (*of other years*), де ключовою виступає опредметнена у тексті складова сенсорики «тиша».

Нестерпне бажання чоловіка позбавитись відчуття постійної тиші (яке підкреслюється парантезою *for he had worked every day to run away from the silence*), а отже і постійної самотності, приводить до його досить незрозумілих на перший погляд дій – чоловік розмовляє зі стінами, годинником, гладить стілець, щоб відчути присутність в кімнаті ще однієї

істоти. Використання автором сенсорних лексичних одиниць «*deaf*» та «*mute*» з узуальною негативною оцінкою підсилює ефект непереможності тиші:

ТФ₂. *He had spoken to the walls until they had become deaf with his solicitude and pleading. He had caressed the chair until it had stood mute with pity for him. He had conversed with almost everything in his room, even to the little clock that woke him up in the morning. But one Sunday morning when he did not go to work – for he had worked every day to run away from the silence – he saw the green curtains hanging on his window. He was excited. He was surprised why he had not noticed them before.* (НААЛ, р. 2079)

Введення у ТФ₂ ще одного виду чуття, а саме тактильного (*caressed the chair*) та інших складових модусу слуху (*spoken, deaf, mute, conversed*) генерує появу відповідних ментальних просторів сенсорики (див. Рис.1). Висловлювання *he saw the green curtains* вводить новий, зоровий ментальний простір, сутностями (*entities*) якого є уява про гардини з їх безумовно важливою для автора колоративною ознакою *green*. Набуваючи послідовної актуалізації у текстовій семантиці, концепт *curtains* стає рольовим конектором.

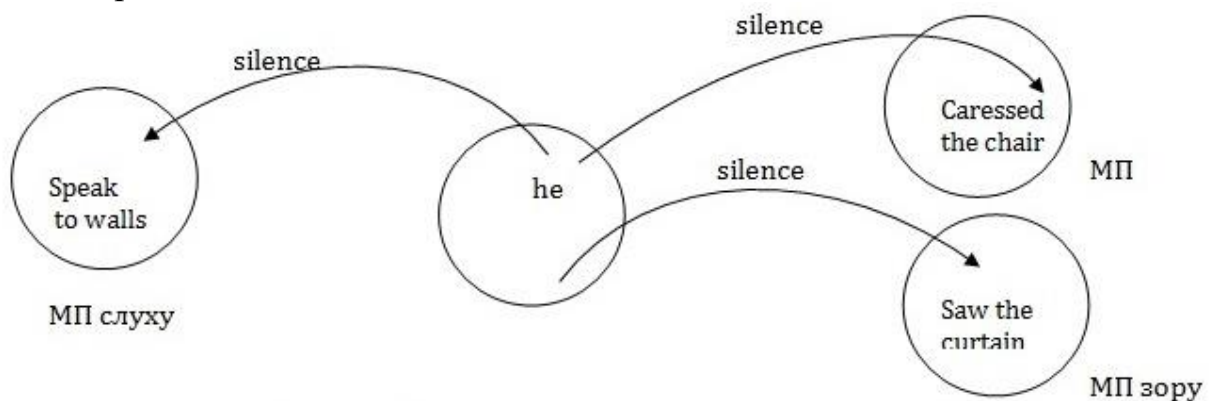

Рис. 1. Реконструкція ментальних просторів сенсорики у ТФ₂

Одного дня герой побачив у вікно дівчину, що сиділа у парку напроти його будинку. Вона приходила до парку щодня і протягом декількох годин читала книгу. Єдиним засобом віртуального спілкування між дівчиною та чоловіком став колір гардин у кімнаті чоловіка. Щоразу він міняв гардини так, щоб їх колір відповідав кольору її одєжі:

ТФ₃. *He <...> parted the curtains and looked on the college lawn across the street where a girl was sitting and reading a book.<...> He leaned far out accross the window and noticed that the girl was wearing a white sweater and a grey skirt. Her hair was brown and long. <...> His hands clutched at the green curtains.*

У межах ТФ₃ у реченнях *He leaned far out accross the window and noticed that the girl was wearing a white sweater and a grey skirt. Her hair was brown and long* дієслово *noticed* виступає показником побудови ще одного ментального простору зорового сприйняття – простору, сутностями якого виступають *the girl, a white sweater, a grey skirt* та *brown hair*. У цьому текстовому фрагменті актуалізується ще один конектор-ідентифікатор *a girl* (див. Рис.3).

Ключова фраза всього оповідання – *I must match the color of her sweater* – з'являється у ТФ₄.

ТФ₄. «Oh!» he whispered in horror. «That will never do! I must match the color of her sweater!»

<...> when she left to give him back his silence, he pulled frantically at the curtains and ran out of the room. He <...> bought curtains that would match the whiteness of the girl's sweater. <...> It was his first feeling of attachment to the strange girl.

But the next afternoon <...> he saw her walking along the street with a red sweater and a black skirt. <...> he rushed to the store for red curtains. So every afternoon <...> he would watch her in the window to see what color she was wearing; then he would run to the store and buy curtains that would match it, feeling good and sufficient for the next twenty-four hours of her absence. (HAAL, p. 2079-2080)

Рис. 2. Реконструкція ментальних просторів у ТФ₃

У текстовій семантиці спостерігається протиставлення двох сенсорних складових «тиша – колір», де колір асоціюється із словами в спілкуванні як засобом боротьби з тишою, тобто самотністю. Сенсорно значуща лексема *the color* функціонує як рольовий конектор, поєднуючи два протилежних світи – безбарвний світ героя та кольоровий світ дівчини. Рольовими конекторами слугують також *curtains*, *sweater* та *skirt*, які, мігруючи з одного зорового простору в інший, концептуально поєднують ментальні світи чоловіка та дівчини, змінюючи тільки свою сенсорну ознаку – колір (див. Рис.3).

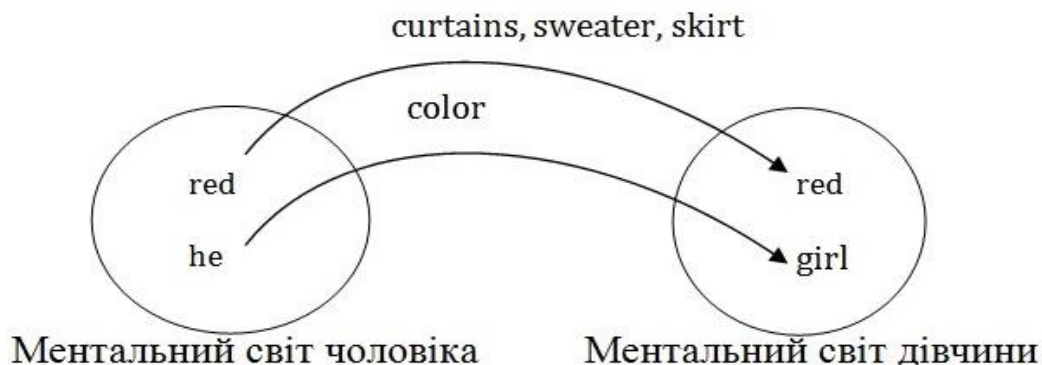

Рис. 3. Поєднання ментальних світів чоловіка та дівчини через сенсорно значущі конектори

Віртуальне поєднання й спілкування головного героя та дівчини через колір – концептуальну складову зору – допомогло йому на певний час перемогти гнітючий страх тиші, що підкреслюється злиттям в уяві чоловіка кольору, дівчини та музики (*the color – the girl – the music*) (див. ТФ₅).

ТФ₅. *Now the silence that had followed him everywhere was drowned by the riot of color in his room. She was alive in his room, in his mind and heart. She was living music of his days and nights. <...> The silence was quieted.* (HAAL, p. 2080)

Раптом, коли дівчина одного дня зникає з його життя, нестерпна тиша знову оточує чоловіка:

ТФ₆. *Then one night he <...> wept bitterly, hearing the silence coming from everywhere around him.* (HAAL, p. 2080-2081)

Підсумовуючи результати аналізу, можна зробити висновки, що авторська сенсорика в тексті висвітлюється через сукупність мовних засобів, які включають:

поверхневі сигнали сенсорики, що представлені компонентами лексико-тематичної сітки сенсорних номінацій та дескрипцій (*the silence, deaf, caressed, mute, saw, green, noticed, looked, white, grey, clutched, brown, the color, red, black, music*);

ключові слова «*silence*» та «*color*», відповідно негативна та позитивна конотації яких визначають смислову структуру оповідання;

додаткове акцентування рамочним повтором ключового слова «*silence*», що дублює назву, в сильних позиціях тексту, а саме в першому та останньому реченнях оповідання (*When he first came to this town he had hoped that the silence of other years would not follow him; Then one night he <...> wept bitterly, hearing the silence coming from everywhere around him.*);

повний синтаксичний паралелізм низки речень, що містять сенсорику (*He had spoken; He had caressed; He had conversed*).

З першого речення (*When he first came to this town he had hoped that the silence of other years would not follow him*) автор вводить нас в один із ментальних просторів сенсорики, таким чином роблячи сенсорику слуху домінантною властивістю цього художнього тексту. Наведене речення слугує не просто поясненням заголовка самого оповідання (*Silence*), але, розкриваючи особливості світосприйняття автора, зокрема через сенсорний фільтр слуху, задає хід інтерпретації всього тексту. Семантика слова «*silence*» контекстуально навантажена негативною конотацією, яка переноситься на тональність всього тексту. В цьому розумінні вираження сенсорних інтенцій автора пов'язане з відчуттям страху і самотності, а саме слово «тиша» набуває негативно забарвленої метафоричності (*The silence followed him there, had wrapped up his life almost completely; The silence was quieted; to give him back his silence; the silence coming from everywhere around him*).

Отже, як бачимо з наведеного аналізу, стрижневою ознакою сенсорно значущих конекторів є їх здатність «пронизувати» всі площини такої багатомірної структури як художній текст [див. 22:67; 23:3,26-27; 5:29],

включаючи його текстову тканину. Так, у когнітивній площині через рольові конектори та конектори-ідентифікатори відбувається концептуалізація авторського сенсорного сприйняття. У наративній площині рольові конектори вибудовують послідовність ментальних просторів сенсорики, що втілюються у низці текстових фрагментів (ТФ₁ – ТФ₂ – ТФ₃ – ТФ₄ – ТФ₅ – ТФ₆), формуючи лейтмотив оповідання (самотність – «кольорове спілкування» – гармонія душі – самотність). Метафоричне подання дівчини як музики, що увійшла в життя героя, як «бунту кольорів», віртуальна розмова героїв кольорами – все це націлено на те, щоб викликати у читача певний сенсорний резонанс. Це підтверджує наше припущення про те, що сенсорики є чи ненайважливіша властивість побудови та розгортання семантики тих художніх текстів, де авторське сприйняття дійсності переломлюється через чуттєвий фільтр.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воробйова О.П. Концептологія в Україні : здобутки, проблеми, прорахунки / О.П. Воробйова // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія : «Філологія». – Т. 14. – № 2. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2011. – С. 53-64
2. Воробьёва О.П. Вирджиния Вулф и поэтика инсайта / О.П. Воробьёва // Горизонты современной лингвистики : Традиции и новаторство : [сб. в честь Е.С. Кубряковой]. – М. : Языки славянских культур, 2009. – С. 764–776.
3. Змієвська О.О. Семантико-когнітивна природа авторської сенсорики в художньому тексті / О.О. Змієвська // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : «Філологія (мовознавство)». – Т. 17. – Вінниця : Тов «Фірма «Планер», 2013. – С. 204-208
4. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Елена Самойловна Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
5. Fauconnier G. Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language / G. Fauconnier. – Cambridge Univ. Press, 1994. – 190 p.
6. Turner M. The Literary Mind / M. Turner – Oxford; N.Y. : Oxford Univ. Press, 1996.
7. HAAL: The Heath Anthology of American Literature. Vol. 2. – Lexington (Mass.) : P.C. Heath and Company, 1994.

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом філологічних наук, доцентом,
деканом факультету іноземних мов
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
Ямчинською Т.І.
Стаття надійшла до редакції 16 лютого 2017 року*

Зоя Игина
(г. Киев, Украина)

ПОЛИМОРФНЫЙ НАРРАТИВ: ИНТЕРМЕДИАЛЬНЫЕ ТРАНСФОРМАЦИИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА В ГОТИЧЕСКОЙ ТРАДИЦИИ

Статтю присвячено дослідженню поліморфного наративу як певної історії, що належить до готичної традиції і може бути адаптована як інтермедіальний артефакт у кількох середовищах. Середовище адаптації реалізується як роман, кінофільм, опера, комікс. Поліморфність визначається як ознака наративу, а саме втілена екстракомпозиційна інтермедіальність. Подія наративу може бути відтворена в іншому середовищі як ретрансляція: аутентична (деталізована і редукована) і модифікована (за типом трансформації та трансконентуації події). У статті також пропонується класифікація типів поліморфного готичного наративу.

Ключові слова: адаптація, готика, інтермедіальність, наратив, поліморфність, подія, ремедіація, ретрансляція.

Статья посвящена изучению полиморфного нарратива, понимаемого как история, относящаяся к готической традиции и адаптированная как интермедиаальный артефакт. Средами адаптации могут быть роман, кинофильм, опера, комикс. Полиморфность определяется как свойство нарратива воплощаться в нескольких средах, т.е. осуществленная экстракомпозиционная интермедиаальность. Событие нарратива готической традиции может быть реализовано в другой среде как ретрансляция: либо аутентичная (детализированная и редуцированная), либо модифицированная (по типу трансформации и трансконтентуации события). В статье предлагается классификация типов полиморфного нарратива.

Ключевые слова: адаптация, готика, интермедиаальность, нарратив, полиморфность, ремедиаация, ретрансляция, событие.

The article deals with polymorphous features of gothic narratives seen as stories about supernatural events. Polymorphism per se reveals itself as a property of a narrative to be represented in several media, and the main event is thus retranslated either authentically (in detail or in a reduced form) or with modifications concerning the form and content of an original narrative that may change the whole story. Adaptation-media may take the shape of literary and musical works, films, series, comics. The article also suggests a classification of types according to which polymorphous gothic narratives may be recognized.

Key words: adaptation, event, gothic, intermediality, narrative, polymorphism, remediation, retranslation.

Теория нарратива (нарратология) выявляет универсальные черты, присущие произведениям, повествующим о событиях, и изучает их в двух аспектах – как истории («что» нарратива, повествуемое) и как дискурсы («как» нарратива, способ повествования) [11, с. 460]. Под нарративом в настоящей статье понимается любое художественное произведение (прежде всего – художественный текст), излагающее некую историю, которая иллюстрирует событие, т.е. основным свойством нарратива является событийность как необходимость события. Событие – фиксируемое повествованием изменение в ситуации. Ситуация – совокупность условий на фоне разворачивающейся истории. Событие может быть физическим и ментальным [10, с. 8–9].

Термин *готическая традиция* (далее ГТ) охватывает неоднородные формы художественного творчества, воссоздающие элементы содержания средневековых баллад, фольклора и ренессансной литературы [5, с. 4–10]. Упомянутые элементы в данной традиции ассоциируются с пересечением границ реального мира, т.е. привычной для людей среды обитания, и в значительной мере опираются на идеи неведомого, воплощающего сверхъестественный ужас. Традиционность этих идей может быть аргументирована тем, что, появляясь в художественных произведениях разных жанров и форм, они (идеи) не требуют специального пояснения, а являются интуитивно понятными, так как сформированы в результате передачи из поколения в поколение. Готической же традиция названа по аналогии с готическим романом – жанровой контаминацией высокого романтизма и псевдо-медиэвизма [3, с. 29–39]. Среди стандартов готического – зловещая мрачная атмосфера, неприятные погодные условия, место действия среди склепов, живописно-загадочных древних руин, замковых анфилад и покинутых монастырей (т.е. так называемый замковый хронотоп [1, с. 84, 245–246]), коварный демонический антагонист, пытающийся погубить наивную красавицу-аристократку. Данные стандарты инициированы в литературе творчеством У. Бекфорда, М. Г. Льюиса, А. Мейчена, Ч. Р. Метьюрина, Е. По.

Литературные произведения в рамках ГТ представлены как [5, с. 103–105]: классический английский готический роман («тайн и ужасов»), немецкий классический роман ужасов (*der Schauerroman*), история с привидениями, или готический рассказ (*ghost story*), хоррор-роман (роман ужасов XX-XXI вв.), неоготический роман, или «роман тайн», сверхъестественная история (*weird tale*), романтическая черная повесть (*die Schauerromantische Erzählung*), магический (метафизический) реализм, темное фэнтези (*dark fantasy*).

В кино Традиция реализована как готический фильм (*gothic movie*), основанный на классических английских романах (напр., «*Dracula*», «*Frankenstein*»), оккультный фильм (напр., «*The Exorcist*», «*Rosemary's Baby*»), хоррор психологический («*Carrie*», «*Hannibal*»), фильм о монстрах (напр., «*Aliens*», «*Godzilla*»), молодежный слэшер, где слово «*slasher*» обозначает большой нож, тесак (напр., «*Friday, the 13th*», «*Halloween*»,

«Scream»), хоррор кровавый (splatter and gore body horror: «Resident Evil», «Cannibal Holocaust»), жестокий фильм, эксплуатационное кино, грайндхаус (violent film, exploitation cinema, grindhouse: «Hostel», «Saw») [6, с. 5–6] Ультрасовременной тенденцией развития традиции в кино является дредпанк (dreadpunk) [9].

Как видно из примеров, кинофильмы могут являться адаптациями литературных произведений, т.е. представлять художественное произведение в другой среде, где под средой понимается способ репрезентации некого смысла (a kind of representation employed) [12, с. 36]. «Некий смысл» применительно к данной статье понимается как основное событие нарратива, делающее его готическим. Таким событием является встреча реального с неведомым. Так, средами адаптации могут быть, например, кинофильм (или телесериал), музыкальное произведение, комикс или компьютерная игра, однако роман может адаптировать и другой роман [7, с. 239, 355–356, 573]. Адаптации возможны благодаря интермедиальности.

Термин *интермедиальность* неоднозначен и указывает не только на перенесение рассказываемой истории в другую среду, но и на изменения самой истории под влиянием новой среды. Прежде всего необходимо установить сферу использования данного термина применительно к перемещениям нарратива между разными средами (гетеромедиальным трансфером) и, что не менее важно, внутри одной среды (гомомедиальным смещением). Гетеромедиальные отношения известны также как «отношения внутри искусства» (interart relations); объединенные такими отношениями произведения характеризуются как *семиотические комплексы* (semiotic complexes or entities), или *интермедиальные артефакты* [13, с. 15, 17].

Формы, принимаемые семиотическими комплексами, могут относиться к трансмедиальным феноменам, неспецифическим для отдельных сред, реализоваться как мотивы и тематические вариации в литературе, музыке, живописи или выделяться как некие характерные черты определенных временных периодов. Если какая-либо среда реализации идеи является первичной, а позже идея в интерпретированном виде переносится в другую среду, процесс переноса идентифицируется как интермедиальная транспозиция или экстракомпозиционная интермедиальность [13, с. 18–21]. Наиболее частым примером такой транспозиции является адаптация/ремедиация/трансмодализация (книги как фильма, фильма как книги, драмы как оперы) [7, с. 237, 395; 4, с. 44–45].

Интракомпозиционная интермедиальность, как следует из термина, имеет место внутри композиции, напр. опера представляет собой плюримедиальный комплекс (интермедиальную фузию), т.е. включает также драматический текст, визуальные эффекты и музыку. Печатный текст, в свою очередь, может сопровождаться иллюстрациями. Как интермедиальная комбинация реализуется текст оперы (либретто) [13, с. 22–23, 28–29], поскольку изначально полагается частью комплекса (оперы). Еще одна вариация интракомпозиционной интермедиальности, интермедиальная референция, предполагает указание на другую среду или другое

интермедиальное произведение, хотя основная среда произведения не меняется. Указание может быть эксплицитным (интермедиальная тематизация), т.е. содержать узнаваемую аллюзию или частично воспроизводить музыкальную тему (в музыкальных или живописных работах) или буквально называть какие-либо среду и произведение. Например, в фильме Дж. Джармуша «Only Lovers Left Alive» (2013) в антураже постоянно мелькают портреты писателей (Э. А. По и Ш. Бодлера, О. Уайльда, М. Твена, Ф. Кафки), а героиня с библейским именем Ева (древний вампир с внушительным, надо полагать, читательским стажем) возит с собой массу печатных книг (среди имен авторов – С. Бекетт, М. Сервантес, Д. Фостер Уоллес). В фильме А. Феррары «Addiction» (1994) героиня, аспирантка-философ и по совместительству новообращенный вампир, не устает эксплицитно цитировать К. Сантаяну, Ф. Ницше и С. Кьеркегора. В фильме Н. Джордана «Byzantium» два основных мужских персонажа носят имена героев Дж. Полидори и Дж. Байрона – Рутвен и Дарвелл соответственно.

Интермедиальная референция может быть также имплицитной и как-либо имитировать другую среду или гетеромедиальный артефакт, вызывая возможные ассоциации у воспринимающего. Вариантами имплицитной референции являются так называемое воскрешение в памяти, или эвокация, когда эффекты одной среды имитируются средствами другой (напр, экфрасис) и формальная имитация, когда эффектам одной среды придаются формальные признаки эффектов другой (программная музыка, стихографика) [13, с. 23–26].

Как видно из вышеизложенного, феномен интермедиальности связан с наложением сред в некоем произведении и является условием возникновения интермедиальных артефактов как таковых. Цель же данной статьи состоит в определении полиморфного готического нарратива, собственно полиморфности как свойства нарратива, а также классификации типов готического нарратива на основании данного свойства.

Термин «полиморфность», вводимый в статье, имеет существенное отличие от собственно интермедиальности, так как указывает на частный случай реализации данного феномена, а именно на свойство конкретного нарратива (здесь – готического) быть воплощенным в нескольких средах. Таким образом, полиморфный нарратив – это определенная история, уже реализованная как интермедиальный артефакт в двух (оригинальной и дополнительной) или более средах. Напр., повесть «The Turn of the Screw» Г. Джеймса (оригинальная среда – литературный текст) была переосмыслена (Б. Бриттеном) как опера, а также несколько раз экранизирована, т.е. история, изначально рассказанная в литературном тексте, претерпела преобразование как кинофильм и как музыкальная адаптация. Значит, «Поворот винта» – это полиморфный (греч. πολύμορφος – многообразный [2, с. 640]) нарратив, а, скажем, повесть В. Ли «The Wicked Voice» – нет, так как рассказанная в ней оригинальная история имеет выражение только в виде текста. Также нужно обратить внимание, что отсутствие свойства полиморфности (реализованной

экстракомпозиционной интермедальности) у определенного нарратива не исключает наличия в нем интракомпозиционной интермедальности.

Свойство полиморфности предполагает диапазон и глубину нарратива. Под *диапазоном* полиморфности понимается мера гетеромедальной интерпретации конкретного нарратива (напр., «Поворот винта» как литературное произведение, фильм и опера). *Глубина* полиморфности нарратива – это мера гомомедального смещения конкретного нарратива: в литературе (напр., разделенные, совместные вселенные, где созданный неким автором мир реинтерпретируется, дополняется или населяется другими персонажами в произведениях последователей (к примеру, вселенная Г. Ф. Лавкрафта, развитая и дополненная в романах А. Дерлета, Р. Говарда и др.)), в кино (несколько вариантов экранизаций одного и того же нарратива (напр., уже упомянутый «Поворот винта» («The Innocents» (1961) и «In a Dark Place» (2006)); фильм и сериал (напр., «Sleepy Hollow» (фильм 1999) и «Sleepy Hollow» (сериал 2014)). Гомомедальным смещением характеризуется и такая форма художественного творчества, как лиминальная литература, известная в настоящее время под англоязычным гиперонимом «кроссовер». В тех случаях, когда задействуются другие среды, произведения лиминальной литературы также, соответственно, становятся гетеромедальными интерпретациями. Термин «кроссовер» (genre blending, genre crossover, hybrid fiction, literary mixing, mash-up, interstitial (liminal) fiction, slipstream, the new weird) применяется для обозначения нарративов, характеризующихся намеренным смешением жанровых элементов и персонажей (напр., С. Грэм-Смит, «Pride and Prejudice and Zombies»), а также – для произведений, обращенных к детской аудитории, но популярных среди взрослых (напр., книги о Гарри Поттере) [8]. Гетеромедальной интерпретацией текстов художественной литературы в готической традиции является современный сериал «Penny Dreadful» (2014–2016), где одновременно задействованы такие персонажи из разных произведений, как доктор Франкенштейн и его монстр, доктор Джекилл, сэр Алан Квотермэйн, Дракула, Лоренс Талбот.

Диапазон и глубина измеряются *в единицах* (единица диапазона, единица глубины). Индекс диапазона такого полиморфного нарратива, как «Angel Heart/ Falling Angel» – 2 (роман У. Хьюортсберга и фильм А. Паркера), «The Turn of the Screw» – 4 (повесть, экранизация, музыкальная адаптация (опера), музыкально-танцевальная адаптация (балетная постановка)). Индекс глубины нарратива «Angel Heart/ Falling Angel» – 1 (одна экранизация), повесть Г. Лавкрафта «The Dunwich Horror» – 2 (две экранизации (1970, 2009)).

Поскольку любой нарратив в результате ремедиации в той или иной степени аутентичности воссоздает оригинальную историю, то основным объектом осмысления и переосмысления интерпретатора является событие, ретранслируемое в другой среде либо без изменений (кроме смены среды), либо с трансформациями, влияющими на событие и историю в целом.

Способы реализации события в полиморфном нарративе могут быть идентифицированы следующим образом: 1) *аутентичная ретрансляция*

(когда оригинальное событие (напр., в экранизации) воспроизводится без существенных изменений): а) детализированная (классический фильм «Дракула» (1931), где сохранены основные персонажи и сюжетные линии); б) редуцированная (фильм «The Ninth Gate» (1999) по роману А. Переса-Реверте «Клуб Дюма» передает только одну сюжетную линию – мистическую, касающуюся вмешательства дьявола в жизнь главного героя); 2) *модифицированная ретрансляция* (когда событие подвергается изменениям со стороны интерпретатора): а) по типу *трансформации события*, т.е. меняется внешний антураж события: место и время, добавляются персонажи (напр., в фильме «Dorian» (2004) действие перенесено в конец XX века, а в фильме «Dorian Gray» (2009) присутствуют дополнительные персонажи; в экранизации романа «Falling Angel» главный герой проводит расследование не в Нью-Йорке, а в Новом Орлеане, и действие сдвинуто во времени на четыре года (с 1959 в 1955)); б) по типу *трансконтентуации события* (с изменением сути события: напр., рассказ Т. Лиготти «The Worthy Inmate of the Will of the Lady Ligeia» значительно модифицирует понимание идеи оригинального рассказа Э. По «Ligeia» и представляет нарратора не как некроманта, оживляющего покойную первую жену в теле второй жены, что подразумевается у Э. По, но как объект, трансформируемый чужой волей; готическая сказка Н. Геймана «Snow, Glass, Apples» иначе преподносит историю о Белоснежке, так что последняя предстает в ней воплощенным злом).

Событие нарратива, основанное на вмешательстве сверхъестественного, в другой среде обогащается деталями, обеспечивающими условие для современной интерпретации как классического готического романа, так и произведения, созданного недавно. В настоящее время экранизируются такие романы, как «Дракула» (один из новейших вариантов – одноименный сериал 2013–2014), но им не уступают современные произведения с той же тематикой, где действуют разнообразные модернизированные «дракулы» – более близкие к эстетическим и этическим стандартам XXI века (напр., «Twilight» (2008–2012), «Vampire Diaries» (2009–2016), «True Blood» (2008–2014), «Blood Ties» (2007), «Blade» (2002–2004)).

Типы полиморфного нарратива могут быть классифицированы с опорой на способ ремедиации, укладывающийся в схему «оригинал → адаптация»:

1) литературное произведение → экранизация, в том числе сериальная, т.е. воплощение готического нарратива на кино- или телеэкране, напр., «The Turn of the Screw», «Sleepy Hollow», «Angel Heart» или «Dracula»;

2) литературное произведение → музыкальная адаптация, напр. опера Б. Бриттена «The Turn of the Screw», опера Г. Маршнера «Der Vampyr» по рассказу Дж. Полидори, мюзикл «Sweeney Todd: The Demon Barber of Fleet Street» по рассказу «The String of Pearls» (1850) Дж. М. Раймера и Т. П. Преста, поставленный режиссером Г. Принсом на музыку С. Сондхейма и либретто Х. Уиллера (1979) и позднее экранизированный Т. Бертоном (2007);

3) комикс (графический роман) → екранізація, напр. фільм «The Crow» (1994) і його продовження (по одноіменному комиксу Дж. О'Барра);

4) комикс → музикальна адаптація, напр. мюзикл «The Addams Family» (муз. і лібретто – Е. Ліппа, автор комиксов – Ч. Адамс);

5) кроссовер в літературі і кіно, напр., уже згаданий серіал «Penny Dreadful» або фільм «The League of Extraordinary Gentlemen» (2003), також являючийся вільною екранізацією, т.е. модифікованою ретрансляцією (по типу трансконтентуації) одноіменного комиксу А. Мура і К. О'Ніла;

6) оснований на оригінальному сценарії фільм → новелізація, т.е. результат процесу, зворотного екранізації, напр., декілька літературних адаптацій серіалу «Supernatural» (Кит Р. ДіКандідо «Nevermore», Дж. Маріотті «Witch's Canyon», Дж. Шрібер «The Unholy Cause») або роман «Crimson Peak», написаний Н. Холдер по одноіменному фільму (2015);

7) фільм на оригінальний сценарій → оновлений ремейк або серіал, напр. «The Wolf Man» (1941) і «The Wolfman» (2010), оригінальний фільм «The Omen» (1976), його ремейк (2006) і серіал «Damien» (2016);

8) модифікована ретрансляція («Dracula 2000», «Dracula 3000»);

9) розділені вселенні і фан-література по мотивах популярних романів, кінофільмів, телесеріалів, напр., повість Н. Геймана «A Study in Emerald», де скомбіновані художественні світи, створені А. Конан Дойлом і Г. Ф. Лавкрафтом (королева Вікторія в даній комбінації являється представником Великих Древніх, сверхъестественных головоногих, якби поработивших людство, а персонаж, приймаємий спочатку за Шерлока Холмса по виду його діяльності, на самому справі його вічний антагоніст – професор Моріарти), або роман Р. Маккаммона «The Ushers' Passing», пропонує псевдонаукове пояснення генетичного захворювання, вперше описаного Е. А. По в оповіданні «The Fall of the House of Usher» і відомого як «Ushers' malady» (для зняття симптомів гіперчутливості сучасним нащадкам роду Ашерів, по версії Р. Маккаммона, якби необхідно регулярно їсти людським м'ясом). Ще одне «генетичне» обґрунтування, ґрунтуючись на дослідженнях наслідків інцесту, дається в фільмі з наукоподібним назвою «Hemoglobin (Bleeders)» (1997). Фільм поєднує мотиви оповідань «The Fall of the House of Usher» і «The Lurking Fear» (автор останнього – Г. Ф. Лавкрафт).

В розділених вселенних, як можна зробити висновок з попереднього параграфа, оригінальна подія може переосмислюватися настільки суттєво, що набуває рис самостійного задуму, навіть і виниклого на основі вже існуючого нарративу. Скажемо, чи можна вважати, що хвороба Ашерів (необ'яснима гіперчутливість і схильність до летаргії), переслідуюча ні в чому не повинний благородний рід, – та ж сама хвороба, в основі якої лежить моральний порок цього роду (т.е., відповідно, не невинного), до такої ступеня

отталкивающий, что, согласно интерпретаторам, проявляется в виде мистического возмездия на генетическом уровне? Едва ли, хотя физиологическая зависимость от человеческого мяса или генеративные мутации в результате кровосмешения вызывают, в соответствии с готическим каноном, некий брезгливый страх. Однако этот страх несколько другой: если пользоваться терминологией Б. Черри (цитируется выше), то он ближе к body horror, чем к приятным диванным страхам эстетического толка, порождаемым классической готикой.

Таким образом, полагается возможным заключить, что полиморфный готический нарратив – это синтетический конструкт, созданный сценаристами, режиссерами, композиторами на основе определенной истории, повествующей о событии встречи реального с неизвестным и воплощенной как интермедиаальный артефакт в двух или более средах. Полиморфностью является свойство нарратива быть воплощенным в нескольких средах. Данное свойство позволяет дифференцировать в нарративе диапазон и глубину: под диапазоном полиморфности понимается мера гетеромедиаальной интерпретации конкретного нарратива, под глубиной – мера гомомедиаального смещения конкретного нарратива внутри одной среды. Событие, определяющее нарратив как готический, может быть реализовано в другой среде как аутентичная (детализированная и редуцированная) или модифицированная (по типу трансформации и трансконтентуации события) ретрансляция. Предложенная в статье классификация типов готического нарратива опирается на способ ремедиаации, что укладывается в схему «оригинал → адаптация». Все варианты интерпретации полиморфного нарратива составляют его полиморфную матрицу.

В дальнейших исследованиях классификация может быть расширена относительно разных сред и их комбинаций, а также нарративов другого типа.

ЛИТЕРАТУРА

1. Bakhtin M.M. Forms of Time and Chronotope in the Novel / M.M. Bakhtin; [trans. by C. Emerson, M. Holquist] // The Dialogic Imagination. Four Essays. – Austin : University of Texas Press, 1981. – P. 84–259
2. Хориков И.П., Малев М.Г. Новогреческо-русский словарь: около 67000 слов / Под ред. П. Пердикиса и Т. Пападопулоса. – М. : Русский язык, 1980. – 856 с.
3. Birkhead E. Tale of Terror / E. Birkhead. – Charleston, SC, 2008. – 228 p.
4. Bolter J.D., Grusin R. Remediation: Understanding New Media / J.D. Bolter, R. Grusin. – MIT Press, 1999. – 295 p.
5. Botting F. Gothic / Fred Botting. – N.Y. : Routledge, 2005. – 128 p.
6. Cherry B. Horror / B. Cherry. – London & N-Y. : Routledge, 2009. – 240 p.
7. Genette G. Palimpsests: Literature in the Second degree / G. Genette; [trans. by C. Newman and C. Doubinsky]. – University of Nebraska Press, 1997. – 490 p.

8. McArdle M. The Readers' Advisory Guide to Genre Blends / Megan McArdle. – American Library Association, 2014. – 232 p.
9. Romano A. Dreadpunk? / A. Romano. – [Electronic reference]. – Access mode : <http://www.dailydot.com/parsec/dreadpunk-dragoncon-gothic-horror-fantasy/>
10. Schmid W. Narratology: An Introduction / Wolf Schmid; [trans. into English by A. Starrit]. – Berlin/N-Y. : Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, 2010. – 258 p.
11. Toolan M. Narrative: Linguistic and Structural Theories / M. Toolan // Encyclopaedia of Language and Linguistics. – Oxford : Elsevier, 2006. – P. 459–473.
12. Wolf W. Description as a Transmedial Mode of Representation: General Features and Possibilities of Realization in Painting, Fiction and Music / Werner Wolf // Description in Literature and Other Media. – N-Y. : Rodopi, 2007. – P. 1–91
13. Wolf W. Intermediality Revisited. Reflections on Word and Music Relations in the Context of a General Typology of Intermediality / Werner Wolf // Word and Music Studies. Essays in Honor of S. P. Scher. – Amsterdam–N-Y. : Rodopi, 2002. – P. 13–35

*Статтю рекомендовано до друку
доктором філологічних наук,
професором кафедри германської і фіно-угорської філології
Київського національного лінгвістичного університету
Сєряковою І.І.*

Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2017 року

УДК 81'255.4:821

Наталя Іваницька
(м. Вінниця, Україна)

СУЧАСНІ МОДЕЛІ ПЕРЕКЛАДУ В АСПЕКТІ КОНТРАСТИВНОЇ ДИСКУРСОЛОГІЇ

У статті означено актуальні проблеми перекладацьких практик у межах дискурсивної парадигми. З'ясовано, що переклад як вторинне текстотворення має аналітико-синтетичну природу і залучає до власної методології останні досягнення лінгвістики тексту та інших антропоцентричних наук. Такий підхід створює сприятливі умови для використання в процесі перекладу методик контрастивної дискурсології. Вказано на важливість відтворення у тексті перекладу семантичної, граматичної та прагматичної цілісності вихідного тексту. Доведено, що для забезпечення адекватності перекладу необхідним виступає ефективний аналіз первинного тексту (розуміння та інтерпретація) із подальшим синтезом інформації у вторинний текст.

Ключові слова: *контрастивна дискурсологія, аналіз тексту, синтез тексту, семантичний компонент, прагматичний компонент.*

В статье рассмотрены актуальные проблемы переводческих практик в рамках дискурсивной парадигмы. Указано, что перевод как производный текст имеет аналитико-синтетическую природу и привлекает к собственной методологии последние достижения лингвистики текста и других антропоцентрических наук. Такой подход создает благоприятные условия для привлечения в процесс перевода методик контрастивной дискурсологии. Акцентировано на важности воссоздания в тексте перевода семантической, грамматической и прагматической целостности исходного текста. Для обеспечения адекватности перевода важным этапом выступает эффективный анализ исходного текста (понимание и интерпретация) с последующим синтезом информации во вторичный текст.

Ключевые слова: *контрастивный дискурсология, анализ текста, синтез текста, семантический компонент, прагматичный компонент.*

The article focuses on the defined topical issues of translation practices within the discursive paradigms. It is indicated that translation is a creation of secondary text with analytic-synthetic nature. It involves in its own methodology the latest achievements of text linguistics and other anthropocentric sciences. This approach creates favorable conditions for involvement in translation the techniques of Contrastive Discourse Studies. The author stresses on the importance of transferring into the target text semantic, grammatical and pragmatic integrity of the original text. To ensure the adequacy of the translation it is important to make the analysis of the original text (understanding and interpretation) with subsequent synthesis of secondary information in the text.

Key words: *Contrastive Discourse Studies, text analysis, synthesis of text, semantic component, pragmatic component.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Останніми роками перекладознавство, що виборолло окремішність в царині філологічної сфери, висуває низку теоретичних дискусійних питань, покликаних описати перекладацьку діяльність у межах різних парадигм із властивими для кожної з них стратегіями і тактиками. Як уважають дослідники, впродовж минулого століття субститутивно-трансформаційна онтологія займала у вітчизняному перекладознавстві ключові позиції [9, с. 67]. Однак, розроблені у царині такої теорії постулати видавалися недостатньо переконливими для теоретизації художнього перекладу, де поняття еквівалентності й адекватності нерідко входять у протиріччя з творчим процесом. Уважають, що більшу пояснювальну спроможність має діяльнісна онтологія перекладу, яка залучає до перекладацької діяльності антропологічні чинники, виражені в термінах і поняттях мисленнєвої діяльності та рефлексії. Останнім часом глибокого аналізу та практичного застосування набуває дискурсивна перекладацька парадигма, яка уявляється комплексною, інтегрувальною сферою

перекладознавчої теорії, здатною пояснити і переосмислити низку суперечливих перекладознавчих категорій [1; 7; 8; 9].

Дискурсивні стратегії перекладу мають на меті забезпечити прагматичну наступність і зберегти структуру тексту [2]. При цьому актуальним залишається розуміння того, що текстотворення, внутрішня організація дискурсу постають об'єктом вивчення низки суміжних із перекладознавством дисциплін, насамперед риторики, дискурс-аналізу, текстолінгвістики. Тому цілком природно, що перекладацькі дослідження послідовно залучають до власної методології останні досягнення лінгвістики тексту та інших антропоцентричних наук. Така ситуація дає змогу розглядати сам процес перекладу як аналітико-синтетичний процес, що значною мірою послуговується результатами контрастивної дискурсології. Означені проблемні питання і визначають актуальність пропонованої статті.

Аналіз останніх досліджень з теми. Слід зупинитися на тому, що сучасне перекладознавство має значні досягнення в осмисленні інформативної (Р.К. Міньяр-Белоручев), трансформаційної (І.І. Ревзін, В.Ю. Розенцвейг), комунікативної (О. Каде, В. Вілсс), прагматичної (Дж. Сірл, А. Куссмауль), психолінгвістичної (А.Ф. Ширяев), комунікативно-функційної (В.Д. Львовська), функційно-прагматичної (А.Д. Швейцер) та інших теорій перекладу.

Попри пильну увагу теоретиків перекладознавства до розробки теоретичних аспектів транслятологічного процесу, актуальними залишаються проблеми його теоретизації, особливо із опертям на категорії, поняття та одиниці контрастивної лінгвістики.

Мета пропонованої статті – виявити особливості аналітико-синтетичного аспекту перекладознавчого процесу художніх текстів із залученням методів і прийомів контрастивної дискурсології.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загалом із формальних позицій вся лінгвістика просякнена поняттям зіставлюваності. У мовознавстві немає методів дослідження, які б не враховували порівняння будь-яких явищ у мовній системі, їхню повторюваність чи унікальність. На зіставленні базується власне процес отримання мовознавчих узагальнень та висновків як у межах однієї мови, так і в міжмовному форматі.

Міжмовна комунікація не може існувати поза порівнянням і зіставленням двох мов. При цьому зіставлятися мають право будь-які мовні одиниці та рівні. Природним є і той факт, що результати контрастивних досліджень мають значний вплив на формування стратегій і тактик перекладу, який розглядають як особливу форму міжмовної комунікації. При цьому перекладацьку діяльність можна змодельовати як аналітико-синтетичний процес, у якому до аналізу залучають первинний текст (текст оригіналу), а синтезованим виступає вторинний текст (текст перекладу).

Переклад постає свого роду апроксиматизацією, що вимагає певної білінгвальної компетенції, зреалізованої особливими двовекторними евристичними стратегіями, орієнтованими як на відповідність власне мовних

значень, так і на забезпечення адекватності текстових функцій у вторинному тексті.

Безсумнівно, що збереження текстовірних параметрів є прерогативою художнього перекладу, коли відбувається інтерпретаційний аналіз, спрямований на встановлення всієї сукупності смислів, закодованих у тій чи іншій мовній одиниці в канві художнього тексту.

Контрастивна дискурсологія у змозі пояснити багато найбільш складних проблем аналітико-синтетичного процесу під час перекладу. Для досягнення адекватності тексту перекладу, крім власне лінгвістичних завдань самого жанру необхідним видається врахування традицій і методів теорії літератури для найбільш комфортного «входження» вторинного в традиційні для цільової мови соціокультурні формати.

Слід зауважити, що в зарубіжній лінгвістиці відомі спроби аналітичних досліджень із позицій контрастивної дискурсології (Умберто Еко, Андре Лефевр, Гені Віддоусон [10]). Переклад художнього твору передбачає синтез еквівалентного тексту для читачів, які не знають мови оригіналу.

Переклад – це процес комплексної апроксимації, що охоплює низку психолінгвістичних і соціокультурних чинників. Тобто, аналіз і синтез вихідної текстової інформації постає як сукупність перекладацьких рішень, які перекладач усвідомлено чи позасвідомо приймає стосовно того, які відповідники слід дібрати в мові перекладу, щоб зберегти стилістику жанру або ступінь інформаційної еквівалентності.

Із позицій дотичних до перекладознавства наукових дискусій, аналіз та синтез літературного першоджерела спроектований на створення лінгвістичного твору, який є співвідносним з однією, двома чи декількома мовами і містить розуміння та інтерпретацію оригіналу.

Науковці довели, що і розуміння, й інтерпретація відбувається на теренах контрастивної дискурсології. Остання залучає до аналізу різні мовні рівні. Так, акцентуючи на парадигматичному аспекті контрастивної дискурсології, аналітико-синтезувальний процес орієнтується на перевірку відношення семантичних відповідників у межах цілого тексту. У свою чергу, встановлення семантичної еквівалентності в межах декількох мов є ключовим моментом для перекладознавства.

Здійснюючи аналіз та синтез синтагматичних параметрів різномовних текстів, контрастивна дискурсологія спрямовує вектор дослідження на врахування граматико-комбінаторних зв'язків і відношень, які формують когерентний дискурс. Більше того, дискурсивний аналіз передбачає вихід за межі тексту, оскільки переклад постає динамічним комунікативним процесом, а не простим послідовним перекодуванням вихідного тексту.

Іншим аспектом контрастивної дискурсології, який визначає розуміння структури тексту у процесі його аналізу та синтезу, виступає прагматика. При цьому прагматичний вектор зорієнтований на встановлення контекстологічних зв'язків між текстом та учасниками комунікації. Саме прагматичний складник постає найбільш вразливою ланкою у процесі аналізу та синтезу перекладацького процесу, оскільки нерідко постає небезпека

втрати чи навпаки необґрунтованого нашарування екстремальних риторико-стилістичних елементів, покликаних забезпечити адекватне сприймання перекладеного тексту. Насправді зазначений аспект видається свого роду відправним пунктом, оскільки він значною мірою визначає правильність переходу аналітико-синтетичного процесу в процес інтерпретації: адекватність запропонованого перекладачем тексту визначається тим, наскільки успішно були сформовані перекладацькі завдання і наскільки чітким був вибір стратегії прочитання оригіналу.

Істотно, що попередній аналіз та врахування стратегії читача, тобто читацької прагматики, постає чи найбільш вагомим чинником успішності описаного процесу. Лише за умови, коли процес сприйняття (читання) послідовно ставить за мету насамперед інтерпретацію, а не отримання інформації, можуть скластися передумови для створення перекладу, який адекватно відтворює перцептивний потенціал оригіналу.

Прагматична стратегія аналітичного читання оригіналу повинна будуватися з орієнтиром не стільки на аналіз використаної в оригіналі стилістики та естетики, скільки на розв'язання проблеми аналізу причин використання конкретної стилістики та естетики оригіналу.

Водночас дослідники наголошують і на тому факті, що текст можна розглядати як матеріалізовану в мові інформацію, отримання якої в первинному тексті відбувається внаслідок свідомого спостереження дійсності, а у вторинному тексті – внаслідок інтерпретації первинного тексту.

Згадане вище настановує на згадку про те, що первинна комунікативна діяльність містить складну організацію різних етапів, основні з яких спрямовані на досягнення комунікативної мети, порівняння із запланованим, отриманням результатів і врешті отримання тексту. Останній розглядають як продукт первинної комунікативної діяльності, своєрідним предметно-знаковим продовженням останньої [11; 12; 13].

У свою чергу, переклад постає видом мовленнєвої діяльності, зберігаючи специфічні ознаки такої діяльності. Так, А.Ф. Ширяєв зазначає, що «переклад є видом спеціалізованої мовленнєвої діяльності, що спирається на використання двох мов з метою відтворення в одній мові мовленнєвих конструкцій, еквівалентних формою та змістом конструкціям іншої мови» [8, с. 12].

Отже, зважаючи на викладене попереду, можна стверджувати, що аналітико-синтетичний процес перекладу передбачає три етапи: аналіз інформації, переробку інформації, синтез вторинної інформації. Зауважимо, що вторинна інформація – поняття відносне і доволі специфічне. У деяких випадках, коли відбувається матеріальне відторгнення вторинної інформації, вона може набувати ознак первинної. Із позицій системного підходу таке явище пов'язують із переходом вторинної інформації з одного рівня на інший в якійсь системі. Такий процес чітко простежується під час перекладацьких дій. Переклад як певний документ можна розглядати в системі обміну інформацією в конкретній предметній галузі як первинну інформацію. Специфіка перекладу з позицій аналітико-синтетичного процесу

полягає в особливому співвідношенні предмета аналізу і предмета синтезу. Основними характеристиками такого співвідношення постають еквівалентність та адекватність.

І за формою (в широкому розумінні цього слова), і за змістом переклад (вторинна інформація) має на меті здійснити адекватну заміну джерела (первинну інформацію). У зарубіжному перекладознавстві відомою є колективна праця під ред. Р.А. Бровера «Про переклад» [12, с. 10], якому представлено солідну бібліографію перекладознавчих праць. Традиційно світова лінгвістика виокремлювала три жанри письмового перекладу: переклад біблійних текстів, літературний переклад і технічний переклад. У сьогоденні, крім зазначених жанрів, виділяють ще політичний та військовий переклад. Усі вказані напрямки можна співвіднести з трьома сферами перекладацької теорії: буквальний переклад (духовної літератури), вільний переклад (художньої літератури) і прагматичний трансфер (тематичні матеріали для інформаційний процесів).

Протягом десятиліть науковий підхід до теорії перекладу все глибше занурюється у сферу інформаційних технологій (комп'ютерний переклад). Відрадно, що суто математичний підхід 60-х рр. минулого століття послідовно перетворюється в лінгвосеміотичний фрейм. Прикладне перекладознавство базується на теоретизації семантики та дискурсу. Розуміння тексту як комунікативної одиниці стало ключовим для багатьох перекладацьких теорій. Неможливо подати адекватний переклад ізольованих слів чи навіть речень до того моменту, доки вони стають частиною дискурсу.

Крім того, слід зауважити, що переклад дискурсу є можливим лише тоді, коли відомими є еквівалентні структури мови перекладу. А конструювання таких структур спирається на закони контрастивної лінгвістики, зокрема текстології. Щоб здійснити якісний переклад якогось речення, необхідно враховувати не лише лексико-граматичні формати мови перекладу, але й стилістичні умови, які є природними для комунікантів вторинного тексту.

Контрастивний текстологічний метод дослідження як інструмент аналітико-синтетичного процесу обробки інформації має значні переваги над іншими традиційними лінгвістичними методами перекладознавства.

Дослідження тексту в термінах аналізу для подальшого синтезу перекладу дає можливість розуміння тексту як мегакомунікативної одиниці, що має смислову цілісність, зв'язність та граматичні способи вираження (синтаксеми).

Обсяг смислу синтаксичної одиниці, що підлягає перекладу, формують семантичні та прагматичні складники. При цьому в процесі перекладу доволі очікуваною є ситуацію, коли змістовий складник відповідних синтаксичних одиниць тексту, що аналізується (у мові оригіналу) може зазнати в процесі синтезу (у мові перекладу) семантико-прагматичних трансформацій. Трансформовані одиниці значно впливають на комунікативну ситуацію, коли до уваги беруть сприймання, інтерпретацію і генерацію тексту як парадигму

відношення знань і змісту, декодовану семантико-прагматичними одиницями.

Методи контрастивної текстології постають найбільш сприятливими для дослідження паралельних текстів, умовними прикладами яких можуть виступати текст оригіналу та перекладу. Контрастивна текстологія у цьому разі постає свого роду як засіб вивчення дихотомій, що найбільш чітко виявляються у процесі аналізу паралелей і текстових контрастів.

Слід звернути увагу і на те, що семантичні та прагматичні параметри тексту є своєрідним середовищем для передавання змісту, який несе певні знання (інформацію). Для комунікативного процесу валідним вважають співвідношення системи (смислу) та середовища (тексту). Наприклад, прагматичне спрямування комунікативного процесу визначається такими лінгвістичними показниками тексту (середовища передавання смислу), як синонімія, інваріантність і маркованість лексичних одиниць.

Висновки та результати дослідження. Методи контрастивної текстології дають змогу встановити комунікативні параметри текстів оригіналу і перекладу. Водночас практичне контрастивне текстологічне дослідження ідентичних інформаційних текстів дає підстави стверджувати, що мова не є абсолютно самодостатньою і незалежною системою. Для її успішного функціонування необхідним видається інтенсивна взаємодія учасників комунікації, яка матеріалізується в прагматичних параметрах тексту. Зазначена теза настановує на думку про те, що інтерпретація тексту посідає важливе місце у перекладознавчому процесі, оскільки вона актуалізує міжмовну інтерференцію та інтеграцію.

Не менш важливим видається прагматичний компонент, що реалізується на етапі синтезу перекладацької діяльності. Власне реалізація синтагматичного аспекту контрастивної текстології полягає в реалізації граматико-комбінаторних зв'язків, які формують когерентний дискурс. Створення моделі тексту перекладу передбачає врахування багатьох аспектів, у тому числі літературної стилістики.

Вивчення семантичної еквівалентності в межах однієї мови, а тим більше двох мов, постає базисною умовою розуміння процесу перекладу. Так, зокрема, проблемним є аналіз маркованої та немаркованої лексики, який переконує в тому, що розмежування таких груп значною мірою визначається прагматичним складником генерованого адресантом тексту та його кореляцією із текстом, отриманим адресатом.

Прагматичний підхід дає змогу реалізувати в двомовній комунікації несинонімічні пояснення інваріантності, прагматичної маркованості і різних ознак використання лексики в усних та письмових текстах. Визначення співвідношення семантичних і прагматичних параметрів тексту постає ефективним засобом удосконалення як самого процесу перекладу, так і його результату як цілеспрямованого комунікативного засобу двомовної комунікації.

Отже, використання методології контрастивної дискурсології видається перспективним для перекладацьких практик.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андриенко Т.П. Стратегии перевода в системе переводческой деятельности / Т.П. Андриенко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія. – 2014. - № 9. – С. 156-158.
2. Гетьман З.О. Типологія текстів у зарубіжному перекладознавстві (бібліографічний огляд) / З.О. Гетьман // Проблеми семантики слова, речення та тексту. – 2009. - Вип. 23. – С. 27-34.
3. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение : учебное пособие / Вилен Наумович Комиссаров. – М. : ЭТС. – 2004. – 424 с.
4. Пиаже Ж. Психогенез знаний и его эпистемологическое значение / Ж. Пиаже // Семиотика. Антология. Изд. 2-е. - М., 2001.- 234 с.
5. Райс К. Классификация текстов и методы перевода / К. Райс // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике: сб. ст. - М. : Наука, 1978. – С. 45-65.
6. Ферс Дж.Р. Лингвистический анализ и перевод / Дж.Р. Ферс // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике: сб. ст. - М. : Наука, 1978. – С. 176-184.
7. Швейцер А.Д. Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты / Александр Давидович Швейцер.- М. : Наука, 2003. – 75с.
8. Ширяев А.Ф. Картина речевых процессов и перевод / А.Ф. Ширяев // Перевод как лингвистическая проблема. - М. : Изд-во МГУ, 1982. - С. 3-12.
9. Щигло Л.В. Інтегративний підхід до моделювання процесу перекладу та мовна особистість перекладача / Л.В. Щигло // Філологічні трактати. – 2015.- Т. 7. - № 1. – С. 67-73.
10. Эко У. Сказать почти то же самое. Опыты о переводе / Умберто Эко. - СПб. : Симпозиум, 2006. – 254 с.
11. Bell R. Translation and Translating. Theory and Practice / Bell Roger T. – London : Longman, 1991. – 176 p.
12. Brower R.A. On Translation / R.A. Brower. – NY. : Oxford University Press, 1966. – 189 p.
13. Lefevere A. Translation / History / Culture / A. Lefevere. – London : Routledge, 1992. – 243 p.
14. Neubert A. Text and Translation / Neubert Albrecht. – Leipzig : Enzyklopadie, 1985. – 230 p.

Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2017 року

УДК 80.01

Кирило Ігошев
(м. Сєвєродонецьк, Україна)

СЮЖЕТ, ФАБУЛА ТА КОМПОЗИЦІЯ: РОЗМЕЖУВАННЯ ЗНАЧЕНЬ ТЕРМІНІВ

Дана стаття присвячена визначенню таких важливих для сучасного літературознавства термінів як сюжет, фабула, композиція. У статті подано аналітичний огляд основних літературознавчих, філософських та

лінгвістичних праць, присвячених цьому питанню. Проаналізовано праці не тільки науковців з країн СНД, а й зарубіжних теоретиків. Автор статті намагається об'єднати та узагальнити існуючі в рамках основних літературознавчих теорій поняття сюжету, фабули та композиції та подати їх стислі та зручні для аналізу визначення.

Ключові слова: сюжетологія, міфос, сюжет, фабула, композиція, подія, мотив, випадок, жест.

Данная статья посвящена определению таких значимых для современного литературоведения терминов как сюжет, фабула, композиция. В статье представлен аналитический обзор основных литературоведческих, философских и лингвистических работ, посвященных этому вопросу. Проанализированы труды не только ученых из стран СНГ, но и зарубежных теоретиков. Автор статьи пытается объединить и обобщить существующие в рамках основных литературоведческих теорий понятие сюжета, фабулы и композиции и подать их сжатым и удобными для анализа определениями.

Ключевые слова: сюжетология, мифос, сюжет, фабула, композиция, событие, мотив, случай, жест.

This article deals with the definition of such important for modern literary theory terms as plot, story and composition. The article presents an analytical overview of the major literary, philosophical and linguistic works devoted to this issue. Not only are the writings of scientists from CIS analyzed, but also those of the foreign theorists. The author attempts to combine and summarize existing concepts of the plot, the story and the composition, which operate in terms of major literary theories, and generate concise and convenient definitions, fit for literary analysis.

Key words: plot theory, mythos, plot, story, composition, event, motive, accident, gesture.

Проблема розмежування значень термінів «сюжет», «фабула» та «композиція» має не тільки теоретичне, а й методологічне значення для вивчення тексту. Адже, аналіз будь-якого літературного тексту так чи інакше обов'язково торкається й аналізу сюжету, фабули і композиції. Більше того, не аналізуючи сюжет і композицію, ми не в змозі сказати будь-що про тему, ідею, конфлікти твору.

Мета даної наукової статті – розмежувати значення термінів «сюжет», «фабула» та «композиція». Задля досягнення цієї мети ми вбачаємо за потрібне виконати наступні завдання:

- Зробити короткий аналітичний огляд праць вчених з питань теорії сюжету;
- Виокремити та надати дефініції термінів «сюжет», «фабула» та «композиція», що побутують в межах кожної з розглянутих теорій сюжету;
- Узагальнити та подати стислі та змістовні визначення для

вищезгаданих термінів, що могли б бути використані для подальшого аналізу текстів.

У творчому процесі першою з'являється фабула, як природна послідовність подій та їх переосмислення у творчій уяві письменника. Першим, хто розробив теорію фабули і сюжету, був давньогрецький філософ Аристотель. У праці «Поетика» Аристотель визначає фабулу як послідовність подій у творі. Цікаво, що сам Аристотель не використовував терміну «фабула» та «сюжет» – вони були привнесені до трактату з його латинських перекладів. Сам філософ використовував термін «міфос», який, розглянутий у контексті аристотелевої поетики, збігається з сучасним розумінням терміну «фабула». Замість терміну «міфос» в українських та російських перекладах «Поетики» ми бачимо термін «фабула». Двозначність терміну підтримують англomовні переклади, де «міфос» перекладається як «plot», що українською може трактуватися і як фабула, і як сюжет. У цьому випадку «міфос» все ж доречніше розуміти як фабулу, бо *«Аристотель очевидно розуміє під «міфос» саме основну подієву систему, і тому в перекладах на нові мови (особливо, на російську) загалом правомірно вживання терміну фабула»* [4, с. 422].

Аристотель не тільки дає визначення фабули, а й підкреслює її основні характеристики: *«1) завершеність – фабула має початок, середину і кінець; 2) величина – фабула повинна бути визначеної довжини, не закоротка, але й не задовга; 3) єдність – єдність дії, а не характеру; 4) єдність наслідування – імітація лише однієї події; 5) універсальність: завдання поета – відображати не те, що сталося, а те, що могло б бути»* [12, с. 29–33]. Усі ці риси збігаються з тими, що характерні й для фабули в її сучасному традиційному розумінні. Такі засади класичної теорії фабули, сюжету і композиції, яка, через свою давність, спрощеність, та термінологічну запутаність не дає чіткого розуміння меж між фабулою, сюжетом і композицією. Ключем до розуміння природи сюжету може слугувати термін «подія», але Аристотель не дає його чіткого визначення. Авторитет Аристотеля як першого і найвизначнішого теоретика літератури закріплюється на довгий час, і навіть за часів Відродження літературні поетики (праці з теорії літератури) наслідують Аристотеля і тому носять класичний характер і мало відображають сучасний їм літературний процес.

Назріває необхідність створення літературознавчої дисципліни, яка б опікувалася не тільки накопиченням теоретичних знань про фабулу, сюжет та композицію, їхні взаємозв'язки, а й створенням методики аналізу сюжетів літературних творів і їх порівняння. О. Веселовський, Г. Гегель, В. Гумбольдт, О. Потебня у своїх працях з філософії та лінгвістики закладають підвалини цієї науки і дають теоретичну основу для формального методу в літературознавстві. Сам по собі формальний метод був спробою порвати з класичною теорією сюжету Аристотеля і його численних послідовників. Однак, через нерозуміння ролі історизму в розвитку літератури і зведення літературного твору до чистої форми, формалістична теорія сюжету також заходить у глухий кут. Сюжет у формалістів замінений

композицією, і тому вони розглядають лише композицію, відриваючи її від фабули і сюжету, несвідомо обмежуючи себе зовнішніми спостереженнями, не вдаючись у питання сюжетно-фабульної єдності і взаємозв'язку змісту і форми. Однак, не дивлячись на численні недоліки формального методу, саме йому літературна теорія завдячує виникненню сюжетології – науки про сюжет і його зв'язки з фабулою і композицією. За визначенням, поданим у монографії Л. Левітана та Л. Цилевича «Сюжет у художній системі літературного твору» [5], сюжетологія це *«вивчення сюжету як літературознавчої категорії й сюжетів в їхньому зв'язку з позалітературною дійсністю та в їхньому історичному житті»* [5, с. 25]. Праці О. Веселовського, а також російських формалістів В. Шкловського, Ю. Тинянова, Б. Ейхенбаума, Б. Томашевського та В. Проппа заклали основи теорії сюжету, хоча в центрі їхньої уваги і була переважно композиція. Пізніше формальний метод піддавався критиці М. Бахтіним та Ю. Лотманом.

Що ж таке фабула, сюжет і композиція? Еволюція цих термінів має довгу історію. Російський літературознавець О. Веселовський розумів під сюжетом *«тему, в якій сплітаються різноманітні положення-мотиви»* [2, с. 305]. Іншими словами, те, що О. Веселовський називає сюжетом, у сучасній літературознавчій практиці відоме як фабула. Далі, вчений вводить поняття мотиву, під яким він розуміє *«найпростішу оповідну одиницю, що образно відповіла на запити первісного розуму чи побутового спостереження»* [2, с. 305]. Як бачимо, поняття сюжету в його сучасному розумінні як художнього втілення подій фабули, О. Веселовський не висловлює, як і не дає традиційну опозицію сюжет-фабула.

Серед формалістів, які в основному продовжили традицію О. Веселовського, однак, збагативши і розробивши теорію композиції, побутовало визначення сюжету, найповніше висловлене Б. Томашевським. Він визначає сюжет наступним чином: *«Художньо побудований розподіл подій у творі називається сюжетом твору»* [9, с. 120]. Таким чином, дослідник вбачає у сюжеті художню обробку фабули, оскільки фабула – *«сукупність подій в їх взаємному внутрішньому зв'язку»* [9, с. 119]. Мотив же в його розумінні це найменший неподільний елемент фабули і сюжету. І фабула і сюжет, стверджує Б. Томашевський, складаються з мотивів, однак у фабулі мотиви пов'язані логічним причиново-часовим зв'язком, а в сюжеті мотиви пов'язує автор у відповідності до власного творчого задуму: *«Мотиви, поєднуючись, утворюють тематичний зв'язок твору. З цієї точки зору фабулою є поєднання мотивів у їхньому логічному причиново-часовому зв'язку, сюжетом – поєднання тих же мотивів в тій же послідовності і зв'язку, в яких вони подані у творі»* [9, с. 121].

М. Бахтін, критикуючи формалістів за штучне відокремлення фабули від сюжету, наголошує на тому, що фабула і сюжет утворюють єдиний зріз тексту, який має два аспекти: *«Як фабула цей елемент визначається в напрямку до полюсу тематичної єдності завершеної дійсності, як сюжет – в напрямку до полюсу реальної дійсності твору, що завершується»* [1, с. 172–173, 187–188].

Ю. Лотман характеризує фабулу як зріз загальної картини світу, безсюжетну систему, на якій базується сюжет, як вторинна система: *«Таким чином, безсюжетна система первинна й може бути втілена у самостійному тексті. Сюжетна ж – вторинна і завжди являє собою текст, що покладений на основну безсюжетну структуру»* [7, с. 228]. Найменшою неподільною одиницею сюжетної побудови Ю. Лотман вважає подію, а не мотив. У той же час він наголошує, що *«подія приймається за найменшу неподільну одиницю сюжетної побудови, яку О. М. Веселовський визначив як мотив»* [7, с. 222]. Таким чином, ми можемо зробити висновок, що «подія» Ю. Лотмана та «мотив» О. Веселовського – по суті своїй рівнозначні. Мотив це художнє зображення події реального життя. Пов'язуючи визначення мотиву-події з типом культури і структурними рівнями тексту, дослідник тим самим уникає точної дефініцію терміну, залишаючи виокремлення мотивів на розсуд читача чи дослідника.

Спроба модернізувати і синтезувати існуючі теорії сюжету в єдине ціле була зроблена В. Кожиним у статті «Сюжет, фабула, композиція». Сюжет для вченого це *«жива послідовність усіх численних і різноманітних дій, зображених у творі»* [4, с. 421]. Говорячи про фабулу, В. Кожин наголошує, що фабула виводиться з сюжету, як система основних подій, яка може бути переказана [4, с. 422]. Подане визначення сюжету потребує деякого уточнення з приводу того, що саме розуміє дослідник під діями, зображеними у творі: *«Ми поступово, читаючи оповідання, сприймаючи фрази, що його утворюють, уявляємо собі послідовність людських дій, рухів, жестів – зовнішніх і внутрішніх. Ця низка жестів поступово створює в нашій уяві характер <...> кожен рух виступає як нова риса, новий відтінок цілісного людського образу (і образів), створеного митцем»* [4, с. 420]. Вчений розмежовує поняття жесту і мотиву, уникаючи термінологічної плутанини: *«Одиниця сюжету – окремий рух чи жест людині і речі; одиниця фабули – подія чи так званий мотив»* [4, с. 433]. Жест – центральне поняття в теорії сюжету В. Кожина, однак ми не можемо чітко уявити собі конкретне практичне втілення концепції жесту як послідовності зовнішніх і внутрішніх рухів персонажів твору. Така постановка питання призвела б до того, що жестами при аналізі тексту стали б навіть найменші деталі, висловлювання, дії, які становлять незліченно велику кількість у будь-якому художньому чи мемуарному тексті. Практика потребує локалізувати нашу увагу на найвизначніших, найважливіших жестах, таких жестах які забезпечують рух сюжету.

Автори монографії «Сюжет у художній системі літературного твору» [5] наполягають на недостатності одного визначення сюжету, як такого, що неспроможне охопити усі аспекти цього літературного явища в його зв'язку з фабулою і композицією. Лише *система визначень*, на думку дослідників, спроможна дати всеохоплююче розуміння сюжету. Сюжет і фабула існують у нерозривній єдності, перехід дійсності в сюжет відбувається за допомогою фабули, а перехід фабули в сюжет – через слово. Дійсність може бути втілена у сюжеті тільки завдяки загальній фабульній схемі. У той же час, сюжет

неможливий без втілення в художньому слові, але слово лінгвістичне стає словом художнім лише в сюжеті: *«Словникові значення живуть у художній семантиці, але не в первинному вигляді, а як елементи якісно відмінної, художньої системи. Аналогічним чином живуть у сюжеті факти дійсності: вони переплавлені в художні події і ситуації, їх життєвий зміст існує в «знятому» вигляді»* [5, с. 108]. Фабула, у розумінні авторів монографії, це те, що сприймається читачем як *«послідовність дій і перетворень, зображених у творі, які могли б мати місце насправді»* [5, с. 36]. Виходячи з цього, сюжет – це та ж сама *«послідовність дій і перетворень, але в розвитку, що враховує авторську точку зору на названі події»* [5, с. 36]. Композиція в монографії розглянута в двох аспектах: як процес (саме композиція) і як завершений стан (*архітектоніка* – термін, вперше вжитий М. Бахтіним). Композиція – процес становлення і взаємозв'язок елементів твору в текстовому часі та просторі. Архітектоніка, навпаки, це завершеність, сталість, непорушність художнього цілого.

В. Руднєв висловив оригінальну ідею, що стосується теорії сюжету в праці *«Подалі від дійсності: дослідження з філософії тексту»* [8]. Так, згідно з В. Руднєвим, фабули не існує, бо хронологія подій (основний принцип побудови фабули) лише фікція, у кращому випадку хронологія – лише окремий спосіб викладу подій. *«Життя людини, – пише В. Руднєв, – не послідовність, а система подій»* [8, с. 156]. Цінними є спостереження науковця про природу «події». Він наводить три критерії, за якими можна відмежувати події від явищ загалом: *1) випадок відбувається з кимось, хто обов'язково повинен мати антропоморфну свідомість; 2) для того, щоб випадок став подією, він повинен стати для особи-носія свідомості чимось незвичним, таким, що б змінило його поведінку в масштабі життя чи його частини; 3) випадок тільки тоді може стати подією, якщо він описаний як подія* [8, с. 143-144]. В. Руднєв розробляє гіпотезу зв'язку сюжету та стилю твору: він вважає, що сюжет це розгортання стилю, який є невід'ємною частиною будь-якого літературного твору. Саме розгортання стилю і причинно-наслідковий зв'язок, а також до деякої міри ті висновки, які зробить читач, прочитавши твір, і вважає В. Руднєв сюжетом: *«Стиль – це не те, як панночка була одягнена, а сюжет – не те, що з нею трапилося на балу. Це деякий взаємозв'язок між тим, як вона була одягнена і що з нею трапилося на балу. Ось цей сюжет-стиль <...> визначає саму сутність художнього дискурсу»* [8, с. 169]. Оскільки сюжет має причинно-наслідкову природу, він може бути розпізнаний лише у зіставленні з дійсністю. Композиція ж, навпаки, атрибут тексту і «результат» його структури, сама ця структура.

Західноєвропейські вчені теж активно розробляють теорію сюжету. Деякі з них, наприклад Ф. Моретті, пропонують систематизувати та схематизувати сюжети творів, використовуючи теорію мереж з метою подальшого компаративного аналізу. Інші, як К. Еган, акцентують увагу на рецептивному аспекті сприйняття сюжету твору.

Ф. Моретті у статті «Теорія мереж, аналіз сюжету» [11] пропонує відтворити сюжет драми чи роману за допомогою схем, які відображали б внутрішні взаємозв'язки персонажів, зміни місця дії чи композиційні особливості твору. Теорія мереж – *«це теорія, що вивчає взаємозв'язки між великими групами об'єктів: об'єкти можуть бути будь-які – банки, нейрони, актори кіно, наукові статті, друзі <...> – і частіше за все називаються вузли чи точки; їхні зв'язки називаються лінії»* [11, с. 2]. Ф. Моретті стверджує, що вивчаючи модель (схему) збудовану за сюжетом твору, можна зробити раціональніший аналіз сюжету, ніж якщо це робити традиційними методами аналізу. *«Після того як ви, – пише науковець, – зробите з п'єси схему, ви вже працюєте не над самою п'єсою, а над її моделлю: ви зводите текст до характеристик та взаємозв'язків, абстрагуючи їх від усього зайвого, і цей процес редукції і абстракції робить модель набагато меншою за текст – тільки подумайте: я обговорюю «Гамлета» і не говорю нічого про самого Шекспіра і п'єсу – але в той же час, набагато більше за текст п'єси, бо модель дозволяє бачити приховану структуру складного об'єкта»* [11, с. 4]. На нашу думку, схеми та таблиці здатні дати лише узагальнену картину, у кращому випадку фабулу твору, а не сюжет. Місце дії, факт взаємодії тих чи інших персонажів один з одним, схематизація рис характеру персонажів – все це може відобразити таблиця, схема, діаграма. Однак, це буде лише аналіз тексту, простої фактичної інформації, яку він несе і ні в якій мірі не аналіз художньої образності, емотивності тексту, системи жестів і розгортання сюжету.

К. Еган у статті «Що таке сюжет?» [10] пропонує не тільки огляд існуючої теорії сюжету, але і своє, оригінальне розуміння природи і функцій сюжету. Учений розглядає сюжет під трьома різними кутами зору: синхронія/діахронія, зміст/емоції, окреме/абстрактне. З точки зору синхронії/діахронії сюжет це синтез, структура, міфос чи причинний процес, чия динаміка перебуває в центрі уваги дослідника. Опозиція зміст/емоції розкриває сюжет як значення, зразки наративу чи зразки емоційних реакцій. Опозиція окреме/абстрактне висвітлює сюжет з боку його детального наповнення як докладний опис подій чи переказ основних сюжетних вузлів оповіді. Різницю між фабулою і сюжетом К. Еган розуміє в дусі теорії сюжету російських формалістів. *«Попри те, що часто терміни фабула і сюжет вживаються синонімічно, все ж деяке розмежування видається можливим: «Обидва вміщують ті самі події, але в сюжеті ці події розташовані й поєднані у відповідності до порядку у якому вони представлені у творі <...> Коротше, фабула це «подія сама по собі», сюжет – «те, як читач дізнається про них»* (тут автор цитує статтю Б. Томашевського «Тематика» – К. І.) [10, с. 456]. К. Еган підкреслює емоційний вплив сюжету як складної наративної одиниці: *«Більша одиниця відповідає за орієнтацію чи визначає наш емоційний відгук на події, що її складають»* [10, с. 459]. Емоційний відгук, а точніше кажучи – емоційне значення сюжету твору – продукт розуміння сюжету читачем. Узагальнюючи

концепцію сюжету К. Егана можна сказати, що фабула визначає «абсолютне» значення подій, а сюжет визначає відповідне емоційне значення і певним чином скеровує сприйняття змісту твору читачем.

Проаналізувавши вищезгадані теорії сюжету, ми прийшли до висновку, що фабула – це схема, нарис сюжету майбутнього твору, і вона так чи інакше має своє коріння в дійсності: фабула взята автором з історії, повсякденного життя чи вигадана, однак персонажі в ній діють за законами дійсності. Одиниця фабули – подія (мотив). Сюжет – художньо реалізована обробка фабули, послідовність жестів і, в той же час, процес розгортання стилю. Композиція твору – процес становлення і утворення взаємозв'язків елементів твору в текстовому часі та просторі і в той же час завершена структура, сталість.

Питання розмежування понять сюжету, фабули та композиції ми вважаємо перспективним напрямком для подальших досліджень з різних перспектив: літературознавчої, лінгвістичної та семантичної. Необхідні спеціальні дослідження, які дали б нам змогу глибше зрозуміти природу цих понять та способи їхнього втілення у мові та тексті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М.М. Формальный метод в литературоведении / М.М. Бахтин // Фрейдизм. Формальный метод в литературоведении. Марксизм и философия языка: статьи. – М. : Лабиринт, 2000. – С. 186-348.
2. Веселовский А.Н. Историческая поэтика / А.Н. Веселовский. – М. : Высшая школа, 1989. – 404 с.
3. Галич О.А. Теорія літератури: Підручник: вид. 4-те, стер. / Галич О., Назарець В., Васильєв Є.; за наук. ред. Олександра Галича. – К. : Либідь, 2008. – 488 с.
4. Кожин В.В. Сюжет, фабула, композиція / В.В. Кожин // Теория литературы: в 3-х т. Основные проблемы в историческом освещении. Роды и жанры. Т. 2. – М. : Наука, 1964. – С. 408-485.
5. Левитан Л.С. Сюжет в художественной системе литературного произведения / Л.С. Левитан, Л.М. Цилевич. – Рига : Зинатне, 1990. – 512 с.
6. Літературознавчий словник-довідник / За ред.. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.
7. Лотман Ю.М. Структура художественного текста / Ю.М. Лотман // Об искусстве. – СПб. : «Искусство – СПб», 1998. – С. 14-288.
8. Руднев В.П. Прочь от реальности / В.П. Руднев. – Исследования по философии текста. – М. : Аграф, 2000. – 432 с.
9. Томашевский Б.В. Теория литературы. Поэтика: Учеб. пособие / Б.В. Томашевский; вступ. статья Н.Д. Тamarченко; комм. С.Н. Бройтмана при уч. Н.Д. Тamarченко. – М. : Аспект Пресс, 1999. – 334 с.
10. Egan K. What is Plot? / Kieran Egan // New Literary History. – Vol. 9, №3. – The Johns Hopkins University Press, 1978. – P. 455-473.
11. Moretti F. Network Theory, Plot Analysis / Franco Moretti // Literary

Lab, Pamphlet №2. – May 1 2011. – 31 p.

12. The Poetics of Aristotle / Aristotle; trans. by S.H. Butcher. – London : Macmillan and Co, 1895. – 105 p.

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом філологічних наук, доцентом,
завідувачем кафедри германо-романської філології та перекладу
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
Літвіною М.М.*

Стаття надійшла до редакції 08 лютого 2017 року

УДК 81'42

Ірина Козаченко
(м. Переяслав-Хмельницький Україна)

ТИПОЛОГІЯ ДІАЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

У статті досліджено трактування понять «дискурс», «діалог», «діалогічний дискурс». Охарактеризовано та подано відмінності між твердженнями «діалог» та «діалогічний дискурс». З'ясовано, що, на відміну від діалогу, діалогічний дискурс є первинною формою існування свідомості людини і універсальним принципом організації як мислення, так і групових процесів. Зроблено висновок про те, що в подальшому дослідженні варто привернути більшу увагу до вивчення лінгвальних особливостей побутового дискурсу та специфіки квеситива в діалогічному форматі дискурсу, що сприятиме глибшому вивченню проблематики діалогічного дискурсу.

Ключові слова: дискурс, діалог, діалогічний дискурс, типологія, мовна комунікація, лінгвістика, типологія діалогічного дискурсу, мовлення.

В статье исследованы трактовки понятий «дискурс», «диалог», «диалогический дискурс». Охарактеризованы и представлены различия между утверждениями «диалог» и «диалогический дискурс». Установлено, что, в отличие от диалога, диалогический дискурс является первичной формой существования сознания и универсальным принципом организации как мышления, так и групповых процессов. Сделан вывод о том, что в дальнейшем исследовании следует обратить большее внимание к изучению лингвальных особенностей бытового дискурса и специфики квеситива в диалогическом формате дискурса, что будет способствовать более глубокому изучению проблематики диалогического дискурса.

Ключевые слова: дискурс, диалог, диалогический дискурс, типология, мовная комунікація, лінгвістика, типологія диалогічного дискурса, речь.

In the article the interpretation of the concepts «discourse» «dialogue» «dialogical discourse» are researched. The differences between the statements of

«dialogue» and «dialogical discourse» are characterized and given. In contrast to dialogue, dialogical discourse is a primary form of human existence and universal principle of thinking and group processes is found. It is concluded that further researches should attract attention to the study of lingual features of everyday discourse and specific of interrogative sentence in form dialogical discourse, that will promote for deeper studying problems of dialogical discourse. Modern linguistic actively decide the main problems of verbal communication, study genres of interpersonal speaking and features of its functioning. Characteristic feature of development discourse studies is integration of communicative and activity directions of research is identified. The author characterized that discourse is an oral and writing verbal complex in the sphere of communicative process.

Key words: *discourse, dialogue, dialogical discourse, typology, verbal communication, linguistics, dialogical discourse typology, language.*

Сучасна лінгвістика активно вирішує проблеми мовної комунікації, вивчає жанри міжособистісного спілкування й особливості їхнього функціонування. Характерною рисою розвитку дискурсології є інтеграція комунікативного та діяльнісного напрямів дослідження. Саме дискурс відображає комунікативний феномен, що складається з певних когнітивних компонентів. У зв'язку з цим виділяють різні види дискурсу. Актуальним залишається комплексне дослідження діалогічного дискурсу в площині комунікативного рівня.

Постановка проблеми. Поняття дискурсу є одним із неоднозначних і найбільш обговорюваних у сучасній лінгвістиці. У 1990х роках зацікавленість щодо дослідження дискурсу збільшилась в різних галузях науки – філософії, літературознавства, соціальної психології, а також у напрямках психолінгвістики, лінгвокультурології, етнолінгвістики. Не зважаючи на те, що визначення дискурсу існує у термінологічних базах інших наук, у сучасному мовознавстві ми не можемо знайти єдиного трактування даного твердження, що дало б змогу охопити всі його сфери вживання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звернувшись до останніх лінгвістичних досліджень, можна спостерігати як активно вивчається дискурс, а також досліджуються основні його характеристики. Дослідженням лінгво-когнітивної структури дискурсу займаються Е. Гофман, У. Лабов, М. Хеллідей, Т. Ван-Дейк, П. Хоппер та ін. До аналізу структури дискурсу з огляду на когнітивні особливості комунікантів звертаються Р. Шенк, Р. Абельсон, Р. Манн, Д. Гордон.

Г. Сакс, Е. Щеглов, Г. Джеферсон, Д. Танен, Дж. Синклер, Д. Шиффрін розглядають структуру дискурсу з огляду на когнітивні особливості комунікантів (конверсаційний аналіз). Також до дослідження діалогічного дискурсу зверталися М. Бахтін, В. Волошинова, Е. Бенвеніст, Р. Якобсон.

Виділення раніше не вирішених частин проблеми. Теорія дискурсу є одним з напрямів лінгвістики, що активно розвивається і потребує постійного

дослідження. Розкриття проблем діалогічного дискурсу були завжди актуальними. Адже діалогічний дискурс визначається збільшенням зацікавленості до комунікативної функції мови. Але залишається багато дискусійних питань щодо визначення поняття «діалогічний дискурс».

Метою статті є проаналізувати та охарактеризувати визначення понять «дискурс», «діалогічний дискурс» та висвітлити типологію діалогічного дискурсу.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі лінгвістична теорія характеризує розуміння дискурсу як довільного показу тексту, який складається з більш, ніж одного речення або незалежної частини речення. У латинській мові можна знайти таке трактування твердження дискурс як позначення бесіди вчених. Дискурс постає як найвища ступінь комунікації, тому має широкий поняттєвий діапазон у власній сфері дослідження.

Бацевич Ф. стверджує, що дискурс – це сукупність висловлень, що стосуються визначення конкретної проблематики, перебувають у тісному зв'язку з даною проблематикою та у взаємних зв'язках між собою [2, с. 281].

До одиниць дискурсу відносяться конкретні вислови, що функціонують у реальних історичних, культурних умовах та відображають часовий аспект і простір, у якому він відбувається [1, с. 248].

Дослідження сучасних лінгвістів спрямовані на визначення дискурсу як довільного фрагменту тексту, що складається більше ніж з одного речення, сконцентровується навколо певного опорного змісту, створюючи загальний контекст, який описує дійові особи, обставини, часи. Загальна структура дискурсу виглядає як послідовність елементарних пропозицій, що пов'язані між собою логічними відношеннями кон'юнкції, диз'юнкції.

«Дискурс» – це тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, паралінгвальну), відбувається в межах конкретного каналу і регулюється стратегіями і тактиками учасників [1, с. 248].

Дискурс допомагає дати характеристику того, як у контексті взаємодії людей, спрямованої на досягнення конкретних цілей, співрозмовники словесно представляють власне бачення та зумовлені ним комунікативні направлені знання або мислення на певний предмет, інтерпретують мовлення та поведінку один одного. Це є інтерактивний процес. Важливе значення має знання того, за якою структурою будується інформація, а також розуміння конкретних обставин та прогнозів певної комунікативної ситуації [4, с. 308].

Проаналізувавши різні визначення понять дискурсу, можна зробити висновок, що дискурс – це письмовий або усний вербальний комплекс у сфері комунікативного процесу або складна одиниця мовної практики.

Сучасні українські лінгвісти І. Шевченко та О. Морозова, запропонували такі критерії розрізнення типів дискурсу:

- за формою (усний і письмовий);
- за видом мовлення (монологічний або діалогічний);
- за адресатним спрямуванням (інституційний та персональний);

- за умов різних настанов і комунікативних принципів (аргументативний, конфліктний та гармонійний);
- за соціально-ситуативним параметром (політичний, військовий, релігійний, медичний, спортивний, науковий, діловий, рекламний);
- за різноманітними характеристиками адресанта і адресата: соціально-демографічний критерій (дитячий, підлітковий, чоловічий, жіночий; соціально-професійний (дискурс моряків, будівельників, шахтарів);
- за функціональною та інформативною складовими (емотивний, оцінний, директивний);
- за критерієм формальності та змістовності (художній, публіцистичний, науковий, офіційний та неофіційний) [12, С. 233–236].

Діалогічний дискурс є одним із домінуючих типів дискурсу. Поняття «діалог» та «діалогічний дискурс» хоч і схожі між собою, але їх варто розрізняти за їх властивими окремо ознаками. О. Селіванова пояснює цей термін як форму мовлення, ситуаційно зумовлене спілкування двох або кількох осіб, у процесі якого мовець стає адресатом, а адресат перетворюється на мовця, адресатом якого є перший мовець за умови визнання учасниками спілкування спільної мети [6, с. 16–26]. Висловлення в діалозі називають репліками [13, с. 299].

Т. Кочетова вважає, що діалог – це форма активної комунікації двох або більше суб'єктів, результатом якої є утворення дискурсу, який складається з послідовних реплік [7].

На думку Н. Формановської діалог – це процес або продукт формування мовленнєвої діяльності двох співрозмовників та включає в себе знання мовця про світ, його погляди, емоції у результаті якого утворюється складний мовленнєвий твір, який відображає комунікативну дію. [11, с. 174–183].

Отже, «діалог» – це найпростіша і класична форма мовленнєвого спілкування, що повинна включати в себе не менше двох учасників, у результаті чого утворюється комунікативний процес, побудований за допомогою послідовних реплік, що будуються у відповідності до теми та змісту розмови співрозмовниками.

Діалогічний дискурс характеризується основною загальною формою існування свідомості людини і конкретним принципом організації мислення та групових процесів, на відміну від діалогу [7].

Діалогічний дискурс розглядається у даній статті як джерело спільної комунікативної діяльності двох або більше осіб, що включає комунікативну настанову учасників мовленнєвої діяльності, загальні фонові знання на різні теми, послідовність викладення думки, що сприяє правильній побудові реплік для того, щоб зрозуміти, про що говориться. Процес діалогічного дискурсу включає в себе обмін комунікативними ролями і фіксується це діалогічним текстом.

Діалог має свою специфічність і структуру. У зв'язку з цими ознаками до процесу вирішення питання типології діалогічних дискурсів варто

ставитися дуже детально. Для її побудови потрібно враховувати різні критерії.

Однією з актуальних проблем у лінгвістичній прагматичі є побудова типології діалогічних дискурсів. Дана проблема має свої певні складнощі, що знаходяться в середині її дослідження, а саме у тому, що включає у себе мовне спілкування з багатьма аспектами.

Х. Гайснер виокремлює п'ять типів ділогів:

- фатичні діалоги слугують для підтримки соціального контакту в суспільстві;
- риторичні діалоги спрямовані на зміну соціально-економічного буття;
- естетичні діалоги дають змогу інтерпретувати дійсність;
- терапевтичні діалоги усувають функціональні перешкоди суб'єктів комунікації;
- метакомунікативні діалоги дають змогу здійснити рефлексію комунікативної поведінки [7].

Г. Бубнова визначає чотири класи ділогів відповідно до змісту тем діалогу та динаміки мовного обміну інформацією, а саме:

- нейтральний діалог-бесіда зі збереженням дистантності й зменшенням дистантності між партнерами;
- діалог-унісон із особистісно-побутовою тематикою;
- діалог-дискусія з нейтрально-абстрактною тематикою;
- подієвий діалог із особистісно-побутовою тематикою, яка емоційно гостро переживається партнерами [7].

Відповідно до класифікації І. Сусова та А. Арістова виділяють чотири різновиди спілкування у діалогічному дискурсі:

- інституційно-виробничий (діловий діалогічний дискурс);
- споживацький;
- сімейно-побутовий;
- сфера дозвілля [9, с. 136].

Щодо визначення потреби в діалозі варто звернутися до терміну експресивна макроінтенція. Макроінтенція – це визначення причин дискомфорту особистості, пошуку підтримки і співучасті партнера у спілкуванні. Увага зосереджується на емоційно-ефективний різновид процес. Такі діалоги утворюють афілятивний тип діалогічного дискурсу.

Blommaert, намагаючись об'єднати в одному факторі мовні й інтеракційні ознаки, визначає два глобальних типи діалогу – інформаційний та інтерпретаційний. Інформаційний характеризується розривом знань між тими, хто перебуває у взаємодії. У інтерпретаційному порівнюються інтерпретації дійсності партнерами зі спілкуванням [13, с. 299].

Потреба пізнання реалізується через інформаційну сферу діалогу. Таку інформаційну сферу спілкування можна назвати ще інтерв'ю. Воно може бути як самостійним, так і бути частиною комплексного діалогічного дискурсу.

Наприклад, якщо один партнер хоче дізнатися певну інформацію про іншого партнера, але таким чином, щоб цей інший партнер про це не здогадався, то у такому випадку звертаються до інтерпретаційного діалогу. За допомогою цього виду діалогу реалізується відтворення бажань особи, яка використовує інтерпретаційний діалог, у виділенні його в соціумі, здійснюється обмін інформацією. Обмін може відбуватися за допомогою дискусії або у формі суперечки.

До наступного типу діалогічного дискурсу відносять інструментальний тип. В основу даного типу входить отримання розпорядження, інструкції. Це діалоги, які наповнені чітким наказом, який виконується виключно в межах, передбачених нормою. [14, с. 237].

Охарактеризовані вище чотири типи діалогу – афіліативний, інтерпретаційний, інтерв'ю та інструментальний, складають основу спілкування осіб-комунікантів, а також структуру соціальної сфери та вподобання і бажання особистості. У даному діалогічному дискурсі ми можемо спостерігати реалізацію кількох макроінтенцій – це комплексний діалогічний дискурс. Починаючи спілкування, партнери можуть навіть не усвідомлювати, чи буде змінена тема, в якому емоційному стані вона буде проходити, а також яким буде загальний висновок даної розмови.

Подані вище чотири типи діалогу по одиниці ми можемо майже не зустріти. У реальному спілкуванні у діалогічному дискурсі поєднується кілька типів діалогу. Тобто, у процесі об'єднання афіліативного типу з інтерв'ю створюються умови для кращої реалізації одне одного. Такі діалоги можуть проходити у формі бесіди або дискусії. Але, наприклад, для досягнення своєї мети комунікант може використовувати замість інтерв'ю образний інтерпретаційний тип діалогу. Така заміна залежить від багатомовної ситуації, що представляє функціональну єдність видів мовної комунікації..

Висновки. Отже, у статті було проаналізовано поняття «дискурс», «діалог» та «діалогічний дискурс». Діалогічний дискурс розглядався як продукт спільної комунікативної діяльності двох або більше осіб, що включає комунікативну настанову учасників мовленнєвої діяльності, загальні фонові знання та тему, що сприяє адекватному сприйняттю того, про що говориться. Охарактеризовано типологію діалогічного дискурсу. Визначено чотири типи діалогу – афіліативний, інтерпретаційний, інтерв'ю та інструментальний, що складають стратегії партнерів-комунікантів. З'ясовано, що на відміну від діалогу, діалогічний дискурс є основною формою існування свідомості людини і універсальною умовою організації як мислення, так і групових процесів.

Перспективи подальших розвідок. Мету подальших розвідок вбачаємо у вивченні більш розширено і детальніше лінгвальних особливостей побутового дискурсу та специфіки квеситива в діалогічному форматі дискурсу, що сприятиме глибшому вивченню проблематики діалогічного дискурсу, його особливостей застосування у процесі спілкування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф.С. Вступ до лінгвістичної генології / Флорій Сергійович Бацевич. – К. : Академія, 2006. – 248 с.
2. Бацевич Ф.С. Нариси з комунікативної лінгвістики : монографія / Флорій Сергійович Бацевич. – Л. : Вид. центр ЛНУ ім. Ів. Франка, 2003. – 281 с.
4. Дейк Т.А. Определению дискурса [Электронный ресурс] / Т. А. Дейк. – Режим доступа : <http://psyberlink.logiston.ru/internet/bits/vandijk2.htm>.
5. Дейк Т.А. Язык. Познание. Коммуникация / Тён Адрианус ван Дейк. – Б. : БГК им. И.А. Бодуэна де Куртенэ, 2000. – 308 с.
6. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс: монография / Владимир Ильич Карасик. – 2-е изд. – Москва : Гнозис, 2004. – 390 с.
7. Котілова Н.А. Діалог та дискурс (логіко-когнітивний аналіз) / Н.А. Котілова // Філософська думка. – № 2. – 2000. – С. 16 – 26.
8. Кочетова Л.Г. Английский рекламный дискурс в динамическом аспекте : дис. ... доктора фил. наук : 10.02.04 / Лариса Григорьевна Кочетова. – Волгоград, 2013 – 438 с.
9. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями і проблеми / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 234 с.
10. Мова, особистості, дискурс. Міжвузівський збірник наукових праць / Тверський державний університет; [відп. ред. І. Сусова]. – Тверь. – 1990. – 136 с.
11. Формановская Н. Основные единицы общения / Н. Формановская ; Речевое взаимодействие и прагматика. – М., 2010. – С. 66 – 92.
12. Формановская Н. Основные единицы общения / Н. Формановская ; Речевое взаимодействие и прагматика. – М., 2010. – С. 174 – 183.
14. Шевченко І. Проблеми типології дискурсу. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен / Шевченко І., Морозова О.; за ред. І. Шевченко. – Харків : Монографія : Константа, 2005. – С. 233 – 236.
15. Blommaert J. Discourse: A Critical Introduction / J. Blommaert. – Cambridge : Cambridge University Press, 2005. – 299 p.
16. Bondarenko Y. Discourse of the Stressed Communication personalities: communicative and cognitive aspects (on the material of modern American prose): dissertation for candidate degree in philology : 10.02.04 / Bondarenko Yana Oleksiivna. – K., 2002. – 237 p.

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом філологічних наук, доцентом кафедри
іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
Заболотною Т.В.*

Стаття надійшла до редакції 01 лютого 2017 року

Oleksandr Kolesnyk
(Kyiv, Ukraine)

INTRODUCING M-LOGIC: BASIC REMARKS ON KEY CONCEPTS

Contrariwise, if it was so, it might be;
and if it were so, it would be;
but as it isn't, it ain't. That's logic.
Lewis Carroll

У статті розглянуто теоретичні основи міждисциплінарних студій, орієнтованих на виявлення системних універсалій у явищах лінгвального, ментального, фізичного, культурного планів. Комплекс положень, що детермінують вибір дослідницького інструментарію та процедур, розглядається як "міфологічна логіка" (M-logic). M-logic спирається на принцип нео-антропоцентризму, принцип енігматичності поступу систем і нечіткий характер їхніх складників, враховує теорію міфологічно-орієнтованого семіозису, використовує нелінійну каузативну логіку аналізу, інкорпорує аналітичні й синтетичні процедури, розглядає мовний код як квантовий феномен.

Ключові слова: система, семіозис, нечітка сутність, квант, синергія.

В статье рассмотрены теоретические основы междисциплинарных исследований, ориентированных на системные универсалии у явлениях лингвального, ментального, физического, культурного планов. Комплекс положений, детерминирующих выбор исследовательского инструментария и процедур, рассматривается как "мифологическая логика" (M-logic). M-logic опирается на принцип нео-антропоцентризма, принцип энигматичности развития систем и нечеткий характер их компонентов, учитывает теори мифологически ориентированного семиозиса, использует нелинейную каузативную логику анализа, объединяет аналитические и синтетические процедуры, рассматривает языковой код как квантовый феномен.

Ключевые слова: система, семиозис, нечеткая сущность, квант, синергия.

The article presents theoretical premises of interdisciplinary studies targeting systemic universalia of lingual, mental, physical, cultural nature. The suggested set of methodological concepts identified as "Mythic logic" (M-logic) employs broad interdisciplinary parallels, encompasses rational-analytic and irrational-synthetic research procedures. The key notions of the suggested approach are neo-anthropocentrism, myth-oriented semiosis theory, fuzzy entities'

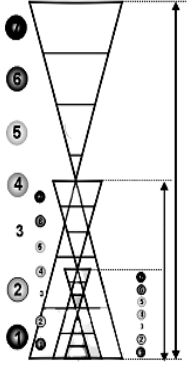
interpretation, recognizing quantum nature of lingual phenomena, causative non-linear logic, enigmatic (fuzzily synergetic) nature of system's development, inverse nature of systems' fluctuations. The said notions are employed in the interdisciplinary analysis and suggest further elaboration of meta-language, dynamic sets of interpretational coordinates, as well as interdisciplinary experimental research.

Key words: *system, semiosis, fuzzy entity, quantum, synergy.*

As the present-day civilization model, marked by globalization and ethnic cultural diversity's demise, ecological crises, hybrid warfare involving informational confrontations etc. faces a systemic bifurcation of either collapsing or quantum evolution, we realize the necessity of a new vision of lingual phenomena. Language as a system and a cultural code appears to function as both a creative tool and a weapon in the said hybrid warfare (an effective means of verbal manipulations and creating fake reality to say nothing of being used as symbolic secondary myth-simulacra, employed to start and fuel conflicts). Recent research in the fields of linguistics [6; 18] and adjacent areas [3; 4; 5; 31; 32; 33; 35] combined with the interdisciplinary approach towards analyzing systems of diverse etiology [12; 13] allow suggesting a set of guidelines (henceforward referred to as myth-logic, M-logic) that outline universalia-oriented, causative-systemic interdisciplinary reconstructions and interpretations of lingual, cultural, and cognitive phenomena.

I. The fundamental premise of M-logic is the principle of neo-anthropocentrism and its expanded version of noo-anthropocentrism [7]. The classical anthropocentric vector of research and world-view modeling as a variation of the "man-the-master" or "man-the-god" myth appears to be largely "technologically oriented" and virtually parasitic in terms of human domination over any other systems on the planet, inevitable exhausting natural resources, and inherently conflicting nature of various interactions involving people. Therefore we speak of the transition towards multi-focal dynamic worldview where HUMANITY is but a link in the network of life while the pragmatics of respective research activities, manufacturing, social processes etc. is subjected to the universal laws of nature (super-system). Due to limitations and associations with the above mentioned negative features we disregard the once prominent notion of "language personality" () and suggest the transition towards the concept of HUMAN as an epistemic constant reflecting its nature as a fractal multi-centered natural system (a micro-cosmos structured and tuned as its macro-counterpart), a subject of energy-information exchange. From the neo-anthropocentric standpoint HUMANS appear as system characterized by the following parameters: type of consciousness (C), dominant cognitive procedures (CP) – hierarchal characteristics; specific use of language as a code (L), as well as social manifestations (SM) determined by individually balanced rational and irrational premises of human nature – synergetic characteristics (Table 1).

Table 1. The matrix of human's universal parameters

	C	CP, operating:	L, in use:	SM, typical role
<i>Homo Sapiens</i>	punctual	within discrete domains or their segments	Fragment of the code	a "functional" executor of scripts limited by "common sense"
<i>Homo Ludens</i>	Linear	within 1 or 2 domains; conceptualization trajectories are limited in variation	A dialect, sub-language	"phatic role-player" in limited scenarios
<i>Homo orientalis</i>	Plane-like	Within domains pertaining to professional activities; conceptualization is mostly "explicitly" metaphoric / metonymic and oriented towards empirical experience or traditional "epistemic myth"	Standard variant of a language as a "code by default"	Analytical researcher / instructor- "transmitter"
<i>Homo loquens</i>	volu- metric (socialized)	Within the field of a worldview employing metaphoric / metonymic conceptualization models	Several languages and functional styles (including professional sub-languages)	Effective "lingual personality"-communicator, an "auto-promoter" of oneself and one's activities / products
<i>Homo faber</i>	torus-like (group-shared)	Hyper-conceptualization employing irrational (sensible) models like allusions and connecting to conceptual spaces of other groups of people	Discourse-creating, free lingual modeling and communication	leader / coordinator for various lingual / ethnic groups
<i>Homo magister</i>	Volu- metric torus-like (social)	Multidimensional conceptualization within dynamic sets of coordinates, employing	Perceiving (feeling, using for analytics and	Nation-scale leader, creator of doctrines /

		oxymoron-type models and axiological concepts for choosing the vector of the generated conceptual system's development	creative purposes) multi-code interactions within the field of semiosphere	images of the world / modifier of the code etc.
<i>Homo Deus</i>	Stream-like (planetary)	Multi-vectored rational-irrational procedures covering "conceptual inversions" as systems' recurring "rebooting", noospheric and extra-noospheric energy-information interactions etc.	Synthetic rational-irrational verbal modeling of alternative realities	Leader at the world-scale, precedent-setting personality, creator of cultural patterns etc.

Henceforward any lingual and speech activities are treated off as synergetic developments occurring in poly-dimensional systemic interactions mediated by codes of diverse etiology. While analyzing lingual data we consequently suggest employing multiple interpretational matrices that encompass arguably contrary (polar) inchoative concepts, parametric and categorical allowances, as well as accessing semiosphere as a quantum continuum.

II. Various lingual and speech phenomena are considered within the framework of the myth-oriented semiosis theory [6] which therefore appears to be the focal point of M-logic. We regard mythic space (MS) as a container of basic axiomatic operators determining multi-vectored categorization and rationalization of the world or construing alternative worlds. As any attempt or rationalization or deep analysis carried out within one paradigm or under pre-set epistemological conditions inevitably reaches an indemonstrable axiomatic judgment, we speak of irrational "mythic" determinism of verbal designation processes and respective cognitive / conceptualizing procedures. Thus M-logic reflects a fundamental paradox of human cognition: striving to analytically rationalize phenomena, events and their causes humans refer to a database of previous experience that mostly lacks explicit empirical proof [26]. From the standpoint of systems' hierarchical correlation, subsystems of lower level lack both data and instrumental potential to comprehend the patterns and mechanisms of energy-informational exchange run by the super-systems the latter becoming the subjects of faith, myth, axiology, axiomatic assumptions etc. On the other hand, verbally encoded information correlates with once relevant and allegedly real states of affairs thus turning the verbally represented mythic space into a container of the world's "default configuration" as well the container of initial categorizing matrices.

The above mentioned property of verbal signs is related to the structure of their inner form. As the lingual units' inner form is traditionally associated with their etymology we suggest etymological reconstructions of the concepts' names on the basis of the Indo-European stems' polysemantic nature and employing typological and morphonological analogies. As a result we identify elliptical textual-iconic programs of respective objects' basic parameters and default functions in their relation to myth (Cf. the statement by O.F. Losev arguing for

every word's being a myth [17]) as a primary matrix of the world. The iconicity of these semantic "code-ons" is understood as the connection between the physical nature of lingual signs' material carriers' (sound-waves with specific parameters) and denoted objects / phenomena while the former are considered as the substitutes of direct informational modeling practices once (hypothetically) exercised by previous civilizations. Both informational modeling (ritual practices) and lingual signs' impact irradiation employ the mechanism of fractal expansion.

III. Although the constituents of MS are traditionally considered as "unreal" and their verbal representations are recognized as "zero-reference" lingual signs we insist that the nature of the objects of reference is not necessarily sensibly perceivable thus connecting the verbally encoded information with priorly acquired experience commonly associated with myth. In this regard we speak of relativity and "fuzzy" nature of both mythic phenomena in their ontology, their mental interpretations and verbal representations [36]. Thus we employ the notion of "fuzzy entity" (FE) to refer to both elements of MS and phenomena inaccessible via standard rigid logic [11]. Sets of EFs' conceptualized features (as well as respective energy-information quanta) form clusters with flexible (dynamic, diffuse, "fuzzy") contours shaped by causative, associative, partitive and locative-transformational attractors: Δa_n (ontological features), Δb_n (functional features), Δc_n (axiological features), Δd_n (locative features), where n - stands for the degree of a feature's manifestation within a changeable range. The range of informational transformations can be defined provided we metaphorically reconsider the formula of current strength $I = U / R$, where "voltage" U refers to the difference between "semantic potentials" (distance between contrary semantic features encoded in the lingual signs' inner form); "resistance" R is considered as a set of semantic modifiers, elements of lingual and extra-lingual context responsible for profiling a respective concept's structure, inverting it or generating a certain noematic sense. In its turn, "current strength" $I = x_n$ becomes an index of a lingual unit's feature's manifestation degree that results into perlocutive effects. All inner-systemic developments are regarded in multidimensional perspective rather than traditional linear (syntagmatic) sequences of signs and meanings. In particular, we speak of verbal signals' quanta (with their respective mental and electro-chemical correlates) that generate flux-and-fluid noematic senses within dynamic coordinates, pre-set by the super-system (universal laws of nature) as $\Delta a_n :: \Delta b_n$ (hierarchical plane defined by "programs" and "resources" of FEs' existence) and $\Delta c_n :: \Delta d_n$ (synergetic plane constituted by expected FEs' assessments and transformations in physical / mental spaces) (Fig. 1a). FEs' "expected configuration" in fact never appears to be a scaled copy of the super-system's structure. Interactions of people and ethnic (professional, sub-cultural etc.) groups marked by resonance / interference phenomena, generate semantic fields that function as attractors or repellers and modify FEs' configurations (Fig. 1b). In this context the classical idea of a field as a vectored value $\vec{E}(x,y,z,t)$ determined by measured quantitative spatial parameters in a 3-D space transforming in time (t) becomes $\vec{E}(Mx,y,p,q,s,t)$ or $\vec{E}(Rx,y,p,q,s,t)$, where x stands for living being / human, y - object / artifact, p - human's action, q - object's action, s - space, t -

time, M - operator "mythic", R - operator "real" [27], while x and y demonstrate profiled sets of features Δa_n , Δb_n , Δc_n , Δd_n . Thus in each segment of the field (MS, semiosphere etc.) lingual designations of FE highlight contextually-historically relevant quanta of features.

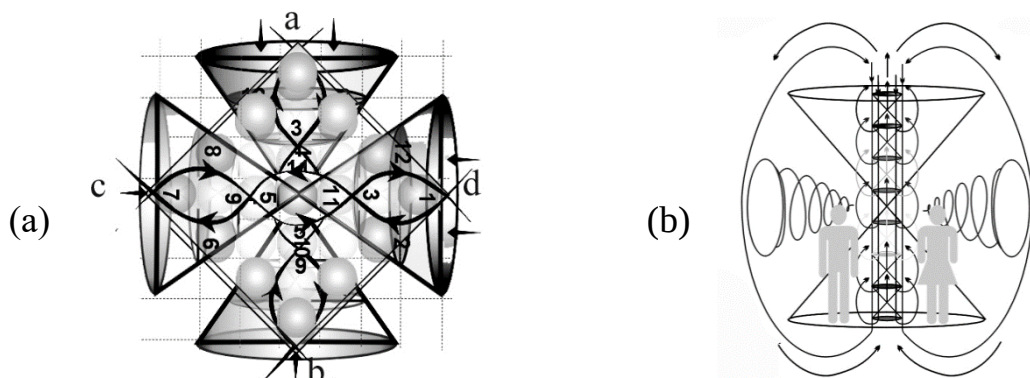

Figure 1. Semantic matrix of a "fuzzy entity": (a) – model of a noematic quantum; (b) – noematic quantum as a segment of a field

IV. Speaking of the quantum nature of linguistically mediated informational fields we employ the following analogies and extrapolations. Ontologically any field appears to be an information carrier while its fluctuations are determined by a collective impact of wave-irradiating subjects. At the cellular level fields are generated by unbalanced chromatin [2]. Likewise, semantic fields are generated by sounds unbalanced in dynamic speech activities or by neural signals of electro-chemical origin. Thus we speak of semantic fields' rather physical, material nature which is responsible for their functioning as dialectic attractors, shapers of cultural patterns and alternative realities.

Registering the wave nature of both lingual code-ons' carriers (sounds) and their inner form we associate the latter with wave-like neural processes pertaining to perception, interpretation and transmitting of information [14, c.248–253]. Our hypothesis is that interpretation of lingual signs with certain parameters of their outer form (sign carrier) requires interpretational tools with similar "tweaks" i.e. genetically coherent higher neural activities employing the mental correlates of etalon signs-interpretants, the latter being similar combinations of amino acids, modes of electric signals passing through neural tissue and the character of the traces left on this tissue by the impulses [14, c.259–264]). We draw further analogies regarding the similarities of the signs' outer forms' energetic potential capable of triggering expected biochemical reactions (streaks of reactions) while interpreting both sound and graphical signs. As the cells of living systems emanate energy, we regard the products of semiotic and communicational activities as the source of energy streams that resonate and generate semantic fields. These physically mediated fields we consider the basis of "collective mind", group stereotypes, national worldview etc. In this context we reinforce the idea of semiosphere's binary nature which is acoustically-wave and mentally-field at the same time [11].

Consequently we speak of a lingual sign's energy as a minimum set of features realized via morpho-phonemic clusters as waves with specific amplitude,

frequency and strength. A set of this kind capable of modifying a segment of the collective field is hereafter identified as a lingual quantum τ^l . AS lingual quanta allocated in various zones of the informational field are rather variable, quantum parameters of code-ons representing elements of MS (mythic concepts and mythic scenarios) reveal similarities to soliton waves: their structure is dynamic yet more rigid thus allowing their functioning as micro-matrices responsible for quantization of other verbal and conceptual entities [8].

V. The priorly discussed quantum nature of lingual and conceptual phenomena leads to remarks on causative yet non-linear logic of informational interactions. Within the M-logic concept time (t) is regarded merely as a conventional marker of objects' spatial (matter) / energetic (quantum) transformations. We also support the concept of informational spaces' stream-like dynamics implying the hyper-allocation of causative factors as well as irrelevance of spaces' temporal segmentation. Thus M-logic allows accessing the entire database of human semiosphere targeting universal patterns of informational exchange and respective lingual codes' parallels. On the other hand, M-logic considers contrary inchoative informational quanta involved in conceptualization / modeling of worlds (conceptual oxymorons like ORDERED CHAOS, LIVING DEAD, and DARK LIGHT etc.) and addresses wave-like semio-genesis as a means and manifestation of cognitive projections of the multitude of possible worlds and realities.

VI. All transformations unfolding in spaces / worlds of diverse etiology follow the pattern of open systems' development and occur at bifurcation points. In this respect M-logic considers all developments as enigmatic. Enigmatic phenomena (EP) are determined by implicit connections between systems, fuzzy (vague or hidden) parameters of objects involved in scenarios [9]. Variable and therefore fuzzy, unpredictable contours of expected informational developments caused by irrational (mythic or super-systemic and thus unknown) reasons prevent structures of "future experience" from being included into traditional rigid navigational coordinates within a certain worldview. Therefore we regard an EP as both a marker of a system's entropy and a trigger of dynamic (arguably evolutionary) transformations. Considering the universal laws of similarity (fractal expansion), causality and cyclic development we register enigmatic nature of systems' development vectors in any segment of time-space for this property appears to be super-systemically preset and fractally copied at various levels of existence.

In the context of non-rigid categorization and mythic operators' impacting communication and world-modeling, verbally mediated quantum transitions that involve PEs appear as:

$$\begin{array}{l}
 \forall (\text{scen } n') \\
 \text{IN } x (R/M) \sum a_n b_n c_n d_n \\
 \text{trans}(\Delta \varepsilon / MSa_0 b_0 c_0 d_0) \\
 \text{OUT} \\
 \Delta x (R/M) \sum a_{n+1} b_{n+1} c_{n+1} d_{n+1} \\
 \exists (\text{scen } \Delta n') \\
 \text{IN } x (R/M) \sum a_{?} b_{?} c_{?} d_{?} \\
 \text{trans}(\Delta \varepsilon / MSa_0 b_0 c_0 d_0) \\
 \text{OUT} \\
 \Delta x (R/M) \sum a_{?+1} b_{?+1} c_{?+1} d_{?+1}
 \end{array}
 \left. \vphantom{\begin{array}{l} \forall (\text{scen } n') \\ \exists (\text{scen } \Delta n') \end{array}} \right\}$$

This reads: for any variant of scenario n' involving a real or mythic object x and employing verbalized data on its ontological (a), functional (b), locative-temporal (d) and axiological (c) features revealed to a degree n , provided there is a set of causative factors (an impulse, energy $\Delta\epsilon$) and the influence of mythic basic operators that outline the said object's prototype parameters ($MSa_0b_0c_0d_0$), the scenario results into the object's expected transformation reflected in its parameters' change $a_{n+1}b_{n+1}c_{n+1}d_{n+1}$ there is yet an unpredicted scenario $\Delta(n')$, characterized by fuzzy / unknown data at the "input stage" and an unexpected transformation of the object at the "output stage". If the system undergoes positive adaptive transformation (scen $\Delta(n') = 1$) the following quest-type scenario sequence unfolds: scen $n' \rightarrow$ scen $\Delta(n') \rightarrow$ scen $n'+1$, where states of affairs are close to the expected ones.

If the scenario fails due to the lack of data, object's parameters' deterioration or failing to achieve the expected goal, then: scen $n' \rightarrow$ scen $\Delta(n') \rightarrow$ scen $n'\infty$, i.e. the scenario re-occurs with different input data or: scen $n' \rightarrow$ scen $\Delta(n') \rightarrow$ scen $-n'$, i.e. the object is annihilated.

As the object x is not the only "fuzzily parametric" participant of scenarios we exercise the idea of scenarios' virtually unlimited range of variation. The degree of objects' parameters' variation Δ largely depends on characteristics of lingual signs that designate it, primarily on account of their semantics possible multiple interpretations.

VII. Except for bifurcations in open systems' development their other fundamental property is inverse successions in fluctuations. Inversions are mostly caused by excessive level of hierarchically diverse unbalanced systems' entropy and their adaptive metamorphoses determined by universal laws of development [1; 20]. M-logic exercises the mythic principle "above is as below" and traces common features in various systems' componential rearrangements targeting primarily re-orientation of semantics and senses as well as respective spaces' transformations. An example of a large-scale culturally relevant inversion is historic migration of MS from the nuclear segment of worldviews to their periphery and back.

We approach inversion as a universal pattern of lingual code's functioning, quantizing information and transformations within verbally construed worlds. Respective semiotic procedures are realized as inverse patterns unfold during mythically determined categorization:

$[SYSa^n b^n c^n d^n] \rightarrow [SYSa^{n(inv)} b^{n(inv)} c^{n(inv)} d^{n(inv)}] \rightarrow INV [SYSa^n b^n c^n d^n]$, that means a change of one or several basic parameters of a system to a certain degree. We identify the following typical systemic inversions

1) $[SYSa^n b^n c^n d^n] \rightarrow [SYSa^{-n} b^{-n} c^{-n} d^{-n}] \rightarrow [SYSa^{n'} b^{n'} c^{n'} d^{n'}]$, which means that one or several system's parameters acquires a contrary value. As a demonstration, consider a correlation of Christian mythology :: alternative / imaginary worldview that reflects a set of super-segmental conceptual "reorientations" triggering transformations at lower levels of respective worlds' structure.

2) $[SYSa^n b^n c^n d^n] \rightarrow [SYS A^{n(inv)} (b^n c^n d^n)] \rightarrow (A^{n'})[SYSa^n b^n c^n d^n]$, which means that one of system's parameters turns into a "dominant profile" that

provides specific (ethnic, professional, subcultural etc.) colouring for the whole system.

Therefore, we consider inversion a poly-etiological universal characterizing the functioning of open systems allowing them to "reboot", "return to default settings", "defragment itself" when previous settings become no longer effective and hinder its adaptive development. Being a dynamic configuration update, inversion does not undermine system's integrity and sustainability, allowing it to adapt, evolve and fulfill required functions. System's inverse adaptive rearrangements often cause transformations of its polar segments: for instance, we witness parallel "de-mythologizing" of simulacra imposed by dominant ideological systems and "re-mythologizing" of present-day culture in the sense of searching for eco-centered patterns of humans' interaction with the world on the basis of reconstructing historically prior cultural experience. Inversion can be regarded as both a manifestation of evolution and a result of invasive manipulative practices.

Thus, M-logic appears to be a set of methodological concepts that aim at expanding the scope of studying and interpreting lingual data. The said approach employs broad interdisciplinary parallels, encompasses rational-analytic and irrational-synthetic research procedures. The key notions of the suggested approach are neo-anthropocentrism, myth-oriented semiosis theory, fuzzy entities' interpretation, recognizing quantum nature of lingual phenomena, causative non-linear logic, enigmatic (fuzzily synergetic) nature of system's development, inverse nature of systems' fluctuations. The said notions are employed in the interdisciplinary analysis and suggest further elaboration of meta-language, dynamic sets of interpretational coordinates, as well as interdisciplinary experimental research.

REFERENCES

1. Гандзюра В. П. Концепція шкодочинності в екології / В.П. Гандзюра, В.В. Грубінко. – К. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – 144 с.
2. Гурвич А.Г. .Теория биологического поля / А.Г. Гурвич. – М. : Советская наука, 1944. – 156 с.
3. Клименюк А.В. Синергетические архетипы саморазвития личности и социально–исторических процессов / А.В. Клименюк // Україна–Європа–Світ: Міжнародний збірник наукових праць. – Серія : Історія, міжнародні відносини. – Вип. 3. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ імені В. Гнатюка, 2009. – С. 117–133.
4. Клименюк А.В. Модели концептосферы и механизмов когнитивного мышления индивида / А.В. Клименюк // Наукові записки. – Вип. 81 (3). – Серія: Філологічні науки (мовознавство) : У 4 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – С. 88–104.
5. Клименюк А.В. Знание, познание, когниция: Монография / Александр Валерианович Клименюк. – Тернополь : Підручники і посібники, 2010. – 304 с.

6. Колесник О.С. Лінгвосеміотика міфологічного простору: дис. ... докт. філол. наук : 10.02.15 / Олександр Сергійович Колесник; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2012. – 548 с.

7. Колесник О.С. Від міфосеміотики до нео-антропоцентризму у лінгвістиці/ О.С. Колесник // Наукові записки. – Серія: філологічні науки (мовознавство). – Вип. 137. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. – 2015. – С. 435–440.

8. Колесник О.С. Міфологічно орієнтований семіозис в аспекті квантової лінгвістики / О.С. Колесник // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 740–741. – Германська філологія. – Чернівці : Видавничий дім «РОДОВІД», 2015. – С. 80–85.

9. Колесник О.С. Енігматичні феномени в аспекті міфологічно орієнтованого семіозису / О.С. Колесник // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 751. – Германська філологія. – Чернівці : ЧНУ ім. Ю. Федьковича, 2015. – С.191-203.

10. Колесник О.С. Інверсивні процеси у поступі відкритих систем: мова, міф, культура // *Studia Philologica* (філологічні студії). – Вип.5. – К. : Київ. Ун-т ум. Б. Грінченка, 2015. – С. 9–16.

11. Колесник О.С. «Нечіткі сутності» в міфологічному просторі: лінгвосеміотичний та універсологічний контури / О.С. Колесник // Наукові записки. – Вип. 146. – Серія: філологічні науки. – Кіровоград : Видавець Лисенко В.Ф., 2016. – С.16–22.

12. Колесник О.С. Універсальні закономірності поступу відкритих систем : мова, міф, культура / О.С. Колесник // Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики. – № 1-2 (11-12). – Чернівці : Видавничий дім «Родовід», 2016. – С. 292–298.

13. Колесник О.С. Мова та міф у вимірі міждисциплінарних студій : Монографія / Олександр Сергійович Колесник. – Чернігів : Десна-Поліграф, 2016. – 240 с.

14. Концепции современного естествознания / В.В. Горбачев. – М. : ООО Изд. дом «ОНИКС 21 век» : ООО Изд-во «Мир и Образование», 2003. – 592 с.

15. Курдюмов С.П. Структуры будущего: синергетика как методологическая основа футурологии / С.П. Курдюмов, Е.Н. Князева // Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве. – М. : Прогресс-Традиция, 2002. – 496 с.

16. Леви-Брюль Л. Первобытное мышление / Л. Леви-Брюль; [Пер. с франц.]. – М. : Атеист, 1930. – 340 с.

17. Лосев А. Ф. Диалектика мифа / Алексей Федорович Лосев. – М. : Правда, 1990. – 560 с.

18. Манакін В.М. До питання про універсальні смисли в семантиці слів / В.М. Манакін // Проблеми зіставної семантики. – Вип. 8. – К. : КНЛУ. – 2007. – С. 3–8.

19. Налимов В.В. Спонтанность сознания. Вероятностная теория смыслов и смысловая архитектура личности / Василий Васильевич Налимов. – М. : Наука, 1989. – 287 с.
20. Поляков В.А., Колесник М.А. Инверсология / В.А. Поляков, М.А. Колесник. – Кировоград : Полиграф-Сервис, 2015. – 112 с.
21. Хакен Г. Синергетика. Иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах / Г. Хакен. – М. : Мир, 1985. – 420 с.
22. Шредер М. Фракталы, хаос, степенные законы / Манфред Шредер. – Ижевск : НИЦ «Регулярная и хаотическая динамика», 2001. – 528 с.
23. Щур Г.С. Теории поля в лингвистике / Георгий Семенович Щур. – М. : Наука, 1974. – 256 с.
24. Fundamentals of Fuzzy Sets / Dubuis Didier, Prade Henri, eds. – New York : Springer Science+Business Media, 2000. – 650 p.
25. Gadamer H.-G. Wahrheit und Methode: Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik / Hans-Georg Gadamer. – Tübingen : Mohr, 1965. – xxiv, 524 S.
26. Gödel K. A Remark about the Relationship Between Relativity Theory and Idealistic Philosophy / Gödel, K. A // Albert Einstein, Philosopher–Scientist; [Ed. by Paul Arthur Schilpp]. – Library of living Philosophers. – Vol. VII. – Open Court Publ. – 1949. – P. 557–562.
27. Griffin M. An Expanded, Narrative Algebra for Mythic Spacetime / Michael Griffin // Journal of Literary Semantics. – 2001. – №2. – Vol. 30. – P. 71–82.
28. Hintikka J. Knowledge and belief : an introduction to the logic of the two notions / J. Hintikka. – Ithaca : Cornell University press, 1962. – 172 p.
29. Hintikka J. Die Intentionen der Intentionalität. / J. Hintikka // Semantik und Ontologie. – Göttingen, 1975. – S. 65–95.
30. Hintikka J. Exploring possible worlds / J. Hintikka // Possible worlds in humanities, arts and sciences : Proceedings of Nobel Symposium 65. – Berlin : Mouton de Gruyter. – 1989. – P. 52–73.
31. Iser W. The Fictive and the Imaginary: Charting Literary Anthropology / W. Iser. – Baltimore, L. : The John Hopkins University Press, 1993. – 342 p.
32. Kirk G.S. Myth: Its meaning and functions in ancient and other cultures / G. S. Kirk. – Cambridge, 1970. – 807 p.
33. Kolesnyk. O.S. Verbal Modelling of Alternative Worlds from the Standpoint of the Myth-Oriented Semiosis Theory / Oleksandr Kolesnyk // Kalba ir kontekstai. – Vol VII (1). – Part 1. – Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas, Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2016. – P. 248–255.
34. Lohndal T. More on Scope Illusion / Terje Lohndal // Journal of Semantics. – 2010. – Vol. 27. – # 3. – P. 399–407.
35. MacShane J. Cognitive development. An Introduction. Processing approach / J. MacShane. – Oxford : Oxford University Press, – 1991. – 378 p.
36. Zadeh L.A. A fuzzy-set-theoretic interpretation of linguistic hedges / Lotfi Zadeh // Journal of Cybernetics. – 1972. – #2. P. 4–34.

Євгенія Костик
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНА НЕОДНОЗНАЧНІСТЬ АНГЛІЙСЬКИХ ПАРЕМІЙ

Стаття присвячена особливостям семантико-стилістичної неоднозначності англійських пареміологічних одиниць. Лінгвістичний аспект вивчення паремій являє собою особливий інтерес для дослідників на сучасному етапі розвитку наукових знань. Детерміновано сутність понять «паремія», «прислів'я» і «приказка». Семантико-стилістичні засоби англійських паремій розглянуто у трьох основних аспектах: фонетично-стилістичному, лексико-синтаксичному і лексико-семантичному. Дослідження вказаної проблеми дозволило визначити, що прислів'я і приказки англійської народної культури відрізняються своєю стилістичною, лексичною і фонетичною структурою.

Ключові слова: паремія, прислів'я, приказки, семантико-стилістична неоднозначність, семантико-стилістичні засоби, фонетично-стилістичний аспект, лексико-синтаксичний аспект, лексико-семантичний аспект.

Статья посвящена особенностям семантико-стилистической неоднозначности английских паремиологических единиц. Лингвистический аспект изучения паремий представляет собой особый интерес для исследователей на современном этапе развития научных знаний. Детерминировано сущность понятий «паремия», «пословица» и «поговорка». Семантико-стилистические средства английских паремий рассмотрено в трех основных аспектах: фонетически-стилистическом, лексико-синтаксическом и лексико-семантическом. Исследование указанной проблемы позволило определить, что пословицы и поговорки английской народной культуры отличаются своей стилистической, лексической и фонетической структурой.

Ключевые слова: паремия, пословицы, поговорки, семантико-стилистическая неоднозначность, семантико-стилистические средства, фонетически-стилистический аспект, лексико-синтаксический аспект, лексико-семантический аспект.

The article is devoted to the features of semantic and stylistic ambiguity of English paroemias. The analysis of the linguistic aspect of paroemias has become of special interest in the context of current scientific knowledge. The essence of concepts «paroemia», «proverbs» and «sayings» are determined. The semantic and stylistic means of the English paroemias are considered in three main aspects: phonetic-stylistic, lexical-syntactic and lexical-semantic. The analysis of the issue showed that proverbs and sayings of the English folklore differ in their stylistic, lexical and phonetic structure.

Key words: *paroemias, proverbs, sayings, semantic and stylistic ambiguity, semantic and stylistic means, phonetic-stylistic aspect, lexical-syntactic aspect, lexical-semantic aspect.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. У контексті сучасних лінгвістичних досліджень актуальним питанням постає взаємозв'язок мови і культури. Культурна специфіка мовних одиниць завжди викликає підвищений інтерес науковців, так як можна дізнатись про різні сторони та рівні прояву певного культурного явища у мові [3, с. 251]. В мові одухотворяється весь народ, вся його батьківщина, тому вона віддзеркалює як матеріальні сторони життя народу (географічне положення, клімат, побут), так і духовні сторони носіїв мови (мораль, систему цінностей, менталітет, національний характер тощо). Одним з елементів культури, який допомагає нам краще усвідомити національну культуру, є фольклор, до якого належать і тексти малої форми – паремії.

Розглядаючи мовну специфіку паремій, необхідно зазначити, що особливості мови виражаються через прислів'я та приказки, які є безмежним мовним багатством народу, що створювалось упродовж віків, оскільки в них міститься багатовіковий досвід його суспільного розуму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє зазначити, що вказана проблема знайшла певне висвітлення у дослідженнях вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема питаннями теорії фразеології і пареміології займалися Л. Авксентьев, М. Алефіренко, В. Архангельський, Л. Булаховський, В. Виноградов, В. Гак, В. Жуков, О. Мелерович, В. Мокієнко, Г. Пермяков, Л. Скрипник та інші. А. Альохіна, Н. Амосова, Ш. Баллі, О. Кунін, О. Смирницький, Л. Сміт досліджували фразеологію англійської мови. Компаративним дослідженням англійських та українських паремій займалися О. Дуденко, Є. Костик, О. Орловська, І. Патен, А. Пендешук та ін.

Проте, проблема семантико-стилістичної неоднозначності англійських пареміологічних одиниць залишається відкритою для багатьох науковців і потребує більш детального аналізу щодо її вивчення.

Метою статті є аналіз семантико-стилістичної неоднозначності англійських пареміологічних одиниць.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У сучасних наукових лінгвістичних дослідженнях тлумачення паремій визначають по-різному. Одні характеризують їх як «короткі влучні вислови, які образно та лаконічно передають нащадкам висновки з життєвого досвіду багатьох поколінь предків» [5]; інші як «стійкі афористичні вислови, що у стислій, точній формі висловлюють думку про певні життєві явища, реалії дійсності, людські риси, вчинки у їх характерних і специфічних ознаках» [6]. Проте об'єднує їх те, що це невеликі за обсягом жанри усної народної творчості.

Для визначення лінгвістичного статусу паремій найбільш доцільним вбачається використання у межах нашого дослідження терміну текст малої форми, оскільки його специфіка полягає у відсутності чіткої фабули, структурно-композиційних параметрів звичайних текстів, зафіксованого авторства та дійових осіб. Паремії є об'єктом вивчення окремої маргінальної галузі на межі мовознавства (зокрема, фразеології) і фольклористики – пареміології. Пареміологія – наука, що вивчає паремії (прислів'я), їх дослідження і пояснення [4].

Паремії відрізняються своєю граматичною, семантичною і стилістичною будовою. Розглядаючи такі паремії як прислів'я і приказки можна дефініювати їх по-різному: прислів'я виражає закінчену думку, тобто загальне судження; приказка – короткий образний вислів, тобто судження часткового характеру [3, с. 252]. Суттєвим аспектом цих висловів є стислість і відтворюваність, тому вони легко запам'ятовуються і стають частиною суспільної свідомості. Багатослівність у прислів'ях і приказках простежується в порівняно небагатьох одиницях. Як свідчить фактичний матеріал, і англійська, і українська лінгвокультури цінують небагатослів'я як кількісну рису говоріння [4].

Порівнюючи паремії англійської та української мов можна сказати, що вони можуть бути подібними за лексичним складом, комунікативним значенням та стилістичним забарвленням, та все ж значна їх частина має свої особливості і відповідник у порівнюваній мові часто буває тільки приблизним [3, с. 253].

На думку М. Алефіренка, семантико-стилістичними ресурсами, або художніми засобами, послуговуються не стільки для увиразнення мовлення, скільки для втілення змісту. Такі способи організації змісту прислів'їв і приказок, як метафора, персоніфікація, порівняння, градація, використовуються передусім для того, аби яскраво, образно і точно виразити узагальнене значення [1, с. 250]. Тому, можна зазначити, що лаконічність, змістова наповненість, структурно-композиційна завершеність паремій сприяють їхньому активному використанню в художньому мовленні задля реалізації тих чи інших стилістичних функцій, задля досягнення відповідного семантико-стилістичного ефекту.

Семантико-стилістичні засоби у пареміологічному складі англійських паремій можна розглянути у трьох основних аспектах:

- фонетично-стилістичному (де рима, алітерація та асонанс виступають стилістичними засобами);
- лексико-синтаксичному (у якому стилістичними засобами розглядаються повтор та зіставлення);
- лексико-семантичному (для якого характерними є метафора, метонімія та епітет).

У фонетично-стилістичному аспекті характерні такі виразні засоби як рима, алітерація, асонанс, які підвищують прагматичний ефект висловлювання та посилюють його емоційність за допомогою звукового оформлення, де рима відображає співзвуччя закінчень (*англ. «Self done is well*

done» / укр. – «Добре робиться те, що робиться своїми руками»; англ. «A little pot is soon hot» / укр. – «Дурня легко вивести із себе»), алітерація – повторюваність однакових приголосних звуків (англ. «Look before you leap» / укр. «Не знаючи броду, не сунься у воду»; англ. «No sweet without some sweat» / укр. «Пороби до поту, той поїси в охоту»), асонанс – повторюваність однакових наголошених голосних звуків у рядку або фразі (англ. «Good health is above wealth» / укр. «Найбільше багатство – здоров'я»; англ. «One must howl with the wolves» / укр. – «З вовками жити – по-вовчому вими»). Такі виразні засоби загалом сприяють кращому запам'ятовуванню й відтворюваності, а в межах прозового твору надає йому певних ознак поетичності.

Лексико-синтаксичний аспект виражається за допомогою лексичних і евфонічних виразних засобів, таких як повтори, зіставлення і перифрази. Для повтору характерні повторення в певній послідовності однакових звуків, слів і фраз, у яких повторювані лексеми можуть стояти як на початку, всередині, такі і в кінці паремій, інколи двох або трьох лексем (англ. «A bargain is a bargain» / укр. – «Угода є угода»; англ. «A man is a wolf to a man» / укр. – «Людина людині вовк»). У зіставленні відображається порівняння щось із чим-небудь або між собою (англ. «A bird in hand is worth two in bush» / укр. «Краще синиця в руках, ніж журавель в небі»; англ. «He that never climbed, never fell» / укр. – «Не пізнавши зльотів, не визнаєш і падінь»). Особливого значення у зіставленні слід надавати антонімічним зіставленням, які часто використовують у компаративних пареміях надаючи їм більш чіткого зображально-виражального значення.

Лексико-семантичний аспект характеризує об'єднання лексичних одиниць певної частини мови за спільністю інтегрального компонента значення. Характерною ознакою тут виступає людське прагнення за допомогою фольклору висловити усю сукупність уявлення, які містяться у її розумі. Ця сукупність уявлення міститься у словниковому складі кожної мови, і треба зауважити, що кожен народ має своє світобачення та уявлення, притаманне лише представникам цієї мовної групи. Воно відрізняється від інших і має індивідуальні особливості і тому ці розходження особливо помітні у відношенні естетичних та моральних оцінок світу. Неможливо звести до єдиного безперечного поняття все те, що люди розуміють під красою, лихом, добротою, любов'ю, доброчинністю, скупістю, щедрістю.

Паремії ситуативні не тільки вживаються в конкретній ситуації, але й самі цю ситуацію моделюють чи означають. Замість довгого витлумачення ситуації такі усталені конструкції дають змогу описати її одним реченням, наділяють її потужним зображально-виражальним потенціалом. Такий потенціал виражається різними мовними тропами, зокрема характерними для них є: метафори – художні засоби, що полягають в переносному вживанні слів або виразів на основі аналогії, схожості або порівняння (англ. «Two heads are better than one» / укр. «Одна голова добре, а дві краще»); епітети – художнє означення, що підкреслює характерну рису, визначальну якість явища, предмета, поняття, дії (англ. «A fair face may hide a foul heart» / укр.

«Янгольський голосок, та чортова думка»); метонімії – тропи у поетичній і звичайній мові, в основі яких лежать перенесення назви одного поняття на інше, що перебувають з ним у певному взаємозв'язку (англ. «A honey tongue, a heart of gall» / укр. «На язичі медок, на думці льодок»). Саме вони увиразнюють художньо-зображувальний компонент в англійських прислів'ях та приказках кожного народу.

Досліджуючи лексико-семантичний аспект англійських паремій можна констатувати, що більшість науковців схильні розглядати їх класифікуючи за тематикою. Зокрема, одні науковці, узагальнюючи класифікацію фразеологізмів за джерелом походження, поділили їх на дві групи – умовні (відображають явища природи, тваринний та рослинний світ, фізичний та психічний стани людини) і природні (відображають факти матеріальної та духовної культури того чи іншого народу). Інші вважають, що основним джерелом виникнення паремій є життя та діяльність людей. У сучасних лінгвістичних дослідженнях знаходимо класифікацію паремій, у якій відображається як сфера людської діяльності, внутрішні і зовнішні якості людини, характер, сімейний побут, духовні та матеріальні цінності людини тощо. Зокрема, І. Дюкарева у дослідженні про семантичну класифікацію англійських та українських паремій [2] наближено виокремила прислів'я, класифікуючи їх за такими тематичними групами:

1) соціальна сфера (англ. «Black plum is as sweet as white» / укр. «Одного поля ягоди»; англ. «To live cat-and-dog life» / укр. «Кому що, а курці просо»);

2) характер, моральні якості та недоліки, які поділено на такі підгрупи: підступність (англ. «The leopard can't change its spots» / укр. «Вовк лине, а натури не міняє»), хвалькуватість (англ. «As brave as lion with a lamb» / укр. «Молодець серед овець, а на молодця і сам вівця»), упертість (англ. «You cannot make a crab walk straight» / укр. «Став, як окунь проти води»), легковажність (англ. «It's a bold mouse that nestles in the cat's ear» / укр. «Не клади вовку пальця в рот»), пихатість (англ. «A fly on the wheel» / укр. «Сказано: велика птиця – горобець»), нерішучість (англ. «To beat about the bush» / укр. «Такому й муха на заваді»), жадібність (англ. «Too much pudding will choke the dog» / укр. «Заліз кіт на сало та кричить: «Мало!»), нахабство (англ. «What can you expect from a hog but a grunt?» / укр. «Ти йому по-свійськи, він тобі по-свинськи»), хитрість (англ. «As slippery as an eel» / укр. «Слизький як вугор»), розсудливість (англ. «A close mouth catches no flies» / укр. «Добрий собака на вітер не гавка»);

3) життєвий досвід (англ. «Gather your rose buds while you may» / укр. «На вербі груші, а на осичі кислиці не ростуть»; англ. «There are as good fish in the sea as ever came out of it» / укр. «Волом зайця не доженеш»);

4) праця, що породила низку розумних висловлювань про цей вид діяльності (англ. «Little strokes fell great oaks» / укр. «На дерево дивись, як родить, а на людину, як робить»; англ. «Care killed a cat» / укр. «Діло – не ведмідь, в ліс не втече»);

5) фізичні якості, мають особливе значення для людини у прислів'ях, адже характеризують фізичні якості людини, силу, витривалість, слабкість

тощо (англ. «*Great oaks from little grow*» / укр. «*На похиле дерево і кози скачуть*»; англ. «*The great fish eats up the small*» / укр. «*Велика риба маленьку цілою ковтає*»);

6) зовнішність, особлива група прислів'їв, в якій ототожнюються зовнішні риси і внутрішні моральні якості: краса, щирість, людяність, потворність тощо (англ. «*You cannot judge of a tree by its bark*» / укр. «*Не можна судити дерево по його корі*»; англ. «*Fine feathers make fine birds*» / укр. «*Пташка красна своїм пір'ям, а людина своїми знаннями*»);

7) сімейний добробут та матеріальні цінності (англ. «*A great dowry is a bed full of brambles*» / укр. «*Гни дерево, поки молоде, учи дітей, поки малі*»; англ. «*Better a big fish in a little pond than a little fish in a big pond*» / укр. «*Не нашого пера пташка у Івашка*»).

З вище викладеного слідує, що класифікація паремій базується на лексико-семантичних мовних лексемах та мовно-зображувальних засобах (епітети, метафори, метонімії), які найяскравіше виражають відносини між людьми, тобто соціальні відносини, менталітет народу, бачення навколишнього світу та ставлення до нього, і характерні своєю неоднозначністю. Така неоднозначність виражається різними семантико-стилістичними засобами. Адже, використання семантико-стилістичних засобів у складі прислів'їв та приказок створює в них образну основу, що робить їх застиглими мовними одиницями, а конотація підсилює виразність, додаючи їй необхідний експресивний відтінок.

Паремії англійської мови наділені експресивністю, вельми важливі у виконанні комунікативних функцій, адже вони широко віддзеркалюють різноманітні сфери життя, такі як сучасні суспільні перетворення, проблеми у колективі, сім'ї, побуті тощо. Паремії цікаві і тим, що в них відбивається думка не однієї людини, а народна оцінка життя; народний досвід та розум в них реалізує естетичні, пізнавальні та дидактичні потреби суспільства.

У зв'язку з цим, досліджуючи семантико-стилістичні особливості англійських пареміологічних одиниць, ми з'ясували, що особливого значення набуває їхня неоднозначність у фонетиці (асонанс, рима, алітерація), лексиці (синоніми, антоніми, архаїзми, порівняння), стилістиці (метафори, метонімії, епітети, повтори, зіставлення). Така неоднозначність впливає на особливості відтворювання англійських прислів'їв та приказок в українській мові, а також на сприйняття та розуміння їх семантико-стилістичної структури.

Висновки й перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, у дослідженні ми намагалися проаналізувати особливості англійських паремій та охарактеризувати їхню неоднозначну семантико-стилістичну сутність та структуру. А також зазначити, що паремії становлять невід'ємний пласт народної філософії – скарбницю мудрості будь-якого народу, характерні своєю неоднозначністю, що відображають найширші обрії побуту народу, його історію, культуру, традиції, звичаї, вірування і водночас особливості світосприйняття, психіки, способу мислення, ментальності. Звідси випливає, що англійські паремії формують більшість тематичних груп, відображуючи досвід і мудрість народу, тому важливим аспектом щодо

подальшого вивчення англійських пареміологічних одиниць ми вбачаємо у дослідженні та аналізі мовних засобів їх реалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н.Ф. Фразеология и паремиология : [учеб. пособ. для бакалавр. ур. фил. образ.] / Н.Ф. Алефиренко, Н.Н. Семененко. – М. : Флинта: Наука, 2009. – 344 с.
2. Дюкарева І.Ю. Семантична класифікація англійських та українських паремій : порівняльний аспект [Електронний ресурс] / І.Ю. Дюкарева. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/3_ANR_2013/Philologia/7_126478.doc.htm.
3. Костик Є.В. Особливості перекладу англійських пареміологічних одиниць у прислів'ях та приказках / Є.В. Костик // Теоретична і дидактична філологія : Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький : «КСВ», 2015. – Вип. 20. – С. 250-257.
4. Орловська О.В. Англійські та українські паремії: порівняльний аспект [Електронний ресурс] / О.В. Орловська // Актуальні проблеми філології та перекладознавства. – 2016. – Вип. 10(2). – С. 247-251. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/apftp_2016_10\(2\)_49](http://nbuv.gov.ua/UJRN/apftp_2016_10(2)_49).
5. Усна народна творчість : прислів'я та приказки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://traditions.org.ua/usna-narodna-tvorchist/pryslivia-ta-prykazky>.
6. Художня природа, жанрові різновиди та класифікація народних паремій. – Режим доступу : www.ukrlit.vn.ua/info/verbal/proverb.html.

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом педагогічних наук, доцентом кафедри
іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
Борисовою Н.В.
Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2017 року*

УДК 811.112.3`42:654.197(430)

**Олена Коченко,
Вікторія Піднала
(м. Вінниця, Україна)**

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТОК-ШОУ ЯК ЖАНРУ ТЕЛЕВІЗІЙНОГО ДИСКУРСУ (НА ПРИКЛАДІ ТОК-ШОУ «GÜNTHER JAUCH»)

Одним з найпопулярніших форматів сучасного телебачення є жанр ток-шоу. У статті розглядаються лінгвостилістичні особливості соціально-політичного ток-шоу «Günter Jauch». Охарактеризовані мовленнєві характеристики ток-шоу як жанру телевізійного дискурсу на

лексичному та синтаксичному рівні, виявлені та проаналізовані риси розмовного та публіцистичного стилів мовлення. Досліджені чинники, які впливають на комунікацію учасників та їх мовленнєву поведінку.

Ключові слова: *телевізійний дискурс, ток-шоу, засоби масової інформації, мовленнєва комунікація, стилістичні засоби, публіцистичний стиль мовлення, розмовний стиль мовлення.*

Одним из самых популярных форматов современного телевидения является жанр ток-шоу. В данной статье рассматриваются лингвостилистические особенности социально-политического ток-шоу «Günter Jauch». Охарактеризованы речевые характеристики ток-шоу как жанра телевизионного дискурса на лексическом и синтаксическом уровне, выявлены и проанализированы особенности разговорного и публицистического стилей речи. Исследованы факторы, которые влияют на коммуникацию участников и их речевое поведение.

Ключевые слова: *телевизионный дискурс, ток-шоу, средства массовой информации, речевая коммуникация, стилистические средства, публицистический стиль, разговорный стиль речи.*

One of the most popular forms of the modern television programs is the genre of the talk show. In this article we make a research on the linguistic and stylistic descriptions of the talk show «Günther Jauch». The speech descriptions of the talk show as the genre of the television discourse are characterized on the lexical and syntactic level. The specific features of the journalistic and colloquial style are revealed und analyzed. The factors that influence the communication of the members are explored.

Key words: *television discourse, talk show, mass media, speech communication, stylistic means, journalistic style, colloquial style.*

Дискурс є одним з найактуальніших понять у парадигмі сучасного гуманітарного знання. Відповідно до каналів інформації дослідники виділяють художній, політичний, науковий, літературний поетичний, етикетний, монологічний, діалогічний, журналістський, масмедійний, публічний, PR-дискурс, Інтернет-дискурс, навчальний, педагогічний, родинний / парентальний, телевізійний, театральний, сценічний та інші [1–6]. Найбільший інтерес для нашого дослідження становить телевізійний дискурс, а саме дискурс ток-шоу, оскільки він є невід'ємною частиною телевізійного ландшафту більшості країн світу та має безпосередній вплив на масового глядача.

Активно досліджують становлення і жанрову специфіку даного телевізійного феномену (Н. В. Вакурова, О. Г. Ларіна, Л. І. Московкін, Б. М. Тімберг); особливості комунікації (О. Грос, Т. Гроте, Д. В. Дергач, М. Доманська, Е. Могилевська, Ф. Хог, Г. В. Яцюк); суспільне значення ток-шоу (М. Вагнер, С. Кеттінг, У. Мюлен, М. І. Недопитанський, К. Свенсон).

Лінгвістичні дослідження останнього десятиліття (І. В. Алещанової, О. В. Гусєвої, Б. А. Зільберта, А. В. Капішнікової, А. А. Котова, Л. М. Майданова, О. Ю. Найдьонова, М. А. Ягубова) присвячені здебільшого розгляду питань моделювання масово-комунікаційної діяльності, технології маніпулювання, стратегії впливу засобів масової комунікації на аудиторію. Натомість мовленнєві характеристики комунікації учасників, їх лінгвістична та стилістична реалізація залишаються малодослідженою галуззю, що і зумовило **актуальність** даної роботи.

Ми поставили собі за **мету** виявити особливості ток-шоу на лексичному та синтаксичному рівні, проаналізувати характеристики розмовного і публіцистичного стилів мовлення та охарактеризувати чинники, які впливають на перебіг комунікації учасників.

Об'єктом нашого вивчення є ток-шоу як жанр телевізійного дискурсу, **предметом** – комунікація учасників соціально-політичного ток-шоу «Günther Jauch».

Під телевізійним дискурсом услід за Г. О. Денискіною розуміємо процес комунікації у сфері засобів масової інформації з урахуванням його інтра- та екстралінгвістичних контекстів. Концепт телевізійного дискурсу взаємодіє з поняттям стилю, норми, літературної мови, мовленнєвого спілкування та його видів, але представляє свій власний рівень з відповідними структурами та формами. До факторів, що визначають створення і сприйняття телевізійного дискурсу належать фактори мовні (синтаксис, семантика і стилістика); антропологічні (готовність реципієнта до сприйняття інформації, зацікавленість, рівень обізнаності тощо); медіоспецифічні (спосіб декодування, взаємодія телетексту і телекадру) [2, с. 186].

У ході дослідження ток-шоу «Günter Jauch» було встановлено, що мовлення учасників гармонійно поєднує у собі ознаки публіцистичного та розмовного стилів мовлення, а якщо бути точнішим, то підстилю засобів масової інформації та розмовно-офіційного.

Вже у назві випуску наявна одна з типових ознак публіцистичного стилю – влучний інтригуючий заголовок, який розкриває смислове навантаження змісту розмови, та складається з іменників та прикметників, утворених словоскладанням, наприклад: *Luxusgut Wohnen – wird die Miete unbezahlbar?* (від 30.03.2014); *Die Rentner der Zukunft – Arbeit statt Ruhestand?* (від 06.04.2014); *Fußball-WM in Brasilien – Fest oder Fiasko?* (від 01.06.2014); *Antwort an Putin: Nachgeben oder Härte zeigen?* (від 23.11.2014). У першій частині назви окреслено предмет розмови, що дає глядачам чітке уявлення, про що буде йти мова у випуску, друга частина сигналізує глядачам, що метою випуску є відповідь на дане запитання.

Крім мовних засобів також велику роль відіграє візуальне оформлення, а саме картинки, які своїм змістом ще краще розкривають тему майбутньої дискусії, інтригують та викликають зацікавлення. Наприклад, випуск «*Einmal Soli, immer Soli – bekommt der Staat denn nie genug?*» (від 30.11.14) супроводжувало зображення з крихтливими людьми (робітниками, закоханою

парою, пенсіонерами) в оточенні гігантських монет номіналом 1 та 2 Євро. У випуску «*Eiskalte Karriereplanung – ist Kinderkriegen Chefsache*» (від 26.10.14) дослідник тримав у руках пробірку, у якій знаходилося крихітне сонне немовля. Така образність та неординарність зображень збуджує інтерес глядачів та ще більше мотивує їх переглянути телепередачу.

Звичайно, не всі картинки вирізняються креативністю, але усі є символічними та безпосередньо стосуються змісту телепередачі, наприклад, дві пари переплетених рук, які символізують підтримку (*Udo Reiters letzter Wille – dürfen wir selbstbestimmt sterben?*, від 19.10.14), збірка з документальних фотографій падіння Берлінської стіни (*25 Jahre Mauerfall – haben sich unsere Hoffnungen erfüllt?*, від 09.11.14) чи просто зображення особистості, яка є центральним об'єктом обговорення, наприклад, Едвард Сноуден (від 26.01.14), Міхаель Шумахер (від 13.04.14), Гіларі Клінтон (від 06.07.14) та інші.

Аналіз мовного матеріалу показав, що до особливостей **публіцистичного стилю** мовлення, які проявляються на синтаксичному рівні належать **еліптичні конструкції**, наприклад:

Kinder bekommen, in Teilzeit gehen, Karriere begraben – дієслівні словосполучення, які розкривають причинно-наслідкові зв'язки.

Erst die Karriere (machen), dann das Kind (bekommen) – незакінчені судження, виражені іменниковими словосполученнями, що презентують основну інформацію, відповідне дієслово домислюється слухачем за змістом.

Menschliche Eizellen, tiefgefroren — haltbar gemacht. Das Ziel: Die Fruchtbarkeit konservieren. Die biologische Uhr — austricksen? – коротко подана основна інформація.

Sabine Köttling, Einser-Abi, Harvard-Studium, Führungskraft. / Dr. Nicolas Zech, Gynäkologe, in seiner Klinik in Bregenz am Bodensee. Der Schwerpunkt: Künstliche Befruchtung. Das Motto: «Alles zu meiner Zeit» (GJ, № 117, р. 2014) – інформація про запрошених гостей подана у стислій формі задля економії ефірного часу, часто відсутні артиклі, прикметники, дієслова.

Важливу функцію виконують також **риторичні запитання**, які апелюють до глядачів та надають їм інформацію для роздумів, наприклад:

Wäre das völlig verrückt, wäre es ein unmoralisches Angebot? Greift der Arbeitgeber da tief in das Privateste ein? Oder ist das für Frauen ein tolles Angebot, über den richtigen Zeitpunkt für ein Baby ganz selbstbestimmt und auch ohne Angst vor der biologischen Uhr zu entscheiden?

...Was passiert, wenn der Strom ausfällt, was passiert in all den Zwischenprozessen? Und ich glaube etwas sehr Natürliches, wenn plötzlich Angst behaftet?

...Ist es eine neue Freiheit oder irgendwann der Zwang, die sie in Einführungszeichen Freiheit zu benutzen?

У розмові учасників часто наявні **вислови інших людей**, які можуть бути реальними чи гіпотетичними. Вкраплення прямої мови оживлює розмову та робить її більш змістовною, наприклад:

...lassen mich überlegen «Was machst du jetzt damit? Was ist der richtige Zeitpunkt, und all diese Dinge?»

Und er fragt mich manchmal «Petra, arbeitest du immer noch für die schwarze Seite der Macht?» Und das ist das Bild, ich glaube in unserer Gesellschaft mit dem Arbeitsgeber verbunden ist.

Jetzt in den 50-er sind und sie sagen: «Ich habe damals die Chance gehabt. Mir war Karriere wichtiger, so habe ich dann nun auf die Schwangerschaft verzichtet»...

До особливостей публіцистичного стилю мовлення, які проявляються на лексичному рівні належать **антитези**, які підсилюють контраст та стимулюють глядача до роздумів, наприклад:

Der Mann darf, die Frau nicht...

*...und weil **immer mehr Frauen** so gut ausgebildet sind, wird es **immer schwieriger solche Männer** zu finden?...*

*...dass die Wirtschaft, **die Firma nach dem Menschen umgehen sollte und nicht der Mensch irgendwann anfängt die Firma Klimmzüge zu machen**, damit bestimmte Firmen noch reicher werden (GJ, № 117, p. 2014).*

Ще однією характеристикою є наявність **иномовних слів**, переважно англійських, з суспільно-політичної та соціально-економічної сфери.

*Also Firmen wie Apple oder so überhaupt diese – **Software**, die sind mal sehr innovativ, was diese – **care plans** betrifft.*

*In den USA reden wir von Umsätzen 2 Milliarden Dollar. Und jetzt, wo «facebook» anfängt, in diese **B-Aria** da, wo diese **Software Firmen** sind.*

*Das ist die **Social-Freezing-Vision**.*

*...dank dem technischen Fortschritt wird die Welt demnächst eigentlich mehr aussehen, wie in **Science-Fiction** Filmen (GJ, № 117, p. 2014).*

Велика кількість незвичних епітетів (**eisige** Minus; **Eiskalte** Karriereplanung), повторів (das **Wunschkind** zur **Wunschzeit** im **Wunschalter**), протиставлень (**Einmal Soli, immer Soli**), метафор (Eizellen werden bei minus 196 Grad **schockgefroren**; Ich wurde **kaltgestellt** (entlassen); Kinder – **Karrierekiller**), перифраз (Vater – **der biologischer Zeuger**) наявна у текстах відеозаписів, підготовлених промовах ведучого. Дані стилістичні особливості є яскравими засобами виразності та образності мови, використання яких є притаманним для публіцистичного стилю мовлення. Їх вживання у комунікативній ситуації ток-шоу підсилює інтерес публіки до обговорюваних явищ та розпалює дискусію серед її учасників.

Слід зазначити, що на початку передачі, коли відбувається введення в тему розмови, відповіді учасників розгорнуті, використовуються поширені та складні речення, у переважній більшості складнопідрядні. Учасники у розмові відчують себе впевнено, темп мовлення помірний, дикція чітка. Дану частину випуску ми віднесемо до підготовленого мовлення, оскільки учасники приблизно знають, які запитання будуть задані. Як правило, на початку шоу ведучий запитує про ставлення комунікантів до теми обговорення, їхній досвід у даному питанні чи запитує експертну думку.

Особливості ж розмовного мовлення виявляються, коли розмова відхиляється від сценарію та виникають додаткові запитання, уточнення, дискусії, відкриваються нові факти, з'являється нова інформація та інше. Саме у спонтанному мовленні виявляються ознаки розмовного стилю. Однією з найтиповіших особливостей є широке використання таких **часток як «ja», «äh», «ähm»**, особливо при чергуванні висловлювань комунікантів «turn-taking». Дані частки дуже часто використовуються у таких випадках:

- на початку вислову, коли учасник формулює думку, наприклад: *B: ...Hat Ihr Arbeitsgeber Luftsprünge gemacht, als Sie sich schwanger gemeldet haben. – G: Äh, das war unkompliziert. Äh, bei der Zeit gibt es auch viele Männer, die ganzes Jahr bei den Kindern bleiben...* (GJ, № 117, p. 2014).

- коли комунікант підбирає чи пригадує слова, прагне краще сформулювати думку ... *natürlich gibt es diese Fälle. Ja ähm gibt es Frauen, die da im Vorstellungsgespräch beispielsweise nicht sagen, dass sie bereit schwanger sind und für Frauen ist es so, dass sie mitten Schwangerschaft absoluten Kündigungsschutz haben. Ähm es gibt einen stärkeren Kündigungsschutz für Schwangere, wie für schwere Behinderte in Deutschland...* (GJ, № 117, p. 2014).

Хоча дані частки час від часу наявні у мовленні кожного учасника розмови, проте, вони майже не помітні для слухачів.

Для ситуації ток-шоу характерна спонтанність у комунікації учасників, миттєва реакція на репліку партнера призводить до **анаколуфу**. Дана особливість є типовою для незапланованого говоріння. Учасник нервується, підбирає підходяще слово, синтаксичну конструкцію, уточнює, що дуже часто і зумовлює непослідовність викладу, наприклад:

Äh ich finde es in dieser Gesellschaft wenig Platz, als Frau, keine tickende Uhr zu haben, keine biologische tickende Uhr zu haben, und äh sich, ... aber dann dem Druck unterwerfen. (...) Äh ich hatte nie ganz starken Willen Mutter zu werden, aber ich wollte konnte so auch nicht ausschließen (...) So, äh dann habe ich aber hoffentlich den Mann meines Lebens kennen gelernt, und der war schon sehr früh bewusst, dass er Vater werden möchte... (GJ, № 117, p. 2014).

Ще однією помітною характеристикою розмовного мовлення на синтаксичному рівні є часті **повтори**, які використовуються для виділення головного, привернення уваги, підкреслення сказаного, є ознакою невпевненості мовця (див. табл. 1). Використання будь-яких видів повторів підсилює виразність висловлювання, та розглядається як цілеспрямоване відхилення від нейтральної синтаксичної норми, для якої досить однократного вживання слова. Встановлено також, що повтор фраз (своїх чи партнера) необхідний для залучення уваги комунікантів, для вираження згоди з твердженням співрозмовника, для повернення до теми обговорення.

Типовими ознаками розмовного стилю мовлення є **незвичний порядок** слів, наприклад, дієслово в кінці розмовного речення «*Aber dieses Einfrieren von Eizellen ein riesiges Geschäft ist*», прямий порядок слів після сполучника причини «*weil*», наприклад: «*Äh das macht Arbeitgeber natürlich ängstlich, weil de facto hat die Frau es in der Hand auch das Systemunternehmen auszunutzen zu ihrer eigenen Zwecken*»; «*...die gerade dabei ist, sich Hände zu reiben, weil es ist*

Bigbusiness» (GJ, № 117, p. 2014), **короткі запитання** задля уточнення сказаного (*Warum?; Und wie reagieren dann die Freunde?; Wie harmlos oder schwer, wie haben Sie das empfunden?; Wie war das bei Ihnen gekostet?; Ist es richtig?; Was bei Ihnen z.B. durchaus sein könnte?*), **експресивні частки та вигук** (*Oh!; Genau!; Das stimmt!; Ja; Okay*).

Таблиця 1

Види повторів та їх функції

Aber bei Männern, aber bei Männern läuft das ja. Von den besten Jahren (Applaus) von den besten Jahren habe ich gesprochen in dem Sinn, dass... Ihre Parallele, Ihre Parallele stimmt so lange nicht, wie es diese Bio-Kinder...	повтори на початку речення задля привернення уваги глядачів та інших учасників розмови
...Ich möchte gerne etwas für mich erreichen, für mich. ...als Frau, keine tickende Uhr zu haben, keine biologische tickende Uhr zu haben... ...wird man diesen Geist, diesen Geist, den man anschaut, nicht mehr in die Flasche zurück...	повтори для виділення головного
...Das ist für ganz ganz viele Frauen der Grund, warum sie... ..., und wir haben viele viele Beispiele...	повтори для створення ефекту більшої кількості
...Es gibt Jahre, Jahrzehnte Erfahrung auf dem Gebiet des Tiefgefrierens... ...es sind schon viele, hunderte Kinder damit auch geboren auch mit tiefgefrorenen Eizellen, befruchtete Eizellen gibt es...	градація для підсилення смислового значення
...Die Techniken haben sich entwickelt, weiter entwickelt... ...und eigentlich wird das den Frauen angedet, angedet also, ich finde... ...denn sie brauchen, sie sie brauchen gut ausgebildete Frauen. Und auch Frauen, die sich einsetzen fürs fürs Unternehmen und daher sehe ich.	уточнення сказаного, повтори для заповнення паузи

У нашому дослідженні було виявлено, що на лексичному рівні

характеристики розмовного стилю мовлення проявляються у вживанні **англіцизмів** замість відповідних німецьких слів, наприклад: **Meetings** замість *Besprechungen*, **Babyprämie** замість *Kinderprämie*, **Goodies** замість *Vorteile* тощо. Натомість такі особливості розмовного стилю як специфічні фразеологізми, фольклоризми, діалектизми, просторічна лексика, скорочені слова, заміна термінів розмовними словами не є притаманними даній передачі. Ми можемо припустити, що дана ознака пояснюється соціально-політичним спрямуванням ток-шоу, високим мовленнєвим рівнем учасників дискусії (запрошеними гостями є здебільшого політики, журналісти, науковці) та трансляцією телепрограми в усі федеративні землі Німеччини, що виключає доцільність вживання діалектичних виразів.

Ретельний аналіз досліджуваного шоу на синтаксичному та лексичному рівнях виявив, що для його дискурсу притаманні ознаки як розмовного так публіцистичного стилів мовлення. На нашу думку, такий феномен даного жанру зумовлений, з однієї сторони, сценарієм дискурсу ток-шоу, який спрямований на привернення уваги глядачів та обмежений певними стилістичними нормами, з іншої – діалогічністю та спонтанністю мовлення учасників, у якому відбувається жвавий обмін думками, судженнями, оцінками, почуттями. Характеристиками розмовного стилю мовлення є використання експресивних часток та вигуків, незвичний порядок слів, повтори, анаколуф, іншомовна лексика, короткі запитання, паузи у мовленні. Щодо характеристик публіцистичного стилю мовлення, то були виявлені такі особливості: інтригуючі заголовки, епітети, метафоризація, еліптичні конструкції, риторичні запитання, яскрава візуалізація. Ми помітили, що в мовленні учасників програми хоча і наявні ознаки розмовного стилю мовлення, але вони не реалізуються у повній мірі. Дана особливість пояснюється тим, що мовленнєва взаємодія учасників здійснюється в умовах публічної комунікації, яка зумовлена інституціональним статусом учасника, регламентована формою і змістом, і не виходить за межі визначеної теми, є конструктивною і підпорядкованою розв'язанню конкретних завдань.

Перспективами подальшого розвитку є дослідження екстралінгвістичних особливостей ток-шоу як жанру телевізійного дискурсу та їх впливу на мовленнєву взаємодію учасників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики / Флорій Сергійович Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 346 с.
2. Денискіна Г.О. Телевізійне мовлення в світлі лінгвістики тексту і аналізу дискурсу / Г.О. Денискіна // Культура народів Причорномор'я. – 2002. – № 31. – С. 180–187.
3. Карасик В.И. О типах дискурса / В.И. Карасик // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс: сб. науч. тр. – Волгоград: Перемена, 2000. – С. 5–20.

4. Корольов І.Р. Поняття дискурсу в сучасному мовознавстві: визначення, структура, типологія / І.Р. Корольов // *Studia Linguistica*. – 2012. – Вип. 6. – С. 285–305.

5. Ларина Е.Г. Лингвопрагматические особенности ток-шоу как жанра телевизионного дискурса (на материале американских телевизионных программ) : автореф. ... дис. на соискание ученой степени канд. фил. Наук : 10.02.04 «Германские языки» / Е.Г. Ларина. – Вологоград, 2004. – 22 с.

6. Макаров М.Л. Анализ дискурса в малой группе / Михаил Львович Макаров. – Тверь, 1995. – 82 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. «Günther Jauch» [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://daserste.ndr.de/guentherjauch/rueckblick/Eiskalte-Karriereplanung-ist-Kinderkriegen-Chefsache,socialfreezing104.html>

Статтю рекомендовано до друку
кандидатом філологічних наук, доцентом
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
Вишиваною Н.В.
Стаття надійшла до редакції 18 лютого 2017 року

УДК 82.091

Петр Кучера
(г. Пльзень, Чешская Республика).

«МОЙ ЗОВ – ДАЛЬНИЙ ПУТЬ». МАРИНА ЦВЕТАЕВА И ПОЗДНИЙ РИЛЬКЕ

У статті аналізуються форми феноменологічної рефлексії і методи подолання кризи літературної мови на прикладі віршів М. Цвєтаєвої і Р. М. Рільке; аналізується їх особиста кореспонденція; приділяється увага феноменологічній філософії Едмунда Гуссерля (включаючи його російських сподвижників) як одному з джерел натхнення творчості даних авторів. У результаті визначається, що поезія Рільке середнього і пізнього періоду створює віршовану паралель феноменологічному мисленню Е. Гуссерля і є одним із джерел оригінальних трансформацій в поезії М. Цвєтаєвої.

Ключові слова: криза мови, пізній символізм, багатомовні автори, мультилітературна ситуація, феноменологічна рефлексія, Марина Цвєтаєва, Райнер Марія Рільке.

В статье анализируются формы феноменологической рефлексии и методы преодоления кризиса литературного языка на примере стихотворений М. Цветаевой и Р. М. Рильке; анализируется их личная

корреспонденция; отводится внимание феноменологической философии Эдмунда Гуссерля (включая его русских сподвижников) как одному из источников вдохновения творчества данных авторов. В итоге определяется, что поэзия Рильке среднего и позднего периода создает стихотворную параллель феноменологическому мышлению Э. Гуссерля и является одним из источников оригинальных трансформаций в поэзии М. Цветаевой.

Ключевые слова: кризис языка, поздний символизм, многоязычные авторы, мультилитературная ситуация, феноменологическая рефлексия, Марина Цветаева, Райнер Мария Рильке.

The article focuses on the forms of phenomenological reflection and the methods of getting over a crisis in the literary language through M. M. Tsvetaeva's and R. M. Rilke's poems. Their personal correspondence is analyzed in the paper. Attention is paid to Edmund Husserl's phenomenological philosophy (including his Russian associates) as it's one of the sources of inspiration for the creativity of these authors. As a result, it's determined that Rilke's poetry of the middle and late periods creates a verse parallel of E. Husserl's phenomenological thinking and it's one of the sources of the original transformations of M. Tsvetaeva's poetry

Key words: the language crisis, the late symbolism, multilingual authors, multi-literary situation, phenomenological reflection, Marina Cvetaeva, Rainer Maria Rilke.

*Рильке не есть ни заказ,
ни показ нашего времени, – он его противовес.
Войны, бойни, развороченное мясо розни – и Рильке.
За Рильке наше время будет земле – отпущено.*

Выше приведённая цитата (в переводе Яна Забраны) взята из эссе Марины Цветаевой «Поэт и время» (*Básník a čas*), которое было опубликовано в первых трёх номерах ежемесячника русских эмигрантов в Праге *Воля России*. Райнер Мария Рильке (1875-1926) принадлежит – вместе с немецкими романтиками и Генрихом Гейне – к пишущим на немецком языке авторам, которые были очень близки русской поэтессе.

Для русской культуры нового времени немецкая литература имеет большое значение. Кроме того, в XIX веке в среде русской интеллигенции пользуется большой популярностью немецкая философия. Тексты Артура Шопенгауера и Фридриха Ницше сыграли существенную роль в процессе формирования нового философского и художественного мышления не только в западной и центральной Европе, но и в России. Так, например, сочинение Шопенгауера *Die Welt als Wille und Vorstellung I, II* (1819, 1843, «Мир как воля и представление», на русском в 1881г. в пер. А. Фетова) заинтересовало русских авторов прежде всего тем, что ставит под сомнение законы причинности. Толкование музыки вдохновляло русских символистов, которые печатали свои сочинения в журнале *Золотое руно*. Фридрих Ницше

воодушевлял произведения представителей символизма и авангарда своим сильно метафорическим текстом *Also sprach Zarathustra* (1883-1889, «Так говорил Заратустра»), который в переводе на русский язык был издан в 1998 (ZADRAŽILOVÁ, 1995, 39).

Составной частью контекста русского модерна были произведения немецких романтиков. Немецкий романтизм был опосредствован французской литературой, в которой он сыграл большую роль. На протяжении длительного времени имели большое значение не только для западноевропейских и средневропейских литератур, но и для русской литературы художественные произведения Веймарского классицизма.

В то время как в русских интеллектуальных и художественных кругах рецепция немецкой культуры могла проходить беспрепятственно, в обратном направлении ситуация была гораздо сложнее. К числу немногих писателей, которые, знакомясь глубже с русской культурой, старались сопоставлять традиционные западные представления о России, о русском человеке и его душе с собственным опытом, принадлежит как раз и Райнер Мария Рильке.

Высказывания Рильке о России встречаются во всех жанрах его художественного и публицистического творчества. Их находим не только в стихах, прозах, эссе, но также и в дневниках и письмах. Е. Гребер сформулировала интересную точку зрения насчёт того, что картину России Рильке можно понимать как специфический вариант мифа о «русской душе» – вариант, которому свойственно подобие славянофильским концепциям России, крайность которых представлена пониманием «русского» как «общечеловеческого» (GREBER, 1977, 251). В картине России Рильке Е. Гребер находит яркие черты синкретизма и мультикультурного наслаивания; эту картину создают с одной стороны немецкие клише, с другой русские сведения (также потерпевшие влияние стереотипов), опосредованных большей частью подругой Лу Андреа-Саломэ. (GREBER, 1977, 251). Лу Андреа-Саломэ происходила из петербургской семьи прибалтийских немцев с французским культурным семейным тылом. Рильке побывал с Лу (и её мужем профессором Андреасом) у ее петербургских родственников, откуда они выезжали в Москву. На Страстную пятницу они впервые посетили Льва Толстого в Ясной Поляне. В Москве они отпраздновали Пасху, что произвело на Рильке сильное впечатление. Во время второй поездки в Россию Рильке и Лу снова встретились со Львом Толстым в Ясной Поляне, а в Москве – с художником Леонидом Пастернаком (на встрече присутствовал и его сын, будущий поэт Борис Пастернак, великий почитатель Рильке).

Хотя изображение России как здорового и священного мира, создающего контраст современной западной цивилизации, в размышлениях Рильке постепенно ослабевает, оно никогда не исчезает совсем. Вопреки определённой склонности идеализировать всё русское, Рильке извлек из исследований русской культуры для себя многое – например, архаические приёмы русских иконописцев при изображении пространства. С точки зрения эстетики это касается в первую очередь принципов мультиперспективности и

аперспективности как параллели средневекового принципа т. наз. обратной перспективы. В поэтических текстах Р. М. Рильке этот принцип встречается повторно. Е. Гребер обращает внимание на интервал, разделяющий мир поэтических образов Рильке от мира средневековых икон в тематическом и идейном плане. Однако подобность в организации картины, по мнению автора, позволяет даже между этими по разным аспектам отдалёнными явлениями искусства обнаружить структурное подобие (GREBER, 1977, 252).

После своего возвращения из первой поездки в Россию Рильке пишет Елене Ворониной, что он увлёкся изучением русских святых, изображением Христа и мадонн. Рильке убеждён, что «*die russischen Dinge*» (русские вещи) дают лучшие изображения и наименования для его личных переживаний и состояний (ASADOWSKI, 1986, 97-99). В период между первой и второй поездками в Россию Рильке интенсивно изучает русский язык и русскую литературу (начинает переводить русскую поэзию и пытается писать стихи на русском языке), знакомится с русским изобразительным искусством. Его раскрытие русской души ведёт к целому ряду генерализаций относительно религиозности русских и духовной глубины всего русского.

Представления о Боге в поэзии Рильке часто очень необычные, не имеющие почти ничего общего с библейскими. К. Асадовский обнаружил, что Рильке создаёт контраст между византийско-русской иконописью (основным компонентом которой является тёмный фон) и живописью эпохи итальянского ренессанса. На примере некоторых стихов из первой части сборника *Das Stundenbuch* (1905, «Книга часов») Асадовский доказывает противоположность позиций, между которыми движется лирический субъект стихов Рильке по отношению к Богу: с одной стороны он стремится узнавать или даже сотворить Бога, с другой стороны Бог настолько могуч, что представителю поэта грозит близкая гибель (ASADOWSKI, 1986, 28–30).

Во время поездок в Россию Рильке серьезно занимался русской культурой – кроме изучения икон и переводов он знакомился с русским фольклором, читал этнографические статьи, труды по русской мифологии и т.п. Его издавна интересовало изобразительное искусство – в университетах в Праге и в Мюнхене он изучал историю искусства, в крупных европейских городах он бывал целыми месяцами и интенсивно изучал памятники искусства и коллекции античного, средневекового и современного искусства. В Париже он был много лет секретарем скульптора А. Родина, написал здесь монографии о Родине, о колонии художников в северо-немецком Ворпсведе (Worpswede) и т.п.

Во время поездок по России Рильке узнал о движении странствующих художников (передвижников) и заинтересовался тем, что они, подобно северонемецким художникам, отклонились от приёмов академической живописи и искали симбиоз человека, природы и искусства. Настоятельную эстетическую проблему видел Рильке в затруднениях при словесном высказывании художественного содержания. Сопоставительные исследования, занимающиеся вопросами интермедиального трансфера,

подтверждают, что Рильке стремился к тому, чтобы стать иконописцем в медиуме поэтической речи (GREBER, 1977, 254).

Аспект русской культуры как одного из источников вдохновения творчества Рильке важен также и при размышлениях о рецепции в обратном направлении. Особое место в этом немецко-русском диалоге искусств и личностей занимает замечательная русская поэтесса, автор прозы и эссе Марина Ивановна Цветаева (1892-1941).

Цветаева, подобно Рильке, – мультилингв, она с детства живёт в разных культурных средах (русской, немецкой, французской), что никак не означает, что её отношение к русской культурной среде ослабело. Об этом важном – и часто забываемом – факте напоминает Й. Замбор: *«Цветаева – это поэтесса глубоко укрепленная в домашней духовной традиции, культуре, природе и т.п., хотя с детства принимала импульсы других национальных культур и сред. Особенно следует подчеркнуть её тесную связь с русской национальной культурой, прежде всего с песнями, сказками и народной магией (заклинания). Сюда следует отнести и увлечение цыганской стихией»* (ZAMBOR, 1997, 133).

Однако не только искусство играло важную роль в процессе формирования личности поэтессы. Её жизнь была очень тревожной, в значительной мере из-за времени, в котором ей приходилось жить, но бесспорно также из-за её внутреннего строения. Как в поэзии, так и в личной жизни она выходила за общепринятые рамки, что вызывало негативные реакции не только государственных органов, но и творческой среды, в которой она действовала. *«Её манила среда неофициального, запрещённого, мятежного разиновского, лжидмитриевского, нецерковного, юродивого, карнавального, кабацкого»* (ZAMBOR, 1997, 133).

Подобно Рильке, Цветаева ищет глубинные связи между словами и явлениями, значительно отдалёнными как в пространстве и времени, так и с точки зрения функциональной и формальной мотиваций. Многие её письма, стихи и эссе необычны, помимо прочего и благодаря гипертрофированной этимологизации и непрерывному прислушиванию к родному языку как к чужому или даже как к таинственному мистическому существу. Рильке такие экскурсы в глубину слов периодически превращает в исход поэтической рефлексии метафизических явлений. Цветаева предпринимает подобного рода экскурсы к истокам поэтического наименования не менее часто, однако в отличие от Рильке, она очень откровенна и естественна.

Рильке выразил своё понятие откровенности, неограниченности лирического отношения к действительности и к поэтическому вмешательству в язык уже в своих ранних стихах – прежде всего в противоположности деструктивным воздействиям стереотипного и тривиализирующего высказывания и мышления, как, например, в следующем стихотворении (без названия) из сборника *Mir zu Feier* (1899, «Мне на праздник»).

*Ich fürchte mich so vor der Menschen Wort.
Sie sprechen alles so deutlich aus:*

*Und dieses heißt Hund und jenes heißt Haus,
und hier ist Beginn und das Ende ist dort.*

*Mich bangt auch ihr Sinn, ihr Spiel mit dem Spott,
sie wissen alles, was wird und war;
kein Berg ist ihnen mehr wunderbar;
ihr Garten und Gut grenzt grade an Gott.*

*Ich will immer warnen und wehren: Bleibt fern.
Die Dinge singen hör ich so gern.
Ihr rührt sie an: sie sind starr und stumm.
Ihr bringt mir alle die Dinge um.
(RILKE, 2003, 188)*

На чешский язык перевёл Йиндржих Покорны (Jindřich Pokorný).

*Slov lidských se velice obávám.
Jak jasně vždy vysloví každou věc:
a toto je pes a toto zase pec
a počátek tady a konec tam.*

*Mne děsí svým smyslem: jak dovedou hrát,
jak vědí, co bude i bývalo dřív;
a v pražádné hoře už nevidí div
a nad svátost staví svůj statek i sad.*

*Rád naslouchám zpěvu věcí a vím,
co hrozí, ne, nechod'te blízko k nim,
hned umlknou jako zakleté
zemřou mi, když se jich dotknete!
(RILKE, 1990, 61)*

Восприимчивость Рильке к «иному» на разных уровнях влияет на поэтическую форму и стиль его произведений. Рильке, подобно Цветаевой, часто называют поздним символистом. Не менее чётки в его творчестве и черты новоромантизма, декаданса и стиля модерн. Рильке одновременно выступает с позиций антимодернизма, прежде всего в отношении к ценностям. Подобный художественно-исторический плюрализм и плюрализм стиля замечен также и в творчестве М. Цветаевой. Это постиг З. Матхаусер «...её современность с одной стороны никогда не позволяла считать её всего лишь продолжательницей традиции, но с другой стороны эта современность такого характера, что не позволяет отнести Цветаеву к любой из современных школ авангарда. Зато она является олицетворением плюрализма методов. Она и поэт-символист, благодаря своим многозначным, семантически верным символам; и футурист, благодаря

своему словотворчеству и эвфонии и благодаря крупным метафорам, дробящимся на мелкие; она и акмеист, благодаря чистоте, прозрачности гармонии своих образов; она и имажинист, поскольку она их скапливает и скрещивает» (MATHAUSER, 1996, 336).

Не только Рильке, но и Цветаева знает принципы феноменологического философствования – во время своего пребывания в Праге она встречалась с русским философом Н.О. Лосским, который был знатоком идей Гуссерля и жил с 1922 г. в Праге. В первой половине 20-х г.г. Цветаева знакомится с поэзией Рильке, из которой наиболее близок феноменологическому мышлению сборник *Neue Gedichte* (1-ая часть 1907, 2-ая часть 1908, «Новые стихи»).

DER SCHWAN

*Diese Mühsal, durch noch Ungetanes
schwer und wie gebunden hinzugehn,
gleicht dem ungeschaffnen Gang des Schwanes.*

*Und das Sterben, diese Nichtmehrfassen
jenes Grunds, auf dem wir täglich stehn,
seinem ängstlichen Sich-Niederlassen - :*

*in die Wasser, die ihn sanft empfangen
und die sich, wie glücklich und vergangen,
unter ihm zurückziehn, Flut um Flut;
während er unendlich still uns sicher
immer mündiger und königlicher
und gelassener zu ziehn geruht.*

(RILKE, 2003, 456)

На чешский язык перевёл Йиндржих Покорный (Jindřich Pokorný).

LABUŤ

*S tíhou chodce znaveného k pláči
světem, jenž spí, dosud nestvořen,
labuť krokem nehotovým kráčí.*

*Zmírání, ta traticí se shoda
s půdou, na níž stojíš den co den,
souzní s labutí, než se jí poddá*

*voda, k úzkostnici mělce přilne
a hned vlny prchavé a sdílné
kolem ní se šťastně zachvějí;
věčné ticho v ní tím ukonejší:*

*opět zralejší a vznešenější
s proudem plyne stále klidněji.
(RILKE, 1990, 137)*

Поэтику, связанную с феноменологическим пониманием сущности явлений, можно считать стилевой константой поэтических текстов М. Цветаевой. Эта поэтика зарождалась постепенно в чрезвычайно плодотворном и в художественном смысле существенном периоде пребывания поэтессы в Чехии. Здесь Цветаева – наряду с другими русскими и украинскими учёными и деятелями искусства – получала стипендию президента Т. Г. Масарика. Результаты своего труда в чехословацкой эмиграции в 1922-1925 г.г. она расценивает очень лаконично: *«Из 153 страниц текста 133 страницы падают на Прагу. Пусть чехи убедятся, что недаром давали мне иждивение...»* (RAZUMOVSKY, 2009, 214). В то же время Цветаева хорошо осознаёт, что для неё в Праге инспиративно: *«Прага – такой город, где душа весит. Я Прагу люблю первой после Москвы и не из-за «родного славянства», из-за собственного родства с нею: за ее смешанность и многодушие ... Из Парижа, думаю, напишу о Праге, – не в благодарность, а по влечению. Издалека все лучше вижу»* (РАЗУМОВСКИЙ, 2009, 214).

В Праге Цветаеву очаровали стихи Рильке, в её собственной поэзии это проявляется тенденцией к углубленной рефлексивности и гномичности, как например, в состоящем из двух частей стихотворении «Так вслушиваются» (написанное 3 мая 1923 г.).

*Так вслушиваются (в исток
Вслушиваются – устье).
Так внюхиваются в цветок:
Вглубь до потери чувства!*

*Так в воздухе, который синь,-
Жажда, которой дна нет.
Как дети, в синеве простынь,
Всматриваются в память.*

*Так вчувствуется в кровь
Отрок – доселе лотос.
Так влюбливаются в любовь!
Впадываются в пропасть.*

*Друг! Не кори меня за тот
Взгляд, деловой и тусклый.
Так вглатываются в глоток:
Вглубь – до потери чувства!*

*Так, в ткань вработываясь, ткач
Ткёт свой последний пропад.
Так дети, вплакиваясь в плач,
Вшептываются в шепот.*

*Так вплясываются...
(Велик Бог – почему крутитесь!)
Так дети, вкрикиваясь в крик,
Вмалчиваются в тихость.*

*Так жалом тронутая кровь
Жалуеться – без ядов!
Так вбаливаются в любовь:
Впадываются в: падать.
(ЦВЕТАЕВА, 2000, 297–298)*

Исходя из лингвостилистического исследования, Л.В. Зубова доказывает, что Цветаева развивает в своём идиолекте полисемию слов, которые она расследует с точки зрения парадигматических и синтагматических отношений. С помощью этих экспериментов поэтесса создаёт очень оригинальную систему образности (ЗУБОВА, 1989, 204).

Й. Штроблова полагает, что в любви М. Цветаевой к корням слов заключается стремление откопать из этих слов новые оттенки значений при помощи их звучания: «Она как будто засыпана и очарована звуками. Не в цветах, а именно в звуках открывается перед ней мир. Ей нравится копить подобно звучащие слова и искать при этом их родство, спрятанное под обычным способом употребления, под обычным значением. Скорее чем игра со словами это «фонетические открытия», путь к тайне, к смыслу вещей и слов. К «фонетическим открытиям» принадлежат и её своеобразные рифмы и ассонансы. Чародейство со словами привело ещё к другому стремлению: достичь максимальной точности при минимуме слов. Наконец, Цветаева пожертвовала всем, чем могла – определениями, предложениями, глаголами, всеми вспомогательными или уточняющими языковыми средствами, чтобы слово стало одним и единственно возможным жестом, который должен выразить всё: действие и драму» (ŠTROBLOVÁ, 1971, 15).

В созданном таким образом поэтическом мире недействительны обычные представления о формах существования людей, животных, растений или вещей, в нём встречаются инверсии в отношениях субъекта и объекта, даже родовые стереотипы расслаблены. И. Ракуса напоминает, что русские эмигранты в Париже, собиравшиеся вокруг своего консервативного, классицистически ориентированного литературного «папы» Георгия Адамовича, необычные эксперименты М. Цветаевой отрицали. Наоборот, в начале XXI века в переживающей многосторонний кризис России смелая игра контрастов в стихах поэтессы пользуется популярностью (RAKUSA, 2002, 190).

Рильке и Цветаева акцентируют интенсивность и аутентичность переживаемого. Лирический субъект или лирический герой их стихотворений – это существо любящее или мечтающее о любви. Однако любовь – в представлении Рильке и Цветаевой – несёт в себе примету уничтожения, смерти и поэтому её переживание или мечта о ней являются амбивалентными, отдалёнными от идиллии или мифа. Рильке в таком духе написал много стихов, особенно в средний и поздний периоды творчества, например, в сборнике *Neue Gedichte* (1907-1908, «Новые стихотворения»), напрѣ. v básni *Die Liebende* («Любящая»):

DIE LIEBENDE

*Das ist mein Fenster. Eben
bin ich so sanft erwacht.
Ich dachte, ich würde schweben.
Bis wohin reicht mein Leben,
und wo beginnt die Nacht?*

*Ich könnte meinen, alles
wäre noch Ich ringsum;
durchsichtig wie eines Kristalles
Tiefe, verdunkelt, stumm.*

*Ich könnte auch noch die Sterne
fassen in mir: so groß
scheint mir mein Herz: so gerne
ließ es ihn wieder los*

*den ich vielleicht zu lieben,
vielleicht zu halten begann.
Fremd, wie niebeschrieben
sieht mich mein Schicksal an.*

*Was bin ich unter diese
Unendlichkeit gelegt,
duftend wie eine Wiese,
hin und her bewegt,*

*rufend zugleich und bange,
daß einer den Ruf vernimmt,
und zum Untergange
in einem Andern bestimmt.
(RILKE, 2003, 567)*

На чешский язык перевёл Йиндржих Покорны (Jindřich Pokorný).

DÍVKA, KTERÁ MILUJE

*Zde je mé okno, vlahá
blížkost, v níž mizí sen.
Vznášet se? Kam až dráha
života, kam až sahá,
až tam, kde končí den?*

*Jako bych s nimi všemi
dál byla zajedno:
drahokam čirý, němý,
a nedohledné dno.*

*Mé srdce má dost síly
i hvězdy unese,
tak velké v oné chvíli,
neváhá, zřekne se*

*toho, jež možná klamně
miluji, mám, jak čist
svůj osud, obhlédá mě
cize, čtu čistý list.*

*Tu nekonečnost zvážit,
jak, proč jí podléhám
já, vonný svěží pažit,
zmítaný sem a tam.*

*A vzlykám, úzkostlivá,
kdo uslyší můj vzlyk,
u kohosi mi zbývá
jen čekat na zánik.
(RILKE, 1990, 159)*

Вышеприведённые поэтологические характеристики можно отнести и к ряду стихотворений М. Цветаевой; в творчестве пражского периода это ещё заметнее, чем в произведениях более раннего времени, напр. в 5-ой части сочинения «Поэма горы» (1 янв.-1 февр. 1924 г.):

*Не обман – страсть, и не вымысел!
И не лжет, – только не дли!
О когда бы в сей мир явились мы
Простолюдинами любви!*

*О когда бы, здаво и попрсту:
Просто – холм, просто – бугор ...
Говорят – тягою к пропасти
Измеряют уровень гор.*

*В ворохах вереска бурого,
В островах страждущих хвой ...
(Высота бреда – над уровнем Жизни.)
На же меня ! Твой*

*Но семьи тихие милости,
Но птенцов лепет - увы!
Оттого что в сей мир явились мы
Небожителями любви!
(ЦВЕТАЕВА, 2000, 370-371)*

Особенностями диалога, который ведёт Цветаева с Рильке в письмах (и после смерти Рильке и в стихах), занимался Г. Леманн, который исходил из монистического толкования поэзии М. Цветаевой. Оно нашло своё выражение в следующих стихах Р.М. Рильке - русскую поэтессу они очаровали и она возвращается к ним в письме, которое позже Рильке включил в издание своего сборника *Sonette an Orpheus* (1923, «Сонеты к Орфею»):

Für Marina Ivanovna Cvetaeva.

*Wir rühren uns womit? Mit Flügelschlägen,
mit Fernen selber rühren wir uns an.
Ein Dichter einzig lebt, und dann und wann
kommt, der ihn trägt, dem, der ihn trug, entgegen.*

*Rainer Maria Rilke
Val-Mont par Celion, Canton de Vaud, Suisse
im May 1926.
(LEHMANN, 1999, 263)*

На чешский язык перевёл Пётр Кучера (Petr Kučera):

Pro Marinu Ivanovnu Cvetajevovou
*Čím se dotýkáme? Údery křídel,
samotnými dálkami se dotýkáme.
Jen jeden básník žije, a potom a někdy
přijde ten, kdo ho nese, vstříc tomu, kdo jej nesl.*

Rainer Maria Rilke
Val-Mont u Celionu, kanton Vaud, Švýcarsko
v květnu 1926

Вышеприведённый текст был найден в 1979 г. в Москве (даже не входит в издание стихов Р.М. Рильке *Die Gedichte*, которое в переиздании от 2003 г. подготовило издательство Инсел в Франкфурте-на-Майне).

С одной стороны, Й. Леманн понимает «пересечение границ» в дословном смысле (Цветаева с детства с тяжело больной матерью в поисках лечения странствовала по Европе, будучи взрослой, она переходила через границы в качестве эмигранта), с другой стороны, он имеет в виду переносное значение – пересечение языковых границ: также как и Рильке, она писала стихи на русском, французском и немецком языках (у Рильке был бы – хотя бы по количеству – порядок обратным). Леманн обнаружил у Цветаевой предпочтение Генриха Гейне долгое время почитаемому Гёте именно из-за посреднической роли Гейне между немецкой и французской культурами. Помимо этого, Леманн доказывает это отрывками из дневниковой прозы М. Цветаевой «*Москва 1917-1920*» (опубликовано в Париже в 1934 г.), который – после приведения немецкой версии – перевожу на чешский язык.

«In Heine herrschen Germanien und Romanien gleichzeitig nebeneinander [...] Heine [ist] – wie jeder weiß – Jude. Und damit wird das Wunder erklärbar. Ich aber hätte gern ein unerklärbares (wirkliches) Wunder: durch und durch Franzose und liebt (spürt) Deutschland wie ein Deutscher, durch und durch Deutscher und liebt (spürt) Frankreich wie ein Franzose. Ich rede nicht von Stilisierungen [...], sondern von durchbrochenen Sackgassen und auseinandergeschobenen Grenzen der Geburt und des Blutes [...] Mit einem Wort, daß ein Franzose eine neues Nibelungenlied schüfe, und ein Deutscher – ein neues Rolandslied. Das «kann» nicht sein, das muß sein» (LEHMANN, 1999, 265).

«V Heinovi vládnou Germánie a Románie vedle sebe současně [...] Heine [je] – jak každý ví – Žid. A tím se dá ten zázrak vysvětlit. Já bych ale viděla ráda nevysvětlitelný (skutečný) zázrak: skrz naskrz Francouz a miluje (cítí) Německo jako Němec, skrz naskrz Němec a miluje (cítí) Francii jako Francouz. Nemluvím o stylizacích [...], ale o probouraných slepých uličkách a otevřených hranicích narození a krve [...] Jedním slovem, že Francouz vytvoří novou Píseň o Nibelunzích, a Němec – novou Píseň o Rollandovi. Ne že to «může» být, to musí být» (Překlad PK).

На примере прозаических текстов М. Цветаевой «Поэт и время» (CVETAJEVOVÁ, 1977) и стихотворения «Поэт» Й. Леманн обосновывает тезис о пересечении границ как основополагающем поэтологическом принципе поэзии М. Цветаевой, причём это пересечение, по словам Леманна, является не только поэтологической программой, но и поэтическим методом.

До сих пор существующее сознание взаимоотношений Р.М. Рильке и М. Цветаевой как гармонии в области чувств и взглядов имеет свой глубинный эквивалент также и в сфере искусства. Общей чертой творчества

поэтов является стремление к проникновению в сущность явлений, экзистенциальная достигаемость которых невидима. В феноменологическом философствовании Эдмунда Гуссерля или русских гуссерловцев речь идёт о редукции некоторых аспектов познаваемого явления; эта редукция мотивирована усилием о проникновение в сущность предмета исследования.

Поэты – «феноменологи» Р. М. Рильке и М. Цветаева, прежде всего, нарушают стереотипность иерархии явлений. Явления, несущие сильный экзистенциальный и эмоциональный заряд, соединяют в последовательные цепи, которые выводят за традиционные рамки лирической ситуации. Таким образом, возникает очень открытый поэтический текст, в который читатель может вкладывать и сильно субъективные представления, связывание которых с серьёзными жизненными ситуациями совсем необычно. Однако постепенно становится всё более ясным, что критической жизненной ситуацией является не отдельное событие, а сама жизнь. Поэтому необходимо осознавать её очень внимательно. Такое усилие требует, как со стороны поэта, так и со стороны читателя стихов, полной отдачи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Asadowski K. (ed.) *Rilke und Rußland. Briefe – Erinnerungen – Gedichte.* – Berlin und Weimar : Aufbau Verlag, 1986. – 659 s.
2. Цветаева М.И. Избранное / Марина Ивановна Цветаева. – СПб. : Диамант, 2000. – 446 с.
2. Цветаева М.И. Проза / Марина Ивановна Цветаева. – М. : Современник, 1989. – 590 с.
3. CVETAJEVOVÁ, M.: *Básník a čas.* Praha : Votobia, 1977. 244 s.
4. CVETAJEVOVÁ, M: *Lichý střevíc.* Praha : Melantrich, 1996, s. 333-343. 348 s. ISBN 80-7023-234-X.
5. GREBER. E.: «Nur angesichts Rußlands»: Rilkes Rußlandsansichten als künstlerische Einsichten. In: «Mein Rußland» : Literarische Konzeptualisierungen und Projektionen. *Wiener Slawistischer Almanach*, Sonderband 44, 1977, S. 251-267. 507 S. ISSN 0258-6819.
6. KORJAKINOVÁ, T.; NEDVĚDOVÁ, M.; VANĚČKOVÁ, G.: *Marina Cvetajevová a Praha.* Praha : Euroslavica, 1992. 118 s. ISBN 80-85494-03-5.
7. LEHMANN, J.: *Übersteigen und Übersetzen. Zum Problem der Grenzüberschreitung bei Rainer Maria Rilke und Marina Cvetaeva.* In: Manfred ENGEL; Dieter LAMPING (eds.): *Rilke und die Weltliteratur.* Düsseldorf – Zürich: Artemis & Winkler, 1999. 351 S. ISBN 3-538-07084-9.
8. MATHAUSER, Z.: *Marina Cvetajevová a vznešenost poezie.* In: Marina CVETAJEVOVÁ: *Lichý střevíc.* Praha : Melantrich, 1996, s. 333-343. 348 s. ISBN 80-7023-234-X.
9. POSPÍŠIL. I. a kol.: *Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů.* Praha : Libri, 2001. 680 s. ISBN 80-7277-068-3.
10. RAKUSA, I.: Nachwort. In: ZWETAJEWA, M.: *Versuch, eifersüchtig zu sein.* Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2002, S. 173-192. 192 S. ISBN 3-518-22340-2.

11. RAZUMOVSKY, M.: *Marina Cvetajevová. Mýtus a skutečnost*. Praha : Garamond, 2009. 416 s. ISBN 978-80-7407-047-1.
12. RILKE, R.M.: *a na ochozech smrt jsi viděl stát*. (Ed. H. Karlach). Praha : Československý spisovatel, 1990. 384 s. ISBN 80-202-0229-3.
13. RILKE, R.M.: *Die Gedichte*. Frankfurt am Main : Insel, 2003. 1132 S. ISBN 3-458-14324-6.
14. ŠTROBLOVÁ, J.: Úvod. In: CVETAJEVOVÁ, M.: *Hodina duše*. Praha : Československý spisovatel, 1971, s. 13-21. 114 s. Bez ISBN.
15. VANĚČKOVÁ, G.; VANĚČEK, M.: *Marina Cvetajevová v Čechách. Průvodce po místech pobytu v letech 1922-1925*. Praha : Vaněček, 1997. 32 s. Bez ISBN.
16. ZADRAŽILOVÁ, M.: *Ruská literatura přelomu 19. a 20. století*. Praha : Univerzita Karlova, 1995. 244 s. Bez ISBN.
17. ZAMBOR, J.: *Báseň a ticho. O poézii slovenských, ruských a španielskych básnikov*. Bratislava: Národné literárne centrum, 1997. 190 s. ISBN 80-88878-13-6.
18. ЗУБОВА, Л. В.: *Поэзия Марины Цветаевой. Лингвистический аспект*. Ленинград : Издательство Ленинградского университета, 1989. 264 с. ISBN 5-288-00299-1.

Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2017 року

УДК 81'34'371

Володимир Кушнерик
(м. Чернівці, Україна)

АНАЛІЗ ФОНОСЕМАНТИЧНИХ ЯВИЩ У МОВНИХ ОДИНИЦЯХ РІЗНОСИСТЕМНИХ МОВ

У статті досліджуються подібності та розбіжності фонологічних систем германських та слов'янських мов у кількісному та якісному співвідношенні, встановлюються фоносемантичні константи та розглядається взаємозв'язок між мотивом тексту та його складниками – фонемами і фонестемами, морфемами, лексемами.

Ключові слова: фонологія, фонологічна система, германські мови, слов'янські мови, фоносемантична константа, мотив тексту, фонема, фонестема, морфема, лексема.

В статье исследуются сходства и расхождения фонологических систем германских и славянских языков в количественном и качественном соотношении, устанавливаются фоносемантические константы и рассматривается взаимосвязь между мотивом текста и его составляющими – фонемами и фонестемами, морфемами, лексемами.

Ключевые слова: фонология, фонологическая система, германские

языки, славянские языки, фоносемантическая константа, мотив текста, фонема, фонестема, морфема, лексема.

The article reveals the similarities and differences of the phonological systems of Germanic and Slavic languages in a quantitative and qualitative relationship. It's established the phonosemantic constants and examined the relationship among the motive and components of the text – phonemes and phonesthemes, morphemes, lexemes.

Key words: phonology, phonological system, phonological system in Germanic, phonological System in Slavic languages, phonosemantic constants, phoneme, phonesthem, morpheme, lexeme.

Проведений науковий пошук містить відомості про дослідження фонологічної типології у XX ст., покликаний встановити подібності та розбіжності фонологічних систем у кількісному та якісному співвідношенні (О. В. Ісаченко, Г. Мілевський, М. С. Трубецької, Р. О. Якобсон та їх послідовники). Сучасні пошуки продовжують відкривати нові аспекти в розвитку фонологічних систем та їх одиниць (F. Brücke, P. Grünzner, U. Merkel, J. Neppert, E. Sievers, C. Tillmann).

Суттєво відмінними ознаками у диференціації германських і слов'янських мов є *довгота / короткість* та *напруженість / ненапруженість* за умови розгляду системи вокалізму. Істотні розбіжності в артикуляції вокальних звуків у англійській та німецькій мовах залежно від положення язика розрізняють у горизонтальній площині – голосні *переднього, заднього* та *змішаного* рядів; у вертикальній площині – голосні *низького, високого* та *середнього* підняття. Досліджуючи загальні та специфічні фонаційні ознаки, притаманні вказаним мовам, встановлено, що така релевантна для німецького вокалізму ознака, як *тривалість*, у ненаголошеній позиції нейтралізується [2]. Голосні російської мови редукуються в мовленні й за *тривалістю* та *якістю*, реалізуючись у 18 алофонах [1], а голосні української мови прагнуть залишитися в межах свого основного алофона, зазнаючи впливу дистантної гармонійної асиміляції до голосного ненаголошеного складу [4]. Це спостереження надзвичайно важливе при порівнянні германських і слов'янських мов, оскільки свідчить про тенденцію до зближення голосних *високого і середнього* підняття у германських мовах (А. Кибрик, М. П. Кочерган, М. І. Матусевич, F. Brücke, P. Grünzner, M. Meinhold). Таке твердження безпосередньо стосується процесу формування *фоносемантичних констант*, оскільки незначні зміни артикуляційних ознак звуків здатні впливати на фоносемантичний біном «*тривалість голосних – темп*» у германських мовах. Так, наприклад, фоносемантична константа через фонаційні ознаки голосних [ɫ], [a], [e] виявляє схильність до символізації дії у германських мовах: англ. [o:] *cork* – *закорковувати*, *caulk* – *конопатити*, *talk* – *говорити*, *stalk* – *крокувати*; *walk* – *прогулюватися*, *lock* – *зачиняти*, *rock* – *гойдати*, *knock* – *стукати* тощо; нім. [ɫ]-[i:] *biegen* – *гнути*, *bieten* – *давати*, *trampeln* – *траплятись*, *binden* – *зв'язувати*, *bringen* – *приносити*, *dielen* –

настиляти підлогу, dirigieren – спрямовувати, diktieren – диктувати тощо. Аналогічну тенденцію з [e], [i] простежуємо і в слов'янських мовах.

Якщо взяти до уваги дистрибуцію фонем, то вона в германських мовах має більш суттєвий вплив на зміни звуків, ніж у слов'янських. Детальний розгляд досліджуваних фонологічних систем слугує підтвердженням їх різноманіття і водночас свідченням того, що асоціативна символічність (експресивність, змістовність) фонологічних одиниць – досить складне мовне явище, яке не може мати однозначного трактування, адже подекуди ті самі звуки, залежно від артикуляції й позиції у слові, володіють або не володіють певною артикуляційною ознакою, що ускладнює процес пошуку та встановлення фоносемантичних констант і підтверджує, що явище фоносемантизму має відносний характер. Отже, фоносемантична константа – це звукова реалізація модифікованої ознаки з елементами асоціативно-символічної семантизації, яка формується під впливом значеннєвої сторони лексичної одиниці та має переважно статистичний характер.

Здійснивши вибірку дієслів *руху, освітлення та звучання* чотирьох мов і провівши розрахунки за допомогою критерію χ^2 з метою визначення частки фонем із асоціативно-символічним значенням у зазначених лексемах, можемо зробити такі висновки. Голосні фонemi в англійській та німецькій мовах мають спільні властивості: фонема /ɪ/ в англійській мові *активна*, вона презентує значення *руху* ($\chi^2 = 13,04$), і *освітлення* ($\chi^2 = 10,97$) (мін. знач. результат $\chi^2 \geq 3,84$ 95% достовірності; $\chi^2 \geq 6,64$ 99,9% достовірності). Аналогічно в німецькій мові зафіксовано подібний зв'язок /ɪ/ із значеннями – *руху* ($\chi^2 = 5,32$) та *освітлення* ($\chi^2 = 4,92$). Якщо виходити з того, що фоносемантична константа як комплекс фонем, її фонаційних ознак та їх асоціативно-символічного значення викликана більш частотним вживанням відповідної фонemi у певній лексиці, тоді у цьому випадку фонаційні ознаки *короткості, високого підняття, переднього ряду* в германських мовах пов'язані зі значенням процесу *руху* (наприклад: англ. *beat – бити, kick – вдарити ногою, kill – вбивати, dig – копати, dip – занурювати* тощо; нім. *gliedern – розчленовувати, hindern – заважати, knipsen – клацати* тощо). Надто частотна фонема /i/ в українській мові. Практично у більшості лексем *руху* ($\chi^2 = 11,3$), *звучання* ($\chi^2 = 20,18$) й *освітлення* ($\chi^2 = 107,03$) фонема /ɪ/ має високий рейтинг зв'язку звучання зі змістом лексичної одиниці. Аналогічні відповідності притаманні і для слів російської мови: /ɪ/ найчастіше трапляється в лексемах *руху* ($\chi^2 = 5,21$) і *звучання* ($\chi^2 = 6,42$). Отже, можна констатувати, що як у споріднених, так і в неспоріднених мовах виявлена фоносемантична константа, в основі якої лежать такі фонаційні ознаки: *короткість, високе підняття, передній ряд*, визначальні у зв'язку звучання та значення лексем *руху та звучання* (германські та слов'янські мови), а фонаційна ознака *короткості* специфічна для германських мов і презентує зв'язок форми і змісту в лексемах *руху та освітлення* [2].

Щодо фоносемантичних констант приголосних, типових для досліджуваних мов, можна констатувати:

– спільними фоносемантичними константами в лексемах на позначення

руху є такі диференційні ознаки: «шумність», «глухість», «дзвінкість», «щільність», «проривність», «лабіалізованість», «сонорність» з високою частотою вживання приголосних [p], [b], [t], [d], [ʃ], [k], [g] у лексемах зі значенням «динаміки» та «змін»; *специфічними* для германських мов можна вважати доволі часте вживання «передньоязикових – проривних», «передньоязикових – піднебінних» та «задньоязикових», «глоткових» приголосних, у той час як характерною рисою слов'янських мов – ознаку «палатальності» [b'], [p'], [x'];

– символічне позначення *звучання* в германських мовах формують фоносемантичні константи з розрізнявальними ознаками: «шумність», «проривність», «дзвінкість», «сонорність»; у слов'янських мовах цей перелік доповнює ознака «палатальності»;

– реалізацію поняття *освітлення* у лексемах супроводжують фоносемантичні константи з ознаками: «сонорний, зімкнено-прохідний, боковий», «ларингальний», «язиковий» (середньоязиковий); слов'янським мовам притаманні фоносемантичні константи з розрізнявальними ознаками «палатальності» та «язикові, передньоязикові, піднебінні» у відповідній лексиці.

Отже, поряд зі спільними фоносемантичними константами у зіставляваних мовах існують національно-специфічні, що відображають їхню фонетико-фонологічну структуру.

Для визначення асоціативної символічності фонестем різносистемних мов проведено розрахунок 2360 одиниць за допомогою критерію χ^2 та отримано дані стосовно того, які символічні значення мають ці фонестеми у досліджуваних мовах. Виявлено як абсолютно ідентичні фонестеми за своєю фоносемантикою, так і національно-специфічні з притаманними їм взаємовідношеннями у протиставленні «звучання – значення». Так, найбільший символічний потенціал експресивності у досліджуваних мовах відзначено експериментально у фонестемах [gl], [sl], [tw], [dr], [bl], [fl], а найменший – у [kr], [pl], [kl]. 68,9% досліджених розподілів фонестем виявились емоційно забарвленими та символічно значущими.

З'ясовано, що та сама фонестема в межах однієї мовної системи, може бути пов'язана з кількома значеннями. Так, фонестема [fl] (напр., в англійській мові) підтверджує, згідно з підрахунками, наявність певного зв'язку з такими поняттями, як *рух рідини* ($\chi^2 = 18,01$), *рух повітря* ($\chi^2 = 32,6$), *яскраве освітлення* ($\chi^2 = 4,93$), *щось м'яке* ($\chi^2 = 13,77$); фонестема [gl] символізує *яскраве освітлення, щось слизьке, вологе* ($\chi^2 = 64,5$). Фонестема [sl] асоціюється одночасно з трьома значеннями: *слизький* ($\chi^2 = 53,0$), *вузький, довгий* ($\chi^2 = 5,3$), *повільний* ($\chi^2 = 5,3$). Декілька фонестем можуть асоціюватися з однаковим значенням, наприклад, фонестеми [kl] – ($\chi^2 = 6,84$), [tw] – ($\chi^2 = 16,75$) символізують *множинність*, а фонестеми [gl] – ($\chi^2 = 79,99$), [fl] – ($\chi^2 = 4,93$) – *яскраве освітлення*.

До національно-специфічних потрібно зарахувати фонестеми, які засвідчили значущі фоносемантичні зв'язки тільки з певними значеннями в окремих мовах. Так, в англійській мові яскраво виражений зв'язок фонестеми

[bl] з поняттям *колір* ($\chi^2 = 33,5$), [fl] – з поняттям *плоский* ($\chi^2 = 5,8$), [tw] – з поняттям *обертання* ($\chi^2 = 45,4$), [sn] – з поняттям *негативні емоції* ($\chi^2 = 10,4$), [kr] – з поняттям *об'ємне приміщення*. Для німецької мови характерними виявилися такі зв'язки: [kr] – *гострий* ($\chi^2 = 7,80$), [bl] – *колір* ($\chi^2 = 58,7$), [fl] – *плоский* ($\chi^2 = 5,8$). Для російської мови специфічні зв'язки: [p1] – *рівний* ($\chi^2 = 18,8$), *вогонь* ($\chi^2 = 11,6$), [dr] – *різати, відділяти* ($\chi^2 = 11,4$), [br] – *недоліки* ($\chi^2 = 10,8$), *рух* ($\chi^2 = 16,3$). Відповідно, для української мови характерні такі асоціативні зв'язки фонестем: [p1] – *сповільнений рух* ($\chi^2 = 6,2$), [kr] – *вертити* ($\chi^2 = 5,2$), [kl] – *бити* ($\chi^2 = 7,3$). (Мінімальне значення дорівнює $\chi^2 \geq 3,84$, що відповідає 95% достовірності або $\chi^2 \geq 6,64$, тобто 99,9% достовірності).

Проаналізувавши функціонування фонестем та їхні зв'язки з семантикою лексичних одиниць, можна стверджувати: існує певний набір артикуляційних ознак фонем і фонестем, які перебувають у постійній динаміці, модифікуються й у відповідний часовий відрізок формують умовні статистичні *фоносемантичні константи*. У різні мовно-історичні періоди відбувається процес «набуття» фонестемами нового значення, оскільки рух, у якому перебуває мова, є повільним, але постійним, і в різні часові проміжки як фонем, так і фонестем в усіх мовах можуть набувати нових значень. Так, у кожній мові та групі мов відбувається процес розширення фоносемантичних зв'язків фонем і фонестем, що знайшло свій відбиток через фоносемантичні константи в емоційному та експресивному забарвленні художнього мовлення.

Взаємозв'язок між мотивом тексту та його складниками – лексемами, фонемами, фонестемами та морфемами – можна простежити на матеріалі поезії. Так, на початку третього тисячоліття дискутується проблема щодо можливості використання музичних термінів «мажорності» та «мінорності» в лінгвістиці (Є. В. Данилов, О. П. Журавльов, Г. М. Іванова-Лук'янова, В. І. Кушнерик, І. Левий, Є. В. Орлова), що спонукає до розгляду участі фонологічної системи у формуванні художнього емоційно забарвленого тексту. Не менш проблемним є дослідження конотації на текстовому рівні. Прикладом конотативної змістовності тексту слугує поезія *мажорних* і *мінорних* мотивів поетів – представників чотирьох національних культур: англійської, німецької, російської та української. Експериментально встановлено, що зміст, тема, задум автора можуть передаватися певними голосними та приголосними, частота вживання яких у декілька разів перевищує їхню стандартну частоту, визначену частотними словниками досліджуваних мов (U. Hollmach, F. W. Housholder, G. Meinhold, F. W. Kaeding, Websters New Encyclopedic Dictionary).

Функціонування асоціативно-символічних значень фонем і приголосних фоносполучень – фонестем сучасних англійської, німецької, російської та української мов (зокрема, у поетичних творах представників англійської, німецької, російської та української національних культур), підтверджено результатами статистичного аналізу за допомогою критерію χ^2 .

Асоціативно-звукова відповідність фонем та їх символічних значень у

чотирьох мовах засвідчує, що в германських мовах фоносемантичні константи «мажорних мотивів» формуються з фонаційної ознаки «довгий», «лабіальний», «передній ряд», «середнє і низьке підняття» та превалювання голосних [a:], [o:], [e:] (статистично значущий для англ. мови $\chi^2 = 4,12$, нім. $\chi^2 = 4,0$). Відповідно, якщо за приголосними та їхніми сполученнями йдуть голосні [a], [o], [e], то вони так само формують значення *ідилії* в тексті. Диференційні ж ознаки «короткий», «лабіальний», «низьке та високе підняття», «передній ряд» фонем /u:/-/v/; /i:/-/ɪ/ для зазначених мов закладають у поетичному тексті негативний («мінорний») потенціал.

У слов'янських мовах «мажорні» мотиви формуються завдяки статистичній перевазі в тексті голосних [o], [i], [e] (рос. мова) та [o], [i] (укр. мова). Асоціацію з «мінорними» мотивами закладають голосні [и] (рос. мова), [e], [и] (укр. мова), їх фонаційні ознаки та статистична перевага в тексті. Отже, основою фоносемантичних констант «мажорності» є фонаційні ознаки: «середнє» та «високе» підняття, «передній» ряд, «лабіалізованість», а «мінорності» – «низьке» та «середнє» підняття, «середній та передній» ряд, «нелабіалізованість». Стосовно приголосних спостерігаємо спільну тенденцію до реалізації мажорних мотивів через [l], [m], [n], [v], тобто фоносемантична константа з фонаційними ознаками «сонорний», «зімкнено-прохідний», «носовий», «боковий», «щільний» є у лексемах з позитивною емотивністю. Відповідно, мінорні мотиви формуються внаслідок функціонування у тексті приголосних [d], [t], [r], [ʃ], [g], [j], [k], тобто перевага за фонаційними ознаками «шумні», «проривні», «передньоязикові, середньоязикові, задньоязикові, альвеолярні, дрижачі».

Проведений аналіз сприйняття поетичних творів на предмет вияву конотаційного аспекту асоціативно-символічного значення фонологічних одиниць уможливорює визначення конотації як *емотивно-образного ставлення мовця до позначуваної дійсності, як кодованого додаткового ознаково-емотивного аспекта значення, а фонему розглядати як потенційного носія конотативного асоціативно-символічного значення*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондарко Л.В. Основы общей фонетики / Бондарко Л.В., Вербицкая Л.О., Гордина М.В. – СПб. : изд-во Петербургского ун-та, 2000. – 156 с.
2. Кушнерик В.І. Фоносемантизм у германських та слов'янських мовах: [монографія] / Володимир Іванович Кушнерик. – Чернівці : Рута, 2004. – 369 с.
3. Стеріополо О.І. Система фонем сучасної німецької мови та її реалізація у мовленні / О.І. Стеріополо // Науковий вісник Чернів. ун-ту : Германська філологія. – Чернівці : Рута, 2003. – С. 23– 28.
4. Українська мова. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – 489 с.

Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2017 року

TWO-VERB CHAINS IN MODERN PERSIAN WITH TYPOLOGICAL PARALLELS IN SLAVONIC LANGUAGES

Дієслівна серіалізація (або серійні дієслова) притаманна багатьом мовам у різних частинах світу, наприклад, мовам Західної Африки, Південно-Східної Азії, Нової Гвінеї, Океанії, Центральної Америки, а також різноманітним піджинам і креольським мовам. Зазвичай, серіалізацією називають явище, при якому два або більше дієслова у реченні йдуть одне за одним у тій самій видо-часовій формі, причому суб'єкт та об'єкт позначено лише у першому дієслові. Інакше кажучи, вживається низка, ланцюг дієслів, а виражають вони семантично єдиний предикат. У різних мовах це явище має доволі велику кількість специфічних лексико-семантичних і граматичних рис. У широкому розумінні синтаксичні конструкції з кількома (зазвичай, двома) ідентичними словоформами притаманні, мабуть, більшій кількості мов світу, ніж традиційно вважається і претендують на універсальний статус. Проаналізований матеріал свідчить про те, що дієслівна серіалізація в сучасній перській мові, незважаючи на цілковиту відсутність традиції її виокремлення, має місце: засвідчено дводієслівні серійні конструкції.

Ключові слова: серіалізація, дієслівні серії, типологія, перська мова, синтаксис, семантика.

Глагольная сериализация (или серийные глаголы) характерна для многих языков, например, Западной Африки, Юго-Восточной Азии, Новой Гвинеи, Океании, Центральной Америки, а также для разнообразных пиджинов и креольских языков. Обычно, сериализацией называют явление, при котором два или более глагола в предложении идут друг за другом в одинаковой видо-временной форме, причем субъект и объект выражен лишь в первом глаголе. Иначе говоря, употребляется несколько глаголов, но выражают они семантически единый предикат. В разных языках это явление имеет довольно большое количество специфических лексико-семантических и грамматических черт. Проанализированный материал свидетельствует о том, что явление сериализации в современном персидском языке, несмотря на полное отсутствие традиции ее выделение, имеет место. На материале современного разговорного и книжного персидского языка выявлены двухглагольные серийные конструкции. Главные их черты – общая аргументная структура и финальная позиция главного глагола, который выражает фреймовое событие, – наглядно демонстрирует рассмотренный выше материал.

Ключевые слова: сериализация, глагольные цепочки, персидский язык,

The serialization (or verb chains) is considered a phenomenon in which two or more parts of speech in a sentence are following each other in the same form. For example, in a verb chain the subject and the object in such constructions are expressed only in the first verb. In different languages, this phenomenon has a fairly large number of specific lexical-semantic and grammatical features. Broadly speaking, the syntactic structures with several (usually two) identical word forms appear to be typical, perhaps, for more languages than traditionally considered, and they claim to a universal status. Despite the complete lack of tradition of the selection of the category of serialization in Persian language, our results demonstrate the existence of two-verb chains in modern colloquial Persian.

Key words: *serialization, verb-chains, typology, Persian language, syntax, semantics.*

Introduction. *Serialization (or serial verbs) is typical for languages in different parts of the world, notably West Africa, Southeast Asia, New Guinea, Oceania, Central America, as well as for a number of pidgins and creoles. In general, serialization means a phenomenon in which two or more verbs in a sentence follow each other in the same aspect and tense form, with the subject and the object only being expressed in the first verb. In other words, it is used with a few verbs, but they act as a single semantic predicate. In different languages, this phenomenon has a fairly large number of specific lexical-semantic and grammatical features. Broadly speaking, the syntactic structures with several (usually two) identical word forms appear to be typical, perhaps, for more languages than traditionally considered, and they claim to a universal status.*

The constructions with the doubling of the forms are widespread in the Russian spoken language. They are primarily the so-called double verbs and double case forms of nouns.

- (*Poyd-u skazh-u*
- 1) a. go:FUT-1SG tell:FUT-1SG
 ‘I will go and talk.’
 Na stol-e na skatert-y
- b. on table-LOC on tablecloth-LOC
 ‘On the table and tablecloth’.

*In the Russian grammar such constructions are called *paratactic*, understanding parataxis as a syntactic relationship between two similar grammatical word forms associated with each other in meaning. They either occupy an independent position in the sentence, or depend on another word form. Paratactic constructions are different from subordinating because they lack a formal expression of the dependence of one form from the other. Besides, they cannot be called a subordinate either because: there is no intonation of enumerating between the members of the group; the group is limited to two terms only, but*

from the semantic point of view, the members of the pair are heterogeneous; they come in a number of logical relations of subordination [2; 3]. The components of such structures can be verbs in different aspectual and temporal forms (see [2, p. 80–81]):

- Present tense, indefinite
Ya yemu uže khož-u zakazyvay-u bilet-y
- 2)
 I he:DAT already go:PRES-1SG order:PRES-1SG ticket-PL
 ‘I keep going to book tickets for him.’
- Past tense, imperfect
Ya v gorod yezd-il-a poluch-al-a eti posylk-y
- 3)
 I into downtown go-PAST-FEM received-PAST-FEM these parcel-PL
 ‘I have been going downtown to receive these parcels.’
- Future tense, perfect
My dogovor-il-is’ chto ya zavtra prid-u podpish-u bumag-i
- 4)
 we agree-PAST-PL that I tomorrow come:FUT-1SG sign:FUT-1SG paper-PL
 ‘We’ve agreed that I would come and sign these papers tomorrow.’
- Past tense, perfect
On dogad-al-s’a kup-il tsvet-y
- 5)
 he guess-PAST-MASC:1SG buy-PAST(MASC:1SG) flower-PL
 ‘It occurred to him to buy flowers.’
- Imperatives
Ladno idi užynay
- 6)
 okey go:IMPER(2SG) have.supper:IMPER(2SG)
 ‘Ok, just go and have dinner.’
- Infinitives
Može-te poyekha-t’ posmotre-t’
- 7)
 may:PRES-PL go-INF see-INF
 ‘You may go and see for yourself.’
- Conditionals
Yesli by ty poshel zaraneye
- 8)
 if SUBJUNCT you:SG go:PAST(MASC:2SG) in.advance
uznal, to teper’ nie nado bylo by...
 check:PAST(MASC:2SG) CONJ now NEG need

be:PAST(3SG) SUBJUNCT

‘If you had gone and checked in advance, now we would not have to...’

Among the most frequent lexical-semantic relations within these forms in Russian one can point out:

- action and its qualitative characteristics in the form of action

Khokhoch-et zalivay-et-s’a

9)

laugh:PRES-3SG trill:PRES-3SG-REFLEX

‘He is rolling with laughter.’

- Specific action, carried out while remaining in a particular state, that is two actions or states related to each other:

(10) a. *Siž-u pish-u*

sit:PRES-1SG write:PRES-1SG

‘I sit writing.’

Lež-yt sp-it

b.

lie:PRES-2SG sleep:PRES-2SG

‘He lies sleeping.’

- the intention to take a certain action (or the awareness of the need to implement it) and the action itself

(11) a. *Soobraz-il-a priviez-l-a*

Realize-PAST-FEM:3SG bring-PAST-FEM:3SG

‘It occurred to her to bring it.’

b. *Dogada-l-a-s’ vymy-l-a pol*

realize-PAST-FEM:3SG-REFLEX wash-PAST-FEM:3SG

floor

‘She went and scrubbed the floor.’

c. *Soglasil-a-s’ pieriediela-l-a*

agree-PAST-FEM:3SG-REFLEX

remake-PAST-

FEM:3SG

‘She agreed to modify it.’¹

The formal definition of the grammatical status of these units remains one of the main and still unsolved problems in the study of serial verb constructions with the data of the languages of different structures. If they present a monolith phrase of the sentence, should they be considered as one (complex) word or sentence? The predicate argument structure depends on this definition. It can be said in favor of the definition of such constructions as a single word-form pattern in many languages, firstly, that a serial construction represents a single indivisible action. This implies that the translation of these forms from exotic languages into languages of other structures (e.g. English) only needs one word in many cases. Secondly, all the verbs in the chain have, as a rule, both a common grammatical meaning of tense, aspect, modality, etc., and a common formant, which expresses

¹More on serial constructions in the Russian language see [5; 6; 7].

these meanings. Thirdly, these verbs also have a common argument. In general, as some researchers have noted (see [1, p. 31]), the languages in which the phenomenon of serialization is grammatically regulated, enable these forms to have a strong tendency either for lexicalization (verbal forms become one word-form, that is a complex word) or to grammaticalization (separate from the chain verb forms becomes auxiliary elements of the main verb form). In order to define a structure as a serial verbal (and other) structure, this phenomenon must be approached from the point of view of the rules of the human ability to conceptualize the semantic space and to structure concepts (to build the sequence of events).

Functional-typological definition of serialization. According to Leonard Talmy's (see [4, Chapters 1 and 3]) typological conception of the Event integration, the process of speech is the interaction of two independent but closely interrelated domains – semantic (inside) and lexical-grammatical (external). The semantic domain of events consists of categories such as Motion, Path, Figure, Ground, Manner and Cause. Lexical-grammatical domain of events consists of the word forms, prepositional and postpositional elements of phrases, and so on. The relationship between these two domains is not symmetrical: one semantic category can be expressed by a combination of lexical and grammatical elements; on the other hand, the combination of semantic categories can be transmitted by only one surface element. However, there is also a wide range of universal principles and typological patterns (i.e. regularities) that define the relationship of semantic categories and lexical-grammatical elements [Ibid, p. 21].

The idea of “event” is central to the cognitive-semantic theory of Leonard Talmy, and, according to the researcher, is the basic category of human cognition. He regards mind as a cognitive process, constantly aiming at the conceptual distribution (classification) of events and phenomena of reality and subsequently, at their description. The essence of this process lies in the demarcation of the continuum in the sphere of space, time, and quantity etc. This fact accounts for the existence of nouns in all languages of the world, that is, names for the objects in human environment.

“Event” is a subspecies of the conceptual partitioning which makes discrete space-temporal continuum in certain portions. This fact accounts for the existence of verbs, that is, names for portions of time, space and movement, in all languages of the world. Conceptually, the event can be unitary and complex [Ibid, p. 215]. In turn, a complex event can be expressed either by a subordinate clause in the complex sentence, or in one simple sentence:

The candle went out.

12)

The candle went out because something blew on it.

13)

The candle blew out.

14)

In the first sentence (12) the main idea (the candles stopped burning) is expressed as a single event (by a simple sentence). In the second sentence (13) the

idea of the end of the candle's burning supplemented by cause of it which is expressed as a complex event (by a complex sentence). In the third sentence (14) the complex event is expressed as a single event (by a simple sentence again). To denote the latter phenomenon (sentence 14), that is expressing of a complex event by a single predicate, L. Talmy coins the term **macro-event**. The macro-event contains two components: the **main**, or the **framing event**, for example, sentence (12), as well as a **subordinate event** or **co-event**, for example, sentence (13). The framing event is the main idea of complex (and single) events – Motion (of Agent or Patient) or four ideas metaphorically derived from it – Temporal contouring, State change, Action correlation and Realization. The five conceptual domains express the semantics of a predicate argument structure, which express the macro-event in the sentence [Ibid, p. 17–18]. The structure of the framing event which is the bearer of the idea of Motion consists of: **Figure**, that is, a moving entity (this can be either Agent or Patient, depending on the sentence type); **Ground** with respect to which Figure is moving; **Path** in which the figure moves, and that points to the place of its **Location** relative to the Ground [Ibid, p. 26].

On the other hand, the co-event in the structure of the macro-event makes the framing event more substantive or perceptually palpable. For instance, in the structure of the verb to *blow out* (a candle) there is the built-in frame-event “State change” (the state of burning has stopped) and also the subordinate event “Cause” (the movement of the air). The structure of such Russian verbs like: *vo-yti* ‘to come into; to enter’, *v-biežat* ‘to run into’, *v-yekhat* ‘to drive into’, *v-skochit* ‘to jump into’ and others, incorporates the frame-event “movement of the subject (Figure) with respect to the internal space (Ground) on the inward (Path), which determines the location of the subject” and the subordinate event “Manner” (walking on foot, by vehicle, etc.). Thus, these verbs express a complex event consisting of two (or more) of actions.

The idea of framing (main) event in the structure of a macro-event can be expressed either by the verb (stem, root), or by the auxiliary element, formant (L. Talmy coins the term satellite) (cf. [Ibid, p. 222]). Hence, L. Talmy introduces, proceeding from the behavior of verbs and satellites two main groups of languages – satellite-framed and verb-framed [Ibid, p. 221–224]. The languages within each group may be quite different both genetically and typologically. Thus, the verb-oriented languages are Romance, Semitic, Japanese, Tamil, Polynesian, Bantu and some others. Satellite-oriented are the Uralic, the Chinese, and most of Indo-European languages except for Romance. The frame schema of the event (Figure + [Background] + Path) in the structure of satellite-oriented languages is expressed without using a verb in the sentence structure and the structure of verb-oriented languages contains the verb and its arguments. Subordinate event in satellite-oriented languages is expressed by the main (semantically) verb (which is typical for the English verb phrase), and in verbal-oriented languages it is expressed by satellite elements, either individual (prefix, postposition, gerund) or in combination (formant + prefix / postfix), for example: Rus. *v-katit's'a* ‘to roll in’ (Path in framing event Motion is expressed by the prefix *v-* ‘-in’), *do-govorit* ‘to finish talking’ (Aspect in the framing event Temporal contouring is expressed

by the prefix *do-* ‘to finish’), *za-dut* ‘blow out’ (Change in the framing event State change is expressed by the prefix *za-* ‘out’), *pere-pisat* ‘to rewrite; to copy out’ (Correspondence in the framing event Action correlation is expressed by the prefix *pere-* ‘re-’), *pri-khvatit* ‘to grab’ (Completeness in the framing event Realization is expressed by prefix *pri-* ‘over’). For example, the English sentence:

The bottle floated out (from the cave)

15)

indicates the framing event “Figure (bottle) + Path (out)” expressed without a verb (float), which, in turn, expresses the co-event, “Manner” (in water). The same is observed in the Russian translation:

Butylka vy-ply-l-a (iz pescher-y).

16)

bottle out-float-PAST:3SG-FEM (from cave-GEN)

‘The bottle floated out (from the cave).’

Thus, Slavic and Latin verb prefixes, English verb (adverbial) particles, German separable and inseparable verb prefixes, and Persian incorporated nouns in compound verbs exemplify, in principle, a functionally common linguistic phenomenon. However, in Spanish (a verb-oriented language) the same sentence has a fundamentally different cognitive-semantic structure.

La botella salio flotando (de la cueva)

17)

‘The bottle exited floating (from the cave).’

In (17) the framing event of Motion is manifested in the semantic verb *salir* ‘to exit’, and the co-event of Manner in the gerund *flotando* ‘floating’. Thus, if serialization is the process of verbal expression of the conceptually unitary complex of events, different parts of which are lexicalized in different verbs, it is obvious that the best conditions for a chain of semantic verbs expressing a macro-event, can be found in verb-oriented languages [1, p. 52] (in which these constructions are widely used and belong to the grammatical norm).

Verb serialization in Persian. The Persian language belongs to a mixed (satellite-verb-framed) type of languages with a strong satellite orientation, cf.: *birun raft* ‘He went **out**; He left’, *bālā raft* ‘He went **up**’, *foru raft* ‘He sink’ (where the verb *raftan* only has the idea of Motion, and the elements *birun*, *bālā*, *foru* have the idea of Manner). However, the agglutinative structure of Persian word forms and phrases makes it easy to integrate not only stems, but also the whole word forms (within the equal forms). Verb serialization occurs in the Persian spoken language fairly frequent, and even certain forms are an integral part thereof. Our data suggest that a sentence in the modern Persian language may contain two verbs in a row.

Two-verb chains. Two-verb chains contain the idea of Motion, as well as the metaphorical extension of Motion to the idea of State change.

[*Bā khod=ash*] *Yani kojā gozāsh-t-e raft-e?*

18)

[With he=3SG:POSS] So where leave:PAST(3SG)-PASTPART
go:PAST(3SG)-PASTPART?

‘[To himself] So where did he go to?’

Connecting the two verbs *gozāshtan* ‘to put; to lay; to place’ and *raftan* ‘to go’ is very common in modern Persian speech. Their approximate English equivalents are the verbs *to disappear*, *to dart off*, which convey the idea of an unexpected, unplanned or sudden leaving.

Jor’at ne-mi-kard-am beh=et chiz-i be-guy-am,

19)

courage NEG-CONT-do:PAST-1SG to=2SG thing-INDEF
SUBJ-say:PRES-1SG

mi-tars-id-am bā=hām qahr-i kon-i va

CONT-fear-PAST-1SG with=1SG:PERS anger-REL
do:SUBJ-2SG and

be-gozār-i be-rav-i

SUBJ-leave-2SG SUBJ-go-2SG

‘I did not dare to say anything to you, I was afraid you were
not going to talk to me and would leave me.’

In this way one goes off after a quarrel, a dispute, as a result of injury or for some other important and unplanned reason.

Cherā bi khodāhafezi gozāsht-i raft-i?

20)

Why without goodbye leave:PAST-2SG go:PAST-2SG?

‘Why did you suddenly go away without saying goodbye?’

In (20) we have the classical macro-event - semantically unitary and complex at the same time. The framing event Motion is expressed by the verb *raftan*. The subordinate event is expressed by the verb *gozāshtan*. To cover the latter, L. Talmy coins the term Enablement. This event precedes the main one and makes it possible (but does not cause it), helping the main event to occur.

Mādarbozorg=am mowqe=e aqd gozāsht va

21)

grandmother=1SG:POSS time=GEN engagement
leave:PAST(3SG) and

raft Mashhad

go:PAST(3SG) Mashhad

‘My grandmother moved to Mashhad suddenly during the
engagement.’

The subordinate event, expressed by *gozāshtan* ‘to put; to lay; to place’, as if completes the previous step (cf. Rus.: *stavit’ tochku*; *položyt’ konets* ‘to finish’, lit. ‘to place a full stop; to put an end’) and enables the beginning of another event, in this case, Motion. The uncompleted, transitional nature of the integration of these two events in one macro-event in the Persian language is illustrated by the ability of the optional use of the conjunction *va* ‘and’. Sometimes both variants – with and without conjunction – are used within one utterance.

Man che mi-dān-am zan=esh kojā gozāsht-e

22)

I what CONT-know-1SG woman=3SG:POSS where

leave:PAST(3SG)-PASTPART

raft-e. magar man be-pā=ye u bud-am?

go:PAST(3SG)-PASTPART. Whether I to-leg=GEN she
be:PAST-1SG?

ākher to=rā khodā in ham shod showhar?.. khob kār-i

at.last you=OBJ god this also become:PAST(3SG) husband?..

good job-INDEF

kard agar gozāsht va raft!

do:PAST(3SG) if leave:PAST(3SG) and go:PAST(3SG)!

‘How can I know, where his wife has gone. I haven’t been put
to watch her? After all, Oh God, with the husband like hers? ...It’s a
good riddance for her!’

In general, the Motion event accompanied by the event which precedes and
creates the conditions for it is most clearly expressed by the chains of verbs in the
imperative form.

Chāyi var-dār bi-yār

23)

tea up-take:IMPER(2SG) IMPER-bring:PRES(2SG)

‘Bring some tea.’

In (23) the framing event Motion the Figure (a tea), is expressed by the verb
āvardan ‘to bring’. The subordinate event Enablement is expressed by the prefixed
verb *b(v)ar-dāshtan* ‘to take, to pick up’. In order to bring the tea, one must first
take it. Thus, the subordinate event occurs before the framing one, making it
possible, but no way is a Cause of it.

In addition, the framing event Motion may be accompanied by a co-event
which indicates the Manner it is being performed.

Qambari dav-id va raft

24)

Gambary run-PAST(3SG) and go:PAST(3SG)

‘Gambary went running.’

In (24) the framing event Motion has been expressed by the verb *raftan* ‘to
go’. The subordinate event has been expressed by the verb *davidan* ‘to run’. L.
Talmy uses the term Manner for the latter. The semantics of this verb doesn’t have
a component which clearly points to the direction of motion (as well as its English
equivalent).

The metaphor derived from the idea of Motion is the framing event State
change. In modern spoken Persian two-verb chains can express a macro-event, the
main (framing) event of which is precisely the State change.

Ba’d=esh zad pedar=e man mord

25)

after=3SG:DEMONSTR hit:PAST(3SG) father=GEN I

dead:PAST(3SG)

‘After that my father suddenly died.’

In (25) the framing event State change is expressed by the verb *mordan* ‘to
die’ (the transition from one state to another). The subordinate event is expressed

by the verb *zadan* ‘to beat, to hit’. This verb gives the main event the effect of surprise (cf. bang!), that is, the main event is accompanied by the indication on the way of its course.

Tāze yek sāl az ezdevāj=eshān mi-gozasht ke ān-vaqt

26)

just one year from wedding=3PL:POSS CONT-
pass:PAST(3SG) when that-time

zad [va] *showhar-e oftād* tu=ye *hachal*

hit:PAST(3SG) [and] husband-DEF fell:PAST(3SG) in=GEN
awkward.situation

‘Just one year after their wedding passed as, then bang [and] the husband got in trouble.’

In (26) the framing event State change (acceptable state to unpleasant state) is expressed by the verb *oftādan* ‘to fall’. The subordinate event Manner is expressed by the verb *zadan*, which gives the main event the effect of surprise. As can be seen from the above example, the verb forms of such phrases can be located distantly. This fact points, as is noted above, to the phenomenon of serialization in the modern Persian language which has not yet been formed completely.

The framing event State change, which is expressed by two-verb chains, as in the following example, may have other subordinate events:

Hālā bi-yā [va] *dorost=esh kon*

27)

now IMPER-go:PRES(2SG) [and]
correct=3SG:DEMONSTR do:PRES(2SG)

‘Now go/come and do it correctly.’

Hālā bi-ya khub-i kon

28)

now IMPER-go:PRES(2SG) good-REL
(IMPER)do:PRES(2SG)

‘Now go/come and do it well.’

In (27) and (28) the framing event State change (from improperly done to properly done) is expressed by complex verbs *dorost kardan* and *khobi kardan* ‘to do properly, to amend’. The subordinate event is expressed by the verb *āmadan* ‘to come’, which (especially in the form of the imperative mood) can also refer to an event that precedes the main event and is the initial stage of it (without being its cause!), the so-called Precursion.

Āmad-am [va] *goft-am*

29)

come:PAST-1SG [and] speak:PAST-1SG

‘I went and spoke.’

The framing event State change (silent to speaking) is expressed by the verb *goftan* ‘to say, to speak’. The subordinate event Precursion, which is its initial stage, is expressed by the verb *āmadan* ‘to come’ (cf. the same function in Russian of the verb *vz’at’* ‘to take’). Such Precursion (previous) subordinate event can be expressed by the verbs like *to take*, *to get* and so on.

- 30) *hā*
Aqab=e doqqān yek tekke=ye zilu andākht-e bud. ba'zi vaqt-
 behind=GEN shop one piece=GEN carpet throw:PAST(3SG)-
 PASTPART. some time-PL
mi-gereft mi-khābid
 CONT-take:PAST(3SG) CONT-sleep:PAST(3SG)
 'Behind the shop he left a piece of doormat. Sometimes he slept there.'

In (30) the framing event State change (from staying awake to sleep) is expressed by the verb *khābidan* 'to sleep'. The subordinate event Precursion is expressed by the verb *gereftan* 'to take' (cf. the use of this verb in Russian: *vz'al zasnul* 'He dropped to sleep' (lit. 'took slept'); *každyy den' beret spit* lit. 'Every day he will sleep'), cf.:

- 31) *Dar dars=e musiqi hasan eyn=e chub=e khoshk mi-gereft*
 in lesson=GEN music Hasan substance=GEN stick=GEN dry
 CONT-take:PAST(3SG)
mi-neshast
 CONT-sit:PAST(3SG)
 'At the lessons of music Hasan would sit exactly like a dry stick.'

- 32) *Be-gir-im be-khāb-im, be-bin-im*
 IMPER-take:PRES-1PL IMPER-sleep:PRES-1PL IMPER-see:PRES-1PL
fardā che pish mi-yāy-ad
 tomorrow what forward CONT-come:PRES-3SG
 'Let us take some sleep and see tomorrow what will occur.'

In (32) the third verb *didan* 'to see, to look' tends to be a component of a verb chain, but its own argument structure separates it from the chain (incidentally, the author of the analyzed text separated the two-verb series from the next clause by a comma).

The subordinate verb *gereftan* can be used with a complement, that is, have its own arguments, which may apply to the main verb (the common argument structure, as noted above, is one of the main features of serial verbs).

- 33) *Rāh=eshān=rā gereft-and [va] raft-and*
 way=3PL:POSS=OBJ take:PAST-3PL [and] go:PAST-3PL
 'They took [and] went their own way.'
- 34) *Gereft sar=esh=rā borid*
 take:PAST(3SG) head=3SG:POSS=OBJ cut:PAST(3SG)
 'He cut its [the lamb's] head.'

The same sense of Precursion can be expressed by the prefixed verb *b(v)ar-dāshtan* 'to take, to pick up'.

Dast=esh ne-mi-shekast agar bar-mi-dāsh^t

35)

hand=3SG:POSS NEG-CONT-break:PAST(3SG) up-CONT-
have:PAST(3SG)

do kalame mi-nevesht

two words CONT-write:PAST(3SG)

‘His hand would not brake if he took and wrote two words.’¹

The framing event State change may be accompanied by an action, which is its cause.

Negāh kard-am did-am

36)

look do:PAST-1SG see:PAST-1SG

‘I took a look and saw.’

In (36) the framing event State change (from not seeing to seeing) has been expressed by the verb *didan* ‘to see, to look’ and the subordinate event has been expressed by the verb *negāh kardan* ‘to look, to take a look’ (lit. ‘to do a look’). This action causes the main event that occurs (there cannot be “to look” without “to see”).

In addition, State change may be accompanied by an action, which is not its cause, but only makes it possible, assists it.

Raft [va] zan=e digar-i gereft

37)

go:PAST(3SG) [and] woman=GEN another-INDEF
take:PAST(3SG)

‘He went [and] took (married) another woman (once more).’

In (37) the framing event State change (from absence to presence) is expressed by the verb *gereftan* ‘to take, to get’ and the subordinate event is expressed again by the verb *raftan* ‘to go’². This verb means the action which

¹The present and past progressive forms in Persian are built precisely on the principle of serialization. The macro-event combines the framing event, expressed by the main verb, and the subordinate event, expressed by the auxiliary verb:

(i) a. *Dār-am mi-rav-am*

have:PRES-1SG CONT-go:PRES-1SG

‘I am going;’

b. *Dāsh-t-am mi-raft-am*

have:PAST-1SG CONT-go:PAST-1SG

‘I was going.’

The framing event (in this case, Motion) is expressed by the main verb *raftan* ‘to go’, and the subordinate event is expressed by the auxiliary verb *dāsh-tan* ‘to have, to possess’ (cf. *to have* in English), both at the same aspectual and temporal forms.

²The existence of the stable set of the same verbs in different languages is noted by all researchers of the phenomenon “serialization” (cf., e.g. the frequency lists of verbs in Benue-Congo language Nizaa in [1, p. 22–33]). In Persian with these verbs only quite a large number of idioms is formed:

precedes the main event and helps it to occur, making it possible (without being its cause!).

Conclusions. The data analyzed in the article indicate that the phenomenon of serialization in the modern Persian language, despite the absence of tradition in its selection, is developing. Based on the material of the modern spoken Persian language, the two-verb series have been studied.

Two of five possible frame events in the structures of macro-events are only found in the Modern Persian. They are the main – Motion and the most important derivative of it – State change. The rest – Temporal contouring, Action correlation and Realization – are absent. The first four of eight possible co-events in the structures of macro-events are only identified (those that either precede the framing event or is its cause). They are – Precursion, Enablement, Cause and Manner. The rest – Concomitance, Subsequence, Concurrent result and Constitutiveness – are absent. It is possible to speak about the following features of this category in the Persian language:

1) A large number of syntactic constructions in the modern Persian language are based on the pattern which is very close to the serialization one:

Qambari, bo-ru be kadkhodā be-gu bi-yāy-ad

38)

Qambary, IMPER-go:PRES to headman IMPER-tell:PRES
CONJ-com:PRES-3SG

‘Qambary, go and tell the headman to come.’

In (38), the framing event State change (from silence to speaking) is expressed by the verb *goftan* ‘to talk; to tell’. The subordinate event Enablement is expressed by the verb *raftan* ‘to go’, which precedes the framing event, creates the conditions for its occurrence, but is not its cause. These verbs have a common argument: *boru pishe kadkhodā* ‘go to the headman’, *begu be kadkhodā* ‘tell the headman’. This testifies to the merging of two predicates in a single complex predicate. However, the main verb *goftan* ‘to talk; to tell’ has its own argument (*biyāyad*). The final merge predicate has not yet come, although the main features are already present. The number of these expressions in the modern spoken Persian is striking in fact. Such expressions are often hard to be distinguished from verb idioms. This indicates the prevalence of this phenomenon:

Khob shod shod na-shod

58)

(ii) a. *Na gozāshht [va] na bar-dāshht va goft ...*

not leave:PAST(3SG) [and] not up-take:PAST(3SG) and say:PAST(3SG) ...

‘For no reason, without shame, tactless.’

b. *U ham na gozāshht-e na bar-dāshht-e bud ...*

he also not leave:PAST-PASTPART not take:PAST-PASTPART be:PAST(3SG)...

‘He/she behaved ugly, as like as two peas’.

good become:PAST(3SG) become:PAST(3SG) NEG-
become:PAST(3SG)

na-shod, khod=esh ākhar=esh khub

NEG-become:PAST(3SG)

good=3SG:REFLEX

end=3SG:REFLEX good

mi-shav-ad

CONT-become:PRES-3SG

‘And the beginning was so good.’

2) The material of Persian two-verb and three-verb series discussed above demonstrates the existence the main features of verb serialization – the common argument structure and the final position of the main verb, which expresses the framing event;

3) The set of verbs which are the components of serial constructions in Persian correlate with similar sets of verbs in other languages where the verb serialization has the status of the grammatical category.

On the one hand, these features of serialization in Persian correspond to the same attributes of this category in other languages; on the other hand, they demonstrate the prevalence of this phenomenon in modern colloquial Persian, and one can conclude that this category in the Persian language has a strong potential for development. It must also be noted that other parts of speech in the Persian language can be subjected to this tendency too. Thus, the ability to be an integral part of a single unitary event in the written style of the modern Persian language is inherent in past participles.

Abbreviations

SG	Singular
PL	Plural
POSS	Possessive clitic
PAST	Past stem
PASTPART	Past participle
PRES	Present stem
NEG	Negative
CONT	Continuous
DEF	Definite article
INDEF	Indefinite article
SUBJ	Subject
PERS	Personal pronoun
DEMONSTR	Demonstrative pronoun
REFLEX	Reflexive pronoun
IMPER	Imperative mood
GEN	Genitive
REL	Relative clitic

REFERENCES

1. Kjelsvik B. Verb chains in Nizaa / B. Kjelsvik: Unpublished doctoral dissertation. – Oslo : University of Oslo, 2002. – 181 p.

2. Krasilnikova E.V. Konstrukcii s udvojeniyem v russkoy razgovornoj rechi (Double Constructions in Colloquial Russian) / E.V. Krasilnikova // Russkiy yazyk v shkole – №5. – 1971. – PP. 80–83.
3. Shvedova N.U. 1960. Ocherki po sintaksisu russkoy razgovornoj rechi (Notes on the Syntax of Colloquial Russian) / N.U. Shvedova – Moskow : Academy of Science of USSR. – 377 p.
4. Talmy L. 2000. Toward a Cognitive Semantics. Vol. 2. Typology and Process in Concept Structuring / L. Talmy– Cambridge/London : MIT Press, 2000. – 495 p.
5. Weiss D.₁. Double verbs in the Russian colloquial speech in the light of National corpus of the Russian language: the plural Imperative / Daniel Weiss // Contributions suisses au XV e congrès mondial des slavistes à Minsk, août 2013 / Ekaterina Velmezova (éd.). – Bern/Berlin/Bruxelles/Frankfurt am Main/New York/Oxford/Wien : PETER LANG, 2013. – PP. 319–341.
6. Weiss D.₂. Russian double verbs in the 1st plural Imperative / Daniel Weiss // Wiener Slawistischer Almanach. – №85. – 2013. – PP. 165–175.
7. Weiss, Daniel. Verb serialization in North East Europe: the case of Russian and its Finno-Ugric neighbors / Daniel Weiss // Wiemer, Björn; Wälchli, Bernhard; Hansen, Björn. Grammatical replication and grammatical borrowing in language contact. – Berlin/Boston, 2012. – PP. 611–646.

Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2017 року

УДК 811.133.1'373.7:392

Оксана Лабенко
(м. Київ, Україна)

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ОБРАЗУ ХВОРОБИ В ТЕКСТАХ ЗАЧИНІВ УКРАЇНСЬКИХ, АНГЛІЙСЬКИХ ТА ФРАНЦУЗЬКИХ ЗАМОВЛЯНЬ: СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА, СИМВОЛІЗМ

У статті досліджуються тексти зачинів українських, англійських та французьких лікувальних замовлянь. Виявлено основні домінуючі компоненти структури зачину замовляння, які наявні у всіх трьох мовах. Кожний зі згаданих компонентів поділено на семантичні типи, які є відносно стійкими у кожній окремій мові. У контексті міжмовного порівняння певні семантичні моделі можуть повторювати моделі інших мов, частково змінюватись або ж взагалі випадати. Такі компоненти зачину можуть бути факультативними, наділеними певними етноспецифічними рисами, над якими домінують символічні сфери притаманні представникам певної лінгвофольклорної традиції. Формули-звертання виконують одну із центральних функцій лікувального замовляння.

Ключові слова: замовляння, зачин, семантика, модель, символізм.

В статье исследуются тексты зачинов украинских, английских и французских лечебных заговоров. Выявлены основные доминирующие компоненты структуры зачина. Каждый из упомянутых компонентов разделен на семантические типы, которые являются относительно устойчивыми в каждом отдельном языке. В контексте межъязыкового сравнения определенные семантические модели могут повторять модели других языков, частично меняться или же вообще выпадать. Такие компоненты зачина могут быть факультативными, наделенными определенными этноспецифическими чертами, над которыми доминируют символические сферы присущие представителям определенной лингвофольклорной традиции. Формулы-обращения выполняют одну из центральных функций лечебного заклинания.

Ключевые слова: заговор, зачин, семантика, модель, символизм.

The article examines the texts of Ukrainian, English and French medical incantations introductions. The dominant structure basic components of the incantations introductions which are available in all three languages are found out. Each of these components is divided into semantic types that are relatively stable in a certain language. In the context of cross-language semantic comparison some models can completely or partly replicate the models of other languages, in separate cases they can be omitted. Such components can be optional, have certain ethnospecific traits dominated by the symbolic sphere peculiar to the certain folklore tradition representatives. Formula-appeals perform one of the central functions in the medical incantation.

Key words: incantation, introduction, semantics, model, symbolism.

Тексти замовлянь належать до сфери вербальної магії. Відомо, що магія як вербальна так і невербальна відігравала істотну роль у свідомості представників різних лінгвокультурних соціумів. Магічна сила таких текстів виражається в тому, що текст (виголошений, написаний або ж, такий, який продукується в невербальній формі) може виступати в ролі амулета, відганяючи злі сили і залучаючи добрі, та продукування або сприйняття тексту впливає на душу та тіло людини і, може навіть змінювати світ [9].

Особливості структурно-семантичної організації лікувального замовляння були об'єктом дослідження як вітчизняних учених, так і представників міжнародної наукової спільноти. Найбільш вивченими можна вважати дослідження текстів лікувальних замовлянь російської, української, білоруської, польської, болгарської, чеської мов. В контексті порівняльних студій можна згадати праці Т.Н. Свешнікової «Структура східнороманського замовляння в порівнянні з східнослов'янським (формули відсилення хвороби)» [5], Є.В. Вельмезової «Семантика простору лікувального замовляння: до типології формул відсилення хвороби (на прикладі східнослов'янських, чеських та французьких текстів)» [1], І.М. Гренджи «Національно-культурна символіка англійського замовляльного тексту у зіставленні з українським» [2].

Та, з огляду на те, що лікувальні замовляння не розглядались як **об'єкт** лінгвістичного дослідження на матеріалі близько неспоріднених мов вважаємо **актуальним** порівняльне дослідження структури, семантики та семіотики таких текстів в українській, англійській та французькій мовах. Одним із основних компонентів замовляння вважають зачин.

Отже, **метою** пропонованої розвідки є намагання дослідити структуру та семантику текстів замовлянь у трьох близько неспоріднених мовах. Для реалізації мети автор ставить перед собою **завдання** – провести реконструкцію зачину лікувального замовляння як знакового компоненту цілісного тексту, декодувати його семіотичну структуру співвідносячи її з первинними смислами та лінгвокультурними образами.

Російський дослідник В. Топоров зазначає, що «стандартне» замовляння найчастіше розкривається зачином, який уводить в певну ситуацію, в наміри я, в його цілі, відповідно вказуючи на локус. Та ж сама схема з цілим рядом варіацій, які не порушують самого типу замовляння, повторюється у більшості замовлянь. Канонічним для зачину автор вбачає включення того хто говорить про себе як про я в початок дії, яка є ритуальною та необхідною перед вирушенням у дорогу або ж має ту чи іншу вагому мету [7, с. 277–280].

А.В. Юдін, ґрунтуючись на матеріалі східнослов'янських замовлянь поділяє зачини на молитовний вступ та сам зачин.

1. Молитовний вступ – зазвичай християнська молитва, часто «Отче наш». Він може бути або повною, розгорнутою молитвою, яка сприяє входженню суб'єкта у відповідний психічний стан, або просто короткою молитовною формулою, що відкриває текст замовляння.

2. Зачин – наративний за характером текст, у якому міститься розповідь про вхід суб'єкта в світ магічних сил. Містить опис подорожі того хто замовляє від дому до потойбічного світу, іноді мотив його чарівного одягання в небесні світила і ін. В принципі опис може збігатися з реальними діями суб'єкта під час замовляння (хоча це зовсім необов'язково), виявляючись, таким чином, метатекстом, який описує акціональний текст і відтворює той же магічний зміст [11].

У дослідженні В.В. Усачової «Магія слова і дії в народній культурі слов'ян», значна частина якого присвячена саме лікувальним замовлянням, розглядається група примовлянь об'єднаних мотивом вигнання хвороби. Такі примовляння вимовляються в момент здійснення обряду, передують йому або ж завершують його. Дослідниця звертає увагу на звертання до хвороби, тобто до персоніфікованого духу, якого збираються вигнати, який називає стійким структурним елементом таких формул. [8, с. 276]

Польська дослідниця Станіслава Небжеговська-Бартмінська розробляє класифікацію образу хвороби у тексті замовляння. Перш за все, авторка описує назви хвороб, які зустрічаються у польському тесті замовляння, поділяючи їх на інфекційні хвороби, внутрішні, ревматичні, психічні та нервові, шкірні, травми та ушкодження, хвороби очей та зубів, окремо виділяє дитячі хвороби та хвороби тварин. Описуючи семантичну структуру

зачину замовляння дослідника, серед інших, виокремлює наступні структурні компоненти: джерела та винуватці хвороби, зовнішній вигляд та стать хвороби. [4, с. 309–326].

Акумулюючи ці та інші дослідження у царині структурно-семантичного аналізу слов'янських замовлянь для порівняльного аналізу тексту замовляння у міжмовній площині близько неспоріднених мов, ми спробували виробити свою, оригінальну класифікацію. У процесі аналізу українських, англійських та французьких текстів було виявлено основні домінуючі компоненти структури зачину замовляння, які присутні у всіх трьох мовах. Кожний зі згаданих компонентів поділено на семантичні типи, які є відносно стійкими у кожній окремій мові. У міжмовного порівняння певні семантичні моделі можуть повторювати моделі інших мов, частково змінюватись або ж взагалі випадати.

Матеріалом дослідження стали тексти лікувальних замовлянь української, англійської та французької мов дібрані із фольклорних та етнографічних розвідок опублікованих у ХІХ столітті.

Найбільш розповсюдженим типом зачину можна вважати зачин-звертання. Такий зачин характерний для усіх трьох досліджуваних мов.

Для зачину лікувального замовляння найхарактернішими є формули-звертання. Формули-звертання виконують одну із центральних функцій лікувального замовляння. Такі формули поділяються на декілька семантичних типів. Це можуть бути звертання до хвороби, яка є адресатом і одночасно об'єктом вигнання. У такому випадку можна виокремити декілька чітких функціональних моделей звертання:

Номінативна **N** (коли просто промовляється назва хвороби): укр. «Ячмінець (ячень). Лѣкаръ – (говорить) – ячмінець! Больной (отвѣч.): Брешиш! – Лѣк. Ячмінець! - Брешиш!...».

Ад'єктивна **N+Adj** (де звертання до хвороби підсилюється епітетом): англ. «*Hysterica passio! down, thou climbing sorrow*»; англ. «*Boneshave right, Boneshave straight*», де *boneshave* – народна назва радикуліту. У замовлянні концептуалізується ідея уражень організму, які зазвичай супроводжують радикуліт. Англ. «*Ringworm! Ringworm red! Never mayest thou either spread or speed*», *ringworm* – стригучий лишай, ураження шкіри, червоного кольору.

Ад'єктивна **Adj+ N** укр. «*Отъ зубной боли: Молодой молодыче! Тоби вѣ сповни, мени вѣ здоровьи.....*». В цьому замовлянні проти зубної болі спостерігаємо звичайне для народної мовної картини світу явище – табуїзацію, хворобі надається більш привабливий вигляд молодої людини.

Предикативна **N+V (imp)** (де до звертання додається дієслово у наказовій формі): англ. «*Cramp, be thou faintless*», *cramp* – судова спазм; англ. «*Blood remain Thee, As Christ was in himself...*»; укр. «*Бишинику, я тебе прошу, відступися від молитвенного, народженного (имр.), бо ти тут укорінився...*»; укр. «*Отъ лихорадки: «Каженка, каженка, пойді ты до воды, кого встрѣтишь, того и напади*», де *каженка* народна назва хвороби.

Предикативна **V+pron+N** (де, звертання-заклинання має наказову форму). Українським віруванням притаманна персоніфікація хвороби. Так, наприклад, *гостець* живе в кістках кожної людини. Хвороба повідомляє про своє існування ревматичними болями та ранами. Якщо хтось невмілим лікуванням чи якимсь необережним відношенням до його проявів образить хворобу (*спротивить*), *гостець* перетворюється у небезпечну, важко виліковну хворобу: «Заклинаю *тя, гострець самця и самицю, великим именемъ Господа нашего Иисуса Христа и пречистою вѣрою нашею Божею и приснодѣвою Марією и св.. архистратигами Михаиломъ, Гаврииломъ, Рафаиломъ со всѣми умными небесными силами...*»; фр. «*Gihhe, de quelque facon que tu sois et que tu puisses être, je te conjure et te commande, au nom du grand Dieu vivant et des trois personnes de la Sainte-Trinite, de sortir de..., et de t'en aller au plus profond de la mer*», де *Gihhe* – у народній мові французів рожа, рожисте запалення; фр. «*Forçure, reforçure, je te force et reforcel!*», *forçure* – простріл.

Локативна **N+adverbial modifiers of place** (де звертання підсилюється місцем вигнання або ж знаходження хвороби): англ. «*Hecur, hecur, Three drops in a tea-cup*», де *hecur* – гикавка. Французи вірили, що різні хвороби можна «загородити» *barrer*, тобто якщо не вилікувати, то припинити розвиток, відправляючи хворобу у певний локус: фр. «*Mal, entre en terre si profondément que tu ne puisses porter prejudice ni a gens ni à bêtes...Sarre... Barre... Mal, si tu es dans le corps...*».

Специфікуюча **N+specification** (де проводиться опис хвороби, описуються якісь істотні умови вигнання): англ. «*Tetter, tetter, thou hast nine brothers*», *tetter* – народна назва лишая; укр. «*Волосний волосниче, в тебе син Максин, в мене дочка (имр.) – будь мені сватом*»; укр. «*Волосний волосниче, Бог тебе кличе на своє місто, на своє крісло...*»; укр. «*Отъ «бешихи» (рожистого воспаления): «Бешихо, бешишище, может ти жиноцька, а може дивоцька, може парубоцька, я тебе вызиваю, я тебе выкликаю. Я тебе посылаю...*»; фр. «*Chancre (язва), par le soleil et par la lune, sors d'ici*».

Зустрічаються також зачини-звертання до магічного помічника. Таким помічником можуть виступати рослини, які мають лікувальні або магічні властивості. Найістотніше семантичне навантаження у цьому випадку несе сам образ помічника. Наприклад, англ. «*Ashen tree, ashen tree, Pray buy these warts of me*», де *ashen tree* – ясен. Згідно вірувань Британських островів, ясен був даний Богом людям в якості запобіжного засобу проти відьом та від лихого ока. В Ірландії, ясен спалюють, щоб вигнати диявола, а в Девонширі на Різдво, ймовірно, з тієї ж причини, паляться багаття із ясена. Якщо їсти бруньки ясеня, то людина стає невразливою до чаклунства. Жителі Корнуелу носять шматочок деревини ясеня у кишенях з метою лікування ревматизму. Замовляння, у яких фігурує ясен виникають з вірування про здатність рослини забирати хворобу на себе [12, с. 14–18]. У англомовних замовляннях проти різних хвороб часто згадується вербена: «*All-hele, thou holy herb, Vervin, Growing on the ground; In the Mount of Calvary*». Вербена за уявленнями жителів Великобританії, вважалася рослиною-захисником як

домівки (якщо посадити вербену на дах, то вона буде охороняти будинок від блискавки), так і людей. У Сасексі листя вербени сушать і поміщають в чорний шовковий мішок, щоб носити на шиї хворих на туберкульоз дітей, ймовірно, щоб запобігти чаклунству, яке за може викликати хворобу. Дорослі щоб захиститись від магічних дій фей та їх заклинань варили та пили чай з неї. Одна із християнських легенд твердить, що вербена була використана для лікування ран Ісуса після того як його зняли з хреста. Народні назви вербени підтверджують лікувальні властивості рослини – наприклад, в Уельсі рослину називають *Holy Herb* (буквально, свята трава), а в Уельсі *Devil's bane* (буквально, прокляття диявола) [12, с. 307].

Помічники можуть бути як з рослинного так із тваринного світу. Найчастіше це ті зоонімні персонажі, які мають певну міфологічну вагу у свідомості певної нації. У фольклорі британців павук наділений позитивною конотацією, є предвісником добрих подій, широко використовується у лікувальних практиках. Вважалось, що якщо людина хворіє на лихоманку, астму чи коклюш, потрібно взяти павука, посадити його в коробку. Як тільки павук «здохне», разом з ним «здохне» і хвороба: *«Spider, as you waste away, Whooping-cough no longer stay»* [10, с. 319].

В українському замовлянні від *крикливців (нішниць)*, згадуються кури, які повинні перебрати хворобу на себе: *«Кури сірі, кури білі, кури волохаті, кури пелехаті (станаті - мохноногія), нате вам крикливці (нішниць), дайте молитвенному, народженому (имр.) сопливі»*. У слов'янському фольклорі курка – домашній птах, що наділяється демонічними рисами, виступаючи при цьому у ритуалах маркером «перехідних» станів та процесів. У лікувальних практиках дії з куркою виражають семантику «перехідного» обряду: птаха символічно крадуть, б'ють, мучать, відносять, приносять, заколюють, з'їдають, жертвують, закопують і тому подібне. Разом з птахом « гине » хвороба. В народній медицині за допомогою курки лікують безсоння та нічний плач у немовлят. Хвору дитину несуть вечором в курник під сідало, де просять курей забрати у дитини крик та безсоння [6, с 60–68].

Зооморфний образ свині є широко розповсюдженим у різних слов'янських замовляннях, прикметах, гаданнях та повір'ях: *«Пліснявка. Витри женскою косою і скажи: свиня до корита, пліснявка з язика (трижды), свиня до корита прибіжить, пліснявка з язика збіжить»*. Для того щобвилікуватись від вроків потрібно покласти дитину в хлів зі свинями, поки там зберігалось тепло тварин. Такі ж дії проводили для того щоб дитина добре спала. Дітей, які кашляли заносили до хліва та заставляли погризти корито [6, т.4, с. 577].

М.В. Завялова виокремлює декілька контекстуальних типів замовлянь, у яких задіяні божественні персонажі та, які є звертаннями до божественного персонажа з метою перекласти на них повну відповідальність за результат лікування – з проханням про допомогу, опис самих дій божественних персонажів спрямований на переборення хвороби, взаємодія божественних персонажів між собою, з хворобою, з хворим, опис подій, які відбуваються з божественним персонажем [3, с. 29–32].

Божественним силами до яких звертаються про допомогу в англійських замовляннях є Бог, Ісус Христос та Свята трійця. В українських текстах найчастіше фігурує образ Пресвятої Богородиці. Наприклад: англ. «*Jesus Christ, that died upon the cross, put my warts away...*»; англ. «*O God, be Thou merciful to this, Thy servant N...*»; англ. «*God restore you to your health...*»; англ. «*Feyther, Son and Holy Ghoast, Naale the divil to this poast.*»; укр. «*Пресвятая Богородиця, просим собі в поміч. Замовляю тобі кров буйную, трав'яную і водяную.*»; укр. «*От бѣльма. Пресвятая Богородиця, мати Божя наша, просим стань нам у помочи. Туди бігло три хортики: один червоний, другий білий, третій чорний. Червоний повалив білого, білий повалив чорного. Сорока на лозі – з раба Божого (им.. рек) більмо злизав.*»; укр. «*От зубівъ. Пресвятая Богородиця, проси собі в поміч. Святий отче Антонію, поврачував Господу-Богу от великої болезности от ломовой кости, от семидесят суставов, поврачуй новорожденному, нахрещенному (имрек.) от великої болезности, от ломовой кости от зуба...*».

Виокремлюється також, так званий, зачин-наратив, який переважно містить у своїй семантичній структурі переказ про життя певного святого або ж перелік подій які відбуваються із божественними персонажами: англ. «*Our Saviour rade, His foro-foot slade...*»; англ. «*Jesus, that was of a Virgin born, Was pricked both with nail and thorn...*»; англ. «*Christ was of a Virgin born, And he was pricked with a thorn...*»; англ. «*The Lord rade, And the foal slade...*»; укр. «*От гадини. Ішов святий Єгор із Осіяньських гор і ніс гадічі імена і приложив ік народж., молитвен. – (имрек) і опуху нема*»; укр. «*От зубівъ. Посилала пречиста черницю на Сіонську гору; на тий горі Вавилон-город, у Вавилоні-городі цариця Вольга....*»; фр. «*Sainte Appoline étant assise sur la pierre de marbre, Notre-Seigneur passant par là lui dit : « Appoline, que fais-tu la? »*».

Окрім звертань до божественних персонажів можливе також замовляння хвороби демонічними силами. Звертання до потойбічних персонажів, демонів характерне передусім у англослов'янській замовляльній традиції: «*Shake her, good Devil...*»; «*Good devil, cure her, And take her for your pains...*»; «*Hob-hole Hob! ...*».

Іноді хвороба може виганятися стихією з якою асоціюється. Так, наприклад, лихоманка, яка характеризується високою температурою, виганяється звертанням до вогню: англ. «*Fire, fire burn byen...*»; «*Fire, fire, here's a bone...*». Для української народної картини світу продуктивними є звертання до небесних тіл: укр. «*Отъ зубной боли: Мѣсяць на небѣ, рыба въ води, медвидъ въ лиси, комаръ на крыши...*»; укр. «*Одѣ жовтяныци. На зори уранци треба пойти на ричку ыз ѣ суденцем ѣ из ѣ жовтой миди, набратъ у його воды, поставыть на верх ѣ хаты да ѣ прыговорювать: «Зори, зоряныци, возьми раба Божого № жовтяныци – ранни ѣ пивранни, денни ѣ пивденни, вечерни ѣ пиввечерни, ночыйи ѣ пивночныйи» та водної стихії: «Піди на річку, зачерпни води (противъ теченія) і скажи: «як ці берега не стрічаються, так що народжений, молитвенний (имр.) не стрічався с хмільним вином». У франкомовних замовляннях популярним лікувальним*

засобом є роса: *«Nettoie-moi bien, fraîche rosée, sens comme je suis **galeux**, vois combien se trouve entaché, mon corps des pieds à la tête etc.*

Серед зачинів-наративів викремлюється також група замовлянь, які відтворюють якусь міфологічну історію або містять перелік магічних дій, що супроводжуються замовлянням: англ. *«Nine knots upo' this thread. Nine blessings on thy head...»*; англ. *«Arthur Knight Wi' her ain hair. He rade a' night, And made da mare»*; англ. *«A dead wife out of the grave arose, And through the Sea she swimmmed ...»*; укр. *«Заговор отъ крови. На Осіяньській горі там стояв колодязь каменний; тудя ішла дівка каменна, камені і відра, каменний коромисел, каменна коса, каменна вона вся; коли вона відтіля води принесе, тоді з рож денного, нахрещеного раба божия (имрек.) кров потече»*; укр. *«Ішло три каліки через три ріки, рубали рожу, сажали рожу, рожя не зійшла, крів червона не пішла...»*; укр. *«Отъ крови: Иде чоловікъ рудый, кинь рудый, уза руда удила руди, сидло руде, стримена руди, подпруга руда....»*.

Для українського замовляння також характерний формальний молитовний зачин. Як от, наприклад, замовляння-молитва від лихоманки розпочинається формулою: *«Во імя Отца і Сина і Сятого Духа. Аминь. Виходя із моря Оскана – сімдесят сем дівиць прекрасній; стретился ім преподобний Павхнутій і спросил їх: откуда ви, дівиці?...»*. Так само розпочинається замовляння від зубної болі: *«Отъ зубной боли: Аминь (3 р.)! Мисяцю молодий! Було васъ тры цари: одинъ царъ земной, другой – небесный, третий – водяний. ...»*.

Отже, з огляду на те, що тексти лікувальних замовлянь належать до сфери вербальної магії, їх зачини мають чітку структурну організацію. У контексті близько неспоріднених мов деякі компоненти зачину можуть бути факультативними, наділеними певними етноспецифічними рисами, над якими домінують символічні сфери притаманні представникам певної лінгвофольклорної традиції. Формули-звертання виконують одну із центральних функцій лікувального замовляння та поділяються на декілька семантичних типів, що дистрибуються за певними функціональними моделями. В контексті зачинів-звертань до магічного помічника, якими можуть виступати знакові для культури рослини та тварини домінуюче семантичне навантаження належить образу помічника. Зачини замовлянь-молитв перед усім виконують наративну функцію. **Перспективним** вважаємо дослідження інших стратумів (основної частини, завершення) лікувального замовляння української, англійської та французької мов, що стане істотним вкладом у порівняльні дослідження у царинах лінгвокультурології, етнолінгвістики та лінгвофольклористики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вельмезова Е.В. Семантика пространства лечебного заговора: к типологии формул отсылки болезни (на примере восточнославянских, чешских и французских текстов) / Е.В. Вельмезова // Вестник МГУ. Серия 9, Филология. №4. – М. : МГУ, 1999. – С. 50–60.

2. Гренджа І.М. Національно-культурна символіка англійського замовляльного тексту у зіставленні з українським / І.М. Гренджа // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 9, Сучасні тенденції розвитку мов. Вип. 3 : До 175річчя НПУ ім. М. П. Драгоманова. – К. : НПУ, 2009. – С. 102–106
3. Завьялова М.В. Балто-славянский заговорный текст: лингвистический анализ и модель мира / М. В. Завьялова. – М. : Наука, 2006. – 563 с.
4. Небжеговская-Бартминская С. Шла болячка с Болентина... Концептуализация болезни в польском языке и в польских народных заговорах / С. Небжеговская-Бартминская // Заговорный текст: Генезис и структура. – М. : Индрик, 2005. – 520 с.
5. Свешникова Т.Н. Структура восточнороманского заговора в сопоставлении с восточнославянским (формулы отсылки болезни) / Т.Н. Свешникова // Исследования в области балто-славянской духовной культуры. Заговор. – М. : Наука, 1993. – С. 139–149.
6. Славянские древности : Этнолингвистический словарь. [Под ред. Н.И. Толстого]. – М. : Международные отношения, 1995 – 2009.
7. Топоров В.Н. О понятии места, его внутренних связях, его контексте (значение, смысл, этимология) / В.Н. Топоров // Исследования по этимологии и семантике. Т. 2: Индоевропейские языки и индоевропеистика. Кн.2. – М : Языки славянских культур, 2006. – 728 с.
8. Усачева В.В. Словесные формулы в народной медицине славян / В.В. Усачева // Славянское и балканское языкознание. Структура малых фольклорных текстов. – М. : Наука, 1993. – С. 163–170.
9. Шестеркина Н.В. Соотношение народной молитвы и заговора / Н.В Шестеркина // Вестник Московского государственного лингвистического университета –Языкознание: Религиозная коммуникация и профессиональное образование. Выпуск 18. – М. : ФГБОУ ВПО МГЛУ, 2014. – С. 96–108.
10. Энциклопедия суеверий / [Сост. Э. Рэдфорд и др.]. – М : Астрель, 2001. – 560 с.
11. Юдин А.В. Ономастикон русских заговоров. Имена собственные имена собственные в русском магическом фольклоре / Алексей Валерьевич Юдин. – М. : МОНФ, 1997. – 319 с.
12. Watts Donald Dictionary of Plant Lore / Donald Watts. – London : Elsevier, 2007. – 471 p.

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом педагогічних наук, старшим викладачем кафедри
іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
Козаченко І.В.*

Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2017 року

Наталія Леміш
(м. Київ, Україна)

МОДЕЛЮВАННЯ КОГНІТИВНИХ ПРОЦЕСІВ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ

Стаття присвячена моделюванню когнітивних процесів при перекладі. Основну увагу сфокусовано на визначенні моделі як теоретичного конструкту в перекладознавстві, висвітленні когнітивних процесів, характерних для перекладача як мовної особистості та когнітивного суб'єкта. З огляду на пояснювальну силу когнітивних моделей, акцентується практична спрямованість їхнього використання, а саме можливість уникнення помилок в окремих видах виконуваних перекладачем робіт в майбутньому через аналіз перешкод і структурування наявних досліджень, які відповідають запропонованим різними вченими когнітивним моделям.

Ключові слова: моделювання, когнітивні процеси, переклад, мовна особистість перекладача, когнітивний суб'єкт.

Статья посвящена моделированию когнитивных процессов при переводе. Основное внимание фокусируется на определении модели как теоретического конструкта в переводоведении, выделении когнитивных процессов, характерных для переводчика как языковой личности и когнитивного субъекта. Принимая во внимание объяснительную силу когнитивных моделей, акцентируется практическая направленность их использования, а именно возможность избегать ошибки в отдельных видах выполняемых переводчиком работ в будущем посредством анализа препятствий и структурирования имеющихся исследований, которые отвечают предложенным разными учёными когнитивным моделям.

Ключевые слова: моделирование, когнитивные процессы, перевод, языковая личность переводчика, когнитивный субъект.

The article deals with cognitive processes modelling in translation. It focuses on model definition as of a theoretical construct in Translation Studies. It also describes the cognitive processes typical of a translator / interpreter as of both a language personality and cognitive subject. Taking into account the explanatory force of cognitive models it is stressed on such models practical use, namely on the possibility of avoiding mistakes in certain types of translation works in future by means of obstacles analysis and existing studies structuring in accordance with cognitive models proposed by different scientists.

Key words: modelling, cognitive processes, translation, the translator's language personality, a cognitive subject.

Моделювання когнітивних процесів при перекладі неодноразово ставало у центрі уваги широкого кола дослідників – фахівців з перекладу [3;

6; 8; 13; 15; 16; 17; 20], більшість з яких запропонували свої моделі / теорії. Безумовно, кожна модель перекладу має право на існування, але доцільність використання на практиці демонструють далеко не всі.

Постановка проблеми. Досягти достовірних результатів в практичному перекладі без належної теоретичної основи не видається можливим. Антропоцентричний підхід, панівний в сучасній науці, є характерним і для перекладознавства. У цьому зв'язку для здійснення адекватного перекладу не є достатнім лише володіти навичками використання різного роду перекладацьких трансформацій (лексичних, лексико-граматичних, граматичних). Суттєвим для фінальної якості перекладу є знання перекладачем когнітивних процесів, які відбуваються при перекладі, що й виводить їх вивчення в розряд актуальних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасне перекладознавство характеризується міждисциплінарним підходом [3; 5; 6; 9; 13; 15; 19]. Це зумовлюється зміною його фокусу в бік когнітивного і культурологічного аспектів перекладацької діяльності [8, с. 262]. І. М. Ремхе підкреслює, що професійна діяльність перекладача розглядається з урахуванням когнітивних ресурсів його свідомості. Загальновідомо, що мислення людини перманентно розвивається і самоорганізується на основі когнітивного досвіду. Мовна особистість також знаходиться у процесі постійного розвитку, маючи індивідуальний характер. Реагуючи на запит часу, перекладознавство виходить на новий рівень, відповідно до якого мисленнєві процеси перекладача вивчаються за допомогою моделювання. Саме когнітивний підхід дає змогу моделювати не лише початковий етап розуміння у процесі перекладу, а й інтерпретувати інші.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. Аналіз продуктів перекладу без урахування когнітивних процесів не дає дослідникам можливості виявляти джерела помилок і перешкод, які впливають на окремі види виконуваних перекладачем робіт [6, с. 223], а отже, ті самі помилки можна знайти і в сучасних перекладах.

Мета статті полягає в підтвердженні необхідності моделювання когнітивних процесів при перекладі. Це зумовило вирішення таких завдань: 1) описати передумови моделювання когнітивних процесів, 2) визначити поняття *модель і когнітивні процеси*, 3) обґрунтувати своєчасність моделювання когнітивних процесів в перекладознавстві задля запобігання помилок на майбутнє.

Виклад основного матеріалу. Визнаючи, що мова є ментальним феноменом і найважливішим способом кодування різноманітних форм пізнання (чуттєвого й раціонального), одним із завдань когнітивної лінгвістики виступає вивчення «загальних принципів організації когнітивних здібностей людини» [4, с. 79]. З огляду на зазначене вище, актуальним для сучасного мовознавства в цілому, перекладознавства зокрема, є дослідження типів понятійних структур, їх мовних відповідників, принципів мовної

категоризації на тлі процесів продукування, розуміння й експлікації природних мов у текстах оригіналу та перекладу.

Когнітивний аспект перекладу полягає в тому, що знання та згадки автора та перекладача інтуїтивно враховуються в процесі перекладу, доповнюючи слова і фрази оригінального тексту. Вочевидь, когнітивний простір перекладача безпосередньо впливає на його шлях від ідеї до тексту перекладу. Вивчення когнітивних просторів націлено на виявлення закономірностей та особливостей міжмовної та міжкультурної мовленнєвої поведінки, а також на пояснення задля подальшого взаєморозуміння й прогнозування провалів комунікації.

З цією метою й утворюються моделі когнітивних процесів.

Наявність розвинутої когнітивної системи та рефлексивних навичок дають змогу перекладачу досягати реального розуміння й «добудовувати» відсутні елементи.

У процесі перекладу завжди існує декілька когнітивних просторів – носії смислів з різних мов і культур. Отже, закономірно відбувається природне взаємопроникнення таких когнітивних просторів.

Причиною труднощів при перекладі є розбіжність когнітивних просторів у структурі знань перекладача, який володіє двома або більшою кількістю мов.

Шлях, який перекладач долає від сприйняття авторського повідомлення до презентації вербального тексту перекладу реципієнту, можна представити як певну послідовність дій – ланцюг, що й називають когнітивною *моделлю* перекладу.

Як зазначає український вчений О. О. Селіванова, моделювання перекладацького процесу, починаючись у 60-ті рр. XX ст., дотепер залишається актуальною проблемою [9, с. 550]. Значний вплив на створення моделей спричинила структурна лінгвістика у тандемі з кібернетикою. Модель – це «будь-яка система, що має мисленнєве представлення, матеріальну репрезентацію і здатна заміщати об'єкт дослідження таким чином, щоб його вивчення надало нову інформацію про цей об'єкт» [10, с. 156].

Модель перекладу – це теоретичний конструкт, що гіпотетично у вигляді формалізованої схеми репрезентує процес перекладу. У такому спрощеному форматі дослідники намагаються пояснити, як зміст, виражений засобами однієї мови, перетворюється на відповідний зміст, виражений засобами іншої мови [9, с. 550]. Процес моделювання, за О. О. Селівановою [10, с. 157], повинен містити не менше, ніж три елементи – «суб'єкт-дослідник, об'єкт дослідження і модель, яка визначає відношення між першим і другим елементами».

Найбільш поширеними моделями перекладу є: денотативна, семантична, трансформаційна, семантико-семіотична, комунікативно-функціональна, інформативна (О. О. Селіванова, О. М. Усачова та ін.).

Кожна модель ґрунтується на окремих положеннях різних напрямів лінгвістичної науки і відповідно спирається на певні методи, наприклад, трансформаційна – базується на доробку породжувальної / трансформаційної граматики, семантична – семантичної теорії тощо. «Підґрунтям моделювання може бути гіпотеза, її перевірка потребує накладання моделі на оригінальний об'єкт й далшої експериментальної діяльності» [10, с. 157].

Як правило, всі моделі включають такі етапи (7): сприйняття окремого сектора оригінального тексту, інтерпретацію значення мовних засобів цього текстового відрізка, співвіднесення їх з контекстом цілого тексту – повідомлення, побудову концептуального образу повідомлення, зіставлення індивідуального когнітивного простору, колективних когнітивних просторів і когнітивних баз, вибір відповідних мовних засобів у мові перекладу, вербальну репрезентацію авторського задуму іноземною мовою.

Когнітивний підхід до будь-якого мовного явища охоплює спроби його розгляду (самого явища, процесів, одиниць і категорій) у зв'язку з іншими когнітивними процесами: мисленням, сприйняттям, пам'яттю, уявленням та емоціями. Однією з найскладніших когнітивних операцій у декодуванні тексту є розпізнання когнітивних структур – сегментів тексту, які визнаються одиницями перекладу. Перекладач не лише аналізує семантику, ідіоматику, граматику, синтаксис двох мов, а й враховує культуру їх носіїв і сферу виконання перекладу. Когнітивна система перекладача включає його мисленнєві операції, які визначають розуміння, вибір і застосування мовних засобів у створенні тексту перекладу.

Когнітивний процес – це такий вид поведінки людини, в основі якого лежить формування внутрішніх (мисленнєвих / ментальних) уявлень про події і зв'язки між ними [13, с. 134]. Зважаючи на той факт, що наразі когнітивні дослідження здійснюються на підставі сучасних уявлень про структуру пам'яті і тих процесів, що в ній відбуваються, активації і деактивації інформації, в когнітивній лінгвістиці модельними конструктами виступають когнітивні структури і механізми ментальної діяльності людини.

Когнітивні механізми, за М.М. Болдиревим, є схемами обробки інформації, їх призначення поповнювати і модифікувати структури знань. Одночасно вони відображають роботу свідомості людини, надаючи уявлення про способи аналізу, структурування і концептуалізації як окремих об'єктів, так і абстрактних сутностей [2, с. 7]. Реалізуються когнітивні механізми саме через когнітивні процеси, які доволі вдало інтерпретує психологія.

Когнітивні процеси – пізнавальні процеси людини: відчуття, сприйняття, увага, уява, пам'ять, мислення, мовлення [11]. *Когнітивні процеси* – сукупність процесів, що забезпечують перетворення сенсорної інформації від моменту потрапляння стимулу на рецепторні поверхні до отримання відповіді у вигляді знання [7]. *Пізнавальні (когнітивні) процеси* – мисленнєві процеси, які дають нам здатність як для пояснення, так і для передбачення [14].

З когнітивними процесами безпосередньо пов'язані *когнітивні стратегії*, під якими розуміють ментальні процеси, спрямовані на переробку інформації з метою навчання [1]. Саме когнітивні стратегії зорієнтовані на засвоєння, зберігання та екстракцію (одержання) інформації з пам'яті.

Здійснюючи транспозицію твердження В. А. Маслової про можливість розуміння способів концептуалізації світу через оволодіння певним набором знань з нової наукової парадигми (стосовно концептуалізації, категоризації, вербалізації, ментальності, концепту, картини світу, концептосфери тощо) у площину перекладознавства, підкреслимо, що будь-які поняття (як частини концептів) не є відокремленими від змісту слів. Саме поняття віддзеркалюють уявлення носіїв різних культур не лише про окремий предмет (явище / ситуацію) у колі асоціативних зв'язків, але й про культурний рівень мовної особистості, акумульований в окремому концепті [4, с. 79–80]. При цьому концепти реалізуються в словах, словосполученнях, висловленнях, дискурсі та тексті, а отже, й отримати доступ до змісту концептів можна через мовні засоби [12, с. 167].

У зв'язку з тим фактом, що способи концептуалізації, категоризації, структурування світу (простору, часу, якостей, відношень) у різних етносів не збігаються, розвинення здатності та вмінь перекладача коректно інтерпретувати концепти оригінального тексту і вибирати відповідник залежно від мови тексту перекладу із застосуванням цілої низки когнітивних механізмів і є головним призначенням створення когнітивних моделей перекладу.

О. В. Цупікова вважає, що поява когнітивної моделі сигналізує наступний етап еволюції науково-методичної думки [15, с. 203]. Це пов'язано з тим, що попередні моделі (ситуативна / денотативна, семантична, трансформаційна, комунікативна, інформативна) характеризуються гіпотетичністю, а когнітивна модель враховує «теорію внутрішнього мовлення в процесі перекладу і оформлення його результатів, а також розмежування понять інформації і знання» [15, с. 204].

На наше переконання (слідом за О. М. Усачовою) [13, с. 133], переклад, поза сумнівом, виконує головну функцію у процесі міжкультурної комунікації [18, с. 82], яка стає можливою саме завдяки мові як феномену, що маніфестує когнітивний світ людства. Зрозуміло, що останній складається з концептуальних категорій – більш багатих за систему ознак об'єктів, які підлягають вираженню в мові. Передати розуміння світу і ставлення до нього носіїв іншої мови і культури можна через лінгвістичні категорії, які частково реалізують спектр концептуальних категорій і уможливають спілкування як у межах однієї мови / культури, так і в міжкультурному аспекті. Отже, «Нове розуміння когнітивної природи мови призвело до зміни фокусу в перекладознавстві і формуванню розуміння процесу перекладу як активації і взаємодії когнітивних структур комунікантів і перекладача, який виконує роль посередника у міжкультурній комунікації» [13, с. 134]. До того ж, протягом тривалого часу дослідження перекладу було сконцентровано

більше на продукті перекладу, ніж на його процесі. Новий когнітивний підхід зорієнтовано на власне процес перекладу і розуміння різних механізмів / алгоритмів отримання якісного фінального продукту. У межах такого підходу перекладач розглядається як сформована діяльнісна особистість, що створює якісний продукт як результат своєї професійної діяльності. У цьому зв'язку моделювання когнітивних процесів при перекладі набуває позачергової важливості.

Висновки. Таким чином, ознайомлення з передумовами моделювання когнітивних процесів, уточнення понять *модель* і *когнітивні процеси*, а також акцентування на своєчасності моделювання когнітивних процесів при перекладі закладає підвалини для розробки власних і вивчення створених попередниками когнітивних моделей. Це має безпосередню практичну спрямованість, оскільки викладачі зможуть краще навчити перекладу, якщо вони обізнані з когнітивними процесами, які відбуваються в мозку людини при перекладі. До того ж не можна недооцінювати природне соціальне середовище, інтеграція ситуацій експерименту в яке в рази підвищує формування і закріплення навичок якісного перекладу.

Перспективою подальших розвідок може бути опис найбільш вдалих когнітивних моделей перекладу, наприклад, процесуальної моделі Х. Хьоніга, її модифікованої версії, запропонованої Е. Прунчем, моделі зусиль Д. Жилія, моделі Р. Сеттона, моделі релевантності Е.-О. Гутта, моделі ситуативно-зумовленого пізнання Х. Ріску, з метою ознайомлення перекладачів-початківців із досвідом їхніх попередників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азимов Э.Г. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам) / Э.Г. Азимов, А.Н. Щукин. – М. : ИКАР, 2009. – 448 с.
2. Болдырев Н.Н., Лексический способ концептуализации времени в современном английском языке / Н.Н. Болдырев, Д.В. Маховикова // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2012. – № 2. – С. 5–15.
3. Карпухина В.Н. Эффективность современных теорий и моделей перевода: когнитивно-аксиологический аспект / В.Н. Карпухина // Известия Алтайского государственного университета. Филология и искусствоведение. – 2012. – № 2-1. – С. 134–139.
4. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика : учеб. пособие / В.А. Маслова. – 3-е изд., перераб. и доп. – Минск : ТетраСистемс, 2008. – 272 с.
5. Попова З.Д. Знаковая ситуация в лингвосомиотике / З.Д. Попова // Вестник ВГУ. Серия Гуманитарные науки. – 2005. – № 2. – С. 208–216.
6. Прунч Э. Пути развития западного переводоведения. От языковой асимметрии к политической / Эрих Прунч. – [пер. с нем. О. Боковой, О. Кашкиной, С. Семочко и др.]. – М. : Р. Валент, 2015. – 511 с.

7. Психология человека от рождения до смерти / под. общ. ред. А.А. Реана. – СПб. : Прайм-Евроник, 2002. – 678 с.
8. Ремхе И.Н. Языковая личность переводчика и когнитивные особенности переводческого процесса / И.Н. Ремхе // Вестник Челябинского государственного университета. – 2011. – № 24 (239). – С. 262–264.
9. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
10. Селіванова О.О. Основи теорії мовної комунікації : підруч. / Олена Олександрівна Селіванова. – Черкаси : Вид-во Чабаненко Ю. А., 2011. – 350 с.
11. Словарь терминов по психологическому консультированию. – 2010. – Словари и энциклопедии на Академике [Электронный ресурс]. – Режим доступа : psychology.academic.ru/7595/Когнитивные_процессы.
12. Степаненко С.Н. Когнитивные механизмы лексической концептуализации количества в современном английском языке / С.Н. Степаненко // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2014. – № 1 (31). – Ч. 1. – С. 167–169.
13. Усачева А.Н. Перевод: от лингвистической теории к когнитивной модели / А.Н. Усачева // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 2, Языкознание. – 2011. – № 1 (13). – С. 131–137.
14. Хьелл Л. Теория личности. Основные положения, исследования и применение / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – [пер. с англ. С. Меленевской, Д. Викторовой]. – СПб. : Питер Пресс, 2003. – 608 с.
15. Цупикова Е.В. Интерпретация иноязычного текста: когнитивная модель перевода как новый этап в эволюции научно-методической мысли / Е.В. Цупикова // Омский научный вестник. – 2010. – № 4 (89). – С. 203–206.
16. Gile D. Testing the Effort Models' tightrope hypothesis in simultaneous interpreting – A contribution / Daniel Gile // Journal of Linguistics. – 1999. – No. 23. – P. 153–171.
17. Hönig H.G. Translating: the Constructive Way [Electronic Resource] / Hans G. Hönig. – 1997. – P. 13–25. – Mode of Access : <https://periodicos.ufsc.br/index.php/desterro/article/.../7747>.
18. Setton R. So what is so interesting about simultaneous interpreting? Robin Setton // SKASE Journal of Translation and Interpretation. – 2005. – No. 1 (1). – P. 70–84.
19. Stolze R. The Development of Translation Studies as a Discipline – From Linguistics to Cognition / Radegundis Stolze // Revista Translatio. – 2011. – No. 1. – P. 21–36.
20. Zhonggang Sang. A Relevance Theory Perspective on Translating the Implicit Information in Literary Texts / Sang Zhonggang // Journal of Translation. – 2006. – Vol. 2, No. 2. – P. 43–60.

Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2017 року

Марина Літвінова
(м. Сєверодонецьк, Україна)

ВІДТВОРЕННЯ АВТОРСЬКОГО ІДІОЛЕКТУ ЮДІТ ГЕРМАНН В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Серед характеристик ідіолекту Юдіт Германн слід зазначити особливе синтаксичне оформлення: складні речення з різним видом зв'язку, вставні конструкції, винесення за рамки, активне використання розділових знаків. Звертаючись до стилістичних ресурсів синтаксису, авторка використовує ампліфікацію, лексичний повтор, поліптотон, анафору, епіфору, клімакс, антиклімакс, парантезу, антитезу, синтаксичний паралелізм. В результаті синтаксичних трансформацій в перекладі експлікується невербалізована інформація, змінюється ритміко-сміслова організація оригіналу. Висновки дослідження дають можливість простежити сучасні тенденції використання перекладацьких прийомів для відтворення ідіолекту німецького письменника в українському перекладі.

Ключові слова: ідіолект автора, ідіолект перекладача, поп-арт, перекладацькі прийоми, синтаксичні трансформації, стилістичні ресурси синтаксису, сучасна німецька література, український переклад.

Среди характеристик идиолекта Юдит Германн следует выделить особое синтаксическое оформление: сложные предложения с разным видом связи, вставные конструкции, вынесение за рамки, активное использование разделительных знаков. Обращаясь к стилистическим ресурсам синтаксиса, автор использует амплификацию, лексический повтор, полиптотон, анафору, епифору, климакс, антиклимакс, парантезу, антитезу, синтаксический паралелизм. В результате синтаксических трансформаций в переводе эксплицируется невербализованная информация, меняется ритмико-смысловая организация оригинала. Выводы исследования дают возможность проследить современные тенденции использования переводческих приемов для отображения идиолекта немецкого писателя в украинском переводе.

Ключевые слова: идиолект автора, идиолект переводчика, поп-арт, переводческие приемы, синтаксические трансформации, стилистические ресурсы синтаксиса, современная немецкая литература, украинский перевод.

Among the characteristics of Judith Hermann's idiolect it is necessary to allocate a special syntax design: complex sentences with different types of connection, parenthetical constructions, factorization, and active use of punctuation marks. Resorting to the stylistic resources of syntax, the author uses amplification, lexical repetition, polyptoton, anaphora, epiphora, climax, anticlimax, paranteza, antithesis, and syntactic paralelizm. As a result of syntactic transformations the

explicated un verbalized information is revealed, rhythmic and semantic organization of the original is changed. The conclusion of the research makes it possible to retrace trends in the use of modern translation techniques to display idiolect of the German writer in Ukrainian translation.

Key words: *author's idiolect, translator's idiolect, pop art, translation techniques, syntactic transformations, stylistic resources of syntax, contemporary German literature, Ukrainian translation.*

З дебютом представниці нового покоління німецького письменства Германн пов'язують початок літературного феномену жінок-авторок у Німеччині кінця ХХ ст., який ґрунтується на неординарності нової художньої ментальності, симбіозу поп-елементів із успадкованою національною традицією. Юдіт Германн охрестили «голосом нового покоління», світовідчуття якої формувалося у Берліні, місті несхожому на інші німецькі міста. Популярність молодого письменниці пов'язують із народженням нового смислу в європейській літературі. Вже перша книга дала письменниці змогу відразу ж зайняти місце серед найвідоміших сучасних німецьких літераторів.

Український читач побачив першу книгу Юдіт Германн «Літній дім, згодом» в перекладі Юрка Прохасько у 2004 р., Наталка Сняданко переклала дві її книги «Нічого, крім привидів» 2007 р. і «Аліса» 2013 р. Українська письменниця, перекладач Наталка Сняданко належить до покоління молодих митців, початок творчості яких припав, як і у Юдіт Германн, на 90-ті роки ХХ століття. Феномен Сняданко-перекладача зумовлений її багатофункціональністю – вона не тільки перекладає, а є автором художніх творів, що стали бестселерами в Україні та Польщі.

Постановка проблеми. Лінгвістична інтерпретація дійсності, що здійснює незаперечний вплив на свідомість сучасного соціуму в умовах взаємопроникнення національних культур, індивідуальна неповторність митця у презентованій ним мовній картині світу, його внесок у систему словесних художніх засобів національної мови постійно привертає до себе увагу дослідників у царинах перекладознавства, лінгвопоетики, літературознавства, лінгвокультурології.

Поняття авторського способу мовного вираження, ідіолекту, як явища міждисциплінарного характеру, має широкий спектр тлумачень у дослідженнях сучасних науковців: стиль конкретного індивідуума, нижчий рівень мовленнєвої системи після функціонального стилю [10, с. 203]; сукупність мовно-виражальних засобів, що виконують естетичну функцію й вирізняють мову окремого письменника [4, с. 112]; представлена на поверхні множинність пов'язаних між собою мовних факторів, функціонально закорінена в «мовній пам'яті» і «генетиці лінгвістичного мислення» автора [14, с. 3–17]; особливості вживання лексики, звукові, зорові, запахові образи, пунктуація, стилістичне варіювання синтаксичних конструкцій, ритмомелодика й композиція оповіді [15, с. 231]; система мовних засобів, що формується на основі засвоєння мови і розвивається в процесі життєдіяльності індивідуума [2]; сукупність соціальних, територіальних,

професійних, психо-фізіологічних мовних особливостей індивіда, які виявляються на фонетичному, лексичному, лексико-стилістичному рівнях [19, s. 56]. Спираючись на вищевикладені точки зору науковців, під ідіолектом автора в цій роботі розуміємо систему лінгвістичних характеристик його творів, що віддзеркалює в тексті авторську мовну картину світу.

Аналіз останніх досліджень. Українське перекладознавство активно долучилося до європейського літературного простору, про що свідчать переклади творів, які є практично одночасно явищем культурного життя – як європейського, так і українського. Проте не можна не засвідчити досить невелику кількість робіт, присвячених критичному аналізу досягнень українських перекладачів.

У фокусі уваги дослідників німецько-українського напряму художнього перекладу знаходяться особливості відтворення поезії Р. М. Рільке на фонетичному, морфологічному, лексичному, синтаксичному, стилістичному рівнях [8]; художніх та словесних образів ліричних віршів Г. Гайне [6]; лексико-граматичні особливості відтворення ідіолекту П. Зюскінда [9]; способи відтворення повтору як особливості авторського стилю Г. Гессе [17]; лексичні засоби досягнення стилістичної адекватності в перекладі оповідання «Червоні коралі» Ю. Германн «Літній дім, згодом» [7]. Значною мірою залишаються недооціненими перекладацькі досягнення останніх років, що збагатили вітчизняну перекладну літературу новими творами сучасних німецьких авторів.

Актуальність запропонованої теми дослідження не викликає сумнівів, оскільки в умовах зростаючого обсягу перекладної літератури виникає нагальна потреба в аналізі перекладацьких здобутків, що стають стимулюючим чинником розбудови теорії та практики художнього перекладу в Україні. **Мета** наукової розвідки полягає у виявленні особливостей відтворення в українському перекладі авторського ідіолекту Юдіт Германн як прояву індивідуально-авторської мовної картини світу. **Об'єктом** дослідження є синтаксичний рівень реалізації ідіолекту Юдіт Германн. **Предмет** вивчення – специфіка відтворення синтаксичних особливостей ідіолекту німецької авторки українською мовою. Матеріал дослідження – оповідання «Рут. Подруги» зі збірки «Ніхто, крім привидів» Юдіт Германн та переклад цього твору Н. Сняданко.

Для досягнення цієї мети було поставлено та вирішено низку **завдань**, суть і послідовність яких детерміновані логікою дослідження. Зокрема, проведено зіставний аналіз текстів оригіналу і перекладу на рівні синтаксичних засобів з виокремленням основних рис ідіолекту Юдіт Германн; визначені перекладацькі прийоми, застосовані для відтворення своєрідності індивідуально-авторського мовлення в аспекті стилістичних ресурсів синтаксису; висвітлений вплив ідіолекту перекладача на створення перекладного твору.

Виклад основного матеріалу. На ідіолект Юдіт Германн значний вплив здійснює принцип «естетики буденного» в поп-арті, що передбачає

сміслові навантаження звичних образів та слів. Текст містить багато сигналів, які занурюють читача у сучасний світ з його предметною, артефактною надмірністю, що створює певний фон емоційного стану героїв. «Юдіт Германн стверджує, що їй хочеться створити у свого читача відчуття, ніби кінокамера рухається у просторі й показує нові й нові картини. Вона намагається розповідати кінематографічною мовою, її цікавить максимальна точність вражень, максимальна візуальність описів» [12]. Значну увагу авторка приділяє деталізації матеріального: фіксує рухи, пози, інтер'єр, констатує буденні події в житті героїв, залишаючи багато простору для невимовленого, для роздумів читача.

Серед особливих характеристик ідіолекту Юдіт Германн слід зазначити складне синтаксичне оформлення: поєднання трьох і більше простих речень з різним видом зв'язку, вставні речення, винесення за рамки для виділення важливого, активне використання розділових знаків для передачі динаміки подій, паузи для зміни теми чи неочікуваного підсумку, оцінки. Довгі речення, створюючи ефект потоку свідомості оповідача, стали візитівкою Юдіт Германн та викликом для перекладача.

Джерелом стилістичної виразності слугує «синтаксична розпушеність» (*syntaktische Auflockerung*) структури речення, в результаті якого створюються кілька центрів меншої напруги у відрізках речення, де окремі члени речення менш тісно пов'язані між собою. Відповідними засобами виступають: відсутність складного багатоступеневого підпорядкування речень; чіткого узгодження деяких членів речення; винесення частин речень за рамкові конструкції, випуск дієслів [16, с. 313]. Причиною застосування автором таких засобів є бажання відтворити живе, реальне, емоційне мовлення.

Зібраний емпіричний матеріал дає стаке підґрунтя для висновку: обираючи стратегію смислу, шляхом зміни форми перекладачка свідомо усуває у тексті перекладу всі можливі з її точки зору перепони на шляху сприйняття твору україномовним реципієнтом. За свідченнями психологів, осмислення перекладачем закладеної автором у твір програми його інтерпретації виявляється обмеженою омовленою інформацією, що жорсткіше за невербальну пов'язана з укоріненими у свідомості людини психологічними формами обмежень – штампами, очікуваннями, перевагами [1]. Наприклад, у наступному уривку винесені за рамки обставини місця перекладачка відтворює в межах дієприслівникового звороту, додаючи свою оцінку змінам поведінки героїні – *дозрівши до цього: Später hat sie sich das Rauchen am Morgen abgewöhnt, in anderen Wohnungen und anderen Betten* [18, с. 12]. – *Згодом вона перестала курити вранці, дозрівши до цього в інших помешканнях, інших ліжках* [3, с. 10]. Перекладацьке рішення викликане не труднощами вербального відтворення тексту, а системою усталених уявлень перекладача про дійсність, його аксіологічними настановами незалежно від їхньої реальної цінності.

Активно звертаючись до стилістичних ресурсів синтаксису, Юдіт Германн часто використовує ампліфікацію, лексичний повтор,

поліптотон, анафору, епіфору, однорідні члени речення, клімакс, антиклімакс, парентезу, антитезу, синтаксичний паралелізм. Багатство спектру стилістичних засобів, характерна особливість ідіолекту Юдіт Германн, ставить перед перекладачем творчі завдання і вимагає від нього майстерності та уваги до тексту.

Ампліфікація: ...ich wollte plötzlich **meine Sachen** wiederhaben, **mein Buch, meinen Kalender**,... [18, s. 15] – ...раптом мені стали дуже необхідні **мої речі, моя книжка, мій записник**... [3, с. 14]. Використовуючи прямі еквіваленти слів, перекладачка повністю передає у перекладі стилістичний прийом Ю. Германн без трансформацій.

Лексичний повтор: Dann lächelte sie und sagte «Es ist **schlimm, schlimm, schlimm**», sie sah überhaupt nicht unglücklich aus dabei [18, s. 10]. – Вона засміялася і сказала: «**Погано, погано, ой як усе погано**», але при цьому зовсім не виглядала нещасною [3, с. 8]. Перекладачка відтворює авторську стилістику, проте підсилюючи інтенсивність емотивності виразу за рахунок додавання нових компонентів структури, уникаючи одноманітності вербального вираження.

Поліптотон: Ich **schwieg**, und sie **schwieg** auch, oder vielleicht lauschte sie auf mein **Schweigen**,... [18, s. 26]. – Я **мовчала**, і вона **помовчала**, або прислухалася до мого **мовчання**,... [3, с. 29]. При використанні однокореневих слів в оригіналі варіюється коренева морфема **schwieg** – **Schweigen**, труднощі відтворення цього явища виникають через системні мовні обмеження, отже, перекладачка передає його через додавання префікса **по-**.

Анафора: Seltsamerweise war es Ruth, die den Satz sagte «Ich wäre gerne du». **Nicht** umgekehrt. **Nicht** ich [18, s. 24]. – Як це не дивно, але саме Рут сказала: «Я б хотіла бути, як ти». **Не** навпаки. **Не** я це сказала [3, с. 26]. Розширення останнього речення цілком логічне для розуміння ситуації і зумовлено узусом.

Епіфора: Später habe ich gedacht, **ich hätte ihm nur richtig zuhören müssen**. Ich weiß nicht, ob das etwas geändert hätte, ob ich mich anders entschieden hätte, dennoch, **ich hätte ihm richtig zuhören müssen** [18, s. 38]. – Пізніше я думала, що **варто було всього лиш уважніше слухати його**. Не знаю, чи це змінило б щось і чи прийняла б я тоді інше рішення, але все одно **потрібно було краще слухати його** [3, с. 45]. На початку та у кінці речення в перекладі модального слова *müssen* варіюються синоніми, що є типовим для ідіолекту перекладачки.

Використання однорідних членів речення: Die Theaterkantine war **klein, stickig und verqualmt**,... [18, s. 14]. – Театральний бар був **невеличким, із задушливим, прокуреним повітрям**,... [3, с.13]. Улюбленим прийомом опису Юдіт Германн є використання двох, рідше трьох атрибутів (прикметників, партиципів): *Der Kaffee war heiß und stark*,... [18, s. 37]. *Die Stadt war klein und überschaubar*,... [18, s. 10]. Наталка Сняданко розгортає імпліцитну інформацію, яка міститься в оригіналі, що сприймається цілком органічно, оскільки ці зміни уточнюють ситуацію.

Клімакс: *Einen Monat lang stand es leer, zwei Monate, drei...* [18, s. 14]. – Вона була порожньою **місяць, два, три...** [3, с. 13]. Інвертована конструкція змінює ритміко-смыслову організацію оригіналу, але не руйнує стилістичну фігуру.

Антиклімакс: ... *meine Hände zitterten und meine Knie waren weich, noch eine Stunde bis Würzburg, noch eine halbe, noch zwanzig Minuten, gleich* [18, s. 30]. – ...**мої руки тремтіли, коліна зм'якли, ще година до Вюрцбурга, ще півгодини, ще двадцять хвилин, ось-ось приїдемо** [3, с. 35]. Структура передається без змін, використання узуального аналога **ось-ось приїдемо** підкреслює живе мовлення героїні.

Парантеза: *Als wir die erste Wohnung miteinander geteilt hatten – vor wie vielen Jahren, vor fünf, vor zehn? – schliefen wir in einem Bett* [18, s. 11]. – Коли ми винаймали разом перше помешкання, **багато років тому, п'ять чи навіть десять**, – то спали в одному ліжку [3, с. 9]. У вставній конструкції, яка виокремлена графічно тире, перекладачка через субституцію нівелює питання, пошук відповіді на яке і вимагає цієї паузи – отже, увага привертається до останньої синтагми. Якщо паузи в оригіналі сигналізують тільки про замислення героїні, пригадування нею минулих подій, то зміна пунктуації веде до іншого тлумачення: підкреслення неочікуваної інформації.

Антитеза: *Alles an ihr ist mein Gegenteil, was an ihr rund ist und weich und groß, ist an mir hager und knochig und klein, meine Haare sind kurz und dunkel, ihre sehr lang und hell...* [18, s. 9-10]. – Усе в ній – це моя протилежність, те, що у ній округле, м'яке і велике, у мені – сухувате, кістляве і маленьке, моє волосся коротке і темне, її – дуже довге і світле, ... [3, с. 7]. В тексті перекладу протиставлення підкреслюється ще додаванням тире.

Синтаксичний паралелізм: *Ich sagte «Ruth, das ist albern, du bist keine Trophäe, niemand wird dich verraten und niemand wird dich erjagen, ich weiß das», ich meinte es ehrlich, und Ruth sah für einen kurzen Moment getröstet und sicher aus* [18, s. 11]. – Я сказала: «Рут, дуренька, ти не можеш бути трофеєм, тебе неможливо зрадити і неможливо полювати на тебе, я це точно знаю». Я справді так думала, і на якусь мить Рут втішилася і відчула себе певніше... [3, с. 8–9]. Неповний паралелізм конструкції викликаний як об'єктивним фактором – різною сполучуваністю лексичних одиниць у німецькій та українській мовах, так і смаком перекладача. Складне речення членується на два з інверсією членів, додаванням лексичних одиниць.

Розширення синтаксичної структури за рахунок додавання лексичних одиниць, словосполучень, підрядних речень є типовими трансформаціями в тексті оповідання «Рут», Н. Сняданко експлікує імпліцитну інформацію, вдається до смислового розвитку, додає експресивності виразу. Часто перекладачка підказує уяві читача логічне доопрацювання ситуації.

Сучасні культурологічні перекладознавчі студії підкреслюють вплив особистості перекладача як агента творчої дії, що виступає не тільки інтерпретатором первинних смислів, а й співавтором, на створення тексту

перекладу [11, с. 44]. Евристичні перекладацькі стратегії тісно пов'язані з феноменом ідіолекту перекладача, який «вкладається в рамки репродукції існуючих традицій», або «виходить за ці рамки – в інноваційний простір» [13, с. 6]. Ідіолект перекладача відрізняється від ідіолекту автора наявністю додаткової площини в змістовній структурі – професійних прийомів і засобів вирішення суто перекладацької проблеми, які, повторюються у практичній діяльності конкретного перекладача [5, с. 381–382].

Н. Сняданко здійснює багато синтаксичних трансформацій: членує довгі речення, змінює розділові знаки, замінює, випускає чи додає сполучники, змінює порядок слів і типи речень. Змінюючи складне синтаксичне оформлення оригіналу, перекладачка не відтворює певні «фірмові» риси ідіолекту Юдіт Германн, що слугують оформленню «потокowości» розповіді, певної монотонності. Читача оригіналу підхоплює вир руху героїв у просторі деталізованого матеріального світу, на перешкоді цьому не стає ускладнене мовлення автора. Однак для ідіолекту перекладачки є типовими прозорі конструкції, чітке членування думки, створення емоційних «сплесків».

Висновки дослідження. Аналіз перекладацького доробку Н. Сняданко зумовив формування наступних висновків: перекладачці переважно вдавалося знайти «золоту середину» між змісторієнтованим та формоорієнтованим підходом до перекладу, незважаючи на схильність до вербалізації додаткових скритих смислів; відхилень від точності відтворення особливостей побудови оригінального тексту, які виступають маркерами авторського ідіолекту, характерними мовностилістичними ознаками; орієнтацію на читача без певного рівня культурної компетенції.

Перспективи подальших розвідок. Результати проведеного дослідження дають змогу простежити сучасні тенденції практики художнього перекладу в Україні. Цікавими і перспективними в царині художнього перекладу вважаємо поєднання мовоцентричних комплексних досліджень перекладних текстів з когнітивно-дискурсивним підходом до аналізу мовленнєвої діяльності перекладача.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бескова И.А. Как возможно творческое мышление / И.А. Бескова. – М. : ИФРАН, 1993. – 196 с.
2. Волошук В.І. Індивідуальний авторський стиль, ідіолект, ідіостиль : питання термінології / В.І. Волошук // Науково-методичний журнал. Філологія. Мовознавство / ред. Н.П. Матвєєва [та ін.]. – Миколаїв : МДГУ ім. П. Могили. – 2008. – № 79. – С. 5–8.
3. Германн Ю. Нічого, крім привидів: [оповідання] / Юдіт Германн; [перекл. з нім. Н.В. Сняданко]. – Харків : Фоліо, 2007. – 285 с.
4. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / С.Я. Єрмоленко; Ін-т укр. Мови НАН України. – К. : Довіра, 1999. – 432 с.

5. Кияк Т.Р., Огуй О.Д., Науменко А.М. Теорія та практика перекладу (німецька мова) : [підручник] / Т.Р Кияк., О.Д., Огуй, А.М. Науменко. – Вінниця : Нова книга, 2006. – 592 с.
6. Ляшенко Т.С. Відтворення образності ліричних творів Гайнріха Гайне в перекладах Григорія Кочура / Т.С. Ляшенко // Іноземна Філологія. – 2014. – Вип. 127 (Ч.2). – С. 104–110.
7. Ляшенко Т.С. Шляхи досягнення стилістичної адекватності на лексичному рівні (на матеріалі перекладу оповідання «Червоні корали» Юдіт Германн) / Т.С. Ляшенко // Іноземна Філологія. – 2013. – Вип. 125. – С. 117–122.
8. Марченкова І.Ю. Проблема перекладу ідіолекту Р.М. Рільке – лірика у циклі «Дуїнські елегії» [Електронний ресурс] / І.Ю. Марченкова. – 2013. – Режим доступу до ресурсу : <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/3181>.
9. Муратова В.Ф. Феномен ідіолекту та проблема його перекладу / В.Ф. Муратова // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Сер. : Філологічні науки. – 2014. – Кн. 3. – С. 119–122.
10. Науменко А.М. Блуканина сучасного перекладу : від глухого кута семіотики до глухого кута когнітивної лінгвістики / А.М. Науменко // Нова філологія. – Запоріжжя : ЗДУ, 2003. – №3 (18). – С. 203.
11. Ребрій О.В. Сучасні концепції творчості у перекладі : [монографія] / О.В. Ребрій. – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – 376 с.
12. Сняданко Н. Привиди нездійснених бажань, або цілковита самотність Юдіт Германн [Електронний ресурс] / Н. Сняданко // ЛітАкцент. – 2009. – Режим доступу : <http://liakcent.com/2009/06/20/pryvvydy-nezdijsnennyh-bazhan-abo-cilkovyta-samotnist-judit-hermann/>.
13. Сорокин Ю.А. Интуиция и перевод. Рефлексивный опыт переводчика- китаиста / Ю.А. Сорокин // Перевод как моделирование и моделирование перевода : сб. науч. тр. / [отв. ред. И.Э. Клюканов]. – Тверь, 1991. – С. 4–19.
14. Ставицька Л.О. Про термін ідіолект / Л.О. Ставицька // Українська мова. – 2009. – № 4. – С. 3–17.
15. Стельмах Б. Індивідуальний стиль як об'єкт лінгвостилістичних досліджень / Б. Стельмах // Вісник Уманського пед. ун-ту : зб. наук. праць / голов. ред. В.Г. Кузь. – К. : Знання України, 2004. – Серія : «Філологія (мовознавство)». – С. 228–233.
16. Фадеева Л.В. Стилистический потенциал немецкого синтаксиса / Л.В. Фадеева // Вестник МГИМО-университета. – 2013. – Вип. 4(32). – С. 312–316.
17. Хайдер Є.М. Способи відтворення повтору як особливості авторського стилю Г.Гессе (на матеріалі українських і російських перекладів) / Є.М. Хайдер // Мовні і концептуальні картини світу. – 2013. – Вип. 46(4). – С. 214–221.
18. Hermann J. Nichts als Gespenster: [erzählungen] / J. Hermann. – Frankfurt am Main : S. Fischer Verlag, 2003. – 211 s.

19. Lewandowski T. Linguistisches Wörterbuch / T. Lewandowski. – Heidelberg; Wiesbaden : Quelle Meyer, 1994. – 584 s.

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом педагогічних наук, старшим викладачем кафедри
іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
Козаченко І.В.*

Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2017 року

УДК 821.161.2 «19»

Галина Мазоха
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

**ЛИСТУВАННЯ І. СВІТЛИЧНОГО В КОНТЕКСТІ
УКРАЇНСЬКОЇ ЕПІСТОЛЯРНОЇ ТРАДИЦІЇ
(на матеріалі приватного листування 70-х рр. XX ст.)**

Автор статті розглядає приватні кореспонденції І. Світличного як талановитий твір і, як правило, багатожанровий. Доводиться, що листи поета є результатом імпровізації, а смисл форми листа усвідомлюється митцем у відтворенні його давньої структури, у засвоєнні не тільки зовнішніх ознак епістоли, скільки самої її суті. Найбільше уваги приділяється темі творчості та епістолярної літературної критики, яка має двояку природу. Встановлено, що думка письменника, висловлена в листі, впливає на формулювання поглядів адресанта. Відзначено, що не всі концепти філологічних студій І. Світличного зберігають актуальність, хоча автор і прагне дошукатися істини у системі тогочасних офіційно сповідуваних світоглядних уявлень і критеріїв.

Ключові слова: епістола, лист, літературна критика, автор, перекладач.

Автор статьи рассматривает частные корреспонденции И. Светличного как талантливое произведение и, как правило, многожанровое. Доказывается, что письма поэта являются результатом импровизации, а смысл формы письма осознается художником в воссоздании его древней структуры, в усвоении не только внешних признаков эпистолы, сколько самой его сути. Больше всего внимания уделяется теме творчества и эпистолярной литературной критики, имеет двоякую природу. Установлено, что мысль писателя, высказанная в письме, влияет на формирование взглядов адресанта. Отмечено, что не все концепты филологических исследований И. Светличного сохраняют актуальность, хотя автор и стремится к поискам истины в системе тогдашних официально исповедуемых мировоззренческих представлений и критериев.

Ключевые слова: епістола, письмо, литературная критика, автор, переводчик.

The author considers private correspondences of I. Svitlychny as a talented and multidisciplinary work. It is proved that the poet's letters are the result of improvisation and sense of form of letters understood by the artist in the reproduction of its ancient structures in mastering not only external signs of epistles as its very essence. Most attention is paid to the topic of epistolary art and literary criticism, which has a dual nature. It was established that the opinion of the writer, expressed in a letter affects the formulation of views of an addressee. It is noted that not all concepts of philological studies of I. Svitlychny continuing relevance, although the author seeks to find the truth in the system of officially professed philosophical concepts and criteria of that time.

Key words: epistle, letter, literary critic, writer, translator.

В останні десятиріччя, що відзначаються корінними змінами в Україні, важко назвати історика літератури, який би, звертаючись до життя й творчості письменника, не посилався на його епістолярій. І це не випадково, адже, з одного боку, щоб краще зрозуміти митця, потрібно його очима подивитися на оточуючий світ, а з іншого – вивчення приватних кореспонденцій письменників, наукове їх коментування «поглиблює наші знання про епоху, про поступ художньої думки, про взаємини між літературними й громадськими діячами» [3, с. 5].

У наш час маємо змогу спостерігати посилений інтерес до вивчення епістолярної спадщини вітчизняних митців слова, що знайшло свій вияв у працях Л. Вашків, В. Галич, В. Гладкого, В. Дудка, І. Забіяки, Т. Заболотної, М. Коцюбинської, В. Кузьменка, Ж. Ляхової, М. Назарука, М. Пангелової, Ю. Шереха та ін. Листування письменників перевидається та науково коментується з позицій сучасного літературознавства, досліджується з точки зору взаємодії останнього з історико-літературним процесом і розвитком духовної культури. Висловлюються судження про поетику епістол (діалогічність, поліфонізм, особливості композиції і т. ін.), їх роль у вивченні еволюції мови й літературних жанрів.

Проте, не дивлячись на певні досягнення, відчувається гостра потреба у віднайдені й опублікуванні листів письменників як нової, так і новітньої літератури й ґрунтовного їх коментування, адже «кожне зернятко фактичної інформації в таких справах посуває вивчення нашої, літератури наперед» [10, с. 462].

Серед епістолярного доробку вітчизняних майстрів слова другої половини ХХ століття вагоме місце посідає листування І. Світличного як за об'ємом, за масштабами хронологічного охоплення, так і за важливістю тем, які там неодноразово порушувалися й водночас за своїм художнім значенням. І це не випадково, адже як організатор національно-демократичного руху в Україні серед шістдесятників, поет, перекладач, літературознавець, він був надзвичайно різнобічним у спектрі своїх талантів.

Його поезія й літературознавчі праці добре знані, однак предметом широкого зацікавлення й вивчення не стали приватні кореспонденції митця. А майже кожний лист І. Світличного – талановитий твір і, як правило, багатожанровий. Тут і глибокі наукові роздуми, і полеміка, і детальний опис побуту та настрою, і ліричні сповіді.

Кореспонденції поета, що є, як правило, результатом імпровізації, зберігають насамперед емоційну напругу. Смысл форми листа усвідомлюється І. Світличним у відтворенні його давнішньої структури, у засвоєнні не стільки зовнішніх ознак епістоли, скільки самої її суті: інтимного «ти», довірливих інтонацій дружньої, розмови, гострого відчуття співрозмовника, особливого слова – слова-звернення. У таких кореспонденціях можна було поєднати опис аналізу подій «сучасних», тих, які щойно відбулися, почуттів пережитих, відчутих зараз, сьогодні, недавно, і водночас епістола допускала й ретроспективний погляд, «віддаленість» від факту, його «пережитість». Разом із тим такий лист вимагав наснаги, активізував уяву, загострював спостереження. Читаємо в листі до дружини від 13.10.1975 р. «Дороженька моя старенька! У Тебе, звичайно, це не так, як у мене: Ти після побачення маєш нові зустрічі, нові враження, і життя твоє цілий час наповнюється новим змістом, а в мене – будні й будні, нових подій майже ніяких, і я довго живу враженнями від нашої зустрічі, згадую і передумую всі наші розмови, всі новини. Іноді, в часи тверезих розмірковувань, я думаю: чи варто гнати людину за тисячі кілометрів, витратити стільки коштів і стільки енергії заради одної-єдиної доби, після якої тільки й згадуєш: того не встиг сказати, того не встиг спитати та й просто видивитися як слід, щоб хоч рідний образ надовше запам'ятати, і то не встиг? Не знаю, чи такі думки приходять в голову й Тобі, а мені вони приходять часто» [7, с. 281].

З іншого листа, датованого 13.03.1974 р. «Пишу Тобі цього листа До твого дня, до свята, яке я ставлю над усі інші свята, пишу раніше, трохи завчасно, щоб не було пізно, пишу на трояндах і бузках, звичайно мальованих, а хотілося б вітати Тебе живими, хотілося б... та багато з того, що хотілося б, не є тепер можливим. Та й те ще не відомо, чого в моїх, дарованих не так і щедро, трояндах було більше: пелюсток чи колючок; сам життєвими втіхами не дуже дорожив і Тебе втішав не дуже...» [7, с. 101].

Л. Світлична (дружина) – постійний адресат поета. Листи до неї відзначаються відтворенням тієї атмосфери постійного взаєморозуміння, любові, довіри й взаємоповаги, які встановилися між ними з моменту одруження. Через те їхні кореспонденції відзначаються глибиною почуттів, задушевністю й особливою відвертістю.

Листи І. Світличного зайве переконують у тому, як мало ми знаємо людину взагалі, а іноді й людина саму себе. І як непередбачувано вона розкривається в години випробувань. Із кореспонденцій в'язня совісті постає приязний і лагідний, затятий і гордий, непокірний і безстрашний, але внутрішньо абсолютно вільний громадянин: ув'язнити дух – неможливо.

Не дивлячись на те, що листи поета мають конкретного адресата, вони, проте, не є суто особистими, інтимними: у них порушені насамперед актуальні життєві проблеми, тісно пов'язані з тогочасним суспільно-політичним, культурно-освітнім і літературним життям в Україні. Через те кореспонденції І. Світличного – це живі сторінки історії літератури, свідчення про тогочасну літературну та суспільну добу. «Ти мені щось не пишеш на літературні теми, – звертається поет до дружини в листі від 10.11.1973 р. Як тобі, скажімо, вірш «Молчанье», звичайно, відомий тобі від Вереси? Він, напевне, сподобався б Надійці, я її смаки знаю – особливо, якщо б після назви поставити Ярикові ініціали. При нагоді поцікався її смаками і напиши мені про це, а я тобі згодом пришлю також і свої переклади».

До речі, займаючись лінгвістичними студіями, я натрапив на «Елегію з гідронімами» (вірш І. Калинця) – рідкісний, як для нашого часу, вірш на наукові теми. Часи, коли Лукреція «Природа речей», або ломоносовський трактат про користь шкла сприймалися як поетичні твори, – минулися, і тепер модою стало сварити «ліриків» з «фізиками» <...>.

Ти мені пиши також і на поетичні теми. Хоч ти й «фізик», але не переставай цікавитися поезією, збирай її, читай, обмінюйся з іншими своїми враженнями, щоб Ти там без мене не стала сухарем: Ти ж дружина – літератора [7, с. 51].

Із іншого листа, датованого 10.02.1974 р. «...людям мистецтва, якщо вони роблять щось серйозне, ніколи не можна орієнтуватися на негайний вплив їхньої творчості. Відомі Тобі зриви в поезії й критиці великою мірою, якщо не передусім, обумовлені тим, що дехто розраховував саме на негайний вплив своєї діяльності, а його не було, та й не могло бути, – тоді в тих, хто мав таку орієнтацію, настала апатія і розчарування, вони ніби втратили сенс свого існування і тому могли йти на все. Я сам колись непокоївся тим, що кращі поетичні твори (Драча, Вінграновського, не кажучи вже про Воробйова) сприймає і розуміє дуже вузьке коло людей, а більшість просто піддається моді. Пригадую, як я сперечався з Ліною, що була до таких речей ніби байдужою, а про неконтактність із читачем не хотіла навіть і говорити. А потім я й сам зрозумів, що справжнє мистецтво ніколи не мусить чекати негайного, ні навіть просто широкого визнання, а коли воно робить на це ставку, воно перестає бути мистецтвом у власному розумінні слова, в кращому разі перетворюється на лікнепівство, популяризацію вже готових здобутків, а не на художні відкриття. Дем'яна Бедного видавали мільйонними тиражами, а Пастернак творив у мистецькому вакуумі, але попри всі найнесприятливіші обставини цей останній творив, тоді як Дем'ян тільки розжовував готове, і потрібні були десятиліття, щоб Пастернак завоював хоч частину тієї аудиторії, яку Дем'ян мав з самого початку. Тут не можна ні того, ні іншого ні вивищувати, ні принижувати коштом іншого. Дем'ян, якого зараз ніхто з освічених художньо людей всерйоз не бере до уваги як поета, свого часу зробив велике діло прилучення мільйонів забитих і неосвічених якщо не до мистецтва, то принаймні до освіти – і за його творами можна вивчати духовний рівень народу того часу. Можна собі

увияти, як боляче було дивитись на все те різним Пастернакам і Ахматовим, яким Дем'яна ставили за зразок, яких Дем'ян побивав як естетів, і яка мужність потрібна була їм, щоб не збитися, як Тичина, на примітив, або взагалі не накинути петлю на шию, як Цветаєва. Мабуть, коли кажуть, що мистецтво – подвиг, то в цьому немає ні краплі перебільшення, таки подвиг, і саме в тому розумінні, що справжній митець ніколи за життя не має, не бачить справжнього розуміння...» [7, с. 89].

Отже, однією з найважливіших тем, що порушувалися в листах, була тема творчості та її рятівної сили. І. Світличний за ґратами перебуває ніби у двох вимірах: з одного боку – похмура тюремна камера, знущання наглядачів, жорстокий режим, царство мороку й пітьми, а з іншого – світло культури, творчості, постійна жага інтелектуальної праці. Із листів видно, як інтенсивно працювала ота «пам'ять роздуму», пам'ять культури, яка у двобой з ненависним злом протиставляла великі надбання людського Духу. Як відомо, культура «рятує людину од загрузання в часі і злоби дня. Вона береже людський дух, аби був не уярмленим у часі, аби – як і належить духові – витав, ширяв над нею» [9, с. 117].

Перебуваючи в неволі, І. Світличний також створює власну поезію, яка стала для нього «духовним прихистком, рятунком і самоствердженням» [2, с. 202]. Прикладом можуть слугувати цикл «Ґратовані сонети», поема «Курбас» та ін. На «Ґратовані сонети» Ю. Бойко-Блохін написав рецензію, яка вийшла друком у Мюнхені 1977 р. У ній автор підкреслив, що І. Світличний «стримить до мовної формули» [2, с. 203]. В основі багатьох поезій – розгорнуте осмислення моральних максим – «Відчай», «Жалісний сонет», «Голова на палі», «Моя свобода» та ін.

В умовах ув'язнення І. Світличний створив сонет «Парнас», який став визначенням тієї інтелектуальної атмосфери, що панувала в середовищі в'язнів. Не випадково й те, що поет за епіґраф до свого твору взяв рядок із вірша М. Лермонтова «Выхожу один я на дорогу»:

Парнас! І що ті шмони й допит?
Не вірю в будень, побут, клопіт –
В мізерію дрібнішу тлі.
Вщухає суєтна тривога.
І в небесах я бачу Бога
І Боже слово на землі [7, с. 215].

Варто зазначити, що І. Світличний полюбляє епіґрафи, їхню колосальну здатність задавати настрій і тон, включатися у «прирощення» поетичного змісту, у творення «над тексту». Це перегук через мури й віддалі, морзянка незнищеного одностумства (В. Симоненко, Б. Мамайсур, В. Стус, І. Драч, Ліна Костенко, С. Глузман). Це і перегук у часі (Г. Сковорода, Т. Шевченко, І. Франко, М. Лермонтов, Б. Пастернак), неперервність духовної естафети.

У кореспонденціях І. Світличного також зачіпаються і розв'язуються проблеми теоретичного та практичного перекладу творів, їх аналіз, тлумачення, передано варіанти пошуку найвдаліших відповідників. Поет

також уміщує власні переклади зі слов'янських та французької літератур, а також детальний аналіз віршової техніки іншомовних авторів перекладачів-колег. Аналізуючи переклади, виконані дружиною з Р. Тагора, поет, зокрема, зазначає, що «Тагор, якби був живий та знав про переклад, міг би й до суду подати за такі вільності з оригіналом. До речі, так, дуже по-своєму перекладав Тичина: читаючи його переклади, автора твору не вгадаєш ні за що, зате перекладача видно з першого рядка. До речі (ще раз до речі), після Бажанових перекладів з Рільке, друкованих у «Всесвіті», мені пощастило прочитати й інші переклади (мова йде про переклади В. Стуса. – *Г.М.*), і я мав втіху не тільки від того, що вони вдалі, а ще й тому, що нагадують тагорівські вірші» [7, с. 74]. І. Світличний ґрунтовно тлумачить поезію Р. Тагора, відзначаючи при цьому, що поезія індійського автора є виявом твердості й незламності духу навіть тоді, коли б здавалося, не залишалося нічого.

Про власне бажання займатися перекладацькою діяльністю поет зазначає так: «Єдине з поетичного, чим хотілося б займатися – це переклади. Бодлера я вже почав перекладати» [7, с. 102]. Водночас поет висловлює дружині прохання, щоб вона разом із друзями: Михасею (Коцюбинською), Миколою (Лукашем) та Маестро (Гр. Кочуром) їх перечитала і визначила, котрий переклад найкращий. І це не випадково, адже для поета надто багато важила оцінка таких майстрів українського перекладу, як М. Лукаш та Гр. Кочур. Сам І. Світличний із великим пієтетом відгукувався про їхні переклади: «Чекаю на Миколині переклади (М. Лукаша. – *Г.М.*) – особливо Верлена. Я читав тут опубліковані у «Всесвіті» його переклади з Аполлінера-чудесні!» [7, с. 109]. Або з іншої кореспонденції: «Миколин переклад «Дон Кіхотіві» читається як сучасність: вельми дякую, якщо є щось іще, прошу надсилай...» [7, с. 112].

Значне місце в епістолярному доробку І. Світличного належить перекладам зі слов'янських літератур. Із давньоруської він переклав «Слово про Ігорева січ». Переклад було розпочато в концтаборі 1978 р., а закінчено в заслання 1981-го. За словами І. Дзюби, «Світличний став до творчого змагання, яке триває вже багато й багато десятиліть: він зважився на свою поетичну версію шедевр, яка посяде гідне місце серед версти інших майстрів – а водночас місце трохи особливе: і спробою оригінального витлумачення «темних та спірних місць, і ритмомелодичним малюнком, і тяжінням до «переспіву» при великій мірі точності відтворення оригіналу» [5, с. 72].

Чільне місце в кореспонденціях І. Світличного належить інтерпретації зразків французької літератури. Зокрема ним було перекладено значний масив творів П.-Ж. Беранже, який в україномовній версії поета звучав природно, органічно, ставши непересічним явищем нашого письменства. Перекладачеві вдалося вправно відтворити всі стильові рівні та потоки поезії видатного француза.

Водночас І. Світличний уважно стежить за перекладами інших поетів. Зокрема в листі до дружини він високо поціновує перекладацький хист

Б. Пастернака: «Читаючи «Французские стихи», я не міг не завважити, як високо стоять переклади Б. Пастернака над перекладами багатьох його попередників і сучасників: він досягає майже неможливого зберігаючи точність, вірність оригіналу, не втрачає й поетичності, тоді як інші, як правило, жертвують чимсь одним на користь іншого. Правда, і Маестро й Микола також тут задніх не пасли» [7, с. 204].

Вагоме місце в кореспонденціях поета посідає тема літературної критики. І це не випадково, адже несприятливі умови для нормального функціонування літератури й критики в суспільстві, в якому бракує спеціальної періодики, а свободу творчості обмежує чи сковує цензура, «спричиняють збільшенню питомої ваги в листуванні письменників власне літературно-критичного елементу» [1, с. 64]. Водночас варто відзначити, що І. Світличний поєднував у собі поетичний хист із талантом критика-аналітика. Через те у листах часто звучить посутня за змістом і оригінальна за формою вислову епістолярна літературна критика.

Розглядаючи кореспонденції письменників крізь призму особливостей їхньої критичної діяльності, літературознавці диференціюють листи як жанр літературної критики і приватні листи зі вміщеною у них літературною критикою [4, с. 243]. У приватному листуванні І. Світличного превалюють епістоли другої групи, оскільки в них містяться оцінки творів художньої словесності, відбиті стосунки письменників між собою, вкраплені зразки автокритики тощо.

Нетрадиційні форми письменницької критики так само, як і традиційні, вміщують не тільки «аналіз і оцінку творів літератури з погляду сучасності» [4, с. 243], а й впливають (хай не завжди безпосередньо) на форму громадської думки, на розвиток літературного процесу. Критичне судження, як відомо, має двояку природу: це «оцінка для себе, що виражає власне задоволення або розчарування, і оцінка, яка звернена до митця або інших реципієнтів» [6, с. 172]. Останнє, гадаємо, дає змогу зарахувати до письменницької критики листи, що вміщують судження з різних проблем художньої творчості. Думка непересічної особистості, причетної до літератури, висловлена в листі, впливає на формування поглядів адресанта. А якщо кореспонденції на віддалі «культурної паузи» (М. Чудакова) будуть опубліковані, або стануть надбанням широкого кола читачів, то матимуть змогу уже безпосередньо впливати на смаки та естетичні уподобання безпосередніх учасників літературного процесу (як письменників так і читачів).

Варто відзначити, що не всі концепти філологічних студій І. Світличного зберігають актуальність. Нині, коли ми – на порозі застосування нових, плюралістично розмаїтих підходів до осмислення феномену словесної творчості, дещо застарілими можуть видатися його загальнометодологічні засади, сповідування естетики соціал-демократів – М. Чернишевського, М. Добролюбова, В. Белінського. «Багато чого з книжок хотілося б мати тут, але на першому місці стоїть трактат Чернишевського «Эстетические отношения искусства к действительности» – я про нього ще в

Києві писав статтю (стаття мала називатися «Чернишевський як предтеча більшовизму». І. Світличний мав робити у таборі повідомлення на цю тему (уточнення наше. – Г.М.), але не закінчив тільки тому, що не мав під руками тексту» [7, с. 29]. Поет прагне дошукатися істини у системі офіційно сповідуваних, проте негласно спаплюжених світоглядних уявлень і критеріїв. І навіть у цій засадничій системі автор висловив цілу низку свіжих, неординарних думок, які маємо враховувати в найновіших естетико-плюралістичних розвідках.

У листах І. Світличного віднаходимо також полемічні нотатки про поезію молодих шістдесятників, серед яких критик особливо виділяє І. Драча, захищаючи його новаторські шукання, як і художні здобутки І. Жиленко. «Суціль приємні емоції мав, читаючи у «Прапорі» поемку І. Жиленко «Дім». Деякі місця звучать афористично точно, і влучно, і наповнено <...>, а слова:

Я граюсь в поета,
якого нема! –

можна було б узяти епіграфом до Бояна». І далі: «А що як це – не окремих твір, а початок чи вияв нового періоду в Іринки...» [7, с. 426].

Високо поціновує згаданий адресант і поетичний доробок В. Стуса, відзначаючи при цьому: «Василеві вірші я тут читаю з великою приємністю; від високих епітетів утримуюся тільки тому, що не хочу бути півнем, котрий завзято хвалив зозулю. Зате я колись розповім йому про те, як переписували, читали й оцінювали його інші, і він тоді відчує, що писав їх не дарма, а я в розмові про його вірші переходжу на компліментарний тон зовсім не з півнячої хвалелюбності» [7, с. 413].

Як бачимо, контекст приватного листа з одного боку сприяв розкутості вислову літературно-критичної оцінки, а з другого боку, мобілізував критичну толерантність адресатів [13].

Духовним центром спілкування І. Світличного з адресатами завжди було Слово та Книга. Слово як засіб самовираження та засіб передачі світових літературних шедеврів українською мовою. Книга як божественний храм Слова і джерело мудрості. Про книгу йдеться майже в кожному листі чи не кожного літератора-в'язня: її просять розшукати, надіслати, бо «духовна діста аж надто скромна» [8, с. 83]. «Я зараз не читаю ні «Книжного обозрения», ні «Друга читача», – пише І. Світличний до дружини в кореспонденції від 02.12.1974 р., – і не знаю, що там вийшло нового, цікавого. Чи не вийшла ще книга де Соссюра? Чи не видали Ю. Тинянова? А п'ятий том «Словника української мови»? Це речі, яких я чекаю з нетерпінням, хоч про першу й не знаю, чи вдасться мені її дістати: на де Соссюра попит дуже великий...» [7, с. 199]. З іншого листа до дружини від 23.12.1973 р.: «Тепер про видання передплатні. Я тільки недавно дізнався, що українською мовою була видана «Енеїда» Вергілія. Чи не придбала Ти її, а якщо ні, то чи можна ще придбати? Газети повідомляють про вихід у світ двотомника «Идеи эстетического воспитания» – це передплатне чи непередплатне видання? і як його придбати? Я писав у Москву, але там не

«Книга – поштою», а шарашкіна контора, навіть не відповідають... Так само не можу дістати «Эстетики» Хатчесона, Юма і Сміта та «Искусство и жизнь» У.Морріса. Чи вони такі ходові, чи, може, книгарі, до яких я звертаюся, такі нездалі? Буду пробувати ще. Загалом я не можу придбати дуже багатьох речей – ні «Контекст 72» (АН), ні Геродота (АН), ні «До джерел» Драча... Про «Французские стихи в переводе русских поэтов» (білінгвальне видання) я вже й не кажу – замовляв разів сім і в різні міста, але надій – ніяких. Тепер вийшла ще збірка французької поезії Мандельштама в «Библиотеке поэта» та Булгаков (збірка з «Мастером и Маргаритой») – про них щойно повідомило «Книжное обозрение», – за ці книги я віддав би що завгодно, але як їх дістати», – з болем запитує І. Світличний у дружини [7, с. 72–73]. Поет радіє, коли отримує книги, зазначає про це в листах. Нові надходження, на його переконання, загострюють почуття зв'язку з часом, а без них – відчуття замкнутості життя, відірваності від світу.

Отже, на підставі здійсненого дослідження, можна констатувати, що листи І. Світличного пройняті духом його доби. Вони є важливим, нерідко навіть першорядним джерелом для дослідження багатьох процесів, що мали місце в 70-х роках ХХст., і в яких митець брав активну участь, оскільки ніколи не перебував поза межами живого зацікавлення ними. Кореспонденції поета також засвідчують постійну, винятково напружену роботу думки, постійне гостре зіткнення в його свідомості суперечливих начал, прагнень та інтересів, широкий діапазон його соціальних і моральних пошуків. І. Світличний ніколи не переставав бути митцем, це завжди було в нього на першому місці, навіть у його листуванні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вашків Л.П. Епістолярна літературна критика: становлення, функції в літературному процесі / Леся Петрівна Вашків. – Тернопіль : Поліграфіст, 1998. – 134 с.
2. Історія української літератури ХХ ст.: У 2-х кн.. Кн.2. – 4.2: 1960-1990-ті роки : Навч. посібн. / За ред. В.Р. Дончика. – К. : Либідь, 1995. – 512 с.
3. Кузьменко В.І. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20-50-х років ХХ ст. / Володимир Іванович Кузьменко. – К., 1998. – 305с.
4. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. – К. : Академія, 1997. – 752 с.
5. Москаленко М. М. Перекладач / М.М. Москаленко //Слово і час. – 1992. – №3. – С. 72–75.
6. Проблематика газетних виступлень / Под ред. В.Д. Пельта и М.В. Шкодина. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1975. – 180 с.
7. Світличний І.О. Голос доби: Кн.1. Листи з «Парнасу» / Іван Олексійович Світличний. – К. : Сфера, 2001. – 544 с.
8. Стус В.С. Листи до сина / Василь Семенович Стус. – Івано-Франківськ : Лілея – НВ, 2001. – 192 с.

9. Стус В.С. Твори: У 4-х т. / Василь Семенович Стус. – Львів : Просвіта, 1997. – Т.6. Кн.1. – 495 с.

10. Франко І.Я. Зібрання творів: У 50-ти т. / Іван Якович Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т.49. – С. 456.

Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2017 року

УДК 81'373.7–115:81'44

Костянтин Мізін
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ І ЛІНГВОНАЦІОНАЛІЗМ: ВИТОКИ ДИСКУСІЇ

Пропонована стаття присвячена (1) з'ясуванню наукової обґрунтованості звинувачень у лінгвонаціоналізмі vs. лінгвонарцисизмі такої поширеної в сучасному пострадянському мовознавстві нової дисципліни, як лінгвокультурологія та (2) пошуку контраргументів щодо цих звинувачень. Виявлено, що мета лінгвокультурології сама по собі не містить політичної підоснови, але вона є більш «ідеалістичною» та «ідеологічною» порівняно з антропологічною лінгвістикою. При цьому теоретико-методологічна база лінгвокультурології підсилюється сьогодні новими методами і експериментальними методиками, які розвіюють сумніви щодо ненауковості лінгвокультурологічних досліджень.

Ключові слова: лінгвокультурологія, лінгвоконцептологія, методологія, лінгвонаціоналізм, лінгвонарцисизм, антропологічна лінгвістика.

Предлагаемая статья посвящена (1) выяснению научной обоснованности обвинений в лингвонационализме vs. лингвонарциссизме такой распространенной в современном постсоветском языкознании новой дисциплины, как лингвокультурология и (2) поиску контраргументов касательно этих обвинений. Выявлено, что цель лингвокультурологии сама по себе не содержит политической подоплеки, но она является более «идеалистичной» и «идеологической» сравнительно с антропологической лингвистикой. При этом теоретико-методологическая база лингвокультурологии усиливается сегодня новыми методами и экспериментальными методиками, которые развеивают сомнения относительно ненаучности лингвокультурологических исследований.

Ключевые слова: лингвокультурология, лингвоконцептология, методология, лингвонационализм, лингвонарциссизм, антропологическая лингвистика.

The present article considers (1) scientific validity of charges of linguo-nationalism vs. linguo-narcissism against such new and widely spread discipline in

modern post-soviet linguistics as *linguo-culturology* and (2) counterarguments against these accusations. It has been found out that the purpose of *linguo-culturology* contains no politically motivated basis but it, compared to anthropological linguistics, is more «idealistic» and «ideological». Today theoretical and methodological framework of *linguo-culturology* is being reinforced by new methods and experimental techniques which dispel any doubts that *linguo-culturological* studies have no scientific basis.

Key words: *linguo-culturology, linguo-conceptology, methodology, linguo-nationalism, linguo-narcissism, anthropological linguistics.*

Постановка проблеми. Стрімке поширення на пострадянському мовознавчому просторі лінгвокультурології, а також її «методологічної тіні» – лінгвоконцептології (лінгвокультурної концептології), сприяло актуалізації з боку опонентів цих наукових напрямів поняття «лінгвонаціоналізм» як однієї з негативних характеристик останніх [див. про дискусію «за-» і «проти-лінгвокультурологів»: 8; 9; 10]. Прикметно, що питання лінгвонаціоналізму широко висвітлюється в західноєвропейських філософських і мовознавчих колах, передусім у розвідках німецькомовних науковців [див., напр.: 27; 34; 38]. Тут лінгвонаціоналізм розглядається безвідносно до лінгвокультурології (лінгвоконцептології). І це зрозуміло, бо, на думку одного з розробників цього лінгвістичного напрямку, вона вважається суто «автохтонним, російським утворенням, що циркулює виключно в російськомовному науковому просторі» [2, с. 5–6]. Тому логічним є той факт, що прямі паралелі між лінгвокультурологією та лінгвонаціоналізмом провели саме російські мовознавці, які відшукали у працях лінгвокультурологів, що досліджують російську лінгвокультуру в моно- або полілінгвальному аспектах, докази лінгвонаціоналізму (А. В. Павлова визначає лінгвокультурологію навіть як евфемістичне позначення для лінгвонаціоналізму [13, с. 28]). Останній широко представлений у подібних розвідках лінгвонарцисизмом.

Необхідно при цьому наголосити, що лінгвонаціоналізм протиставляється, як правило, більш позитивному лінгвопатріотизму. Межа між цими двома поняттями є досить розмитою [27, с. 247–248], оскільки обом властиве чітко виражене прославляння рідної мови, а також гіпостазування, тобто надання мові статусу певної величини, вирваної з історичного й соціального контекстів, яка має ті чи інші характеристики, що не залежать від волі носіїв цієї мови (мова, наприклад, має свою *природу, характер, сутність, (цілющу) силу, дух, душу, геній, красу* тощо; у цьому сенсі поширеними є фітометафори: мова може *розпускатися, квітнути, розсипати пелюстки, рости, в'янути, засихати, гинути* тощо). Саме тому ці поняття слід чітко диференціювати, щоб уникнути некоректних звинувачень мовознавців-патріотів у поширенні націоналістичних ідей. До того ж, різниця між аналізованими поняттями фактично зникає в тих випадках, коли націоналізм тлумачиться дослідниками позитивно, тобто виключно як вірність і відданість своїй нації, а не якісь «чужофобії».

Важливим для цього дослідження є той факт, що дискусія про націоналістичність (нарцисичність) лінгвокультурології відбувається на тлі ускладнених євроінтеграційних процесів: останні не тільки «загальмувалися», але й зазнали відцентричних виявів (Brexit, популярність націоналістичних партій, фактичне закриття кордонів деякими країнами через наплив біженців із Близького Сходу тощо). Науковці розпочали пошуки причин цих відцентричних тенденцій, оскільки вони не є суто економічними, а більшою мірою політичними та соціокультурними: у представників європейських лінгвокультур почав спрацьовувати принцип «своя сорочка ближче до тіла», який ґрунтується на архетипі «свій» – «чужий». Цей архетип має, імовірно, генетичну природу, бо відчуття захищеності в колі близьких людей і необхідність збереження в такий спосіб життя для продовження цього ж роду виявляються в людині на рівні інстинкту.

У цьому зв'язку виникає логічне запитання: чи є для кожного окремого індивіда ланцюжок виникнення і становлення етносу (родина → рід → плем'я → союз племен → народність → народ → нація) еволюційно зумовленим на рівні генетичної пам'яті, чи культуронабутим під дією історичних і соціальних чинників? Що, власне, переповнює людину емоціями, примушує її навіть офірувати своїм життям через почуття національної самосвідомості (національні символи, традиції народу, звичаї, обряди тощо), через емоцію гордості за досягнення членів своєї родини (своїх співвітчизників), за успіхи держави й нації в цілому?

Зрозуміло, що основну роль тут відіграє відчуття належності людини до певної спільноти, скріпленої родинними (кровними), історичними та соціокультурними зв'язками. У масштабному вимірі такою спільнотою є мовний етнос, найвищою еволюційною формою якого вважається нація, а мова, як відомо, є одним із найпотужніших націотворчих чинників. Відповідно, вона являє собою один із основних маркерів етнічної ідентифікації. Остання знаходиться нині в центрі уваги тих дослідників, які прагнуть установити відцентрові, зокрема етнонаціональні, причини «загальмовування» євроінтеграційних процесів. Тому не дивно, що в західноєвропейській філософії на тлі нинішнього «буму» суспільного «запиту» щодо етнічної ідентифікації з новою гостротою спалахнула наукова суперечка між «конструктивістами» та «есенціалістами» [35, с. 99–100]. Перші тлумачать етнічність не інакше як віртуальний – надуманий – конструкт; другі притримуються думки про існування етнічної «предиспозиції», тобто вродженої схильності людей до етнічної ідентифікації, ігноруючи при цьому докази неможливості існування «природного / біологічного» підґрунтя етнічності.

Утім, беззаперечних доказів не мають ні перші, ні другі. Інакше і бути не може, оскільки йдеться про людську природу, глибини якої залишаються ще не пізнаними. Найбільш утаємниченими, як відомо, є психіка та мова людини. І якщо сьогодні не викликають особливих дискусій науково доведені факти стосовно універсальних фізичних і психофізіологічних

характеристик людської природи (представники різних людських рас мають (1) майже ідентичну фізіологію, (2) ідентичні біохімічні та нейрофізіологічні процеси, що протікають у психіці людини, (3) спільні фізичні (перцепція) та розумові (свідомість) когнітивні механізми), то невивченою все ще залишається ментальна сутність людини, зокрема її мова, оскільки, згідно з визначенням мовного знака, мова є на дві третини ментальним (ідеальним) явищем [15, с. 171, 184–186, 219]. Тому на тлі фактично ідентичних лінгвоментальних процесів породження мови завжди специфічним виявляється змістове оформлення одних і тих же думок у представників різних лінгвокультур.

Специфічним воно вже є через те, що мови різні. При цьому різні мови пропонують, а часто і «підказують» мовцю, різні варіанти світопозначення (лексичні одиниці, усталені словосполучення тощо) та різні способи синтаксичного оформлення думки у мовленнєвому потоці. Не слід також забувати, що кожен мовець належить не лише до певної лінгвокультури (в історико-політичному вимірі – до нації або етносу), а й до певної історико-географічної спільноти та певного соціального страту, що, безумовно, впливає на рівень його мовленнєвої компетенції (індивідуальність мовлення). Усе це є підставою для відсіювання сумнівів стосовно того, що мова є одним з основних маркерів етнічної ідентифікації. Або навіть основним. І не лише етнічної, але й соціокультурної. Саме тому в різні періоди розвитку історії людства та його гуманітарного знання мова неодноразово визначалася чи не головним чинником і водночас рушієм націоналістичних ідей.

Мета статті. Метою пропонованої статті є спроба встановлення об'єктивності тих аргументів, які частина мовознавців використовує з метою звинувачення актуальної нині на пострадянському науковому просторі (зіставної) лінгвокультурології (лінгвоконцептології) в її крені у бік лінгвонаціоналізму, одним з основних виявів якого є лінгвонарцисизм.

Виклад основного матеріалу. Сучасний лінгвіст-антрополог Г. Дойчер розпочинає свою книгу «Through the Language Glass: Why the World Looks Different in Other Languages» із цитування Талмуду, а також такої відомої історичної постаті, як Карл V Габсбург (імператор Священної Римської імперії, король Іспанії та ерцгерцог Австрійський, який уважався знавцем іноземних мов). У цих цитатах йдеться про оцінку, а точніше призначення, тих мов, які були найпоширенішими у ті давні часи в Європі та на Близькому Сході: у Талмуді зазначається, що грецька мова створена для пісні, латинь – для війни, сирійська мова – для плачу, а єврейська (ідеться про давньоєврейську або Біблійний іврит – *К. М.*) – для буденного спілкування; натомість в оцінці Карла V Габсбурга знаходимо вже перші ознаки лінгвонаціоналізму, оскільки він був переконаний, що іспанською мовою можна звернутися до Бога, італійською – до жінок, французькою – до чоловіків, а німецькою – лише до коня [24, с. 1–2]. Така принизлива характеристика з боку Карла V німецької мови не дивує, бо попри те, що Габсбурги вважаються германською королівською династією, у крові самого Карла V домінувала іспанська кров, а його знання цих мов та численні

королівські титули дозволяли йому порівнювати їх та робити такі висновки. Тим більше, що це була мова «народна», тобто не знаті, а простих людей [див. етимологію лексеми *deutsch*: 25, Bd. 7, с. 123]. У наш час подібні висловлення зазнали б шаленої критики та звинувачення їхнього автора, як мінімум, у лінгвонаціоналізмі та політичній некоректності.

Прикметно, що такі висловлення, де простежується оцінка різних мов, особливо ті з них, які побудовані на авто- й гетеростереотипах, є на сьогодні досить численними. Водночас вони є і дещо політкоректнішими. Однак я навів ці приклади оцінних характеристик різних мов лише з тією метою, щоб продемонструвати той факт, що в основі своєї наївні й поверхові, часто побудовані на милозвучності, уявлення про призначення і досконалість тієї чи іншої мови існували ще до періоду формування європейських націй, тобто до поширення націоналістичних ідей на теренах Європи. І це не дивно, оскільки Велике переселення народів, а згодом поступове зародження капіталізму стимулювало розвиток економічних (торговельних) зв'язків, що призводило до численних мовних контактів. Чужі мови здавалися дивними, грубими, гучними, немилосливими, а незнання мов часто ставало перешкодою до порозуміння між представниками різних мов і культур. Зрозуміло, що рідна мова, навпаки, створювала відчуття захищеності, комфорту та родинного затишку. Це й стало підґрунтям для виникнення авто- і гетеростереотипів, побудованих, як правило, на наївних уявленнях про «чужі» та «свою (рідну)» мови.

Я, власне, не вбачаю в негативній оцінці чужих мов і вихвалянні рідної нічого аномального, оскільки на людське світосприйняття значною мірою впливає егоцентризм в онтогенезі та етноцентризм у філогенезі, а це, як відомо, лежить у самій природі людини. Інша справа, якщо мові штучно визначають головну роль при націотворенні, тобто вона стає тим чинником, який має об'єднувати розрізнені спільноти (етноси), що послуговуються різними мовами, варіантами мов, діалектами та говірками, в один етнос, на основі якого і формується нація з єдиною нормативною державною мовою. У цьому випадку сама ситуація вимагає пропагування тієї мови, яка претендує на роль державної. Тому кожна нація проходила свій період лінгвонаціоналізму, а тлом останньому слугувала відповідна національна державотворча ідеологія.

Державних мов, зрозуміло, може бути і більше, ніж одна. Це вже залежить від історичних, політичних і соціокультурних умов на момент створення держави. Географічний чинник також відіграє тут певну роль, бо я переконаний, що, наприклад, у Швейцарії сьогодні було б не чотири, а три державні мови, оскільки романшська мова була б уже мертвою, якби не географічна ізоляваність її носіїв.

Якщо прийняти точку зору, що націоналізмом є доктрина про культуру, мову символів і свідомість [20, с. 106], то мова більшою чи меншою мірою інкорпорована в усі три ці складники, що навіть без політичної підоснови робить її чи не головною націотворчою силою. Невипадково період формування європейських націй фактично збігається з періодом виникнення

національних мов. Ці два процеси проходили, як правило, складний шлях. До того ж, для кожного етносу – свій. Один із найважчих шляхів утворення як нації, так і національної мови пройшла Німеччина. Тому не дивно, що поняття «націоналізм» з'явилося вперше саме в німецькій філософії, а точніше у працях Й. Г. Гердера [див. детальніше: 32]. З цього часу це поняття чи не найчастіше асоціюється саме з німецькою нацією, надаючи останній виключно негативу. Зрозуміло, що винна в цьому не німецька нація в цілому, а та ідеологія її політичної еліти, яка спровокувала Першу й Другу світові війни.

Німецька нація утворювалася на потужному ідеологічному ґрунті, який сформувала найвпливовіша на той час у Європі філософська школа, передусім філософи-романтики, що, власне, й визначило націотворчу специфіку об'єднання німецьких земель в одну державу. Саме німецькі філософи (Й. Г. Гердер, Й. Фіхте, Г. Гегель та ін.) найпослідовніше відстоювали у своїх працях основоположну роль мови при націотворенні, значною мірою вплинувши на розвиток мовознавчої думки, зокрема на світоглядні позиції В. фон Гумбольдта, який вважається не лише засновником порівняльно-історичного мовознавства, але й лінгвістики як науки в цілому.

Тісне переплетення філософських і мовознавчих ідей у німецькомовній спільноті стало передумовою інтерпретації мови як «душі» або «духу народу». Це створило підґрунтя для тлумачення мови як того чинника, який скеровує світосприйняття і світорозуміння представників того чи іншого етносу в специфічне для цього етносу русло. Саме через це наукова спадщина тих німецьких лінгвістів, які підтримували й розвивали ідею мови як «духу народу» (В. фон Гумбольдт, Л. Вайсгербер та ін.), зазнавала нищівної критики з боку різних ідеологічних течій або державницьких ідеологій у цілому. Прикладом може слугувати радянська ідеологічна машина, представники якої навіть звинувачували неогумбольдтіанців, зокрема Л. Вайсгербера, у підтримці німецького нацизму, бо вони вбачали у працях цих німецьких мовознавців не лише елементи лінгвонарцисизму, а й лінгвонаціоналізму [див., напр.: 33]. Але це було ідеологічно спрямоване та, відповідно, викривлене сприйняття наукової спадщини як В. фон Гумбольдта, так і неогумбольдтіанців, яке переслідувало конкретну мету: приховати дійсно лінгвонаціоналістичну політику радянської влади, що розпочалася в кінці 20-х років минулого століття у вигляді тотальної русифікації корінних народів Радянського Союзу.

Зрозуміло, що наукова спадщина В. фон Гумбольдта та його adeptів (неогумбольдтіанців) не раз піддавалася прискіпливому й критичному вивченню. Однак нічого націоналістичного там не виявлялося. А ідея, яка проходить «червоною ниткою» у працях цих учених, про те, що мова може певним чином впливати на мислення, є просто дуже зручною для політичного маніпулювання, бо цю ідею можна інтерпретувати і так: за допомогою мови можна змінити мислення. Тому існує переконання, що в тоталітарних державах влада дуже активно використовує цю властивість

мови, змінюючи її у своїх цілях. Тут можна згадати, наприклад, новомову, описану в романі Дж. Орвелла «1984» [11], створення якої переслідувало єдину мету: принципову неможливість формулювання за допомогою цієї мови деяких (небажаних) думок.

Слід наголосити, що згадана вище ідея лежить в основі теоретико-методологічного підґрунтя лінгвокультурології. Це дає «проти-лінгвокультурологам» підстави для виголошення цієї нової мовознавчої дисципліни як загрози, що провокує порушення рівних умов для розвитку різних мов, бо тоталітарні влади можуть використовувати її з політичною метою [12]. І оскільки лінгвокультурологія вважається суто «автохтонним, російським утворенням», про що я зазначав вище, то не потрібно мати неабияку уяву, щоб зрозуміти, про який тоталітарний режим ідеться.

Утім, чи існують насправді досить вагомі підстави, щоб так категорично звинувачувати цей науковий напрям у лінгвонаціоналізмі? Нагадаю, що лінгвокультурологія поширилася на весь пострадянський мовознавчий простір. Тому, окрім російських, у цій царині найактивніше працюють українські, білоруські та казахські науковці [див., напр.: 1; 6; 7]. Аналіз праць останніх свідчить, що в них не простежується перегин у бік лінгвонарцисизму, а тим більше лінгвонаціоналізму. Тут фактично відсутнє вихваляння української, білоруської чи казахської мов, а також нав'язування останніх на шкоду тим мовам, які в цих країнах не є державними. Хоча політичні режими Білорусі й Казахстану визначають як не зовсім демократичні.

Отже, звинувачувати у лінгвонаціоналізмі слід не лінгвокультурологію як науку, а той політичний устрій, який може використати її для поширення націоналістичних ідей. У працях російських лінгвокультурологів, наприклад, дійсно можна виявити ознаки як лінгвонарцисизму, так і лінгвонаціоналізму [див., напр.: 3, с. 38; 4, с. 370, 246; 18, с. 15; 19, с. 16], оскільки це лежить в основі російської великодержавницької (імперської) політики, а значна частина таких розвідок підтримується державними грантами.

Нагадаю, що лінгвокультурологія є пострадянським варіантом поширеного в західній, передусім американській, лінгвістичній традиції такого наукового напрямку, як антропологічна лінгвістика. Іншими словами, лінгвокультурологія є результатом адаптації антропологічної лінгвістики на базі тих напрацювань, які вже існували на пострадянському просторі гуманітарного знання. Прикметно, що лише в межах останнього розвивається така наука, як культурологія. Вона дала не лише назву для лінгвокультурології, але й значною мірою вплинула на розвиток її теоретико-методологічного апарату, де чітко простежується домінування ідеалістичних категорій. Натомість антропологічна лінгвістика більшою мірою розбудовувалася на позиціях уорфіанства та неоуорфіанства (гіпотеза Сепіра–Уорфа). І абсолютно методологічно некоректними є, на мій погляд, ті звинувачення «проти-лінгвокультурологів», які стосуються «надмірного захоплення» авторами лінгвокультурологічних праць положеннями гіпотези

Сепіра–Уорфа. Саму ж цю гіпотезу вони вважають надуманою, профанною та науково бездоказовою [див., напр.: 14; 16; 17].

Однак «проти-лінгвокультурологи» ігнорують той факт, що антропологічна лінгвістика, з одного боку, та лінгвокультурологія, з другого боку, постали на тлі дещо різних філософських, психологічних і лінгвістичних традицій. Сумнівно, на моє переконання, що гумбольдтіанство, як і неогумбольдтіанство, мали абсолютний вплив на формування гіпотези Сепіра–Уорфа американськими лінгвістами-антропологами. Якщо відштовхуватися від того факту, що засновник американського антропологічного мовознавства (етнолінгвістики) Ф. Боас, був знайомий з працями В. фон Гумбольдта та його adeptів (він, до того ж, мав німецьке походження), а його послідовник Е. Сепір навіть опрацьовував спадщину Й.Г. Гердера [див., напр.: 36], то існують підстави для сумніву в тому, що учень Е. Сепіра Б.Л. Уорф, який навіть не мав лінгвістичної або філософської освіти, безпосередньо спирався на ідеї європейського лінгвального релятивізму або запозичував їх. Утім, саме останнього вважають автором згаданої гіпотези. Очевидно, для викристалізування цієї гіпотези йому вистачило теоретико-філософського підґрунтя своїх попередників – Ф. Боаса та Е. Сепіра. А той факт, що основи гіпотези лінгвального релятивізму закладалися паралельно по обидва боки Атлантичного океану [пор., напр., роки виходу друком праць Е. Сепіра «Мова» та одного з найвідоміших і найпослідовніших неогумбольдтіаців Л. Вайсгербера «Рідна мова і формування духу»: 37; 40], чітко засвідчує те, що для появи цієї гіпотези визріли політико-історичні та соціокультурні передумови розвитку людської спільноти. Відмінними, звичайно, є більша «ідейність» (затеоретизованість) європейського лінгвального релятивізму, оскільки він формувався переважно на поглядах німецьких філософів на базі суспільного запиту епохи «націотворення», та більша «емпіричність» (практичність) американського лінгвального релятивізму, бо тут такі ідеї зароджувалися переважно на основі практичних напрацювань американських лінгвістів, де вимогою часу стала необхідність вивчення мов американських індіанців.

Гіпотеза Сепіра–Уорфа була і є надзвичайно популярною. І тут я аж ніяк не перебільшую. Інша справа, що інтерес до неї зростає або спадає відповідно до поширення тих чи інших ідей у царині гуманітарного знання протягом фактично всього XX та початку XXI століть. І це нормально з огляду на те, що весь розвиток людства представляється як спіраль. Однак кожен наступний виток має нову якість, тому той сплеск інтересу до цієї гіпотези, який простежувався у 50-ті роки минулого століття, мав принципово інше методологічне підґрунтя, ніж той, який відбувається сьогодні, бо мовознавство та суміжні з ним науки не стоять на місці: відкриваються нові мови, а з ними й нові факти, які підтверджують гіпотезу Сепіра–Уорфа. До того ж, значною мірою удосконалилися експериментальні методики, на основі яких проводяться експерименти з носіями різних мов, що демонструють принципові відмінності їхнього мислення, точніше світосприйняття та світорозуміння. Усе це дає змогу відбити той

контраргумент «проти-лінгвокультурологів», що стосується обмеженого, на їхній погляд, мовного матеріалу, на якому розбудовується ця гіпотеза.

Солідну доказову базу щодо гіпотези Сепіра–Уорфа надають, наприклад, результати експериментів, які проводить відома антрополог Л. Бородинська зі своїми колегами Л. Шмідтом і У. Філіпсом. Маючи в розпорядженні дві лабораторії, ці науковці залучають у своїх експериментах значну кількість респондентів. На основі цих експериментів встановлено, що, наприклад, слово-стимул *míst*, яке в іспанській мові є чоловічого роду, а в німецькій – жіночого, викликає в іспанців і німців різні реакції: в іспанців воно асоціюється з чоловічими якостями, а в німців – з жіночими [див. детальніше: 22].

Вагомі аргументи на користь гіпотези Сепіра–Уорфа надають і дослідження британського соціолога С. Левінсона [див., напр.: 31], який першим описав феномен тих мов, у яких просторова орієнтація спирається не на відношенні до того, хто говорить (орієнтації «праворуч», «ліворуч», «попереду» та «позаду»), а суто на географічних координатах, тобто «північ», «південь», «схід» і «захід». Ці дослідження продовжив Г. Дойчер, який установив, що в носіїв мови *Guugu Yimithirr* (гуугу їмітірр) [24, с. 161–163] існує певний «внутрішній компас», за яким вони з самого дитинства навчаються орієнтуватися у просторі не відносно самих себе, як це притаманно, наприклад, європейцям, а за сторонами світу. Тому в таких лінгвокультурах людина аж ніяк не зрозуміє ідею потоку часу. Цей висновок підтвердили Л. Бородинська та Е. Гебі [23, с. 1638] за допомогою експериментів з носіями мови *Kuuk Thaayorre* (куук таайорре), які також описують розташування об'єктів у навколишньому світі на основі сторін світу. Проте в цього народу ще й принципово інше сприйняття часу: останній тече в їхньому уявленні зі сходу на захід.

Сучасний рівень знань мов і експериментальних методик дає змогу повністю заперечувати теорії, які ще зовсім недавно, здавалося б, ґрунтувалися на солідній доказовій базі. Прикладом може слугувати теорія Берліна–Кей про наявність назв основних кольорів в усіх мовах світу: Б. Берлін і П. Кей установили всередині минулого століття, що всі мови світу мають слова на позначення чорного, білого, червоного, а також теплих і холодних кольорів [21]. Однак згаданий уже мною С. Левінсон [30] знайшов факти, які суперечать положенням цієї теорії: ідеться про мову *Yéllí Dnye* (йеллі дние), де кольори є метафорами. У цій мові немає ні слів для називання кольорів, ні навіть самого слова «колір», натомість носії *Yéllí Dnye* говорять про кольори метафоричними виразами, використовуючи на їхнє позначення об'єкти з навколишнього середовища. Це не свідчить, зрозуміло, що носії цієї мови мають якусь особливу, не таку, як в інших людей, зорову рецепцію, але умови їхнього існування, передусім зовнішні чинники, так вплинули на формування їхньої когнітивної та, відповідно, і мовної картин світу, що детальне розрізнення колірної спектра стало для них нерелевантним, а, отже, не було потреби і в називанні основних кольорів.

Ще одним подібним прикладом, коли нові мовні факти суперечать загальноприйнятим теоріям, може слугувати відсутність чисел, назв кольорів, досконалої форми, а також базових слів для позначення кількості («декілька», «небагато» та ін.) у мові Pirahã (піраха) [26, с. 622]. Цей факт повністю ставить під сумнів теорію Н. Хомського про існування універсальної граматики. Численні експерименти, метою яких була спроба дати відповідь на питання, чи можливим є розпізнавання чисел, якщо відсутня система числення [див., напр.: 28], давали один і той же результат: носії мови піраха можуть розпізнавати числа лише на елементарному рівні – їхнє числення закінчувався на двох або трьох предметах. Очевидно, у носіїв цієї мови не було потреби рахувати, щоб виживати в умовах амазонських джунглів.

Сучасна методика проведення лінгвістичних експериментів постійно удосконалюється, що дозволяє мовознавцям виходити на принципово новий рівень наукової достовірності таких експериментів. Ті висновки, які ще зовсім недавно ґрунтувалися більшою мірою на інтуїції дослідників, ніж на науково достовірних фактах, можна перевірити нині за допомогою сучасних технологій. Так, група науковців, яка проводила експеримент з носіями мандаринського діалекту китайської мови, використала для доведення прямого зв'язку між мовою та такою когнітивною здатністю людини, як розпізнавання кольорів магнітно-резонансну томографію [39, с. 4008]. Цей експеримент продемонстрував, що в той момент, коли респонденти бачили колір, для якого існує в мові просте найменування, у їхньому мозку активувалася та частина, яка відповідає за мову.

Як бачимо, нові мовні факти та сучасні експерименти зовсім по-іншому дають змогу осмислити проблему взаємозв'язку мови й мислення. Тому пріоритетним сьогодні є не саме доведення гіпотези лінгвального релятивізму, бо досі невизначеним і дещо фантомним залишається людське мислення, а експериментальна перевірка кореляції останнього з мовою. Для цього виокремлюють, як правило, окремі когнітивні здібності людини, взаємовідношення яких з мовою встановлюють експериментально. За допомогою таких експериментів доведено, що мова тією чи іншою мірою впливає на перебіг розумових процесів. І важливим при цьому є не рівень розвитку певної лінгвокультури, а структура мови та її лексика.

Отже, праці, виконані в руслі антропологічної лінгвістики, спрямовані на пошук доказів «слабкого» варіанта гіпотези лінгвального релятивізму, суть якого можна передати відомою тезою Р. Якобсона: «Мови відрізняються одна від одної тим, що в них має бути виражено, а не тим, що вони можуть виразити» [29, с. 166], тобто мова лише «підказує», як нам думати. «Сильний» варіант цієї гіпотези, згідно з яким мова повністю детермінує світосприйняття і світорозуміння людини, є ідеологічно вразливим, оскільки він сформувався на більш «ідеологічному» філософському підґрунті, а це, у свою чергу, робить його зручним для політичних маніпуляцій. Тому до цього варіанта лінгвального релятивізму тяжіють розвідки, виконані не в царині антропологічної лінгвістики, а більш

«ідеологічної» лінгвокультурології. Хоча дослідники-лінгвокультурологи, зокрема й російські [див., напр.: 5], розуміючи значне ідеологічно-філософське перевантаження останньої, усе частіше роблять спроби підсилити теоретико-методологічну базу цієї дисципліни за рахунок нових і науково надійних методів і методик.

Висновки. У пропонованій статті зроблена спроба встановлення наукової об'єктивності тих аргументів, які найчастіше використовуються для звинувачення актуальної нині на пострадянському науковому просторі лінгвокультурології в її крені у бік лінгвонаціоналізму та лінгвонарцисизму. Виявлено, що мета цієї наукової дисципліни полягає не в пропагуванні лінгвонаціоналістичних ідей, а у виявленні спільної і відмінної культурної спадщини та соціокультурної поведінки представників різних етносів на основі їхніх мов у контексті сучасних глобалізаційних процесів. При цьому теоретико-методологічна база (зіставної) лінгвокультурології підсилюється новими методами й експериментальними методиками, тому вона є на сьогодні абсолютно науково адекватною та повністю доказовою, незважаючи на більшу «ідеалістичність» та «ідеологічність» лінгвокультурології порівняно з антропологічною лінгвістикою.

Перспективи подальших розвідок. Перспективу цієї розвідки вбачаю у подальшому пошуку науково достовірних аргументів, які підсилять теоретико-методологічну базу лінгвокультурології (лінгвоконцептології) та розвіють антилінгвокультурологічні «міфи».

ЛІТЕРАТУРА

1. Алимжанова Г.М. Сопоставительная лингвокультурология : сущность, принципы, единицы : автореф. ... дис. на соиск. науч. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Г.М. Алимжанова. – Алматы, 2010. – 50 с.
2. Воркачѳ С.Г. «Куда ж нам плыть?» – лингвокультурная концептология: современное состояние, проблемы, вектор развития / С.Г. Воркачѳ // Язык, коммуникация и социальная среда. – Воронеж : ВГУ ; Наука-Юнипресс, 2010. – Вып. 8. – С. 5–27.
3. Двинянинова Г.С. О месте концепта *море* в национальном самосознании англичан / Г.С. Двинянинова, К.М. Мусихина // Языковая личность: текст, словарь, образ мира : К 70-летию чл.-кор. РАН Ю.Н. Караулова. – М. : Изд-во Рос. ун-та дружбы народов, 2006. – С. 28–39.
4. Зализняк А.А. Ключевые идеи русской языковой картины мира / Анна А. Зализняк, И.Б. Левонтина, А.Д. Шмелѳ. – М. : Языки русской культуры, 2005. – 540 с.
5. Зализняк А.А. Лингвоспецифичные единицы русского языка в свете контрастивного корпусного анализа / Анна А. Зализняк // Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии : материалы Междунар. конф. – М. : Изд-во РГГУ, 2015. – Вып. 14 (21). – С. 683–696.

6. Левченко О.П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект : монографія / Олена Петрівна Левченко. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2005. – 352 с.
7. Маслова В.А. Homo lingualis в культурі : монографія / Валентина Авраамовна Маслова. – М. : Гнозис, 2007. – 320 с.
8. Мізін К.І. Методологічна валідність лінгвокультурології vs зіставної лінгвокультурології: аргументи та контраргументи / К.І. Мізін // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки». – 2015. – № 2 (10). – С. 104–110.
9. Мізін К.І. Методологічні проблеми відтворення «чужокультурної» інформації в мовних знаках: симбіоз зіставної лінгвокультурології та перекладознавства / К.І. Мізін // Актуальні проблеми філології та перекладознавства : зб. наук. праць. – Хмельницький : ФОП Бідюк Є.І., 2016. – Вип. 10, Т. 3 (Р–Я). – С. 294–300.
10. Мізін К.І. «Мовна особистість», її лінгвокультурний «ореол» та принципи його відтворення в «чужій» концептній картині світу / К.І. Мізін, І.В. Кучеренко // Наукові записки. Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : Видавець Лисенко В.Ф., 2016b. – Випуск 144. – С. 69–73.
11. Орвелл Дж. 1984 : роман-антиутопія / Джордж Орвелл ; [перекл. з англ. В. Данмер]. – Львів : Вид. «Гуртом», 2013. – 321 с.
12. От лингвистики к мифу : Лингвистическая культурология в поисках «этнической ментальности» : сб. статей. – СПб. : Антология, 2013. – 352 с.
13. Павлова А. Можно ли судить о культуре народа по данным его языка? / А. Павлова // Антропологический форум. – 2012. – № 16. – С. 3–60.
14. Павлова А.В. Хитрушки и единорог: из истории лингвонарциссизма / А.В. Павлова, М.В. Безродный // От лингвистики к мифу : Лингвистическая культурология в поисках «этнической ментальности». – СПб. : Антология, 2013. – С. 138–159.
15. Пирс Ч.С. Избранные философские произведения / Ч.С. Пирс ; [пер. с англ. К. Голубовича, К. Чухрукидзе, Т. Дмитриева]. – М. : Логос, 2000. – 448 с.
16. Прожилов А.В. Лингвоконцептология, неогумбольдтианство и этностереотипы / А.В. Прожилов // От лингвистики к мифу : Лингвистическая культурология в поисках «этнической ментальности». – СПб. : Антология, 2013. – С. 263–277.
17. Прожилов А.В. Лингвоконцептология: триумфальный подъем или бег по «языковому кругу»? / А.В. Прожилов // Политическая лингвистика. – 2015. – № 1 (51). – С. 12–21.
18. Сабадашова М.Г. Лексико-фразеологические способы выражения семантического пространства память / забвение в русском и английском языках : автореф. ... дис. на соиск. науч. степени канд. филол. наук : спец. «10.02.20 – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / М.Г. Сабадашова. – Волгоград, 2011. – 22 с.

19. Слепушкина Е.В. Фразеология русского и английского языков в зеркале национального менталитета (на материале концептов «предупреждение» и «угроза») : автореф. ... дис. на соиск. науч. степени канд. филол. наук : спец. «10.02.20 – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Е.В. Слепушкина. – Пятигорск, 2009. – 22 с.
20. Сміт Е.Д. Національна ідентичність / Ентоні Д. Сміт ; [пер. з англ. П. Таращука]. – К. : Основи, 1994. – 224 с.
21. Berlin B. Basic Color Terms: Their Universality and Evolution / Brent Berlin, Paul Kay. – Berkeley : University of California Press, 1991 – 196 p.
22. Boroditsky L. Sex, Syntax, and Semantics / L. Boroditsky, L. Schmidt, W. Phillips // *Language in Mind: Advances in the Study of Language and Thought*. – Cambridge, MA : MIT Press, 2003. – P. 61–80.
23. Boroditsky L. Remembrances of Times East: Absolute Spatial Representations of Time in an Australian Aboriginal Community / L. Boroditsky, A. Gaby // *Psychological Science*. – 2010. – Vol. 21, Iss. 11. – P. 1635–1639.
24. Deutscher G. Through the Language Glass: Why the World Looks Different in Other Languages / Guy Deutscher. – N.Y. : Metropolitan Books, 2010. – 305 p.
25. Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in 10 Bänden / [hrsg. von G. Drosdowski ; 2., völlig neu bearb. u. erw. Aufl.]. – Mannheim ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 1989. – Bd. 7. : Etymologie. – 842 S.
26. Everett D.L. Cultural Constraints on Grammar and Cognition in Pirahã: Another Look at the Design Features of Human Language / Daniel L. Everett // *Current Anthropology*. – 2005. – Vol. 46, Iss. 4. – P. 621–646.
27. Gardt A. Sprachnationalismus zwischen 1850 und 1945 / Andreas Gardt // *Nation und Sprache. Die Diskussion ihres Verhältnissen in Geschichte und Gegenwart*. – Berlin ; N.Y. : de Gruyter, 2000. – S. 247–272.
28. Gordon P. Numerical Cognition Without Words: Evidence from Amazonia / P. Gordon // *Science*. – 2004. – Vol. 306. – P. 496–499.
29. Jakobson R. On Linguistic Aspects of Translation / Roman Jakobson // *The Translation Studies Reader*. – L. ; N.Y. : Routledge, 2000. – P. 113–118.
30. Levinson S.C. Yéli Dnye and the Theory of Basic Color Terms / Stephen C. Levinson // *Journal of Linguistic Anthropology*. – 2000. – Vol. 10, Iss. 1. – P. 3–55.
31. Levinson S.C. Space in Language and Cognition: Explorations in Cognitive Diversity / Stephen C. Levinson. – Cambridge : Cambridge University Press, 2003. – 389 p.
32. Pagden A. Die Auslöschung der Differenz: Der Kolonialismus und die Ursprünge des Nationalismus bei Diderot und Herder / A. Pagden // *Jenseits des Eurozentrismus: Postkoloniale Perspektiven in den Geschichts- und Kulturwissenschaften*. – Frankfurt / Main ; N.Y. : Campus Verlag, 2002. – S. 116–147.
33. Radčenko O.A. «Weisgerberiana sovetica» (1957–1990). Ein Versuch der Metakritik des Neuhumboldtianismus bzw. der Sprachinhaltsforschung

(1992) / Oleg A. Radčenko // Beiträge zur Geschichte der Sprachwissenschaft. – 1992. – H. 2. – S. 193–211.

34. Reichmann O. Nationalsprache als Konzept der Sprachwissenschaft / Oskar Reichmann // Nation und Sprache. Die Diskussion ihres Verhältnissen in Geschichte und Gegenwart. – Berlin ; N.Y. : de Gruyter, 2000. – S. 419–469.

35. Salzborn S. Ethnizität und ethnische Identität. Ein ideologiekritischer Versuch / S. Salzborn. – Zeitschrift für kritische Theorie. – 2006. – № 22–23. – S. 99–119.

36. Sapir E. Herder's «Ursprung der Sprache» / Edward Sapir. – Chicago : University of Chicago Press, 1907. – 142 p.

37. Sapir E. Language: An Introduction to the Study of Speech / Edward Sapir. – N.Y. : Harcourt, Brace and Company, 1921. – 125 p.

38. Stukenbrock A. Sprachnationalismus. Sprachreflexion als Medium kollektiver Identitätsstiftung in Deutschland (1617–1945) / Anja Stukenbrock. – Berlin ; N.Y. : de Gruyter, 2005. – 496 S.

39. Tan L.H. Language affects patterns of brain activation associated with perceptual decision / L.H. Tan, A.H.D. Chan, P. Kay, P.-L. Khong, L.K.C. Yip, K.-K. Luke // Proceedings of the National Academy of Sciences. – 2008. – Vol. 105, Iss. 10. – P. 4004–4009.

40. Weisgerber L. Muttersprache und Geistesbildung / Leo Weisgerber. – Göttingen : Rubert & Co. G.m.b.H., 1929. – 170 S.

Стаття надійшла до редакції 05 лютого 2017 року

УДК 81'1:81'373.7–115:168.522

**Костянтин Мізін,
Олександр Петров**
(м. Переяслав-Хмельницький, м. Вінниця, Україна)

ЗМІНА ЦІННІСНОГО НАПОВНЕННЯ КОНЦЕПТІВ ЩЕДРІСТЬ І СКУПІСТЬ У СПОРІДНЕНИХ І НЕСПОРІДНЕНИХ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ: ДАНІ ЛІНГВОКОРПУСІВ

Пропонована стаття присвячена визначенню «актуального» положення концептів ЩЕДРІСТЬ і СКУПІСТЬ на «аксіологічних терезах» у британській, німецькій, українській та російській лінгвокультурах. Для цього автори проаналізували актуалізацію прямих номінацій цих концептів у публіцистичних текстах останніх п'яти-десяти років, залучаючи публіцистичні підкорпуси корпусів англійської, німецької, української та російської мов. Виявлено помітний «рух» зіставляваних концептів у бік норми лише у двох із цих лінгвокультур – німецькій та російській.

Ключові слова: лінгвокультурологія, лінгвокультура, концепт, щедрість, скупість, мовний корпус.

Предлагаемая статья посвящена определению «актуального» положения концептов ЩЕДРОСТЬ и СКУПОСТЬ на «аксиологических весах» в британской, немецкой, украинской и российской лингвокультурах. Для этого авторы проанализировали актуализацию прямых номинаций этих концептов в публицистических текстах последних пяти-десяти лет, привлекая публицистические подкорпусы корпусов английского, немецкого, украинского и русского языков. Выявлено заметное «движение» сопоставляемых концептов в сторону нормы лишь в двух из этих лингвокультур – немецкой и русской.

Ключевые слова: лингвокультурология, лингвокультура, концепт, щедрость, скупость, языковой корпус.

The present article aims to identify an «actual» role of the concepts of GENEROSITY and STINGINESS on the «axiological scales» in British, German, Ukrainian and Russian linguocultures. The authors analyzed the actualization of the concepts' direct nominations in publicistic texts in the past five to ten years, involving publicistic subcorpora expressed in English, German, Ukrainian and Russian corpora. It has revealed that only two of the compared concepts in German and Russian linguocultures match the norm.

Key words: linguoculturology, linguoculture, concept, generosity, stinginess, language corpora.

Постановка проблеми. Пропонована стаття є продовженням опрацювання методологічно перспективної моделі «аксіологічних терезів», яка застосована нами для контрастивного вивчення морально-етичної сфери «Відношення до власності» [див., напр.: 3; 5] у руслі актуального нині зіставно-лінгвокультурологічного напрямку мовознавства [див. про це: 2]. Ця модель являє собою верифікаційно надійний інструмент, який дає змогу порівняти динаміку усталених і актуальних смислів («усталене» й «актуальне» положення згаданих терезів) концептів ЩЕДРІСТЬ і СКУПІСТЬ у британській, німецькій, українській та російській лінгвокультурах.

Визначення «усталеного» положення цих концептів ґрунтується на результатах аналізу фразеологічних одиниць (передусім паремій) на позначення щедрості та скупості, а також на узагальнених висновках лінгвокультурологів, етнолінгвістів, психолінгвістів щодо особливостей національних характерів британців, німців, українців та росіян, які стосуються їхнього відношення до власності. У такий спосіб з'ясовано вплив на домінування щедрості або скупості в зіставляваних лінгвокультурах тих чинників, які безпосередньо корелюють із «замкненими» / «відкритими» рисами національного характеру їхніх представників [див. детальніше: 5]. При цьому «аксіологічні терези» чітко унаочнили, у яких із зіставляваних лінгвокультур простежується (1) найбільш подібне відношення до власності, а в яких – (2) найбільш контрастне: перше відношення виявляють британський і український мовні соціуми (тут концепти ЩЕДРІСТЬ і СКУПІСТЬ при спільній домінувальній ощадливості у цих соціумах

найближче розташовані на «аксіологічних терезах» до норми), а друге – німецький і російський (у німецькомовному соціумі домінування ощадливості є найбільш значним (помітне відхилення від норми), натомість у російськомовній спільноті домінує щедрість) [5, с. 116].

Мета статті. З огляду на це метою пропонованої розвідки є визначення «актуального» положення концептів ЩЕДРІСТЬ і СКУПІСТЬ на «аксіологічних терезах» у британській, німецькій, українській та російській лінгвокультурах. Для цього необхідно проаналізувати актуалізацію прямих номінацій цих концептів у публіцистичних текстах останніх п'яти-десяти років, залучаючи публіцистичні підкорпуси корпусів англійської, німецької, української та російської мов.

Виклад основного матеріалу.

1. Аналіз британських мовних корпусів (публіцистичні підкорпуси).

Показово, що в сучасних британців не втрачається альтруїстичне начало щедрості, яке, власне, і домінує в її «духовному» вимірі, напр.: *We have been able to feed 300,000 people in some of the worst hit areas of Somalia. That is how vital the help of «The Daily Mirror» has been in this crisis. It has been a fantastic effort thanks to the wonderful **generosity** of your readers; By the time the crowd was invited to sample the barbecues scattered around the periphery of the park, and made available by a local philanthropist and patriot, who has a name for **generosity*** [7]. Така безкорисливість є свідченням відомої аристократичності британського характеру, яка є фактично стрижнем строгої соціальної ієрархії представників британської лінгвокультури на осі «благородний (знать, «блакитна кров») – люмпенський (нищий, підлий)». Тому британська аристократія ніколи не відзначалася скупістю, а одним з обов'язків королів було обдаровування підлеглих. Саме через це щедрість заміняла і часто заміняє нині поняття «великодушність», напр.: *If she took her poor child back to his father and gave her husband a second chance, she wouldn't need money. **Generosity** is his saving grace. And Clare's just as stubborn and just as silly* [7]. При цьому «духовна» щедрість тісно перетинається з іншими «духовними» чеснотами, напр.: *«She was incredibly **warm-hearted** and infinitely **generous**», said Mr. Burnside; The many fans of McCall Smith's novels speak of his sense of **generosity** towards his characters, the **amiability** of the world he presents; This man – these men – were standing round smiling encouragingly with such simple **generosity** and offering me what they perceived was such an **honour** ...; His feelings would not have surprised anyone who knew her in later years: to her last day, she retained a **luminous grace, perceptiveness and integrity**, allied to a sense of **fun and generosity** of spirit ...* [7].

Що ж стосується «матеріального» виміру британської щедрості, то тут, звичайно, переважають смисли вже не «великої душі», а великої, значної або часто необмеженої кількості яких-небудь матеріальних благ. Мова може йти як про майно (багатство, гроші тощо), так і про сам процес дарування, пригощання або якогось матеріального стимулювання, напр.: *They fully deserve this **generous** and timely celebration; We made an extremely **generous***

offer to Liam Miller, the biggest salary deal ever put on the table for a young Celtic player who has come up through the ranks; They can afford to be **generous** out of their high income from fees to the handful of low-income students who survive their selection process; HSBC is a **generous** supporter of the Personal Finance Education Group ...; The report said the basic principle of the health service – excellence of care and **generosity** of provision, with most of the cost carried by the state insurance system – should remain [7]. Утім, нерозсудлива щедрість, на думку британців, може призвести до негативних наслідків або лише до короткочасних життєвих радощів, напр.: *However, even such **generosity** will generate short-lived celebrations* [7].

Зауважимо, що лексема *generous* може не лише позначати «духовну» та «матеріальну» щедрість, а й передавати семантику великого розміру предметів / об'єктів навколишньої дійсності, напр.: *[...] but from a distance the aroma is distilled and refined, conjuring happy (if not healthy) memories of jam sandwiches, macaroons and a **generous slice** of Battenburgcake* [7], або безмежного багатства земної природи, напр.: *Quercy in its southern part, called Quercy Blanc, offers a **generous nature**, where land, vineyards and orchards produce wonderful products* [7].

Аналіз фактичного матеріалу виявив, що у представників британської лінгвокультури як «усталене», так і «актуальне» уявлення про скупість асоціюється не лише з утриманням матеріальних статків і їхнім накопиченням, а й мізерною / недостатньою кількістю чого-небудь, напр.: *And, perhaps a little belatedly, he is cracking down on the banks promiscuous use of language in promoting their often **stingy** products; The Astros had lost their ace pitcher after a 10–4 start with a **stingy** 1.89 ERA; Emotionally **stingy** people have a very meager and miserly mindset towards sharing and giving* [7]. Хоча, зрозуміло, у британській скупості продовжують домінувати власницько-грошові мотиви, напр.: *Most of Groucho's friends and associates stated that Groucho was extremely **stingy**, especially after losing all his money in the 1929 stock market crash ...; [...] and Charles Forte, inventor of «portion control» (a phenomenon doubly eloquent of the **stinginess** of management and avarice of the customer), was blithely claiming to be giving the customers what they want ...; Is it that Martin himself is an expert at saving money, in which case it might just be a matter of personal **stinginess**?* [7].

У британській спільноті, яка вважається розсудливою та ощадливою щодо витрачання матеріальних благ (див. вище), простежуємо і надалі значне засудження скупості, напр.: *Kerry's personal **stinginess** became an issue one year when it emerged that he had given only \$ 175 to charity; Motivated by dislike for particularly **stingy** owner Charles Comiskey ...; Saez gets a zero for his **stinginess** which could end the excitement of the whole country in the first phase of the tournament* [7]. Ця риса характеру людини пов'язується у британців виключно з найгіршими людськими якостями (пороками), протиставляючись водночас чеснотам, напр.: *He appears not so much as a revolt against societal standards as an embodiment of them, being generous, pious, and courteous, opposed to **stingy**, worldly, and churlish foes; Do not allow his **stinginess** over*

trivialities to become a bitter grievance; And the play's quirky tone is sometimes arrestingly stylised, as when Beattie compares Basil's refusal to let her switch on the electric fire to his **stinginess** with his affection; I can never decide whether self-pity or **stinginess** is the spiritual equiv. of halitosis; Some of them because they suffer from chronic **stinginess** – the halitosis of the soul; It says you're stingy, and **stinginess** is the halitosis of the soul ... [7].

Як бачимо, у консервативній британській лінгвокультурі фактично не змінилося смислове наповнення ціннісного складника морально-етичних концептів GENEROSITY – STINGINESS, що свідчить про відсутність будь-яких різких / значних коливань цих концептів на «аксіологічних терезах». Відповідно, у британській спільноті і сьогодні домінує позитивно-ощадливе відношення до власності. При цьому безмежна (нерозсудлива, марнотратна) щедрість лімітується певними розсудливими межами (тяжіння до норми), а скупість засуджується як дуже ганебне явище. Актуалізація в англомовному світі наприкінці XX століття позитивної сутності жадібності (*Greed is good!*) є, на наше переконання, лише короткотривалим впливом близькоспорідненої, але більш відкритої американської лінгвокультури, який майже не змінив уявлення британців про скупість як виключно негативне явище.

2. Аналіз німецьких мовних корпусів (публіцистичні підкорпуси).

Прикметно, що концепт GROßZÜGIGKEIT «витісняє» нині концепт FREIGEBIGKEIT у свідомості представників німецькомовної лінгвокультури (напр.: *Jede Justiz stützt die Herrschenden, so lange sie **großzügig** von ihrer Hand gefüttert wird; Doch die Kommunen verteilen **großzügig** Streicheleinheiten an die Narren im Südwesten* [8]). Це свідчить передусім про те, що щедрість усе більше асоціюється німцями з духовними речами, а не з матеріальними, тобто не з процесом «давання / віддавання / дарування» якого-небудь матеріального блага, а з великодушністю, милістю, благородністю щедрої людини (пор. вище зв'язок щедрості й благородства у британців). Іншими словами, німецька щедрість повертає собі біблійні смисли. Попри це, концепт FREIGEBIGKEIT не «зник» повністю в німецькій свідомості, оскільки він є досить частотним у німецькомовній періодиці. До того ж, його і сьогодні значною мірою наповнюють смисли великодушності, напр.: *Und Glück all denen, die sie so sorgsam und **freigebig** mit Freundschaft beschenkte* [10].

Саме «духовна» основа щедрості пов'язує її з іншими духовними чеснотами (співчуттям, жалістю, чуйністю, безкорисливістю тощо), напр.: *Ich weiß, Sie werden Ihre wunderbare **Freigebigkeit** und **Barmherzigkeit**, mit der Sie diese Menschen unterstützen, gegen mich in Anschlag bringen ...* [8]. Поняття «благородна великодушність» передає в німецькій мові лексема *Generosität*, яка має спільну етимологію з англійською лексемою *generosity*, напр.: *Aber die Erinnerung an zweckfreie Anerkennung, an **Generosität** und **Freigebigkeit**, an die «edlen Formen» von Verschwendung und Gabe spielen für die Selbstdeutung einer Gesellschaft eine wichtige Rolle ...* [8].

Утім, аналіз корпусів німецької мови дав змогу встановити, що у німецькій щедрості домінують нині, усе ж таки, «матеріальні» смисли

(майно, багатство, гроші тощо), напр.: *Im Gegenteil: Familienministerin Ursula von der Leyen (CDU) durfte **freigebig** zusätzliche Milliarden an Familien verteilen; Die Banken zeigen sich weiter **freigebig*** [11]. Така щедрість може бути і нещирою, передбачати корисливу мету, напр.: ***Freigebigkeit** kann auch gelegentlich der Ruhmsucht entspringen; Hinter dem politischen Gestus repräsentativer **Freigebigkeit** – so erfahren wir – verbirgt sich das uralte Geheimnis der sozialbindenden Kraft der Gabe* [10].

Саме «матеріальна» щедрість протиставляється ощадливості, напр.: *Jeder ist für **Sparsamkeit** im Allgemeinen und für **Freigebigkeit** im Besonderen* [11]. Тому для такої щедрості представники німецької лінгвокультури встановлюють межі, напр.: *Unser vielfaches Anspruchsdenken hat darüber hinaus eine Grenze für **Freigebigkeit** geschaffen* [8], які надають їй певної розсудливості, оскільки нерозсудливе роздавання накопиченого своєю працею майна – марнотратність – дуже негативно сприймається в німецькомовному соціумі, надаючи концепту FREIGEBIGKEIT негативних смислів, напр.: *Ein Übermaß an **Freigebigkeit** war ihm immer ein Gräuel; Harms warnte jedoch vor allzu viel **Freigebigkeit**; Nach seinem Tode war von seinem Wohlstand, aufgrund seiner **Freigebigkeit**, nicht mehr viel vorhanden; Derartige sowjetische **Freigebigkeit** ist natürlich nicht uneigennützig; Diese absurde **Freigebigkeit** fand im EG-Ministerrat zum Glück keine Mehrheit* [11].

Досить висока частотність таких прикладів у німецьких лінгвокорпусах свідчить, що позитивно оцінюється в німців виключно розсудлива щедрість. Саме домінування розсудливості в німецькій щедрості, тобто тих смислів, які «втримують» її у розумних межах (ідеться передусім про акцент на бережливість / ощадливість), є тим чинником, який наближує цю чесноту в німецькомовному соціумі до норми. При цьому концепт FREIGEBIGKEIT «тяжіє» на «аксіологічних терезах» до ключового для німецької лінгвокультури концепту SPARSAMKEIT.

Що ж стосується гетеростереотипного «міфу» про якусь «зашкалювальну» німецьку скупість, то на основі аналізу нашого фактичного матеріалу ми можемо з великою часткою ймовірності стверджувати, що цей «міф» не відповідає дійсності, оскільки німецька скупість містить фактично ті ж смисли, що й британська, українська або російська. Наприклад, як у німецькій, так і в інших зіставляваних лінгвокультурах скупим може бути не лише відношення до власності, а і якісно недостатні або кількісно мізерні явища / характеристики / властивості, напр.: *Eine beifallsfrohe, elegante Menge jubelt den Künstlern zu, die auch mit Zugaben nicht **geizen**; Ich **geize** mit meiner Arbeitskraft und spare am Stress; Kanada **geizt** nicht mit Selbstbewusstsein; So werden gerne Menschen getröstet, bei denen die Natur mit ihren Gaben etwas **geizig** umgegangen ist* [9].

Прикметно, що таке значення скупості передає в німецькій мові переважно дієслово *geizen*. Очевидно, саме через це воно має менше негативно-оцінних конотацій, ніж прикметник *geizig* або іменник *Geiz*, напр.: *Hier wird mit dem Geiz **gegeizt**; Hunderttausende Berliner müssen am 24. Dezember deshalb mehr als in den Vorjahren mit Präsenten **geizen**; Banken **geizen***

mit Krediten; Mittlerweile wird überall die Straßenbeleuchtung gedrosselt, die Geschäfte und Kaufhäuser **geizen** mit der Lichtreklame; Jede fünfte größere Firma in Deutschland **geizt** bei der Weihnachtsfeier [9]. Значна частотність уживання «дієслівної» передачі скупості в німецькій мові, як бачимо, створює певний контраст на тлі інших досліджуваних мов.

Натомість у прикметнику *geizig* та іменнику *Geiz* домінує семантика «майнової», зокрема грошової, скупості, напр.: *Ein **geiziger** Schotte, der in einem Haus ohne Zentralheizung wohnte und ständig seine alten Kleider flicken ließ, hat seinen Verwandten umgerechnet 27 Millionen Euro hinterlassen; Genau hier zeigt sich, wie **geizig** der deutsche Staat ist; Der Verkäufer ist nun der Gegner – und die Bieter **geiziger** und weniger kaufwillig; Novartis ist zu **geizig** alternative Methoden zu benutzen, weil es etwas mehr kosten würde* [11]. Ця скупість у німецькій лінгвокультурі, як і у британській (див. вище), пов'язується з низкою негативних характеристик людини, напр.: *Er ist extrem **unbeliebt**, weil er **geizig** ist und **inkompetent**; Er ist **humorlos**, **geizig**, **verbissen**, ehrlich und verlässlich, versteht nichts von gutem Essen, Trinken und Geplauder, hat wenig für Kunst und Musik übrig ...; **Geizig** und **faul*** [11]. При цьому скупість вважається нерозсудливою, тобто позбавленою раціональних меж, рисою характеру, напр.: *Sie setzen offensichtlich darauf, dass die Menschen eher **geizig** sind als vernünftig* [9]. Однак розсудлива скупість, іншими словами, невелика міра цієї порочної риси людини може сприйматися німцями дещо позитивно, напр.: *Bescheiden, bodenständig, ein wenig **geizig** vielleicht* [10].

Як бачимо, у німецьких мовних корпусах актуальне значення скупості дещо відрізняється від усталеного у бік позитиву. Однак аналіз фактичного матеріалу виявив, що ці зміни є незначними. Тут, на наше переконання, мова йде більшою мірою про збільшення протягом останніх п'яти-десяти років соціокультурної значущості концепту SPARSAMKEIT для представників німецької лінгвокультури, пов'язане як з недавньою економічною кризою у світі, так і багатьма глобалізаційно-економічними викликами, що стоять перед Німеччиною. Тому саме той факт, що крайнім виявом тотальної ощадливості є скупість (пор. *Meist trifft es Leute, die ihr ganzes Leben **gespart** oder gar **geizig** gelebt haben* [11]), став основою для поширення з комерційною метою феномену «скупості ощадливості»: збільшення цін на товари змушує покупців шукати варіанти для придбання цих товарів за найнижчими цінами. Оцінивши безперспективність «просування» товарів при такому стагнаційному емоційно-психологічному стані німців, рекламодавці вдалися до сильного психологічного ходу – на рівні підсвідомості «натиснули» рекламою на відому німецьку ощадливість, використавши слова *Geiz, geizen, geizig* у незвичному, навіть парадоксальному контексті, тобто разом з позитивно маркованим «модним» прислівником *geil* («круто», першокласно, дуже, сильно і под.). Так виник слоган *Geiz ist geil!*, породивши низку неологізмів: «Mäc-Geiz» (мережа супермаркетів), *Geizpreisen* («шалені» ціни), *Geizniveau* («шалений» рівень (про найпривабливіший для покупців рівень цін)), *Geizwahn* (цінове «божевілля») і под. Утім, навіть така реклама кардинально не змінила негативного сприйняття скупості в німецькомовному

соціумі, викликавши лише іронію та негатив, напр.: *Typisch **geiz** ist geil: alles soll gratis sein und Steuern bezahlt man auch nicht; Wenn jetzt alle Euroländer auf «**geiz** ist geil» machen sollen, haut sich Merkel doch selbst in Pfanne; In allen Branchen beruht der «**geiz** ist geil Preis» auf ausbeuterischen Produktionsbedingungen ...* [8].

Отже, установлення актуальних смислів концептів FREIGEBIGKEIT і GEIZ дає змогу стверджувати про незначний, але, усе ж таки, «рух» цих концептів на «аксіологічних терезах» у бік норми. Цей «рух» відбувся шляхом деякого зменшення «абсолютного» позитиву щедрості внаслідок впливу «нерозсудливих» смислів марнотратності та незначного збільшення позитиву скупості за рахунок раціональних смислів ощадливості.

3. Аналіз українського мовного корпусу (публіцистичний підкорпус).

Чітко виражений «землеробський» тип українського національного характеру значною мірою пов'язує щедрість з родючістю землі, напр.: *І дар цей був **щедрий**, бо землі України – пишні й барвисті, вони не залишають байдужими, вражають своїм розмаїттям краєвидів* [1]. Відповідно, щедрою для українця може бути і природа, і навіть природні явища, напр.: *Саме стосовно «Медоборів» матінка-природа продемонструвала небачену **щедрість**, подарувавши їм аж чотири свої безцінні скарби; Випав **щедрий** сніг* [1]. При цьому мрійливо-фаталістична українська душа перебуває в інфантильному стані очікування щедрості не лише від землі-природи, а й від долі, напр.: *[...] «права людини й громадянина» безоплатні, це **щедрий** дарунок долі, котрий кожен отримує без зусиль* [1].

Отже, щедрість для українця – це передусім дар, пов'язаний зі щедротами Бога, щедротами долі, щедротами природи й землі. Цей божественний дар переноситься і на щирі людські душевні пориви та її духовні якості, напр.: *Щирий, **щедрий**, доброзичливий, трудяга; **Щедрість** відчувалася в усьому – талановиті митці, закохані у свою справу й Україну, зробили подарунки наче для себе; Хочу сказати також про щирість і **щедрість** душі скульптора* [1]. Тому щедрість асоціюється в українській свідомості виключно з людськими чеснотами, напр.: *Сила, сміливість, прагнення точних рішень, послідовність і **щедрість** тощо – це чоловічі компетенції; Одні бачили в ньому чесноти, що надають йому ореолу могутності: хоробрість, рішучість, **щедрість**, вміння спілкуватися з підлеглими, толерантність і віротерпимість* [1].

«Матеріальна» щедрість в українців, як і у представників інших зіставлюваних лінгвокультур, містить смисли (великої кількості) якого-небудь матеріального блага, передусім грошей, напр.: *Жодну свідому чи то притомну людину ніколи не цікавили Шевченкові звички й побут, скільки пив горілки, чи був **щедрий** на гроші; Так, «**щедрий**» експорт пом'якшить ситуацію у сусідніх країнах, дасть змогу заробити посередникам ...* [1]. Саме «матеріальний» бік щедрості надає їй в ощадливій україномовній спільноті певних негативних смислів, напр.: ***Щедрість** відгонить лукавством – легко віддавати те, чого в тебе немає* [1]. Цей факт є підґрунтям для дещо

іронічного сприйняття стереотипу про «щедрість української душі» самими ж українцями, напр.: *Чому, незважаючи на традиційну **щедрість** української душі, вже третій рік поспіль наша благодійність усе не може потрапити в першу сотню рейтингу ...* [1].

Що ж стосується концепту СКУПІСТЬ, то подібно до британської та німецької лінгвокультур, цей концепт в україномовному соціумі сприймається переважно негативно, напр.: *Такі походи – перевірка ефективності оргструктур, перевірка стану місцевих осередків та перевірка спонсорів на **скупість**; Бо зарплати в конвертах [...] породила не лише **скупість** окремих бізнесменів та затьматало намагання ні копійкою прибутку не ділитися з державою, а й надмірні апетити влади ...; **Скупість** першого віце-прем'єра, його чванство й недосвідченість у політичних нюансах здатні поламати гру на самому початку* [1]. Більш нейтральні смисли пов'язані виключно з об'єктивацією мізерної / незначної / недостатньої кількості чого-небудь, напр.: *Він взагалі **скупий** на слова й лише зрідка показує, які скарби слова встиг надбати, і починає кидати їх із щедрот; За зміст не ручуся, бо переклад був **скупий** і, підозрюю, надто довільний* [1].

Лінгвокультурний контраст утворює висока частотність уживання в сучасному україномовному мас-медійному дискурсі паремії *Скупий платить двічі*, напр.: *Чому бідний, наче той **скупий**, платить двічі?; Раніше вважалося, що лише **скупий** платить двічі; Ну що ж, **скупий**, як водиться, платить двічі; Тому, можливо, наша натуральна рибна продукція дорожча, ніж на ринках, але ж не дарма кажуть, що «**скупий** платить двічі»; Витрачаючи мільйони, заощаджували на дрібницях, забуваючи, що **скупий** платить двічі* [1]. Це є яскравим підтвердженням того факту, що сучасні представники українського лінгвосоціуму значною мірою засуджують скупість як ірраціональну та надмірну ощадливість.

Як бачимо, індивідуалістично-егоцентрична й водночас емоційно-ірраціональна українська душа і сьогодні не заперечує повністю скупості та не підтримує беззаперечно щедрості (пор. паремію *Скупий не глупий, а щедрий не мудрий*), тяжіючи, усе ж таки, до розсудливого відношення до власності – ощадливості. При потребі українець може бути щедрим, заплатити хорошу ціну за товар, бо «скупий платить двічі», але в розумних межах. Це дає змогу стверджувати про відсутність у сучасній українській лінгвокультурі помітного «руху» концептів ЩЕДРІСТЬ і СКУПІСТЬ на «аксіологічних терезах» як у бік норми, так і в протилежний бік.

4. Аналіз російського мовного корпусу (публіцистичні підкорпуси).

Вивчення частотності вживання лексем *щедрість* і *скупість* у російськомовних публіцистичних текстах останніх п'яти – десяти років виявило, що лексема *щедрість* є менш частотною, ніж *скупість* – 47 слововживань проти 66. Це підтверджує наші висновки, що при домінуванні в суспільстві певної чесноти актуалізується відповідний порок. Тобто відома «російська щедрість» сприймається в російській спільноті як норма, а норма, як відомо, не вимагає якоїсь особливої лінгвокультурної актуалізації.

Натомість скупість, яка сприймається росіянами дуже негативно, ще більше стає актуальною в російськомовному середовищі як гостра та водночас ганебна для цього лінгвосоціуму проблема.

Прикметно, що концепт ЩЕДРОСТЬ не отримав останнім часом яких-небудь специфічних для «щедрої» російської лінгвокультури смислів, оскільки, як і в інших зіставляваних мовних спільнотах, російська щедрість може бути «матеріальною» і «нематеріальною», напр.: *Гейтс уверен, что если ему удастся стимулировать **щедрость** богачей, то к 2035 году в мире практически не останется бедных стран; Счастье, по версии ООН, состоит из нескольких факторов: ВВП на душу населения, продолжительность жизни, защищенность от коррупции и **щедрость**, личные свободы [4].*

«Матеріальна» щедрість асоціюється в росіян передусім з дарами / подарунками або фінансами (гроші, акції тощо), напр.: ***Щедрость** банков на рынке депозитов была связана с несколькими причинами; «Щедрость» «Газпрома» не смогла удержать акции концерна ...; Потом Ардабьевский проявил завидную **щедрость**, раздавая участникам «Турбазовских» направо и налево подарки [4].* Часто такі дари / подарунки мають нематеріальну природу, напр.: *Эстония выписывает сестрам Толмачевым по 12-балльной системе кол [...], а литовцы отгружают целых шесть баллов. **Щедрость** последних вполне объяснима. Буквально на днях скидку на газ получили; Зато как великая **щедрость** преподносится отдых в июне ... [4].*

Фактичний матеріал підтверджує викладені у попередніх розвідках висновки [див., напр.: 3] щодо автостереотипно перебільшеної щедрості росіян, оскільки їхня щедрість, на думку самих же представників цієї мовної спільноти, є просто безмежною, напр.: *Но **щедрость** России превзошла даже самые смелые ожидания Украины [4].* Хоча представники інших лінгвокультур також можуть бути щедрими, але не так безмежно та щиро, напр.: *Проявить **щедрость** итальянцы намерены и в предоставлении многократных виз; ... китайцы [...] берут на себя часть производственных издержек, например связанных с бурением. Впрочем, **щедрость** китайцев имеет пределы [4].*

Щодо «духовної» щедрості, то, як і британці, німці та українці, росіяни пов'язують її виключно з людськими чеснотами, напр.: *«Ну спасибо, – скажет Мария, – за доброту, за **щедрость** спасибо»; Общеизвестные качества Ричардса – **щедрость**, доброта, внимательность и честность – видны в книге, что называется, в полный рост; Когда Иру спрашивали, к чему такая **щедрость**, она лишь плечами пожимала: мол, это же наши друзья [4].* Утім, нормальною для росіян є «безмежна», «широка», «душевна» щедрість, але не надмірна. Останню вони сприймають з певною обережністю та підозрою, напр.: *Излишняя доброта, **щедрость** воспринимаются как слабость и чреваты последствиями [4].* Цей факт певною мірою підтверджує встановлену нами тенденцію щодо незначних, але, все ж таки, змін у сприйнятті представниками російської лінгвокультури концепту ЩЕДРОСТЬ, які виникли під впливом глобалізаційних процесів. Ці зміни

призводять до наповнення ірраціонально-безмежної російської щедрості більш раціонально-розважливими – «європейськими» – смислами.

Подібні зміни підтверджує і лінгвокорпусна об'єктивація концепту СКУПОСТЬ у російськомовному соціумі, оскільки він тенденційно наповнюється останнім часом нейтрально-позитивними смислами, напр.: *Я, кстати, не осуждаю скупость – чем меньше страна, тем труднее в ней даются деньги; Идеальных людей нет, и скупость – далеко не худшая черта, с которой можно смириться* [4]. Цю тенденцію дослідники пов'язують, як ми зазначали вище, зі збільшенням впливу на російську лінгвокультуру європейської спільноти, де існує більш амбівалентне сприйняття скупості.

Попри це, росіяни продовжують сприймати скупість переважно як ганебну рису характеру, яку вони зневажають і соромляться. Тому автостереотипно вони «закріплюють» цю рису за кимось «іншим» / «чужим», бо істинні росіяни апріорі не можуть бути скупими, напр.: *Звонит она мне: «Как ты думаешь, вот про скупость – это кто из наших знакомых?»; Остается ждать, что перевесит – британская скупость или чувство долга; Как знать, может, и масштабы трагедии были бы иными, если бы не скупость конгрессменов...* [4]. Це стало підґрунтям для створення численних гетеростереотипів про скупість «чужих», переважно європейських, лінгвосоціумів, напр.: *А вот самыми экономными по-прежнему являются жители Нидерландов (448 евро), чья скупость уже стала притчей во языцех, а также Франции (521 евро); Он запросто может на весь сезон оставить в запасе яркого и дорогого новичка Тимоцука, мстительно выставить из клуба взбунтовавшегося Луку Тони, а скупость голландца проявляется в отсутствии эмоций во время матчей* [4]. Росіянам же скупість є невластивою, хіба що під тиском зовнішніх обставин, напр.: *Сами китайцы жалуются на «кризисную» скупость русских, на то, что торговать сейчас не очень выгодно* [4].

«Матеріальна» скупість асоціюється в російській лінгвокультурі з незначною / мізерною кількістю або повною відсутністю якого-небудь матеріального блага, здебільшого грошей, напр.: *Что же касается характера, то больше всего я ненавижу в мужчинах скупость; Такая скупость удивительна по отношению к рынку российских масштабов; [...] у Skoda теперь много общего с VW, откуда и заимствованы скупость интерьера вместе с высшим качеством отделки* [4]. «Нематеріальна» ж скупість може «вражати» «душу» росіян або «нейтралізувати» їхні емоції, напр.: *Я имею в виду не только скаредное отношение человека к деньгам, а скупость в широком смысле – душевную, сердечную; Варская также добавила, что молодых родителей, выросших в детдоме, отличают склонность к гиперопеке и эмоциональная скупость; [...] когда достигнете желаемого, не забудьте поделиться своей радостью – скупость не красит дам, а уж господ – и подавно* [4]. Часто скупість підсилюється іншими – «демонічними» – рисами характеру людини, напр.: *У тех, у кого он отсутствует, проявляются демонические черты характера: скупость, эгоистичность и жестокость* [4].

Як бачимо, смислове наповнення концептів ЩЕДРОСТЬ і СКУПОСТЬ у сучасній російській лінгвокультурі значною мірою збігається із смислами відповідних концептів у британській, німецькій та українській лінгвокультурах. Утім, аналіз російського лінгвокорпусу засвідчує глобалізаційний вплив на російськомовний соціум європейського мовно-культурного простору, який індукує певні розважливі прагматично-раціональні смисли ірраціональній російській щедрості, спричиняючи незначний, але, усе ж таки, помітний «рух» концепту ЩЕДРОСТЬ на «аксіологічних терезах» у бік норми. Цей процес автоматично надає поштовху для зрушення у бік норми протилежного концепту – СКУПОСТЬ – за рахунок наповнення його нейтрально-позитивними смислами.

Висновки. Вивчення бінарних морально-етичних концептів ЩЕДРОСТЬ – СКУПОСТЬ крізь призму «аксіологічних терезів», які є показником актуальних ціннісних змін у британській, німецькій, українській та російській лінгвокультурах, передбачало порівняння «усталених» і «актуальних» положень цих концептів на згаданих терезах у кожній із зіставляваних лінгвокультур. Установлення «актуального» положення концептів ЩЕДРОСТЬ і СКУПОСТЬ на «аксіологічних терезах» мало на меті вивчення актуалізації прямих номінацій цих концептів у публіцистичних текстах останніх п'яти – десяти років шляхом залучення мовних корпусів. На основі проведеного аналізу виявлено помітний «рух» досліджуваних концептів у бік норми лише у двох із чотирьох зіставляваних лінгвокультур – німецькій та російській, де «усталене» положення концептів, що належать до концептополя «Відношення до власності», має найбільше відхилення від норми. Очевидно, це пов'язано з перманентним свідомим і підсвідомим прагненням представників будь-якої мовно-культурної спільноти до суспільної гармонії, зокрема до максимального наближення їхньої емоційної та морально-етичної сфери до норми.

Перспективи подальших розвідок. Перспектива подальших розвідок убачається в розробленні методики вираховування частотності лексем, які є іменами аналізованих концептів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лінгвістичний портал. – Режим доступу : <http://www.mova.info/>
2. Мізін К.І. Нові напрями в українському мовознавстві: зіставна лінгвокультурологія / К.І. Мізін // Мовознавство. – 2012. – № 6 (268). – С. 38–52.
3. Мізін К.І. Морально-етичний параметр концепту «ЩЕДРОСТЬ» у британській, німецькій, українській і російській лінгвокультурах / К.І. Мізін, О.О. Петров // Мовознавство. – 2014. – № 5 (278). – С. 71–80.
4. Национальный корпус русского языка. – Режим доступу : <http://www.ruscorpora.ru/corpora-intro.html>
5. Петров О.О. «Аксіологічні терези» як показник ціннісних орієнтацій у сучасній британській, німецькій, українській і російській лінгвокультурах / О.О. Петров // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.

Серія: Філологія : зб. наук. праць. – Одеса : МГУ, 2016. – Вип. 23, Т. 1. – С. 111–116.

6. Петров О.О. Ціннісні переорієнтації мовних спільнот крізь призму методологічного симбіозу зіставної лінгвокультурології, фразеології та корпусної лінгвістики / О.О. Петров // Актуальні проблеми філології та перекладознавства : зб. наук. праць / гол. ред. М.Є. Скиба. – Хмельницький : ФОП Бідюк Є.І., 2016. – Вип. 10, Т. 2 (К–П). – С. 262–272.

7. British National Corpus. – Режим доступу : <http://www.natcorp.ox.ac.uk/>

8. Corpora Collection of University Leipzig. – Режим доступу : <http://corpora.informatik.uni-leipzig.de>

9. Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache. – Режим доступу : <http://www.dwds.de/ressourcen/korpora/>

10. Institut für deutsche Sprache: COSMAS II. – Режим доступу : <http://www.ids-mannheim.de/cosmas2/projekt/referenz/korpora.html>

11. Mannheimer Korpus. – Режим доступу : <http://www1.ids-mannheim.de/kl/projekte/korpora/archiv/mk.html>

Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2017 року

УДК 811.161.2'373

*Анатолій Мойсієнко
(м. Київ, Україна)*

ХІАЗМІЧНІ КОНСТРУКЦІЇ ЯК ТЕКСТОВІ УТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті явище хіазму розглядається як граматико-поетичне утворення, що отримує вияв як на рівні речення, так і тексту. Зокрема, схарактеризовано хіазмічні конструкції як текстові структури, що в одних випадках виступають як цілісні, завершені, текстові утворення, в інших – як такі, що відіграють важливу функціональну, образно-композиційну, текстотворчу роль в організації більших текстових структур, є чинниками динамізації, актуалізації таких структур, зокрема певних смислових доміант у художніх (поетичних) творах.

Ключові слова: *хіазм, хіазмічні конструкції, словосполучення, речення, текст, трансформаційна структура, художньо-композиційна функція.*

В статье явление хиазма характеризуется как грамматико-поэтическое образование, рассматриваемое как на уровне предложения, так и текста. В частности, охарактеризованы хиазмические конструкции как текстовые структуры, которые в одних случаях выступают как целостные, законченные, текстовые образования, в других – как такие, которые играют важную функциональную, образно-композиционную, текстообразующую роль в организации более сложных текстовых

структур, являються фактором динамізації, актуалізації таких структур, в частині тих или иных смисловых доминант в художественных (поэтических) произведениях.

Ключевые слова: хіазм, хіазмічні конструкції, словосполучення, речення, текст, трансформаційна структура, художественно-композиційна функція.

The article represents the phenomenon of the chiasmus as a grammatical and poetical construct, that can be described both at the levels of sentence and text. The chiasmic constructions are characterized as textual structures that in some cases function as a complete integral textual constructs and in the other play a very important functional, compositional, image-creating and text-organizing role in the organization of the bigger textual structures, dynamize and actualize such structures, in particular some meaning dominants in poetry.

Key words: chiasmus, chiasmic constructions, phrase, sentence, text, transform-structure, compositional function

Хіазм (з давньогр. χιασμός – хрестоподібне розташування у вигляді літери χ) як стилістична фігура у своїй основі має синтаксичну структуру оберненого паралелізму (*Минають дні, літа проходять*), у широкому розумінні ґрунтується на понятті антиметаболи (ἀντίμεταβολή – взаємообмін), що передбачає зворотнє повторення тих самих слів (*Один за всіх – всі за одного*). Причому, в широкому розумінні про хіазмічні утворення говорять і в тих випадках, коли такий взаємообмін на лексичному рівні (з певними граматичними видозмінами) стосується всіх співвідносних компонентів у обох частинах (*Небо було синіше од моря, море було синіше од неба. М. Коцюбинський; Сміється сум, сумує сміх. А. М.*), і в тих, коли така повторюваність може повністю зберігатися на граматичному рівні і лише частково на лексичному (*Хворіє простір, час хворіє. Є Гуцало; Сутінки бурі – як бурі ведмеді. Є Гуцало*), що, зрештою, не заперечує думки про симетризм хіазмічних побудов ([13, с. 332; 16, с. 517]).

З поняттям хіазму, крім таких категорій, як системність, повторюваність, паралелізм, інверсійність, у численних випадках пов'язане явище контрасту, антитезності. Так, М. Гаспаров, трактуючи термін хіазм як «паралелізм з розташуванням аналогічних частин у послідовності АББА», водночас додає: «як правило, із значенням антитези» [5, с. 482]. На антитезний характер хіазму звертають увагу дослідники німецької стилістики [19, с. 410; 18, с. 320–321]. Е. Різель, зокрема, вважає, що «хіазм виникає тоді, коли антитеза отримує другу, зворотну, змістовість» [18, с. 321].

Загалом же на семантичному рівні хіазмічні сполуки мають широку репрезентаційну сферу і як самостійні одиниці (а також у більших чи менших контекстах) можуть функціонувати із значенням протиставлення (*Буря збиралася над Бориславом – не з неба до землі, але з землі проти неба. І. Франко*); з розділово-заперечною семантикою (*І нічого душа не хоче – Ні втішання, ані жалю. Чи я так ще люблю тебе боляче, Чи так боляче вже не*

люблю? *О. Слоньовська*); з причиново-наслідковою семантикою (*Шануй людей, і люди шануватимуть тебе. В. Земляк*); з семантикою почергової послідовності (*То вони наздоганяли човни, то човни наздоганяли їх (Б. Харчук)*); з власне інтенсифікаційною семантикою повторюваних одиниць (*Змітають золото черлене, черлене золото метуть. Є. Гуцало*) тощо.

У науковій літературі дефініція хіазму як граматичного явища переважно подається на структурному рівні словосполучення чи речення, наприклад, за О. Ахмановою, хіазм «характеризується зворотним («хрестоподібним») розташуванням елементів двох словосполучень, об'єднаних спільним членом» [2, с. 508], в іншого автора – це «хрестоподібне розташування членів речення, при якому один одному відповідають, з одного боку, перший і четвертий, з другого – другий і третій члени» [9, с. 246–247].

Певне, одним з найпосутніших визначень терміна треба вважати те, яке свого часу запропонував у «Поетичному словнику» О. Квятковський: «Хіазм – стилістична фігура, яка характеризується тим, що в конструкції з двох сусідніх речень (або словосполучень), побудованих на синтаксичному паралелізмі, друге речення (або словосполучення) побудоване на зворотній послідовності членів» [11, с. 325]. Таке ж визначення, майже дослівне, знаходимо у «Словнику сучасної лінгвістики» А. Загнітка [4, с. 143–144], енциклопедичному словнику-довіднику «Культура русской речи» (автор статті Г. Копніна) [10, с. 745].

Характеристика терміна з вказівкою на двореченнєву конструкцію, по суті, засвідчує переведення поняття в сферу текстової структури. І вже безпосередньо вказівку на текст знаходимо в енциклопедичному словнику «Сучасна лінгвістика» О. Селіванової, де хіазм розглядається як «стилістична структурно-синтаксична фігура мовлення, що ґрунтується на перехрещенні, семантичній трансформації синтаксичних структур двох суміжних відрізків тексту» [14, с. 654].

Аналіз численних хіазмічних структур дозволяє говорити про те, що такі утворення можуть бути представлені на всіх синтаксичних рівнях – можуть репрезентувати словосполучення в системі простого речення: *Цей чоловік поєднував в собі і щирість, і підлоту, і глупство й розум, Бездарність і талан, поезію і прозу, Злобу у доброті і добрість у злобі (Р. Третьяков), А мені б ще лютості – Реготать надривно Над дурною мудрістю, Мудрим марнослів'ям (А. М.)*; структуру складносурядного речення: *Помінялися тільки люди, я їх не знаю, й вони не знають мене теж... (Р. Іваничук), Життя так тяжко пише мною, Так тяжко пише мною вік (В. Стус)*; структуру складнопідрядних речень: *Дійшли до чого, сваримся навзаєм ! Ніяк не можемо рішення прийняти. То треба знати, чого ще не знаємо. То знаємо те, чого не треба знати. (Л. Костенко)*, утворення на основі підрядних компонентів таких речень: *Карай мене, Боже, як хочеш, лише не карай за те, що не можу і хочу, за те, що не хочу і можу (П. Коробчук)*; утворення з поєднанням компонентів основного і вставленого речення текстової структури: *Навіть коли сплю, слово відбирає в мене очі й вузлує їх перший стрічний травині, аби зіркіше вдивлялася в небо, перший зустрічний мурасі,*

аби пильніше, як летиться Землі в тому небі (чи немає де тріщини на орбіті, якою в тім небі летить Земля) (В. Затулівітер); утворення з приєднувальними конструкціями: У «Фіндіпоші» є Ховрашкевич. Польською розмовляє, як своєю. Своєю, як польською (О. Чорногуз); утворення на основі двох окремих речень: Охороняйте дивовижну ковилу! І волосисту ковилу охороняйте! (Є. Гуцало), Серце, як криголам, в льодостанах. В льодоставах моєї душі – серце, як криголам (Є. Гуцало).

Як засвідчує ряд прикладів з художніх текстів, хіазмічна «заокругленість» окремих рядків сприяє тому, що подібні утворення нерідко постають як цілісні структури навіть поза ширшим контекстом. Пор.: І ми двічі вмерти змогли б, За чорний вугіль, за чорний хліб: За чорні натруджені руки Ми двічі умерти змогли б. М. Бажан; В мого роду – сто доріг, Сто століть у мого роду. І. Драч; І чорнобривці квітнуть так, як півні, і півні чорнобривцями цвітуть. Є. Гуцало. Зрештою, звернення до народнопоетичної творчості (загадки, прислів'я і т. і.) дає вдячний матеріал для підтвердження того, що хіазмічні конструкції отримують текстову завершеність на рівні окремого речення. Порівн., наприклад, у таких загадках: *Зимою – як літом, літом – як зимою (ялина). Хоч я без ніг, а біжу прудко; не сплю ні вдень, ні вночі, хоч ніколи з ліжка не встаю (вода в річці). Іде в поле – додому се диве, Іде додому – в поле се диве (коса). Мати сина родить, а син матір (вода і лід).* Численні приклади прислів'їв, приказок, інших афористичних висловів стали увагою для лінгвістичного аналізу хіазмічних конструкцій українських паремій у дослідженнях Н. Гуйванюк, Л. Лонської [6, с. 429–440; 11, с. 99–104]. Такі конструкції ми розглядаємо як речення-тексти.

В останні десятиліття побачив світ ряд праць, у яких явище хіазму осмислюється з погляду поетики, як важливий чинник художнього ідіостилію письменника [1, с. 135–140; 4, с. 133–146; 12, с. 304–305; 17, с. 263–285]. Спостереження над поетичними текстами показують, що хіазмічна конструкція може започатковувати певну художню структуру, виступаючи своєрідною тезою для подальшого розгортання ідеї, як це бачимо, наприклад, у такій віршовій мініатюрі:

І це не те,

і те не це:

з відра

викидає сміття сорока (А. М., перекл. з А. Разанова).

В іншій мініатюрі хіазм формує її заключну частину:

І сміху, і смутку доволі,

І так воно чомусь ведеться:

То серце моє – на долоні,

То знову – долоня на серці (Л. Талалай).

Хіазм образного динамізму початкових рядків однойменного вірша Є. Гуцала (З вогню верби – та в полум'я тополі, з вогню тополі – в полум'я верби...) у наступних строфах видозмінюється і мовби розщеплюється на дворядкові структури, разом з тим дистантно набуваючи нового хіазмічного

оформлення (Якого іще полум'я шукаю, іще лечу я на який вогонь, коли калина жевріє і грає калиновим сузір'ям спілих грон? Яких іще вогнів для мене треба, якого іще полум'я кортить, коли горить багаття сонця в небі, і хай горить, і хай не відгорить!), таким чином підтримуючи композиційний рух вірша, що в подальших рядках знаходить асоціативне відбиття у спалахах черленого вогню клена (У полі клен горить вогнем черленим. Черлений в'ється, хлюпає вогонь), русому полум'ї берези (Береза полум'ям палає русим, палає вдень, палає уночі).

Хіазмічною є архітектоніка поетичної мініатюри-діалогу «На кладці» В. Голобородька:

«Річко, річко з білими руками, де ти живеш?»

«У воді».

«Водо, водо, що рибу білими руками водиш, де ти живеш?»

«У річці».

Принцип хіазмічного конструювання покладено в основу цілого ряду віршів для дітей Є. Гуцала, пор.: *Зубр у лісі на галяві роздивлявся чорну гаву, й роздивлялась чорна гава того зубра на галяві («Зубр і гава»); або: Дві сестрички – дві кунички заховались в рукавичку, а в велику рукавицю заховалася куніця («Куніця»).*

Вірш В. Голобородька «Відлуння» мовби укладений з кількох хіазмічних кілець, де вже сам заголовок вводить у лейтмотив гармонійного віддзеркалення, що існує в природі, і так само природно знаходить вияв у поетичних рядках: Півень дивиться в дзеркало маку і мак дивиться в дзеркало півня. Яблуна піднімає догори гілки і гілки піднімають догори яблуню. Стежка лоскоче босі ступки і ступки лоскочуть босу стежку.

Дослідники звертають увагу на трансформаційний характер хіазмічних утворень – як на граматичному, так і смислового рівні [3, с. 229]. Н. Гуйванюк, зокрема, розглядає хіазм як трансформаційну елокутивну структуру, що «має своїм завданням створити певний естетичний вплив на читача» [6, с. 440]. У хіазмічних утвореннях не просто «хрестоподібно» корелюють слова, що мають відповідні граматичні видозміни, а й зазнають трансформаційно-смислового, трансформаційно-образного «зсуву». Наприклад, в одній з поезій О. Слоньовської дощ, який: На золотім пионі думок жар-птиці ловить, І ловить мої сни на золотій брехні, стає містилицем переживань ліричної героїні, які постають в асоціативно злютованій хіазмічній єдності, здавалося б, на основі непоєднаних образів. Або пор. у такому фрагменті з Гуцалового вірша: *В оцей рядок – Неначе в міф! Неначе на ложі те, що вигадав Прокруст, сховаю я твої вуста гарячі та ще слова твоїх гарячих вуст, де твої вуста гарячі* мовби трансформуються в *слова твоїх гарячих вуст*.

У наступній поезії образно-словотвірна трансформація, яку спостерігаємо в перших двох хіазмічних рядках, стає основою для композиційно-смислових повторів окремих лексичних одиниць всередині вірша, з тим щоб хіазмічний образ вступного мотиву повністю відлунувся в кінцівці твору:

Відкукукала зозуля,
Відзозулила ку-ку...
Те ку-ку – неначе куля
У терновому вінку.
Те ку-ку – неначе куля,
Котру вбили в сповитку.
Хай святкує потороча,
Звеселяє божий гай.
А зозуленька не хоче –
Хоч благай, хоч не благай.
Відгуляла нічка гулі,
Зірка падає в ріку...
Відкукукала зозуля,
Відзозулила ку-ку...

Як засвідчує досвід поетичного текстотворення, іноді та чи та хіазмічна конструкція перш ніж стати елементом художньої тканини твору, проходить певний шлях видозмін поза основним текстом. Написаний 1924 року вірш Є. Маланюка «Стилет чи стилос?» дослідники цілком резонно розглядають у руслі споконвічної естетичної дискусії вибору між «берегами краси» і «розгоном бур і божевіллям хвиль» (відповідно і символи: мистецький – стилос, знаряддя для письма, гостроконечна паличка для нанесення тексту на вкриту воском дощечку; символ боротьби – стилет, кинджал, зброя). І хоч у заключній строфі поет таки обирає «веселий галас бою», назва вірша все ж лишається з зіставною семантикою заголовних складників, семантикою вибору. Однак уже наступного року (1925) твір з тією самою назвою з'являється у збірці «Стилет і стилос» (назва збірки – тепер не вибір, а утвердження боротьби і творчості у нерозривності ідеалів). У книжці також уміщена і поезія «Напис на книзі віршів», у якій проблема філософського осмислення життя набуває засадничого вираження – боротьба не виключає творчості, так само як творчість не виключає боротьби, – яке надзвичайно промовисто отримує вияв у заключних хіазмічних рядках поезії:

...І ти, нащадче мій, збагнеш,
Як крізь тисячолітній порох
Розгорнеться простір без меж.
Збагнеш оце, чим серце билось,
Яких цей зір нагледів мет,
Чому стилетом був мій стилос
І стилосом бував стилет.

Отже, хіазмічні конструкції є досить поширеними утвореннями в українській мові, художній літературі; можуть досліджуватися як власне граматичні явища в системі реченнєвої структури, а також як стилістичні (граматико-поетичні) явища в межах речення-тексту і більших текстових структур.

ЛІТЕРАТУРА

1. Автухович Г.Е. Хиазм в романе Ф. Сологуба «Мелкий бес» / Г.Е. Автухович // Риторика ↔ Лингвистика. – Вып. 4. – Смоленск, 2003. – С. 135–140.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / Ольга Сергеевна Ахманова Ахманова. – М. : Сов. энциклопедия, 1966. – 608 с.
3. Береговская Э.М. К теории фигур : Семантико-функциональная характеристика хиазма / Э. М. Береговская // Известия Академии наук СССР. – Серия литературы и языка. – Т. 43. – № 3. – 1984. – С. 227–237.
4. Береговская Э.М. Реализация стилистических потенций хиазма в творчестве Феликса Кривина / Э.М. Береговская // Русский язык в научном освещении. – № 2 (14). – М. : Языки славянской культуры. – 2007. – С. 133–146.
5. Гаспаров М.Л. Хиазм / М.Л. Гаспаров // Литературный энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1987. – С. 482.
6. Гуйванюк Н.В. Хіазм як синтаксична структура / Н.В. Гуйванюк. // Слово – Речення – Текст: Вибр. праці. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – С. 429–440.
7. Загнітко А.П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. Т. 4 / А.П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – 388 с.
8. Квятковский А.П. Поэтический словарь / А.П. Квятковский. – М. : Сов. энциклопедия, 1966. – 376 с.
9. Ключев Е.В. Риторика (Инвенция. Диспозиция. Элокуция) / Е.В. Ключев. – М. : ПРИОР, 1999. – 272 с.
10. Копнина Г.А. Хиазм / Г.А. Копнина // Культура русской речи : Энциклопедический словарь-справочник. – М.: Флинта. Наука, 2003. – С. 745–746.
11. Лонська Л.І. Структурно-семантичні різновиди хіазму (на матеріалі українських паремій) / Л.І. Лонська // Мовознавчий вісник: 36. наук. праць / Черкаський нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси : Брама, 2015. – Вип. 20. – С. 99–104.
12. Лонська Л.І. Хіазм як одиниця експресивного синтаксису (на матеріалі роману Ліни Костенко «Записки українського самашедшого») / Л.І. Лонська // Актуальні проблеми синтаксису: сучасний стан і перспективи дослідження: матеріали Міжнародних наук. читань. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. – С. 304–305.
13. Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов / Ж. Марузо . – М. : Изд-во иностр. литературы, 1960. – 436 с.
14. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.
15. Соловьева В.С. Хиазмы в творчестве А. Блока (лингвистический анализ): автореф. дис. ... канд. филол. наук. / В.С. Соловьева. – М., 1982. – 19 с.
16. Тараненко О.О. Повтор / О.О. Тараненко // Українська мова: Енциклопедія. – К. : Енциклопедія, 2007. – С. 517–518.

17. Хан А. Колодец творческой памяти (композиционно-смысловая роль хиазма в стихотворении Анны Ахматовой «Как белый камень в глубине колодца») / А. Хан // Русская филология. – Вып. 8. – Смоленск, 2004. – С. 263–285.

18. Riesel E. Abriss der deutschen Stilistik / E. Riesel. – М. : Verlag für fremdsprachige Literatur, 1954. – 404 S.

19. Schneider W. Stilistische deutsche Grammatik / W. Schneider. – Basel – Freiburg – Wien, 1959. – 521 S.

Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2017 року

УДК 811.161.2'06'373.45

Юлія Молоткіна
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ІНШОМОВНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті аналізуються мовні та позамовні аспекти вживання іншомовних запозичень у сучасній українській мові. Проникнення та використання запозичень мають не лише лінгвістичний, а й соціальний характер, тому дослідження особливостей їхнього вживання допоможе детальніше проаналізувати проблему надмірного використання слів іншомовного походження. Доведено, що позамовними чинниками вживання іншомовних запозичень є популярність та престижність іноземних мов, мода на західний стиль життя, а також бажання мовців надати своєму мовленню оригінального звучання.

Ключові слова: запозичення, англіцизми, лексеми іншомовного походження, вживання англіцизмів, сучасна українська мова, словотвір, словотвірна модель англійської мови, мовна економія, іноземні мови, чистота української мови.

В статье анализируются языковые и неязыковые аспекты употребления иноязычных заимствований в современном украинском языке. Проникновения и использование заимствований имеют не только лингвистический, но и социальный характер, поэтому исследование особенностей использования заимствований поможет более детально проанализировать проблему чрезмерного употребления слов иноязычного происхождения. Доказано, что главными неязыковыми факторами употребления иноязычных заимствований являются популярность и престиж иностранных слов, мода на западный образ жизни, а также желание некоторых членов общества придать своей речи оригинальное звучание.

Ключевые слова: заимствования, англицизмы, лексемы иноязычного происхождения, употребление англицизмов, современный украинский язык, словообразование, словообразовательная модель английского языка, языковая экономия, иностранные языки, чистота украинского языка.

The article deals with the analysis of linguistic and extralinguistic aspects of usage of foreign loanwords in the modern Ukrainian language. Process of borrowing and usage of loanwords have not just linguistic but also social character that is why the research of peculiarities of this phenomenon may be useful for more detailed analysis of the excessive usage of foreign borrowings. It is proved that main extralinguistic factors of usage of borrowed words are popularity and prestige of foreign languages, American and European lifestyle trend and speakers' aspiration of making their speech more extraordinary.

Key words: loanwords, anglicisms, borrowed foreign lexemes, usage of anglicisms, modern Ukrainian language, derivation, English derivational model, language economy, foreign languages, purity of Ukrainian language.

Вступ. Упродовж останніх десятиліть в сучасному суспільстві відбулися суттєві суспільно-політичні зміни, які не могли не віднайти відображення в процесах, які відбуваються в українській мові. Розпад СРСР, проголошення Україною своєї незалежності, вихід України на міжнародну політичну арену та глобалізаційні процеси знайшли своє мовне втілення у словотвірних неологізмах, в освоєнні великої кількості запозичених слів, у стилістичному трансформованні, процесах деархаїзації, різноманітних семантичних змінах різних груп лексики української мови. Процес запозичення іншомовної лексики належить до числа процесів, які активно діють у сучасній українській мові. Слова іншомовного походження підлягають семантичним, словотвірним та стилістичним змінам, будучи, поряд із власне українською лексикою, об'єктом дії усіх процесів, що відбуваються в мові.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день використання іншомовних запозичень є однією з найбільш обговорюваних тем сучасного українського мовознавства. Інтенсивність глобалізаційних процесів спричинила посилене надходження в українську мову іншомовних лексем. Більшу частину новітніх лексичних запозичень становлять англіцизми (особливо американізми). Це пов'язано з панівним становищем англійської мови у політичній, економічній, науковій, технологічній та культурних сферах суспільства. Запозичення англіцизмів це багатоаспектний та складний процес, який виникає внаслідок контактів та взаємодії української та англійської мовних систем. Процес запозичення є характерним для всіх мов світу і є ознакою їх життєздатності. Проте сьогодні спостерігається безпрецедентне зростання кількості англійських лексичних запозичень у сучасній українській мові, тому дослідження цієї проблеми та аспектів вживання чужомовних лексем є **актуальним** для українського мовознавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лексеми іншомовного походження здавна привертали увагу мовознавців. Проблема запозичень була чітко поставлена лише у другій половині XX ст., проте попередній період також був цінним для її становлення. За такий тривалий час сформувалася досить значна бібліографія літератури, яка присвячена цій проблематиці.

Походження іншомовних запозичень, а також визначення причин надмірного захоплення і недоречного використання іншомовної лексики привертали увагу мовознавців, письменників та громадських діячів XIX–XX ст. Б. Грінченко [3, с. 103–11], І. Огієнко [11, с. 219–220], І. Франко [16, с. 207] та багато інших висловлювали свою думку стосовно вживання чужомовних запозичень.

У кінці XX-на початку XXI ст. процес запозичення іншомовної лексики став значно інтенсивнішим та динамічнішим. Відповідно посилився інтерес учених до цієї проблеми. Багато мовознавців досліджували причини проникнення іншомовних запозичень в українську мову. Цій науковій проблемі присвячені праці Л. Архипенко [1, с. 55–62], В. Симонок [13, с. 226] та ін.

Вживання іншомовних запозичень у різних терміносистемах досліджували: Л. Малевич (у водному господарстві) [9], М. Навальна (у сучасних мас-медіа) [10, с. 55–64], С. Федорець (у рекламі) [15] та інші.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. Кількість праць, присвячених дослідженню причин проникнення іншомовних слів досить численна, але на сьогоднішній день немає чіткої конкретизації які саме чинники впливають на процес запозичення іншомовних лексем. Досліджуючи проблему іншомовних запозичень, мовознавці ставлять основний акцент на лінгвістичному аспекті, в той час як ця проблема вийшла за межі лінгвістики і отримала соціальний характер. Тому важливим є вивчення не лише мовних, а й позамовних факторів процесу запозичення.

Мета статті. Метою цієї наукової розвідки є аналіз особливостей вживання іншомовних лексем у сучасній українській мові.

Постановка завдання. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати наступні завдання:

- дослідити думки українських мовознавців та громадських діячів стосовно вживання іншомовних запозичень;
- навести аргументи «за» та «проти» щодо використання англіцизмів;
- проаналізувати позамовні чинники процесу проникнення лексем англomовного походження у сучасну українську мову.

Виклад основного матеріалу. Ставлення українських мовознавців та громадських діячів щодо використання слів іншомовного походження завжди було неоднозначним. Дискусії щодо доцільності чи недоцільності вживання запозичень розпочалися ще у другій половині XIX ст.

Так, одним із перших корифеїв українського мовознавства, який позитивно оцінював проникнення до української мови нових лексем і навіть вбачав у цьому необхідність, був І. Франко. У його праці «Літературна мова і

діалекти» він зазначав, що «кожна літературна мова доти жива і здібна до життя, доки має можливість, з одного боку, всисати в себе всі культурні елементи сучасності, значить, збагачуватися новими термінами та висловами, відповідними до прогресу сучасної цивілізації, не тратячи при тім свого основного типу і не переходячи в жаргон якоїсь спеціальної верстви чи купи людей, а з другого боку, доки має тенденцію збагачуватися чимраз новими елементами з питомого народного життя і з відмін та діалектів народного говору» [16, с. 207].

Б. Грінченко не поділяв думку І. Франка і мав досить пуристичні погляди щодо уживання іншомовної лексики. Він засуджував галицьких поетів за те, що вони насичують свою мову «москалізмами», «полонізмами» та «провінціаналізмами» [3, с. 103–111].

У другій половині XIX ст. починає активізуватися процес запозичення слів з англійської мови. Причиною цього були позамовні фактори, міжнародний статус Англії як економічно передової країни, а також активізація літературно-перекладацької та просвітницької діяльності української інтелігенції [12, с. 31]. У кінці XIX – початку XX століття спостерігається посилення інтересу української інтелігенції до вивчення європейських мов. Леся Українка у листі до М. Драгоманова писала: «Дехто з моїх товаришів, вивчившись по-французьки та по-німецьки, тепер береться до англійської та італіанської мови, хоч взагалі то англійською мовою ще дуже мало хто користується» [1, с. 16]. Проте у цей період англіцизми не вносили до української мови нічого нового і їх проникнення не було настільки динамічним та інтенсивним як сьогодні.

Характерною ознакою сучасної мовної ситуації в Україні є надмірне та недоцільне вживання англіцизмів. Але на відміну від Франції, де міністерство забороняє використовувати у французьких офіційних державних документах деякі англійські терміни [4], в Україні немає подібних законодавчих актів щодо регулювання новітніх номінативних процесів. Тому проблему засилля сучасної української мови англіцизмами намагаються вирішити мовознавці та ентузіасти, які прагнуть зберегти чистоту української мови. Прикладом цього є український сайт «Словотвір» – платформа гуртового пошуку українських відповідників для іншомовних запозичень. Цей сайт був створений у жовтні 2014 року, одним з очільників якого є кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ЛНУ імені І. Франка, Іван Ціхоцький: «Основна мета – очищення української мови від непотрібних чужомовних запозичень, які не те що не збагачують наше мовлення, а радше навпаки – засмічують його. Вони не адаптуються до норм фонетики чи морфології української мови, не змінюють свого обліку (іноді навіть графічного) і при цьому дуже часто мають питомі українські відповідники. Тобто, їх входження у мову не має жодних раціональних мотивів і диктується в основному модою чи бажанням «блиснути» інтелектом» [8].

Проте існують і прихильники вживання англіцизмів. Основний аргумент «за» використання англомовних запозичень це той, що для певних

англіцизмів немає відповідників у мові-реципієнті і їхнє значення можна передати лише описово, а це, в свою чергу, не дозволяє досягти принципу мовної економії [7, с. 11]. Деякі дослідники також стверджують, що іншомовні слова не просто запозичуються українською мовою, а «їх творчо обробляють та пристосовують до чужого для них середовища, яке виявилось цілком сильним, щоб підпорядкувати собі чуже». Крім того, слова іншомовного походження сприяють збагаченню словникового складу української мови і є показником її мовно-літературного розвитку [10, с. 55–56].

Найсуттєвішим аргументом «проти» вживання англіцизмів є те, що вони руйнують унікальність та самобутність української мови, а також шкодять її лінгвістичній нормі, адже в українській мові з'являються не лише англомовні запозичення, а й похідні від них лексеми, наприклад: *фрик* – *фрик-номери*, *фрик-шоу*; *пост* – *постити*, *запостити*; *лайк* – *лайкнути*, *залайкати* та інші. К. Городенська вважає, що засилля подібних деривативів має негативний вплив на лексичну та словотвірну підсистему української літературної мови. Дослідниця запевняє, що нові запозичені складні одиниці, що поєднують два іменники, перший із яких виражає атрибутивне значення, є наслідком перенесення на ґрунт української мови словотвірної моделі англійської мови, наприклад: *бізнес-новини*, *бізнес-справа*, *бізнес-захоплення*, *бізнес-планування*, *бізнес-партнер*; *піар-діяство*, *піар-кампанія*, *піар-менеджер*; *інтернет-видання*, *інтернет-голосування*, *інтернет-спільнота*, *інтернет-залежність*; *медіа-підтримка*, *медіа-програма*, *медіа-аналітика*, *медіа-група*, *медіа-текст*. Велика кількість цих іменників уже зафіксована в орфографічних словниках, незважаючи на те, що вони деформують граматичну норму української мови виражати атрибутивність за допомогою прикметника та обмежують відіменникове творення прикметників, тому це дає підстави стверджувати про деструктивний вплив англіцизмів на українське прикметникове словотворення. Адже замість початкових означальних іменникових компонентів *бізнес-*, *піар-*, *інтернет-*, *медіа-*, в названих вище складних утвореннях слід вживати спільнокореневі з ними прикметники *бізнесовий*, *піарівський*, *піарний*, *інтернетний*, *інтернетовий*, *інтернетівський*, *медійний* або такі синоніми як *комерційний*, *вигідний*, *підприємницький*, *прибутковий*, *міжмережевий* чи аббревіатуру ЗМІ, наприклад: *бізнесові новини*, *бізнесова справа*, *бізнесове захоплення*, *бізнесове планування*, *бізнесовий партнер*; *піарівське діяство*, *піарівська кампанія*; *інтернетівське видання*, *інтернетне голосування*, *інтернетна спільнота*, *інтернетна залежність*; *медійна підтримка*, *медійна програма*, *медійна аналітика*, *медійна група*, *медійний текст* [2, с. 4–5]. Ще одним аргументом «проти» вживання англіцизмів є те, що мовці часто використовують у своєму мовленні англомовні запозичення, незважаючи на те, що в українській мові є їхні еквіваленти, наприклад: *вкладення* замість *атачмент*, *розробник комп'ютерних ігор* – *гейм-девелопер*, *корисна порада* – *лайфхак*, *губка* – *спонж*, *молочний коктейль* – *мілкшейк* та інші. Як бачимо, ставлення

українських науковців до проблеми запозичення неоднозначне і їхні думки стосовно цього питання кардинально різняться.

Дослідження функціонування англомовних запозичень та причин їх проникнення в українську мову обмежується здебільшого мовним аспектом, не враховуючи при цьому ментальні, історичні та соціокультурні фактори їх виникнення. Але мовні явища не можна відокремити від історичного, політичного та соціального контекстів [7, с. 10]. Урахування соціокультурних та соціально-психологічних чинників дозволяє більш детально проаналізувати проблему надмірного вживання англіцизмів у сучасній українській мові.

До позамовних чинників запозичення відносять комунікативну актуальність позначуваного ним поняття та престижність іншомовного слова порівняно з українським аналогом [6, с. 147]. У сучасному суспільстві володіння англійською мовою вважається престижним, крім того англійська мова має статус міжнародної мови спілкування майже у всіх сферах діяльності. Тому багато мовців вживають у своєму мовленні новітні англіцизми для того, щоб справити враження освіченої людини. Перенасичення мови англомовними запозиченнями відбувається також через те, що люди (особливо молоде покоління українців) вважають новітні англіцизми модними, оригінальними та вишуканими [14, с. 243]. В.Г. Костомаров зазначає, що активне вживання іншомовних лексем зумовлене «змінами в психологічному настрої мас, їх мовним смаком і чуттям мови» [5, с. 8], а також «прагненням відійти, якщо до того є найменша можливість, від усього того, що було вчора і що сприймається як прикмета епохи, з якою без жалю розлучаємося» [5, с. 29]. Після розпаду СРСР українська спільнота хотіла позбутися від усього того, що нагадувало про радянське минуле. Внаслідок цього у 90-х рр. XX ст. виникає так звана українська америкоманія. Вона виникла через те, що демократичне американське суспільство вважалося кращим суспільним орієнтиром ніж тоталітарне середовище Радянського Союзу. Визначальною особливістю була настанова на західний спосіб життя, на деяку асиміляцію з американською культурою і цивілізацією, внаслідок чого американізми стали активно проникати в українську мову [1, с. 41].

Висновки. Яскравою рисою сучасної мовної ситуації в Україні є надмірне й інколи недоречне використання лексем іншомовного походження. Проблема вживання іншомовних запозичень у сучасній українській мові досить складна та багатоаспектна. Причини проникнення запозичень криються не лише в мовних, а й у позамовних чинниках. Основними екстралінгвальними факторами вживання іншомовних запозичень є престижність вивчення іноземних мов, мода на іншомовні слова, свідома настанова на західний стиль життя, а також бажання надати мовленню оригінальності та вишуканості.

Перспективи подальших розвідок. Проблема запозичення давно вийшла за межі лінгвістики і набула соціального характеру. Це питання обговорюється не лише мовознавцями, а й письменниками, журналістами та

громадськими діячами. Проникнення іншомовних запозичень триває і по сьогоднішній день і вони суттєво впливають на мовну ситуацію в Україні. Тому дослідження аспектів вживання іншомовних запозичень у сучасній українській мові потребує подальших наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Архипенко Л.М. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця ХХ – початку ХХІ ст.) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Людмила Михайлівна Архипенко. – Харків, 2005. – 314 с.
2. Городенська К.Г. Нові явища та процеси в українському словотворенні: динаміка чи деструкція словотвірних норм? / К.Г. Городенська // Укр. мова : наук.-теорет. журн. Ін-ту укр. мови НАН України. – 2013. – № 2. – С. 3–11.
3. Грінченко Б.Д. Галицькі вірші / Б.Д. Грінченко // Правда. – 1891. – № 8. – С. 103–111.
4. Дьолог О.С. Новітні англіцизми – збагачення чи засмічення української мови? [Електронний ресурс] / О.С. Дьолог. – 2007. – Режим доступу : <http://movoznavstvo.com.ua>.
5. Костомаров В.Г. Языковой вкус эпохи / Віталій Григорович Костомаров. – М., 1994. – 218 с.
6. Крысин Л.П. Языковое заимствование как проблема диахронической социолингвистики / Л.П. Крысин // Диахроническая социолингвистика. – М., 1993. – С.131–151.
7. Лопушанський В.М. Аспект уживання англіцизмів у сучасній німецькій мові: соціолінгвістичний аспект / В.М. Лопушанський // Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія : «Філологічні науки». – 2016. – Т. 2, №5. – С. 10–14.
8. Максимова А. Народний словник, або ні – чужизмам. Інтерв'ю зі словотвором [Електронний ресурс] / А. Максимова. – 2015. – Режим доступу : https://polemix.com.ua/ua/article/narodniy_slovník_abo_n_chuzhizma_m_intervyu_z_slovotvorom_-4175119/.
9. Малевич Л.Д. Мовна і позамовна детермінованість процесів термінологічного запозичання [Електронний ресурс] / Л.Д. Малевич // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. : Філологічна. – 2010. – Вип. 14. – С. 411–415. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2010_14_68.
10. Навальна М.І. Динаміка українського лексикону української періодики початку ХХІ ст. / М.І. Навальна // Нац. акад. наук України, Ін-т укр. мови. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2011. – 328 с.
11. Огиенко И.И. Иноязычные элементы в русском языке. История проникновения заимствованных слов в русский язык / Иван Иванович Огиенко. – Киев, 1915. – 136 с.
12. Попова Н.О. Структурно-семантичні особливості новітніх лексичних запозичень з англійської в українську мову (90-і рр. ХХ ст. –

початок ХХІ ст) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Попова Наталія Олександрівна. – Харків, 2004. – 211 с.

13. Сімонок В.П. Семантико-функціональний аналіз іншомовної лексики в сучасній українській мовній картині світу / Валентина Петрівна Сімонок. – Харків : Основа, 2000. – 330 с.

14. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) / Олександр Анатолійович Стишов. – Київ : Вид. центр КНЛУ, 2003. – 288 с.

15. Федорець С.А. Англійські запозичення в мові сучасної української реклами : автореф. ... дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / С.А. Федорець. – Х., 2005. – 18 с.

16. Франко І.Я. Літературна мова і діалекти / Іван Якоич Франко. Зібрання творів у 50-ти томах. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 37. – С. 205-210.

*Статтю рекомендовано до друку
доктором філологічних наук,
професором кафедри документознавства
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
Навальною М.І.*

Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2017 року

УДК 811.111'42:33

*Людмила Науменко
(м. Київ, Україна)*

ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА АНГЛОМОВНОГО БІЗНЕС-ДИСКУРСУ В ІНТЕРНЕТ-ПРОСТОРІ

Стаття присвячена вивченню функціонально-прагматичних особливостей англомовного бізнес-дискурсу в Інтернет-просторі. Міфологеми, ідеологеми та бізнес-концепти розглядаються на матеріалі первинних (mission statement) та вторинних текстів (відгуки на сайтах компаній та у фейсбуці). З'ясовано, що функціональною характеристикою бізнес-дискурсу є регулятивна та орієнтаційна функції, прагматичними ознаками – ілокуція, перлокутивний ефект та пресупозиційний зміст.

Ключові слова: *бізнес-дискурс, Інтернет-простір, міфологема, ідеологема, концепт, прагматична ознака, ілокуція, перлокутивний ефект, пресупозиційний зміст.*

Статья посвящена изучению функционально-прагматических особенностей англоязычного бизнес-дискурса в Интернет-пространстве. Мифологеми, идеологеми и бизнес-концепты рассматриваются на материале первичных (mission statement) и вторичных текстов (отзывы на сайтах компаний и в фейсбуке). Установлено, что функциональной характеристикой бизнес-дискурса является регулятивная и ориентационная

функции, прагматическими признаками – иллокуция, перлокутивный эффект и пресуппозиционное содержание.

Ключевые слова: *бизнес-дискурс, Интернет-пространство, мифологема, идеологема, концепт, прагматический признак, иллокуция, перлокутивный эффект, пресуппозиционное содержание.*

The paper is devoted to the study of functional pragmatic peculiarities of business English discourse in Internet space. Mythologemes, ideologemes and business concepts are considered on the material of primary (mission statement) and secondary texts (replies on company sites and in the face book). It has been determined that the functional characteristics of business discourse are regulative and orientation functions, its pragmatic tokens are illocution, perlocutionary effect and presupposition content.

Key words: *business discourse, Internet space, mythologeme, ideologeme, concept, pragmatic token, illocution, perlocutionary effect, presupposition content.*

Постановка проблеми в контексті сучасної філологічної науки та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Інтернет-простір як об'єктивна реальність сучасного життя, що виник з прагматичних міркувань протидії війсьній загрозі, перетворився на багатоканальне мультілінгвальне середовище, суттєву нішу в якому посіла бізнес-комунікація. Вибір Інтернет-простору як середовища побутування бізнес-дискурсу стає очевидним, якщо прийняти до відома обсяг та зміст повідомлень з ділової тематики, якими обмінюються сучасні англомовні фахівці з бізнесу, не виходячи за межі своїх офісів та підприємств. Очевидно, що якість мовного продукту, присутнього в Інтернет-середовищі неоднорідна, що обумовлено низкою причин: мотивом та комунікативною метою, адресатністю, темою, змістом та форматом повідомлення, прогнозованим перлокутивним ефектом та пресупозиційними обставинами. Аналіз бізнес-ресурсів, зокрема жанрових форм company mission провідних американських і британських компаній та відгуків дописувачів на сайтах і у фейсбуці, дозволив зробити певні узагальнення щодо функціонально-прагматичних особливостей ділового Інтернет-спілкування. **Мета** дослідження – описати функціонально-прагматичний план англомовного бізнес-дискурсу в Інтернет-просторі, **завдання** – виявити ментальні структури (міфологеми, ідеологеми, концепти), які складають когнітивне підґрунтя бізнес-дискурсу, і описати мовні засоби їх об'єктивації; розглянути комунікативні цілі авторів повідомлень у їх проекції на прогнозованого реципієнта (в даному випадку – споживача) та реалізацію перлокутивного ефекту у вторинних текстах дописувачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню когнітивних та комунікативно-прагматичних особливостей ділового / бізнес-дискурсу присвячено низку досліджень [1–3; 5–8; 9–11] та ін. Проте, не вивченими залишаються дискурсивні реалізації міфологем, ідеологем та бізнес-концептів, а також перлокутивний ефект у формі мовних реакцій. Вирішення означених проблем визначає **актуальність** нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Англомовний бізнес-дискурс характеризується прагматичним спрямуванням з переважаючими ілокутивними інтенціями впливу на логіко-психо-емоційну сферу реципієнта. Звідси ключовими ознаками є ілокуція, прогнозований перлокутивний ефект та пресупозиційний зміст. У функціональному плані домінують регулятивна та орієнтаційна функції. Перша полягає у спрямуванні поведінки адресата у потрібному адресанту напрямку, друга – у формуванні позитивного іміджу бізнесу. Функціональний підхід до вивчення дискурсивних фрагментів, у яких актуалізуються бізнес-концепти, надає можливість виокремити такі ознаки бізнес-дискурсу в Інтернет-просторі, як міфологічність, ідеологічність, слоганізація і брендинг.

Міф у бізнес-дискурсі розглядається як пропагування філософії бізнесу, ідеологічність – як нав'язування системи цінностей суспільства споживання та ідеології конс'юмеризму, що відбивається в семантиці мовних знаків, які об'єктивують міфологеми та ідеологеми бізнесу. У вербалізації міфів визначальну роль відіграють образність та метафоричність мовлення, які супроводжують номінування концептів в дискурсі. Так, у мовленнєвому жанрі *mission statement* компанії *Apple* концепти «company» та «goods» реалізуються через міфологеми «служіння людству». У первинному тексті Тіма Кука компанія *Apple* наділяється ознаками місіонерської діяльності, а товару відводиться особлива роль, які виражають образна та експресивна лексика *face of the Earth, great product: We believe that we're are on the face of the Earth to make great product* (Apple's MS). Ідею визначної ролі товару для усього людства посилює цитата Стіва Джобса з первинного тексту: *To make a contribution to the world by making tools for the mind that advance humankind* (Apple's VS & MS). У вторинному тексті у фейсбуці обидва концепти інтерпретуються в негативному сенсі, спростовуючи створений компанією міфічний ореол. Цей дискурсивний фрагмент також актуалізує концепт «money», вписуючи його в загальний негативний контекст повідомлення: *Victoria Colombato: Your products are weak and you make them weaker every time. You don't care about the customer and clearly not even about the brand or brand image, you just care about making money. You make weak products so people have to buy new versions of it... The irony in all this is that you lose money when you lose customers, so maybe its time to change your strategy. Good bye apple, it's been pleasure, I'm buying a Samsung* (Apple Infinite Loop). Іронічний тон викладу посилює іменник *irony*, жартівливе прощання *Good bye apple*, свідоме написання назви компанії з маленької літери на відміну від фірми-конкурента *Samsung*, що засвідчує зневажливе ставлення адресанта до авторитету компанії та її продукції.

Концепти «company» та «management» актуалізує також інший вторинний текст у фейсбуці: *John Crowley: Apple used to be the best computer company in the world. Lately it seems that they don't make any of the right decisions. They don't listen to the users and they don't fix the things we tell them about. I would love to sing the praises of Apple again, but Apple needs to prove to us they still care* (Apple Infinite Loop). Негативну оцінку діяльності компанії посилює акцент на недоліках в управлінні (*fix the things*) та невмінні приймати правильні рішення (*don't make any of the right decisions*), побажання

навести порядок в системі обслуговування і налагодити нормальні стосунки зі споживачами – *Apple needs to prove to us they still care*.

Бізнес-концепти «trade», «business», «profit», «work», «competition» активує низка повідомлень дописувачів у фейсбуці: *Lilian Hon: I was very disappointed with APPLE. Finally, I told them I won't buy Apple products anymore. The manager and employee replied: «OK! Go to buy SAMSUNG! GO to buy whatever you want! It is noon of our business!»* (Apple Infinite Loop) (концепти «trade» та «business»). *Shayma Humphery: After buying and owning everything Apple... This is where my story ends and I will boycott this company for making unreliable products. Honestly, respect for your buyers because without us there is no income for your company* (Apple Infinite Loop) (концепт «profit»). *Sim Sid: For the past two years on Black Friday The Apple store in the Woodlands mall has ordered a delivery from the company I work for. Both times the orders were more than \$500 dollars... each time the orders were on line and complete... Unfortunately one the most wealthy companies in the country must not care about the working man out working on black friday as they have neglected to give a gratuity each of the last two times they have ordered... Not cool Apple :(* (Apple Infinite Loop) (концепт «work»). *Chris Hughes: So today I have found out my iMac (4 years old) isn't compatible with / Phone. How stupid. Goodbye Apple. Goodbye a previously renewing customer. Hello competition* (концепт «competition») (Apple Inc. / Facebook).

Міфологізований образ компанії *Apple*, створений її засновником Стивом Джобсом, довгий час підтримувався в свідомості масового споживача за рахунок супелативів, позитивно маркованої експресивної лексики, символізації та метафоризації: *Apple is the best; by far the best tech; is bright; a symbol of innovation; opens up new windows of opportunity*, напр.: *Oscar Yang: You know how people say Apple goes above and beyond to take care of its customers?; Milly Austin: I have always been a big Apple fan; Ali Noori: Thank you for IOS 10 love you apple #phoneteam you the best* (Apple Inc. | Facebook) та ін. На легендарний образ компанії в минулому посиляються і ті респонденти, хто наразі вже не поділяє цієї думки, але сподівається на можливі якісні зміни: *Dennis Ricke: You have time to fix this. I know it is in your DNA. Put back the access to the computer. Put back the headphone jack. Increase the speed. Thrill the world again. Say you are sorry, fire Johnny today, and return to your mission of bringing the best to us because it is why you exist. Don't destroy the legend Steve Jobs built all those years* (Apple Infinite Loop). Наразі спостерігається руйнація позитивного іміджу компанії в свідомості масового споживача, натомість формується цілком протилежний, негативний образ (когнітивна операція рефреймінгу): *More Isikoff: Slowing ridding myself of this greedy company; Joy Augustine: I will go from loving my I phone to hating the piece of garbage i6s+; Jennifer Rames: Apple products and Apple Care is junk; Frau Mears Whitsey: APPLE – I wish I'd never heard of you* (Apple Infinite Loop); *Jennifer Moss Huges: Horrible customer service; Mathew C. Manley-Browne: Don't waste your money on Apple; Ariel Albert: I don't know why apple company are all full of idiots; Frank Beninger: Shame on Apple* (Apple Inc. / Facebook) та ін.

Ідеологізація бізнес-дискурсу завдячує поширенню ідеологеми конс'юмеризму, яка набула особливої популярності у XXI ст., виражається у

нав'язуванні моделі поведінки і способу життя верхніх прошарків суспільства у середовищі менш забезпечених споживачів товарів. Конс'юмеризм пропагує ідею надмірного споживання як стимул економічного розвитку і підтримується компаніями масового виробництва продукції з метою розширення ринків для її збуту. Ідеологія конс'юмеризму, яку сповідують великі корпорації, має завуальовану форму і подається як благо, створене для пересічного споживача: *To serve families throughout the world with products of the highest quality backed by a guarantee of satisfaction* (Values and principles).

В ідеологізації дискурсу визначальну роль відіграє концепт «goods», на який спрямований фокус уваги й інтенція мовця представити свій товар як заповітну мрію самого покупця: *The Oriflame Brand – it's all about fulfilling dreams. The Oriflame's brand is, and has always been, about fulfilling dreams. The many dreams of customers* (Oriflame AR 2012). Назва компанії, яка активує концепт «company», нагадує про джерело походження продукту, підмінюючи у такий спосіб поняття «комерційна організація» поняттям «компанія-благодійник» / «компанія-альтруїст».

Для пропагування ідеології конс'юмеризму великі компанії будують мережі дистриб'юторських центрів, запроваджують пірамідальний маркетинг, приваблюють усе більше агентів високими заробітками та можливістю кар'єрного росту. Для цього експерти-маркетологи розробляють системи збуту продукції з привабливими назвами посад, спеціальними тренінгами, системою бонусів та призів, перспективою кар'єрного росту, правилами поведінки та зовнішнього вигляду та іншою атрибутикою. Такі заходи подаються як елементи корпоративного іміджу і спрямовані на консолідацію колективу працівників, згуртування їх в єдину команду. Насправді ці заходи мають дві ключові мети: 1) розбудувати якомога ширшу мережу збуту і охопити нею якомога більшу аудиторію, 2) мінімізувати витрати на продаж товару, як це з успіхом демонструють такі компанії, як *Avon*, *Oriflame*, *Mary Kay* та ін. Дискурс компаній, який увиразнюється у програмах на зразок *The Mary Kay Pyramid*, активізує бізнес-концепти «management» та «marketing». Модель пірамідального маркетингу компанії *Mary Kay* ілюструє схема 1.

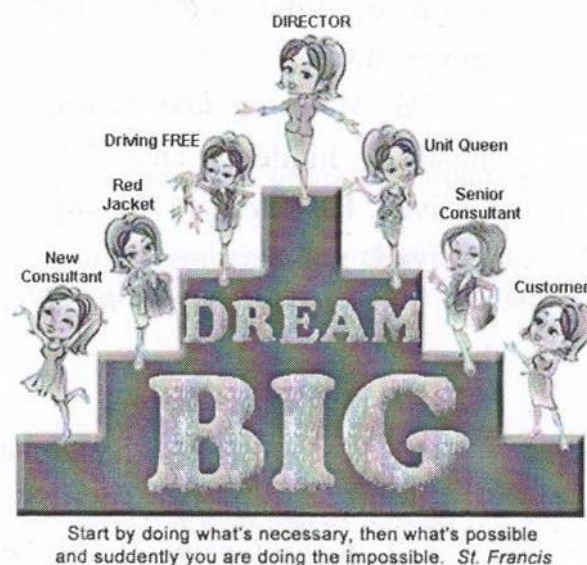

Схема 1. Модель пірамідального маркетингу компанії *Mary Kay*.

Як засвідчує схема 1, концепт «work» підміняється концептом «dream» (операція рефреймінгу), яке посилюють соціально марковані номенклатурні назви посад працівників на кшталт *Star Recruiter (Red Jacket), Unit Queen, Elite Executive*, мотивуюча лексика *senior, leader, director* у складі назв *Senior Consultant, Team Leader, Sales Director in Qualification* та ін., асоціюючись в свідомості реципієнта з високим соціальним статусом, а не зі звичайною, буденною працею пересічних дистриб'юторів та збутовиків продукції.

Принади ідеології конс'юмеризму намагаються розвінчати дописувачі вторинних текстів на альтернативних сайтах та у фейсбуці, наголошуючи на хижацьких мотивах збагачення компаній, активізуючи при цьому концепти «trade» та «money» у своїх коментарях: *We are looking for women who aren't the «sales type». – You will be expected to sell cosmetics and you will be expected to recruit. If those two activities don't require selling, nothing requires selling. Selling is the heart of this business, no matter how anyone glosses over it; Mary Kay doesn't know what you sell, only what you order. You – consultant – are the end consumer in eyes of the company. Mary Kay sells ONLY to consultants, and THIS IS HOW THEY MAKE THEIR MONEY. THEY SETTLE PRODUCT TO CONSULTANTS* (SuzyQ For New Mary Kay Consultant).

Фахівці-економісти, вивчаючи компанії з багаторівневим маркетингом *Amway/Quixtar, Avon, Cyberwize, Free Life, Herbalife, Oriflame, Mary Kay* та ін., зауважують, що уся система збуту побудована таким чином, що приносить шкоду і збитки і споживачам, і найманим працівникам, виграє при цьому тільки компанія. У подібних коментарях у дискурсі дописувачів активізуються концепти «marketing», «management», «company», «trade» та «money»: *MLM programs, as product-based pyramid schemes, are the most harmful of pyramid schemes by any measure – loss rates, aggregate losses, and number of victims* (What is Multi-Level Marketing?); *Recruitment into these companies creates billions of dollars of losses to consumers each year* (Myth of MLM Income Opportunity). Шахрайську схему багаторівневого маркетингу усвідомлюють і самі працівники компаній, оперуючи концептами «work», «money» та «enterprise»: *People usually work to make money. In MK you'll likely be one of the over 99% who lose money in the venture, and if you do make money, it'll probably only amount to minimum wage* (Top 10 Reasons to NOT Do Mary Kay). Нечесність та шахрайство великого бізнесу по відношенню до своїх працівників посилює антитеза *to make money – lose money* і термін *venture*, ужитий у негативному значенні – «ризикова затія».

Ще різкіші й прямолінійніші судження бувших працівників компаній, які відчули на собі усю претензійність та маніпулятивність їхньої політики у нав'язуванні своєї ідеології: *If you have been a Pink Truth reader for any length of time, you are aware that we expose manipulation and lies. This manipulation is built into the Mary Kay qualification period in order to place tremendous pressure on you to continue, even if it means making production with your own credit card. You'll note production is the key... not a new recruit requirement per month benchmark. (Lightbulb go off?). Fear and loss. These are the trump cards of the «system» of deception that Mary Kay employs* (Raisinberry). Лексеми

manipulation and lies, tremendous pressure, «system» of deception, образні вислови *trump cards, fear and loss, production is the key* трансформують удавано позитивний імідж компанії у цілком протилежний – фальшивий і шахрайський в очах тих, хто користується її послугами, і тих, хто на неї працює.

Ідеологічно заангажований дискурс конс'юмеризму насаджує пануючу систему цінностей, яка відбивається в семантиці мовних одиниць. Морально-етичні цінності дискурсу є тим когнітивним базисом, на якому вибудовується його комунікативно-прагматична складова. «Фундаментальною цінністю для сучасного бізнес-дискурсу є матеріальний успіх, завданням – закріплення існуючої моделі розподілу власності, прибутку та ресурсів, а значить і влади» [2, с. 14]. До ціннісних категорій бізнес-дискурсу належать: економічний добробут, організаційна культура, морально-етичні стандарти та норми поведінки в бізнесі.

І хоча окремі аспекти професійної етики знайшли відображення ще у праці А. Сміта *The Theory of Moral Sentiment* (1759), проблема морально-етичної складової бізнесу набула актуальності з розвитком масового виробництва та виникненням суспільства масового споживання. Термін *ділова етика* став популярним у США на поч. 70-х рр. XX ст., а протягом 80-90х рр. зріс інтерес і до самого поняття. Якщо перші публікації з ділової етики датуються 80-ми рр. XX ст., то зараз їхня кількість зростає в геометричній прогресії. При цьому більшість публікацій торкається таких проблем, як відповідальність бізнесу перед найманими працівниками (справедливе ставлення, достойна оплата, хороші умови праці, рівні можливості для кар'єрного росту), акціонерами (достойна винагорода за інвестиції), клієнтами (висока якість та безпечність продукції, реальна ціна товару), державою (дотримання чинного законодавства та регулятивних норм), суспільством (раціональне використання природних ресурсів, охорона довкілля від шкідливих відходів виробництва) тощо.

Як зауважує з В. І. Карасик, морально-етичні цінності бізнесу розробляються діловою етикою, що їх репрезентують етичні кодекси, утилітарні закладені у ключових, або базових, концептах [4, с. 13]. До ціннісних категорій бізнесу належать: економічний добробут, організаційна культура, морально-етичні норми поведінки, матеріальні пріоритети. Відповідно до профілю компанії видозмінюються її ціннісні орієнтири. Кожна група компаній (інформаційно-комунікаційних, фінансово-банківських, машинобудівних, торгівельних, сервісних, транспортних, мас-медійних тощо) керується власними мотивами та ціннісними орієнтирами, які відображаються в її кредо. Особливого пафосу корпоративна риторика набуває у компаній-виробників товарів масового попиту, в дискурсі якої активізуються концепти «goods» та «company». Рекламні гасла / слогани, крилаті фрази, образні вислови, брендові назви спрямовані посилити перлокутивний вплив такого дискурсу на адресата. Напр., компанія Кока-Кола претензійно заявляє, що її метою є *To refresh the world... in body, mind and spirit*, а смислом існування – *to benefit and refresh everyone it touches*.

Свою діяльність компанія пов'язує з постійним святом, веселощами та насолодами, які вона гарантує усім, хто споживає її продукт: *Everything we do is inspired by our enduring mission to inspire moments of optimism, passion, fun and happiness* (Coca-Cola MS).

Відгуки обуреної громадськості на подібні гаслі і заяви виливаються в Інтернет-публікації, які викривають ідеологію масового споживання та конс'юмеризму, засуджують нав'язування нездорової їжі, культу споживання, невибагливого стилю життя та безжальної експлуатації найманої праці. Як стверджує більшість відвідувачів ресторанів швидкого харчування (з 390 відгуків в електронному словнику *Urban Dictionary* 34 – позитивні, 10 – нейтральні, 4 – позитивно-негативні, 242 – негативні), Макдональдс – це місце, де люди набирають вагу: *a place where people eat a lot, get fat; and then sue to get money*, харчуються відходами у пластиковій тарі: *shit served in plastic containers; plastic shaped to resemble food*, отримують хвороби: *an eating place that can give you malnutrition and indigestion*, його відвідують ті, хто не знає кращого: *a new innovation in disposal that gets rid of toxic waste by packaging it as food and selling it to people who don't know any better*, де призвичаюють молодь до нездорового харчування: *an evil cult hell-bent on seducing youth and molding their eating preferences for life*, де закінчують кар'єру ті, хто погано вчився в школі: *a place where people will end up working at because they've been convinced school is useless* і яке є стимулом для студентів наполегливо вчитися: *one of the best incentives for students to work hard at their studies* (McDonald's [12]).

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, для САБД в Інтернет-просторі характерна посилена соціальна акцентація. Філософія бізнесу створює міф про альтруїзм та благородні наміри бізнесу щодо суспільства, ідеологія конс'юмеризму нав'язує систему цінностей масового споживання та бездумного наслідування, які підтримують міфологеми, ідеологеми та бізнес-концепти. Міфологізацію, ідеологізацію та концептуалізацію бізнес-дискурсу відображають первинні тексти великих компаній, яким намагаються протидіяти відгуки споживачів та найманих працівників на Інтернет-сайтах та у фейсбуці. До ціннісних категорій бізнесу належать: економічний добробут, організаційна культура, морально-етичні стандарти та норми поведінки. Функціональною характеристикою бізнес-дискурсу є регулятивна та орієнтаційна функції, прагматичними ознаками – ілюкція, прогнозований перлокутивний ефект та пресупозиційний зміст.

Перспективним є розроблення когнітивної карти бізнес-дискурсу на матеріалі Інтернет-сайтів провідних американських та британських компаній.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азнаурьян Б.Э. Когнитивно-прагматические особенности делового дискурса : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 / Бэла Эдуардовна Азнаурьян. – Краснодар, 2005. – 330 с.

2. Данюшина Ю.В. Многоуровневый анализ англоязычного сетевого бизнес-дискурса : автореф... д-ра филол. наук: спец. 10.02.04 / Ю.В. Данюшина. – М. : Ин-т языкознания РАН, 2011. – 45 с.
3. Іванців О.В. Когнітивно-дискурсивні основи формування корпоративного іміджу (на матер. американських прес-релізів міжнародних косметичних компаній) : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / О.В. Іванців. – Львів : ЛНУ імені І.Франка, 2016. – 20 с.
4. Карасик В.И. Этнокультурные типы институционального дискурса / В.И. Карасик // Этнокультурная специфика речевой деятельности: сб. обз. – М. : ИНИОН, 2000. – С. 37–64.
5. Малюга Е.Н. Функциональная прагматика межкультурной деловой коммуникации: монография / Е.Н. Малюга. – Изд. 2, доп. – М. : Кн. дом ЛИБРОКОМ, 2008. – 320 с.
6. Наумова Н.Г. Реалізація комунікативно-прагматичних настанов ділового дискурсу / Н.Г. Наумова // Мовні та комунікативні картини світу: зб. наук. пр. – К. : Логос, 2000. – № 5. – С. 255–261.
7. Оломская Н.Н. Когнитивный аспект в изучении дискурса PR / Н.Н. Оломская // Вестник Адегейс. гос. ун-та. Сер. 2 : Филол. и искусствоведение, 2011. – № 1. – С. 116–120.
8. Петрушова Е.В. Когнитивно-прагматические характеристики дискурса предметной области «маркетинг» : автореф. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Е.В. Петрушова. – Краснодар, 2011. – 25 с.
9. Чрдилели Т.В. Структура, семантика и прагматика делового диалогического дискурса : дис. ... канд. филол. наук : / Татьяна Васильевна Чрдилели. – Харків, 2004. – 216 с.
10. Юшкевич В.І. Комунікативні ситуації англомовного ділового дискурсу / В.І. Юшкевич // Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка. Серія : Філол. науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – №118. – С. 330–335.
11. Bargiela-Chiappini F. Business Discourse: Old Debates, New Horizons / F. Bargiela-Chiappini, C. Nickerson [Electronic resource]. – Mode of access : www.google.com
12. Urban Dictionary [Electronic resource]. – Electronic data. – Mode of access : <http://www.urbandictionary.com>

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Apple Inc. / Facebook // <https://www.facebook.com>
2. Apple Infinite Loop // <https://www.facebook.com/Apple.Store.US>
3. Apple's Mission Statement // <http://alvialexander.com/blog/post/vac-os-x/>
4. Apple's Vision Statement & Mission Statement // <http://panmore.com/apple-mission-statement->
5. Coca-Cola Mission Statement // <http://www.thecoca-colacompany.com>
6. Myth of MLM Income Opportunity : 99% Lose Money in MLM // <http://www.pinktruth.com>

7. Oriflame Annual Report 2012 // <http://www.investors.oriflame.com/files/press/2013.pdf>
8. Raisinberry. Information for Mary Kay DIQs // // Pink Truth // <http://www.pinktruth.com/mary-/>
9. SuzyQ. For New Mary Kay Consultant // Pink Truth // <http://www.pinktruth.com>
10. Top 10 Reasons to NOT Do Mary Kay // Pink Truth // <http://www.pinktruth.com/mary-kay-facts>
11. Values and principles // <http://www.avoncompany.com>
12. What is Multi Level Marketing? // Pink Truth // <http://www.pinktruth.com/mary-kay-facts/>

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом філологічних наук, доцентом кафедри
іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
Скляренко О.Б.
Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2017 року*

УДК 821.133.1-311.1:82'42

Олена Павлюк
(м.Запоріжжя, Україна)

КОНЦЕПТ GOURMANDISE (ЛАСОЩІ) В ОДНОЙМЕННОМУ РОМАНІ МЮРІЕЛЬ БАРБЕРІ

Стаття присвячена текстовому концепту GOURMANDISE (ласощі) в однойменному романі сучасної французької письменниці Мюріель Барбері. У роботі текстовий концепт обмежується рамками цього твору і тісно пов'язаний з образом головного персонажа, відомого дегустатора. Текстовий концепт GOURMANDISE багатоплановий, він об'єднує в собі три світи – світ дитинства, представлений спогадами метра (і його дітей) і відображує певні традиції кулінарного мистецтва й родинні; світ сучасної французької кухні, дегустації та кулінарних шедеврів; світ слів кулінарної термінології, представлений також мистецтвом красномовства (метафори, порівняння тощо).

Ключові слова: *концептуальний аналіз, художній текст, текстовий концепт, ласощі, спогади, індивідуальний стиль, метафора, порівняння.*

Статья посвящена текстовому концепту GOURMANDISE (лакомство) в одноименном романе современной французской писательницы Мюриэль Барбери. В работе текстовый концепт ограничивается рамками этого произведения и тесно связан с образом главного персонажа, известного дегустатора. Текстовый концепт GOURMANDISE многопланов, он объединяет в себе три мира – мир

детства, представленный воспоминаниями метра (и его детей) и отражающий определенные традиции кулинарного искусства и семейные; мир современной французской кухни, дегустации и кулинарных шедевров; мир слов кулинарной терминологии, представленный также искусством красноречия (метафоры, сравнения и др).

Ключевые слова: концептуальный анализ, художественный текст, текстовый концепт, лакомства, воспоминание, индивидуальный стиль, метафора, сравнение.

The article deals with the text concept GOURMANDISE in the novel of the same name by modern French writer Muriel Barbery. The text concept in this work is limited by the novel frame and closely connected with the image of the main character, the well-known taster.

The text concept GOURMANDISE is a multi-faceted. Three worlds - the world of childhood, represented by memories of the master and his close people, and reflected special culinary traditions as well as their family relationships; the world of modern French cuisine and culinary masterpieces; the world of words to describe the culinary terms, also represented by the art of oratory (metaphors, similes, etc.).

Key words: conceptual analysis, literary texts, text concept, delicacy, memories, individual style, metaphors, similes.

В останні роки лінгвісти все частіше звертаються до вивчення й аналізу концептів, що реалізуються (відтворюються) на матеріалі художніх текстів.

У процесі аналізу виходимо з розуміння, що концепт – «термін, що служить поясненню одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, що відображує знання й досвід людини; оперативна змістовна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку, усієї картини світу, віддзеркаленої в людській психіці. Поняття концепту відповідає уявленню про ті змісти, якими оперує людина у процесах мислення і які відображають наслідок досвіду й знання, зміст результатів усієї людської діяльності та процесів пізнання світу у вигляді певних «квантів» знання. Концепт виникає у процесі побудови інформації про об'єкти та їхні властивості» [3, с. 90]. Текстовий концепт можна обмежити уявленнями, знаннями, досвідом, але зафіксованими в окремому або окремих текстах (певного періоду або напряму, одного автора тощо). Оскільки фрагмент світу в такому випадку обмежується рамками тексту (або текстів), концепт може бути пов'язаний з образом головного або другорядного персонажу і, звичайно, представляє індивідуально-авторські знання, уявлення, досвід і відображує, можливо, частково, його бачення світу.

У нашому дослідженні ми спираємось на визначення текстового концепту О. М. Кагановської, яка під ним розуміє кодоване мовленнєво-розумове утворення змістового плану, що зумовлюється багатосмисловою

напруженістю художнього тексту, характеризується надкатегоріальністю й імплікує сукупність ознакових рис художнього твору [2, с. 10].

Гастрономія посідає значне місце у складі французької матеріальної культури. **Мета** цієї статті – проаналізувати концепт GOURMANDISE (ласощі) й особливості його репрезентації в однойменному романі Мюріель Барбері. Цей аналіз дозволить більш повно і всебічно розглянути текстовий концепт у зв'язку з особливостями індивідуального стилю автора. **Завданням** роботи є визначити сутність концепту GOURMANDISE в однойменному романі Мюріель Барбері і розглянути особливості його розгортання в тексті (засоби його об'єктивації в тексті).

У романі «Gourmandise» однойменний концепт виступає як концепт-домінанта. Базовим представником текстового концепту є *gourmandise* – лексема, що має статус ключового слова тексту, назви роману, за першим значенням – *гурманство, обжерливість*, за другим – *ласощі*. Концепт-домінанту розглядаємо як частину концептуальної структури роману на тлі інших концептів, що утворюють значущий фон [1, с. 39].

Текстовий концепт у художньому творі будується як на індивідуально-авторських уявленнях, так і на усталених. Концепт GOURMANDISE розкривається в романі М. Барбері [4] на тлі трьох світів, поєднаних: світу дитинства, відтвореного через призму спогадів кулінарного критика і знаменитого дегустатора; світу кулінарного мистецтва, дегустацій і обжерливості; світу слів, що оформлюють спогади метра, який стоїть на порозі смерті. Спогади «оживляють» рідних, зустрічі з друзями, а також і через географічні назви і найменування національних страв – відвідані персонажем країни. Світ кулінарного мистецтва включає назви страв-шедеврів, що зберігаються в пам'яті і виникають у спогадах, численні моменти професійного життя. Світ слів – це «смачні» слова, метафори, порівняння та інші виразні мовні засоби.

Концепт GOURMANDISE відтворюється в романі на основі родових та синонімічних відносин між словами, що містяться у внутрішньому монологі майстра та являють собою справжнє свято смаку.

У центрі роману М. Барбері «Gourmandise» – відомий дегустатор і кулінарний критик, людина похилого віку, яка на порозі смерті намагається згадати той давній смак, вишуканий і неперевершений, який чомусь зникає, але який йому хотілося б відчувати в останній раз. У внутрішньому монологі майстра проходить довга низка смакових відчуттів-спогадів, починаючи від самих звичайних продуктів до екзотичних страв. Від хліба (*pain*), адже чим ще, крім хліба, живі люди на Землі? *Quelque chose mais ce n'est pas encore tout à fait cela... pain... pain... Mais quoi d'autre ? De quoi d'autre que de pain vivent les hommes sur la terre ?* Перелік екзотичних страв, які кулінарний критик скуштував протягом свого професійного життя, надто великий.

Кулінарний критик шукав або хотів відчувати у стравах серце (*le cœur*) шеф-кухарів, він докоряв їм за відсутність серця в їх стравах, в їх кухарському мистецтві. І він не мав гадки, що саме йому бракуватиме серця, що йому воно зрадить. За іронією долі, саме серце, його серце, відмовлялось

добре працювати, і сам він помирає від хвороби серця, тобто у кінці життя йому самому саме серця і бракувало, він помирає від серцевої недостатності (*Je meurs d'une insuffisance de cœur*). При тому, що його вірні помічники (*mes plus fidèles lieutenants*), пані Печінка (*le sieur Foie*) і однодумець Шлунок (*son acolyte l'Estomac*), почувалися добре після численних бенкетів, моря випитого вина та інших алкогольних напоїв, після інших недієтичних продуктів, як-то масло, сметана, соус, жир тощо. І наприкінці життя він починає задумуватися, що це саме йому бракувало серця.

Метр точно пам'ятає свої перші кулінарні уподобання. З бабусею (світ родини і дитинства) у кулінарного критика пов'язані спогади про святкове меню з чудовим м'ясним рагу, з картоплею під соусом. *Je ne saurais dire avec précision quelles furent mes premières extases gastronomiques mais l'identité de ma première cuisinière de prédilection, ma grand-mère, ne laisse pas subsister beaucoup de doute à ce sujet. Au menu des festivités, il y eut donc de la viande cri sauce, des pommes de terre dans la sauce et de quoi saucer tout ça.*

Пізніше на цей смак накладається ніжність ласки першого суси: *La finesse de la caresse du premier sushi*, майже п'янка еротична м'якість устриці після скибочки хліба з солоним маслом: *le velouté enivrant et presque érotique de l'huître qui suit une brisée de pain au beurre salé*. Між цими крайнощами, між щедротою тушкованого м'яса бабусі і кришталевою строгістю раковини критик пройшов весь спектр кулінарного мистецтва, доступний естету і знавцю, який завжди попереду на одну страву, але завжди позаду на одне серце: *Entre ces deux extrêmes, entre la richesse chaleureuse de la daube et l'épure cristalline du coquillage, j'ai parcouru tout le spectre de l'art culinaire, en esthète encyclopédique toujours en avance d'un plat – mais toujours en retard d'un cœur.*

Ніколи жоден кухар не готував і не готує, як наші бабусі: – *Aucun cuisinier ne cuisine, n'a jamais cuisiné comme nos grands-mères.... Leur cuisine, c'étaient leurs appas, leurs charmes, leur séduction – et c'est cela qui l'inspirait et la faisait à nulle autre pareille.* Їх кухня була одночасно принадами, чарами, спокусою – це саме те, що надихало і робило її ні на кого не схожою. Справжнє кулінарне мистецтво неможливе без душі.

Берегині домашнього вогнища, бабусі – це чарівниці, які створюють вишуканий гастрономічний смак. Бабусі – справжні кулінарні чаклунки у сприйнятті їх онуків: *Mais sous l'effet de ses mains expertes, les substances les plus anodines devenaient des miracles de la foi. Le vin blanc coulait à flots et nous mangions, mangions, mangions. Oursins, huîtres, moules, crevettes grillées, crustacés à la mayonnaise, calamars en sauce mais aussi daubes, blanquettes, paellas, volailles rôties, en cocotte, à la crème; il en pleuvait.* «Але в її умілих руках найпростіші речі перетворювалися на справжні дива. Біле вино текло рікою, і ми їли, їли, їли. Морських їжаків, устриць, мідій, смажених креветок, крабів під майонезом, кальмарів під соусом... печеня, рагу, паелья, курей і гусей – смажених печених, запечених – їх була тьма».

На питання, поставлене одному з персонажів, Марке, про приготування апельсинового сорбету «*Comment fais-tu cela, le sorbet, le sorbet à l'orange ?*», у відповідь було: «*Comme **ma grand-mère***». На подібне питання найвищого стратега-гурмана, наставника, майстра, молодий учасник дегустації відповідає розгублено: «*Ça me rappelle les sorbets que faisait ma grand-mère...*» – це нагадує мені морозиво, яке готувала моя бабуся. І він (суворий критик) попросив розказати про бабуся: *Et il me dit : « Mais parlez-moi donc de votre **grand-mère**. »* А потім зауважив: « *Le croirez-vous (il me sourit presque affectueusement), j'avais aussi une grand-mère, dont la cuisine était pour moi un anstre magique....* » – Чи Ви повірите, – і він майже ласкаво посміхнувся, – у мене також колись була бабуся, і її кухня була для мене чарівною печерою.

І ставши тими, ким вони стали, відомі шеф-кухарі продовжують готувати так, як готували їх бабуся. Мабуть, витoki кар'єри майстра слід шукати у смачних запахах, які долітали з бабусиної кухні. Бабуся сяяла сама і огортала онука теплим і запашним сяйвом, добрим гумором та безмежною енергією – колосальною життєвою силою: *Et puis elle débordait d'énergie, de bonne humeur ravageuse, d'une force de vie prodigieuse qui nimbait toute sa cuisine d'une vitalité éclatante et j'avais le sentiment d'être au cœur d'une matière en fusion, elle rayonnait et m'enveloppait de ce rayonnement chaud et odorant!*

Ставлення бабусі до приготування їжі відбивається у виборі письменницею дієслова *officier* – священнодіяти: *Ma grand-mère **officiait aux fourneaux, avec une altière tranquillité***. «Моя бабуся з гордим спокоєм священнодіяла на кухонній плиті».

Вибір професії і, можливо, успіх у кар'єрі пов'язаний у кухарів-професіоналів з їх бабусями: смак найбільш вдалих страв нагадує смак з дитинства, смак страв бабусиної кухні.

Від ролі бабусь критик переходить до всієї слабкої статі. Метр намагається оцінити кулінарні подвиги, коли жінки, готуючи у своїх «лабораторіях» прості і надзвичайні страви, прокладали прямий шлях до сердець чоловіків: *des mets simples et extraordinaires que leurs femmes avaient préparés dans leurs laboratoires privés*. І ці кухарські подвиги піднімалися на таку висоту, на якій ніколи не стояли інтриги, гроші та інші силові аргументи суспільства. Кулінарний критик підкреслює роль *papilles* «смакових горбиків» у завоюванні чоловіків. Цю смакову насолоду, що створюється жінкою, знаменитий дегустатор називає *le paradis* «раєм». Метафора *le paradis* дуже точно передає блаженні відчуття чоловіків: *Ces hommes ressentaient le paradis, tout simplement, et même s'ils ne pouvaient se l'avouer, ils savaient bien qu'eux-mêmes ne pouvaient le donner ainsi à leurs femmes...* Таким чином, кулінарне мистецтво жінок у романі тісно пов'язується зі сімейним укладом, традиціями і завоюванням прихильності чоловіків.

Сам критик мав щасливе дитинство, але діти його щасливими не були. Його син (Jean), засуджує батька, але, говорячи про виховання, він також використовує кухарські терміни, представляє цей процес у кулінарному

аспекті. *Mais si, père, tu en as fait quelque chose de tes marmots, ils ne sont rien d'autre que ton œuvre, tu les as **hachés menu, débités, noyés dans une mauvaise sauce** et voilà ce qu'ils sont devenus : de la boue, des ratés, des faibles, des minables.* «Але так, батько, це ти зробив із свої дітлахів, вони не що інше, як твій витвір, ти їх порубав, пропустив через м'ясорубку, протушкував під поганим соусом, і ось, подивись, чим вони стали: відходами, невдахами, жалюгідними і нікчемними слабаками». Навіть виховання дітей у цьому романі метафорично змальовується як кулінарний процес, хоч ці два процеси – поняття несумісні.

Внутрішній монолог героя – справжній калейдоскоп смакових відчуттів, наповнених химерними гастрономічними фантазіями. Письменниця проводить аналогію між лексикою та їжею. Часом слово конкурує з ласощами: слова можуть стати головним частуванням на бенкеті, і дегустатор радісно віддає належне не стільки їжі, скільки мові. На фермі метр насолоджувався простою і смачною селянською їжею. ...*C'est la **truculence de leur parler, brutal en sa syntaxe débraillée mais chaleureux en son authenticité juvénile.*** Він ласував соковитими, яскравими словами з їх селянських посиденьок, з неохайним синтаксисом, але дуже теплими з їх юною непідробленістю. Він трапезував словами: *Je me suis régalé des mots...* Отже, слова можуть надавати більше задоволення, ніж справжня їжа. Серед слів метр виділяє слова-ласощі і слова-скриньки. У слова-скриньки (*écrins*) складають відкинуту дійсність і змінюють її на блискучі (дорогоцінні) миті; слова-чарівники (*magiciens*) перетворюють обличчя повсякденності, прикрашають його, складають у бібліотеки спогадів. Слова його випадкових друзів прикрасили трапезу і стали головною стравою: *Ainsi, les mots de mes amis de fortune, auréolant le repas d'une grâce inédite, avaient presque malgré moi **constitué la substance de mon festin** et ce que j'avais **apprécié avec tant de gaieté, c'était le verbe et non la viande.*** І на цьому бенкеті кулінарний критик смакував не страви, а слова, не м'ясо, а промови.

Навіть перо метра могло розсіювати повсюди у пресі сіль або мед: *dispersant **le sel ou le miel** de ma plume aux quatre vents des journaux.*

Дегустація в ресторані Марке віртуозно поєднується з мистецтвом красномовства, яке відтісняє на другорядний план власне дегустацію страви: *...des glaces et des sorbets se jouait **une déclinaison progressive de chauds et de froids** ...* Лексема *une déclinaison* позначає відмінювання, отже *une déclinaison progressive de chauds et de froids* чергування теплого і холодного. Дегустатор смакує на слух два слова *des glaces* (морозиво) і *des sorbets* (сорбет) та пропонує вимовити, відчутти і відзначити різницю між почутим: *Faites l'exercice de prononcer à voix haute : «Veux-tu de la glace ?» puis d'enchaîner, immédiatement, sur : «Veux-tu du sorbet ?», et constatez la différence....*

Його дочка (Lora) згадує канікули на грецькому острові *Tinos* (Тінос), де вони з батьком їли *loukoumades* – «лукумади», маленькі круглі оладки з маком, обсмажені в киплячій олії й обмазані медом. Згадуючи, вона відмічає, що думає, як батько, використовуючи кулінарні терміни. *Comme lui je **décortique la succession des sensations, comme lui je les enrobe d'adjectifs, je***

les distends, je les dilate sur la distance d'une phrase, d'une mélodie verbale, et je ne laisse plus subsister de la pâture passée que des mots de prestidigitateur, qui font croire au lecteur qu'il a mangé comme nous... «Як він, я видаляю лушпиння з відчуттів (вилущую відчуття), як він, я їх вкриваю прикметниками, і розмазую їх, і розтягую на відстань фрази, ця словесна мелодія перетворює трапезу на заклинання факіра, що змушує читача повірити, що і він їв разом з нами». Отже, читач через слово зазнає тих самих смакових відчуттів.

Танжерські трапези, що складалися із простого і ситного м'яса, дарували їдокам *la bienveillance du monde* – «невимовну насолоду». І навіть не згадавши розшукувану страву, дегустатор радіє самій можливості згадати: *Peut-être ne trouverai je pas ce que je cherche. J'aurai au moins eu l'occasion de me remémorer cela : la viande grillée, la salade mechouia, le thé à la menthe et la corne de gazelle. J'étais Ali Baba. La caverne aux trésors, c'était cela...* Метр намагається, щонайменше, згадати. Спогад про іспанське місто Танжер пов'язане з бенкетом, коли м'ясо на вертелі супроводжував гарячий салат із помідорів і перцю, чай з м'ятою та мигдальне печиво під назвою «ріжки газелі». Він відчував себе Алі-Бабою, який з його печерою символізує казкове збагачення.

Значущість професії кулінарного критика передається в описі одного з його робочих моментів, коли він дає майстер-клас: *C'était une masterclass, un de ces jours où, endossant l'habit de guide spirituel, il conviait à déjeuner avec lui la fine fleur de la jeune critique gastronomique européenne et, en pontife reconverti à la prédication, du haut de sa chaire, apprenait le métier à quelques spectateurs époustouflés. Le Pape trônant au milieu de ses cardinaux : il y avait quelque chose d'une messe en grande pompe dans ce concile gastronomique où il régnait sans partage sur une élite recueillie.* Письменниця називає його духовним наставником (*guide spirituel*), порівнюючи з понтифіком (*en pontife*), тобто римським жерцем, який спустився до проповіді захопленим прихильникам (*à quelques spectateurs époustouflés*), яких він навчав ремеслу. Він так само нагадував Папу (*Le Pape*), який засідав серед своїх кардиналів (*trônant au milieu de ses cardinaux*). У цьому «гастрономічному соборі» (*ce concile gastronomique*) було щось від меси, тобто католицької обідні, чільне місце на якій займав головний персонаж, кулінарний наставник. Метафори *guide spirituel, d'une messe en grande pompe, ce concile gastronomique, pontife* переносять кулінарні відчуття до сфери католицької релігії. Таким чином, автор проводить історичну паралель між давньоримським жерцем (понтифіком), Папою Римським, і головним дегустатором, підкреслюючи принципову роль кожного з них у різних сферах. Взагалі, поважне, шанобливе ставлення до їжі передається в метафорі: *....des temples à la gloire de la déesse Bouffe* «...храми на пошану богині Їжі...».

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, концепт GOURMANDISE відображує родо-видові, синонімічні відносини лексем. Слова також виступають як ласощі і можуть приносити навіть більше

задоволення, ніж їжа. Для цього письменниця використовує їх образну, метафоричну функцію. Широко вживаючи при втіленні гастрономічних фантазій дегустатора назви страв національних кухонь, Мюріель Барбері подорожує у спогадах країнами, де кулінарний критик бував протягом свого життя. Через смакові відчуття розкриваються багатий світ персонажу, сторінки його біографії, його стосунки з близькими і друзями, колегами і учнями. Культурно-національні риси концепту GOURMANDISE передають гастрономічні назви *sorbet à l'orange*, *sardine bretonne*, *sauce*, *ragout*, *madeleines*, *confits*, *crêpes*, etc. Їм протиставляються інтернаціональні особливості, представлені, перш за все, у номінаціях кулінарних шедеврів різних країн світу: *le riz thaïlandais* тайський рис, іспанські *la salade mechoüia* салат Мішуа та *la paellas* паелля, *les sashimis*, *les sushi* японські сашімі й сусі, *la kesra marocaine* марокканська перепічка, *les loukoumades* грецькі лукумади тощо. Метафорично вживана гастрономічна термінологія використовується в таких сферах життя, як виховання, спілкування тощо.

Цей концепт перспективний для вивчення не тільки в межах цього роману і цього автора. Цікавим уявляється дослідження зв'язків концепту GOURMANDISE з іншими концептами, такими, як SOUVENIRS, PARENTÉ. (спогади, родинні зв'язки), а також вивчення аналізованого концепту на більш широкому колі текстів, оскільки для французької нації з її багатою національною кухнею цей концепт слід віднести до ключових.

ЛІТЕРАТУРА

1. Иеронова И.Ю., Трофимова О.А. Текстовый концепт «общество потребления» в романе Фредерика Бегбедера 99 франков/ И.Ю. Иеронова, О.А. Трофимова // Вестник Балтийского федерального ун-та им.И.Канта. – 2012. – Вып.2. – С. 38–43.
2. Кагановська О.М. Текстові концепти художньої прози: когнітивна та комунікативна динаміка (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя) : автореф. ... дис.на здобуття наук.ступеня. д-ра філол. Наук : спец. 10.02.05 «Романські мови»/ О.М. Кагановська. – К., 2003. – 33с.
3. Краткий словарь когнитивных терминов /под общей редакцией Е.С. Кубряковой / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина. – М. : Филол. ф-т МГУ. – 1996. – 245с.
4. Barbery M. Une gourmandise/ M. Barbery. – P. : Gallimard, 2000. – 145 p.

Статтю рекомендовано до друку
кандидатом педагогічних наук, доцентом кафедри
іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
Швець Т.А.
Стаття надійшла до редакції 17 лютого 2017 року

Олександра Пальчевська
(м. Львів, Україна)

ПРОБЛЕМИ ЛЕКСИКОГРАФІЧНОГО ОПИСУ ТА ПЕРЕКЛАДУ НОМІНАЦІЙ «НАРОДНОЇ МОВИ»

У статті йдеться про особливості укладання етнолінгвістичного словника близько неспоріднених мов. Підкреслюється особливе значення такого словника у контексті перекладацьких студій. Словник є одночасно складним та надзвичайно важливим проектом. Складність опису лексики зумовлено відмінностями як у структурі та системах мов, так і різним світосприйняттям та національним культурним укладом. Особливо проблемним видається опис лексем «народної мови», до яких відносимо діалектизми, регіоналізми, просторіччя та народно-фольклорні номінації.

Ключові слова: етнолінгвістика, народна мова, словник, лексема, лакуна.

В статье говорится об особенностях создания этнолингвистического словаря близко неродственных языков. Подчеркивается особое значение такого словаря в контексте переводческих студий. Словарь является одновременно сложным и чрезвычайно важным проектом. Сложность описания лексики обусловлена различиями как структуре и системах языков так и различным мировоззрением, национальным культурным устройством. Особенно проблемным представляется описание лексем «народного языка», в которых относим диалектизмы, регионализм, просторечья и народно-фольклорные номинации.

Ключевые слова: этнолингвистика, народный язык, словарь, лексема, лакуна.

The article deals with the peculiarities of the unrelated languages ethno-linguistic dictionary compiling. The special importance of the vocabulary in the context of translation studies is emphasized. The formation of such dictionary is both complex and crucial project. The complexity of the vocabulary describing arises due to the differences in the language structures and systems as well as to the different worldview and national cultural way of life. Particularly problematic is the description of the vernacular nominations, which include dialects, regionalisms and folklore units.

Key words: ethnolinguistics, the vernacular language, dictionary, lexeme, lacuna.

Мова як суспільне явище невіддільна від життя народу. У ній засвідчуються історичні факти, етапи суспільного розвитку певної нації, реалізуються системні і несистемні вияви культури, особливості розвитку

певного національного менталітету і т.п. Мову можна впевнено вважати дзеркалом, у якому відбиваються усі процеси життєдіяльності людини.

Коли ми говоримо про контакти різних етнічних груп, чи то на певній території чи то у різних просторових площинах, ми не можемо заперечувати факту впливу одного культурного середовища на інше, виявом чого у першу чергу стає мова. Такі процеси відбувалися постійно в процесі становлення певної нації. Відповідно кожна національна мова вплітає у себе іншомовні субстрати, а національні культурні константи змінюються під впливом сторонніх реалій. Найпомітніші такі процеси у літературному, нормативному слововживанні. Коли ж ми звертаємось до, так званої «народної мови», тобто регіоналізмів, діалектизмів, просторіччя і т.п., поповнення та зміна словникового складу яких є менш помітними завдяки культурно-ареальній замкнутості та маргінальності останніх, виникає потреба у детальному мовно-історичному аналізі номінацій та зверненні до глибинних етнокультурних стратумів, аналізі етнос відомості, що й зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Метою розвідки є намагання проаналізувати лексикографічну базу етнолінгвістичних досліджень в Україні та закордоном, означити необхідність створення порівняльного етнолінгвістичного словника. **Завдання** статті – спроба продемонструвати складнощі перекладу номінацій «народної мови», які є переважно лакунарними.

Процеси становлення літературної мови зафіксовано у нормативних словниках, народні ж лексеми переважно представляються у діалектних, регіональних словниках. Такі джерела є відносно малочисленими та охоплюють лінгвістичні розвідки на порівняно невеликих територіях у певний історичний період.

Етнолінгвістика, як наука, є розділом мовознавства чи – ширше – напрямом у мовознавстві який орієнтує дослідження на розгляд співвідношення та зв'язку мови та духовної культури, мови та національного менталітету, мови та народної творчості, їх взаємозалежності та різних типів їх кореспонденції [7].

Етнолінгвістичні словники, у такому випадку, фіксують концептуальні мовно-культурні співвідношення у рамках певної мовної сім'ї. Найбільш представницькими зразками словників такого типу у слов'янському мовознавстві вважаються лексикографічні розвідки російської та польської етнолінгвістичних шкіл під загальною редакцією С. М. та М. І. Толстих та Є. Бартмінського. Багатотомне видання «Славянские древности» видане авторським колективом відділу етнолінгвістики та фольклору Інституту слов'янознавства РАН налічує 5 томів присвячене систематизації розвідок у царинах фольклору, міфології етнографії народного мистецтва, традицій у межах слов'янських мов. У словнику представлено об'ємний матеріал, який безсумнівно сприяє декодуванню прихованих культурномаркованих смислів. Спеціальні статті присвячені народним уявленням про організацію світу, природу, святих покровителів, чаклунів, нечисту силу, різних духів,

народному календарі, обрядам, звичаям, святам і сімейному укладу слов'ян [6].

Завданням словника, який видається у рамках Люблінської етнолінгвістичної школи Єжи Бартмінського є глибинна реконструкція національних польських культурних смислів, символічної мови культури. У структурі словника планується видання 7 томів. В даний час йде робота над наступними томами словника: I. «Космос» II. «Рослини», III. «Тварини», IV. «Людина», V. «Суспільство», VI. «Релігія, демонологія», VII. «Час, простір, заходи, колір». Наразі побачили світ перші 2 томи [11].

Лексикографічна база етнолінгвістики в Україні представлена досить обмежено. Укладено ряд профільних словників традиційної народної культури українців (О. Пошивайло), словник народного одягу (автор К. Матейко), словник деревообробки (Є. Шевченко), словник тканини і ткацтва (Є. Шевченко), словник народного поліського календаря (С. Толстая), етнолінгвістичний словник Гуцульська міфологія (Н. Хобзей). Як слушно зазначає П. Гриценко: «За своїми засадами, прийомами опрацювання матеріалу, ці словники різняться між собою, хоча не можна не помітити спільної для них риси – реалізації в цих словниках прагнення їх авторів до повноти фіксації матеріалу, до збереження важливої для історії української і слов'янської культури вихідної мовної та етнографічної інформації» [2].

До словників, які містять часткову етнолінгвістичну інформацію можна віднести Словник Американської регіональної англійської *Dictionary of American Regional English (DARE)*. Праця є багатотомним довідником, який, документує слова, фрази та варіанти вимови Сполучених Штатів, що розрізняються за територіальним принципом, характеризує діалектні відмінності регіонів США [9].

У словнику міститься інформація, яка переважно ґрунтується на інтерв'ю, проведених у всіх 50 штатах в період з 1965 року по 1970 рік, а також на великій колекції письмових матеріалів (щоденників, листів, романів, історій, біографій, газет, урядових документів і т.д.), які охоплюють історію США починаючи від колоніального періоду по теперішній час. Словникові статті включають регіональні варіанти вимови, варіантні форми, фрагментарно етимологію, а також регіональний та соціальний розподіл слів і фраз. Етнолінгвістична та лінгвокультурологічна інформація представлена спорадично.

До фундаментальних етнолінгвістичних праць можна віднести Словник англійських діалектів *English Dialect Dictionary*. Словник, укладений Джозефом Райтом, вважається найавторитетнішим з діалектних словників кінця XIX-го століття, та є видатним доробком історичного мовознавства. Опублікована в шести томах, у період з 1898 по 1905 роки, ця праця містить 5000 сторінок та декларується не тільки кращим словником діалектів XIX -го століття, але й суттєвим внеском у сферу історичної географії діалектів, дослідження ідіом та розмовних особливостей пізнього новоанглійського періоду (Late Modern English) [12].

Особливостями словника є: історичний діапазон, що охоплює 200 років, починаючи з 1700, тобто початок того, що ми тепер називаємо Late Modern English; точний та науковий метод лінгвістичного опису, від фонетики до цитування ілюстративного матеріалу; словник укладено у відповідності до політики англійського діалектного товариства English Dialect Society, з докладною культурною та історичною довідкою, яка містить інформацію про забобони, релігійні практики, звичаї та традиції у контексті смерті, чаклунства, суспільно-побутових реалій та ін.

До словникової статті включено 5 основних та 3 додаткових компоненти: реєстрове слово, позначка частини мови, наприклад *v.* – дієслово, використання поміток, наприклад – *obs. (obsolete)* застаріле, вказівку на регіон діалекту, фонетичну транскрипцію, значення номінацій, цитати з їх джерелами, коментарі або перехресні посилання.

З огляду на концептуальні проблеми, що виникають у процесі діалогу культур, виникає потреба в укладанні порівняльного етнолінгвістичного словника. На сьогодні не існує порівняльних етнолінгвістичних словників, у яких словникова стаття вміщуватиме не лише слов'янський, а й германський матеріал. Такий словник дасть змогу розкрити та реалізувати прихований потенціал семантичного наповнення ключових культурних концептів та реалій у міжмовному контексті, реконструювати глибинні приховані смисли у синхронному та діахронічному виявах. Такі паралелі дозволять концептуалізувати народну картину індоєвропейського світу, виокремити спільні та відмінні риси, прослідкувати еволюцію образів притаманних тій чи іншій лінгвокультурі. У структурі статей етнолінгвістичних словників пострадянського світу та Європи превалює етнографічний та фольклорний матеріал. Тому постає необхідність створення ресурсу, який спиратиметься саме на мовний сегмент, а етнографічна та фольклорна база виступлять як вторинні, залучатимуться для реконструкції образів, аналізу мотиваційних та словотворчих моделей номінативних одиниць.

Пропонований словник укладається за ідеографічним принципом. Працюючи над словником ми у першу чергу відштовхуємось від слова у його етнолінгвістичному вимірі.

Зафіксований матеріал поділено на тематико-семантичні сфери, кожна з яких реалізується в окремому виданні [4].

Матеріал до словника добирається із англословних та україномовних лексикографічних, етнографічних та фольклорних пам'яток XIX та початку XX століття. Серед українських джерел можна зазначити словники Б. Грінченка, М. Номиса, Галицько-руські приповідки І. Франка, маленькі регіональні словники. Багато цікавого ілюстративного матеріалу дібрано із журналів, які видавались на межі сторіч: «Киевская старина», «Зірка», «Записки НТШ» та ін. Суттєвим виявився доробок етнографів та фольклористів XIX (П. Чубинського, М. Драгоманова, В. Мілорадовича т. ін). В контексті етнографічної бази Британських островів серед інших варто згадати праці: Elizabeth Mary Wright «Rustic Speech and Folk-lore», Hilderic Friend «A Glossary of Devonshire Plant Names», Napier James «Folk

Lore, Superstitious, Beliefs in the West of Scotland within This Century», T. F. Thiselton Dyer, M. A. Oxon «English folk-lore».

У словнику побудованому за ідеографічним принципом фіксуються номінації згідно поданих вище семантичних сфер. У контексті представлення народної лексики на різномовному тлі існує ряд труднощів. Наприклад, у кожній окремій мові можуть бути представлені однакові концептуальні поняття, що може схилити користувача словника до підміни автентичних лінгвокультурам схожим майже ідентичним, але, таким, який не реалізує оригінального культурного навантаження. У минулому, з огляду на відсутність порівняльних етнолінгвістичних словників різноструктурних мов, це могло призвести до спотворення змісту перекладів. Спробуємо продемонструвати останнє явище на прикладі перекладів українських народних казок на англійську мову виданих на межі XIX та XX ст. [8].

Якщо брати до уваги, наприклад, системи демонімів то буде помітно переважну асиметрію образів, яка виникає через різницю у світосприйнятті, еволюції міфосистем тощо. У деяких таких образах спостерігається часткове співпадання внутрішньої форми. Візьмімо до прикладу український міфологічний персонаж *мавка*. У перекладах українських казок на англійську мову фігурує еквівалент лексеми *water-nixe*: “*А за найминок у Оха мавки – такі зелені, як рута!*”. “*And Oh had water-nixies for serving-maids, and they were all as green as rue.*”

У словнику «Української міфології» В. Войтовича підкреслено, що мавки не живуть у воді: «*Мавки — це душі померлих дітей, але на відміну від русалок, які живуть у воді, живуть на деревах у лісах, полях і в траві. Люблять жити і у гірських печерах. Там їхні світлиці вистелені та обвішані барвистими килимами. Навесні, як тільки починають розтавати сніги, мавки вечорами засаджують прогалини квітами, а коли все зазеленіє і розцвіте на докільлі, бігають по травах, рвуть квіти, гойдаються на гілках дерев, мов у колисці, викачуються в житах, сплітають вінки і танцюють. Там, де вони танцюють, трава росте краще і густіше. Мавки – то вродливі молоді дівчата, високого зросту, лице миловидне і кругле, а коси довгі, спускаються на плечі і завжди затикані квітами. Одяг тонкий та прозорий, спереду виглядають як дівчата, а насправді не має в них ні тіла, ні душі. Через те немає в них і тіні, а коли бігають по траві, то вона під їхніми ногами не хитається*» [1].

На нашу думку найближчим до української *мавки* міфологічним образом Британських островів була б лісова німфа *wood nymph*. Розглянемо образність та походження слова *Nixe* в англійській мові: *Neck*, *Nicor*, чи *Nixie* чи *Nokken* (німецьке: *Nixe*; норвезьке: *nøkk*; шведське: *näck*; фінське: *näkki*) є у германській міфології та фольклорі духами води, що можуть змінювати свою зовнішню форму та, такі які зазвичай з'являються у вигляді інших істот. Лексема *Nixe* походить від старовірхньонімецького слова *nihhus* зі значенням крокодил; у санскриті номінація пов'язується із *nijanas* «мити себе». Чоловічий міфологічний образ *Nix* (*Nicker*), зазвичай, був анімальним водяним монстром, що вважався злим та небезпечним. У Швеції схожа

міфологічна істота називалась *Nask*. Жіночий міфологічний образ *Nixe* це водяний дух із торсом жінки та риб'ячим хвостом [10]. Існують схожі міфоперсонажі у фольклорі багатьох націй, як то Русалка у слов'ян чи Нінгьо у японців. Та зрозуміло, що такі образи не мають майже нічого спільного із українською Мавкою.

Те ж саме стосується вживання та перекладу міфологем *чорт*, *демон*, *диявол*. Лексема *чорт* звично передається на англійську мову як *demon* чи *devil*. *Чорт* (*нечистий, дідько, біс, щезник*) – як і всяка нечиста сила має людську зовнішність, але з рогами. Ці злі тварини водяться по безлюдних, запущених місцях: в очереті, бур'янах, бузині, в болоті й під землею [1].

Хоча в Малоросії ім'я чорта згадують вголос, лише попередньо перепросивши, проте як у друкованих етнографічних матеріалах, так і в устах народу, чорт має дуже багато назв. По-перше, його, між іншим, називають *сатана, біс, той, рябий*. По-друге, він відомий ще як: *сатанайл, сатанюк, ідол, ізвир, фіон, ірод, змій, демон, диявол, дябел, чорт, чортяка, чорний, проклятий, лукавий, нечистий, нечиста сила, несвідомий дух, куций* [3].

Але, на нашу думку, найсуттєвішу проблему опису становить так звана лакуарна лексика, пошук еквівалента до якої ґрунтується на глибинній реконструкції культурного образу. До культурологічних лакун відносять етнографічні (відсутність реалій), асоціативні (наприклад, відсутність асоціацій на якусь власну назву); інтеркультурні лакуни (наприклад, неспівпадіння символіки кольорів); діяльнісно-комунікативні (відображають специфіку різних типів діяльності, характерних для того чи іншого етносу, наприклад загадки, жести); лакуни культурного простору (ландшафту); емотивні (у тексті перекладу з'являються знаки оклику, три крапки тощо, для вираження емоцій хоча вони відсутні у мові оригіналу).

Українська лексема *Див* передається на англійську способом описового перекладу *Evil Powers: In the olden times all manner of Evil Powers walked abroad*. У перекладі присутній коментар: *Div. This ancient, untranslatable word (comp. Latin Deus) is probably of Lithuanian origin, and means any malefic power*. В українській міфології зазначено: *Див – божество страху й смерті. Зображалося у вигляді великої хижої птиці з потворним жіночим обличчям. Згідно з легендою, Див завше «сидить на сухому дереві і свище по-змійному, кричить по-звірячому, з ніздрів іскри сиплються, з вух дим валить». Віщує смерть, надто перед січею, боєм. Див вважався людодом. Згадується в «Слові о полку Ігоревім» («встрепенулся Дивъ, кликнеть на вершине древа» та ін.). Існувало повір'я про «Дивову планиду» поблизу Дунаю, де в печері проживало буцімто сімдесят Дивів. В пізніші часи (X–XIII ст.) Див ототожнювався з образом Солов'я-Розбійника, що звив гніздо на дев'яти дубах і не дає нікому пройти чи проїхати до Києва. З XVI ст. образ Дива входить до української народної творчості як елемент орнаменту та в примовках («Щоб на тебе Див прийшов» та ін.) [5].*

Отже, можна зробити висновок, що укладання етнолінгвістичного словника різноструктурних мов є **перспективним** та має велике значення для розвитку не тільки лінгвокультурології та етнолінгвістики а й для перекладацьких студій. Такий словник є одночасно складним та надзвичайно важливим проектом. Складність опису лексики зумовлено відмінностями як

структурі та системах мов так і різним світосприйняттям та національним культурним укладом. Особливо проблемним видається опис лексем «народної мови», до яких відносимо діалектизми, регіоналізми, просторіччя та народно-фольклорні номінації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Войтович В.М. Міфи та легенди давньої України / Валерій Миколайович Войтович –Тернопіль : Навчальна книга –Богдан, 2005. – 392 с.
2. Гриценко П.Ю. До проблеми лінгвістичного опису українського демонімікону / П.Ю.Гриценко // Хобзей Н. Гуцульська міфологія. Етнолінгвістичний словник. – Л. : Національна академія наук України. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. 2002. – 216 с.
3. Милорадович В.П. Українська відьма: нариси з української демонології / Упоряд., пер., передм. О. М. Таланчук; [Приміт. В.П. Милорадовича та О.М. Таланчук] / В.П. Милорадович – К. : Веселка, 1993. – 72 с.
4. Пальчевська О.С. Проект порівняльного етнолінгвістичного словника / О.С. Пальчевська // Проблеми семантики слова, речення та тексту. – 2012. – Вип. 28. – С. 330–337.
5. Плачинда С.П. Словник давньоукраїнської міфології / С.П. Плачинда. – К. : Укр. Письменник, 1993. – 63 с.
6. Славянские древности : Этнолингвистический словарь. [Под ред. Н.И. Толстого]. – М. : Международные отношения, 1995. – 2009.
7. Толстой Н.И. Этнолингвистика в кругу гуманитарных дисциплин / Н.И. Толстой // Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. – М. ; 1995. – С. 27–40.
8. Bain R.N. Cossack fairy tales and folk tales / R.N. Bain. – Millwood, N.Y. : Kraus Reprint Co, 1902. – 310 p.
9. Dictionary of American Regional English (DARE). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.daredictionary.com/>.
10. Etymological Dictionary of the English Language/ – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://etymonline.com/>.
11. Słownik ludowych stereotypów językowych / [Red. Jerzy Bartmiński. – Zeszyt próbny]. – Wrocław : WUW, 1980.
12. Wright Joseph The English Dialect Dictionary / Wright Joseph // Volume I – VI. – London: Published by Henry Frowde, Amen Corner, E.G. Publisher to the English Dialect Society Oxford: New York: G. P. Putnam's Sons, 1898 – 1905.

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом філологічних наук, доцентом кафедри
іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
Скляренко О.Б.*

Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2017 року

Сергей Потапенко
(г. Нежин, Украина)

ЛИНГВОРИТОРИЧЕСКИЕ СТРАТЕГИИ: ДИСКУРСИВНАЯ И ЖАНРОВАЯ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ

С учетом античных способов воздействия в статье предложено дифференцировать три лингвориторические стратегии: репрезентационную, связанную с этосом, направленным на создание доверия; апеллятивную, подчиненную пафосу, воздействующему на эмоции, оценки и потребности аудитории; аргументативную, влияющую на разум через логос. Реализация этих стратегий продемонстрирована на материале англоязычного медийного дискурса в целом и его двух жанров: рождественского обращения британской королевы (2016 год) и его освещения в новостях.

Ключевые слова: лингвориторическая стратегия, дискурс, жанр, этос, логос, пафос.

З урахуванням античних способів впливу у статті запропоновано диференціювати три лінгвориторичні стратегії: репрезентаційну, пов'язану з етосом, спрямованим на формування довіри; апелятивну, підпорядковану пафосу як впливу на емоції, оцінки й потреби аудиторії; аргументитивну, звернену до розуму через логос. Реалізація цих стратегій продемонстрована на матеріалі англomовного медійного дискурсу в цілому і його двох жанрів: різдвяного звернення британської королеви (2016 рік) і його новинного висвітлення.

Ключові слова: лінгвориторична стратегія, дискурс, жанр, етос, логос, пафос.

Drawing on the ancient modes of influence the paper distinguishes three rhetorical strategies: representational related to ethos aimed at creating a credibility effect; appealing, subordinated to pathos evoking audience's emotions, assessments and needs; argumentative influencing the mind via logos. The implementation of the strategies is exemplified by their application to the description of English media discourse in general and its two genres: the British Queen's 2016 Christmas address and its news representation.

Key words: rhetorical strategy, discourse, genre, ethos, logos, pathos.

Одним из наиболее распространенных средств организации дискурса в современной лингвистике считается стратегия как план деятельности, направленный на реализацию интенции говорящего [22, с. 40]. Сложность использования стратегий в языкознании обусловлена экстралингвистическими принципами их выделения. И если стратегию как план каким-то образом можно соотнести с композицией текста как последовательностью изложения

материала, то понятие интенции не стало более языковедческим, несмотря на довольно длительную историю его применения в теории речевых актов [13, с. 80]. В результате имеем перечень различных видов стратегий (коммуникативные, дискурсивные, риторические) и еще более длинный список стратегий, структурирующих отдельные тексты, выделенных неизвестно по каким критериям, например, хронологической экспансии, реконтекстуализации, рефокализации и т.д [8, с. 12].

Поэтому **цель** данной статьи состоит в формулировании принципов дифференциации стратегий, применяемых в дискурсивных исследованиях, с привлечением риторического инструментария. Указанная цель предполагает решение следующих **задач**: рассмотреть существующие определения стратегий; установить принципы их выделения; сопоставить стратегии, задействованные в текстах отдельных медийных жанров.

В современной дискурсологии дифференциация стратегий проявляет связь с различными аспектами взаимодействия общающихся. Коммуникативные стратегии ориентированы на интенцию автора, о чем свидетельствует их определение как концептуального мировоззренческого намерения и его действенного осуществления касательно производства коммуникативного процесса [10, с. 268]. Дискурсивные стратегии в большей мере учитывают цели адресанта, на что указывает их связь с авторским видением путей оптимального достижения цели и способов ее воплощения конкретными языковыми средствами [12, с. 101]. Риторические стратегии объединяют интенцию и цели автора, ибо определяются как планы эффективного влияния на адресата, в рамках которого используются приемы ораторского искусства и риторические техники [6, с. 106–107].

Представляется, что приведенная выше типология стратегий отражает этапы углубления дискурсологии в понимание процессов коммуникации, т.е. трактовка определяется этапом ее отпочкования от языкознания. На начальном – собственно лингвистическом – этапе дискурс рассматривался как текстовая надстройка над синтаксическим уровнем языка [17, с. 1], что проявлялось в исследовании различий между устной и письменной речью с выделением разновидностей дискурса, соотносимых с функциональными стилями: художественного (ср. художественный стиль), публицистического (ср. публицистический стиль), научного (ср. научно-профессиональный стиль) и т.д. [3, с. 137] Второй – коммуникативный – этап понимания дискурса как языка в действии / употреблении [15, с. 1] позволил объяснить использование вербальных знаков в различных ситуациях общения, что проявилось в структурировании разных коммуникативных ситуаций.

Современное – деятельностное – понимание дискурса как практики [7, с. 229] подчиняет язык экстралингвистической активности человека, т.е. исходит из постулата, что не язык определяет деятельность, как это может казаться сторонникам внутрисистемного подхода, а различные виды активности обуславливают функционирование и формирование языка. Для представителей этого направления очевидно, что рекламодатели, например, тратят свои капиталы на создание оригинальных текстов не для того, чтобы

поупражняються в употреблении языка или порадовать лингвистов новыми языковыми изысками, а для решения конкретной экстралингвистической сверхзадачи: продвижение товара с целью получения сверхприбылей. В этом русле перечень известных видов дискурса, производных от функциональных стилей, пополняется за счет новых разновидностей, включающих различные виды и аспекты деятельности: геронтологический [1, с. 22], экологический [2, с. 37], военный [5, с. 137], профетический [9, с. 278] и др.

В свете вышеизложенного коммуникативные стратегии связываем с этапом развития дискурсологии, изучавшим применение языка в конкретных ситуациях интеракции; дискурсивные стратегии отражают подчинение коммуникации практической деятельности человека, определяя организацию отдельного вида дискурса. На этом фоне риторические стратегии объясняют поведение автора в конкретных деятельностных ситуациях с использованием риторического инструментария, включающего способы воздействия и каноны текстопостроения.

Риторические способы воздействия – этос, пафос и логос [18, с. 47] – предполагают выделение таких стратегий: этос, направленный на создание доверия, воплощается в стратегии (само)репрезентации; пафос, предназначенный для эмоционального воздействия реализуется апеллирующими стратегиями, направленными на чувства, оценки и потребности адресата; логос, обращенный к разуму, подчиняет аргументативные стратегии.

Последовательность реализации указанных стратегий определяется риторическими канонами, включающими инвенцию (подбор аргументов), диспозицию (линеаризация содержания), элокуцию (вербализация отобранного и структурированного материала) [18, с. 43], а также перформацию (связь с конкретным видом дискурса).

Инвенция предполагает отбор содержания, представленного в виде пропозиций, состоящих из предиката и аргументов [11, с. 403], т.е. стратегии в первую очередь реализуются предикативными единицами. Диспозиция подчиняет аранжировку пропозиций, выраженных предикатами, в структуре отдельного текста, а элокуция определяет выбор номинативных единиц, обозначающих аргументы, проявляя связь с тактиками как приемами реализации замысла [6, с. 111].

Риторические стратегии приобретают разный статус: коммуникативный при употреблении клишированных высказываний, например, приветствий, извинений, просьб; дискурсивный, при организации какой-либо разновидности деятельности; дискурсивно-текстовой, при структурировании произведений конкретных жанров; когнитивно-дискурсивный при привлечении ментальных процессов.

Рассмотрим способы воплощения репрезентационных, апеллирующих и аргументативных стратегий, связанных с этосом, пафосом и логосом, на материале англоязычного медийного дискурса.

Репрезентационные стратегии определяют организацию этой разновидности дискурса в целом относительно пространственных координат,

восходящих к античности: ВЕРХ – НИЗ, ЛЕВО – ПРАВО, ПЕРЕДНИЙ – ЗАДНИЙ, ЦЕНТР – ПЕРИФЕРИЯ. Судя по строению греческих амфитеатров эти координаты определяли взаимодействие ратора с аудиторией: он располагался ПЕРЕД собравшимися, в ЦЕНТРЕ их внимания и ВНИЗУ.

Расширение границ ситуации взаимодействия за счет каналов коммуникации, отличных от визуального, и формирование медийного дискурса привело к гипертекстовой, т.е. нелинейной, репрезентативной стратегии, основанной на тех же визуально-телесных координатах. Структура гипертекста определяется движением взгляда пользователя вдоль интернет-страницы с остановками на гиперссылках, нажатие на которые приводит пользователя на другую веб-страницу либо в том же окне, либо в новом. Репрезентационная гипертекстовая стратегия организации медиа-дискурса опирается на базовые координаты, обеспечивающие ориентацию человека в окружающей среде, применение которых видоизменяется в зависимости от используемого канала связи. В печатном медиа-дискурсе гипертекст опирается на ориентиры ЛЕВО – ПРАВО, определяющие последовательность восприятия газетного или журнального текста. Затем активируются координаты СПЕРЕДИ – СЗАДИ (первая и последняя страницы изданий, особенно газет), ВЕРХ – НИЗ (название издания), ЦЕНТР – ПЕРИФЕРИЯ (расположение изображения посередине первой страницы, прежде всего широкоформатных газет), а также СНАРУЖИ – ВНУТРИ, противопоставляющие первую и внутренние страницы.

В интернетном гипертексте соотношение этих координат несколько иное в результате изменения канала передачи информации: ориентир СПЕРЕДИ имплицитен, ибо мы всегда сидим лицом к монитору, а параметр СЗАДИ теряет свою актуальность, так как обратная сторона компьютера исключена из процесса формирования дискурса. Наиболее важной становится координата ВЕРХ – НИЗ, ибо открывая интернет-страницу, мы не знаем, как долго она будет тянуться вниз, а поэтому ориентиры ЦЕНТР – ПЕРИФЕРИЯ, актуальные для античности и широкоформатных газет, теряют свою актуальность. Вторым по степени важности в медиа-дискурсе становится параметр ЛЕВО – ПРАВО: наиболее актуальная информация размещена СЛЕВА, откуда начинает двигаться взгляд адресата. Еще большую важность по сравнению с печатными изданиями приобретает параметр СНАРУЖИ – ВНУТРИ, ибо для доступа к полным текстам необходимо активировать гиперссылку.

Рассмотренная репрезентационная стратегия гипертекстовой организация медиа-дискурса, в основном, опирается на визуальный канал, используемый при повседневном взаимодействии человека с окружающей действительностью, но модифицируемый под влиянием задействованных каналов.

Организация отдельных медийных текстов в первую очередь опирается на апеллирующие стратегии, обращенные к потребностям аудитории: они позволяют ее классифицировать и отобрать соответствующие содержание. Базовые потребности – физиологические, принадлежности, безопасности,

репутации и самоактуализации [19, с. 24] – определяют деятельность автора на этапе инвенции при создании медиатекстов любых жанров, начиная с выступлений, наиболее близких к античным устным обращениям перед воспринимаемой аудиторией, и заканчивая новостями, не имевшими соответствий в древности, если не считать городских глашатаев.

Диспозиционная составляющая риторических стратегий опирается на шесть базовых компонентов, выделенных еще в античности: введение, наррация, противопоставление, доказательство, опровержение, заключение [18, с. 82–83]. Во *введении* говорящий предлагает свой главный аргумент и всю необходимую информацию, т.е. его основная цель состоит в том, чтобы сформулировать предмет или цель речи: убедить, научить, похвалить и т.д. Считается, что введение имеет решающее значение для успеха выступления, ибо в первые несколько секунд аудитория определяет, стоит ли слушать речь. Если ритор не может сразу же завладеть вниманием собравшихся, он теряет их на все оставшееся время [16, с. 58]. Не правда ли: очень похоже на современное понимание функции медийного заголовка? Если он не привлекает внимания аудитории, текст оказывается потерянным для читателя. Еще одним важным предназначением введения считается установление доверия [21, с. 200], связанного с этосом как саморепрезентацией автора. Если говорящий пользуется у аудитории доверием, то его влияние в любом случае будет успешным независимо от степени логичности аргументов. В современном медиадискурсе функции введения вышли за рамки собственно текста, проявляясь в отношении адресата-потребителя к определенному медийному источнику или его представителю. Именно поэтому довольно популярны авторские передачи на радио и телевидении, а также авторские колонки в печатных изданиях. *Наррация* представляет собой изложение фактов и фоновой информации, необходимой для понимания обсуждаемого вопроса, обеспечения достаточного количества данных для осознания аргументов аудиторией. Если ритор пытается убедить слушающих действовать в определенном направлении, сначала необходимо разъяснить, что проблема действительно существует и ее надо решать. Считается, что эта часть речи должна быть ясной, краткой, и правдивой [21, с. 167]. *Противопоставление* (*divisio* или *partitio*) выполняет две функции: определяет спорные вопросы и перечисляет аргументы, которые планируется привлекать по мере их появления. *Доказательство*, или утверждение, рассматривается как основной элемент риторического дискурса: в этой части автор предлагает и обосновывает аргументы и достоверность материала, предложенного в двух предшествующих частях. Главное условие успеха этой части текста – расположение аргументов в порядке нарастания их силы, иначе можно вызвать у аудитории разочарование, хотя иной раз трудно дифференцировать аргументы в аспекте их воздействия. Успешное расположение аргументов определяется составом конкретной аудитории, ее доверием, вкусами говорящего. *Опровержение* аргументов оппонента является способом ответа на его нападки. *Заключение* делится на четыре части: расположить

аудиторию к себе, настроив против оппонента; увеличить или уменьшить ведущие факты; возбудить у слушателей требуемые эмоции; освежить их память с помощью повторения [14, с. 246].

Приведенная схема модифицируется в композиции текстов новостей: заголовки и вступительный абзац соотносятся с античным вступлением, блоки главного и предшествующего событий [4, с. 256–259] – с риторической нарративной, а секция комментариев, приводящая мнения разных лиц [4, с. 256–259], соотносится в классической схеме с доказательством.

Элокуционная составляющая риторической стратегии проявляется в отборе необходимых языковых средств и последовательности их размещения в отдельных фрагментах текстов в аспекте аргументативного движения от конкретного к абстрактному или в обратном направлении, что проявляется в связи текстов с логосом или пафосом, представленным потребностями [20, с. 155].

Продемонстрирует реализацию риторических стратегий в медийных текстах двух разных жанров: в рождественском обращении британской королевы Елизаветы 2016 года (<https://www.royal.uk/christmas-broadcast-2016>) и его новостного истолкования в сообщении Би-Би-Си (<http://www.bbc.com/news/uk-38427380>). При одинаковом содержании, что дает основания говорить об идентичной инвенции, указанные тексты отличаются диспозицией и элокуцией.

В аспекте диспозиции, т.е. линеаризации содержания, в отличие от традиционной риторической композиционной схемы, состоящей из введения, нарратива, противопоставления, доказательства, опровержения, заключения, обращение королевы имеет четыре композиционные составляющие: введение; нарратив, повествующий о событиях уходящего года; имплицитное доказательство, объясняющее отбор ключевых событий; заключение, содержащее рождественское поздравление.

В аспекте потребности в принадлежности – наиболее важного объединяющего фактора для медийной аудитории – рассматриваемое рождественское обращение имеет две последовательности развертывания: от локальных аргументов, связанных с повседневной деятельностью аудитории, к универсальным, охватывающим весь мир. В этом русле победы британских олимпийцев и открытие военной базы в Кембридже сменяются обращением к маленькому человеку (фрагмент о невоспетых героях), к защищающей его лучшей части человечества (фрагменты о матери Терезе и благотворительных организациях) с выходом в глобальные сферы (дефиниция вдохновения и обращение к Всевышнему).

На элокутивном уровне рождественский текст структурирован аргументативной стратегией, которая реализуется тремя тактиками: вводной индуктивной, дедуктивной и заключительной индуктивной.

Вводная индуктивная тактика наблюдается при переходе от первого из приведенных ниже абзацев, в котором говорится об олимпийских победах британцев (1), к общему определению вдохновения во втором абзаце (2): (1) *There was a time when British Olympic medal winners became household names*

because there were so few of them. But the 67 medals at this year's Games in Rio and 147 at the Paralympics meant that the GB medallists' reception at Buckingham Palace was a crowded and happy event. (2) Many of this year's winners spoke of being **inspired** by athletes of previous generations. **Inspiration** fed their aspiration; and having discovered abilities they scarcely knew they had, these athletes are now **inspiring** others.

Дедуктивная тактика открывает третий абзац, который начинается с общей идеи вдохновения и сопровождается конкретными примерами-аргументами в трех последующих абзацах, посвященных открытию базы вооруженных сил в Норфолке (*A few months ago, I saw **inspiration** of a different kind when I opened the new Cambridge base of the East Anglian Air Ambulance, where Prince William works as a helicopter pilot. It was not hard to be moved by the dedication of the highly skilled doctors, paramedics and crew, who are called-out on average five times a day*); встрече с простыми людьми (*But to be **inspirational** you don't have to save lives or win medals. I often draw strength from meeting ordinary people doing extraordinary things: volunteers, carers, community organisers and good neighbours; unsung heroes whose quiet dedication makes them special*), и с патронами благотворительности: *They are **an inspiration** to those who know them, and their lives frequently embody a truth expressed by Mother Teresa, from this year Saint Teresa of Calcutta. She once said, «Not all of us can do great things. But we can do small things with great love».*

Заключительная индуктивная тактика структурирует абзац о праздновании юбилея королевы (*To mark my 90th birthday, volunteers and supporters of the six hundred charities of which I have been patron came to a lunch in The Mall. Many of these organisations are modest in size but **inspire** me with the work they do*) с последующей категоризацией события в аспекте вдохновения, которому посвящен отдельный абзац: *When people face a challenge they sometimes talk about taking a deep breath to find courage or strength. In fact, the word «**inspire**» literally means «**to breathe in**». But even with the **inspiration** of others, it's understandable that we sometimes think the world's problems are so big that we can do little to help. On our own, we cannot end wars or wipe out injustice, but the cumulative impact of thousands of **small acts** of goodness can be bigger than we imagine.*

В отличие от рождественского приветствия в заголовок и введение новостного сообщения о нем вынесена информация, касающаяся наиболее широких слоев аудитории, что свидетельствует о доминировании апеллятивной стратегии, обращенной к потребности в принадлежности к массовой аудитории.

Заголовок и вступительный абзац новостного сообщения открываются референцией к маленьким актам добра (*small acts of goodness*), о которых королева говорит в восьмом абзаце. Затем следует упоминание простых людей, делающих необычные дела (*ordinary people doing extraordinary things*), невоспетых героев (*unsung heroes*), об их преданности своему делу (*dedication*), о чем шла речь в четвертом абзаце речи:

Queen's Christmas message: «Small acts of goodness»

(1) Thousands of «**small acts of goodness**» can make a difference, even though the world's problems often seem too big to change, the Queen has said. (2) In her annual Christmas Day address she said she drew strength from «**ordinary people doing extraordinary things**». (3) After paying tribute to the UK's Olympians and Paralympians, she spoke of her admiration for «**unsung heroes**». (4) She spoke about **being inspired by the dedication of volunteers, carers, community workers and good neighbours** (<http://www.bbc.com/news/uk-38427380>).

Примечательно, что информация о британских олимпийцах, открывающая рождественское обращение, размещена лишь в начале третьего абзаца новостного текста: (3) *After paying tribute to the UK's Olympians and Paralympians*). Из проведенного сопоставления очевидно, что композиция выступления характеризуется индивидуально-массовой авторизацией, при которой автор имеет больше свободы в организации текста, а строение новостного сообщения в большей степени зависит от массового характера аудитории и необходимости удерживать ее внимание.

Таким образом, применение риторического инструментария позволило дифференцировать три разновидности риторических стратегий: репрезентационные, связанные с этосом; апеллирующие, подчиненные пафосу; аргументативные, реализующие логос. На материале медиа-дискурса показано, что репрезентационные стратегии определяют организацию дискурса в целом, а разная степень проявления в медиа-выступлениях и текстах новостей апелляции к потребностям и аргументации позволяет дифференцировать аргументативно-апеллирующие и апеллирующе-аргументативные стратегии, различающиеся степенью доминирования логоса и пафоса. Перспектива исследования состоит в анализе медиа-текстов других жанров с целью выявления вариантов риторических стратегий.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аверкина С.Н. Геронтологический дискурс в творчестве Т.Манна / С.Н. Аверкина // Вестник Московского государственного лингвистического университета. – 2012. – № 5 (638): Дискурс как социальная деятельность: приоритеты и перспективы. – Ч. 1. – С. 22–29.
2. Басинская М.В. Применение корпусных данных при анализе метафоры в экологическом дискурсе / М.В. Басинская // Вестник Московского государственного лингвистического университета. – 2012. – № 5 (638): Дискурс как социальная деятельность: приоритеты и перспективы. – Ч. 1. – С. 37–50.
3. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики / Флорій Сергійович Бацевич. – К. : Асадемія, 2004. – 342 с.
4. Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / Тен Адрианус ван Дейк. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
5. Дуброва Ю.Ю. Структурно-содержательная специфика многокомпонентных терминов в военном дискурсе / Ю.Ю. Дуброва //

Вестник Московского государственного лингвистического университета. – 2012. – № 5 (638): Дискурс как социальная деятельность: приоритеты и перспективы. – Ч. 1. – С. 137–144.

6. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / Оксана Сергеевна Иссерс. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 284 с.

7. Иссерс О.С. Дискурсивная практика как наблюдаемая реальность / О.С. Иссерс // Вестник Омского университета. – 2011. – № 4. – С. 227–232.

8. Кузнецова М.О. Вторинна комунікація англомовного художнього тексту (на матеріалі саги Дж. Р. Р. Мартина «A Song of Ice and Fire») : автореф. ... дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук / М.О. Кузнецова. – Запоріжжя, 2014. – 20 с.

9. Левицкий А.Э. типологические характеристики профетического дискурса / А.Э. Левицкий // Вестник Московского государственного лингвистического университета. – 2012. – № 5 (638): Дискурс как социальная деятельность: приоритеты и перспективы. – Ч. 1. – С. 278–287.

10. Олянич А.В. Презентационная теория дискурса / А.В. Олянич. – М.: Гнозис, 2007. – 407 с.

11. Филлмор Ч. Дело о падеже / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1981. – Вып. 10. – С.369-495.

12. Цурикова Л.В. Дискурсивные стратегии как объект когнитивно-прагматического анализа коммуникативной деятельности / Л.В. Цурикова // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2007. – №4. – С. 98–108.

13. Яшенкова О.В. Основы теорії мовної комунікації / О.В. Яшенкова. – К. : Академія, 2010. – 312 с.

14. Aristotle. Art of Rhetoric / Aristotle. – Cambridge, Mass : Harvard University Press, 1926. – 678 p.

15. Brown G. Discourse Analysis / G. Brown, G. Yule. – Cambridge : Cambridge University Press, 1983. – 288 p.

16. Crowley S.F. Ancient Rhetorics for Contemporary Students / S.F. Crowley, D.B. Hawhee – [5th ed.]. – L. : Pearson, 2012. – 416 p.

17. Harris Z. Discourse analysis / Z. Harris // Language. – 1952. – Vol. 28. N. 1. – P. 1-30.

18. Leith S. You Talkin' to me? Rhetoric from Aristotle to Obama / Sam Leith. – L. : Profile Books, 2012. –296 p.

19. Maslow A.H. Motivation and Personality / Abraham H. Maslow. – N.Y. : Harper & Row Publishers, 1970. – 368 p.

20. Potapenko S. Rethinking pathos: Media rhetoric of needs // Deeds and Days. – Kaunas, 2016. – N. 66. – P. 155-166. Accessed at <https://eltalpykla.vdu.lt/handle/1/33191>

21. Quintilian. Institutio Oratorio. The Orator's Education, in XII books / Quintilian. – Cambridge, Mass : Harvard University Press, 2001. – 932 p.

22. Wodak R. The Discourse of Politics in Action / R. Wodak. – L. : Palgrave Macmillan, 2011. – 252 p.

Анатолій Приходько
(г. Запорозжє, Україна)

ТЕКСТОПРАГМАТИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ПАРАТАКСИСА

Досліджується прагмасемантична специфіка складних мовленнєвих актів, зокрема – п'ять іллокутивних моделей паратаксису, що реалізуються в тексті: директив + констатив, директив + комісив, констатив + директив, директив + квеситив, комісив + квеситив, а також описуються та аналізуються їхній перлокутивний і соціодискурсивний потенціал. Доводиться, що ці іллокутивні схеми мають регулятивну основу та є важливим показником можливостей активної участі паратаксису в оформленні певних типізованих смислів у тексті. Регулятивний паратаксис є висловленням, номінативний аспект якого визначається координативними семантико-синтаксичними відношеннями між його частинами, а комунікативний – іллокутивними типами співвідносних з ними простих мовленнєвих актів, між якими встановлюються різного роду субординативні відношення.

Ключові слова: текст, паратаксис, регулятив, складний мовленнєвий акт, іллокуція, перлокуція, координація, субординація

В статье исследуется прагмасемантическая специфика сложных речевых актов в тексте – в частности, пять иллокутивных моделей паратаксиса, реализуемых в тексте: директив + констатив, директив + комиссив, констатив + директив, директив + квеситив, комиссив + квеситив, а также описывается и анализируется их перлокутивный и социодискурсивный потенциал. Доказывается, что эти иллокутивные схемы имеют регулятивную основу и являются важным показателем возможностей активного участия паратаксиса в оформлении определенных типизированных смыслов в тексте. Регулятивный паратаксис является высказыванием, номинативный аспект которого определяется координативными семантико-синтаксическими отношениями между его частями, а коммуникативный – иллокутивными типами соотносимых с ними простых речевых актов, между которыми устанавливаются различного рода субординативные отношения.

Ключевые слова: текст, паратаксис, регулятив, сложный речевой акт, иллокуция, перлокуция, координация, субординация

The article deals with pragmasemantic specificity of complex speech acts in the text. Five illocutionary parataxis models implemented in the text are considered: directive + constative, directive + commissive, constative + directive, directive + quesitive, commissive + quesitive. The article also describes and analyzes their perlocutionary and sociodiscursive potential. It is proved that these models have illocutionary regulative basis and are an important indicator of

parataxis active implementation opportunities in the arrangement of certain typical speech meanings in the text. Regulative parataxis is an utterance. Its nominative aspect is determined by the coordinative semantic and syntactic relationships between the parts. Its communicative aspect is defined by the illocutionary types of correlated simple speech acts with different kinds subordinative relationships.

Key words: *text, parataxis, regulative action, complex speech act, illocution, perlocution, coordination, subordination*

Изучение предложения под углом зрения текстовой прагматики предполагает не только выделение его основных коммуникативных типов, но и анализ взаимосвязи между формально-грамматическим, семантико-синтаксическим и коммуникативно-прагматическим уровнями его репрезентации. Обращение к прагматике имеет определенный смысл в тех случаях, когда традиционная лингвистика не может объяснить языковую сущность ряда грамматически «проблемных» структур и определить их место в существующих таксономиях.

К ряду проблемных относится и объект нашего внимания – такая сложносинтаксическая конструкция, в которой иерархия грамматических отношений не изоморфна иерархии прагматических отношений, а синкретизм речевого значения детерминируется прагмасемантической дискретностью их компонентов. Такого рода противоречие наблюдается, прежде всего, в сфере тех сложносочиненных предложений (ССП), организация которых характеризуется несоответствием между структурой и функцией, – парадоксальной подчиненностью на семантико-синтаксическом уровне законам координации, а на коммуникативно-прагматическом – субординации, что является предметом анализа.

В дальнейшем мы постараемся показать справедливость вывода Ю.А. Левицкого о том, что «порождение речи (текста) представляется в виде развертывания определенной программы действий, направленных на достижение оптимальных результатов» [6, с. 61], который оказывается релевантным и в отношении заявленного объекта. Отсюда и главная цель статьи: изучение типов и видов данных конструкций, а также путей и способов их использования в тексте.

Упакованные в форму асимметрического паратаксиса, они четко придерживаются такого порядка следования своих составляющих (конъюнктов), при котором подчиненная акторечевая функция (РА-функция) находится в постпозиции к подчиняющей. Ср.:

(1) : (1a) *Mach das Fenster zu*, (1b) *sonst holst du (denn du holst) dir eine Erkältung* ≈ *Закрой окно, а то простудишься (потому как простудишься).*

(2) : (2a) *Mach das Fenster nicht auf*, (2b) *oder du kriegst eine Tracht Prügel* ≈ *Не открывай окно, или получишь взбучку.*

(3) : (3a) *Halte das Fenster zu*, (3b) *und die Erkältung ist weg* ≈ *Держи окно закрытым, и простуда куда и денется.*

(4) : (4a) *Mach das Fenster zu*, (4b) *oder willst du lüften?* ≈ *Закрой окно, или ты хочешь проветрить?*

ССП (1-4) представляют собой определенную комбинацию иллокуций – директива и констати́ва (1, 3), директива и промиссива (2), директива и квеситива (4). Подобные комбинации получают разные названия – «речевые блоки» [1], «речевые макроакты» [5] и т.д. В нашей системе мы будем рассматривать их как комплексных речевых акты (КРА) [4, с. 54]. КРА, будучи оформленными одной синтаксической структурой, являют собой бинарную речевую единицу с субординативной прагмасемантической связью между частями. КРА – это определенный набор разных РА-функций, каждая из которых несет свою конкретную телеологическую нагрузку. Примеры (1-4) свидетельствуют о том, что предыдущий РА задает целостное интенциональное обрамление всему КРА, на фоне которого последующий речевой шаг выполняет какую-то вспомогательную РА-функцию. Считается, что при этом обе они находятся между собой в отношениях взаимной поддержки [13, с. 196], а их коммуникативная целостность обуславливается не только семантическими отношениями между конъюнктами, но и прагматическими отношениями между РА-функциями [11, с. 187]. С учетом того, какая иллокуция выполняет подчиняющую, а какая подчиненную РА-функцию, возникают разные комбинации и разные иллокутивные типы КРА.

Планирование, продуцирование и декодирование КРА осуществляется на основе тех же законов, что и простых РА (коммуникативный контекст, структура социороловой зависимости, мотивация и пр.). Однако, соотносясь на синтаксическом уровне с двумя конъюнктами одного и того же ССП, а на семантическом с двумя пропозициями, КРА четко указывает на дискретное использование своих составляющих (побуждение (1a-4a), сообщение (1b, 3b), обещание (2b), запрос (4b) и др.) и на соблюдение каждой РА-функцией четко очерченных рамок своего инвариантного прагматического смысла. В таком случае возникает предположение о несамодостаточности каждой из этих РА-функций, иначе как тогда объяснить факт их соединения в одной и той же номинации? Такое предположение тянет за собой целый ряд смежных вопросов, сводимых в конечном итоге к одному – в чем же состоит специфика употребления того сочинительного предложения, где каждый конъюнкт имеет свою собственную иллокутивную функцию? Для ответа на этот вопрос остановимся на одной довольно продуктивной разновидности КРА – **регулятивном**, т.е. на КРА с подчиняющим директивом.

Использование регулятивов детерминируется, с одной стороны, морально-этическими сдвигами в постконвенциональном обществе, которое находится на пути выработки универалистской этики – «этики, в которой категорический императив уступает место методу моральной аргументации» [3, с. 131], а с другой, – перманентной активностью человека, стимулируемой ее когнитивными представлениями нормативно-оценочного порядка о правильности и неправильности, пользе и вреде, справедливости и несправедливости, добра и зла и т.д. В рамках этого глобального смысла

человеческой деятельности КРА отводится скромная роль вербального средства духовного волеизъявления субъекта речи – влияния одного человека на другого с целью смены «чужими руками» существующего положения дел (= «смена *P* на *не-P*» [2, с. 53]). Эта интенция говорящего определяет одну из его последующих перлокутивных целей: а) превентивную – смена *P* на *не-P* как предотвращение нежелательного хода событий (1), б) прохибитивную – смена *P* на *не-P* как запрет на дальнейшую деятельность (2), в) профитивную – смена *P* на *не-P* для получения выгоды (3), г) аннулятивную – смена *P* на *не-P* как временно упраздненную (4).

Специфика побудительной ситуации состоит в том, что в реализации цели принимают участие два актера – один велит, а другой должен выполнять его волю. Последний выступает при этом в двух ипостасях – как объект влияния и как субъект будущей активности, исполнитель намеченной говорящим программы. Таким образом, возникает ось контрадикторного напряжения между волевыми мотивами говорящего и волевыми мотивами адресата, постоянно колеблющаяся в амплитуде между необходимостью выполнения и возможностью невыполнения. Именно для реализации воли субъекта, для принуждения объекта выполнить ее всеми доступными вербальными средствами и используются регулятивы с их специфическими иллюкутивными и перлокутивными возможностями.

В своих рассуждениях мы будем исходить из того положения, что перлокутивный эффект любого РА характеризуется в эпистемических измерениях и оценивается на основе тех последствий, которые он вызывает. Перлокутивный потенциал регулятивов имеет целый арсенал специфических возможностей и средств влияния – апелляция к сознанию адресата путем привлечения определенного инструментария, поощрения выбором между целесообразным и нецелесообразным, каузирование интереса, мониторинг выполнения и т.д.

Логико-эпистемическая база большинства регулятивов коррелирует с аксиологическим компонентом высказывания. Опираясь на оценки 'плохо' или «хорошо», регулятивы являются нормативно-оценочными утверждениями с телеологическим субстратом. Как известно, норма всегда ассоциируется с идеей целесообразности, базирующейся на феномене рациональности человеческого поведения [10, с. 67]. То или иное действие оценивается обыденным сознанием как целесообразное, если оно соответствует эталону рациональности. И наоборот. В зависимости от схемы рационализации регулятивы помимо общего вывода относительно выполнения побудительного действия («целесообразно» / «нецелесообразно») могут содержать и коннотативные элементы оценки – рационально-утилитарные («полезно» / «неполезно», «выгодно» / «невыгодно») и рационально-деонтические («обязательно» / «необязательно»).

Поскольку воля человека как духовный акт может выбирать между многими мотивами, то, соответственно, и выполнение побуждения может зависеть от многих факторов. Одним из таких факторов использования

сложноструктурированных регулятивов является тот факт, что они порождаются на пересечении двух эпистемических векторов – фактора знаний говорящего (Г) и фактора знаний адресата (А) относительно одного и того же фрагмента жизненного мира. Разноинформированность Г и А касается прежде всего причинно-следственных зависимостей физического мира. Соответственно и механизм реализации эпистемического влияния обеспечивается в регулятивах формально-логическим субстратом – негативно-позитивной дизъюнкцией $|\neg P \supset Q| \vee |P \supset \neg Q|$ (закон контрапозиции). Наивно-языковая картина мира отражает эту логическую импликацию в виде двух когнитивных схем: 1) «Сделаешь Р – не будет Q (хорошо) $\Leftrightarrow$ Не сделаешь Р – будет Q (= плохо)», 2) «Сделаешь Р – будет Q (= хорошо) $\Leftrightarrow$ Не сделаешь Р – не будет Q (= плохо)». Считая в дальнейшем эти когнитивные схемы условно-следственной базой регулятивов («wenn-dann-Basis / если-то-база» [10, с. 78]), заметим, что они отражают «демократию» воли субъекта – предоставление объекту побуждения возможности выбора между выполнением и невыполнением. Однако эта возможность оказывается для регулятивов ограниченной оценкой, навязываемой адресату, и общим выводом о целесообразности выполнения.

Дальнейшие ограничения выбора между выполнением и невыполнением совершается с помощью такого инструмента эпистемического влияния, как обоснование целесообразности, которое может реализовываться, по меньшей мере, двумя способами – путем аргументирования и путем мотивирования. Аргументативная поддержка директива – это попытка убедить адресата в том, что выполнение побуждения входит в круг его интересов. Мотивационная же поддержка базируется на получении вознаграждения. Как аргументирование (1b, 2b), так и мотивирование (3b) директива служат в регулятивах дейксисами следствия (Q) для поставленной цели – того, что является «антиципированным представлением результата нашего действия» [7, с. 506]. Наряду с этим, аргументирование содержит в себе еще и дополнительное указание на то, что может произойти в случае невыполнения, т.е. так называемое «наказание за невыполнение» [8, с. 306]. В частности, (1b) указывает на угрозу со стороны форс-мажорных сил, а (2b) – на угрозу санкциями со стороны говорящего (ср. (5) *Eat your dinner or I'll spank you* [4, с. 31]). Аргументирование, сопровождаясь импульсами равноправности партнеров, подчеркивает право выбора; мотивирование содержит достаточно слабое указание на выбор, а иногда и на индифферентное отношение говорящего к проблеме выполнения побуждения, подчеркивая, что оно является сугубо личным делом адресата.

Фактор «выбор» связан и с другим перлокутивным моментом использования регулятивов – мотивацией, т. е. причиной, внутренним мотивом осуществления действий и поступков, в т.ч. и речевых. Внутренним мотивом применения КРА являются интересы и стимулы говорящего. Интересы говорящего направлены, прежде всего, на объект, от которого зависит реализация цели. Поскольку человеку в целом свойственно скрывать свои интересы, то они, соответственно, могут или экстраполироваться на

объект, от которого зависит их удовлетворение, или маскироваться под видом взаимного интереса (8). В частности, требование закрыть форточку диктуется будто бы и заботой о здоровье, скажем, ребенка (1, 2), а своевременная сдача курсовой работы – заботой об успеваемости студента (7). Но не кроется ли за всем этим элементарное нежелание говорящего заниматься лечением ребенка или нежелание профессора «возиться» со студентом в преддверии отпуска? Так или иначе, любой КРА скрывает в себе интересы и потребности как раз говорящего, которые стимулируются предметом удовлетворения текущих потребностей. Но для усиления влияния важным есть умение выдать свои интересы за чужие. Несмотря на то, что практически за каждым регулятивом кроются интересы говорящего, их перлокутивная сила направлена на стимулирование интересов адресата.

Несмотря на то, что интересы, подобно потребностям и стимулам, могут быть различными (реальными и мнимыми, отдаленными и близкими, сильными и слабыми), их реализация – осознанно или неосознанно – держится говорящим под контролем. Комплексные регулятивы планируются и реализуются в полном соответствии с этим принципом. В зависимости от степени заинтересованности говорящего в выполнении директивного действия, можно различать регулятивы: а) подлежащие контролю (2), б) не подлежащие контролю (3), в) с ослабленным контролем (1), г) с упраздненным контролем (4). Как правило, контроля выполнения не требуют КРА с мотивированно подчиненной РА-функцией, а наиболее вероятно контроль можно ожидать там, где подчиненная РА-функция имеет аргументативный характер. Понимание того, держит собеседник свое побуждение под контролем, приходит к адресату на основании знаний относительно устройства жизненного мира. На этом же основании он принимает и окончательное решение относительно выбора между выполнением и невыполнением побуждения.

Использование ССП в ситуациях побуждения свидетельствует о его потенциально больших возможностях в объединении в своем составе различных РА-функций. И в этом отношении ССП представляет собой коммуникативно не гомогенное, а типологически дискретное явление, которое конституируется по меньшей мере пятью бикомпонентными моделями – директивно-констативной (ДИР + КОНСТ), директивно-комиссивной (ДИР + КОМИС), констативно-директивной (КОНСТ + ДИР), директивно-квеситивной (ДИР + КВЕС) и комиссивно-квеситивной (КОМИС + КВЕС), внутри которых создаются диффузные прагматические смыслы.

Иллокутивная модель ДИР + КОНСТ базируется на алетически-эпистемической презумпции *«Г доводит до ведома А, что А должен совершить не-Р на основании нормы N. При условии невыполнения может произойти Q»*. В зависимости от того, какое содержание вкладывается в Q – отрицательное (опасность) или положительное (польза), – регулятивы могут сигнализировать два разных прагматических смысла – аргументированный совет (АС) или мотивированный призыв (МП).

Основной прагмаустановкой АС-регулятивов является предотвращение опасности, подстерегающей адресата в случае невыполнения побуждения, поэтому они всегда содержат сигнал о целесообразности следования совету как таковому, который отвечает интересам адресата. АС применяется в превентивном или прохибитивном режимах побуждения. Они могут подвергаться различного рода модификациям, на стыке которых возникают такие речевые смыслы, как предупреждение ((1) *Verzichten Sie auf Ihre Zwischenprüfung, und Sie verlieren ein Semester* ≈ *Откажись от зачеты, и ты потеряешь семестр*), напоминание ((7) *Entweder Sie geben Ihre Seminararbeit termingerecht ab, oder ich kann sie nicht mehr annehmen* ≈ *Или Вы сдаете курсовую в срок, или я не смогу ее больше принять*), наставление (3). По своей природе АП открыты к дальнейшим речевым действиям и направлены на достижение консенсуса.

МП-регулятивы содержат указание на выигрыш, и используется в профитивном режиме побуждения – там, где возникает потребность в подталкивании адресата к осуществлению определенных невербальных действий. Можно различать два их вида: призыв, мотивированный следствием ((8) *Abonnieren Sie den SPIEGEL, und Sie erhalten Kultur frei Haus!* /Рекл. проспек./ ≈ *Подписывайтесь на ШПИГЕЛЬ, и Вы получите культуру прямо дома*), и призыв, мотивированный причиной ((9) *Verzeiht das diesen Armen, denn sie können nichts dafür* /L. Feuchtwanger/ ≈ *Простите этим бедным, ибо они ничего не могут сделать*). МП характеризуются высокой эмотивностью, закрытостью для дальнейших речевых действий и стремлением к достижению консенсуса.

Иллокутивная модель ДИР + КОМИС базируется на деонтически-эпистемической презумпции «Г доводит до ведома А, что А должен сделать не-Р на основании нормы N. При условии невыполнения со стороны Г последует санкция Q». Как правило, такие регулятивы выражают аргументированные приказы (АП), в которых пересекаются две интенциональные формулы: «Требую, чтобы», «Обещаю, что». АП выступают в коммуникативной ситуации как превентивные КРА с указанием на угрожающую адресату опасность. Теоретически директив в таких высказываниях является самодостаточным РА, поскольку его главная прагмаустановка понятна и без поддержки подчиненной РА-функции. Комиссив же, осуществляя аргументативную поддержку директива, указывает на то, что источником опасности является сам адресат, что выполнение побуждения обязательно и что в случае отказа Г имеет в запасе какой-то действенный способ наказания. Между директивом и комиссивом устанавливаются такие отношения, при которых реализация одного из них исключает реализацию другого. Такие регулятивы служат для воплощения иллокутивного смысла «ультиматум». Среди АП можно различать: ультимативные угрозы (2), ультимативные предупреждения ((10) *Laß mich, oder ich schlage zu* /S. Lenz/ ≈ *Отстань от меня, или я ударю*), ультимативные предостережения ((11) *Noch ein Wort, und du bist eine Leiche!* /E. Strittmatter/ ≈ *Еще слово, и ты труп*). По своей природе

ультимативы недиалогичны, эмоциональны и агрессивны. Они используются в ситуациях конфликтного общения.

Регулятивы, построенные по **иллокутивной модели КОНСТ + КВЕС**, используются в тех эротетических конситуациях, где возникает потребность в перепроверке, переоценке, эвалюации истины, что требует отсылки к общей эпистемической базе коммуникантов. Ср.: (12) *Du hast geweint, oder täusche ich mich?* /Н. Konsalik/; (13) *Da ist auch ein Campingplatz. Oder suchen Sie ein Hotelzimmer?* /J. Berndorf/; (14) *Eigentlich ist sie noch ein Kind, oder sie ist mit einem Mann zusammengewesen?* /М. Frisch/. Интродуктивная тактика получения «обновленного» знания реализуется здесь на базе неотъемлемой когнитивно-логической составляющей – условно-следственной импликации. На фоне последней констатив вводит тему и маркирует границу между достоверным и недостоверным знанием, а квеситив непосредственно осуществляет запрос на получение актуализированной информации.

Регулятивы, построенные по **иллокутивной модели ДИР + КВЕС**, используются там, где возникает потребность в переориентации коммуникативной цели непосредственно в процессе продуцирования речевого действия. Такое использование возможно при условиях высокой кооперативной готовности говорящего, возникающей не столько в силу подчиненности его социального статуса, сколько в силу индивидуальных черт характера или психологического состояния. Эти обстоятельства не предусматривают влияния на мир знаний адресата и не требуют отсылки к условно-следственной базе высказывания, а также оценки и, соответственно, указания на целесообразность выполнения. Квеситив в таких КРА, сохраняя инвариантный компонент речевого смысла (запрос относительно некоторой существенно важной информации для заполнения «знаниевой» лакуны), трансформируется в импульсивное желание получить знание не относительно состояния дел, а относительно намерений собеседника, что фактически приводит к упразднению первичной прагмаустановки. Переключение внимания может приобретать вид отложенного приказа (4), отложенного предложения ((15) *Bitte, laß uns tanzen. Oder willst du erst mal essen?* /Е. М. Remarque/ ≈ *Пожалуйста, давай потанцуем. Или ты хочешь сначала перекусить?*), просьбы, граничащей с предложением ((16) *Bezahl das Ding an der Kasse, oder schauen wir uns noch mal um?* /I. Noll/ ≈ *Иди оплачивай вещь в кассе, или мы еще немного посмотрим?*). Директивно-квеситивные КРА имеют иницирующий, интерактивный характер, открытый для компромисса.

Регулятивы, построенные по **иллокутивной модели КОМИС + КВЕС**, употребляются при запоздалом обращении внимания говорящего на интересы адресата. Их интенциональная база состоит во взвешивании обещания, что, в свою очередь, требует знаний о мере заинтересованности адресата в получении вознаграждения. Ср.: (17) *Die Eintrittskarten beschaffe ich selbst. Oder hast du keine Lust mehr?* /В. Kellermann/ ≈ *Билеты я куплю сам. Или тебе расхотелось?*; (18) *Ich schenke dir ein Handy. Oder haste schon wieder was eingebrockt?* /S. Schumacher/ ≈ *Я подарю тебе мобильник. Или ты опять*

что-то натворил?). Тем самым обещание обставляется рядом условий, при которых оно может быть выполненным, не выполненным или замененным на другое обещание. Использование двуиллокутивного КРА обуславливается необходимостью мониторинга успешности РА-комиссива, где квеситиву отводится роль «лакмусовой бумажки» такой проверки.

Особый узел проблематики в этом смысле составляют конструкции типа нем. *Komm nach Köln, und du siehst den dreckigsten Fluß Deutschlands* [12, с. 62] ≈ *Приезжай в Кёльн, и ты увидишь самую грязную реку Германии*; русск. *Дайте мне точку опоры, и я переверну весь мир*, англ. *You drink one more can of beer and I'm leaving*, которые считаются переходными случаями между паратаксисом и гипотаксисом [9, с. 1]. Как бы то ни было, но сочинительный ряд обнаруживает в данном случае четкие иерархические отношения на семантико-синтаксическом уровне. Неизоморфность грамматической и прагматической организации паратаксиса свидетельствует о том, что традиционный взгляд на него как на единицу с равноправным, независимым, автономным характером отношений между составляющими, несколько преувеличен. Вне сомнения, значительная часть корпуса немецких ССП, оставаясь по форме координативными конструкциями, являются когнитивно и коммуникативно субординативными.

Таким образом, описанные иллокутивные схемы комплексных речевых актов – это важный показатель возможностей активного участия паратаксиса в оформлении определенных типизированных речевых смыслов в тексте. ССП с общей прагмаустановкой побуждения являются высказываниями, номинативный аспект которых определяется координативными семантико-синтаксическими отношениями между конъюнктами (соединительные, разделительные, противительные и т.д.), а коммуникативный – иллокутивными типами соотносимых с ними простых речевых актов, между которыми устанавливаются субординативные отношения.

Схема взаимодействия отдельных когнитивно-семантических типов ССП с определенными иллокутивными моделями сложных речевых актов в скопусах сообщения, вопроса, побуждения, обещания – важный показатель возможностей активного его участия в процессах текстовой коммуникации. В этом смысле паратаксис является одним из достаточно эффективных средств воссоздания диффузных прагматических значений, ибо способен осуществлять коммуникативные намерения языковой личности путем контаминации различных иллокутивных сил в одной грамматической структуре, что делает возможным выражение довольно гибких, в меру взвешенных, а иногда и неоднозначных интенций.

Использование паратактически оформленных сложных речевых актов-регулятивов в тексте детерминируется творческой активностью языковой личности, которая, в свою очередь, стимулируется ее эпистемическими представлениями о правильности и неправильности, пользе и вреде, добре и зле и т.д. В рамках этого глобального телеологического смысла человеческой деятельности регулятивным высказываниям отводится роль важного

средства вербального волеизъявления homo loquens – побудительно-суггестивного влияния одного человека на другого.

Дальнейшее изучение сложных речевых актов может способствовать нашему приближению к более глубокому пониманию путей и способов оптимизации человеческого общения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аксенова И.Н. Типы связи в констативных блоках высказываний / И.Н. Аксенова // Языковое общение: Единицы и регулятивы. – Калинин : КГУ, 1987. – С. 115–120.
2. Бирюлин Л.Б. Семантика русского императива / Леонид Авраамович Бирюлин. – Helsinki : University Press, 1994. – 229 с.
3. Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія / Анатолій Миколайович Єрмоленко. – К. : Лібра, 1999. – 488 с.
4. Карабан В.И. Сложные речевые акты / Вячеслав Иванович Карабан. – К. : Вища шк., 1989. – 131 с.
5. Кобозева И.М. Сложное предложение как форма сложного речевого акта / И.М. Кобозева, Ким Гон Сук. // Сложное предложение. – М. : РУЦ, 2000. – С. 95–105.
6. Левицкий Ю.А. Лингвистика текста : Учеб. Пособие / Юрий Анатольевич Левицкий. – М. : Высш. шк., 2006. – 207 с.
7. Философский энциклопедический словарь / Сост. Е.Ф. Губский и др. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 576 с.
8. Хилпинен Р. Семантика императивов и деонтическая логика / Р. Хилпинен // НЗЛ. Вып. 18. – М. : Прогресс, 1986. – С. 300–317.
9. Culicover P.W. Semantic subordination despite syntactic coordination / P.W. Culicover, R. Jackendoff // Linguistics, 2000. – Vol. 28, Is. 2. – P. 1–16.
10. Habermas J. Handlungen, Sprechakten, sprachlich vermittelte Interaktionen und Lebenswelt / J. Habermas // Philosophische Aufsätze. – Frankfurt/M. : Suhrkamp, 1988. – S. 63–104.
11. Hendricks H. Space, language, and cognition: New advances in acquisition research / H. Hendricks, M. Hickmann, K. Lindner // Cognitive Linguistics 21–1. — Fankfurt /Main : Walter de Gruyter, 2010. – P. 181–188.
12. Meibauer J. Pragmatik: eine Eiführung / J. Meibauer. – Tübingen : Stauffenburg, 2001. – 208 S.
13. Peyer A. Satzverknüpfung – syntaktische und textpragmatische Aspekte. – Tübingen / A. Peyer : Niemeyer, 1997. – 315 S.
14. Weinrich H. Textgrammatik der deutschen Sprache / H. Weinrich. – Mannheim: Dudenverlag, 1993. – 1111 S.

Стаття надійшла до редакції 29 січня 2017 року

Наталя Романова
(м. Херсон, Україна)

ЕМОТИВНА ЛЕКСИКА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО НІМЕЦЬКОГО ПОЕТИЧНОГО МОВЛЕННЯ

У статті проаналізовано частотність уживання емотивної лексики в сучасному німецькому поетичному мовленні, розглянуто графемні засоби її реалізації, з'ясовано структурні й семантичні особливості досліджуваних одиниць. Окрему увагу приділено фоностилістиці й тематичним полям, на яких вибудовуються душевні переживання ліричного героя, його емоційне ставлення до навколишнього світу.

Запропоновано комплексну класифікацію емотивної лексики, виявлено прямокореляційний зв'язок між полісемією емотива і його функціонуванням у поетичному мовленні та залежність частоти поширеності певної лексеми від мовної картини світу автора.

Ключові слова: емотиви, емотивна лексика, емотивне значення слова, емотивність, емоція, поетичне мовлення, поетичний текст.

В статье проанализирована частотность употребления эмотивной лексики в современной немецкой поэтической речи, рассмотрены графические средства её реализации, определены структурные и семантические особенности исследуемых единиц. Отдельное внимание уделено фоностилистике и тематическим полям, на которых выстраиваются душевные переживания лирического героя, его эмоциональное отношение к окружающему миру.

Предложено комплексную классификацию эмотивной лексики, выявлено прямокореляционную связь между полисемией эмотива и его функционированием в поэтической речи и зависимость частоты распространения определённой лексемы от языковой картины мира автора.

Ключевые слова: поэтическая речь, поэтический текст, эмотивная лексика, эмотивность, эмотивное значение слова, эмотивы, эмоция.

The article analyses the usage frequency of emotive vocabulary in modern German poetic speech, its graphic means are examined, structural and semantic special features of the investigated units are defined. Particular attention is paid to phonostylistics and thematic fields within which the emotional feelings of a lyric character and his emotional attitude to the surrounding word are formed.

The complex classification of emotive vocabulary is offered; direct correlation between the polysemy of an emotive unit and its function in poetic speech, spread frequency's dependence of a lexical item on the author's language picture are proved.

Key words: emotion, emotive meaning of the word, emotive nature, emotive units, emotive vocabulary, poetic speech, poetic text.

У вітчизняних і зарубіжних філологічних студіях поетичний текст вивчається у різних аспектах. Дослідників цікавить, зокрема, проблема синтаксису віршованого мовлення (О. В. Заболотська, Н. Б. Неборсіна, Н. Шевельова-Гаркуша), словесних поетичних образів (Н. Д. Арутюнова, Л. І. Белєхова), компаративних блоків (Н. В. Ярова), особливостей власної назви (С. М. Співак), жанрової специфіки поезій (О. А. Ляшик, Р. М. Манько), функціонування одиниць мовної системи (І. В. Арнольд, І. І. Ковтунова, А. П. Критенко, Ю. М. Лотман, Н. В. Петренко та ін.), лексичної семантики (Н. В. Романова, О. І. Семенюк, Л. Ф. Українець), фоносемантичний базис (О. А. Тарасова), кольорово-звукова картина світу (О. В. Заболотська), лексико-стилістичні (Н. Грицик, Л. М. Хрущ) та прагматичні (Я. С. Грищенко) характеристики, формування і функціонування тропів (Л. В. Кравець, О. А. Москвичова, О. В. Юрченко), трансляція ефекту комічного (Р. С. Колесник), народнопоетичного (А. К. Мойсієнко), філософського (І. М. Одрехівська), суб'єктивного (М. О. Рой), естетичного (І. Ю. Марченкова), семантичного (Н. В. Романова) тощо.

Актуальність дослідження емотивної лексики в німецькому поетичному мовленні зумовлена тим, що емотиви не лише відображають рівень підготовки мовців до емотивної комунікації, але й інформують про культуру етнічного емоційного спілкування та глибину знань етносу про емоції. Під емотивною лексикою / емотивами розуміємо в нашій студії сукупність слів і словосполучень національної літературної мови, що позначають емоції людини й тварини.

Спостереження над досліджуваним матеріалом свідчить про факт обмеження використання емоційного не тільки психічної категорії, але й соціальної та художньої [9–12]. Основною причиною обмеження, на наш погляд, є зрушення у мовній картині світу [8, с. 224–225]. Мовна картина світу, як відомо, відображає певний спосіб сприйняття і організації світу, тісно пов'язана з концептуальною картиною та образом світу [2, с. 350]. Характерними рисами названих феноменів є консерватизм, змінність і динамізм. Консерватизм полягає у збереженні реліктів попередніх поглядів, уявлень, понять, вірувань етносу в лексичній і граматичній структурах [1, с. 61], змінність – у природному розвитку цивілізації, що можна простежити на тезаурусі мови [7, с. 174], динамізм – у процесах накопичення та втрати номінативних одиниць [4, с. 1].

Залежно від частоти використання у сучасному німецькому поетичному мовленні, емотивна лексика поділяється умовно на три групи: активно, мало й рідко вживану. Активно вживані емотиви мають індекс «3» і вище (*Ach* 5, *ach* 4, *ängstlich* 3, *aus Spaß* 3, *erstaunlich* 3, *Erstaunliches* 4, *Glück* 5, *glück* 4, *Lachen* 3, *lachen* 7, *Lächeln* 3, *lächeln* 8, *lust* 4, *staunen* 4, *traurig* 5, *weinen* 4) – усього 68 випадків, мало вживані – індекс «2» (*doch*, *erschrecken*, *erstaunen*, *feige*, *froh*, *gern(e)*, *glück*, *glücklich*, *glückskind*, *kränken*, *lachend*, *lieb*, *Lustig*, *scheiße*, *Schmerz*, *schmerz*, *Schuld*, *staunend*, *überraschen*) – усього 38 випадків і рідко вживані – індекс «1» (*Ach so*, *Angst*, *Angst haben*, *Angelächelt*, *auf das Glück*, *aufgeschreckt*, *begeistern*, *beruhigen*, *beschämend*, *bestaunend*,

egal, Enttäuscht, erstaunt, vor Erstaunen, Freude – Angst, fröhlich, glücklich, (sich) fürchten, fürchterlich, glücklich, glücklichsein, Glücksfee, glückwunsch, grausam, hassen, des Herzens Schwere, interesse, jammern, lächelnd, Leidenschaft, leider, lustig, lustvoll, melancholie, neugierig, O, o, och, Oh my God, peinlich, quälen, Scheißkerle, keinen Schmerz spüren, schmerzhaft, mit schock, schüchtern, schuld sein, schweigend, seelenkrankheit, sich sehnen, Sehnsucht, Selige, keine Sorge, spaßen, spaßmacher, mit spinnenangst, Stolz, trauer, Traurigkeit, sich überraschen, unruhig, unverschämt, verschulden, verspotten, verwundert, weh, weh tun, Weinende, wund machen, Wunder, sich wundern, wutgeheul) – усього 73 випадки.

Відповідно до наведених прикладів, домінують рідко вживані емотиви, які розрізняються за формою і змістом. За формою вираження названі емотиви поділяються на слова (59) й словосполучення (14), за змістом кваліфікуються як: позитивні (38), негативні (29), амбівалентні (3) й невизначені (7). Найбільш активними необхідно визнати соматичні дієслова *lachen* 7 і *lächeln* 8, семантика яких репрезентує нервово-м'язові прояви емоції радості [5, с. 149–152].

Спостерігається стійка тенденція до написання емотивних іменників прописними літерами: *daß, falls verblutend, er nicht **schmerz** empfinde* [10, с. 60], *ein **lächeln**, aufgesetzt als rund- / schreiben und dazu ein gesicht als sach- / leistung abliefern, als nebenprodukt* [12, с. 15]; використання психологічної / медичної термінології: *was sind monstren andres als / die vorstufe einer demonstration / einer studie in **melancholie** die nichts ist / als ein schlagschatten heller ausgelassenheit* [там само, с. 206], *[...] krebs / ist eine **seelenkrankheit**, / hat neulich jemand im fernsehn / gesagt. und ich dachte, / dass dort gott wohnt* [там само, с. 14]; стилістично забарвленої лексики: *Ich rannte schneller als ein Mensch, so dass ich plötzlich / mitten im Sprung **erstarrte**, und meine Stimme / **erstarrte** gleichzeitig mitten im fürchterlichen Schluchzen* [9, с. 17], *Hallo ihr da draußen / Hallo du da innen. / **Scheißkerle*** [11, с. 68]; емотивів із делабіалізованими голосними *ü > i*: *vier dein glied ein / **glücklich** zu sein* [10, с. 45]; стійких словосполучень: *In Gottes Bart schwimmen Sterne wie Fische / mit Augen rund **vor Erstaunen**, sittsam und sanft* [9, с. 42], *Das nicht allzu häufige Sehen der Sterne / **Macht** meine Seele ganz **wund*** [11, с. 30], а також поєднання у семантичному просторі висловлювання емотивів і соматизмів: *Von der Stille getröstet und satt / leckt die Weinende ihre strahlenden **Lippen*** [9, с. 14].

Трапляються випадки фонематичної варіативності емотивних іменників, як-от наприклад, у віршах Е. Яндля «hoffnung» *in die effnung / vier dein glied ein / glücklich zu sein / **glick** / **glick*** [10, с. 45] і «die zwei» *denn deren frage ging / nach lebens **glück** / als antwort blieb/ von ihnen ungewollt / sein mißgeschick zurück* [там само, с. 69], нашаровування запозичених апелятивів із англійської мови на питомі емоційні вигуки, наприклад, у вірші Д. Кеттлера «Bingo!» *Oh my God, you won the peeeCOCK! / zupft der Transvestit dem Seligen am Holzfällerhemd herum* [12, с. 104], оказіоналізми у вірші К. Шмерль «Mundvolle»: *Die Felder sind schon gelbe flache Gräber, Sonnen. / Sie scherzen sich nicht um Treue und um **Hinkedei-Lächeln*** [там само,

с. 150], антонімія у Б. Ліпгеймера «Wilder Sand»: *So hart darf man sich nicht selbst küssen. / Mit so wenig Zärtlichkeit sich nicht bemitleiden* [11, с. 52] і в У.А. Зандіг «es ist später, als du denkst, laurentia»: *das taube gefühl kommt nicht von irgend / woher. Erinnerst du dich an dieses (sage / jetzt) tier, das du vor einiger zeit noch / gewesen sein musst [...]* [12, с. 135], у К.-Х. Ельце «wallis»: *WIR WERDEN –erden uns & sagen / nichts passiert, WIR SCHLAFEN EIN –nein* [там само, с. 33].

За типом словотвірної форми виокремлюються три різновиди емотивної лексики: **проста** (непохідна): *Spaß, Ach, lachen, lust, poxidna: traurig, erstaunen, glücklich, staunend* і **складна**: *glückskind, Sehnsucht, glückwunsch, wutgeheul*; за способом словотворення емотиви класифікуються на п'ять різновидів, а саме: **суфіксальні**: *grausam, erstaunt, neugierig*, **префіксальні**: *verschulden, erschrecken, unruhig*, **словоскладенні**: *Glücksfee, spaßmacher, glücklichsein*, **напівсуфіксальні**: *lustvoll, Sehnsucht* та **субстантивати**: *Erstaunliches, Lachen, Weinende*; за частиномовною ознакою аналізовані елементи розмежовуються на повнозначні й неповнозначні лексико-граматичні розряди. До повнозначних лексико-граматичних розрядів належать: емотивні **іменники**: *Schuld, Angst, Stolz*, **прикметники**: *froh, erstaunt, fröhlich*, **дієслова**: *jammern, fürchten, sich überraschen* і **прислівники**: *vor Erstaunen, gern(e) 2, leider*, до неповнозначних – емоційні **вигуки**: *O, o, och* та емотивні **частки**: *Hätte ich doch lieber allzu oft um Worte gerungen / Worte die absterben in meinem Bauch* [11, S. 52]. Домінують емотивні іменники (50 випадків), що свідчить про предметність емотивності в сучасних німецьких поетичних творах.

Семантичний діапазон досліджуваного матеріалу за знаком модальності можна згрупувати таким чином: найменування позитивних, негативних, невизначених емоцій та почуттів. Назви **позитивних** емоцій представлено: 1) **радістю** (67) *Angelächelt, auf das Glück, aus Spaß 3, begeistern, froh 2, fröhlich, fröhlicher, gern(e) 2, glick 2, glücklich, Glück 5, glück 4, glücklich 2, glücklichsein, Glücksfee, glückskind 2, glückwunsch, Hinkedei-Lächeln, Lachen 3, lachen 7, lachend 2, Lächeln 3, lächeln 7, lächelnd, lieb, lust 4, Lustig 2, lustig, lustvoll, Selige, spaßen, spaßmacher*; 2) **подивом** (38) *Ach 5, ach 4, Ach so, bestaunend, erstaunen 2, erstaunlich 3, Erstaunliches 4, erstaunt, vor Erstaunen, O, o, och, Oh my God, staunen 4, staunend 2, überraschen 2, sich überraschen, verwundert, Wunder, sich wundern*; 3) **провиною** (4) *Schuld 2, schuld sein, verschulden*; 4) **соромом** (3) *beschämend, schüchtern, unverschämt* і 5) **інтересом** (2) *interesse і neugierig*; найменування **негативних** емоцій конституювано 1) **сумом** (31) *doch, Enttäuscht, des Herzens Schwere, jammern, kränken 2, leider, melancholie, quälen, Schmerz 2, schmerz 2, schmerzhaft, sich sehnen, Sehnsucht, trauer, traurig 5, Traurigkeit, weh, weh tun, weinen 4, Weinende, wund machen*; 2) **страхом** (16) *Angst, Angst haben, ängstlich 3, erschrecken 2, feige 2, fürchterlich, (sich) fürchten, grausam, mit schock, schüchtern, mit spinnenangst* і 3) **гнівом** (3) *hassen, Scheißkerle, wutgeheul*; назви **невизначених** емоцій (8) апелюють до **відчуттів** *peinlich, keinen Schmerz spüren, (відсутності) хвилювання beruhigen, egal, keine Sorge, taube*

gefühl, unruhig, мовчання schweigend; назви **почуттів** (4) відображаються **радістю–страхом** *Freude – Angst*, **пристрастю** *Leidenschaft*, **гордістю** *Stolz*, **насмійкою** *verspotten*.

Із наведених кількісних даних видно, що переважають позитивні емоції – усього 114 випадків. Перший щабель посідає формально емоція **радісті**, другий щабель – емоція **подиву**. Теоретично реєстр базових емоцій очолює **інтерес** [5, с. 20]. Такі суттєві зрушення в ієрархії списку, як уже зазначалось, зумовлені формуванням нової мовної картини, специфікою національного прояву емоційного, особливістю постмодернового поетичного тексту, який ототожнюється з об'єктивною реальністю, залучає адресата до гри-інтерпретації, перетворюючи його на співавтора [3, с. 202]. Сюди додається емотивність інших рівнів мови: фонологічного *bette stellen sie die tassen auf den tesh / perdon / stellen sie die tassen auf den tesh / perdon* [10, с. 16], *hai mai shai skai ai lait ai saed sai flait: ai didnt. bat ai trait* [12, с. 41], морфологічного *vergewissere dich! sei nicht am hang / man will dich haben ÜBERALL –all / ÜBERFALL –fall* [там само, с. 32], синтаксичного *& die sonne schneidet tausend goldnen augen gleich / mal durch die blattverzweigten / -geigten beiden hello? do you / speak english?* [там само, с. 143].

Звукові повтори в наведених прикладах представлено асонансом, алітерацією, паронімічною атракцією, морфологічні повтори – твірними основами й напівпрефіксом із просторовим значенням, синтаксичні повтори маніфестовано риторично-питальними конструкціями без питального слова, що позначають формули етикету. Відбувається взаємодія, взаємопроникнення, взаємозбагачення емотивності різних рівнів мови в межах лінгвістичного контексту поетичного тексту. Вивчення закономірностей і особливостей окресленої діалектики емотивності може бути перспективою подальшого дослідження.

Повтори емотивного значення слова утворюють його тематичне поле. Відповідно до наведеного вище семантичного діапазону емотивів, можна виділити основні й похідні тематичні поля. Основні тематичні поля – «позитивні емоції», «негативні емоції», «невизначені емоції» та «почуття». Тематичне поле «**позитивні емоції**» підпорядковує собі п'ять похідних тематичних мікрополів: «радість», «подив», «сором», «провина», «інтерес», тематичне поле «**негативні емоції**» охоплює три похідні тематичні мікрополя: «сум», «страх» і «гнів», тематичне поле «**невизначені емоції**» можна структурувати таким чином: «психічні процеси» й «психічний стан» і, зрештою, тематичне поле «**почуття**» постає у вигляді чотирьох похідних тематичних мікрополів: «позитивні – негативні почуття», «сильні почуття», «моральні почуття», «соціальні почуття». Почуття в онтогенезі з'являються пізніше, ніж ситуативні емоції. Суттєвою ознакою почуттів є предметність, яка може бути як конкретною, так і узагальненою. У почуттях відображається стійке узагальнене ставлення людини до предметів, явищ, подій, інших людей, що спонукає діяти певним чином щодо них [6, с. 135]: *Nach dem Essen kommen die Nachbarskinder / und verspotten mich* [12, с. 176].

У наведеному прикладі йдеться про міжособистісні стосунки між ліричним героєм і сусідськими дітьми, які приходять після обіду і глузують над чоловіком. Причина глузування – численні обіцянки ліричного героя змінити себе, своє життя, свій статус. Зміни торкаються насамперед маси тіла (*Ich werde abmagern trotz Appetit*), фізичної діяльності (*Ich werde weg ziehen. / Die Tasse heben*), споживання алкоголю (*Meine Hand rutscht über das beschlagene Bierglas*), відповідальності за рідних і близьких людей (*Ich brauche keinen Bruder, keine Familie*), світосприйняття (*Vielleicht sollte ich weg gehen, eine Schönheit kennenlernen*), думок (*Ich denke an meine Wünsche nach. / Nähere Erklärung zur Zeit keine*).

Перебуваючи в реальному світі, ліричний герой ототожнює його з ірреальним світом. При цьому перехід від реального до ірреального світу забезпечує зарубіжна музика, телебачення і відеоігри, а перехід від ірреального до реального світу – вчинки й гуманність дітей, світло кишенькового ліхтаря. Реальний і ірреальний світи поєднуються через штучне світло, яке скеровується і контролюється людиною, підпорядковується їй. У цьому контексті людина мислиться творцем штучного, омріяного, бажаного світу. Звідси впливає дистанційність, дисгармонійність, асиметричність між внутрішнім і зовнішнім світом ліричного героя.

Внутрішній світ уміщує емоційний і духовний стани, є похідним від зовнішнього світу, що постає у своїй природній величі й красі. Внутрішній світ може бути релевантним ідеальному світу (*Ich denke, so ist das Paradies*), об'єктивній реальності (*Ich stehe auf, falle wieder hin, / werde in ein Zimmer getragen*), або ірреальному, штучному буттю (*Wenn man überall leben könnte, dann wäre alles egal*). Така лінійне бачення «енциклопедичності світу й буття (життя)» не може не спричинювати *глузування*. Діти тонко відчують складний зв'язок між філософськими феноменами: світ для них – жива цілісність, єдність, а буття – частина цієї цілісності. Між цілим і частиною чи частиною і цілим не може бути штучної діалектики. Глузуючи з вчинків дорослих, діти тим самим намагаються допомогти в пошуках істини, смислу світу й життя.

Кожне з похідних тематичних полів характеризується певними лексико-граматичними гілками, серед яких: субстантивна, ад'єктивна, вербальна, адвербна, інтер'єктивна, партикельна. При цьому найбільш продуктивною, семантично розмаїтою і вживаною є **субстантивна** гілка, до малопродуктивних, семантично обмежених і рідко вживаних належить **партикельна**, відповідно.

Обсяг лексико-граматичних гілок у тому чи тому похідному тематичному полі варіює від двох (**субстантивна, вербальна** – «провина», «гнів», «почуття», **ад'єктивна, вербальна** – «сором», «невизначені емоції», **субстантивна, ад'єктивна** – «інтерес») до п'яти (**субстантивна, ад'єктивна, вербальна, адвербна, інтер'єктивна** – «подив», **субстантивна, ад'єктивна, вербальна, адвербна, партикельна** – «сум») номінацій. Така лексико-граматична градація має семантичні або стилістичні підстави, корелює з комунікативними установками автора чи ліричного героя.

Отже, аналіз емотивної лексики в сучасному німецькому поетичному мовленні засвідчив обмеження корпусу її використання. Крім того, встановлено тенденцію до формування емотивності за участю графічних засобів, спеціальної (терміни) та стилістично забарвленої лексики, запозичень із англійської мови. На основі антонімів формуються суперечливі, нетипові поняття, що надають поетичним текстам експресивності, певною мірою епатажності, або, навпаки, пом'якшують, сентаментизують їх. Перспективними напрямками дослідження являються студіювання в історичному вимірі, з лінгвокогнітивних чи лінгвокультурологічних позицій, або крізь призму зіставної семантики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абаев В.И. Общее и сравнительное языкознание / Василий Иванович Абаев. – Избранные труды. Т. 2. – Владикавказ : Ир, 1995. – 724 с.
2. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика / Юрий Дереникович Апресян. – Избранные труды. Т. 1. – М. : Языки русской культуры, 1995. – 472 с.
3. Білозуб А. Особливості постмодерного тексту / А. Білозуб // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. «Лінгвістика». – Херсон : Вид-во ХДУ, 2010. – Вип. 12. – С. 201–204.
4. Жаналина Л.К. Номинация как форма речевой деятельности : автореф. ... дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Л.К. Жаналина. – Алмааты, 1994. – 49 с.
5. Изард К.Э. Психология эмоций / К.Э. Изард; [пер. с англ. В. Мисник, А. Татлыбаева]. – СПб. : Питер, 2008. – 464 с.
6. Кириленко Т.С. Психологія: емоційна сфера особистості : [навч. посібник] / Таїса Сергіївна Кириленко. – К. : Либідь, 2007. – 256 с.
7. Телия В.Н. Метафоризация и её роль в создании русской языковой картины мира / В.Н. Телия // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М. : Наука, 1988. – С. 173–204.
8. Тропина Н.П. Семантическая деривация: мультипарадигмальное исследование / Нина Павловна Тропина. – Херсон : Изд-во ХГУ, 2003. – 336 с.
9. Gaponenko M. Nachtflug / Marjana Gaponenko. – Frankfurt a/M. : POLONIUS, 2007. – 78, [2] S.
10. Jandl E. Einer raus, einer rein / Ernst Jandl. – [2. Aufl.]. – Berlin : Klaus Wagenbach Verl., 2009. – 96 S.
11. Lierheimer B. Manchmal sehe ich die Sterne / Bernhard Lierheimer. – Kherson : Ailant, 2008. – 76 S.
12. Neubuch. Neue junge Lyrik / [hrsg. von Ron Winkler]. – Riemerling : yedermann Verl., 2008. – 237, [3] S.

Стаття надійшла до редакції 06 лютого 2017 року

Валерій Савчук
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

ОБҐРУНТУВАННЯ РОБОЧОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ЛІНГВІСТИЧНИХ ОЗНАК АНГЛОМОВНОГО ПРЕЗИДЕНТСЬКОГО ЗВЕРНЕННЯ

У статті на основі методологічного принципу побудови системної класифікації обґрунтовуються лінгвістичні ознаки реалізації стратегічно-тактичної складової англомовного президентського звернення для валідності наукового опису інваріантних та варіантних особливостей інтонаційного оформлення президентського дискурсу. Встановлено, що оптимальним комплексом характеристик, який дозволяє експериментально визначати закономірності функціонування і характер взаємодії просодичних засобів у процесі актуалізації комунікативних тактик і ходів, що втілюють властиву американським президентським зверненням стратегію, слід вважати ситуативно-тематичну домінанту, тактичне призначення фрагменту промови, зміст втілюваного комунікативного ходу, тип аргументації, а також рівень емоційно-прагматичного потенціалу. Здійснена систематизація дозволяє оптимізувати процедуру формування корпусу експериментального матеріалу, проведення аудитивного й акустичного аналізів, а також обробку й оформлення результатів експерименту.

Ключові слова: систематизація провідних ознак, президентське звернення, політичний дискурс, методологія класифікації.

В статье на основе методологического принципа построения системной классификации обосновываются лингвистические признаки реализации стратегически-тактической составляющей президентского обращения для валидности научного описания инвариантных и вариантных особенностей интонационного оформления президентского дискурса. Было установлено, что к оптимальному комплексу характеристик, позволяющим экспериментально определить закономерности функционирования и характер взаимодействия просодических средств актуализирующих коммуникативные тактики и ходы которые свойственны стратегии американских президентских обращений, следует отнести ситуативно-тематическую доминанту, тактическое предназначение фрагмента речи, характер коммуникативного хода, тип аргументации, а также уровень эмоционально-прагматического потенциала. Проведенная систематизация позволяет оптимизировать процедуру формирования корпуса экспериментального материала, проведения аудитивного и акустического анализа, а также обработать и оформить результаты эксперимента.

Ключевые слова: систематизация ведущих признаков, президентское обращение, политический дискурс, методология классификации.

On a basis of methodological principles of systematic organisation, the study presents the classification of linguistic features of strategic and tactical constituents realization in English presidential addresses to obtain valid data as to invariant and variant peculiarities of the presidential discourse's intonation parameters. The research shows that an optimal set of features, which allows determining experimentally the key prosodic characteristics of communicative tactics and moves actualizing the strategy in American presidential addresses, includes a dominant situation, a type of communicative tactic and move the message conveys, a type of argumentation and a level of emotional-and-pragmatic potential. This classification enables us to form experimental materials in the most optimal way as well as to do auditory and acoustic analyses, and to process the results of the experiment.

Key words: *systematization of the main features, presidential address, political discourse, classification methodology.*

Попри значний доробок вітчизняних і зарубіжних науковців присвяченому ролі фонетичних засобів в усній актуалізації дискурсу, завдяки якому на теперішній час сформовано достатньо глибокі уявлення про ключову роль цих засобів у створенні експресивності мовлення, втіленні емоційно-прагматичного потенціалу, здійсненні впливу і такого іншого, конкретне з'ясування особливостей інтеграції комплексу просодичних підсистем до процесу актуалізації висловлень, що реалізують стратегічно-тактичні завдання англомовних президентських звернень, на основі їхніх інваріантних інтонаційних моделей, наразі залишається невирішеним.

Постановка проблеми. Чутливість компонентів просодичної системи мови до різноманітних, часом найдрібніших позалінгвальних чинників відзначається даними чисельних досліджень [див., напр., 9, с. 32; 1, с. 16]. Тому одним із пріоритетних методологічних завдань будь-якої експериментально-фонетичної розвідки на етапі визначення теоретичних передумов є систематизація раціональної кількості істотних ознак здатних забезпечити максимальну адекватність отриманих уявлень, на фоні виконання мінімального обсягу експериментальних дій, про специфіку функціонування просодичних засобів у процесі актуалізації висловлень інтегрованих у президентське звернення в якості ключових ділянок реалізації стратегічно-тактичних завдань промовця.

З огляду на це, **метою** статті є обґрунтування лінгвістичних ознак втілення стратегічно-тактичної складової англомовного президентського звернення для валідності наукового опису інваріантних та варіантних особливостей інтонаційного оформлення досліджуваних зразків президентського дискурсу. Викладені таким чином програма і методика аналізу дозволять оптимізувати логіку проведення експерименту й опис його результатів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений аналіз ряду джерел [11, с. 5–6; 3, с. 53; 9, с. 42–45; 16, с. 70–75] щодо сукупності факторів, які складають комунікативно-прагматичні категорії усного

мовлення [16, с. 70], здатних впливати на просодичне оформлення різного роду висловлень засвідчив можливість їхньої систематизації у межах таких укрупнених груп: 1) *індивідуальні характеристики комунікантів*: ментально-когнітивні (рівень освіти, обсяг знань), фізіологічні (вік, гендерна приналежність), психологічні (темперамент, психотип), соціокультурні (соціальний статус, рівень культури), кількість учасників (дуальна, групова, масова), тип взаємин (знайомі, малознайомі, незнайомі), статусно-рольові характеристики комунікантів (симетричні, асиметричні); 2) *просторово-часові та загальні умови комунікації*: форма взаємодії (безпосередня симультанна, віддалена симультанна, дистантна), сфера вживання (економічна, політична, релігійна, рекламна тощо), ступінь офіційності (офіційне, неофіційне); 3) *інформаційно-змістові характеристики повідомлюваного*: прагматичні (цілі, наміри), рівень фіксованості теми (фіксована, нефіксована), інформаційні (тема, проблема, рівень істинності), форма усного мовлення (підготовлене, спонтанне, фіктивне), емоційне навантаження (емоційно забарвлене, нейтральне), функціонально-прагматична спрямованість (досягнення згоди, спонукання до дії, отримання інформації тощо).

Виклад основного матеріалу. Цілком очевидно, що наведений перелік факторів не претендує на повну систематизацію усього розмаїття чинників, проте дає чітке розуміння орієнтовного розподілу критеріїв, які модифікують просодичне оформлення президентського звернення. Звідси, доцільним є визначення робочої класифікації ознак здатної виконувати роль підґрунтя для бази експериментального матеріалу в обсязі чітко обмеженому метою дослідження. Для цього достатньо здійснити коректне співвіднесення розглядуваних факторів як чинників просодичної організації висловлень інтегрованих у президентське звернення у якості ключових ділянок реалізації стратегічно-тактичних завдань промовця з ознаками їхнього вияву.

Формуючи таким чином робочу класифікацію ми виходили з відомого [10, с. 178–198] методологічного принципу побудови системної класифікації. Її структура відображає ієрархічну підпорядкованість елементів різних рівнів, що забезпечують досягнення прагматичних намірів мовця, власне висловлень найбільш вагомих для втілення властивої англomовним президентським зверненням стратегії. Сукупності таких елементів складають окремий рівень, у межах якого вони виконують роль диференціюючих критеріїв ідентифікації індивідуальних ознак певних висловлень, що втілюють досліджувану стратегію. Сформований таким чином рівень слугує загальною ознакою чи характеристикою для систематизації висловлень інтегрованих у президентське звернення у якості ключових ділянок реалізації властивої президентським зверненням стратегії у процесі вивчення закономірностей їх просодичної актуалізації. Аналіз відомих джерел показав, що для започаткованої систематизації необхідною і достатньою є така сукупність характеристик: ситуативно-тематична домінанта, тактичне призначення, зміст втілюваного комунікативного ходу, тип аргументації, емоційно-прагматичний потенціал. Розглянемо докладніше логіку

обґрунтування робочої класифікації конкретних диференціюючих ознак, що входять до складу узагальнених характеристик, вербально-графічну інтерпретацію якої наведено на рис. 1.

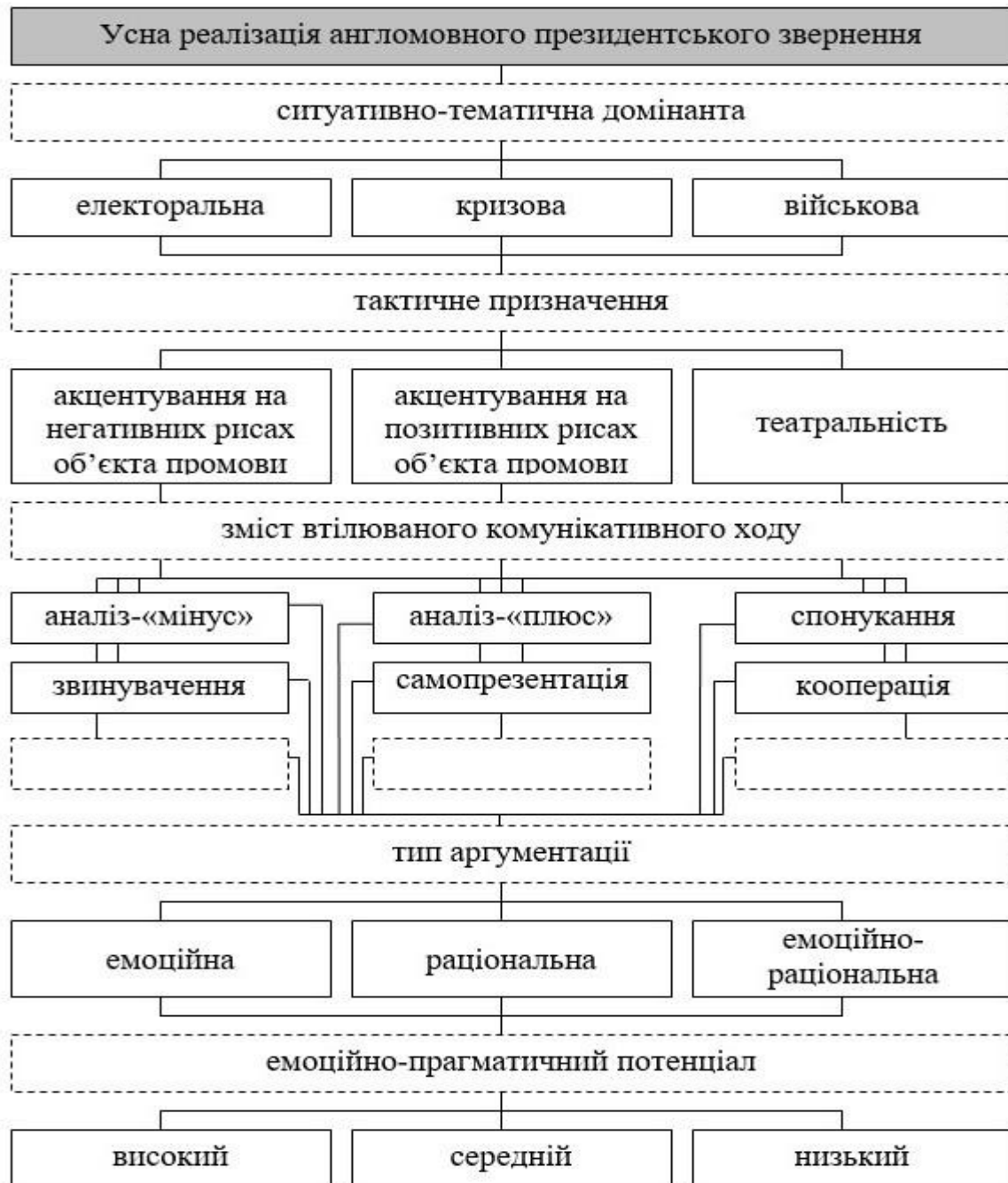

Рис. 1. Класифікація провідних ознак актуалізації стратегічно-тактичної складової президентського звернення

Цілком очевидно, що виголошення промови відбувається у контексті певної реальної ситуації спілкування, яка постає засобом відбору слів і їхнього сполучування у висловленні, власне як і характеру взаємодії одиниць фонетичного, лексичного і граматичного ярусів мови [7, с. 197; 22, с. 4]. Про пряму залежність компонентів інтонаційної системи (темп, гучність, тривалість пауз, синтагматичне членуванням і т. ін.) від ситуації виступу

(урочиста подія vs. виступ у парламенті) свідчать зокрема результати дослідження дискурсу німецькомовних політиків [20].

Ситуативна складова президентських виступів, під якою прийнято розуміти частину віддзеркаленої в мові дійсності, створюваної у результаті координації матеріальних об'єктів і їх станів, що представляють собою стан справ чи подій, які відображаються у змісті висловлювання і не перебуває у безпосередній єдності з мовленнєвою поведінкою комунікантів [6, с. 359], відображається на виборі теми, релевантної колу актуальних для країни проблем. Вагомість категорії теми промови як і її щільний зв'язок з зовнішньою комунікативною ситуацією можна спостерігати на відомому [15, с. 35–36] прикладі написання промов 42-му президенту У.Дж. Клінтону, які проходили тривалий етап підготовки: план-пропозиція президента (*формування актуальної теми* – курсив наш, В. С.) → залучення федеральних агентств для вилову ініціатив (*пошук актуальної теми*) → проведення соціологічного опитування щодо актуальності ідей (*перевірка релевантності теми соціальним запитам*) → погодження / непогодження президентом (*оцінка доцільності висвітлення обраної теми*) → підбір типу подій, що якнайкраще відображають пропозицію (*пошук оптимальної ситуації висвітлення теми*) → створення рекламних роликів (*підготовка сприйняття теми реципієнтом*) → виступ президента (*інтеграція ситуації та тематики виступу*). Таким чином, рефлексія ситуативного і тематичного факторів на вербально-семантичний і тезаурусний рівні організації президентського дискурсу вказує на доцільність розгляду ситуативно-тематичної домінанти у якості найвищого ієрархічного рівня аналізу досліджуваних президентських звернень.

Щодо конкретного переліку тематичних різновидів, то їх прийнято поділяти на соціально-економічні (економіка, наука, соціальна сфера, охорона здоров'я, соціальне страхування, освіта, навколишнє середовище, інфляція, безробіття тощо), безпека населення, міжнародні конфлікти, тероризм, політика, об'єднані теми [5, с. 41; 23, с. 36]. Зрозуміло, що вичерпний опис усіх без винятку тематичних різновидів промов навряд чи є доцільним з огляду на постульовану в фонетичній літературі думку про обмеженість загальної кількості просодичних моделей у реальному мовленні, попри існуючу здатність кожного окремого параметра інтонаційної системи мови варіювати [18, с. 52]. Це призводить до появи стандартних моделей оформлення певних ситуацій де і втілюється конкретний тематичний варіант промови. Тому апелюючи до твердження [8, с. 56] про доцільність розподілу усієї сукупності тематичних варіантів промов незалежно від локально-часового параметру у межах двох укрупнених груп: константні, тобто найбільш резонансні типи актуальної для суспільства тематики (де провідне місце посідають проблеми економіки, соціального забезпечення, політики, міжнародних конфліктів і тероризму [5, с. 41; 23, с. 36]) і змінні, характер яких має тенденцію до темпоральної зацікавленості з боку громадськості, цілком логічно розташувати на першому ієрархічному рівні домінантні

ситуативно-тематичні варіанти, а саме класифікувати на такі, що зумовлені електоральною, кризовою та військовою подіями.

Оскільки найбільш варіативною, а звідси найконкретнішою ознакою, яка впливає на характер взаємодії просодичних засобів під час актуалізації висловлень інтегрованих у президентське звернення в якості ключових ділянок реалізації стратегічно-тактичних завдань промовця, є конкретна функціонально-прагматична спрямованість [17, с. 20], до другого рівня класифікації було введено диференціацію висловлень / фрагментів промови за тактичним призначенням (прагматичною функцією яких є оцінна та апелятивно-спонукальна), що більшою мірою відповідає меті нашого дослідження. Згідно цього, виділяємо тактику акцентування на негативних рисах об'єкта промови, тактику акцентування на позитивних рисах об'єкта промови та тактику театральності. Їхня подальша диференціація на наступному рівні класифікації здійснювалася згідно критерію змісту втілюваного комунікативного ходу тактичної лінії розгортання дискурсивного простору промови, як-от аналіз-«мінус», звинувачення, аналіз-«плюс», самопрезентація, спонукання тощо.

Для вибору наступного за ступенем загальності критерію диференціації було розглянуто шляхи (прийоми) аргументації, оскільки інтегративна комплексна природа механізмів переконування, як іманентна властивість будь-якого політичного виступу, здійснюється в єдності раціональних й афективно-чуттєвих засад [19, с. 28]. Власне, шляхи аргументації виявляють троїсту природу (відомі у риторичі категорії пафосу, логосу й етосу) у якій можна виокремити раціональну складову, тобто аргументацію побудовану на фактах, статистичних даних і такому іншому; й емоційну, зосереджену на емоціях і почуттях слухача та апеляцію до соціальних, національно-культурних й інших аспектів, які покликані активізувати етичний бік суспільної свідомості [2, с. 128]. При цьому високий рівень ефективності впливу на слухача пов'язують передовсім із засобами спрямованими на збудження емоцій, оскільки вони ближчі до сприйняття світу людиною [4, с. 53–54; 21, с. 87]. Водночас, раціональна складова є невід'ємною від емоційної, що зумовлено специфікою мисленнєвої діяльності людини, де емоційність вважається частиною процесу мислення, необхідною для контролю і регулювання процесів переробки інформації [13]. Поруч із цим, дослідниками вказується на суттєву умову творення ефективного виступу, що вбачається в наявності оптимального співвідношення логіко-аналітичних й емоційно-естетичних засобів. Подібний симбіоз раціонального й емоційного під час виголошення промови забезпечує активацію і сфери логічного мислення, і каналу чуттєвого осмислення адресатом повідомлюваної інформації [14, с. 190–192]. Така закономірність свідчить про єдність раціонально-логічних й емоційно-риторичних елементів, які утворюють єдине ціле у структурі мовлення [12, с. 22].

Тому, за критерієм ступеня значущості раціональних, або емоційних прийомів переконування у процесі аргументації, шкалу значущості було поділено на такі три якісні рівні: домінування емоційного, превалювання

раціонального, та паритетної взаємодії емоційного і раціонального. Тут варто пояснити наше свідоме абстрагування від введення категорії етосу. Зумовлено це тим, що звернення до авторитету, як один із способів переконування, у кінцевому рахунку також спирається або на раціональну, або емоційну складову чи їхній симбіоз.

Істотним в систематизації ознак англомовного президентського звернення є також рівень емоційно-прагматичного потенціалу. Тому, виходячи зі сформульованого А.А. Калитою принципу збереження прагматичного потенціалу висловлення [9, с. 8–9, 46–50], вважаємо доцільним класифікувати ступінь інтенсивності його вираження на високий, середній та низький.

Висновки. Отже, обґрунтовану таким чином класифікацію диференційних ознак варто використовувати як узагальнену методологічну модель розробки програми і методики експериментального вивчення особливостей взаємодії просодичних засобів реалізації стратегічно-тактичної складової англомовного президентського звернення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексієвєц О.М. Провідні ознаки точки зору в англомовному політичному дискурсі / О.М. Алексієвєц // Функціональна лінгвістика. – 2011. – № 1. – Т. 1. – С. 15–18.
2. Атьман О.В. Риторические особенности президентского дискурса США / О.В. Атьман // Научный журнал Lingua-mobilis. – Челябинск, 2009. – № 2 (16). – С. 127–135.
3. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Флорій Сергійович Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 343 с.
4. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации : Лингвистика. Теория коммуникации / Алла Дмитриевна Белова. – К. : Киевский нац. ун-т им. Тараса Шевченка, 2003. – 304 с.
5. Гайкова О.В. Предвыборный дискурс как жанр политической коммуникации: (на материале английского языка) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Ольга Вячеславовна Гайкова. – Волгоград, 2003. – 211 с.
6. Гак В.Г. Высказывание и ситуация / В.Г. Гак // Проблемы структурной лингвистики. – М., 1973. – С. 350–372.
7. Жинкин Н.И. Язык. Речь. Творчество / Николай Иванович Жинкин. – М. : Лабиринт, 1998. – 368 с.
8. Иванова Т.В. Содержательный потенциал актуальных концептов в современном американском политическом дискурсе : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Татьяна Васильевна Иванова. – Барнаул, 2007. – 157 с.
9. Калита А.А. Актуалізація емоційно-прагматичного потенціалу висловлення : [монографія] / Алла Андріївна Калита. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2007. – 320 с.

10. Клименюк О.В. Технологія наукового дослідження : Авторський підручник / Олександр Валеріанович Клименюк. – К. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф»», 2006. – 308 с.
11. Корнійко І.В. Звертання як динамічний засіб вираження зверненості мовлення (на матеріалі сучасної німецької мови) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / І.В. Корнійко. – К., 2000. – 18 с.
12. Кохтев Н.Н. Ораторская речь : стиль и композиция / Николай Николаевич Кохтев. – М. : Изд-во МГУ, 1992. – 174 с.
13. Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание, личность / Алексей Николаевич Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 304 с.
14. Ножин Е.А. Мастерство устного выступления / Евгений Александрович Ножин. – М. : Политиздат, 1978. – 254 с.
15. Петлюченко Н.В. Харизматика : мовна особистість і дискурс : [монографія] / Наталія Володимирівна Петлюченко. – Одеса : Астропринт, 2009. – 464 с.
16. Стеріополо О.І. Мова, мовлення, комунікація / О.І. Стеріополо // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. Мова, освіта, культура : наукові парадигми і сучасний світ. Серія «Філологія. Педагогіка. Психологія». – К. : Вид. центр КНЛУ, 2008. – Вип. 17. – С. 68–77.
17. Тараненко Л.І. Просодична зв'язність англійської прозової байки : [монографія] / Лариса Іванівна Тараненко. – К. : ТОВ «Агентство «Україна», 2008. – 204 с.
18. Федорів Я. Лінгвістичні моделі дискурсу публічних виступів : нариси із сучасних культурно-мовленнєвих практик / Ярослава Федорів. – К. : ВПЦ НАУКМА, 2010. – 188 с.
19. Чернявская В.Е. Дискурс власти и власть дискурса : проблемы речевого воздействия : [учеб. пособие] / Валерия Евгеньевна Чернявская. – М. : Флинта, 2006. – 136 с.
20. Шангереева З.Х. Интонация как средство стилистической характеристики текста в современном немецком языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / З.Х. Шангереева. – М., 1975. – 18 с.
21. Bonne J.R. The Care and Feeding of Executive Speaker / J.R. Bonne // Vital Speeches of the Day. – 1982. – № 7. – P. 85–88.
22. Brazil D. Pronunciation for advanced learners of English : Teacher's book / David Brazil. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 117 p.
23. Hart R.P. The Sound of Leadership : Presidential Communication in the Modern Age / Roderick P. Hart. – Chicago : The University of Chicago Press, 1987. – 317 p.

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом філологічних наук, доцентом кафедри
іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
Скляренко О. Б.
Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2017 року*

Богдана Сахно
(м. Київ, Україна)

ЕКСПРЕСИВНА ЄДНІСТЬ У СИСТЕМІ ПРОЗОВОГО ТЕКСТУ

Статтю присвячено аналізу теоретичних та практичних засад вивчення явища мовної експресивності. Окреслено питання можливості використання при аналізі художніх структур такої текстової одиниці лінгвостилістичної системи мови, як експресивна єдність. Простежено закономірності функціонування конкретних виражальних засобів експресивної єдності в сучасному прозовому тексті.

Ключові слова: експресія, експресивність, експресивна єдність, текстовий рівень, експресивно-стилістична функція, лінгвостилістична система мови.

Статья посвящена анализу теоретических и практических основ изучения явления языковой экспрессивности. Определены вопросы возможности использования при анализе художественных структур такой текстовой единицы лингвостилистической системы языка, как экспрессивное единство. Прослежена закономерность функционирования конкретных выразительных средств экспрессивной единства в современном прозаическом тексте.

Ключевые слова: экспрессия, экспрессивность, экспрессивное единство, текстовый уровень, экспрессивно-стилистическая функция, лингвостилистическая система языка.

The aim of the article is to analyze theoretical and practical basis of studying the phenomenon of language expressivity. The issue of possible use of such text unit of linguistic stylistic system of language as expressive unity while analysis of text structures is mentioned in the article. The principles of functioning of specific means of expression of expressive unity in modern prose text are analyzed in the article.

Key words: expression, expressivity, expressive unity, text level, expressive and stylistic function, linguistic and stylistic system of language.

Вивчення найпродуктивніших шляхів реалізації комунікативної функції мови неможливе без урахування когнітивно-психологічних та комунікативно-прагматичних засобів мовленнєвої діяльності. У цій площині значний інтерес викликає явище експресивності, наявне в самій системі мови і яке стає реалізованим за участю різних екстралінгвальних факторів. Експресивність зорієнтована не лише на ефективному здійсненні намірів мовця, але також і втіленні в мовленні власне його особистості, особистісного представлення тієї чи тієї текстової структури.

Лінгвістичні дослідження засвідчують неоднаковий вплив мовних одиниць на реципієнта, тобто певні мовні форми можуть більш або менш інтенсивно впливати на читача (слухача): справді, «у мові, а зовсім не в психології того, хто говорить чи пише, окрім звуків, форм і знаків, є ще дещо, а саме експресія, яка належить звукам, формам і знакам» [3, с. 52].

Мовній експресії присвячена низка досліджень українських учених: «Основи мовної експресії» (1984), «Стилістика експресивних засобів української мови» (2002) В. Чабаненка; «Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти» (2005) Н. Бойко; «Вираження експресивності номінативних речень (на матеріалі сучасних художніх текстів)» (2007) З. Коржак.

До питання експресивності неодноразово зверталися С. Єрмоленко, Н. Гуйванюк, А. Загнітко, Л. Мацько, А. Мойсієнко, О. Пономарів, Н. Сологуб та ін.

Термінологічне розмаїття, притаманне сучасному мовознавству, провокує змішення понять «експресія» та «експресивність». За визначенням С. Єрмоленко, експресія – це, по-перше, «виразність, підкреслена почуттєвість мови», а, по-друге, – «виразово-зображальні властивості мови, закладені в її лексичних, словотвірних, граматичних, стилістичних засобах і призначені для створення образності, емоційності висловлювання» [6, с. 57]. Натомість, експресивність (лат. *exressio* – вираження, від *exprimo* – чітко вимовляю, зображую), як вважає дослідниця, – «здатність мовної одиниці передавати експресію» [6, с. 56].

Категорія експресивності також належить до дискусійних з погляду її лінгвістичної інтерпретації. У концепції Ш. Баллі, Ж. Вандрієса – мовознавців, які стояли біля витоків теорії експресивності, вона пов'язувалася з питанням афективності (емоційності) у мові. Проте більшість вчених ХХІ століття підтримують і розвивають думку Є. Галкіної-Федорук, яка вперше стала на позицію розмежування термінів «експресивність» та «емоційність», слушно зауваживши, що «вираження емоцій у мові завжди експресивне, але експресія не завжди емоційна» [4, с. 13]. Експресивність у цьому значенні вважається ширшою ніж емотивність за рахунок експресивізації логічних компонентів.

М. Кожина розглядає експресивність як «особливу та навмисну виразність», як «побудову мовлення, що найкращим чином реалізує мету і завдання спілкування і досягає ефективності цього спілкування» [7, с. 17]. Таке трактування культивує двоплановість поняття експресивності, що її розуміємо і як «засіб створення смислової, емоційної і т. і. напруги в мові (художнього твору)», і як «здатність, як результат дії (в цьому останньому) на реципієнта» [10, с. 66].

Отже, за визначенням А. Мойсієнка, експресивність – «це логіко-емоційна виразність, явище особливої інтенсивності, що досягається як за допомогою окремих різнорівневих засобів, так і градацією якісних і кількісних ознак на всіх рівнях мови, а також засобами зі сфери поетики у їх ендогенному і екзогенному виявленні» [10, с. 66]

Окреслюючи досягнення і проблеми питання можливості передачі експресії, мовознавці пропонують на позначення мовної експресивної одиниці поняття експресеми [5, 14, 15]. Експресема, на думку Н. Гуйванюк, – «це елемент лінгвостилістичної системи, мовленнєва одиниця, вжита в експресивно-стилістичній функції, яка суміщає в собі власне лінгвістичне з емотивним, волюнтативним, естетичним, художньо-образним, оцінним тощо. Експресемами можуть бути різнорівневі одиниці поетичної мови, диференційними ознаками яких є логічно-емоційне підсилення як наслідок формальних і семантичних трансформацій порівняно з узуальними одиницями мови» [5, с. 455].

Залежно від того, одиниця якого мовного рівня виконує експресивно-стилістичну функцію, експресемами розрізняємо: фонетичні, лексичні, фразеологічні, дериваційні та граматичні (морфологічні та синтаксичні).

Як правило, експресеми аналізуємо в контексті, з урахуванням їх лексико-семантичного оточення, завдяки чому помітна їх кореляція з стилістично нейтральними мовними одиницями та стає зрозумілою їхня виразова функція [14, с. 6].

Поєднання тих чи тих різнорівневих експресем, які взаємодіють між собою та доповнюють одна одну, забезпечує максимальну реалізацію емотивної функції текстового повідомлення. За словами А. Мойсієнка, «різнорівневі експресивні якості в суміжності, в певному схрещенні та підсиленні одної іншою загалом створюють нову, вищу якість, що характеризує цілу експресивну єдність» [10, с. 71]. Таким чином, експресивну єдність можемо описати як текстову одиницю з виразними експресивними ознаками на різних рівнях мови, тобто як певний фрагмент тексту з актуалізованими засобами мовної експресії; поєднання кількох різнорівневих експресем в єдине змістове ціле.

Мета дослідження – простежити конкретні виражальні засоби стилістично заданої (вторинної – за В. Чабаненком [14, с. 10]) експресії в сучасному прозовому тексті та роль експресивної єдності в організації текстових структур.

Частовживаною в художніх текстах є експресивна єдність з акцентованими фонетичними та лексичними елементами:

« – Сю-у-у-у-у-рп-и-и-и-из! – проспівала » [1, с. 46].

Фонетично експресія спостерігається в якісній та кількісній інтенсифікації окремих звуків та звукосполучень, що практично проявляється в емоційному розтягуванні звука, емоційному розбитті слова на склади. Реалізація таких емоційних змін відображається у підсиленій вимові звуків, особливо наголошених, що надає слову певної ритмомелодики.

Експресивність вислову інтенсивно увиразнюється завдяки лексемі «проспівала» у значенні «сказала». «Спонуканий постійною потребою емоційного вираження думки, мовець не задовольняється лише об'єктивно-номінативною функцією слова; він намагається поєднати її з функцією суб'єктивно-оцінною, і тому до денотативного змісту стилістично-нейтральної лексеми додає конотативний зміст, а слабо виражений

конотативний зміст експресивного слова намагається підсилити» [14, с. 13]. Це призводить до пошуку емоційно-оцінних синонімів, які б зуміли передати всю парадигму почуттів та емоцій мовця. Збагачення мови емоційно-оцінними синонімами – свідчення колективної мовотворчості, завдяки чому значення «співуче вимовити» до слова «проспівати» подається і в академічному тлумачному словнику української мови [12, с. 293].

Характерна для прозового тексту експресивна єдність з домінантними лексичними, фразеологічними та синтаксичними елементами:

« – Слухай, забагато виступатимеш – матимеш проблеми, ясно? – процідив крізь зуби.

– Я...ясно, але...» [1, с. 186].

Лексема «виступатимеш» у значенні «говоритимеш» свідчить про негативну оцінку персонажа, його зневажливе ставлення до співрозмовника. Емоційні слова негативної оцінки вживаються в розмовному, просторічному мовленні та перебувають поза межами літературної мови. Вжита автором лексема свідчить про важливість саме емоційно-оцінної інформації, на відміну від поняттєво-раціональної. Набуваючи експресивного тону, названа лексема переходить у ранг лексичної експресеми та виконує роль стилістеми тексту. Експресивність лексеми підсилюється експресивністю фразеологізму «цідити крізь зуби», значення якого пояснює «Фразеологічний словник української мови»: «говорити невиразно, ледве розтуляючи рот» [13, с. 60]. Сталий вислів розкриває напружений психічний стан мовця.

Незакінчене речення «– Я...ясно, але...» – синтаксична експресема, вжита для передачі обірваного «пульсуючого мовлення» [15, с. 176] схвильованого або настрашеного учасника діалогу.

Вплив експресивної виразності збільшується у випадку, коли автор поєднує декілька експресивних складників на синтаксичному рівні, що засвідчує експресивна єдність з лексичними та кількома синтаксичними елементами, зокрема парцеляцією та паралелізмом:

«Може, я – місто. Дуже велике місто. З безліччю вікон. І стільки ж дверей. Двері відчиняються і зачиняються. Входять і виходять. Постійно щось відбувається.

Вносять дитину – виносять труну.

З плачем народжуються – з плачем помирають.

Колиски схожі на домовини.

Деколи хтось щось наплутає, і тоді в колисках вмирають, а в домовинах народжуються» [2, с. 111].

Парцеляція як «синтаксична універсалія мовлення, що передбачає побудову повідомлення шляхом розділення речення на кілька самостійних висловлень, інтонаційно та графічно відокремлених, проте єдиних за змістом» [11, с. 536], реалізована у текстовому відрізку: «*Може, я – місто. Дуже велике місто. З безліччю вікон. І стільки ж дверей*». Парцельовані означення надають певного ритмомелодійного вираження, забезпечують динамізацію викладу думок, виконують функцію утаємничення у простір авторських філософічних роздумів, емоційного уточнення, конкретизації

важливих деталей, які могли за умови цілісної структури речення лишитися реципієнтом непоміченими. Тональність цих речень змушує мислити в одному напрямку з мовцем, що свідчить про їх маніпулятивний характер. Розбиваючи структуру цілісного речення на відрізки, ніби кадри на кінематографічній стрічці, автор запрошує читача крок за кроком складати їх в окрему сприйняттеву картину, адже кожен такий відрізок несе свою інтонаційно та комунікативно незалежну інформацію.

Потужність експресивного вираження парцелятивів доповнюють синтаксичні паралелізми, ознакою яких є «зіставлення, порівняння образних ситуацій зі сфер природи і людського життя» [5, с. 445]: *«Входять і виходять»*, *«Вносять дитину – виносять труну»*, *«З плачем народжуються – з плачем помирають»*. Наведені до прикладу паралелізми за своєю структурою повні, оскільки «дотримано усіх умов повного конструктивного ототожнення зіставляваних конструкцій» [5, с. 445], а саме: побудовані за однією синтаксичною структурою (у першому випадку – неповна двоскладна, у другому й третьому – двоскладна будова предикативних частин), характеризуються тотожною (оповідною) модальністю, мають однаковий порядок слів та ідентичний інтонаційний малюнок [9, с. 459–460]. Два останні речення – складні безсполучникові. За словами Л. Костич, «асиндетичні конструкції характеризуються складною семантичною організацією», створюють «високий рівень напруги і експресії, феномен глибокого осмислення світу, конденсації змісту складних етико-естетичних почувань і емоцій» [8, с. 255].

Паралелізм набуває афористичного звучання, сприяє легкому сприйняттю вислову загалом. Проте особливий інтонаційний малюнок надає йому експресивної чіткості, навіть категоричності та не дозволяє реципієнту відступати від розуміння закладеного змісту. Автор залучає не так до співтворення тексту, як до співрозуміння уже сформованих ним істин та співпереживання уже закладених ним почуттів.

Експресивна виразність пералелізму посилюється антонімічними лексичними компонентами, вжитими в одному, короткому реченні: *«відчиняються – зачиняються»*, *«входять – виходять»*, *«вносять – виносять»*, *«народжуються – помирають»* (мовні), *«колиски – домовини»* (контекстуальні). Такий мовний прийом гри «антонімічних контрастів» [15, с. 24] має глибокий психологічний вплив на адресата: дві думки з протилежним значенням, абсолютна протиставленість реалій вражає, навіть шокує.

Таким чином, у структурі мови сучасного прозового тексту закладені широкі можливості творення, варіювання та реалізації мовного явища – експресивної єдності. Саме комплексний підхід до розуміння експресивної мовної одиниці дозволяє виявити й простежити шляхи формування і можливості реалізації експресивно-стилістичної функції мови сучасного художнього прозового тексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багряна А. Дошкуляка : роман / Анна Багряна. – К. : Нора-друк, 2012. – 216 с.
2. Винничук Ю. Ги-ги-ги / Юрій Винничук. – Львів : Піраміда, 2007. – 240 с.
3. Винокур Г.О. «Горе от ума» как памятник русской художественной речи : Избранные работы по русскому языку / Григорий Осипович Винокур. – М., 1959. – С. 46–74.
4. Галкина-Федорук Е.М. Суждение и предложение / Евдокия Михайловна Галкина-Федорук. – М., 1956. – 76 с.
5. Гуйванюк Н.В. Слово – Речення – Текст : Вибр. Праці / Ніна Василівна Гуйванюк. – Чернівці : Чернівецький нац. Ун-т, 2009. – 664 с.
6. Єрмоленко С.Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С.Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
7. Кожина М.Н. Языковой и речевой экспрессии и ее экстралингвистическом обосновании / М.Н. Кожина // Проблемы экспрессивной стилистики. – Ростов н/Д., 1987. – С. 14–19.
8. Костич Л.М. Безполучниковість як засіб вираження експресії у творах Тараса Шевченка / Л. М. Костич // Шевченкознавчі студії. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2009. – (Збірник наукових праць; 12). – С. 250–255.
9. Мацько Л.І. Парцеляція / Л. І. Мацько // Українська енциклопедія: Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський та ін. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. – (2). – С. 461–462.
10. Мойсієнко А.К. Мова як світ світів. Поетика текстових структур / Анатолій Кирилович Мойсієнко. – Умань : УДПУ, 2008. – 280 с.
11. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2011. – 844 с.
12. Словник української мови: в 11 т. / ред. колег.: І.К. Білодід (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980. Т. 8: П – Р / ред.: М.М. Друченко, І.І. Маркевич, Н.С. Редичук. – К. : Наукова думка, 1977. – 928 с.
13. Ужченко В.Д. Фразеологічний словник української мови / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – К. : Освіта, 1998. – 204 с.
14. Чабаненко В.А. Основи мовної експресії / Віктор Антонович Чабаненко. – К. : Вища Школа, 1984. – 168 с.
15. Чабаненко В.А. Стилїстика експресивних засобів української мови : Монографія / Віктор Антонович Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 351 с.

*Статтю рекомендовано до друку
доктором філологічних наук, професором
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Мойсієнком А.К.*

Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2017 року

Оксана Свиріденко
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

«КАЖДОЕ ИЗ ТВОИХ ПИСЕМ ДЛЯ МЕНЯ ЗАМЕЧАТЕЛЬНАЯ ЭПОХА»: ОСОБЛИВОСТІ ЛИСТУВАННЯ А. МЕТЛИНСЬКОГО З І. СРЕЗНЕВСЬКИМ

У статті аналізується епістолярна спадщина українського романтика А. Метлинського. Розглядаються насамперед листи, адресовані І. Срезневському. Аналіз змісту і форми епістолярної прози А. Метлинського здійснюється крізь призму романтичної естетики. Доведено, що лірична складова є структуротворчою в епістолах А. Метлинського, його листи мають сповідальний характер, є простором самопізнання і самовизначення адресанта. Досліджуються також елементи літературної критики у листах А. Метлинського. Констатується, що епістолярій А. Метлинського є зразком романтичної епістолярної прози в її українському варіанті.

Ключові слова: романтизм, епістола, епістолярна проза романтиків, лірична складова.

В статье анализируется эпистолярное наследие украинского романтика А. Метлинского. Рассматриваются прежде всего письма, адресованные И. Срезневскому. Анализ содержания и формы эпистолярной прозы А. Метлинского осуществляется через призму романтической эстетики. Доказано, что лирическая составляющая есть структурообразующей в эпистолах А. Метлинского, его письма имеют исповедальный характер, выступают пространством для самопознания и самоопределения адресанта. Исследуются также элементы литературной критики в письмах А. Метлинского. Констатируется, что эпистолярий А. Метлинского является образцом романтической эпистолярной прозы в ее украинском варианте.

Ключевые слова: романтизм, эпистола, эпистолярная проза романтиков, лирическая составляющая.

The article analyses the epistolary heritage of Ukrainian romanticist A. Metlynskyi. First of all the letters, addressed to I. Sresnevskyi have been analyzed. Context and form analyses of epistolary prose have been done in the light of romantic aesthetics. It was established, that the lyrics is a structural element in A. Metlynskyi's epistolary, his letters have character of confession and are space for self-cognition and self-actualization of the addresser. The elements of literary critics in A. Metlynskyi's letters have been also analyzed. It was stated, that A. Metlynskyi's epistolary. It was analyzed, that A. Metlynskyi's epistolary is a sample of romantic epistolary prose in its Ukrainian variant.

Key words: romanticism, epistle, epistolary prose of romanticists, lyrical element.

Аналізуючи здобутки вітчизняної літературознавчої науки, неможливо не помітити той факт, що в останні десятиліття суттєво зросла увагу дослідників до письменницького епістолярію. Варто назвати праці М. Коцюбинської, О. Галича, Ж. Ляхової, В. Кузьменка, Г. Мазохи, А. Ільків та ін. При цьому епістолярна проза українських романтиків залишається фактично недослідженою. Ця обставина, а також спроба поглянути на епістолярну практику представників українського романтизму безпосередньо крізь призму естетики романтизму зумовили вибір теми пропонованого дослідження. Мета статті – дослідити особливості епістолярної спадщини та епістолярної манери А. Метлинського на матеріалі його листування з І. Срезневським.

Епістолярній спадщині А. Метлинського, який в добу радянського літературознавства отримав ярлик «антипода Т. Шевченка», так званого реакційного, пасивного романтика, пощастило ще менше, ніж його поетичному доробку. Опубліковані А. Шамраєм у другому томі книги «Харківська школа романтиків», ці листи так і не дочекалися свого дослідника і поціновувача. А проте вони містять чимало цінних матеріалів, які стосуються феномену творчості А. Метлинського зокрема й української літератури доби романтизму взагалі. Епістоли А. Метлинського цінні також і як зразки романтичної епістолярної прози в її власне українському варіанті.

За спостереженнями дослідників, романтики виступили новаторами в царині епістолярної прози. Це новаторство було зумовлене особливою роллю ліричної складової в естетиці та творчості романтиків [2, с. 313]. Листи романтиків досить часто нагадували фрагменти душевної сповіді адресантів, особливо якщо адресатом виступала особа духовно близька адресанту. У таких дружніх листах матеріальна грань світу завжди відступала на задній план. Вона «проступала» з листів романтиків ніби проміж іншим. Її аналіз посідав другорядне місце як у художньому, так і епістолярному доробку представників романтичного напрямку. Яскравим прикладом такої тенденції може бути лист А. Метлинського до І. Срезневського від 26 вересня 1939 року. Цей лист, як і решта інших листів, багатий насамперед на глибинну інтроспекцію, на властиво романтичне самозаглиблення і самопізнання адресанта.

Без перебільшення можна стверджувати, що листи від І. Срезневського були ледь чи не єдиною розрадою для А. Метлинського, який, за спогадами сучасників, був ідеалістом і песимістом водночас. «Ждал я письма от Вас из Харькова, из Полтавы, Курска, Тулы, из Белгорода двух. ... Теперь жду несколько строк из Петербурга», – писав він у вже згадуваному листі до І. Срезневського¹ [3, с. 128]. Відсутність цих листів сприймалася ним як душевна катастрофа, як втрата духовного зв'язку. «Разделенные пространством, будем дружно соединены духом» [3, с. 133], – закликав він адресата. Адже саме І. Срезневський, як зізнавався А. Метлинський, був тією єдиною людиною, яка спроможна була порятувати його від настроїв відчаю і

¹ Тут і далі тексти листів А. Метлинського друкуються за авторською редакцією.

безнадії, що роз'їдали його душу: «Когда я терял упование на жизнь, Вы освещали и мою темную судьбу уверенностию в жизни и в добре» [3, с. 128].

Зміст і форма цього листа постають як моноліт, про що писав і сам А. Метлинський. Та душевна туга, яка керувала А. Метлинським, відсутність яскравих подій, які б наповнили життя помітним змістом, надали б йому присмаку стрімкої повноплинності – усе це позначилося й на темпоритмі його листовної розмови з І. Срезневським: «Как видите, письмо мое тянется вяло, – начал я какой то странной фигурой риторического распространения предложений – что делать? – оно скучно, потому что жить скучно и даже воспоминания моей бестолковой жизни с часу на час как то глупее, а настоящее темнее, однообразнее, безотраднее...» [3, с. 128].

Міра відвертості А. Метлинського (коли мовиться про самоаналіз у листовних розмовах із І. Срезневським) є вражаючою. Водночас вражаючою є гранична міра печалі, про яку пише А. Метлинський, подаючи образ самого себе: «Счастлив я, что не обладаю даром какогонибудь из знаменитостей – душа моя полна печали, я напоил бы ею сердце людей» [3, с. 128]. Немов розтинаючи перед І. Срезневським свою душу, А. Метлинський писав: «Тоска и скука свили в ней самое прочное гнездо для себя. Лень ли это, болезнь ли, не знаю, но сколько достанет воли постараюсь вырваться из этого состояния» [3, с. 141]. Як свідчать епістолярні джерела, окрім фізичних недугів, А. Метлинський страждав на іпохондрію: «Судьба словно гонит меня» [3, с. 136]. Передчуття близької смерті супроводжувало митця впродовж усього життя, що не могло не накладати відбиток на характер його художньої творчості і навіть на вибір псевдоніму – Амвросій Могила.

Нерідко А. Метлинський відкриває перед І. Срезневським найпотемніші, найтемніші закутки своєї душі й описує гру своєї хворобливої уяви: «Я сделался игралищем своей собственной фантазии, которая вертит мною часто как хочет против моей воли» [3, с. 141]. «Не знаю отчего, но для несчастий настоящих у меня больше мужества чем у когонибудь в мире, для грозящих даже пустяков у меня целые тучи самых убийственных мыслей ... Дня за два, например, я вообразил, что от этого могу сойти с ума и все это с такими ужасными подробностями, что, воображая, что я буду говорить в этом состоянии, чуть ли не понес *ахинею*» [3, с. 128]. І миттєво гіркота змінюється іронічним настроєм: «Кстати! Не от этого ли Ваш Афинский или Офенский язык?» [3, с. 132]. Такі різкі переходи були типовими для епістолярних текстів А. Метлинського. Романтики, за спостереженнями А. Єлістратової, пишуть своїм адресатам, керуючись миттєвим настроєм, а тому дуже часто переходять від смутку до жарту і навпаки [2, с. 132].

У листах А. Метлинського присутні й типово романтичні «пейзажі душі», тобто ліричні фрагменти, у яких психологічне самоспостереження автора здійснюється крізь призму спостережень за природою: «Я живу воображением, и потому вся жизнь его – небо покрытое тучами и грязью» [3, с. 131]. Варто звернути увагу на те, що тут йдеться не про світову скорботу чи космічний песимізм, які характеризують західноєвропейську романтичну

поезію та епістолярну практику, а про національну тугу як основний умонастрій українського романтизму в його rozmaїтих проявах. З листів А.Метлинського стає зрозумілим, що «пейзаж» його душі цілком залежав від українського суспільно-політичного «пейзажу», тобто становища. Так, у листі до І. Срезневського від 5 травня 1840 року романтик зауважував: «Пишу к Вам, Измаил Иванович, из Украины, которая в это время смотрит совсем не Украиной: бытие мое мрачно, сумрачно, и дождь на дворе холодный – осенний» [3, с. 132]. Уболівання за долю України, яка опинилася під імперським тиском й загрозою повного знищення, пронизують епістолярну прозу А. Метлинського взагалі, але особливо відчутні вони в поодиноких україномовних листах до В.Анастасевича: «Гине рідна головонька, мовкне рідна мовонька. Гірко, гірко на серці, як подумаєш, що швидко батьківського слова син не зрозуміє» [3, с. 121]. І хоча в листах А. Метлинського до І. Срезневського Україна нерідко фігурує саме як Малоросія, проте митець постійно демонструє високу міру національної самосвідомості та гордості, коли мова ведеться про Україну та українське буття. Так, наприклад, Харківський університет фігурує у його листах як «український Геттінген» [3, с. 135].

Як свідчать листи, самотність надзвичайно гнітила митця: «Страшусь тяжких, долгих черных вечеров, налетающих ко мне с зимою», – писав А. Метлинський у листі до І. Срезневського від 26 вересня 1939 року. «Высказать сердце свое некому. Общество для меня при моем образовании и моей работы и тяжело и недоступно» [3, с. 141].

Відчуття самотності, за спостереженнями дослідників, було тим відчуттям, яке взагалі супроводжувало людину доби романтизму. Як зазнає А. Ботнікова, романтична епоха стверджувала самодостатність та самоцінність людини, а водночас – її незрозумілість та самотність. Тож люди романтичної епохи відчували гостру потребу у спілкуванні. При цьому на зміну старим формам спілкування приходять нові. Салонна культура XVIII ст. втрачає свої позиції, натомість виробляється культура дружніх гуртків [1, с. 28]. Такі гуртки збирали інтелектуалів, яких поєднував не лише інтерес до нових (романтичних) віянь у мистецтві, але й почуття палкої, високої дружби. У дружбі (у її романтичному розумінні) вбачався порятунок від самотності, а водночас вона відкривала безмежні можливості самопізнання та саморозкриття, яке культивували романтики.

Дружні гуртки романтиків нерідко формувалися при університетах і об'єднували романтиків-науковців та романтиків-літераторів. Вони існували, наприклад, при Ієнському та Харківському університетах. Участь А. Метлинського у літературному гуртку, яким опікувався І. Срезневський, стала поштовхом до зародження поміж ними тієї високої дружби, яка спричинила в майбутньому дружню переписку між ними, значення якої А. Метлинський оцінював так: «Каждое из твоих писем для меня замечательная эпоха в однообразной жизни» [3, с. 139].

Як свідчать листи, А. Метлинський тяжко переживав розлуку з І. Срезневським, який був для нього чи не єдиною духовно близькою

людиною. «Зачем Ты не здесь?» – це запитання рефреном проходить крізь увесь масив листування А.Метлинського з І.Срезневським [3, с. 131]. «Зачем Вы не здесь или я не там?» – запитує А.Метлинський у листі до І.Срезневського від 20 жовтня 1839 року [3, с. 132]. У листі від 30 липня 1840 року А.Метлинський пише про своє сусідство з М.Костомаровим і окреслює свої взаємини з ним та А.Рославським як дружній гурток: «Ах, Измаил, Измаил, зачем ты не можешь оживлять нашего кружка?» [3, с. 137]. І вже невдовзі коментує свої зустрічі з М.Костомаровим: «Это не были светлые надеждами, полные деятельностью дни свидания с тобою» [3, с. 141].

За словами А.Єлістратової, навіть не призначені для друку листи романтиків впливали на літературне життя епохи. Вони ставали надбанням літературного гуртка, до якого належали їх автори [2, с. 310]. Так, А.Метлинський разом з М.Костомаровим нерідко навідувалися О.І.Срезневської (мати І.Срезневського) для того, щоб разом перечитувати листи, які вона отримувала від сина. «Вчера с Н.И. Костомаровым и с Еленой Ивановной и с Вами бродили мы по Чехии и Моравии: из 4 писем прочитано самое 1 и самое последнее» [3, с. 137], – так коментував ці спільні читання А.Метлинський у листі до І.Срезневського від 25 червня 1840 року. Практикували романтики не тільки спільні читання, але й спільні листи-відповіді: «Н.И. (Костомаров – О.С.) припишет сегодня и пошлет» [3, с. 137]

Мотив самотності нерідко знаходить у листах А.Метлинського надзвичайно оригінальне художнє втілення: «Кругом меня так пусто» [3, с. 132], «Я как natura Торричелли не терплю пустоты и потому стараюсь ее кое чем наполнить» [3, с. 136]. А.Шамрай, коментуючи таке вишукане порівняння і працюючи безпосередньо з автографами листів А.Метлинського, писав, що «Метлинський говорить тут про вільні місця на поштовому папері і останні слова приписав на берегах» [3, с. 136]

Утім, цілком можна припустити, що у випадку з апелюванням А.Метлинського до результатів наукової практики Е.Торрічеллі йдеться також про психологічний процес самопізнання та самовизначення, який був нероздільно пов'язаний з епістолярною практикою митців-романтиків. Висловлюючись метафорично, можна стверджувати, що А.Метлинський остерігався пустоти, яка могла існувати не стільки на поштовому папері, скільки у його власному житті.

Як зазначає А.Єлістратова, процес самопізнання і самовизначення, що відігравав надзвичайно важливу роль в епістолярній прозі романтизму, взагалі передбачав постійне апелювання до подій, які відбувалися на історичній арені, і співвіднесення сучасності з минулим і майбутнім. На думку вченої, саме цим зумовлюється надзвичайне значення тих літературних алюзій, які так часто з'являються в листах митців-романтиків або у вигляді прямих чи прихованих цитат, або у вигляді натяків. І якщо в епістолярній прозі XVIII століття літературні алюзії виконували дидактичну функцію або використовувалися для окраси вислову, то в епістолярному доробку романтиків вони органічно пов'язані з тканиною листа і невіддільні

від образу автора. Такі алюзії особливо часто і стихійно виникають в ті моменти, коли життя автора сповнене найбільшого драматизму [2, с. 343].

Такі літературні алюзії трапляються і в листах А. Метлинського. Звертаючись до І. Срезневського, який перебував на той час у Петербурзі, А. Метлинський зовсім несподівано просив його вклонитися пам'ятнику Петра Великого. «Кланяйтесь от меня всем по дороге, кому поклон мой может доставить удовольствие и кто его стоит. ... А коли увидите государя или хоть министра Уварова, то скажите ... слова Добчинского» [3, с. 128]. Але тлумачити цю алюзію варто зовсім не спробою самопізнання та самовизначення адресанта. «Відсилаючи» І. Срезневського до тексту комедії М. Гоголя «Ревізор», у якій, окрім іншого, йдеться і про таке явище, як перлюстрація, А. Метлинський натякає на те, що висловити своє ставлення до государя чи міністра Уварова відкрито він не наважується. Привертає увагу пунктуація, яка характерна для цього листа (використання трикрапки перед зміною інтонації), а також підкреслення (курсив) для посилення інтонаційної виразності. Цікаво, що і в художній спадщині Амвросія Могили трапляються своєрідні цареславні сентенції, які також слід прочитувати з усвідомленням того, що писалися вони, як і листи, у підцензурних умовах.

Прикметним є те, що покликання на комедію М. Гоголя «Ревізор» у листах А. Метлинського до І. Срезневського є неодноразовим. У листі до І. Срезневського від 20 жовтня 1839 року, обмірковуючи свій можливий переїзд до Петербурга і створюючи проекцію самого себе за допомогою образів гоголівської п'єси, А. Метлинський конкретизує своє покликання на текст М. Гоголя: «Если найдете приличным поговорить гденибудь обо мне зри разговор стр. X, строка Добчинский, или Бобчинский» [3, с. 131]. Як і в попередньому листі, А. Метлинський посилює інтонаційну виразність уміщеного натяку за допомогою виділення ключових слів. І сама інтонація, і зміст цієї алюзії очевидно були добре зрозумілі І. Срезневському. Можна лише зробити припущення, що мовилося про істинну суть діяльності тих українців, які відправлялися на службу Російській імперії. Текст листа і конкретика вміщеної в ньому алюзії дають підстави припустити, що А. Метлинський вважав їх ревізорами, які викривають справжнє єство цієї імперії.

Спроби «зашифрувати» зміст були характерними для епістолярної практики А. Метлинського, яка розгорталася в умовах поштової цензури. Занадто переймаючись долею І. Срезневського, усвідомлюючи своє непросте становище, він залишався у своїх листах надзвичайно обережним. Так, у листі від 26 серпня 1840 року знаходимо: «не быть нам, ах! Не быть Ш.Ш.Г.Ч.» [3, с. 138]. Коментуючи цю криптограму, А. Шамрай писав: «Важко сказати, що можуть означати ці чотири літери. Дуже можливо, що їх слід розуміти, як початкові літери прізвищ – Шафарика, Ганки, Челяковського» [3, с. 138]. Перша «Ш.», швидше за все, стосується Т. Шевченка, тому що саме в цьому листі знаходимо і відгук А. Метлинського на вихід у світ «Кобзаря». Перечитавши збірку, він писав

про «необыкновенное дарование поэта *Шевченка*». «Это будет проба» [3, с. 138].

Листи А. Метлинського взагалі багаті зразками літературної критики. Так, у цьому ж листі уміщено негативний відгук про збірник «Сніп» О. Корсуна, який містив багато малоросійської всячини, а водночас лірику М. Петренка, про якого А. Метлинський відгукувався так само високо, як і про Т. Шевченка, і фактично передбачив їх роль і місце в історії української літератури. «Но тут же является и поэт истинный не нам чета, студент бедный без роду и племени, некто *Петренко*» [3, с. 138].

З листів А. Метлинського, адресованих І. Срезневському, дізнаємося як про лектуру його самого, так і про ті твори, які були доступними для українського читача 30-50-х років XIX століття завдяки функціонуванню окремих періодичних видань чи виходу у світ альманахів. Йдеться, наприклад, про популярність Байрона [3, с. 168], про дозвіл цензури на публікацію роману «Жак» Жорж Санд [3, с. 190]. А. Метлинський згадує про «Фауста» Гете, який, за словами романтика, незабаром стане відомий усьому Харківському університету й усьому Харкову [3, с. 134]. Він позитивно відгукується про творчість В. Шекспіра, М. Лермонтова [3, с. 142], про прозу Ч. Діккенса [3, с. 135], поезію В. Жуковського [3, с. 136], а надто – про твори чеських авторів [3, с. 133], що було зумовлено ідеєю слов'янського єднання, яку пропагували романтики.

Здійснюючи огляд тогочасної періодики, А. Метлинський робив ставку не на російські видання, а на європейські. У його листах у нейтральному тоні мовиться про «Маяк», «Библиотеку для чтения», «Северную пчелу». Є згадки про такий часопис, як «Сын Отечества», що не відповідав естетичним смакам А. Метлинського, та «Журнал Министерства Народного Просвещения», який «тянется как устарелый чиновник на должность» [3, с. 137]. Натомість романтик високо ставив ті часописи, які йому надсилав із Чехії І. Срезневський, а також «Revue des deux Mondes», «Buchlander Lucas aus Mitawa». Романтик переймався прагненням знайти потрібні книги під час закордонних мандрівок до Німеччини, зокрема до Люнебурга [3, с. 137].

Чимало місця в листах А. Метлинського відведено питанню про видавничі справи в Україні: про видання творів В. Пассека, Г. Квітки-Основ'яненка, М. Костомарова, Я. Щоголева, Л. Боровиковського та публікацію альманахів і фольклорних збірників. Водночас А. Метлинський пише і про ті цензурні перепони, які нерідко перекреслювали будь-які творчі плани. Описуючи ситуацію з виданням збірника українських пісень, романтик писав: «Много песен, без большого основания, нельзя было напечатать, а иные пришлось сократить или изменить, чего впрочем я не позволил себе, чего пример увидите в напечатанной вначале 35-го полулиста (воля – доля)» [3, с. 194]. Як свідчить А. Метлинський у листах до І. Срезневського, заборонені цензурою твори не дозволялося не лише друкувати, але й згадувати у наукових працях чи літературно-критичних замітках [3, с. 190].

Листи А. Метлинського дозволяють окреслити коло його властиво романтичних наукових зацікавлень. Він пише про актуальність етнографічних досліджень, про те «поэтическое чувство любви к народности» [3, с. 152], яке надихало його на потужну фольклористичну та фольклорно-видавничу діяльність. У цих листах знаходимо інформацію про науковий метод Метлинського як збирача й видавця фольклорних текстів, його ставлення до фольклорних підробок [3, с. 197]. Із його листів простежується властиво романтична увага до національної історії й обґрунтовується потреба роботи з рукописами, які гниють в архівах [3, с. 155]. Листи фіксують й типово романтичну увагу А. Метлинського до мовного питання та спробу укласти російсько-український словник [3, с. 192]. Епістоли романтика дають розуміння його перекладацької манери [3, с. 135]. У листах до І. Срезневського А. Метлинський неодноразово писав про свою романтичну мрію об'їхати Україну з етнографічною метою, також відправитися у наукову подорож до Німеччини (для вивчення естетики) [3, с. 157, с. 174].

І хоча сповідальний елемент посідає провідне місце в листовних діалогах А. Метлинського з І. Срезневським, інформаційна складова його листів також є досить помітною. Цю обставину слід виводити з прохання самого І. Срезневського, який, опинившись далеко від Харкова, прагнув отримувати якомога більше інформації найрізноманітнішого характеру. А. Метлинський прагнув виконати це прохання, тому його листи рясніють подробицями з життя Харківського, а згодом Київського університетів, з життя і побуту відомих І. Срезневському харків'ян. Тут усе до найдрібніших деталей: подорожі, гостини, одруження, народження дітей, історії хвороб, діагнози, суперечки, непорозуміння, чвари, інформація про епідемію холери, рівень викладання та хабарництво у Харківському університеті тощо.

Ці деталі нерідко переобтяжують листи А. Метлинського до І. Срезневського, але саме таких листовних розмов прагнув І. Срезневський. А. Метлинський так тлумачить цю обставину і свої непорозуміння з І. Срезневським: «Перечитывая недавно, Измаил Иванович, последнее Ваше письмо к Елене Ивановне, удивился я, что вините Вы меня в краткости писем, между тем, как очень недавно еще послал к вам предлинное письмо» [3, с. 139]. Він постійно вибачався перед І. Срезневським за «скудость письма и фантазии» [3, с. 138].

Цю «скудость» А. Метлинський пояснював тим, що йому доводиться «прозябать в маленькой малоизвестной» йому частинці Харкова. «А эта частица, эта сфера (говорю свысока), со всеми своими пренадлежностями, от формы до идеи (от шкурки до начинки), от периферии до центра включительно (которого честь в этом случае принадлежит моему я), со всеми радиусами и тангенсами (исключая людей для Вас и для меня близких), – вся эта, говорю, сфера чем не пустота» [3, с. 150].

Цей фрагмент яскраво ілюструє специфіку епістолярної манери А. Метлинського. Зокрема, для текстів його листів характерними були вставні речення, які конкретизували настрій та інтонацію фрази.

Нехарактерним було використання простонародних, витриманих у бурлескно-поетичному ключі висловів. Висловлювання на зразок «от шкурки до начинки» – це виняток, а не норма для епістолярних текстів Метлинського-романтика. Оминаючи подібні шаблони, він звертався не до простонародної жартівливої традиції (хоча, як фольклорист, він високо цінував її), а до традиції наукової, досягаючи при цьому того ж таки комічного ефекту. Очевидно, що «радіуси» й «тангенси» – це ті окремі високопоставлені, високоповажні сучасники, які не відповідали своїм посадам та званням, про що неодноразово писав А. Метлинський у своїх листах до І. Срезневського.

Оглядаючи українську романтичну епістолярну прозу, слід пам'ятати, що український романтизм, на відміну від західноєвропейського романтизму, утверджував свої позиції не у боротьбі з класицизмом, який в українській літературі не сягнув вершин у своєму розвитку, а у подоланні бурлескно-травестійних традицій. Це не могло не позначитися і на епістолярній практиці українських романтиків. Високо оцінюючи роль І. Котляревського в історії національного письменства, А. Метлинський, як і решта українських романтиків, водночас виступав проти засилля так званої «котляревщини» в українській літературі першої половини XIX століття. Тому й епістолярний стиль А. Метлинського характеризується прагненням до вишуканості і контрастує, наприклад, з епістолярним стилем Г. Квітки-Основ'яненка, на якому позначилися впливи бурлескно-травестійних традицій та традиції сентименталізму.

Тон і зміст листовної розмови А. Метлинського з І. Срезневським з плином часу та з розвитком найрізноманітніших подій змінювалися. Якщо у ранніх листах А. Метлинського домінує щира сповідь, адресована І. Срезневському, який фігурує як «добрий мой», «милый мой», то в пізніх епістолах (починаючи з другої половини 40-х років, а особливо писаних після 1849 року, тобто з моменту призначення І. Срезневського на посаду академіка) переважає ділова розмова, звернена до «почтейнейшего», рідше – «любезнейшего Измаила Ивановича». У ранніх листах А. Метлинський пропонував: «Начнем говорить *ты*» [3, с. 133] і практикував такі безпосередні звертання: «Не получали мы от тебя (то от Вас, то от тебя... Сам замечаю, что совершенно запутан в этих местоимениях, следуя то чувству и логике, то привычке и обычаю) не получили ответа на письмо мое и Рославского вместе» [3, с. 143]. У пізніх листах такі вольності А. Метлинським не допускалися.

Причиною зміни тону і тимчасових непорозумінь між А. Метлинським та І. Срезневським була не тільки і не стільки хвороблива уява А. Метлинського (на цьому наполягав В. Срезневський, син І. Срезневського, у дослідженні «Из первых лет научно-литературной деятельности И.И. Срезневского»). Причини були й дещо інші. Слід погодитися з твердженням А. Шамрая, який писав: «В пізніших листах Метлинського, писаних вже тоді, як Срезневський був академіком, можна ясно відчутти і

неувагу з боку Срезневського до свого старого приятеля, і авторитарність тону, що могла ображати Метлинського» [3, с. 210].

Отже, листи А. Метлинського до І. Срезневського є яскравим прикладом романтичної епістолярної прози в її власне українському варіанті. Маючи за основу ліричний елемент, ці листи дають можливість простежити духовну біографію українського романтика, скласти його психологічний портрет, дослідити ті важелі, які найбільше вплинули на формування його світогляду та творчої манери.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ботникова А.Б. Немецкий романтизм : диалог художественных форм : [монография] / Алла Борисовна Ботникова. – Воронеж : Воронежский государственный университет, 2003. – 341 с.
2. Елистратова А. Эпистолярная проза романтиков // Европейский романтизм / [отв. ред. И.Неупокоева, И.Шетер]. – М. : Наука, 1973. – С. 309–351.
3. Харківська школа романтиків : у 3 т. / [ред., вступні статті й примітки А. Шамрая]. – Х. : ДВУ, 1930. – Т. 2. – 224 с.

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом філологічних наук, доцентом кафедри
іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
Летючою Л.П.
Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2017 року*

УДК 811.112.2'42

Олеся Скляренко
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

ПЕРСОНАЖНИЙ ДИСКУРС ЯК СКЛАДОВА АВТОРСЬКОГО НАРАТИВУ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ (на матеріалі оповідань Інгеборг Бахманн)

У статті досліджуються особливості персонажного дискурсу як складова авторського наративу на матеріалі оповідань відомої австрійської письменниці Інгеборг Бахманн. Автором було встановлено, що персонажному дискурсу аналізованих оповідань характерне використання таких комунікативних стратегій як кооперативні, конфліктогенні та маніпулятивні. Було також встановлено, що важливими компонентами комунікативних стратегій в цих оповіданнях є комунікативні тактики втішання, вмовляння та залякування. На мовленнєвому рівні такі характеристики є визначальними на лексичному та синтаксичному рівні.

Ключові слова: оповідання, дискурс, наратив, комунікативні стратегії, комунікативні тактики, дискурсивна поведінка.

Статья рассматривает особенности персонажного дискурса как составляющую авторского нарратива на примере рассказов известной австрийской писательницы Ингеборг Бахманн. Было установлено, что этим рассказам свойственно употребление таких коммуникативных стратегий как кооперативные, конфликтогенные и манипулятивные. Было также установлено, что важным компонентом коммуникативных стратегий в этих рассказах являются коммуникативные тактики утешенья, уговора и запугивания. На языковом уровне такие характеристики показательны на лексическом и синтаксическом уровнях.

Ключевые слова: рассказ, дискурс, нарратив, коммуникативные стратегии, коммуникативные тактики, дискурсивное поведение.

The article reveals some peculiarities of the characters' communication as an important part of author's narration on the example of stories of great Austrian writer Ingeborg Bachmann. It was established that these stories have some common communicative peculiarities, such as the usage of cooperative, conflict and manipulative communicative strategies. It was analysed, that communicative tactics of consolation, persuatuion and threaten are very important for the charatcers in I. Bachmann's stories. On the language level those characteristics are seen on lexical and syntax level.

Key words: story, discourse, narration, communicative strategies, communicative tactics, discourse behaviour.

Постановка проблеми дослідження. Дослідження персонажного дискурсу з урахуванням їх діалогічних стратегій є одним із ключових в аналізі оповідання як мовленнєвого жанру. За твердженням К. Адамчика, К. Брінкера, Ф. Бацевича та Я. Бондаренко, дискурс персонажа художнього тексту містить ті зразки самооцінки, крайніми полюсами якої є самоствердження та самозасудження. Саме ці полюси регулюють вибір тих чи інших засобів вираження власних думок особистостей [3; 7; 1; 2; 5].

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про те, що у наративній структурі художнього тексту стереотипність персонажного дискурсу є своєрідним орієнтиром, що вказує на психологічний тип персонажа як мовної особистості. Діалог в текстах оповідання свідчить про закономірності використання особистісного стилю спілкування, комунікативні преференції та способи вирішення конфліктів. Прямий мовленнєвий контакт у текстах оповідань – це віддзеркалення індивідуальної сфери життєдіяльності індивіда: когнітивної – знання, погляди, установи та упередження, акціональної – індивідуальні способи дії, соматичної – фізичні та психічні стани індивіда, позиційної – це соціальні та ситуативні ролі і позиції [3, с. 136].

Також дослідження мовленнєвих стратегій та тактик персонажа в наративній структурі художнього тексту обумовлюється тим, що структурно-композиційні й стилістичні аспекти оповідання, як мовленнєвого жанру,

вказують на процеси текстотворення й співвідношення мовленнєвого жанру та індивідуального стилю.

Формулювання цілей статті полягає у тому, що доступ до мовної особистості здійснюється через її продукти – текст і дискурс. Тому **об’єктом** даної розвідки є персональний дискурс оповідань Інгеборг Бахманн, як складової авторського наративу у художньому тексті з урахуванням його діалогічних стратегій та тактик.

Предметом дослідження виступають дискурсивні фрагменти оповідань відомої австрійської письменниці, засновниці однойменної премії з літератури у Німеччині – Інгеборг Бахманн.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні існують різноманітні типології комунікативних стратегій, адже вони, як і саме трактування терміна, є ще не повністю дослідженою проблемою. Ми використовуватимемо трактування терміна «комунікативні стратегії» і їх типологію за О.О. Селівановою, де комунікативною стратегією називається «... складник евристичної інтенційної програми планування дискурсу, його проведення й керування ним із метою досягнення кооперативного результату, ефективності інформаційного обміну та комунікативного впливу. Це певна комбінаторика проміжних цілей, а безпосередньою реалізацією такої комбінаторики називають тактикою» [4, с. 268]. Залежно від мети комунікації О. Селіванова зазначає, що залежно від мети комунікації у науковій літературі сьогодні виокремлюють такі типи комунікативних стратегій: *кооперативні* – спрямовані на комунікативну співпрацю партнерів спілкування й такі, що передбачають пом’якшення мовленнєвої поведінки мовця з метою зменшення ризику виникнення конфліктних ситуацій; *конфліктогенні* – призводять до конфлікту та *маніпулятивні* – спрямовані на зміну свідомості чи поведінки партнера спілкування в цілях мовця [4, с. 208].

За твердженням К. Брінкера, персонажна мова відтворює мовленнєві характеристики прототипів. Прототипами дослідник вважає певні соціокультурні, національні та гендерні типи [7, с. 8]. Таким чином, аналіз стратегій і тактик в оповіданнях І. Бахманн дозволить реципієнту збагнути персонажі як мовних особистостей. Під мовною особистістю мається на увазі іманентна ознака особистості як носія мови й комуніканта, що характеризує його мовну й комунікативну компетенцію та реалізацію їх у процесах продукування, сприйняття, розуміння й інтерпретації вербальних повідомлень, текстів, а також при комунікативній взаємодії [4, с. 445].

Серед мовленнєвого потоку персонажного мовлення маркованістю позначається використання персонажами у описі своїх персонажів конфліктогенних та маніпулятивних комунікативних стратегій. Самі ці стратегії визначаються частотністю свого використання, тому є домінантними в авторському наративі на макро-стилістичному рівні. *Конфліктогенні стратегії* в оповіданнях І. Бахманн вимагають використання таких тактик: *тактики нападу*, *тактики втішання та тактики захисту*. Прикладом *тактики нападу* може бути діалог Йозіпа та Марії з оповідання «Die Fähre»

«*Es ist spät*». *Seine Stimme ist voll Vorwurf.*

«*Du fährst nicht mehr?*»

«*Ich weiß nicht*», *erwider er. «Wo willst du noch hin?»*. *Er ist von fremder Unerbittlichkeit beherrscht* [6, с. 12].

Поромник Йозіп, використовуючи прості непоширенні речення, чітко скеровує ситуацію у свій власний бік, уступаючи першим у розмову без привітань чи ввідних питань, робить зауваження Марії, що вже пізня година і це не личить молодій дівчині в такий час самій їхати до панського будинку. Відповідаючи на запитання Марії, він також використовує просте непоширене речення. Такий синтаксис характеризується скутістю, де адресант не може знайти потрібних слів. Також цей тип висловлення відзначається присутністю м'якості у мовленні, що може вказувати на те, що мовець не є потенційним провокатором.

Інший випадок: «*«Sie müssen mir einen Schein schreiben*», *sagte der Mann und sah den Doktor aus entzündeten Augen an. «Meine Augen tun mir verdammt weh» «Das werde ich nicht tun*», *sagte der Doktor, deutlich, jedes Wort betonend. «Warum besuchen Sie Ihre Frau nicht? – Warum besuchen Sie Ihre Frau nicht im Krankenhaus!» schrie der Doktor. ... »* [6, с. 66]. Ситуація описуваного діалогу розгортається у квартирі зварника, який, знайшовши книгу з філософським змістом, забуває про все на світі, роботу, сім'ю й лише зацікавлений пошуком сенсу життя. Маючи хвору дружину, він зовсім не переймається її здоров'ям, а лише лежить у ліжку й читає. Лікар сам приходить до чоловіка, щоб запитати, у чому справа. Замість привітання чоловік наказує лікарю виписати йому листок непрацездатності, тому що в нього болять очі, а зварнику із хворими очима тяжко працювати.

Речення підсилюється використанням модального дієслова «*müssen*» та прислівника «*verdammt*», що надає репліці відтінку розмовного мовлення. Комунікативна мета чоловіка – отримати листок непрацездатності, але його маніпулятивна стратегія не мала результату, адже коротка репліка-відповідь лікаря «*Das werde ich nicht tun*» має відтінок упевненості, до того ж лікар сам зразу переходить у наступ, використовуючи повтор у питальних реченнях. «*Warum besuchen Sie Ihre Frau nicht? – Warum besuchen Sie Ihre Frau nicht im Krankenhaus!*» Використання у кінці другого питального речення знаку оклику замість знака питання має свою комунікативну мету, а саме якимось чином уплинути на чоловіка, щоб він відвідав дружину, яка ось-ось помре в лікарні.

Тактика втішання мовних особистостей в оповіданнях характеризується стриманістю та м'якістю, що на вербальному рівні виражається у виправданнях або вимушених компліментах:

«*Mara schien etwas eingefahren zu sein, sie setzte schüchtern hinzu: Ich habe dich im Radio gehört, letzte Woche. In diesem Konzert. Du warst sehr gut, glaube ich. Charlotte hob abwehrend die Achseln.*

Sehr gut, sagte Mara und nickte. Vielleicht kannst du wirklich etwas und vielleicht bist du ehrgeizig

Charlotte erwiderte hilflos: Ich weiß es nicht. Auch so kann man es nennen

....

Nicht böse sein! - Mara richtete sich auf, schlang die Arme plötzlich um Charlottes Hals. – Du bist wunderbar. Nur lieb mich! Lieb mich! Aber ich werde alles hassen von Eifersucht, die Musik, das Klavier, die Leute, alles. Und ich werde stolz sein zugleich auf dich. Aber lass mich bei dir bleiben. – Sie besann sich und ließ die Arme sinken. – Ja, tu wie du willst. Nur schick mich nicht fort. Ich werde alles für dich tun, dich aufwecken morgens, dir den Tee bringen, die Post, ans Telephon gehen, ich kann kochen für dich, dir alle Wege abnehmen, dir alles vom Leib halten. Damit du besser tun kannst, was du willst. Nur lieb mich. Und lieb nur mich» [6, с. 210-211].

Шарлота нічого не може вдіяти з нав'язливою поведінкою закоханої в неї невідомої дівчини. Спочатку дівчина намагається за допомогою компліментів привернути увагу Шарлоти, дати їй зрозуміти, що вона цікавиться нею вже давно: «*Du warst sehr gut; vielleicht kannst du wirklich etwas und vielleicht bist du ehrgeizig....*». Тут слід також зауважити, що в наведеному діалозі комплімент є засобом ввічливості, що реалізує її максимум. На думку О. Селіванової, саме комплімент задовольняє найважливішу психологічну потребу людини - прагнення до позитивних емоцій [4, с. 216]. Молода піаністка Шарлота після певного часу, проведеного з Марою, стомлена й не хоче знаходити слів для продовження розмови. Невербальний знак плечима у відповідь та апосіопеза вказують на втому, нерозуміння ситуації, що склалася, та небажання продовжувати розмову. Це все провокує Мару, яка вдається до маніпулятивної стратегії і після задобрювання перераховує все, що вона може зробити для Шарлоти. Дівчина намагається примусити кохати її, що на рівні синтаксису передається за допомогою кіклоса, тобто рамкового повторення.

Захисна стратегія дискурсу персонажів оповідань знаходить своє місце в мовленні особистостей, для яких також характерна м'якість, яка і провокує співрозмовника на агресію. Наприклад, ситуація Міранди з оповідання «Ihr glücklichen Augen»: «Ja, du, ins Lavoir. Ich komm mir invalid vor, ich kann nicht ausgehen, ich kann niemand sehen. Du verstehst.

Josef sagt aus dem IV. Bezirk herüber:

Eine schöne Bescherung. Aber du bist schon oft ohne Brille ausgegangen.

Ja aber. Miranda weiß nichts Überzeugendes vorzubringen. Ja aber, jetzt ist das anders, denn sonst hab ich sie wenigstens in der Tasche.

Nein, das hast du nicht. Ich bitte schon sehr!

Wir wollen doch nicht deswegen, flüstert Miranda, bitte, wie klingelst du denn?

Wie soll ich denn klingeln?

Anders. Eben anders.

Aber da keine Antwort kommt, sagt sie schnell:

Doch, Lieber, ich komme mit, ich fühle mich nur so unsicher, gestern bin ich beinahe, ja, fast, nicht ganz, ohnmächtig, wirklich, es ist scheußlich, ich habe die Reserve ja probiert. Alles «daneben», verzerrt. Du verstehst schon» [6, с. 364].

Міранда телефонує своєму коханому й знаючи, що він сердитиметься, що знову щось трапилося з її окулярами, розпочинає свою розмову з простого еліптичного речення, в якому немає ні підмета, ні присудка. Використання прислівника «*invalid*» підсилює стан її беззахисності.

Для діалогу Міранди і Йозифа характерне використання еліпса: «*Wir wollen doch nicht deswegen, flüstert Miranda, bitte, wie klingelst du denn?*», «*Alles «daneben», verzerrt*». Такий тип синтаксису вказує читачу, що Міранда не може знайти потрібних слів для переконання, щоб коханий прийшов до неї на допомогу. Стан беззахисності підсилюється використанням прислівників «*unsicher, ohnmächtig, scheußlich*». Але всі намагання не приносять очікуваного результату. Тут можна стверджувати, що Міранда зазнала комунікативної девіації, тобто зазнала невдачі, причиною якої є недостатня комунікативна компетенція адресанта [1, с. 137].

Дискурсу Йозифа притаманні прості непоширені, інколи еліптичні речення: «*Eine schöne Bescherung, Wie soll ich denn klingeln?*». Це свідчить про небажання адресата підтримувати розмову та вказує на нехтуванням максимою ввічливості, що в даному випадку характеризується тактовністю, тобто мінімізацією примусу.

Маніпулятивні стратегії реалізують у собі спрямованість на зміну поведінки партнера спілкування в цілях мовця [4, с. 209]. Персонажі І. Бахманн використовують таку стратегію, щоб вплинути на співрозмовника та отримати бажаний результат. Комунікативна мета маніпулятивної стратегії вимагає використання *тактики умовляння та залякування*. В оповіданні «*Der Schweißer*» знаходимо два випадки використання персонажами тактики умовляння: «*Der Mann ließ es liegen, ohne daraufzuschauen, und sagte dann rasch: „Ich war zwei Tage nicht arbeiten. Sie müssen mir einen Schein schreiben.“*». «*Ausnahmsweise*», sagte der Doktor, «*weil die Frau Sie braucht. Ausnahmsweise kann ich das machen. Ich kann das sonst nicht. Es ist strafbar*» ... *Der Doktor schrieb nicht gleich, sondern fragte «was ist denn los? Mit Ihnen ist doch etwas los»*. «*Nichts*», sagte der Mann «*das heißt, ich möchte Sie etwas fragen*» «*Ja?*» fragte der Doktor. » [6, с. 62].

Та «*Herr Doktor*» sagte die Frau, «*es ist alles umsonst, ich weiß es. Er kümmert sich um nichts mehr. Er schaut die Kinder nicht mehr an. Ich könnte krepieren. Von ihm aus ja, krepieren könnte ich*» «*Ich werde ihm eine Stelle verschaffen. Heutzutage ist nichts leichter als das. Haufenweise gibt es Stellen für einen gelernten Arbeiter*». «*Nein*»; sagte die Frau und weinte, «*es ist alles umsonst. Jetzt ist das Unglück da. Keiner gibt einen roten Heller für uns*» «*Sie sind eine dumme Frau, Frau Rosi*», sagte der Doktor, «*denn Ihr Mann ist doch ein braver Mensch, ein fleißiger, braver Mensch*» «*Aber er liest. Tut nichts als lesen. Reden Sie mit ihm. Auf mich hört er ja nicht*» » [6, с. 65].

Спільним елементом у цих двох випадках є використання модальних дієслів, у першому випадку «*Sie müssen mir einen Schein schreiben*», а в другому прикладі використання форми умовного способу в складі повтору «*Ich könnte krepieren; krepieren könnte ich*» виконує стилістичну роль

підсилення. Дружина не впевнена у своєму чоловіку, якому все стало байдуже, і вона вважає, що навіть її смерть нічого не зможе змінити.

На відміну від цього прикладу перший випадок свідчить про продумане використання модального дієслова «müssen», що ставить лікаря в безвихідне становище. Його відповідь із використанням анафори «*ausnahmsweise*» вказує на те, що не досить часто лікар виписував листок непрацездатності здоровій людині. Синтаксис дискурсу лікаря характеризується також використанням іншого типу повтору, а саме епіфори «*etwas los*», яка також стилістично підсилює комунікативну мету мовця дізнатися, що стало причиною зміни ставлення чоловіка, професійного зварника, до життя та до своєї родини й роботи.

У другому прикладі, так само як і в першому, мета вмовити співрозмовника виконати задумане реалізується за використання наказового способу. Дружина просить лікаря поговорити з чоловіком «*Reden Sie mit ihm*», лікар знову піддається на вмовляння і за допомогою епітетів «*einen dumme Frau*,» та «*ein braver Mensch, ein fleißiger, braver Mensch*» звинувачує дружину зварювальника в тому, що вона втратила віру у свого чоловіка.

Таким чином, можна дійти висновку, що використання тактики вмовляння, яка характеризується впливом на емоційний стан адресата, має свій успіх за умови використання наказового способу, модальних дієслів та умовного способу.

На відміну від тактики вмовляння тактика залякування порушує максимуму ввічливості, що, за твердженням О. Селіванової, включає в себе такі ознаки: тактовність, великодушність, схвалення іншого, згоду й усунення розбіжності в поглядах, симпатію та співчуття, дружлюбність, запобігливість як прагнення мінімізувати дискомфорт, усунути незадоволення інших тощо [4, с. 215]. Розглянемо приклад: «*«Als Kind habe ich versucht, mich zu rächen», sagte ich, und mein Atem feuchtete ihre Wangen.*

«Zu rächen ... ?» fragte sie.

«Ich habe einer Katze mit einem großen, scharfen Messer die Beine abgeschnitten, einer ganz kleinen, blutjungen Katze. Dann trug ich sie ins Wasser. Ich hörte sie schreien, noch als sie im Wasser trieb. Es war, als schrie das Wasser. Ja, das Wasser schrie noch lang, es schrie, bis es Abend wurde, und ich lag am Ufer und zählte die Schreie»

Anna wurde so blaß, daß ihr Gesicht kleiner zu werden schien; nur ihre Lippen traten, zusehends, röter und voller hervor. Sie ließ sich ohne Widerstand küssen» [355, с. 81].

Тож з наведеного вище видно, що герой оповідання «Der Hinkende», ім'я якого автор в оповіданні не називає, застосовує тактику залякування, комунікативною метою якої є змусити дівчину поцілувати його. Кульгавий чоловік почуває себе занадто ображеним на життя, в якому він народився з вадами здоров'я. Щоб примусити дівчину звернути на нього увагу, кульгавий використовує у своєму мовленні прості епітети та порівняння: «*mit einem großen, scharfen Messer*» та «*einer ganz kleinen, blutjungen Katze*». Якщо вже чоловіку не було шкода малого кошеняти, то Анна розуміє, що з нею він

також може зробити все, що забажає. На жорстокість кульгавого вказує також порівняння, яке він використовує для опису крику кошеняти *«als schrie das Wasser»* і те, що кошеня тонуло, а він лежав на березі й рахував його крики. Але така тактика мала успіх, використання Анною апосіопези *«Zu rächen ... ?»* вказує реципієнту та те, що дівчина не знає, що їй відповісти. Вона не може знайти потрібних слів, щоб висловити свою думку та втекти від чоловіка.

Крім маніпулятивних та конфліктогенних стратегій, дискурсу персонажів оповідань І. Бахманн притаманне також використання кооперативної стратегії, що спрямоване на залагодження конфліктних ситуацій та характеризуються застосуванням альтруїстичної форми мітігації. Альтруїстичною мітігацією є мітігація пом'якшення мовленнєвої поведінки на користь адресата [4, с. 209].

«*«Was ... ? .» ... «Kann ich es gutmachen?»*

«Nein», schrie Justin erlöst, «dieses verlorene Geld kannst du nicht mehr ...», er brach erschöpft ab, dann nahm er höhnend den Faden wieder auf: «Gutmachen! Gutmachen! Du bist wohl verrückt. Diesen Schuften kann man doch nicht an!»

«Hat man dich betrogen?» flüsterte sie.

«Nein» erwiderte er, «ich habe ihnen das Geld abgenommen, das sie nicht verdienen. Verstehst du das? Sie verdienen es nicht»

«Ja», antwortete sie und sah erleichtert, wie seine Stirn sich glättete» [6, с. 15].

Дружина агресивного чоловіка Юстіна завжди страждає від його поведінки. Він завжди робить її винною в своїх проблемах. Юстін прийшов додому не в гуморі, тому у своїй розмові молода жінка використовує тактику пом'якшення, вона розуміє, що неправильне слово може спровокувати чоловіка до бійки, тому вона лише обережно запитує *«Was ?»*, а апосіопеза вказує на її невпевненість. Комунікативна мета жінки – з'ясувати, що сталося з чоловіком. Її мовлення характеризується простими питальними реченнями. Жінка не реагує на агресивну маніпулятивну тактику залякування, насичену наказовими реченнями та образою *«Du bist wohl verrückt»*. Жінка просто вислуховує свого чоловіка та ствердно відповідає на його запитання, що сповіщає чоловіка про покору дружини. Такий тип дискурсу запобігає конфлікту та знижує ризик суперечки.

Висновки. Розглянувши всі вибрані з оповідань Інгеборг Бахманн приклади різноманітних дискурсивних особливостей персонажного мовлення можна зробити висновок, що аналіз стратегій і тактик мовлення персонажів вказує на їхню індивідуальність та засоби самоствердження в суспільстві. Домінантними в дискурсі персонажів є маніпулятивні та конфліктогенні стратегії, що свідчить про подекуди агресивний характер протагоністів, а використання кооперативної стратегії – про м'якість та нерішучість. Як і сама авторка, її персонажі постійно перебувають у пошуку та прагнуть самоствердження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : [навч. посібник] / Флорій Сергійович Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 342 с
2. Бацевич Ф.С. Вступ до лінгвістичної генології : [навч. посібник] / Флорій Сергійович Бацевич. – К. : Академія, 2006. – 247 с.
3. Бондаренко Я.О. Дискурс акцентуєваних мовних особистостей: комунікативно-когнітивний аспект (на матеріалі персонажного мовлення в сучасній американській прозі) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Яна Олексіївна Бондаренко. – К., 2002. – 237 с.
4. Селіванова О.О. Основи теорії мовної комунікації : [підручник] / Олена Олександрівна Селіванова. – Черкаси : Видавництво Чабаненко Ю. А., 2011. – 350 с.
5. Adamzik K. Textlinguistik : Eine einführende Darstellung / Kirsten Adamzik. – Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 2004. – 176 S.
6. Bachmann I. Sämtliche Erzählungen / Ingeborg Bachmann. – München, Zürich : Piper Verlag, 2005. – 498 S.
7. Brinker K. Linguistische Textanalyse : Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden / Klaus Brinker. – Berlin : Erich Schmidt Verlag, 2005. – 179 S.
8. Fleischer W. Stilistik der deutschen Sprache / Fleischer Wolfgang, Michel Georg, Starke Günter. – München : Peter Lang Verlag, 1993. – 340 S.

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом філологічних наук, доцентом кафедри
іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
Заболотною Т.В.
Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2017 року*

УДК 811.111'42

Юлія Скриннік
(м. Харків, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ МОВЦІВ ПРИ ЗМІНІ СОЦІАЛЬНИХ РОЛЕЙ У ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОМУ ДИСКУРСІ

У статті проаналізовано особливості використання мовцями вербальних та невербальних компонентів комунікації в інституціональному дискурсі при зміні соціальних ролей. Встановлено, що репертуар вербальних та невербальних компонентів мовця змінюється при переході від виконання як домінантної ролі до субординативної, так і від субординативної до домінантної соціальної ролі. Виділено стратегії вибору вербальних та невербальних компонентів при зміні соціальних ролей: демонстрація, підтвердження, спростування, ігнорування запропонованої соціальної ролі,

які вирішують подальший напрям інтеракції та вибір основних і додаткових тем розмови.

Ключові слова: домінантна роль, субординативна роль, вербальні компоненти комунікації, невербальні компоненти комунікації, інституціональний дискурс.

В статье анализируются особенности использования говорящими вербальных и невербальных компонентов коммуникации в институциональном дискурсе при изменении социальных ролей. Установлено, что репертуар вербальных и невербальных компонентов говорящего изменяется при переходе от исполнения как доминантной роли к субординативной, так и от субординативной к доминантной социальной роли. Выделяются стратегии выбора вербальных и невербальных компонентов при изменении социальных ролей: демонстрация, подтверждение, опровержение, игнорирование предложенной социальной роли, которые решают дальнейшее направление интеракции и выбор основных и дополнительных тем разговора.

Ключевые слова: доминантная роль, субординативная роль, вербальные компоненты коммуникации, невербальные компоненты коммуникации, институциональный дискурс.

The article focuses on the characteristics of verbal and non-verbal components of communication in business discourse when interlocutors change their social roles. It is defined that the interlocutor's repertoire of verbal and non-verbal components changes in the process of transferring from the dominant role to the subordinate one as well as from the subordinate to the dominant social role. The strategies of choosing verbal and non-verbal communicative components in the process of changing social roles are determined; they are demonstration, confirmation, refutation and deviation. The strategies predetermine further interaction as well as principal and additional topics of conversation.

Key words: dominant role, subordinate role, verbal communicative components, non-verbal communicative components, business discourse.

Запорукою успішної взаємодії є наявність комунікативної здатності, знань та вмінь мовців, достатніх для вирішення комунікативних задач [5; 9]. Ці навички включають здатність адекватно оперувати соціальними ролями. Спілкування при зміні комунікантами соціальних ролей має свої особливості, які базуються на очікуваннях суспільства від виконання мовцями соціальних ролей. Невідповідність цим очікуванням може спричиняти комунікативні дисонанси, які заважають ефективному перебігу спілкування. Антропоцентричність сучасної лінгвістики, яка уможливорює дослідження мовленнєвої діяльності з урахуванням прагматичних чинників та вимагає особливої уваги до комунікативної поведінки її суб'єктів, дозволяє досліджувати зміну соціальних ролей як один із антропокомпонентів

комунікативного акту, та досліджувати прагматику дискурсивної поведінки мовців при зміні ними соціальних ролей.

Позначення соціального статусу переважно має імпліцитний характер, оскільки індикує приналежність людини до тієї чи іншої суспільної групи, що, в свою чергу, надає їй певні права та обов'язки [7, с. 116]. У діалогічному мовленні впорядковуюча функція міни комунікативних ролей реалізується через а) набір зустрічних ролей зі спільними рольовими очікуваннями комунікантів відносно сценаріїв комунікативної поведінки; б) прогнозування мовленнєвих ходів інтерактантів як результату пропонування, приписування, підтвердження, ігнорування, спростування, демонстрації ролі, що визначає напрям інтеракції, вибір основних та додаткових тем розмови. Вибір стратегій та тактик у ході змін соціальних ролей впливає на перебіг комунікації: вдалий чи невдалий. За Л.Р. Безуглою, ми розмежовуємо мовленнєві акти за вдалістю [1, с. 103] і вважаємо, що для успішності іллокутивного акту необхідне розуміння слухачем іллокутивної мети мовця.

Ядром інституціонального дискурсу, його базовим різновидом є таке спілкування, у якому обидва учасники наділені офіційним професійно-діловим статусом для ведення комунікативного процесу [9, с. 252].

Питання дослідження змін соціальних ролей, що проявляється як у вербальній, так і у невербальній поведінці мовців, в інституціональному дискурсі набуває особливої **актуальності** з огляду на важливість знання принципів успішного ведення ділової комунікації для досягнення поставлених цілей та встановлення контактів із діловими партнерами.

Одним із найважливіших чинників, що впливають на організацію комунікативного процесу, є соціальний статус людини, який виявляється не тільки на вербальному, але й на невербальному рівні комунікації. Спілкування мовців, що мають різний соціальний статус, відбувається за моделлю, відмінною від тієї, за якою спілкуються комуніканти з однаковим соціальним статусом [9, с. 205]. Вважається, що вищий за соціальним статусом комунікант домінує в спілкуванні, тобто його можна розглядати як соціально домінантного комуніканта [9, с. 205].

У дослідженні змін соціальних ролей спираємось на дослідження з мови соціальних статусів [3; 4; 7; 12; 13], міни комунікативних ролей [2; 5; 6; 8; 11], взаємодії вербальних та невербальних засобів комунікації [9; 10; 14].

Соціальний статус людини в англійському мовленні розглядається крізь призму його індикації, тобто мимовільного прояву статусного співвідношення людей, а також крізь призму оцінки статусу, тобто спрямованого вибору поведінки [7, с. 115]. Індикація соціального статусу людини включає позначення статусно-релевантних зон стилю життя, контактів та мовлення [7, с. 115].

Міждисциплінарність сучасних лінгвістичних досліджень дозволяє знаходити нові шляхи вирішення завдань, поставлених на межі соціолінгвістики та психолінгвістики. Одним з таких питань є дослідження соціальних ролей та їх міни. В сучасній лінгвістиці досліджуються питання міни комунікативних ролей [5; 6; 11], в той час як менше уваги звертається

на зміну соціальних ролей у ході комунікації. Це дослідження є спробою виявлення взаємодії вербальних та невербальних компонентів комунікації при зміні соціальних ролей в інституціональному типі дискурсу.

Об'єктом цього дослідження є вербальні та невербальні компоненти комунікації, що використовуються мовцями при зміні соціальних ролей в англomовному інституціональному дискурсі. **Предмет** дослідження становлять комунікативно-прагматичні особливості мовлення комунікантів при зміні їх соціальних ролей за офіційних обставин. Матеріалом слугували фрагменти діалогів інституціонального дискурсу, у яких відображається зміна соціальних ролей комунікантів. Приклади отримано методом суцільної вибірки із кіноскриптів художніх фільмів та сучасної англomовної художньої літератури.

Мета дослідження полягає у встановленні характеру використання мовцями вербальних / невербальних компонентів комунікації при зміні соціальних ролей в інституціональному дискурсі.

Соціальні ролі є невід'ємним компонентом онтогенезу. Зміни соціальних ролей супроводжують особистість протягом життя. Щодня людина «приміряє» на себе з десятків соціальних ролей. Статус розглядається як відносно постійна характеристика людини, а роль – як змінна [3, с. 3–12]. Тобто соціальна роль представляє динамічну сторону соціального статусу. Соціальна роль пов'язана з набором норм, у відповідності до яких повинна себе поводити особистість у певних ситуаціях. Комунікативне оточення має очікування щодо виконання соціальних ролей. Комунікативні партнери прогнозують мовленнєві ходи як результат пропонування, приписування, підтвердження, ігнорування, спростування, демонстрації соціальної ролі [5, с. 9], що визначає напрям інтеракції.

Правило впорядкованості парних «зустрічних» ролей слугує проявом впорядкованості «природнього» діалогічного мовлення, та, ширше, принципу релевантності, що має на меті певну координацію діяльності мовців [5, с. 8]. Для імплементації соціальної ролі необхідна комплементуюча соціальна роль [12, с. 2], що є «передбачуваними наборами комунікативних ролей» [5, с. 7–8]. Наприклад: керівник – підлеглий, батько – дитина, професор – студент.

Стереотипізованою парою соціальних ролей в інституціональному типі дискурсу є «керівник – підлеглий». Вибір домінантної ролі (наприклад, через міжособистісне домінування інтерактанта в психоемоційному, референтному або іншому відношенні) визначає нав'язування співрозмовнику «парної» субординаційної ролі [5, с. 8]. В умовах статусної невідповідності повага до адресата реалізується у відносному рівні свободи учасників спілкування: мовець, який знаходиться на вищому щаблі статусності, має більшу свободу у виборі моделей поведінки та спілкування, ніж той, що знаходиться на щаблі нижче [7, с. 115–116].

У ситуації комунікативної взаємодії «керівник – підлеглий», мовець, при виконанні соціальної ролі керівника, обирає домінантну стратегію по відношенню до підлеглого:

CAPTAIN: 2 and 2, menu. Brian, 22, immediately. Guillermo, two pigeons, right away. Very important table right here. I'll take that polenta. This is the one I'm waiting for. I need that meat. Pastry, get ready. I'll kill your whole family if it's not perfect [16].

Комунікант використовує стратегію демонстрування своєї соціальної ролі, що проявляється в його вербальній та невербальній поведінці. Адресант, маючи вищий соціальний статус (шеф-кухар відомого ресторану) при виконанні соціальної ролі керівника, в ході інтеракції зі своїми підлеглими використовує редуковані форми висловлень (*2 and 2, men; Brian, 22; Pastry, get ready*), висловлювання покваплення персоналу (*immediately; right away*), прохання висловлюється без відповідних ввічливих слів (*I need that meat*), тактику залякування та погрози з метою отримання потрібного результату від роботи своїх працівників (*I'll kill your whole family if it's not perfect*). У цій ситуації підлеглі мовчать і виконують накази керівника, що є стратегією підтвердження соціального статусу комунікативного опонента. Спостерігається гра «на пониження статусу» комунікативного партнера. Адресант у соціальній ролі керівника обирає некооперативний напрям спілкування та нехтує правилами офіційно-ділового спілкування та етикету. Авторитарна поведінка мовця у соціальній ролі керівника відповідає очікуванням соціуму щодо соціальної ролі.

Одна й та ж людина, маючи статус шеф-кухаря, може виступати одночасно у двох соціальних ролях – керівника (керує роботою інших кухарів і робітників) та підлеглого (у стосунках з клієнтами або дегустаторами). У комунікативній ситуації ШЕФ-КУХАР – КУЛІНАРНИЙ КРИТИК обидва наділені офіційним професійно-діловим статусом:

[Captain] places the moist lump of black rice before her. She [Julianne, the critic] takes a surprisingly small amount, rolls it over her tongue. Makes dead flat eye contact with Digger [her colleague]. And nods, it's actually quite nice. The Captain breathes with relief. She turns her dark eyes to him [Digger]. The tone says they're pals...

JULIANNE: I'm writing it up as inventive and confident. Which it is. Off the record, I'll need an extra boat of the ink. Or a salt shaker.

CAPTAIN: I'll toss a coin [16].

Шеф-кухар широко варіює невербальними засобами вираження, такими як кивок головою, підняття брів, виразний погляд, вимушена посмішка, рух пальцями та руками, віддаючи перевагу виразу очей та жестам руками. За допомогою свідомого використання невербальних компонентів комунікації мовець у статусі шеф-кухаря у ролі підлеглого (при інтеракції з кулінарним критиком) підкреслює вищий статус свого опонента, уважно стежачи за її рухами та жестами (*takes a surprisingly small amount, rolls it over her tongue; And nods, it's actually quite nice*). Відбувається гра «на підвищення статусу» комунікативного партнера. Адресант видихає з полегшенням (*Captain breathes with relief*), помічаючи, що критик задоволений. У діловому спілкуванні думка, що невербальна комунікація – це завжди спонтанне відображення намірів та почуттів, є хибною [9, с. 253]. Шеф-кухар,

приймаючи на себе роль підлеглого, використовує стратегію підтвердження вищої соціальної ролі свого опонента – кулінарного критика.

У процесі «примірювання» одним і тим же індивідом на себе соціальної ролі підлеглого, вербальна та невербальна поведінка відповідає очікуванням соціуму від виконуваної соціальної ролі. Адресант обирає кооперативний напрям спілкування по відношенню до адресата, який має вищу соціальну роль у комунікативній парі ШЕФ-КУХАР – КУЛІНАРНИЙ КРИТИК.

Наступний приклад демонструє стратегію ігнорування та спростування соціальної ролі комунікативного партнера:

FRIDA: *Señor Rivera?* [*After a silent pause*] *Diego!*

DIEGO: *Who are you? What do you want?*

FRIDA: *I have something important to discuss with you.*

DIEGO: *I'm working.*

FRIDA: *I'll wait.*

DIEGO: *I don't have time to chat with schoolgirls.*

FRIDA: *I'm not a schoolgirl, panzon.*

DIEGO: *Okay. Come on up here.*

FRIDA: *No. You come down.*

DIEGO: *What?*

FRIDA: *Look, I didn't come here for fun or to flirt. I've done some paintings which I want you to look over professionally, and I need an absolutely straightforward opinion of my work.*

DIEGO: *You were that girl in the auditorium.*

FRIDA: *Yes, I was, but that has nothing to do with now. I just want your serious opinion [15].*

Дівчина-комунікант, що має нижчий соціальний статус (колишня студентка) по відношенню до чоловіка, старшого за віком, відомого художника та лектора, у комунікативній ситуації «Бесіда на тему отримання роботи», має соціальну роль підлеглої, у той час як чоловік виконує соціальну роль роботодавця. Ініціальна стадія діалогу, звертання до роботодавця (*Señor Rivera*) відбувається згідно з очікуваннями соціуму щодо виконуваної соціальної ролі. Не отримавши відповіді (*After a silent pause*), адресант звертається до свого комунікативного партнера у неофіційний спосіб (*Diego*), що суперечить нормам поведінки за офіційно-ділових обставин. У ході діалогу спостерігаємо стратегію ігнорування соціальної ролі ініціатора розмови («ініціатор діалогу» розуміємо за Іссерс О.С. [2, с. 213]). Що виражається через *I don't have time to chat with schoolgirls*, і переходить у стратегію спростування соціальної ролі з боку комуніканта-ініціатора діалогу. Дівчина, що виступає у позиції підлеглої, обирає стратегію спростування соціальної ролі свого опонента – роботодавця, що проявляється через образливе звертання (негативно-оцінне пейоративне висловлювання [2, с. 167; 3, с. 298] *panzon* «пузань»), наказовий спосіб дієслова (*You come down*), заперечення (*No*), ввідне слово для привертання особливої уваги до того, що говориться (*Look*) суперечать усім нормам, заданим у суспільстві щодо

ділових розмов. Обрана стратегія ігнорування та спростування соціальної ролі комунікативного партнера не є ефективною у встановленні ділових взаємовідносин. Вищенаведений приклад ілюструє неефективність цієї стратегії, адже комунікативні цілі адресанта не були досягнуті.

Репертуар вербальних та невербальних компонентів мовця змінюється при переході від виконання як домінантної ролі до субординативної, так і від субординативної до домінантної соціальної ролі. Стратегії підтвердження соціальної ролі комунікативного партнера є адекватними за офіційно-ділових обставин спілкування. Стратегії спростування або ігнорування запропонованої соціальної ролі не є ефективними у побудові офіційно-ділових партнерських стосунків.

Офіційно-ділові умови спілкування впливають на перебіг комунікації. Обрання комунікантом домінантної ролі передбачає наявність субординативної соціальної ролі для виконання парних дій «керівник – підлеглий». Для виконання домінантної соціальної ролі комунікант може застосовувати «гру на пониження соціального статусу» свого опонента, обираючи вербальні та невербальні компоненти для виконання домінуючої стратегії, що суперечить етикетним нормам спілкування, але відповідає очікуванням соціуму від ролі «керівник». Подальший хід діалогу буде розгортатись або в напрямку опору опонента цій соціальній ролі, або в напрямку згоди з цією соціальною роллю, визначаючи змістову та формальну організацію комунікативних ходів інтерактантів.

Обрання комунікантом субординативної соціальної ролі за умов кооперативного ходу комунікації характеризується обранням адекватних стратегій зміни на соціальну роль «підлеглий». Мовець з субординативною соціальною роллю обирає «гру на підвищення соціального статусу» опонента, обираючи вербальні та невербальні компоненти, що відповідають нормам етикету та очікуванням соціуму від цієї соціальної ролі.

Хід інтеракції після зміни соціальних ролей є результатом підтвердження / спростування / ігнорування запропонованої соціальної ролі. Ці стратегії вирішують напрям інтеракції, вибір основних та додаткових тем розмови. Аналіз вербальних та невербальних компонентів комунікації при зміні соціальних ролей з урахуванням гендерного аспекту вважаємо **перспективним** напрямом дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безугла Л.Р. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі : монографія / Лілія Ростиславівна Безугла. – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. – 332 с.
2. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / Оксана Сергеевна Иссерс. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 284 с.
3. Карасик В.И. Язык социального статуса / Владимир Ильич Карасик. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2002. – 333 с.
4. Ковальчук А.К. Вербальное и невербальное выражение эмоций в речи шеф-повара / А.К. Ковальчук // Записки з романо-германської філології. – 2016. – Вип. 1. – С. 52–57. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/zrgf_2016_1_9.

5. Кравченко Н.К. Мена коммуникативных ролей как конститутивная категория дискурса / Н.К. Кравченко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2013. – № 1052. – С. 6–9.

6. Лавриненко И.Н. Мена коммуникативных ролей как операциональная метадискурсивная категория / И.Н. Лавриненко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2012. – № 1023. – С. 47–51.

7. Можейко О.О. Роль соціального статусу мовця в реалізації мовленнєвих актів погрози в сучасному англомовному діалогічному дискурсі / О.О. Можейко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2015. – Вип. 81. – С. 114–118.

8. Пастернак Т.А. Проблема рольової диференціації комунікантів у сучасних дискурсивних дослідженнях / Т.А. Пастернак // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2013. – № 1052. – С. 21–25.

9. Солощук Л.В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англомовному дискурсі : [монографія] / Людмила Василівна Солощук. – Харків : Константа, 2006. – 300 с.

10. Солощук Л.В. Диверсифікація невербальних компонентів комунікації у сучасному англомовному діалогічному дискурсі / Л.В. Солощук // Каразінські читання : Людина. Мова. Комунікація. 2016-й рік англійської мови : Тези доповідей XV наукової конференції з міжнародною участю. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. – С. 187–189.

11. Kovalchuk L.V. Redistribution of interlocutors' roles as a factor of topic recontextualization / L.V. Kovalchuk // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, 2016. – № 83. – С. 45–49.

12. Pahta P. Language practices in the construction of social roles in Late Modern English / P. Pahta, M. Nevala, A. Nurmi, M. Palander-Collin. – Amsterdam & Philadelphia : John Benjamins, 2010. – 241 p.

13. Sapru A. Automatic social role recognition and its application in structuring multiparty interactions : diss... / Ashtosh Sapru. – Lausanne, EPFL, 2015. – 128 p.

14. Scheflen A. Body Language and Social Order (Communication and Behavioral Control) / A. Scheflen. – New York, 1972. – 346 p.

15. Frida. Screenplay by Clancy Sigal. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.script-o-rama.com/movie_scripts/f/frida-script-transcript-salma-kahlo.html

16. My Best Friend's Wedding. Screenplay by Ronald Bass. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.awesomefilm.com/script/mybestfriendswedding.txt>

*Статтю рекомендовано до друку
доктором філологічних наук,
професором кафедри англійської філології
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
Солощук Л.В.*

Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2017 року

Людмила Сога
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

ЗАКОНОМІРНОСТІ СЕМАНТИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ МІЖ МОВНИМИ ОДИНИЦЯМИ В ДОСЛІДЖЕННЯХ МОВОЗНАВЦІВ

Дана робота присвячена визначенню поняття лексико-семантичного поля, встановленню його структури, комплексному дослідженню поля, зокрема в семантичному, парадигматичному та структурному аспектах, сфокусовано увагу на погляди дослідників на відношення між мовними одиницями.

Ключові слова: сема, міжмовні одиниці, лексико-семантичні стосунки, семантичне поле, лексико-семантичні групи, слово, синтаксичні одиниці, синтаксичні зв'язки, семантичні теорії, словесне поле.

Данная работа посвящена определению понятия лексико-семантического поля, установлению его структуры, комплексному исследованию поля, в частности в семантическом, парадигматическом и структурном аспектах, сфокусировано внимание на взгляды исследователей по отношению между языковыми единицами.

Ключевые слова: сема, межъязыковые единицы, лексико-семантические отношения, семантическое поле, лексико-семантические группы, слово, синтаксические единицы, синтаксические связи, семантические теории, словесное поле.

This work is devoted to the definition of the lexical and semantic field, its structure's establishment and the complex research of the field in the semantic, paradigmatic and structural aspects. The attention is focused on the researchers' views about the relationship between the linguistic units.

Key words: sema, language unit, lexical and semantic relations, semantic field, lexical and semantic group, word, syntactic units, syntactic relations, semantic theory, verbal field.

Вступ. Починаючи з другої половини XIX ст., багато мовознавців робили спроби класифікувати слова за концептами, з якими слова пов'язані. Було встановлено, що слова можуть входити до якогось об'єднання, яке, однак, не утворює синонімії, але має одну спільну ознаку, скажімо, руху, швидкості, кольору, родинних стосунків, мовних актів тощо. Цю спільну ознаку назвали знаменником значення. Спільні ознаки у значній мірі допомогли при вивченні мов, які не мали індоєвропейської структури.

Метою даної статті є визначення основних характеристик поля, окреслення понять «лексико-семантичне поле», встановлення його структури.

Закономірності лексико-семантичних стосунків між мовними одиницями розглядали такі дослідники, як М. Бреаль, Г. Іпсен, Р. Мейер, О. О. Потебня, М. М. Покровський та інші.

Так, Р. Мейер виділяє три типи семантичних полів: 1) природні (назви тварин, рослин, почуттів); 2) штучні (механізми, частини утворених людиною речей, військові та цивільні чини); 3) напівштучні (етичні поняття, окремі термінології). Він визначає семантичний клас як «...упорядкованість певної кількості висловів з тієї чи іншої точки зору однієї семантичної ознаки», яку називає диференційним фактором [1, с. 105].

Вдалою була думка Р. Мейера про те, що диференційні фактори мають не логічний, а мовний характер. Так, дієслово *sink* «опускатися, тонути» охоплює компоненти «в напрямку зверху вниз», «повільно», «з однаковою швидкістю»; дієслово *fall* «падати» має компоненти «зверху вниз», «швидко», «боляче (про живих істот)» тощо. Оскільки одне слово має декілька диференційних факторів (компонентів значення), і такі слова одночасно належать до різних систем (семантичних класів), то ці системи перехрещуються. Виявлення і класифікація компонентів значення – завдання аналізу, який називається компонентним.

У розвитку теорії методу компонентного аналізу значну роль відіграла американська школа етнолінгвістики, європейські лінгвістичні школи, зокрема швейцарська (диференційні елементи Ф. де Соссюра), пражська (диференційні ознаки Н. Трубецького) і копенгагенська (фігури змісту Л. Єльмслева). Особлива роль в історії розвитку методу компонентного аналізу відводиться американській школі етнолінгвістики. Історію виникнення методу компонентного аналізу зазвичай поєднують з іменами У. Гудинафа і Ф. Лаунсбері, американських етнолінгвістів, які сформулювали основні принципи і поняття методу компонентного аналізу при дослідженні вузького кола лексичних одиниць (термінів спорідненості) у різних мовах (50-і рр. XX ст.). Етнолінгвістичний напрям бере свій початок від антропологічної школи (Ф. Боас, А. Кребер, Б. Малиновский), яка здійснила порівняння споріднених кореляцій у різних культурах. Деякі дослідники вбачають початок розвитку методу компонентного аналізу в теорії опозиції М. Трубецького. Надалі фонологічні принципи, що розробив Трубецький, були використані у роботах з граматичної семантики 30-40-х років (праці Р. Якобсона, Л. Єльмслева, Е. Сепіра, З. Харріса).

Перші спроби компонентного аналізу було зроблено на предметно-логічній основі, що з лінгвістичного погляду не зовсім коректно. Останнім часом усе більшого поширення набув компонентний аналіз на суто лінгвістичній основі -парадигматичній і синтагматичній (дистрибутивній). «Компонентний аналіз спирається на парадигматичні зв'язки у мові». Сьогодні положення про системність лексичного складу української мови є загальноприйнятим у мовознавстві. Про це свідчить і чимало наукових

досліджень, зокрема, О. Мельничука, М. Кочергана, О. Тараненка, Л. Лисиченко та ін. Так, М. Кочерган відзначає: «Лексика – це не механічне нагромадження слів, а система», тим самим наголошуючи на тому, що лексика – не простий набір слів, а певна система взаємопов'язаних лексичних одиниць. О.С. Мельничук розуміє систему як внутрішньо організовану сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів. «Системність лексичного складу, – зауважує Л.А. Лисиченко, – виявляється у всіх її елементах: в організації тематичних лексичних груп, у структурі багатозначного слова, у наявності синонімічних, антонімічних і т.п. зв'язків». Системність мови виявляється у різних вимірах: у наявності лексико-семантичних груп, у визначенні системних, зокрема синонімічних, відношень усередині цих груп. У зв'язку з цим аспектом вивчення лексичної системи повинні бути не лише окремі парадигми, а й парадигматичні відношення.

Під час компонентного аналізу значення слова розкладається на його складники. їх називають мовознавці по-різному: сема (А. Греймас), семантична ознака (Ф. Лаусбері), аloseма (У. Гудинаф), семантичний маркер (Дж. Кац-Дж. Фодор), семантичний компонент (Дж. Лайонз), семантичний множник (Ю. Апресян, Ю. Караулов), фігура плану змісту (Л. Єльмслев), диференційна ознака (І. Арнольд), семантичний примітив (А. Вежбицька), компонент значення (Н. Долгіх).

Компонентний аналіз застосовують не лише в теоретичних дослідженнях лексичної семантики. Він широко використовується в лексикографії. Звернення до словників як джерела матеріалу під час лінгвістичних досліджень ввійшло у науку з другої половини ХХ ст. Але початок був значно ранішим. Найбільш відомим ідеографічним словником є тезаурус Роже, вперше опублікований у 1852 році. Розроблена у ньому система понять дала можливість класифікувати лексику щодо означуваних понять. Назви тих класів і груп, у які входить слово, можуть розглядатися як його семи [4].

Інший німецький учений Й. Трир розподіляв глобальну систему мови ієрархічно на поняттєві та словесні поля. Кожне поле складається з елементарних одиниць – слів. При цьому складові компоненти словесного поля повністю перекривають площину відповідного поняттєвого поля [5].

Оскільки семантичної теорії в ті часи ще не існувало, Й. Трир та інші мовознавці ототожнювали слово з поняттям. У процесі подальших пошуків, незважаючи на різноманітні точки зору, утворились два напрямки розробки теорії поля, які стосуються парадигматичних і синтагматичних стосунків. Вивчались також класи слів, поєднаних і тими, і другими стосунками. Відповідне поле називалось комбінованим або комплексним.

Парадигматичні та синтагматичні відношення між одиницями одного рівня є універсальними для мовної системи в цілому й реалізуються в межах усіх її рівнів. Чітке визначення парадигматичних і синтагматичних відношень, особливості їхнього співвіднесення сформульовані у працях Ф. де Соссюра та Л. Єльмслева. Детальний опис синтагматичних відношень зробив О. Єсперсен у праці «Філософія граматики» [2].

Парадигматичні відношення слова зв'язані між собою як самостійні одиниці лексичної системи в їхній основній, номінативній функції. В основі парадигматичних відношень у лексиці лежить формальна чи семантична подібність слів або їх протилежність. Парадигма – це група елементів (мовних знаків), що мають певну загальну властивість, але розрізняються за якоюсь ознакою.

Парадигматичні відношення одиниць не представлені в тексті безпосередньо: вони виявляються шляхом протиставлення одних лексичних одиниць іншим однорідним одиницям і встановлення їхніх подібних і специфічних ознак. Значущість лексичних одиниць зумовлюється їхніми диференційними (розрізнявальними) ознаками. Кожна одиниця посідає в парадигмі цілком визначене місце. Парадигмами можна вважати структуру багатозначного слова, синонімічні ряди, антонімічні пари, лексико-семантичні групи, семантичні поля.

Теорію лексико-семантичних груп слів розробляли Л. Вейсгербер, Ч. Осгуд, С. Еман, О. Духачек, Ф. П. Філін, Г. А. Уфимцева, С. Д. Кацнельсон, В. І. Кодухов, Д. М. Шмельов і багато інших дослідників. Л. Вейсгербер, наприклад, вважав значення слова не автономною складовою частиною поля, а його структурним компонентом. Деякі значення поля, на його думку, не мають відповідностей у реальній дійсності. Семантичне членування мовної системи визначається не реальними стосунками в об'єктивній дійсності, а тими принципами, які закладені у самій мові, і яку Л. Вейсгербер ототожнював з системою понять. Мовні поля він відмежовував від тематичних предметних груп, вказуючи на їх нелегке розчленування. Лексико-семантичні групи, на його думку, співвідносяться з семантичною системою мови, а тематичні групи – з зовнішнім світом. Членування поля зумовлене одним спільним аспектом – значенням, що властиве цілій групі слів.

Ф. П. Філін під лексико-семантичними групами розуміє «...лексичні об'єднання з однорідними, співставними значеннями, що відбивають специфічне явище мови, зумовлене поступом історичного розвитку» [4, с. 79]. Від груп він відмежовує слово похідні об'єднання слів, граматичні класи, комплекси значень багатозначних слів і тематичні групи. Останні, на його думку, інколи перехрещуються і, навіть, співпадають з лексико-семантичними групами.

Таким чином, під лексико-семантичною групою можна розуміти семантичний клас слів, що об'єднаний загальною лексико-парадигматичною семою або спільним семантичним множителем. Сукупності поєднаних значень полісемічного слова називають семантичними гніздами.

Вивчаючи словотворчі гнізда, дуже важливо враховувати процеси, які відбуваються з часом. Тому при розгляді гнізд треба згадати такі форми існування мовних явищ у часі як синхронія та діахронія. Відрізняються ці два поняття тим, що синхронія вивчає існуючі відносини лексем у словотвірному гнізді, а діахронія – їх відносини у часовому дослідженні, вона відбиває зміни мовних одиниць у ході історичного розвитку мови. У словотворі

діахронію можна розглядати як процес творення нових слів, а синхронію як результат словотворчого процесу.

Синхронним підходом до словотвірних гнізд слід вважати мотивацію, бо вона передбачає дослідження мовних систем, що існують у мові одночасно [3, с. 220].

Відносини мотивації між твірними та похідними одиницями слова відіграють суттєву роль у дослідженні будови словотвірного гнізда та ланцюжка. За Кияком вмотивованість похідних одиниць – це «результат цілеспрямованого словотвірного процесу, що відзначається наявністю у лексичній одиниці, крім її непохідної кореневої частини, хоча б одного словотворчого форманта». Виходячи з цього визначення, якщо за словотворчий формант ми приймаємо не тільки афікси, але й інші види деривації, то вмотивованість має місце й у неморфологічному словотворенні.

Вивчаючи приклади вмотивованості за внутрішньою формою, розрізняють морфологічну та семантичну мотивації. У процесі формування складних слів роль відіграють саме семантичні, а не морфологічні відносини. Змінюється лише значення твірного слова, його форма залишається незмінною, морфологічна мотивація відсутня.

Та можна виділити ще й третій вид мотивації – семантико-морфологічний. Різновидом його можна вважати аббревіатури – скорочення, що мотивуються повною формою. Саме останній тип мотивації здатен всебічно охарактеризувати всі аспекти словотворення, як структурні, так і семантичні.

Сьогодні ряд вчених вважає, що діахронічні та синхронічні засоби словотвору треба розділити та вивчати окремо. Опираючись на цю точку зору, можна виокремити лексико-семантичний спосіб деривації як суто діахронічний. Але з цим можна не погодитись, тому що будь яке словотворення – це процес, що націлений на якийсь результат, і ці два поняття (синхронія, діахронія) не можна розглядати окремо при вивченні словотвірного гнізда. За Соколовою «явище семантичної деривації можна розглядати як результат попереднього процесу та як активний сучасний процес».

Утворення слів у мові є процесом дуже рухливим, що ніколи не стоїть на місці, і ці зміни, що відбуваються можна спостерігати лише невеликий проміжок часу, бо все ж таки у словотворенні найважливішим є результат, а саме: поява нових лексем. Це обґрунтовується тим, що одна з нагальних потреб людства – це потреба у комунікації.

За Володарською, діахронічний підхід дозволяє «краще розуміти сучасний стан мови, а також давати обґрунтовану інтерпретацію лінгвістичних процесів у минулому і прогнозувати напрям їхнього розвитку у майбутньому».

Словотвірне гніздо являє собою приклад як динамічності, так і синхронічності і є живою розгалуженою системою, яка завжди відкрита для поповнення новими дериватами. Тому його слід вивчати керуючись

процесами синхронії та діакронії, не розриваючи їх, бо ці два процеси є нерозривним циклічним продовженням один одного [5, с. 219].

Словотворчі парадигми – це комплекс форм та значень, відбитих у флективних змінах, що є зразком утворення форм для даної частини мови. До парадигми входить набір словоформ, що утворюють дану лексему, напр.: *go, going, went, gone; write, wrote, written, writing*.

Синтагматичні поля – це класи слів, тісно пов'язані за вживанням, які не зустрічаються в одній синтаксичній позиції. Одним із перших поля почав вивчати В. Порціг. Він звернув увагу на зумовлені стосунки таких слів, як «ржати – кінь», «гавкати – собака», «слухати – вуха». У подальшому розвитку теорію цього поля останні поділялись на словесні і мовні. Під словесним полем розумілося поняттєве поле, а під мовним – синтаксичне, тобто ряд слів, об'єднаних спільним синтаксичним значенням.

Умови життя суспільства, естетичні цінності, смаки, установки – все це може породити такі поєднання, які розглядають або як «клішировані», або як «стійкі», або як «невільні» і т. п., які ми об'єднуємо під одним загальним терміном – «стабільний контекст». До такого роду поєднання відносяться, наприклад, в сучасній німецькій художній прозі *blaue Augen, blondes Mädchen, schmales Mädchen* та ін. (укр. «бурхливі оплески», «трудова вахта» і т. п.).

Вочевидь, поняття «стабільний контекст» близьке до поняття, яке В. Порціг запропонував позначати терміном «елементарні поля», оскільки останні, на його думку, являють собою сполучення, що складаються з мінімального числа членів (двох одиниць). До такого роду полів В. Порціг відносив поєднання типу *Hund-bellen, Haar-blond, fällen-Baum* (див. укр. очі-карі, собака-лаять). В основі такого роду зв'язків лежать не парадигматичні, а синтагматичні відносини. Однак вони, безсумнівно, чимось відрізняються від вільних словосполучень типу *собака-бігти, волосся-чорне*. Справа полягає, очевидно, в тому, що у зовнішній дійсності існує об'єктивно обумовлений зв'язок не тільки між однотипними предметами і явищами (наприклад, предметами, діями, ознаками), які знаходять своє відображення в мові у вигляді парадигматичних відносин між словами, але й об'єктивно обумовлений зв'язок між різнотипними явищами (наприклад, ознаками і предметами, предметами та діями тощо). Цей зв'язок знаходить своє відображення в мові. Елементарні поля В. Порціга обумовлені, мабуть, саме такого роду немовними зв'язками, хоча, зрозуміло, не всі елементарні поля мають однакову природу, що відзначалося і самим В. Порцігом. Так, між ознаками «білий колір» і предметом «волосся» не існує жорсткого, від природного зв'язку, так як колір волосся може набувати різні відтінки. Тому сполучувальні властивості слова *blond* (на відміну, наприклад, від *bellen* – «гавкати») обумовлені мовними факторами. Як і укр. карий, русявий, нім. *blond* є специфічним позначенням кольору певної групи предметів. Мовні фактори чинять вплив на освіту і тих елементарних полів, в основі яких лежать внемовні зв'язки між відповідними денотатами.

Таким чином, «елементарні поля», на відміну від семантичного поля В. Тріра, відносяться до тієї з виділених нами трьох сфер дослідження лексики, яку ми позначили як «проблема лексичної сполучуваності». Саме тут «елементарні поля», не отримали широкого застосування в семасіології, можуть знайти належне місце як об'єкт лінгвістичного аналізу. Думається, що вони є різновидом стабільного контексту і можуть бути виділені і вивчені, як показано вище, з допомогою статистичних методів. Тому, сполучуваність слів слід відрізняти від спільної зустрічальності слів у тексті. Обидва явища вимагають своїх специфічних методів аналізу.

Висновок. Джерела породження і сама сутність стабільного контексту вимагають спеціального вивчення. Безсумнівно, однак, одне: якими б різними причинами не було обумовлено виникнення поєднань, статус яких близький до стійкості, всі ці причини, як і взагалі фактори, що впливають на сполучуваність слова, в кінцевому рахунку можна звести до двох основних – екстралінгвістичних і мовних. Лексична сполучуваність характеризується, принаймні, трьома параметрами: широтою, інтенсивністю та селективністю. Всі три параметра можуть бути досліджені квантитативними методами. З допомогою цих методів встановлено, що перехід від вільних словосполучень до зв'язаних (стійким) має градуйований характер. Однак зростання величини коефіцієнтів спряженості пропорційно інтуїтивно оцінюємої ступені пов'язаності словосполучень не спостерігається. Залишаються погано вивченими фактори, що впливають на широту лексичної сполучуваності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильев Л.М. Теория семантических полей / Л. М. Васильев // Вопросы языкознания. – 1971. – № 5. – С. 105–113.
2. Есперсен О. Философия грамматики / Отто Есперсен; под ред. и с предисл. проф. Б. А. Ильиша. – М. : Изд-во иностр. лит-ры. – 1958. – 404 с.
3. Колесова Л.О. Словотвір в англійській мові: історична ретроспектива / Л. О. Колесова // Нова філологія. – 2009. – №34. – С. 217–221.
4. Рудь Н.А. Компонентний аналіз у лінгвістичних дослідженнях / Н.А. Рудь // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). – 2009. – №03 – С. 79–84.
5. Trier J. Sprachliche Felder / J. Trier // Zeitschrift fur Deutsche Bildung. – 1932. – № 8. – S. 417.

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом педагогічних наук, старшим викладачем кафедри
іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
Шемудою М.Г.*

Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2017 року

Dušan Tellinger
(*Košice, Slowakische Republik*)

KONFRONTATION DER AUSGANGSKULTUR MIT DER ZIELKULTUR IM TRANSLATORISCHEN HANDELN (AM BEISPIEL VERSCHIEDENER TEXTSORTEN)

Стаття досліджує стилістичні фактори, які виникають під час перекладу з мови оригіналу на чеську. Взявши за основу взаємозв'язок стилю та концепцій перекладу, які були запропоновані у 60-х роках представниками школи перекладознавства «Nitra School» Франтішеком Міко та Антоном Поповичем, автор прослідковує у своїй студії стадії становлення перекладознавства як науки у європейському просторі. Особливу увагу було звернено на представлення чужомовної культури під час перекладу. Автором було встановлено, що «значення» оригінального тексту разом з його культурним значенням у цільовому тексті має залишатися незмінним.

Ключові слова: переклад, вихідний текст, цільовий текст, еквівалентність, культурне значення.

Статья изучает стилистические факторы, которые возникают во время перевода с языка оригинала на чешский. Взяв за основание теорию взаимосвязи стиля и концепции перевода, которые были предложены в 60ые представителями школы перевода «Nitra School» Франкишем Мико и Антоном Поповичем, автор прослеживает в своей работе становление перевода как науки на европейском пространстве. Особенное внимание было обращено на представление чужой культуры во время перевода. Автором было установлено, что «значение» оригинального текста вместе с его культурным значением в целевом тексте должны оставаться несменными.

Ключевые слова: перевод, исходный текст, целевой текст, эквивалентность, культурное значение.

The article reveals stylistic factors, which occur within the translation process from the original language into Check. The interrelationships between style and translation concepts, which were proposed in the 60s by F. Miko and A. Popovych, who were the representatives of translation school “Nitra School”, were taken in this study as the basis. The author tries to trace the development stages of translation as a science in European area. A special attention is paid to the representation of the foreign culture during the translation process. The author establishes, that the meaning of original text taken with its cultural meaning should remain in the translated text the same.

Key words: translation, original text, translated text, equivalence, cultural meaning.

Aus der Lehre der Theorie der Metatexte ist es möglich nicht nur ästhetische Aspekte des literarischen und gemeinsprachlichen Textes, sondern auch seine soziologischen und pragmatischen Aspekte in der interkulturellen Kommunikation zu berücksichtigen. So hat schon der bedeutendste Vertreter der slowakischen vergleichenden Stilistik František Miko (Initiator der slowakischen literarischen und künstlerischen Kommunikationsforschung) behauptet, dass „die Übersetzung eine reale Konfrontation von Sprachen, Stilen, Literaturen und Kulturen ist und sie sich selbst in dieser Konfrontation messen und vergleichen“ (Miko, 1976, 13). Die ästhetische, mit dem Stil verbundene Funktion der Übersetzung hat man schon in der slowakischen Übersetzungswissenschaft mit der Übersetzung der primären Bedeutung des Textes gleichgesetzt. Der stilistische Faktor spielt eine herausragende und entscheidende Rolle im Prozess der Formierung des Kolorits eines Textes, wobei F. Miko (vgl. 1978, 179) mehrere Typen des Kolorits des Textes unterscheidet: das soziale Kolorit, Zeitkolorit, Sprachkolorit u.Ä. Die Mannigfaltigkeit der stilistischen Mittel, die zum Kolorit des Ausdrucks dienen, belegt F. Miko bei der Definierung des Stichworts Kolorit des Ausdrucks folgend: „Das Erreichen der dokumentarischen Markantheit des Milieus, und zwar durch die Wörter, Motive, Sprach- und Kompositionskonventionen, sowie auch durch die aus einem Milieu oder aus einer Zeit stammenden Besonderheiten, die im Werk beschrieben wurden (Slang- und Argotwörter, Salonausdrücke, Fremdwörter, Dialektismen, umgangssprachliche, Fach- und Buchelemente, Biblismen, Historismen, Achaismen, Realien und Motive aus entsprechenden Milieus und Kulturgebieten“ (Miko 1978, 179).

Der Zusammenhang des Stils und der Konzeption der Übersetzung, dem man schon seit dem Ende der 60er-Jahre im Rahmen der literaturwissenschaftlichen Schule von Nitra (die sog. „Nitra School“ in der europäischen Translatologie) besondere Aufmerksamkeit gezollt hatte, wurde klar in der translatologischen Kommunikationstheorie von Branislav Hochel formuliert: „Die Konzeption der Übersetzung bestimmt die Anwendung von zugehörigen Methoden (Prinzipien) der Übersetzung, die wieder übersetzerische Verfahren (stilistische Intentionen) bestimmen, die dann über translatologische Lösungen (stilistische Konkretisierungen) entscheiden“ (Hochel 1990, 43). Die Geschichte des Übersetzens ist in der Übersetzungstheorie von B. Hochel zugleich die Geschichte der Entwicklung übersetzerischer Konzeptionen, wobei jede übersetzerische Konzeption (d.h. die Poetik der Übersetzung) in ihrem Grunde ein invariantes Minimum (als übersetzerische Ars poetica im Kontrast mit dem invarianten Maximum einer übersetzerischen Konzeption) hat. Diese Schlussfolgerung reflektiert sich in der translatologischen Forschung in der Möglichkeit, die Geschichte des Übersetzens nach einzelnen Textgattungen (literarische sowie nichtliterarische Texte), also nach verschiedenen Textsorten und Genres aus dem Standpunkt der literarischen Stilebenen zu periodisieren (vgl. Hochel 1990, 64-65).

Zwei Jahrzehnte später fasst Edita Gromová die Konzeption der Übersetzung folgendermaßen zusammen: „Die Konzeption der Übersetzung ist also eine integrierte Vorstellung des Translators von der Weise der Realisation des

Translats, die durch die Interpretationsaktivität und die Kommunikationssituation grundsätzlich determiniert wird. Von ihr geht man bei der Entscheidung aus, welche Mittel bzw. Verfahren im Translationsprozess zu wählen sind“ (Gromová 2009, 43). Die Rolle der vergleichenden Stilistik kommt bei der Gestaltung des Metatextes besonders im Fall der Eins-zu-viele-Entsprechungen zum Vorschein, wenn es nicht möglich ist, die wörtliche Übersetzung zu verwenden. Die Vertreter der vergleichenden Stilistik in Nitra (František Miko und Anton Popovič) haben das Hauptgewicht ihrer übersetzerischen Überlegungen auf die vier nichtwörtlichen Übersetzungsprozeduren Modulation, Äquivalenz, Adaptation und Transposition gelegt. Diese vier Übersetzungsverfahren werden ausführlich in der deutschen Fachliteratur bei Wolfram Wilss und Werner Koller erläutert. Die Grenze zwischen der sprachlichen und kulturellen Adaptation und der Übersetzung im eigenen Sinne ist nur sehr schwer bestimmbar: Als Kriterium, auf welcher Grundlage dies möglich wäre, könnte man die Summe der verwirklichten Äquivalenz und Nichtäquivalenz in einem Translat annehmen. Dabei könnte man von einer Präsumption der Äquivalenz ausgehen: Die Äquivalenz ist wie eine empirische Erscheinung so festzulegen, dass man neben dem Vergleich des Translats mit dem Originaltext auch die Erwartungen des Zieltext-Rezipienten in Betracht zieht.

Die Kultur in der Translation bestimmt die Arbeit jedes Translators (Mediators der Kultur), der im translatorischen Handeln kulturspezifische Elemente des Textes (vor allem nationale Realien) erörtern muss. Das Grundproblem der Kultur (partielle/totale Nulläquivalenz) bedeutet in jedem Translat die Wahrung der Kulturinvarianz auf der Mikro-/Makroebene (Inhaltsebene) trotz Kodierungswechsel, d.h. Umschlüsselung auf der Ausdrucksebene (Zeichenebene). Treue zur Kulturinvarianz ist wirklich etwas an sich Unerreichbares (wegen der kulturellen Äquivalenzlosigkeit) und existiert praktisch nur als Streben nach Treue. Die Idealverhältnisse bilden zwischen der Ausgangs- und Zielsprache bei der Umschlüsselung der Kulturinvarianz, die in der kulturgeprägten Lexik einkodiert ist, eher nur eine Ausnahme. Die Eins-zu-eins-Entsprechungen bei der Wiedergabe von Realien aus dem Ausgangssprache-Bereich kommen nur selten vor; meistens ist die Rede von Nicht-eins-zu-eins-Entsprechungen zwischen der Ausgangs- und Zielsprache. So entsteht die Frage, ob man überhaupt verstehen kann, was im Originaltext einmal gemeint war, was mit der Frage der Unmöglichkeit der Nachahmung (also des Abbildes) des Originals (d.h. seiner Invariante) im strengen Sinne zusammenhängt. Im Gegensatz zum translatorischen Pessimismus steht die Einsicht des translatorischen Optimismus, dass man die Bedeutungsinvariante (im Geiste einer konkreten translatorischen Konzeption) erfassen kann, was einerseits durch die einkodierte, genau materialisierte Bedeutungsinvariante des Originals, andererseits durch die Funktion der Übersetzung in der gegebenen kulturellen, politischen und wirtschaftlichen Situation und zugleich durch den generellen Zugang zum Übersetzen bestimmt wird.

Natürlich gibt es in der Kommunikationskette keine streng erfassbare materielle und unveränderliche Bedeutungsinvariante des Originals (nur seine

primäre Bedeutung, die vom Empfänger des Originaltextes als etwas Neues begriffen wird). Die Beziehung Variante – Invariante des Mikro-/Makrothemas (d.h. variante und konstante Elemente der Kommunikation) ist in erster Linie aus der Sicht der Rezeption des Originaltextes in der Zielkultur zu untersuchen. An die Ausgangskultur richtet sich die Interpretation des Originaltextes als erste Phase (d.h. Rezeptionsphase) des translatorischen Handelns; in der Phase der Reproduktion beginnt die Zielkultur schon direkt in den translatorischen Prozess einzugreifen, wobei beide Phasen der Entstehung des Translats von der gewählten Konzeption abhängen. Während die überwiegende Konzeption des Übersetzens bis zur kulturellen Wende in der Übersetzungswissenschaft linguistisch orientiert war, findet man in den letzten drei Jahrzehnten eine neue Entwicklungsstufe zur Problematik der sprachlichen und kulturellen Äquivalenz, als man größere Aufmerksamkeit dem kulturellen Aspekt der Arbeit des Translators (Kultur- und Sprachmediators) gewidmet hat. Man hat außertextuelle Faktoren des Textes im Geiste der Funktion des Translats erforscht.

Diese Forschung hat bei uns A. Popovič im Rahmen des Forschungsprogramms semiotische Modellierung der Widerspiegelung der Welt im Text in slowakische Bedingungen inauguriert. Er hat ausführlich bis zum Beginn der 80er-Jahre die Beziehungen zwischen den Kulturen im translatorischen Prozess untersucht. So ist er zur Schlussfolgerung gekommen, dass es sich bei der Übersetzung um die Konfrontation zweier Kultursysteme handelt, und zwar sowohl auf der Kommunikationsebene als auch auf der Ebene des Textes (und vor allem auf der Stilebene). Vom konsequenten stilistischen Standpunkt ist er schon am Ende der 60er-Jahre ausgegangen, als er im Sinne von Roman Ingarden die Strukturen der zu übersetzenden Texte zu forschen begonnen hat. Diese Anknüpfung der translatorischen Theorie von A. Popovič an ingardensche Theorie des Schichtenaufbaus des Textes (d.h. eine breite, für das Begreifen von allen Schichten des Textes notwendige Auffassung des Stils) bedeutet zugleich eine Anknüpfung der slowakischen Translatologie an aktuelle Trends in der Welt und die Beseitigung des Defizits des strukturalistischen, soziologischen und kultursemiotischen Zugangs zu translatologischen Fragen. Dieser Zugang bedeutete die Beseitigung des Defizits von kulturologischen und soziologischen Methoden in der slowakischen translatologischen Forschung.

Für A. Popovič war die catfordsche linguistische Übersetzungstheorie, ihre in den 60er-Jahren definitiv scheiternde Zielsetzung mit mechanischer Suche nach Äquivalenz zwischen dem Ausgangs- und Zieltext auf der lexikalischen und syntaktischen Ebene von Wörtern und Wortverbindungen, zu eng. Er hat die Vagheit der linguistischen Äquivalenz als Grundkonzeption und zugleich Grundproblem der Übersetzungstheorie gesehen, als man versuchte die Definition der Übersetzung mit Hilfe des Terminus Äquivalenz nicht völlig wissenschaftlich zu bestimmen. Es sei noch erwähnt, wie man in der westlichen Translatologie die Innovation der Forschung durch A. Popovič bewertet: „Conscious manipulation of the text in recent times was first proposed by Anton Popovič (1970:78) who adopted the term ‘shifts’ in translation to show that loss and gains and changes are a necessary part of the translation process“ (Katan 2004, 190). Auch andere

westlichen Autoren unterstreichen die Bedeutung von A. Popovič: „The shifts described by Catford are therefore purely linguistic, being grammatical or lexical in nature; they are furthermore unavoidable unless the translator wishes to reproduce the ST structure extremely closely. However, in any TT there are likely to be many minor (or indeed major) deviations from ST which it may not be possible to account for within this framework. Translation critics have frequently failed to understand the motivation for such differences, and have tended to dismiss them as ‘errors’. However, the fact that such apparent ‘mistakes’ form a feature of almost any TT is recognized by Popovič (1970), who broadens the concept of the shift (or ‘shift of expression’) to account for the widespread nature of their distribution“ (Shuttleworth – Cowie 1997, 152-153). Zwar ging A. Popovič die Problematik der Verschiebungen (shifts) in seiner Suche nach der Äquivalenz in untersuchten Übersetzungen mit einem betonten Kriterium der Stilentsprechung (d.h. mit der Forderung nach der Stilangleichung) an, als er in seiner translatologischen und literaturwissenschaftlichen Forschung darzulegen versuchte, welche Entscheidungen der Übersetzer machen muss, damit seine Übersetzung den Interessen der Rezipienten am besten entspricht. Die ästhetische Erfahrung des Originaltextes empfand er vor allem als stilistische: Der Übersetzer bewegt sich seiner Meinung nach immer zwischen Stilüberbietung und Stilunterbietung.

Die stilistische Äquivalenz im Übersetzen könnte man laut A. Popovič auf der Ebene des ganzen Textes so erreichen, dass man den ganzen Ausgangstext reverbalisiert. Es war in gewissem Sinne eine Vorstufe zur Skopostheorie der 80er- und 90er-Jahre mit ihrer Forderung der Reverbalisierung (des Rewritings) des ganzen Ausgangstextes – als Vorgang der Umwandlung (Umkodierung) von Zeichen oder Darstellungen in andere Zeichen oder Darstellungen im translatorischen Handeln. Der Übersetzer als Stilforscher bewegt sich also beim Übersetzen literarischer aber auch gemeinsprachlicher Texte in der Richtung, in der er die Situationsadäquatheit (d.h. Vollständigkeit und Richtigkeit) von benutzten sprachlichen und stilistischen Mitteln im Translat zu entdecken sucht. Im Allgemeinen steht laut A. Popovič der stilistische Aspekt des Originaltextes im translatorischen Prozess (als Dominante dieses Prozesses) über dem semantischen Aspekt. Den Beitrag von A. Popovič zur Klärung des stilistischen Problems der Äquivalenz bzw. eines bestimmten Äquivalenzgrades unterstreicht die geistesverwandte Fortsetzerin von Traditionen der Nitra-Schule E. Gromová, die sich über den weiten Widerhall der Konzeption des Begriffs Äquivalenz von A. Popovič in der westlichen Translatologie folgendermaßen äußert: „Man nimmt Popovič als einen bedeutsamen Vertreter der Konzeption der Auffassung des Begriffs Äquivalenz der Grundrelation des Ausgangs- und Zieltextes, die in ihrem Wesen stilistisch ist“ (Gromová 2005, 8).

Der Weg von der Suche nach der sprachlichen und thematischen Äquivalenz des Originaltextes und Translats führte in der Übersetzungstheorie von A. Popovič zur Suche nach der stilistischen Äquivalenz, wozu er Folgendes sagt: „Darum ist die Äquivalenz auf der Ebene der Ausdruckstruktur des Textes, d.h. im Stil zu suchen. Nur auf dieser Ebene geht ein Werk aus einer Sprache in die andere als

homogenes Gebilde über. Nur der Stil repräsentiert die strukturelle Einheit von literarischen Kommunikaten. Die Äquivalenz soll man auf den zwei Ebenen des Textes, auf der mikrostilistischen und makrostilistischen Ebene ausdrücken“ (Popovič 1975, 110). Unter dem Stil verstand man dabei „die Summe, die dynamische Konfiguration der Ausdruckseigenschaften, die sich im Kommunikationsprozess realisiert“ (Popovič 1975, 106). A. Popovič zieht eine eindeutige Grenze zwischen den stilistischen Operationen des Übersetzers auf der makro- und mikrostilistischen Ebene des Textes. Dies ist das Resultat sprachlicher, kultureller und stilistischer Unterschiede zwischen der Ausgangs- und Zielsprache, die im Translationsprozess unvermeidliche Verschiebungen (shifts) auslösen. Zu manchen Verschiebungen im Translat kommt es natürlicherweise aus der Sicht des Übersetzers bewusst oder unbewusst. Im Rahmen der Makrostilistik kommt es zu verschiedenen Verschiebungen des Themas und der Komposition des Originaltextes; im Rahmen der Mikrostilistik kommt diese Notwendigkeit der Änderungen sogar auf der Ebene des Satzes (Äquivalenz auf der mikrostrukturellen Ebene) zu Wort.

A. Popovič unterscheidet Verschiebungen (shifts) auf der linguistischen Ebene und auf der Ebene der Kultur. Seiner Meinung nach sind es letztendlich stilistische Aspekte, die eine dialektische Einheit von linguistischen und thematischen Aspekten des Textes bilden, das höchste Kriterium in jedem Translat. Stilistische Operationen sind im translatorischen Handeln das Resultat der Suche des Übersetzers nach der Invariante des Textes, was eigentlich mit dem Studium des Hintergrunds des Originaltextes zusammenhängt. Externe Zusammenhänge eines Kommunikats kann der Übersetzer nur durch die eingehende Erforschung der gegebenen konkreten Thematik erkennen und so gilt die Prämisse, dass nur die tiefe Analyse des Originaltextes den Weg zu seiner Invariante öffnet: „Je mehr der Übersetzer über das Thema weiß, desto früher und tiefer begreift er die Invariante des Originals“ (Popovič 1975, 110). In dieser stilistischen Auffassung des Übersetzens ist die Invariante des Ausdrucks des Textes folgendermaßen definiert: „Der Kern, der aus dem Original in die Übersetzung im Zusammenhang mit der direkten Übertragung der ästhetischen Information (die Übersetzung sensu stricto) übergeht, ist die Invariante des Textes“ (Popovič 1975, 118).

Die Schlussfolgerung von A. Popovič lautet so, dass man jeden sprachlichen und thematischen Fakt im Originaltext und Translat als stilistischen Fakt begreifen soll. Alle thematischen Faktoren können infolgedessen bei der Übersetzung jedes Textes auch verschiedenen Änderungen unterliegen, wenn es kulturelle und ethnografische Bedingungen der Zielkultur benötigen. Der Stil ist also laut A. Popovič der höchste Aspekt in der Übersetzung jedes Textes und darum wird die Äquivalenz des Originaltextes mit dem Text der Übersetzung als stilistische Äquivalenz verstanden. Dem Übersetzer eröffnet sich auf diese Weise der Weg auf der Suche nach der stilistischen Äquivalenz auf der paradigmatischen und syntagmatischen Achse, was A. Popovič (vgl. 1975, 113) auch mit seinem Modell darstellt. Auf der paradigmatischen Achse (d.h. auf der Achse der Selektion) hält A. Popovič (vgl. 1975, 112) die Situation vor der Wahl der Ausdrucksmittel bei der konkreten Auswahl von Mitteln fest, auf der syntagmatischen Achse (d.h. auf

der Achse der Kombination) handelt es sich schon um die Wahl eines konkreten Ausdrucksmittels, dass mit der Ausdruckssituation im Originaltext äquivalent ist. Es handelt sich dabei um die kulturelle Konfrontation des Originaltextes mit dem Translat. Bei der Konfrontation zweier Kultursysteme (also der Elemente der Kultur des Originaltextes mit den Elementen der Kultur des Translats) kommt es in Abhängigkeit von der Konzeption des Übersetzers, aber auch manchmal unabhängig von seinem Willen nach der Auffassung von A. Popovič zu drei folgenden Situationen:

„A. Die Aktivität des äußeren Milieus, also der 'Kultur' des Originaltextes (K1), ist stärker als die Aktivität des inneren Milieus, also der 'Kultur' des Textes der Übersetzung (K2).

B. Die Aktivität der 'Kultur' des Textes der Übersetzung (K2) des inneren Milieus ist stärker als die Aktivität der 'Kultur' des Originaltextes (K1).

C. In der Übersetzung kommt es zu einem Ausgleich der Spannung zwischen der 'Kultur' des Originaltextes (K1) und der 'Kultur' des Textes der Übersetzung (K2)“ (Popovič 1975, 188).

So entstehen, abhängig vom Willen des Übersetzers oder manchmal auch unabhängig, zwei Grundtypen von Übersetzungen – adaptierende und transferierende Übersetzungen. Bei der Adaptationsmethode kommt es zur Situation, die man als eine typische kulturelle Anpassung (d.h. Assimilierung) betrachten kann. Wir kennen aus der Geschichte der Übersetzung, dass es in gewissen Etappen der Entwicklung der menschlichen Kultur zu verschiedenen Stufen der Adaptation von Originaltexten in fremden Kulturen kam. Zum zweiten translatorischen Grundverfahren, zur transferierenden Übersetzung, gibt es eine Fülle von Material aus der Vergangenheit wie auch aus der Gegenwart der interkulturellen Kontakte. Während die Adaptation den Verzicht auf das Kommentieren bedeutet, greift der Übersetzer bei der transferierenden Übersetzung nach verschiedenen Möglichkeiten des Kommentierens. Vereinfachend gesagt ist die transferierende Übersetzung ein kopierendes Verfahren (d.h. kopierende Übersetzung), wenn man gewisse kulturbezogene Elemente des Ausgangstextes nur ohne Adaptation im Zielsprachentext wiedergibt. Man muss dabei natürlich die Bedingungen für das Verstehen dieser kulturspezifischen Elemente für den Empfänger des Zielsprachentextes schaffen, was mit verschiedenen Formen des Kommentierens geschieht. Die Forderung nach der Kommunikativität der Übersetzung ist bei der transferierenden Übersetzung entscheidend, damit man die problemlose Leserrezeption erreicht. Man muss die Kluft zwischen der Ausgangs- und Zielkultur überwinden. Der Übersetzer muss das Problem der Bewahrung des Fremden im Translat lösen. Die Adaptationsmethode ist im Vergleich zur transferierenden Methode oft mit der Änderung der Zeit, des Ortes und der Realien des Originaltextes verbunden. Bei der Adaptationsmethode kommt es zum Verwischen der Grenze zwischen dem Eigenen (Heimischen) und Fremden in der Übersetzung.

Die Adaptation des Originaltextes ist laut A. Popovič „die durch den Übersetzer durchgeführte Bearbeitung des Textes, die das Thema und seine Elemente (Personen und Realien) betrifft und die in der Regel auf heimische

Realien eingestellt ist. Die Adaptation geht aus den Kommunikationsinteressen der Empfänger bzw. aus den Forderungen des Literaturkanons des Empfangsmilieus hervor“ (Popovič 1975, 273). Der Genauigkeitsgrad der Wiedergabe des Inhaltes des Ausgangstextes und vor allem seiner Stilschichten hängt dabei von dem Verfasser des Zielsprachentextes ab und diese Form der Inhaltswiedergabe (und nicht zuletzt der Stilwiedergabe) wird häufig als freie Paraphrase bezeichnet. Im Allgemeinen kann man zur freien Verarbeitung (Paraphrase) des Originaltextes sagen, dass es in jeder Übersetzung zu gewissen Änderungen (Verschiebungen) sowohl auf der oberflächlichen als auch auf der tiefen Ebene kommt. Einzelne Änderungen (Verschiebungen – shifts) sind dabei keine Willkürakte des Übersetzers, sondern nur Folgen einer konkreten kulturell-historischen Situation, in die das Translat eingebettet wurde. Die tiefe Ebene (die Invariante des Originaltextes) soll man im Übersetzungsprozess in der Regel bewahren, sonst kommt es zur Adaptation des ganzen Kommunikats an die Zielkultur. A. Popovič (vgl. 1975, 118-119) spricht bei der Umkodierung des Zeichensystems des Originaltextes in das Zeichensystem der Übersetzung, die mittels verschiedener Transformationen (Verschiebungen – shifts) verläuft, auch von gesetzmäßigen Verlusten. Die Verluste (das Minus im Übersetzungsprozess) bei der Umkodierung können vom Übersetzer durch eine nützliche Redundanz (das Plus im Übersetzungsprozess) kompensiert werden. Im Falle der Realien (Kultureme) kann der Übersetzer eigene Anmerkungen hinzufügen und in den zu übersetzenden Text passend einflechten. Dies gilt nicht nur für die Belletristik, sondern manchmal auch für kulturbedingte Fachtexte: „Die Überbrückung solcher sog. ‘Kultureme’ stellt die internationale Fachkommunikation mitunter vor erhebliche Schwierigkeiten, etwa wenn es darum geht, einen politologischen Kommentar zur amerikanischen Verfassung in das Chinesische zu übertragen oder eine chinesische Fachabhandlung über Naturheilverfahren in die amerikanische Wissenschaftssprache der Medizin zu übersetzen“ (Roelcke 2010, 152).

Bedeutende Mittel der oberflächlichen Umkodierung des Originaltextes sind nationale Realien. Große Aufmerksamkeit als Mittel der kulturellen Einbettung eines fremden Werkes in die Zielkultur beanspruchen die Realien (vgl. Tellingner 2005, 50-57), die man als Mittel für die oberflächliche Umkodierung des Originaltextes auffasst (bei der tiefen Ebene des Textes geht es im translatorischen Handeln um die Umkodierung von Zeichen). Laut A. Popovič geht es bei der tiefen Ebene des Textes um die Umkodierung von Zeichen (Archisemen). Er unterscheidet die oberflächliche Umkodierung des Textes von der tiefen Umkodierung, d.h. übersetzerische Operationen in der oberflächlichen Struktur des Textes (die Kultur und ihre markantesten Äußerungen im Text in der Form von Realien) von übersetzerischen Operationen in der tiefen Struktur des Textes (auf der Ebene von Zeichen), was A. Popovič (vgl. 1975, 203) folgend schematisch ausgedrückt hat:

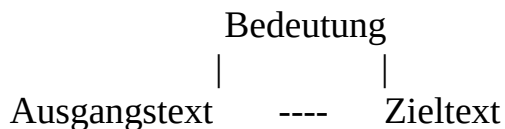
ORIGINAL		ÜBERSETZUNG
Zeichen (Archisem)	tiefe Umkodierung	Zeichen (Archisem)
Sache (Realie)	oberflächliche Umkodierung	Sache (Realie)

Laut der Translationstheorie von Katharina Reiß und Hans Josef Vermeer ist die kulturelle Ladung eines Textes in einer der mehreren Tiefenstrukturen unter einer Oberflächenstruktur zu finden: „Als tiefste Tiefenstruktur wäre die kulturelle Ebene anzusetzen, die mitbestimmt, ob etwas gesagt/geschrieben wird, worüber gesprochen/geschrieben wird, wie etwas formuliert wird. Weitere Tiefenstrukturen sind die der Planung, Strukturierung und Formulierung einer Äußerung. Die Bedingungen sind jeweils, wie gesagt, sozial und individuell. Auf der Oberfläche erscheint dann der tatsächlich produzierte Text“ (Reiß – Vermeer 1991, 18-19):

Bei der tiefen ebenso wie bei der oberflächlichen Umkodierung des Translats kann man laut der Kommunikations- und Informationsauffassung des Übersetzens noch die besonders wichtige Tatsache unterstreichen, dass es nach den Regeln der Informatik zu keinen Informationsverlusten bei der Translation kommen sollte: Die Eintrittsinformationen bleiben im Informationskanal laut Lehre der Informatik bei der Umkodierung auch in neuer Form von Austrittsinformationen bewahrt, was aber in der übersetzerischen Praxis fast eine irrealer Fiktion ist, weil das Übersetzen seiner Art nach nur die Anfertigung von Kopien (eine Sondersorte von Abbildung) ist. Der Interpret (Übersetzer) eines Textes steht also vor dem Problem, wie man im Laufe der Interpretation und Übersetzung das geltende Verständnis und die daraus resultierende Wiedergabe des objektiven Sinns eines Textes am besten gewährleisten könnte. Er kann sich bei der Interpretation eines Textes auf den Mittelweg zwischen der konventionellen Literatur- und Übersetzungswissenschaft und der modernen Linguistik sowie modernen Literatur- und Übersetzungswissenschaft begeben. Die kulturellen Beziehungen zwischen den Texten im Übersetzungsprozess hat in der slowakischen Übersetzungs- und Literaturwissenschaft A. Popovič in seinem Forschungsprogramm semiotische Modellierung der Widerspiegelung der Welt im Text untersucht. Die Forschung wurde auch nach dem Tod von A. Popovič (1933 – 1984) in der folgenden Zeit schöpferisch vom Literaturkritiker und Übersetzer der deutschen Literatur Peter Zajac weiterentwickelt. Der strukturalistische, soziologische und kulturelsemiotische Zugang zu literarischen und translatologischen Fragen in der Forschung von P. Zajac bedeutet zugleich eine Anknüpfung an aktuelle Trends in der Welt und die Beseitigung des Defizits von kulturologischen und soziologischen Methoden in der slowakischen Literaturwissenschaft. P. Zajac (vgl. 1990, 228) komplementiert den slowakischen strukturalistischen und analytischen Zugang zum Text mit dem westlichen kulturelsemiotischen, kulturhistorischen und exakt historischen sowie philosophischen Zugang zum Text und leitet den Begriff und das Phänomen Lebenswelt in die Interpretation des literarischen Textes ein.

Der Übersetzer hat im translatorischen Handeln eine wichtige diagnostische Funktion, die durch den genologischen, typologischen, Funktions- und Intensionsfaktor des Originaltextes beeinflusst wird. Er muss im Übersetzungsprozess vor allem die Bewahrung der Eintrittsinformation im Informationskanal (d.h. die Bewahrung der Bedeutung des Ausgangstextes im Zieltext) gewährleisten. Die Bedeutung dieser Tatsache unterstreichen K. Reiß und H. J. Vermeer in ihrer gemeinsamen Theorie: „Die ‚Bedeutung‘ des

Ausgangstextes soll in der Zielsprache neu formuliert (neu 'enkodiert') werden. Mit dem Terminus 'Bedeutung' wird angezeigt, dass noch von allen aktuell-individuellen Situationsbedingungen abgesehen werden soll. Die Bedeutung liegt auf 'Typus'-Ebene. Wohlgermerkt: Es ist von Textbedeutung die Rede, nicht etwa von Wortbedeutung" (Reiß – Vermeer 1991, 30). Laut dem Dreiecksschema von K. Reiß und H. J. Vermeer

lassen sich die Translationsbedingungen veranschaulichen, wobei die gestrichelte Linie zwischen dem Ausgangstext und Zieltext als „gleich“ oder „äquivalent“ zu lesen ist. Die „Bedeutung“ wird dem Ausgangstext entnommen und im Zieltext neu enkodiert. Die „Bedeutung“ des Originaltextes ist der zentrale Faktor (und eine Konstante der Translation). Die Bedeutung des Originaltextes (samt der Kulturbedeutung) soll im zwischensprachlichen („interlingualen“) Vergleich konstant bleiben (vgl. Reiß – Vermeer 1991, 31). Diesen Standpunkt finden wir auch in der Übersetzungstheorie von A. Popovič: Er hat diesen Standpunkt zur oberflächlichen und tiefen Umkodierung des Textes und zum dialektischen Zusammenhang der kulturellen und inhaltlichen Bedeutungsäquivalenz mit der formalen Äquivalenz genommen.

LITERATUR

1. Gromová, E. Úvod do translatológie. Nitra, Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa, 2009. – 96 S.
2. Gromová, E. – Múglová, D. Kultúra – Interkulturalita – Translácia. Nitra, Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa, 2005. – 102 S.
3. Hochel, B. Preklad ako komunikácia. Bratislava, Slovenský spisovateľ, 1990. – 150 S.
4. Katan, D. Translating Cultures: An Introduction for Translators, Interpreters and Mediators. Second edition. Manchester, St. Jerome Publishing, 2004. – 380 S.
5. Miko, F. Štýlové konfrontácie. Kapitoly z porovnávacej štylistiky. Bratislava, Slovenský spisovateľ, 1976. – 346 S.
6. Miko, F. – Popovič, A. Tvorba a recepcia. Estetická komunikácia a metakomunikácia. Bratislava, Tatran, 1978. – 385 S.
7. Popovič, A. Teória umeleckého prekladu. Aspekty textu a literárnej metakomunikácie. Bratislava, Tatran, 1975. – 293 S.
8. Reiß, K. – H. J. Vermeer. Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie. 2. Aufl. Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1991. – 248 S.
9. Roelcke, Th. Fachsprachen. 3., neu bearbeitete Aufl. Berlin, Erich Schmidt Verlag, 2010. – 269 S.

10. Shuttleworth, M. – Cowie, M. Dictionary of Translation Studies. First edition. Manchester, St. Jerome Publishing, 1997. – 233 S.

11. Tellinger, D. Kultúrne otázky prekladu umeleckej literatúry. Košice, Typopress, 2005. – 137 S.

12. Zajac, P. Tvorivosť literatúry. Bratislava, Slovenský spisovateľ, 1990. – 248 S.

Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2017 року

УДК 81'373.44

Лілія Терещенко
(м. Вінниця, Україна)

«ЩО В ІМЕНІ ТВОЇМ?»: НОМІНАЦІЇ ОБМАНЩИКІВ І БРЕХУНІВ У АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

У статті проводиться зіставний аналіз лексико-фразеологічних засобів вербалізації концептів LIAR та БРЕХУН в англійській та українській мовах. Виявлено основні ономазіологічні параметри зіставлення, котрі дозволяють розкрити глибинні процеси концептуалізації та категоризації світу обома мовними спільнотами. За допомогою компонентного, етимологічного та морфологічного аналізу виявлено дванадцять груп номінацій суб'єктів неправдивого мовлення, а також окреслено основні розбіжності у внутрішній формі лексем, котрі виявляються культурно значимими. Окрім того, вказується мотивація значень низки слів у контексті виявлення додаткової лінгвокультурної інформації.

Ключові слова: внутрішня форма слова, етимологія, зіставна лексикологія, концепт LIAR/ БРЕХУН, мотивація значення, семасіологія.

В статье проводится сопоставительный анализ лексико-фразеологических единиц вербализации концептов LIAR и БРЕХУН в английском и украинском языках. Обозначены основные ономазиологические параметры сравнения, которые позволяют раскрыть глубинные процессы концептуализации и категоризации мира двумя языковыми сообществами. Применение компонентного, этимологического и морфологического анализа позволило определить дванадцать групп номинаций субъектов неправдивой речи, а также указать основные несовпадения во внутренней форме лексем, которые оказываются культурно значимыми. Кроме того, указывается мотивация значений ряда слов в контексте определения дополнительной лингвокультурной информации.

Ключевые слова: внутренняя форма слова, этимология, сопоставительная лексикология, концепт LIAR/ БРЕХУН, мотивация значения, семасиология.

The article presents the comparative analysis of lexical and phraseological units that verbalize the concepts LIAR and БРЕХУН in English and Ukrainian. The basic onomasiological parameters of comparison are defined. They present the fundamental peculiarities of conceptualization and categorization of the world in both linguistic communities. The applying of the componential, etymological and morphological analysis allowed us to group the nominations of insincere speakers into twelve categories, and to define the major differences in the inner form of the lexemes. These differences prove to be of cultural importance. Furthermore, the motivation of these words' meaning is indicated in order to obtain the additional linguistic and cultural information.

Key words: inner form of the word, etymology, contrastive lexicology, concept LIAR, motivation of meaning, semasiology.

Багатовікова літературна та драматургічна традиція формування образів спритного шахрая, облесливого лицеміра та вправного брехуна дала світу чимало пізнаваних літературних персонажів, як то Тартюф і Скапен у п'єсах Мольєра, Фальстаф у В. Шекспіра, Голохвастов у М.П. Старицького, Біллі-брехун К. Воретхауса і багато інших. Однак в царині лінгвістики теоретичні дослідження людини, що говорить неправду, досі нечисельні і зосереджені здебільшого на прагма-комунікативних аспектах висловлень такого мовця [11]. До тепер відсутній змістовний порівняльний аналіз концептуального представлення мовців, здатних на введення адресата в оману, та вербальних засобів вираження цих інформаційних структур в українській та англійській мовах. Існує лише низка дотичних досліджень, пов'язаних з вивченням концептів НЕПРАДА і ОБМАН на матеріалі англійської, російської або української мови [2; 8; 10; 11].

Отже, **об'єктом** нашого дослідження ми обрали українські та англійські лексико-фразеологічні одиниці, що об'єднані спільним семантичним змістом, який позначає людину, котра вдається до неправдивого мовлення чи обману.

Провідними *методами* здійсненого нами зіставного дослідження є семасіологічний та ономасіологічний аналізи, етимологічне дослідження семантичної мотивації лексем, ідіоматичний та концептуальний аналіз.

Потреба виявлення *tertium comparationis*, тобто основи для співставлення, спонукала нас визначити основні прототипічні риси концепту БРЕХУН, котрі можуть вважатись універсальними при описі неправдивих мовців у будь-якій мові, а саме: навмисність висловлення хибного твердження, прихованість намірів, порушення умов щирості. Зауважимо, що під концептом LIAR / БРЕХУН ми розуміємо «лінгвоментальне утворення, яке представляє собою квант структурованого знання, що перейшов із розряду індивідуального смислу на рівень семантичного утворення, яке відмічається лінгвокультурною специфікою та емоційно-оцінним забарвленням і відображає сукупне уявлення носіїв певної мови про суб'єкт неправдивого мовлення» [14: 152].

При цьому очевидним є той факт, що подібні риси можуть описувати і суперординатний концепт ОБМАННИК, для якого однак необхідно додати таку рису як: «можливість здійснення невербальних дій, що вводять реципієнта в оману». Більш докладно про характеристики концепту LIAR / БРЕХУН, а також співвідношення концептів БРЕХУН і ОБМАННИК та їхні субкатегорії висвітлено у [14]. Відтак, за основу нашого порівняльного ономасіологічного аналізу номінацій брехунів і обманників ми взяли наступні риси, виражені семами вивчених нами лексем: «діяч», «мовець», «навмисна хибність», «мовлення», «введення в оману», «прихованість», «нещирість».

Беручи до уваги той факт, що лексико-семантичні системи представлені певним набором одиниць, погодимось з М.П. Кочерганом у думці, що кількісні показники свідчать про дискретність категоризації окремого фрагменту дійсності певною лінгвокультурною спільнотою [5, с. 296]. Усього нами досліджено 107 лексем української мови та 270 англійських слів і словосполучень, що позначають брехунів і обманників, або саму неправду. Такий обсяг безумовно свідчить про значимість цих концептів у мовних картинах світу обох народів.

Значення лексеми поєднує в собі результати категоризації дійсності мовною свідомістю і сліди співіснування мовних знаків в мовній системі [1, с. 4], що дозволяє співвідносити не лише семний склад лексем у двох мовах, а й співставляти певні категорії за гіпонімічними зв'язками. Зокрема, ми виявили, що усі проаналізовані лексико-фразеологічні одиниці англійської та української мов однаково легко підпадають під одну таксономію, що налічує дванадцять категорій (див. Рис. 1.1.).

Рис.1.1. Брехун у концептуальній системі суб'єктів обману

Ономасіологічний аналіз при зіставленні лексико-семантичних груп в англійській та українській мовах допоміг також виявити певні розбіжності,

що вказують на неоднакові способи номінації тих самих денотатів у різних мовах. Найчастіше спостерігається неповна тотожність семантичного об'єму слів, наприклад, англійська лексема *cheater*, окрім основного значення «*a person who acts dishonestly in order to gain an advantage*» [17], має ще додаткові значення 1) «*a person who cheats on a sexual partner*» та 2) для множини розм. «*a pair of glasses or sunglasses*». Якщо семантичне ядро лексеми *cheater* співпадає з семантикою лексеми *обманщик* («той, хто обманув або обманює кого-небудь») [13], то периферійне значення 1 знаходимо в семантиці української лексеми *зрадник* («той, хто зраджує, в т.ч. в коханні») [13], а значення 2 взагалі лише імпліцитно присутнє у виразі «*дивитися крізь рожеві окуляри (скельця)*» [13]. Фіксується також розбіжність у плані вираження, до прикладу, еквівалентом українського прикметника *хвирткий* («хитрий» + «швидкий» + «верткий»), утвореного шляхом злиття трьох основ, є похідний від іменника прикметник *tricky*.

Зіставне концептологічне дослідження передбачає аналіз лексичних одиниць, семантика яких пов'язана з об'єктивацією концептів БРЕХУН і ОБМАННИК, включно з випадками, коли відповідне значення міститься не в денотативному, а в конотативному компоненті. Більш того, подібні лексеми цікаві тим, що відтворюють асоціативний та логічний ментальний зв'язок між різними явищами дійсності, що існував і подекуди зберігається у свідомості носіїв певної мови.

Внутрішня форма слова, його «когнітивна пам'ять», доповнює його лексичне значення, задоване в дефініції, оскільки асоціативне оточення слова містить більше інформації, ніж семантика лексичного поняття [9]. Етимологічний аналіз мовних засобів вираження концептів LIAR / БРЕХУН та LIE / НЕПРАВДА, а також аналіз епідигматичних зв'язків, відтворює образно-асоціативне поле, що існувало у свідомості древніх носіїв англійської та української мов щодо обманних дій, неправди та їхніх суб'єктів.

До прикладу, слово *mountebank*, що позначає нині в англійській мові шарлатана, походить від італійського слова *montambanco*. Останнє є скороченням від *montainbanco*, що буквально означає «вилізти на лавку» (щоб було видно в натовпі): спершу так називали людину, яка спиналася на лавку і рекламувала свої «чудодійні» ліки. Подібна історична образність властива і фразеологічним виразам: вираз *have kissed the Blarney Stone* сягає ще кінця XVIII ст., коли популярності набула персонаж роману О. Голдсмита «Векфільдський вікарій» солодкоголоса підлабузника Леді Бларні. За повір'ям той, хто поцілує камінь Бларні (що знаходиться в Ірландії), стане вправним підлесником [16].

Часом українські та англійські фразеологізми, що мають спільне походження, зокрема біблеїзми, відрізняються лексичним наповненням. Візьмемо до прикладу вираз, що вживається для характеристики лицемірів, котрі приховують лихі наміри під маскою доброчесності – «вовк в овечій шкурі». На відміну від виразу, вжитого у Євангелії: «*Стережіться лжепророків, що приходять до вас в овечій одежі, а всередині є вовками*

хижимими» (Матв., 7,15), вовк в українському побутовому мовленні одягає саме «овечу шкуру», а в англійському варіанті зберігається початковий біблійний образ одягу – *a wolf in sheep's clothing*, що прямо вказує на алегорію.

Часом конотативний компонент слів з однаковим денотатом значно відрізняється. Слово *куниця* не викликає ніяких асоціацій в українців, а в англійській та німецькій культурі це слово є пейоративом на позначення пронири, підлабузника (нім. *flink wei ein Wiesel*, англ. *weasel word*), ненадійна людина асоціюється у німців з томатами – *eine treulose Tomate* [6, с. 440].

Н.М. Панченко вказує, що основними семантичними компонентами, котрі стали джерелом негативної конотації брехні і обману, є: завдання шкоди, приховування намірів, викривлення дійсності [11, с. 10]. На нашу думку, перелік цих смислових компонентів може бути розширено та систематизовано з точки зору двох концептуальних площин: 1) взаємодія людей із залученням неправди та обманних дій (концепти НЕПРАВДА та ОБМАН); 2) інгерентні характеристики суб'єкта неправдивого мовлення (концепт БРЕХУН).

Порівняння семантики і внутрішньої форми одиниць, які вербалізують чи вербалізували концепти LIE / НЕПРАВДА та LIAR / БРЕХУН, показує, що їх об'єднує уявлення англійців та українців про неправдиві дії та їхнього виконавця як про такі, що: 1) завдають моральної або фізичної шкоди, наприклад: *sly* (від протогерм. «вдарити»), *хвастати* («бити»); 2) заманюють свою жертву: *insidious* (від лат. «пастка»), *омана*; 3) вдаються до гри та артистичних трюків: *hypocrite* (від давн.-гр. «гра на сцені, прикидання»), *личина* («маска», «підступна людина»); 4) характеризуються подвійністю дій та натури: *two-faced*, *лицемір*; 5) збивають зі шляху: *crook*, *лукавник*, *кривосудця*, *облудник*, *хирхидільний*; 6) зраджують довіру: *perfidy*, *warlock*, *лжець*; 7) пусті за своєю цінністю: *fool*, *hollow*, *пустомеля*, *пустомолот*; 8) майстерні: *artifice*, *pretty*, *скоробреха*, *ловкач*, *махер*; 9) пов'язані з торгівлею: *canard*, *jack-in-the-box*, *шахрай*, *шахрун*; 10) нагадують поведінку окремих видів флори і фауни: *curry favor*, *shark*, *бреше як Панасова гуска*. З приводу останнього пункту зауважимо співпадіння українського та англійського народів у схильності асоціювати обман та брехунів з кішками (*cattish*, *a cat in the bag*, *купити kota у мішку*), лисами (*fox*, *старий лис*, *лисичити*), собаками, зміями та в'юнами [7]. Крім того, концепт LIE / НЕПРАВДА включає такі характеристики обманних дій, як: 1) відсутність логічного зв'язку: *fib*, *омилити*; 2) прихований характер дій: *dissimulate*, *мантач*, 3) чинення фізичного впливу: *impose*, *удавати*.

Концепт LIAR / БРЕХУН, в свою чергу, відтворює якості суб'єкта неправди, які характеризують саме особистість, а не ситуацію неправдивої комунікації. До них відносимо фізичні характеристики (кульгавість, кривоногість, неприємний голос тощо), які метафорично вказують на «пошкоджену природу» брехуна, що пов'язане з античним уявленням про зв'язок фізичної та духовної досконалості людини. Наприклад, *prevaricator* (лукава людина) – з лат. *prævaricari* «робити хибне звинувачення, ухилятися»,

букв. «ходити криво», від *vagus* «кривоногий»). Уявлення про брехню, як про викривлення інформації зафіксоване і у слов'янській лексиці: лексема *лукавий* у старослов'янській мові мала значення «хитрий, злий (про людину)», «звивистий (про річку)», «вигнутий, кривий», а лексема *кривда* – похідна від *крівъ* «кривий, неправий, фальшивий».

Поняття про подвійність дій та натури брехуна зафіксоване у споріднених за семантичними та словотвірними компонентами англійському слові *two-faced* «дволикий, нещирий, підступний» та українському – *лицемір* «нещира людина». Спільним елементом для обох слів є поняття обличчя (в англ. мові – *face* та *лице* в укр. мові). В англomовній культурі брехун метафорично характеризується як людина з двома обличчями (прослідковується зв'язок з давньоримським божеством Янусом), а у слов'янській культурі вважається, що нещира людина підмінює своє обличчя іншим (зі стсл. *лицемень* – лице + мінити).

Брехуну також властиві вади характеру (злість, жадібність, ненадійність): *fickle*, *shrewd*, *лихоман*, *обихвіст* тощо; певні ментальні характеристики (освіченість, обізнаність), пов'язані з тим, що брехун *a priori* більше знає, ніж адресат: *cunning*, *wise*, *нагулити*, *облудник*, *дурисвіт*; і навіть статеві характеристики (є окрема назва на позначення агента обманних дій жіночої статі, що пов'язане із загальним упередженням про те, що жінки, нібито, більше схильні до брехні): *jilt*, *cat*, *марфа*.

Інші давні семантичні компоненти вказують на подібність суб'єкта неправдивої комунікації до суб'єкту кримінальних дій, а саме: 1) схильність брехуна до підміни свого соціального, професійного і т.п. статусу: *cozen*, *лапура*, *лихолата*, *мантач*, *масалига*; 2) спритність, неможливість впіймати на гарячому: *tricky*, *хвирткий*. Носії англійської та української мови наділяють брехуна також властивостями речовин та об'єктів (зокрема, гнучкістю і гладкістю, слизькістю – *slippery*, *smoothboots*, *хвирткий*, *хлюст*), що підкреслює його вміння адаптуватись до ситуації міжособистісної взаємодії.

Утім частина асоціативних значень присутня лише в номінаціях однієї мови, або їх чисельність різна. Зокрема, поняття нечистоти (закладене у слові *insincere*) пов'язане з уявленням про змішування (наприклад, вина з водою) як про зловмисну дію, яка, зазвичай, має прихований характер. Лексема *spurious* натякає на схильність до порушення закону і порядку. Українські лексеми часом фіксують результати метамовного аналізу, зокрема, неправдивих мовців характеризують особливості їх мовлення: звуконаслідування (*балабон*, *хархірувати*, *хіпесник*), неясність (*хараман*, *харамижка*), галасливість (*брехати*), зловживання мовою (*обмова*, *намовник*), беззмістовність (*пустомолот*). Чисельними є українські лексеми, в яких зберігається асоціативний зв'язок обману з плетінням: *плетюга*, *плетун*, *плетуха*, *плетчик*, *пліткар*, *плітня*, *плутяга*, *плутні*, *мотарь*, *крутий*, *мотяга*. В англійському варіанті представлено лише декілька лексем: *to spin the yarn*, *spin doctor*.

Кожен акт номінації є актом нового розуміння позначуваної сутності, відтак, неологізми фіксують зміни в інтерпретації фрагменту буття [4, с. 10], показуючи які саме моменти є особливо значимим для сучасної мовної спільноти. О.С. Кубрякова вказує на посилення соціально-прагматичних факторів, на противагу «натуральним», у процесі створення нових слів [4, с.11]. Такі неологізми як *pseudoscientist*, *factoid*, *junkscience*, *technospeak*, *scamference*, *shamateur* позначають особливі випадки обману в сферах науки і спорту [15]. Через великий обсяг супутньої інформації, необхідної для розуміння рис денотата, ці поняття мають ще досить розмиті межі, а подібна лексика поки що не має еквівалентів в українській мові. Цей факт, звичайно не означає, що українці менше переймаються проблемами обману в науці та спорті, однак, це свідчить про відсутність чіткої структури нових знань, поглядів та оцінок з приводу таких видів обману. На противагу цьому, в сфері політики знаходимо неологізми із семами «обман», «нещирість», «маніпуляція» як в українській, так і англійській мовах: *bushspeak*, *toclinton*, *liarocracy*, *lieberalism*, *прихватизація*, *кнопкодавці*, *дерибан*, *тітушка* тощо.

Отже, проведений нами аналіз показав, що зміст одиниць, які є або були номінаціями суб'єктів неправдивого мовлення і обманних дій, вказує на низку концептуальних ознак, котрі характерні не лише для англійської чи української лінгвокультури, але є універсальними загальнолюдськими кодами, які використовуються для пізнання і опису дійсності. З іншого боку, ми виявили, що певні метафоричні моделі є більш виражені у лексиці однієї з мов, наприклад, українці значно частіше пов'язують дії брехунів і обманників з особливостями їхнього мовлення, маскуванню, викривленням, плетінням, а англійці частіше асоціюють таких мовців з вадами характеру та фізичного стану, властивостями речовини, акторством, нанесенням шкоди іншому. Окрім того, виявлені приклади безеквівалентної лексики свідчать про те, що певні спільноти надають більше значення обману в окремих царинах життя, як то спорт чи наука для англійської лінгвокультури.

Перспективним, на нашу думку, є зіставне дослідження німецьких та українських номінацій суб'єктів неправдивого мовлення та обманних дій, оскільки у ході проведеного дослідження ми виявили низку цікавих німецьких запозичень в українській мові, а також етимологічну спорідненість багатьох лексичних одиниць.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н.Ф. Семантика языкового знака в дискурсивно-когнитивном освещении / Н.Ф. Алефиренко // Известия Волгоградского гос. пед. ун-та. – 2006. – №3. – С. 3–7.
2. Земскова Н.А. Концепты «истина», «правда», «ложь» как факторы вербализации действительности : когнитивно-прагматический аспект (на материале русского и английского языков) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19. / Н.А. Земскова. – Краснодар, 2006. – 23 с.

3. Етимологічний словник української мови : у 7 томах. – НАН України: Інститут мовознавства імені О.О. Потебні. – К. : «Наукова думка», 1982-2012.

4. Кубрякова Е.С. Новые единицы номинации в перекраивании картины мира как транснациональные проблемы / Е.С. Кубрякова // Языки и транснациональные проблемы : мат-лы 1 междунар. науч. конф. 22-24 апреля 2004 года. Т.1 / отв. ред. Т.А. Фесенко ; ред. кол. : В.А. Виноградов, Е.С. Кубрякова, Н.Н. Болдырев. – М. – Тамбов : ТГУ им. Г.Р. Державина, 2004. – С. 9–16.

5. Кочерган М.П. Основи зіставного мовознавства / Михайло Петрович Кочерган. – К. : Академія, 2006. – 424с.

6. Левицький А.Е. Зіставне мовознавство та міжкультурна комунікація: аспекти взаємодії / А. Е. Левицький // *Studia Linguistica*. – 2011. – Випуск 5. – С. 434–441.

7. Левченко О.П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект: [монографія]. / Олена Петрівна Левченко. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2005. – Режим доступу : www.levchenko.eu .

8. Мамич М.В. Концепти ПРАВДА/НЕПРАВДА в українській літературній мові: семантико-стилістичний аспект : автореф. дис. ...канд.. філол. наук : 10.02.01. / М.В. Мамич / Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 2002. – 19с.

9. Манакін В.М. Особливості внутрішньої форми слова в аспектах зіставного мовознавства / В.М. Манакін // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Філологічні науки. – 2013. – Книга 3. – С. 21–27.

10. Морозова О.І. Лінгвальні аспекти неправди як когнітивно-комунікативного утворення (на матеріалі сучасної англійської мови) : дис. ... док. філол. наук : 10.02.04. / Олена Івановна Морозова. – Київ, 2008. – 491с.

11. Панченко Н.Н. Средства объективации концепта «обман» (на материале английского и русского языков) : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20. / Н.Н. Панченко. – Волгоград, 1999. – 20 с.

12. Рибалко М.-М.О. Вербальний та невербальний аспекти дискурсивної поведінки обманника (на матеріалі сучасної англійської художньої прози) : автореф. ...канд. філол. наук : 10.02.04. / М. О. Рибалко. – Київ, 2008. – 20с.

13. Словник української мови: в 11-и томах / редкол. : І.К. Білодід та ін. – К. : Наук. думка, 1970-1980.

14. Терещенко Л.Я. Мовна особистість суб'єкта неправдивої комунікації : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. / Лілія Яківна Терещенко. – Л., 2013. – 200 с.

15. Ilchenko O.M. Cargo Cult Science : a Case of Convenient Untruth / O.M. Ilchenko // *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*. – 2014. – С.62–74.

16. Online Etymology Dictionary. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.etymonline.com .

17. Oxford Dictionaries. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://en.oxforddictionaries.com> .

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом філологічних наук,
доцентом кафедри англійської філології
Вінницького державного педагогічного університету
ім. М. Коцюбинського
Козачишиною О.Л.
Стаття надійшла до редакції 19 лютого 2017 року*

УДК 811.112.2'373

Вікторія Тесля
(м. Черкаси, Україна)

РЕАЛІЗАЦІЯ ЛЕКСИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ ВИГУКІВ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ В КОНТЕКСТІ

Статтю присвячено вивченню лексичного значення вигуків сучасної німецької мови в контексті. При дослідженні встановлено, що вигуки вступають у певні відношення з іншими мовними одиницями. В реченні вони займають різні позиції (на початку, всередині або в кінці). Вигуки можуть вживатися також дистантно (самостійно). Зазвичай емотивно насичений контекст сигналізує про ставлення до співрозмовника, його мовленнєвих або немовленнєвих дій, до предметів, явищ навколишньої дійсності або дає оцінку ситуації в цілому.

Ключові слова: вигук, лексичне значення, сучасна німецька мова, оцінка, емотивно насичений контекст, позиція в реченні, навколишня дійсність.

Статья посвящена изучению лексического значения междометий современного немецкого языка в контексте. В процессе исследования было установлено, что междометия по-разному соотносятся с другими языковыми единицами. Они занимают позиции в начале, середине или конце предложения. Междометия также могут употребляться самостоятельно. Эмотивно насыщенный контекст выражает отношение к собеседнику, его вербальным или невербальным действиям; к предметам, явлениям окружающей среды или дает оценку ситуации в целом.

Ключевые слова: междометие, лексическое значение, современный немецкий язык, оценка, эмотивно насыщенный контекст, позиция в предложении, окружающая среда.

The article focuses on the lexical meaning of modern German interjections within the context. The research into the nature of interjections shows that they are polysemantic linguistic units, the main function of which is to express the human emotions, feelings, wishes and volition. As part of the language system

interjections develop specific relations with other linguistic units. Their position in a sentence can vary (the beginning, the middle, the end). Interjections can be also used independently. Normally, an emotionally-charged context declares its attitude to the collocutor, to his / her verbal or non-verbal actions, to things, entities, phenomena of the physical world. It can also give the general evaluation of the situation.

Key words: *interjection, lexical meaning, modern German, evaluation, emotionally-charged context, sentence position, physical world.*

Емоції і почуття людини є її реакцією на навколишній світ. Зазначені психічні прояви у чистому вигляді в мові передають емотивні вигуки. Більшість вигуків багатозначні, їхнє значення можна розкрити за допомогою мовленнєвої ситуації або контексту.

Постановка проблеми. На основі аналізу семантики вигуків у лексикографічних джерелах ми зробили висновок, що з їх допомогою можна висловити всю палітру людських емоцій і почуттів. Однак для розкриття семантики багатозначних вигуків вважаємо за доцільне розглянути їх у контексті і встановити, як вони співвідносяться з іншими мовними одиницями і, які лексичні значення реалізують.

Аналіз останніх досліджень. Вигуки вивчаються із семантико-граматичної, функціональної, семантичної і структурної позицій. Ці аспекти знайшли відображення в працях Т.В. Денисової (чуваська мова), О.В. Каптюрової (англійська мова), Л.К. Парсієвої (російська та осетинська мови), Х.З. Юсупова (кумицька мова), М. Schwarz-Friesel (німецька мова).

Виділення невирішених раніше частин проблеми та мета статті. У кожній культурі існує історично зумовлене ставлення до предметів і явищ довкілля, а мова забезпечує його вираження знаками, притаманними певній мовній спільноті. Правильне розуміння і вживання мовної одиниці, залежно від мовленнєвої ситуації, є запорукою успішної комунікації, тому важливим видається вивчення всіх можливих значень полісемних вигуків та їхньої позиції в реченні з метою їх правильного розуміння і вживання [4, с. 72].

До якого б класу не належав вигук, контекст вводить його в мовлення і реалізує його потенційне емотивне / волітивне значення. Вигуки входять у систему мови, вступаючи в певні відношення з мовними одиницями з метою комунікації [3 с. 35]. Вони можуть вживатися всередині речення (контактна співвіднесеність): *Ich bin bloß eine Erscheinung, pst, ich werde gleich verschwunden sein* (G. Hofmann, 9).

Вигуки можуть вживатися також самотійно (дистантна співвіднесеність): *Hurra! Das Volk marschiert!* (H. W. Katz, 394). Визначення контактної і дистантної співвіднесеності щодо лексичних одиниць (у нашому випадку – щодо вигуків), можливе лише завдяки формальній ознаці – орфографічному знаку, яким вигук відділений від речення [3, с. 37].

Спрямованість залежності вигука може бути різною: вигук може приєднуватися до контексту зліва (до попереднього контексту) або знаходитися

в постпозиції: *Der Alte nahm Borchert den Schlüssel aus der Hand und sah Stern an. «Nummer sechs, hä?»* (DU, с. 88). Попередній контекст пояснює значення вигуку *hä!*, який виражає здивування.

Вигук може приєднуватися до контексту справа (до наступного речення) – знаходитися в препозиції: *«Tja, dann danke ich», sagte Hansen zögern* (Kari Köster-Lösche, 47).

Вигук *tja!* знаходиться в препозиції і, ураховуючи контекст, сигналізує про поганий настрій співбесідника, його незадоволення ситуацією, що склалася.

Спрямованість семантичної залежності, яка реалізується в позиції співвіднесеності вигуку може бути двобічного. Тобто для визначення значення вигуку важливу роль відіграє як контекст зліва, так і контекст справа [там само], наприклад: *«Und woher stammt Euer Vater, wenn ich fragen darf? Vielleicht sind wir sogar ein bisschen verwandt? Aus Strody?»*

«Oih! Es ist wirklich schade, dass ich nicht aus Strody bin!» (H. W. Katz, 579.) Контексти зліва і справа вказують на те, що вигук *oih!* передає жаль.

Наявність звертання у структурі речення вказує на його яскраву комунікативну спрямованість і підвищує його виразність. Воно може вживатися:

- на початку речення (найчастіше): *«He, wer seid ihr?»* (G. Hofmann, 182);
- усередині речення: *«Behüte uns, o Herr, vor dem von dir gesteinigten Teufel!»* (K. May, 109);
- наприкінці речення: *«Was seid ihr denn eigentlich, he?»* (H. W. Katz, 59).

Вигук у будь-якій позиції надає висловленню образності й особливої експресивності, наприклад: *«Die Argumentation des heiligen Offiziums gegen Galilei lautete dahin, dass seine Sätze philosophisch absurd sein. Eine schlagendere Argumentation gibt es nicht». «Eh, eh, die Argumente unseres armen, großen Galilei haben sich als stichhaltiger erwiesen!»*. Незгода, виражена у відповіді, підкреслена вигуком *eh!*, звучить яскравіше, ніж без вигуку. Порівняємо: *«Die Argumente unseres armen, großen Galilei haben sich als stichhaltiger erwiesen!»*.

У цьому прикладі вигук *eh!* надає висловленню більшої виразності й повідомляє про незгоду з раніше зазначеним.

Услід за Н.В. Поліщук, розглянемо ситуативний контекст, що відповідає такому типу емоційних ситуацій, як універсально-критичні ситуації. Найсуттєвішими параметрами цього типу є новизна, незвичність, раптовість, екстремальність та фатальність [6, с. 101].

Зазначений вище ситуативний контекст складається з таких специфічних умов: неможливість адекватної поведінки, конфліктність ситуації, непередбачене розгортання подій [там само]: *«Ach, du gottloses Kind», rief die Zauberin, «was muss ich von dir hören, ich dachte, ich hätte dich von aller Welt geschieden und du hast mich doch betrogen!»* (Br. Grimm, 67). Лють чаклунки у прикладі викликана непередбаченим розгортанням подій – зустріччю Рапунзель, яку вона ховала від людей у високій вежі, з принцем.

Контекст, породжений суб'єктом, що переживає емоційне напруження, може експлікувати такі параметри ситуації, як екстремальність та фатальність [6, с. 102], напр.: *«Ach nein, Vater, ich gehe nicht dahin, es gruselt mir!»*

(Br. Grimm, 24). Син не хоче відправлятися з батьком у далеку дорогу, оскільки саме екстремальність подорожі і можливі фатальні наслідки викликають у нього страх.

Контекст може бути реакцією на взаємопов'язане з мовленнєвою діяльністю явище паралінгвістичного характеру, наприклад: *«Ich bin ein Kaufmann», und öffnete sein Schürzchen und ließ sie hineinschauen. Da rief sie: «Ei, was für schönes Goldzeug!», setzte die Eimer nieder und betrachtete eins nach dem andern* (Br. Grimm, 39). Захоплення дівчини викликане золотими речами, які показав купець.

Зазвичай контекст представляє таку інформацію:

1) ставлення до співрозмовника / співрозмовників, його мовленнєвих або немовленнєвих дій, до предметів, явищ навколишньої дійсності (контекст легко виокремлюється оскільки є безпосередньою реакцією на зміст попередньої репліки), наприклад: *«Hör du in der Ecke dort, du wirst groß und stark, du musst auch etwas lernen, womit du dein Brot verdienst. Ei, Vater, antwortete er, ich will gerne was lernen; ja wenn es anginge, so möchte ich lernen, dass mir es gruselte davon verstehe ich gar nichts»*. (Br. Grimm, 25);

2) оцінку ситуації в цілому, наприклад: *Als nun das Fest anhub, traten die drei Jungfern in wunderlicher Tracht herein, und die Braut sprach: «Seid willkommen, liebe Basen.» «Ach», sagte der Breutigam, «wie kommst du zu der garstigen Freundschaft?»* (Br. Grimm, 76).

Залежно від того, хоче комуніканти передати свої емоції чи вплинути на співрозмовника, контекст поділяють на: емоційне вираження та емоційний вплив, наприклад: *Ach, rief sie erschrocken, «ich bin betrogen, ich bin entführt und in die Gewalt eines Kaufmanns geraten; lieber wollt ich sterben!»* (Br. Grimm, 40).

Вербальне вираження емоцій, почуттів і бажань зазвичай супроводжується невербальним. Зовнішні індикатори емоцій – це фізіологічні зміни, зміна моторно-м'язевих реакцій, міміка та жести, особливості мовленнєвої діяльності. Опис міміки, жестів, фізіологічних змін використовують у емотивно насиченому контексті з метою надання йому образності: *«Sie sind wohl fremd hier, Herr?» fragte er plötzlich... «Ach ja, ich komme weit her!» antwortete Tonio Kröger mit einer vagen und abwehrenden Armbewegung* (Th Mann. Tonio Kröger, 56).

«Ach», sagte sie und lächelte ironisch (G. Kreslehner, 77).

Зазначені паралінгвістичні засоби можна поділити на комунікативно значущі та безінтенціональні (спонтанні) реакції. Контекст не виражає всіх параметрів ситуації, оскільки мовленню суб'єкта в стані високої емоційної напруги притаманні такі особливості: труднощі при доборі потрібних слів, невинуватий повтор окремих звуків, слів, словосполучень, зниження словникової різноманітності, вибір слів із чітким негативним або позитивним значенням. При описі афекту мовленнєвими засобами зображуються фізіологічні зміни: стан заціпеніння, тремтіння тощо, наприклад: *«Ich... äh... ihr wollt jetzt sicher den Umhang haben», stotterte er* (A. Sommer-Bodenburg, 48).

Іноді вигуки, які зазвичай використовують для вираження негативних емоцій і почуттів, можуть виражати позитивні емоції, на що вказує контекст, наприклад: «*Donnerwetter!*», *lobte Andresen mehrdeutig. «Wenn Sie über Nacht bleiben, Hansen, gehen Sie in eins meiner Hotels, das Solitüde, würde ich vorschlagen, und lassen die Rechnungen an mich schicken»* (Kari Köster-Lösche, 236).

Вигуки виконують підсилювальну функцію в тому разі, коли емоційний зміст висловлення передано за допомогою інших мовних одиниць. Зазвичай у такому контексті вигуки лише підкреслюють виражене: *Glauben Sie mir, man kann wirklich nich mehr machen, als reden! Und unsere schmutzige Konkurrenz aus Tarnopel soll auf der Stelle der Schlag treffen! Auch lieber heute als morgen erst, uff!* (H.W. Katz, 54).

Функцію підсилення вигуки виконують і тоді, коли вживаються для підкреслення певного емоційно забарвленого слова в реченні: «*Oh, Teufelbestie, wenn du nicht aufhörst, mach ich dich stumm!*» (Th. Mann. Der Erwählte, 35).

Найвиразніше функція підсилення проявляється при повторі вигуків, які вказують на емоційність мовця: «*O, wie schön!... O, du grundgütiger Himmel, wie teufelsmäßig schön!... Etwas schöneres kann man sich nicht denken und gibt es nicht!*» (Marrie von Ebner-Eschenbach, 224.);

Aber in Amerika... Das ist ein freies Land... Da werden die Kinder einst glücklich sein... Oh, glücklich sein... Oh, glücklich sein... (H.W. Katz, 128).

Повторювані вигуки підкреслюють у першому прикладі захоплення героя, а в другому – безпорадність, розпач.

Як зазначалося раніше, емоціям, які переживає людина, обов'язково відповідає емотивно насичений контекст. Приклади з художніх та фольклорних текстів вказують на те, що емотивні вигуки з негативною семантикою трапляються в мовленні частіше. Вигуками з негативною семантикою є, наприклад, такі: *auweh!*, *weh!* (біль, здебільшого фізичний), *bäh!* (*bah!*), *puh!*, *brr!*, *i!* (відраза, огида), *pah!* (зневага), *au!* (біль), *oih!* (туга, нарікання); лайливі слова: *bardauz!* (*pardauz!*, *Dauz!*), *Blödsinn!*, *Mist!*, *pfui!*, *Quatsch!*, *Scheiße!*, *Schnickschnack!*, *Unsinn!*, *Verdammt!*, *verflixt!*, *verflucht!*; а з позитивною семантикою: *bravo!*, *bravissimo!*, *hurra!*.

Проте, як відомо, більшість емотивних вигуків є багатозначними і виражають широкий діапазон психічних станів (один вигук може передавати радість і незадоволення, захоплення і відразу та ін.): *ach!*, *o (oh!)*, *ah!*, *ei!*, *aha!*, *au!*, *auwei!*, *Himmel!*, *ha!*, *hui!*.

Розглянемо найуживаніші багатозначні емотивні вигуки та емоції, які вони виражають у художніх текстах. Вигук *ach!* трапляється в діалогах найчастіше. Цей вигук виражає різноманітні емоції й почуття, про які йшлося вище. Проаналізувавши речення з вигуком *ach!*, ми дійшли висновку, що він частіше виражає негативні емоції – 119 речень із 174. Найяскравішими семами у складі аналізованого вигуку є такі:

– «нарікання»: *Ach, ich bin ganz untröstlich über diesen Verlust!* (Th. Mann. Der Erwählte, 58.);

– «сум»: *Ach Jens, sagt sie Mehrmals mit rauer, heiserer Stimme, so als*

könne eine besondere Aussprache seines Namens eine Sperre lösen und Klarheit schaffen (R. Koch, 240);

– «іронія»: «*Ach, das ist schön, dass Sie anrufen, sagt Taler ein wenig ironisch*» (R. Koch, 118);

– «заперечення»: «*Heute hat er gelallt. Er hat «Ma-me» gelallt*».

«*Ach, wer weiß, was du gehört hast? Mit vier Monaten kann kein Kind «Mamme» sagen*» (H. W. Katz, 103);

– «гнів», «роздратування»: «*Ach, mir reicht es jetzt!*» rief die Mutter und stand auf (A. Sommer-Bodenburg, 27);

Таким чином, для того щоб зрозуміти значення вигуку, потрібно розглянути його в контексті. Вигук може вживатися в реченні (на початку, всередині або в кінці), а також дистантно (самостійно). Вигук, який знаходиться в препозиції, надає висловленню виразності, інформує про настрій співбесідника, його реакцію на повідомлене, на певне явище тощо. У постпозиції вигук виражає емоції, почуття або волевиявлення, пов'язані з попереднім висловленням. Однак спрямованість семантичної залежності вигуку може бути двобічною: для визначення значення вигуку важливим є як контекст зліва, так і контекст справа. Наявність звертання у структурі речення вказує на його яскраву комунікативну спрямованість. Звертання може вживатися на початку речення (найчастіше), усередині або наприкінці речення.

Щодо виражених психічних проявів, то вигуки з негативною семантикою вживаються частіше. Найуживанішим багатозначним вигуком є вигук «*ach!*». З наявної палітри емоцій і почуттів, які може виражати зазначений вигук, він частіше виражає негативні психічні стани. Найяскравішими семами у складі аналізованого вигуку є: «нарікання», «сум», «іронія», «заперечення», «гнів», «роздратування».

Перспективи наших подальших розвідок убачаємо у вивченні гендерних особливостей вживання вигуків сучасної німецької мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Денисова Т.В. Междометия в чувашском языке: дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / Денисова Татьяна Витальевна. – Чебоксары, 2004. – 150 с.
2. Каптюрова О.В. Вигуки сучасної англійської мови (системний та дискурсивний аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. В. Каптюрова. – К., 2005. – 21 с.
3. Козырева Л.Ф. Устойчивые фразы и контекст / Людмила Фёдоровна Козырева. – Р. н/Д : Изд-во Ростов. ун-та, 1983. – 120 с.
4. Маслова В.А. Лингвокультурология : [учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед.] / Валентина Авраамовна Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.
5. Парсиева Л.К. Система междометия в общей парадигме языка (на материале осетинского и русского языков) : автореф. дисс. на соискание уч. степ. д-ра филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое,

типологическое и сопоставительное языкознание» / Л. К. Парсиева. – Владикавказ, 2010. – 42 с.

6. Полищук Н.В. Номинативный статус междометных фразеологических единиц современного немецкого английского языка и особенности их контекстуального употребления : дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.04 / Полищук Нина Васильевна. – М., 1988. – 207 с.

7. Юсупова Х.З. Междометия в кумыкском языке : дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.02 / Юсупова Халисат Зауровна. – Махачкала, 2007. – 153 с.

8. Schwarz-Friesel M. Sprache und Emotion / Monika Schwarz-Friesel. – Tübingen und Basel : A. Francke Verlag, 2007. – 401 S.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Brüder Grimm. Kinder und Hausmärchen / Brüder Grimm. – Berlin und Weimar : Aufbau-Verlag, 1977. – 787 S.

2. Der Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in 6 Bänden / [unter Leitung von G. Drosdowski]. – Mannheim–W.–Z. : Dudenverlag, 1997. – 2992 S.

3. Hofmann G. Veilchenfeld. Erzählung / Gert Hofmann. – Münch. : Deutscher Taschenbuch Verlag, 1997. – 185 S.

4. Katz H.W. Die Fischmanns / Henri William Katz. – Münch. : List Taschenbuch Verlag, 2000. – 264 S.

5. Koch R. Paare / Roland Koch. – Köln : Verlag Kiepenheuer and Witsch, 2000. – 345 S.

6. Köster-Lösche Kari. Mit der Flut kommt der Tod / Kari Köster-Lösche. – Münch. : Knaur Taschenbuch Verlag, 2006. – 398 S.

7. Kreslehner Gabi. Charlottes Traum / Gabi Kreslehner. – Weinheim, Basel : Beltz & Gelberg, 2009. – 117 S.

8. Mann Th. Der Erwählte / Thomas Mann. – B. : S. Fischer Verlag, 1980. – 299 S.

9. Mann Th. Tonio Kröger. Mario und der Zauberer / Thomas Mann. – B. : S. Fischer Verlag, 2003. – 127 S.

10. May K. Durch Wüste und Harem / K. May. – B. : Verlag Neues Leben, 1989. – 448 S.

11. Sommer-Bodenburg A. Der kleine Vampir und die große Liebe / Angela Sommer-Bodenburg. – B. : Rowohlt Taschenbuch Verlag, 1985. – 118 S.

*Статтю рекомендовано до друку
доктором педагогічних наук, професором,
завідувачем кафедри педагогіки вищої школи і освітнього менеджменту
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

Данилюком С.С.

Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2017 року

*Наталія Тонконог
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)*

ОСОБЛИВОСТІ СТИЛІСТИЧНОГО ПРИЙОМУ ПОРІВНЯННЯ В НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИХ ТЕКСТАХ

У статті розглянуто особливості вживання порівняння в науково-популярних текстах. Дослідження зосереджено на лінгвофункціональному аспекті, результати якого сприятимуть вирішенню таких актуальних проблем комунікації як конструювання і редагування власного висловлення з використанням різноманітних образних засобів мовлення. Автор розкриває шляхи декодування асоціацій, що містять порівняння, за допомогою яких пропонується науковий матеріал стає доступним і легко засвоюється. Вживання порівняння у науково-популярних текстах сприяє візуалізації явищ, уточненню наукових понять, адже порівняння конкретизує наукові абстракції, викликає асоціації зі знайомими предметами і явищами, що сприяє кращому розумінню нових наукових знань.

Ключові слова: науково-популярний функціональний стиль, порівняння, стилістичний прийом, гіперболізований зміст, подібність, пряме значення, компонент порівняння, асоціативний компонент.

В статье рассмотрены особенности применения сравнения в научно-популярных текстах. Исследование сосредоточено на лингвофункциональном аспекте, результаты которого будут способствовать решению таких актуальных проблем коммуникации как конструирование и редактирование собственного высказывания с использованием различных образных средств речи. Автор раскрывает пути декодирования ассоциаций, содержащих сравнение, с помощью которых предлагаемый научный материал становится доступным и легко усваивается. Употребление сравнения в научно-популярных текстах способствует визуализации явлений, уточнению научных понятий, ведь сравнение конкретизирует научные абстракции, вызывает ассоциации со знакомыми предметами и явлениями, что способствует лучшему пониманию новых научных знаний.

Ключевые слова: научно-популярный функциональный стиль, сравнение, стилистический прием, гиперболизированный смысл, сходство, прямое значение, компонент сравнения, ассоциативный компонент.

The article discusses the features of the use of comparison in popular scientific texts. The study is focused on linguistics and functional aspects, the results of which will serve to address such actual issues of communication as designing and editing of own statements using various imaginative means of speech. The author reveals the ways of decoding associations that include comparison by which the proposed research material can be available and

comprehensible. The use of comparison in popular scientific texts facilitates the visualization of phenomena clarification of scientific concepts, as comparison makes scientific abstraction association with familiar objects and phenomena, which contributes to a better understanding of new scientific knowledge.

Key words: *popular scientific functional style, comparison, stylistic device, exaggerated content, similarity, direct value, comparison component, associative component.*

Постановка проблеми. У зв'язку з постійним розвитком науки і техніки виникла необхідність популяризації новітніх досягнень не лише в науковому, а й науково-популярному функціональному стилі. Науково-популярний стиль пов'язаний з розвитком різних галузей наукового пізнання, різних сфер діяльності людини. Автори науково-популярних текстів описують факти, предмети, процеси, явища дійсності і т. ін. З іншого боку, загальні проблеми впливу культурних, соціальних та психічних чинників зумовлюють засоби мовного вираження у науково-популярному стилі. Порівняння нерозривно пов'язане з ціннісною картиною світу, його аналіз дає змогу виявити місце тих чи інших об'єктів у мовній картині світу. Порівняння є елементом оцінної діяльності з одного боку, і універсальним способом переосмислення значення слів з іншого. Порівняння в пізнанні навколишнього світу відіграє важливу роль, оскільки все пізнається в порівнянні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мовні процеси викликають останнім часом посилений інтерес з боку мовознавців, адже такі дослідження відкривають додаткові можливості для наукового проникнення в сферу мовної свідомості, співвідношень мови і особистості. Сучасні лінгвістичні пошуки спрямовуються на вивчення процесів зв'язку мови та культури, мови та етнічної ментальності, що веде до створення ціннісної картини світу. Вказану проблему досліджують такі вчені-лінгвісти як В. І. Бартон, Н. І. Добжанська, І. П. Довбня, Л. І. М'яснікіна, С. Ф. Соколовська, Е. В. Швед, О. А. Щепка та ін.

Мета статті полягає у здійсненні лінгвістичного аналізу вживання стилістичного прийому порівняння у науково-популярних текстах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Науково-популярні статті – це спосіб міжкультурної комунікації у світі, обмін інформацією між зацікавленими наукою людьми від досвідчених науковців з багатолітнім стажем до юного знавця науки. Якщо розглядати висвітлення наукової тематики у науково-популярних виданнях, то можемо констатувати, що значний інтерес продовжує становити низка тем, які, постійно хвилюють людство. Це – здоров'я, екологія, біологія, космос, інноваційні технології, археологія, психологія. Інтерес до таких галузей наук можна пояснити ментальністю людини, яка прагне до пізнання Всесвіту та самопізнання. Людина сама обирає напрямки для своїх подорожей: зовнішній (в історію, Всесвіт, подорожі) та внутрішній (у вивчення психологічних особливостей та фізичних чи розумових здібностей людини чи надлюдини). Пізнавальна

функція лишається головною при написанні будь-якої статті для тексту науково-популярного спрямування.

У лексичних зворотах порівняльного характеру, залежно від семантики суб'єкта й об'єкта порівняння, спостерігається семантичне протиставлення конструкцій зі сполучниками *than, as, like*.

У порівнянні знання, вміщене у висловленні, стосується лише одного з порівнюваних об'єктів, тому тільки один об'єкт виражає свою властивість і це вираження відбувається лише опосередковано через його відношення до іншого, відмінного від нього об'єкта. При цьому другий об'єкт повинен мати ту властивість, яка лежить в основі порівняння. Напр.: 1) *Sea water freezes at a temperature of less than fresh, so the ice in the polar regions are still melting, although normally this time of year they should freeze* [7, March 23, 2016]. – «Морська вода замерзає при температурі меншій, ніж прісна, тому льоди в районі полюса все ще тануть, хоча в нормі в цю пору року вони повинні замерзати». 2) *Prior to the global warming over the pole I was always very cold air, which is denser than warm* [7, Jun 12, 2016]. – «До початку глобального потепління над полюсом завжди було дуже холодне повітря, яке щільніше теплого».

Щодо семантики головного члену компаративного звороту, це в основному лексика з нейтральною конотацією (ані позитивною, ані негативною), як це простежується у лексичних порівняльних виразах. Така лексика належить до нейтрального реєстру і може вживатися у будь-якій сфері людського спілкування, і навіть ті лексеми, які свого часу вважалися жаргонізмами або винятково розмовними виразами, з роками втрачають своє стилістичне забарвлення та входять до загальномовного словникового фонду – в тому разі, звичайно, якщо вони є продуктивними і соціально значущими.

Наведений далі приклад ілюструє цю думку: *«To date, 160 days in 2016 Arctic ice area showed a record low, and it is significantly lower than in the same period of the previous year, the champion, of 2012»* [7, Jun 12, 2016]. – «До теперішнього моменту 160 днів 2016 року льоди Арктики демонстрували рекордно низьку площу, і зараз вона помітно нижче, ніж у той же період попереднього року-рекордсмена, 2012-го».

Так, порівняння *«and it is significantly lower than in the same period of the previous year, the champion, of 2012»* базується на апіорному досвіді і носить суто прикладний характер.

У наступному прикладі *«The universe is as big as life»* міститься порівняння *as big as life*, де прикметник *big* має цілком нейтральне забарвлення. У словнику цей компаративний вираз не супроводжується жодними стилістичними позначками. Але в просторіччі цей вираз може розповсюджуватися до наступної конструкції: *as big as life and twice as ugly*.

Для того, щоб у доступній формі читач зрозумів складні фізичні поняття автор науково-популярної статті вдається до зіставлення їх зі звичайними, побутовими реаліями: *«The atoms that are the nodes associated with its closest neighbors covalent bond»* [7, Jun 20, 2016]. Для яскравого

відображення руху молекул автор порівнює їх з мандрівниками: «*It must be born in mind that solid particles occasionally leave the place and go to another. These «travelling» molecules or atoms cause the diffusion in solids vortex electric field can be excited not necessarily a guide*» [7, Jan 10, 2017]. Образне вживання дієслова «*can be excited*» – «збуджуватися» ґрунтується на порівнянні електричного поля з живим організмом.

У наступному науково-популярному тексті мова йде про невідомі до цього часу бактерії, але вони уподібнюються простим одноклітинним організмам: «*Recent studies have shown the existence of geological manifestations of sulfuric acid in bacteria that are found in ancient fossils in South Africa. There have been large size of these structures, some very similar to the single-celled organisms that live in the many gray ocean depths, where virtually no kysen.polnostyu oxygen is absent*» [7, Jun 12, 2016]. «Останні дослідження геологів показали існування сірчаноокислих проявів в бактеріях, які знайдені в древніх скам'янілостях на території Південної Африки. Відзначаються великі розміри даних структур, деякі дуже схожі на одноклітинні організми, що мешкають в багатій на сірку океанській глибині, де практично повністю відсутній кисень».

Учені виявили в атмосфері незнайомі дірки, які назвали «чорними дірками». Адвербіальне лексичне сполучення з компонентом *black* може змінювати семантику у залежності від контексту. Проаналізуємо зміну логічного значення на прикладі фразеологічного сполучення *black as ...*. Так при вживанні *black as soot* (чорний, як попіл), *black as coal* (чорний, як вугілля), вживається у тому разі, коли мова йде про забруднені руки, обличчя, одяг людини. Фразеологізми *black as pitch* (чорний, як смола), *black as midnight* (чорний, як ніч), *black as ink* (чорний, як чорнило) вживаються для опису кімнати, будинку, шляху тощо.

У наступному фрагменті йдеться про нові види павуків-привидів, які вміють літати. Їх існування на віддаленому острові в Тихому океані виявили аргентинські біологи. До цих пір налічувалося 506 видів цього сімейства. Розмір новачків досягає 2,5 сантиметра.: «*Argentine biologists on a remote island in the Pacific discovered three new species of spiders, ghosts, able to fly, according to The Daily Mail. It has been established that they have a number of differences from the relatives living on the mainland. For example, use «kisses» in courtship, while on the mainland spiders limited mutual rubbing feet*» [7, Jul 12, 2016].

Для того, щоб читачеві було зрозуміліше, нововиявлених павуків-привидів порівнюють з «родичами», що мешкають на материку. Наприклад, при догляді використовують «поцілунки», в той час як на материку павуки обмежуються взаємним потиранням лапок.

Аналогічний підхід міститься у наступному фрагменті, в якому йдеться про коричневих карликів. За розрахунками вчені припускають, що дійсно у шарах атмосфери коричневих карликів може бути життя, проте організми повинні бути в десять разів меншими за земні бактерії, але за умови, якщо на космічному об'єкті не буде потоків повітря, яке підіймається з глибинних

шарів атмосфери: 1) «According to scientists suggest that in the atmosphere actually brown dwarfs could be life, but the organisms to be ten times smaller than terrestrial bacteria, but only if the space object will flow air that rises from deep layers of the atmosphere» [7, Jun 2, 2016]; 2) According to experts, brown dwarfs are very different from the Earth, and it is rather a half stars, half – planet [7, Jun 2, 2016].

Також вчені стверджують, що для зародження життя на таких планетах не обов'язково, щоб там були умови, схожі на земні. На такому субзірковому об'єкті існує своя погода, там навіть є так звані хмари, які складаються зі свинцю та різних мінералів: «Also, scientists say that the origin of life on such planets is not necessary that there were conditions like on earth. In this subzirkovomu object has its own weather, there is even a so-called cloud consisting of lead and various minerals» [7, Feb 10, 2017].

На думку астрономів, у спокійних атмосферах карликів можуть існувати організми, в десятки разів менше земних бактерій. «According to astronomers, in a relaxed atmosphere dwarfs may exist organisms in the tens of times less than the Earth's bacteria. However, if from the depths of celestial objects are updrafts, the size of the alleged «residents» can exceed the earth s» [7, Feb 10, 2017]. Дана інформація про карликів зводиться до порівняння їх із земними бактеріями. Однак, якщо з надр небесних об'єктів ідуть висхідні потоки, то розміри передбачуваних «жителів» можуть перевищувати земні.

Вчених зацікавила наявність водяних хмар, що скупчилися в атмосфері одного з карликів, який знаходиться в сузір'ї Гідра, в семи світлових роках від нашої планети. Розмір цього карлика приблизно в п'ять разів більше, ніж розмір Юпітера: «Scientists are interested in the availability of water clouds, accumulated in the atmosphere of one of the dwarfs, which is in the constellation of Hydra, seven light-years from our planet. Razmer this dwarf is about five times larger than the size of Jupiter» [1, Feb 10, 2017].

Результати досліджень важливі тому, що в Чумацькому Шляху налічується приблизно один мільярд коричневих карликів, це набагато більше кількості планет, схожих на нашу Землю. Так, можна проводити пошуки позаземного життя в атмосфері «невдалих» зірок: «The research results are important because in the Milky Way, there are about one billion brown dwarfs, it is much more than the number of planets similar to our Earth. So to search for extraterrestrial life in the atmosphere of «failed» stars» [18 Jan 17, 2017].

Ми знаходимо порівняння «as warm as toast» у науково-популярних статтях: «In order to avoid influenza avoid being as warm as toast» [1, Feb 10, 2017]. Фразеологічне порівняння as warm as toast вживають, коли мають на увазі «someone who is clothed warmly in winter or of a pleasantly warm room» (людина, яка тепло вдягнена (закутана в одяг) взимку або у теплій кімнаті). Тут криється порівняння людини з тостом.

У 2014 році дослідницька кампанія НАСА «Operation Ice Bridge» з'ясувала, що в Антарктиді тануть величезні обсяги льоду. Так, щорічно льодовики в середньому втрачають 83 гігатонн. Це еквівалентно приблизно

половині маси Евересту. «In 2014 NASA research campaign Operation Ice Bridge discovered that Antarctica is melting huge amounts of ice. So, every year the glaciers on average lost 83 gigatonnes. This is equivalent to about half the mass of Mount Everest» [18 Jan 17, 2017]. Поданий приклад також засвідчує конкретизацію наукової абстракції, що викликає асоціацію зі знайомими предметами і явищами, а саме – з Еверестом.

Складні фізико-математичні тексти стають легшими для сприймання, коли проводиться співставлення. Так, квадрат модуля хвильової функції визначає ймовірну здатність частки набувати того чи іншого стану. Її можна представити у вигляді суми доданків (суперпозиції станів), а сам процес вимірювання зводиться до вилучення однієї з можливих складових: «*The square of the wave function gives the probability of a particle to make this or that state. It can be represented in the form of terms of the sum (superposition states), and the measurement process is reduced to the recovery of one of the possible terms*» [7, Jun 22, 2016].

У галузі геофізики автори науково-публіцистичних статей також вдаються до порівняння, або, як його можна ще назвати, співставлення: «*The fact that the detected rover «Spirit» deposition of silica, as stated geophysics, almost identical deposition stromatolites formed in the Valley of Geysers El Tatio in Chile, and is the result of living organisms likely cyanobacteria. (A type of bacteria that is obtained energy through photosynthesis)*» [7, Feb 10, 2017]. Річ у тім, що виявлені марсоходом «*Spirit*» відкладення діоксиду кремнію, як заявили геофізики, майже ідентичні відкладенням строматолітам, що сформувалися в долині гейзерів Ель-Татіо в Чилі, і є наслідком діяльності живих організмів, ймовірніше ціанобактерій (тип бактерій, що одержують енергію через фотосинтез).

Текст може починатися з порівняння, що вводиться прийменником «*like*», що ще більшою мірою сприяє фокусуванню на об'єкті порівняння: «*Like people, dogs seem to form memories about their experiences all the time, even when they don't expect to have to use those memories later, study coauthor*» [1, Feb 10, 2017]. У цьому прикладі здатність собак до запам'ятовування порівнюють із подібною здатністю людини.

Такими ж розумними птахами є яструби: «*The same applies to the hawks whose aligned gaze like humans has to be followed by immediate flight to catch the prey with arrow-like speed*» [7, Jun 12, 2016]. У цьому прикладі об'єктом порівняння є вміння яструба спрямовувати погляд і зі швидкістю стріли прямувати до своєї жертви.

Інший приклад, де описуються можливі наслідки екологічної катастрофи, є більш зрозумілим, коли ці наслідки порівнюються із наслідками катастрофи у Чорнобилі: «*Those who are forced to leave their place of residence and who move within the country or abroad because of ecological disasters (like Chernobyl disaster), or loss of land due to global warming - are considered ecological refugees*» [7, Feb10, 2017]. Поліське містечко Чорнобиль, якому виповнилося 800 років, зайняло місце у сумнозвісному списку поряд із японськими містами Хіросіма та Нагасакі. Аварія на Чорнобильській атомній

електростанції стала однією з найбільших катастроф в історії людства. Вона вплинула на долі мільйонів людей. У результаті цієї жахливої катастрофи нинішня ситуація в Україні залишається надзвичайно складною і непередбачуваною: *«Present ecological situation in Ukraine could be characterized as a crisis that was formed during a long period because of the neglect of the laws of development and reproduction of natural source system of state»* [7, Jan 23, 2017]. Автор статті характеризує ситуацію в Україні як кризу, яка сталася у результаті нехтування людиною елементарними законами розвитку та репродукції природного багатства.

Проблеми Чорнобильської катастрофи остаточно не вирішені. У листопаді 2016 року Чорнобильську атомну електростанцію накрили новим саркофагом, який отримав назву – «конфайнмент»: *«The new Safe Confinement is the largest mobile land-based structure in history. It is 3.5 times heavier than the Eiffel Tower and can cover a Statue of Liberty»* [7, Jan 23, 2017]. «Новий безпечний конфайнмент – це найбільша рухома наземна конструкція в історії людства. Вона в 3,5 рази важче Ейфелевої вежі і може накрити собою статую Свободи». Для того, щоб люди не турбувалися про загрозу нових катастроф, новий конфайнмент назвали «вершиною інженерної майстерності» та порівнюють із Ейфелевою вежею у Франції, а для ще більшого переконання – із статуєю Свободи в США. За допомогою конфайнменту працівники Чорнобильської атомної електростанції зможуть за допомогою пультів управління поступово прибрати радіоактивний матеріал для безпечного захоронення в іншому місці.

Зміст нового значення, сформованого в процесі порівняння, найчастіше характеризується наявністю кількісного моменту, який виражений тотожністю чи розрізненням і завдяки якому порівняння набуває евристичної значущості – допомагає пізнати світ.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Здійснений лінгвістичний аналіз лексичного матеріалу дає підстави стверджувати, що в науково-популярному творі порівняння породжує ланцюг асоціацій, за допомогою яких пропонований науковий матеріал стає доступним і легко засвоюється. Вживання порівняння у науково-популярних текстах сприяє виконанню низки завдань: продемонструвати на прикладах, пояснити, розтлумачити, візуалізувати, уточнити наукові поняття, адже порівняння конкретизує наукові абстракції, викликає асоціації зі знайомими предметами і явищами, що сприяє кращому розумінню і, отже, засвоєнню нових наукових знань. Необхідність вживання порівняння у науково-популярних текстах обумовлюється потребою пояснити складні наукові поняття шляхом зіставлення таких понять зі звичайними, буденними, зрозумілими. Ми виявили, що у більшості порівнянь, ужитих у науково-популярному стилі, виокремлюються спільні ознаки за критерієм подібності, проте вживаються також такі, що містять гіперболізований зміст. Таким чином, порівняльні звороти входять до відповідних модельованих утворень, зберігаючи ознаки стійкого словосполучення, адже у ньому наявні три основні компоненти: пряме значення, компонент порівняння, асоціативний компонент.

Перспектива подальших досліджень полягає в поглибленому аналізі особливостей компаративістики англійських лексичних одиниць з обов'язковим залученням історичного та культурологічного аспектів країни, мова якої вивчається. Увага до цієї проблематики обумовлена невичерпною можливістю комбінування базової лексики у різних стилях мовлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бартон В.И. Сравнение как средство познания / В.И. Бартон. – Минск : Вышэйша шк., 1978. – 128 с.
2. Довбня І.П. Порівняльна типологія англійської та української мов. [навч.-метод. посібн.] / Інна Петрівна Довбня. – Переяслав-Хмельницький : ПП «СКД», – 2015. – 108 с.
3. Дрібнюк О.Т. Особливості порівняння в англійській мові / О.Т. Дрібнюк // Збірник матеріалів VI Всеукраїнської науково-практичної заочної конференції «Наука України. Перспективи та потенціал». – Запоріжжя : «Нова Освіта», 2013. – С. 198–199.
4. Дядюра Г.М. Образність як засіб діалогічності науково-популярного тексту / Г.М. Дядюра // Наук. записки. Серія «Філологічна». – Кіровоград. – 2011. – Вип. 22. – С. 26–31.
5. Соколовська С.Ф. Функціонально-комунікативний аспект науково-популярного дискурсу / С.Ф. Соколовська // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка, 2006. – № 26. – С. 204–208.
6. Glucksberg S. Understanding Figurative Language / S. Glucksberg. – Oxford : Oxford University Press, 2001. – 142 p.
7. Newsweek : National News, World News, Business, Health, Technology. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://www.facebook.com>

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом педагогічних наук, доцентом кафедри
іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»
Христич Н.С.*

Стаття надійшла до редакції 03 лютого 2017 року

УДК 811.111'373.611

Ніна Христич
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «ЛЮДИНА» В АНГЛІЙСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

У статті розглянуто особливості вербального наповнення концепту ЛЮДИНА. Дослідження зосереджено на лінгвокультурному аспекті, результати якого сприятимуть вирішенню таких актуальних проблем

лінгвістики як виявлення репрезентації вербалізованих знань людства. Увиразнює актуальність роботи нагальна необхідність визначення ролі концепту ЛЮДИНА у відтворенні концептуальної картини світу.

Ключові слова: фразеологія, концепт, концептуальна картина світу, лінгвокультурологічний аспект, лексична система.

В статье рассмотрены особенности вербального наполнения концепта ЧЕЛОВЕК. Исследование сосредоточено на лингвокультурологическом аспекте, результаты которого будут способствовать решению таких актуальных проблем лингвистики как выявление репрезентации вербализованных знаний человечества. Подчеркивает актуальность работы насущная необходимость определения роли концепта ЧЕЛОВЕК в воспроизведении концептуальной картины мира.

Ключевые слова: фразеология, концепт, концептуальная картина мира, лингвокультурологический аспект, лексическая система.

The article discusses the features of the verbal content of the concept MAN. The study is focused on the linguistics and cultural aspects, the results of which will serve to address such actual problems as linguistic representation of verbalized human knowledge. The urgent need to define the role of the concept MAN in the conceptual picture of the world makes the work more actual.

Key words: phraseology, concept, the conceptual picture of the world, linguistics and cultural aspect, lexical system.

Постановка проблеми. Проблеми співвідношення мови й духовної культури, мови і етноментальності, їх взаємозв'язку, увага до семантики мовних одиниць взагалі й до культурно-національної семантики фразеологічних одиниць (ФО). Питання, пов'язані з різностороннім вивченням фразеології, належать до таких лінгвістичних проблем, які на кожному етапі розвитку лінгвістичної думки не лише не втрачають своєї актуальності, а навпаки, – викликають потребу розглядати їх по-новому. Це пов'язано з розвитком таких нових напрямків у лінгвістиці як гендерна лінгвістика, когнітивна лінгвістика, концептологія та низка інших.

Аналіз останніх джерел досліджень і публікацій. Серед лінгвістичних розвідок у галузі дослідження ФО слід назвати праці таких вчених як Н. Н. Амосова, І. М. Білоус, Н. М. Бобух, І. В. Валуєва, І. А. Гусейнов, З. Г. Коцюба, П. В. Кузько, О. В. Кунін, В. М. Макієнко, К. І. Мізін, М. McCarthy, A. Wierzbicka. Фразеологічні вирази досліджують з різних точок зору (структура, семантика, історія культури) тощо.

Мета статті полягає у здійсненні лінгвокультурологічного аналізу вербальних способів відображення поняття «людина» в англійській фразеології.

Виклад основного матеріалу дослідження. У фразеологічних виразах містяться ментально-лінгвальне уявлення про чоловіка та жінку. Особливістю фразеологічних одиниць із компонентом «людина» є те, що

вони виступають знаками непервинної номінації, тобто суб'єктивного сприймання. Поняття, можуть бути вербалізовані лексичною одиницею *man*, що означає «людина» у широкому сенсі цього слова та «чоловік». Поняття, вербалізовані лексичною одиницею *woman*, означає «жінка». Перш за все, необхідно знайти спільне й відмінне у концепті «чоловік» та «жінка». Безумовно, спільною рисою цих концептів є концепт «людина». Це можна проілюструвати такими прикладами, у яких концепт *man* втрачає значення «чоловік» і набуває більш ширшого «людина», «особистість».

Напр.: *A man can die but once. A man can do no more than he can. As the man sows, so shall he reap. Every man has his faults. Every man to his taste. Man is a bundle of habits. Man proposes, God disposes. One body is nobody / One man, no man. What man has done man can do.*

Існують й інші лексичні одиниці, що замінюють поняття *man* і *woman*, як наприклад, *husband*, *wife*, *Jack and Jill*, *Darby and Joan* і т.д. Так, наприклад, в англійській мові існує ціла низка позначень із лексичною одиницею '*Jack*', що замінює '*man*': *Jack and Jill*, *Jack among the maids*, *Jack and pinion rack*, *Jack arch*, *Jack arm*, *Jack at a pinch*, *Jack back*, *Jack bar*, *Jack base*, *Jack bean*, *Jack blocking*, *Jack board*, *Jack bolt*, *Jack box*, *Jack brick*, *Jack cable real*, *Jack cart*, *Jack catch*, *Jack catches*, *Jack chain*, *Jack chuck*, *Jack clutch*, *Jack connection*, *Jack contact*, *Jack cord*, *Jack cylinder*, *Jack door*, *Jack ended trunk*, *Jack engine*, *Jack fastener*, *Jack field*, *Jack frame*, *Jack Frost*, *Jack fruit*, *Jack hammer*, *Jack hammer drill*, *Jack handle*, *Jack Horner*, *Jack horse*, *Jack in*, *Jack in office*, *Jack in the low cellar*, *Jack in the water*, *Jack in unit*, *Jack iron*, *Jack Johnson*, *Jack Ketch*, *Jack knife*, *Jack ladder*, *Jack lagging*, *Jack lamp*, *Jack leg*, *Jack lever*, *Jack lift*, *Jack lift point*, *Jack line*, *Jack load*, *Jack mackerel*, *Jack marking*, *Jack mechanism*.

Особливо наочно існування різних способів вербалізації демонструють саме порівняльні стратегії, виявляючи концепти, що регулярно взаємодіють у певній мовній картині світу. Структурно-семантична комбінаторна обмеженість фразеологічних одиниць полягає в тому, що характеристика якості або дії відбувається через порівняльну групу або порівняльне підрядне речення, що вводиться сполучниками *as*, *like*, *as if*, як це видно в наступних ФО: «*silly as a goose*» – «тупий як пробка», «*as deaf as an adder*» – «глухий як гадюка», «*to be blind as a bat/ beetle*» – «сліпий як крим»; «*to swim like a fish/ duck*» – «плавати як риба»; «*to sing like a nightingale*» – «співати як соловейко»; «*to dance like an elephant*» – «танцювати з ведмежою грацією»; «*to watch smb like a hawk*» – «уважно стежити».

У конструкціях з поширеними компаративними компонентами порівнюються не просто будь-які предмети, а лише два предмети у їхній ситуативній віднесеності. На основі цієї закономірності побудови компаративних конструкцій розкриваються механізми зсуву норми, щодо якої в фразеологічних виразах характеризуються порівнювані аргументи.

Спостережені порівняльні стратегії за фразеографічними джерелами та текстовими даними засвідчують практично симетричну актуалізацію термінів низки концептосфер, як-от:

1. ТВАРИНИ. ПТАХИ. КОМАХИ.

Людину порівнюють із тваринами, птахами, комахами, що зафіксовано у наступних ФЗ: *to look like the cat who swallowed the canary; as sick as a dog; to grin as a Cheshire cat; to live like cat and dog; as weak as a kitten; as busy as a bee; as mad as a wet hen; as the old cock crows; like chickens come home to roost; as happy as a lark; to eat like a bird, to eat like a horse; like a sitting duck; silly as a goose; as smart as a fox; as greedy as a wolf; as cross/savage/sulky as a bear; as innocent as a lamb; as free as a bird; as blind as a bat; as black as a crow; as naked as a jaybird/ worm; poor like a church mouse; to stare like a stuck pig; packed in like sardine; like a fish out of water; as the crow flies; to have a hide like a rhinoceros; to have a memory like an elephant; as snug as a bug in a rug; as slippery as an eel; as close as an oyster; as wild as a tiger.*

Аналіз фактичного матеріалу засвідчує, що лексико-семантична сфера об'єкта значно ширша, багатша кількісно й за змістом груп і підгруп порівняно з семантикою слів, що репрезентують суб'єкт. Так, група об'єктів порівняння, що належить до семантичного поля «тварини» за обсягом перебільшує всі інші групи суб'єктів порівняння. У групі «тварини» містяться підгрупи: «домашні тварини» – «*domestic animals*»: *cat, dog, goat, sheep, horse, lamb, pig*; «дикі звірі» – «*beast*», *wolf, fox, bear, rhinocero, elephant, tiger*; «домашні птахи» – «*domestic birds*»: *hen, cock, chicken, duck, geese*; «дикі птахи» – «*game birds*»: *lark, crow, jaybird, dove*; «риби» – «*fish*»: *sardines, oyster, carp, pike*; «комахи» – «*insects*»: *bee, fly, lady-bug*.

Практично з усіма із вказаних назв тварин можна утворити просте лексико-граматичне утворення за схемою: «*He (she) is a (an) ...*»: *He is a pig. He is a swine. He is a wolf. He is a goat. He is a bull. She is a cat. She is a mouse. She is a parrot. She is a cuckoo. She is a monkey.*

Зоосимволи «ворон», «сич», «сова», «шакали», «гієни», «вовки», «звірі», «гадюки», «змії» набувають таких смислів: агресивність, жорстокість, ворожість, свавілля, насильство. Образно-асоціативне осмислення свині в англійській мові виступає на означення неохайної людини та набувати конотації некультурності, невихованості, невігластва, напр.: «*Jack offered to paint the kitchen but he made a pig's ear of it*». (*If you make a pig's ear of something, you do a task or a chore very badly or make a complete mess of it*) . Таку саму номінацію може отримати людина, що любить гарно поїсти, напр.: «*Watch what you eat – don't make a pig of yourself!*». (Дивись, що ти їси – не будь свинею). *If you make a pig of yourself, you eat and drink too much.*

2. РОСЛИНИ: *as like as two peas in a pod; as red as a cherry; as red as a rose; as like as an apple to an oyster*. Квітка троянда є символом краси, зокрема і в англomовному культурному просторі: *flower of the flock* – гордість, прикраса родини або компанії, *flowers of speech (flowery phrases)* – красиві звороти мови, квіти красномовства, кучеряві фрази. Традиційно квітка асоціюється з жіночим началом в англійській культурі; від фітонімів *lily, daisy, (лат.) margarita* бере початок омонімія жіночих імен *Lily, Daisy, Margaret*.

3. ЯВИЩА ПРИРОДИ. Природа є базовим концептом картини світу. Людину порівнюють із явищами природи: *as different as night and day; as plain as day; as clear as a day; as high as the sky; as old as the hills; to run like wind; as cold as ice; as right as rain; as white as snow; as welcome as water in one's shoes; as pale as ashes, death*. Порівняльна характеристика у системі ЛЮДИНА-ПРИРОДА формує в собі картину світу (світогляд, світосприйняття), де відображається розуміння людини дійсності, формується особливий концептуальний малюнок, котрий є основою людського світосприйняття.

4. ПОМЕШКАННЯ. РЕЧІ. ОДЯГ. Людина робить спробу порівняти себе із тими речами, що її оточують: *to be safe as houses; like a house on fire; as busy as Grand Central Station; like a three-ring circus; as thick as two short planks; to look for a needle in a haystack; to hit someone like a ton of bricks; to fit like a glove; as high as a kite; as comfortable as an old shoe; to wear more than one hat; as funny as a crutch; white as a sheet; as easy as falling off a log*.

5. ПРОФЕСІЯ. РІД ЗАНЯТЬ. Людина виділяє якісь певні особливості професій чи роду занять, як-от: *as thick as thieves; to feel like a new person; as nutty as a fruitcake; as good as a Lord; as drunk as a Lord; as innocent as a baby unborn; more royalist than the king; like crazy; like mad*.

Такі фразеологічні вирази відображають різні аспекти поняття «людина» і відбивають культурні процеси британського народу.

Яскравою є національно-культурна специфіка символів-етнонімів з атрибутом «чорний»: *Black Jack* (синонім – *black flag*) – піратський чорний прапор, *black man* – злий дух, страховище, *Black Maria* – 1) тюремний арештантський фургон (*the Black Mary – king's or queen's omnibus*); 2) німецький димовий снаряд періоду Першої світової війни, *Black Monday* – досл. «чорний понеділок» – перший день занять після шкільних канікул, *Black Pope* – «чорний папа» (прізвисько голови єзуїтського ордену), *Black Prince* – «чорний принц» (син короля Едуарда III (Середні Віки) якого так прозвали тому, що він носив чорні лати).

Нечисленними є фразеологізми, що містять компоненти з релігійним забарвленням. Так, методом суцільної вибірки за напрямками знак-смысл, смысл-знак ми знайшли декілька одиниць з лексемами *hell* та *sin*, що мають виражено негативне забарвлення: *as hot as hell; as mad as hell; like a bat out of a hell; as guilty as sin; as ugly as sin*.

Оскільки ФО – це конструкції з неповним умовним ототожненням, неповнота ототожнення зумовлює високу частотність використання в другій частині таких сполучень позначень ситуацій, за допомогою яких умотивовується ототожнення суб'єкта й об'єкта. Ці ситуації-уточнення вказують на причину, що спонукала порівняти ті чи інші сутності. Це може бути поведінка, дії, якості. Результати дослідження дають нам достатньо підстав стверджувати, що хоча фразеологічні одиниці порівняння й утворені за продуктивними синтаксичними моделями та відношення між їхніми членами є типовими для кожної окремо взятої моделі, морфологічна оформленість порівняльних компонентів у них не має стійких форм. Цей

висновок підтверджується численними прикладами, які свідчать про те, що при будь-якому морфологічному оформленні порівняльного члена у компаративній фразеологічній одиниці, ця одиниця не розпадається та не втрачає свого фразеологічного характеру.

При порівнянні людини з іншими реаліями спостерігається як позитивне, так і негативне ставлення. У результаті досліджень О. О. Селіванова дійшла висновку, що «лексика негативної оцінки набагато різноманітніша й багатша, ніж лексика позитивної» [3, с. 11]. Підтвердженням думки ученої є ФО.: «*to swell like a turkey-cock*»; «*proud as a peacock*»; «*strut like a peacock*» – «зверхність, пуха»; «*as greedy as a wolf*», «*to eat like a horse/ pig, a dog*» – «жадібність», «*like a lamb, as timid as a hare*» – «занадто велика покірливість»; «*as stubborn / obstinate as a mule*» – «впертість»; «*cunning/ sly as a fox*» – «хитрість».

Негативна оцінка надається багатіям: *one law for the rich, and another for the poor* – «для бідних один закон, а для багатих інший»; *a thief passes for a gentleman when stealing has made him rich* – «крадій схожий на джентльмена, коли він стає багатим» та ін. ; висміюються дурні: *he who is born a fool is never cured* – «дурнем народився, дурнем і помреши»; піддаються критиці ледарі: *the devil finds work for idle hands to do* – «диявол знайде роботу для лінивих рук»/ «лінь – мати всіх гріхів»; засуджується безвідповідальність: *too many cooks spoil the broth* – «у семи няньок дитина без носа».

Багато прислів'їв містять позитивну оцінку: *a great ship asks deep waters* – «великому човну – велике плавання»; *good health is above wealth* – «здоров'я дорожче грошей» та ін. Прислів'я вчать бережливості, працелюбству: *a penny saved is a penny gained* – «не витратив ні копійки, значить заробив»; *he that would eat the fruit must climb the tree* – «успіх дається працею» та ін.

Серед англійських прислів'їв є твердження і консервативного змісту, а часом й антинародні, наприклад, *spare the rod and spoil the child* – «пошкодуєш різку, зіпсуєш дитину»; *he that will steal an egg will steal an ox* – «той, хто вкрав яйце, вкраде й курку» та ін.

Маскулінність також може виражатися лексичною одиницею 'he'. В англійських лексикографічних джерелах ми знаходимо багато прислів'їв та приказок, що містять цей лексичний компонент. Відносячись до одного жанру, прислів'я і приказки відрізняються певними структурними особливостями. Як зазначає І.М. Білоус, приказки та прислів'я належать до «фразеологічного простору як однієї із форм моделювання картини світу у свідомості людини. Будучи частиною сім'юсфери як простору взаємодії мов і знаків, що забезпечують умови для їхнього існування й роботи, фразеологічний фонд підкоряється основним її законам і онтологічним принципам, повторює її бінарну (асиметричну) структуру» [2, с. 9].

Родові відмінності іменника виявляються через особові займенники *he, she, it* і маркуються здебільшого лексичним значенням слів. Прислів'я – довершений за змістом вислів, який становить граматично й інтонаційно

оформлене судження, як правило, у формі складного речення, що має двочленну структуру.

Напр.: *He that has no children knows not what love is. He that would eat the fruit must climb the tree. He who would search for pearls must dive below. He begins to die that quits his desires. He is never at ease that is angry. He lives long that lives well. He that does you an ill turn will never forgive you. He that goes a-borrowing, goes a sorrowing.*

Наведені приклади свідчать, що асиметрія у вираженні концептосфери роду в англійських пареміях характеризується переважанням фразеологізмів, маркованих чоловічим родом. Результати дослідження підтверджують припущення про те, що категорія роду в сучасній англійській мові розглядається із суперечливих позицій, що спростовують чи наголошують її існування, приводом для такої опозиції слугує відсутність чіткої та однорідної системи способів вираження роду.

Назви осіб чоловічої статі (*husband, father*) належать до чоловічого роду, позначаються особовим займенником *he*, а особи жіночої статі (*woman, mother, daughter, niece, etc.*) – до жіночого й замість них уживається займенник *she*. *A woman keeps secret only what she does not know. A woman laughs when she can, and weeps when she pleases. A woman may be ever so old, if she takes fire she will jump.* Багато прислів'їв навіть застерігають чоловіків від усіляких життєвих негараздів, пов'язаних з жінкою: *Many wives, multiple penury. Woman is a woe to man. Women are necessary evils. Woman's answer is never to seek.* Наведені прислів'я принижують і ображають жінку як особистість. Регуляція поведінки суб'єкта жіночої статі спирається на уявлення про неї як про залежну неавтономну особу стосовно чоловіка, з яким її пов'язують родинні чи професійні стосунки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Дослідження підтвердило думку про те, що у фразеологічному складі мови у стислій формі виявляється зв'язок мови з національно-культурними цінностями етносу. На нашу думку, доцільно, фразеологічні вирази сприймати крізь антропоцентризму, ґрунтуючись на ідеї про те, що якщо кожне слово має внутрішню форму, то воно містить і частинку енергетичного заряду етносу, тобто культурну семантику, яка так чи інакше пов'язана з людиною. Семантика фразеологізмів відзначається різноманітністю, містячи зоонімні, антропонімні, топонімні та інші компоненти. Відзначені окремі компоненти на позначення явищ природи, предметів культури та побуту, релігійних понять. Семантична особливість фразеологічних порівнянь полягає в тому, що перший їх компонент зберігає своє пряме значення, а інші зазнають часткового або повного переосмислення, перетворюючись при цьому з елемента порівняння в елемент інтенсифікації чи уточнення якості, що мислиться у першому компоненті. Інтенсифікація утворюється за рахунок образності, що виникає при зіставленні речей і явищ, що належать до різних предметних груп. Перспектива подальших досліджень полягає в поглибленому аналізі особливостей англійських фразеологічних одиниць з

обов'язковим залученням історичного та культурологічного аспектів еволюції британського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранцев К.Т. Англо-український фразеологічний словник / [укладач К. Т. Баранцев]. – Київ : Знання, 2005. – 1056 с.
2. Білоус І.М. Лінгвокомунікативні аспекти гендерних конструктів у фразеологічному просторі (на матеріалі сучасної англійської мови) / І.М. Білоус // Англійська філологія проблеми лінгвістики, літературознавства та лінгвометодики. – Полтава : Полтав. держ. пед. ун-т, 2008. – С. 8–14.
3. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
4. Fergusson R. The Penguin Dictionary of Proverbs / R. Fergusson. – London : Claremont Books, 1995. – 820 p.
5. Stone J. The Routledge Book of Proverbs / J. Stone. – N.Y., L. : Routledge, 2006. – 545 p.
6. Wilson F. The Oxford Dictionary of English Proverbs / ed. by Wilson F. – Oxford : Clarendon Press, 1970. – 886 p.

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом філологічних наук, доцентом кафедри
іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
Заболотною Т.В.
Стаття надійшла до редакції 15 лютого 2017 року*

УДК 81'373.21:821.133.1:821.161.1

Микола Шабінський
(м. Сіверодонецьк, Україна)

СЛОВА КЕЛЬТСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ В ЕТИМОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКИХ ТА ФРАНЦУЗЬКИХ ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ

Українська топоніміка, при всій своїй зовнішній завершеності і досконалості, має ще чимало проблемних географічних назв, етимологія яких неясна чи то дискусійна. Дана стаття має на меті зіставити подібні топоніми із французькими назвами, походження яких добре досліджене і пов'язане із племенами (народами), спільними для наших територій в різні історичні періоди розвитку людства. Так, наприклад, кельтські племена, які дали французькій географії величезну кількість назв, населяли в II-му та I-му тисячоліттях до нашої ери і землі сучасної України. Таким чином, вони не могли, гіпотетично, не залишити сліду в українській топоніміці.

Ключові слова: географічна назва, Франція, Україна, історичний підхід, племена, кельти, зіставний метод, топонімічний збіг.

При всей своей внешней завершенности и совершенстве, украинская топонимика имеет еще немало географических названий, этимология которых неясна, или спорна. Эта статья предлагает сравнить подобные топонимы с французскими названиями, происхождение которых хорошо исследовано и связано с племенами (народами), общими для наших территорий в определенные исторические периоды развития человечества. Так, например, кельтские племена, давшие французской географии огромное количество названий, населяли в II- I-м тысячелетиях до нашей эры и земли современной Украины. Таким образом, гипотетически, они не могли не оставить следа в украинской топонимике.

Ключевые слова: географическое название, Франция, Украина, исторический подход, племена, кельты, сравнительный метод, топонимическое совпадение.

The article is devoted to the problems of French-Ukrainian comparative toponymy. With all its apparent completeness and perfection, in the Ukrainian toponymy there are many geographical names the etymology of which is unclear or controversial. The author proposes to compare them with the French place names the origin of which is well studied and associated with the tribes (nations) that are common to our territories in the certain historical periods of human development. As an example we analyze the Celtic tribes' heritage, which gave to the French geography a considerable number of titles. The Celts lived on territory of modern Ukraine in II - I millennium BC, and, hypothetically, could leave a mark in the Ukrainian toponymy.

Key words: geographical name, France, Ukraine, historical approach, tribes, Celts, comparative method, toponymic coincidence.

Географічні назви, як ніщо інше, допомагають заглянути за обрії затьмареної давнини, через них побачити горизонт безхмарного прийдешнього. Тому бережімо їх від зникнення.

Зіновія Франко.

Останні роки пройшли в Україні під знаком непримиренної політичної та ідеологічної боротьби проти імперсько-більшовицького минулого, боротьби, яка супроводжувалися складними процесами демократизації, деколонізації та декомунізації українського суспільного життя. Одним із несподіваних позитивних наслідків цих процесів, принаймні для лінгвістів, стало пробудження інтересу українців до історії рідного краю, до тих назв, які носили місцеві географічні об'єкти до приходу сумних часів тотального зросійщення та комунізації. В пошуках заміників для усієї тієї незчисленної кількості «дзержинсько-, леніно-, калініно-, кірово-, комсомольсько-, петрівсько-, карло-марксових», що заповнили топонімічні простори нашої країни, громади поринули в краєзнавчі студії, звернулися до енциклопедій, карт та всіляких мемуарів. Відкинувши політичну та ідеологічну складову процесу, ми можемо впевнено сказати, що 2016 рік був не просто роком

повернення на карту України традиційних історичних назв, він відродив зацікавлення науковців та широкого загалу до географічних назв як історично-лінгвістичного явища, перетворив цей рік на Рік української топоніміки.

При цьому, навіть побіжного погляду на стан топоніміки в Україні достатньо для констатації декількох фактів:

- переважна більшість топонімів України має слов'янське походження з доволі чітко визначеною етимологією (що не виключає існування двох або навіть декількох варіантів);

- значна кількість українських географічних назв відносяться до слів тюркської мовної родини (особливо це стосується топонімів східно-південної частини країни та Криму);

- залишається немало географічних назв, походження яких є невстановленим чи то відверто дискусійним;

- етимологія топонімів розвивається паралельно та взаємопов'язано із такими суміжними науками як історія, археологія, генетика, інформатика тощо.

- великий потенціал для розвитку вітчизняної топоніміки має вивчення досвіду топонімічних шкіл інших країн, французької топонімічної школи в першу чергу.

Саме французька топоніміка, на наш погляд, не зважаючи на географічну віддаленість Франції та певну лінгвістичну віддаленість наших мов, може служити взірцем для українських дослідників, які вивчають етимологію географічних назв рідного краю.

Тема географічних назв та дослідження їх етимології не є новою для вітчизняної науки. Розробкою базових теоретичних топоніміки займалися такі вітчизняні науковці як Горбаневський М. В., Гуржій І. О., Рудницький Я. Б., Безвенглінський Б., Цілуйко К. В свєму дослідженні ми спиралися і на науковий наробок таких зарубіжних вчених-топонімістів як Бодо М (Baudot Marcel), Доза А. (Dauzat Albert.) [8], Жучкевич В. А., Лоньон О. (Longnon Auguste) [9], Суперанская А. В. [4], Нерп Е. (Nègre Ernest), Ніколаєв В. А., Попов В. М., Ростень Ш. (Rostaing Charles), Трубачов О. М.

Українські географічні назви докладно досліджувалися в студіях Варченка І. О., Галаса К. Й., Дмитрієнко М., Іщенко Я., Знойко О., Карпенка Ю. О., Маштакова П., Оттіна Є. С., Пономаренка М. Ф., Стрижак О., Черняхівської Є. М., Янко М. П [7].

Історію, сучасний стан та окремі аспекти французької топоніміки аналізувалися такими вченими як Бойчук І. В., Данилевська О. В, Жандрон С. (Gendron Stéphane), Пежинська О. М., Морвін М. (Morvan Michel), Морле М.-Т. (Morlet Marie-Thérèse), Мотрук В. П., Мюлон М. (Mulon Marianne), Роблен М. (Roblin Michel), Фабр П. (Fabre Paul), Фаль О. С.

При усій своїй зовнішній досконалості та відносній завершеності, топонімічні системи України та Франції традиційно виступають об'єктом окремих наукових студій, які практично не перетинаються. Проте не раз

перетинаються протягом своєї історії народи, з якими пов'язане виникнення та становлення наших націй. Зіставлення топонімів України і Франції у світлі останніх відкриттів в історії, археології, генетиці та лінгвістиці відкриває перед дослідниками нові перспективи пояснення чи то переосмислення їх етимології.

Метою даної статті є зіставний аналіз топонімічних систем України і Франції з подальшим пошуком подібностей та спільних закономірностей в процесі утворення географічних назв наших, нібито таких далеких одна від одної в історичному, географічному, культурному та лінгвістичному плані країн. За основу статті взято аналіз результатів вже існуючих фундаментальних досліджень в царині етимології, що їх здійснювали топонімічні школи України та Франції.

Топоніміка – це наука про походження географічних назв (від грецьких слів «*topos*» – місце й «*onyma*» – назва, найменування, ім'я), але топоніміка – поняття загальне. В сукупності її значень існує своєрідна градація. Топоніміка включає такі поняття: 1) гідроніми (назви річок, озер, колодязів і т.д.); 2) фоніми (назви курганів); 3) ойконіми (назви населених пунктів); 4) спелеоніми (назви печер, скельних навісів); 5) оронім – власна назва об'єкта позитивного чи негативного рельєфу (гори, хребта, горба, западини, заглиблення на суші тощо); макрооронім – власна назва великого гірського масиву; 6) хоронім – власна назва території (країни, району, області, історико-етнографічної території тощо) [3; с. 196].

Проте в краєзнавстві виникає потреба детальнішої класифікації географічних назв. Серед гідронімів можуть виділятися: пелагонім – власна назва моря; лімнонім – власна назва непроточної води (озера, ставу, лиману тощо), потамоніми (назви річок), гелоніми (назви боліт).

Серед ойконімів виділяються полісоніми (назви міст). В містах можуть існувати агороніми (назви площ), годоніми (назви вулиць), ергоніми (назви підприємств) та інші урбаноніми – власні назви внутрішньоміського об'єкта [1].

Але і це не все. До тезауруса топонімії входять ще і такі терміни як:

Агіонім – власна назва культової споруди (церкви, монастиря, каплиці).

Антропонім – будь-яка власна назва людини.

Демонім – власна назва нечистої сили (демона).

Дрімонім – власна назва лісових, кущових, садово-паркових насаджень.

Етнонім – назва народу, племені, етнічної групи.

Етнохоронім – спільна назва народу і території, яку він заселяє.

Інсулонім – власна назва острова, півострова, морської коси.

Макротопонім – власна назва великого географічного об'єкта.

Мікротопонім – власна назва незначного географічного об'єкта в межах населеного пункту (кутка села, поля, посадки, сажалки і т. ін.).

Теонім – власна назва божества.

Хрононім – власна назва історичної події, свята [1].

Українська топоніміка протягом свого становлення в якості окремої науки мала можливість спиратися на кращі моделі опису, класифікації та

етимологічних студій географічних назв різних передових в цій сфері країн. Природно, що вітчизняні дослідники не могли оминати своєю увагою багаторічний досвід та найкращі досягнення топонімічної школи Франції, школи, що бурхливо розвивалася та остаточно сформувалася, в першу чергу, завдяки роботам М. Бодо, А. Доза, О. Лоньона, Е. Негра, Ш. Ростеня в першій половині ХХ-го століття.

Але ще задовго до того французи вносили свій немалий внесок в розвиток історії та географії України. Найбільш відомими тут є карти та описи наших територій Г.-Л. де Боплана. Не менш цікавими здаються книги та мемуари П. Шевальє, К. де Вержена, Ж.-Б. Шерера, Ш. Лесюра, О. де Бальзака та П. Меріме, в яких автори не просто пишуть про Україну і українців, але й наводять, серед іншого, її тогочасні географічні назви. Окремої уваги заслуговує науковий доробок французьки українського походження Калини Угрин з її фундаментальною працею «Поняття «Русь» в західноєвропейській картографії (XVI - XVIII ст.)» [5].

В своїй роботі ми не згадуємо про топоніми, присвячені французьким історичним діячам, політикам, вченим, письменникам та поетам. Не є об'єктом нашого дослідження французькі топоніми, що перенесені на територію України на честь певних історичних подій (ас мало цікавлять і ті назви, які принесли з собою колоністи – вихідці із франкомовних країн. Тим більше немає причин дискутувати щодо явно помилкових версій (Орлі, місто на південь від Парижу, – нібито від Григорія Орлика, Мерло, річка, притока Ворскли, – на честь сорту французького винограду і вина) тощо.

Схожі за територією, розмовляючи мовами однієї індоєвропейської мовної родини, але розділені відстанню в 2 000 км, наші країни мають тим не менш багато спільного в своїй історії, що не могло не залишити свій відбиток в способах та формах творення географічних назв.

Прокоментуємо наше твердження декількома добре відомими історичними фактами:

Кельти (гали, галати) – індоєвропейський народ, що тривалий час (1500 р. до н.е. – 200 р. до н.е. заселяв просторі території центральної та західної Європи. Ареал їх осілості на сході сягав українських Карпат та дельти Дунаю (400-200 рр. до н.е.). Цілком ймовірно, що крім таких відомих широкому загалу прикладів кельтських назв, як Галичина (Галіція, Галатія, Галлія) та Бойки (Бойї, Боенси, Бояти в Аквітанії), Рутени, Венети (теж назва кельтських племен), на карті України залишається ще немало змінених часом та особливостями мовних трансформацій географічних назв.

Готи – союз германських племен, що підкорили балто-слов'янське, угро-фінське та скіфо-сарматське населення сучасних Польщі, Білорусії, Молдови, Румунії та України та утворили потужну державу на території сучасної України у III-IV століттях. Після поразки від гунів в 370-х роках «українські» остготи ввійшли в гунський племінний союз, тож і надалі жили в причорноморських степах та в Криму. Ті ж готи, які не скорилися завойовникам, перейшли Дунай та розпочали серію війн з Візантійською імперією. Надалі, після падіння Західної римської імперії вони правитимуть

Італією, потім утворюють Готське королівство в південній Франції після чого осядають в Іспанії. Логічно, що подарував немало своїх слів слов'янським і французькій мовам, готи не могли не залишити сліду і в топоніміці наших країн.

Нормани (варяги, вікінги) – наступна хвиля великого переселення народів, – умілі купці, безстрашні пірати та послідовні завойовники нових земель, що розселилися у VII-XI століттях з сучасної Данії, Швеції та Норвегії на величезних територіях від Ісландії, Гренландії та Англії до Сицилії з південною Італією. Нас же більше цікавить норманський вплив на Францію, де «північні люди» тероризували місцеве населення, аж поки у 911 р. франкський король Карл Простуватий (Charles le Simple) не «подарував» їм землі для утворення власної держави (герцогство Нормандія) в васальній залежності від короля. Шведська ж гілка вікінгів (русь) колонізує східний берег Балтійського моря, контролює торгівельні шляхи із Варягів в Греки, а точніше із Скандинавії та північно-західної частини сучасної Росії по Волзі в Персію та по Дніпру в Візантію. Передові на той час технології суднобудування, фортифікації та виготовлення зброї а також чудова організація дозволили цим хоробрим та дисциплінованим воїнам стати ядром при виникненні потужного середньовічного державного утворення, відомого під назвою Русь.

Таким чином, приймаючи до розгляду гіпотетичний кельтський вплив на творення географічних назв України, проаналізуємо особливості словотвору французьких топонімів галльського походження. Ось тільки декілька прикладів цікавих збігів:

Наведемо в якості прикладів декілька кельтських коренів, що широко використовуються у формуванні французьких топонімів:

ar (= річка, долина) Amiens – його галло-романська назва – Самаробрива (Samarobriva), що означає кельтською «міст (briva) на Соммі (Somme-Samara)».

Римляни називали річку Самара (Samara), використовуючи таким чином галльські терміни *samo* (спокійний) та *ar* (річка чи то долина). Це правда, що її течія більшість часу дуже тиха. Перехід від форми Самара (Samara) до Сомми (Somme) може пояснюватися явищем стигматизму, тут у вигляді переходу від R до S, Самара (Samara) перетворюється на Самаса (Samasa), а потім через пом'якшення та послаблення одночасно A та S, а потім і асиміляції de S в M: SAMASA > SaMaSa > SaMMa > SOMME. Порівняйте з гідронімом Самара, одна із них - ліва притока Дніпра, інша - права притока Лугані, Сіверського Дінця та Дону [7, с. 310].

briga (височинь, потім укріплений замок): La Brigue, Vandœuvres, Vendeuvre (Vindobriga з vindo-, білий). В Україні є Бріцька – гора й полонина на ній поблизу с. Зелена Надвірнянського району Івано-Франківської області [2, с. 70].

dol – це галльське слово, що означає звивисте русло річки, меандр, чи бретонське *Dol*, що використовується для загального позначення заливної родючої низини навкруги меандра. Ця основа виявилася дуже продуктивною

в українській топонімії де налічується назви міст Долина, Долинська, селища міського типу Долинівське, 16 сел Долина та 9 сел Долинівка у різних регіонах України. Крім того з цією основою існує велика кількість одноіменних балок, потоків, водойм, сінокосів, кутків села і та інше [2, с. 192].

dunon, латинізоване в **dunum** (= пагорб, потім фортеця): Lyon (Lugdunum), Verdun (Virodunum), Autun (Augustodunum). Можливо саме цій основі завдячують такі зрозумілі зовні назви як Доманове, Доманівка, Домаха, Домашка [2, с. 193]

duron – **durum** (= двері, форум, ринок, містечко): Nanterre (Nemetodurum), Bayeux (Augustodurum). Саме цей формант, а не банальний *дурний*, *дурень* може пояснювати виникнення таких численних українських мікротопонімів або компонентів в складних і складених назвах як *Дурні*, *Дурне*, *Дурний*, етимологію спорідненої назви ріки Дурниця притоки Турії притоки Прип'яті притоки Дніпра, назв лісів, урочищ та гір.

Французькі міста *Nogent*, *Noailles*, *Neuilly* завдячують своєю назвою кельтському слову, що трансформувалося у старофранцузькій мові на **noie**, **noë** (вологий луг, що знаходиться поруч із водоймою. Цікаво, чи не криється тут відповідь, звідки бере свою назву Ніжин чи то селище міського типу Низи [2, с. 346]

rat (= гребля, ров) Рата – річка, ліва притока Західного Бугу притоки Вісли у Львівській області. Гідронім належить до давніх індо-європейських реліктів із затемненою етимологією. Він виявляє зв'язки з варіантом Рата давньоруської назви р. Руть у басейні Росі (див. Протока), рр. Ратка, Ратець, Рать на східнослов'янських землях, Rata, Ratupis у балтському ареалі, кельтські Ratomagus чи Rotomagus (Руан), Beinn Ratha, Meadhrath, Dunrath, останні з яких зберігають апелятивну основу у вигляді гальського **ratin** «гребля, запруда», ірланське raith «земляне укріплення», шотланське rath, ratha «кругове укріплення». Це дало підстави І.М. Железняк зробити припущення про найімовірніше кельтське походження гідроніма Рата у зв'язку з індоєвропейськими *roi- / *rei- / *ri- / *ra- «рвати, рити, копати» з чим важко не погодитися. Домінантна семантика «гребля, укріплення» твірних кельтських апелятивів природновпливає зі значення «рвати, рити, копати» вихідної дієсл. основи, адже найдавніші захисні споруди були пов'язані насамперед з копання мглибокого рову навколо поселення, створенням греблі з відповідним пропускним контролем тощо. [2, с. 398].

З кельтським **rat**, можливо пов'язана і етимологія назви Ратне – селища міського типу Волинської області.

vidu (= дерево, ліс); **vidua** (= ліс): Veuve, Voves, Savoie (*Sapavidia), Vion, тощо. В Україні ж є Вигода — 1) селище міського типу (смт), Долинського району Івано-Франківської області, засноване в 1883 р. 2) гора, у смт Вигода. А ще Вигода – це 1) ліс, де росте багато ягід та грибів, Львівська область; 2) район, у якому будинки побудовані у вигідному місці, Львівська область; 3) хутір, розташований у вигідному місці, Рівненська

область область; 4) село на Берестейщині; 5) урочище на Волині; 6) населені пункти (11) в різних областях України [2, с. 117].

Таким чином, ми пропонуємо переосмислювати проблеми українських та французьких топонімів в світлі наукових досліджень, що постійно розвиваються. Зрозуміло, що такі значущі події як переселення народів, утворення колоній чи то нових держав не проходять непомітно і залишають свій слід, серед іншого, і у вигляді географічних назв. Історію Франції та України «поєднують» такі народи як фінікійці, греки, араби, гуни, готи, вікінги. Окремий інтерес для українських лінгвістів викликають топоніми кельтського походження, так як цей народ певний час мешкав і на теренах сучасної України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коваль А.П. Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України / Алла Петрівна Коваль. – К. : Либідь, 2001. – 302 с.
2. Лучик В.В. Етимологічний словник топонімів України / В.В. Лучик; відп. ред. В. Г. Скляренко. – К. : ВЦ «Академія», 2014. – 544 с.
3. Пежинська О.М. Особливості творення та функціонування французьких топонімів / О.М. Пежинська // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету : Серія : Філологія. № 14. – Одеса. – 2015. – С. 195–198.
4. Суперанская А.В. Введение в топонимику / Александра Васильевна Суперанская. – М., 1965. – 24 с.
5. Угрин К. Поняття «Русь» в західноєвропейській картографії (XVI - XVIII ст.) = La notion de «Russie» dans la cartographie occidentale du début du XVIe siècle à la fin du XVIIIe siècle / Калина Угрин; пер. з фр. Михайла Поповича; Укр. техн.-господар. ін-т. - Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. – 175 с. – Бібліогр. : с. 114–141.
6. Фаль О.В. Проблематика дослідження французьких топонімів [Текст] / О.В. Фаль // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики : зб. наук. пр. КНУ ім. Т. Шевченка. – Вип. 21. – Київ. – 2012. – С. 483–489.
7. Янко М.Т. Топонімічний словник України: Словник-довідник. – К. : «Знання», 1998.
8. Dauzat A. Les noms de lieux. Origine et évolution / A. Dauzat. – Paris : Librairie delagrave, 1926. – 264 p.
9. Longnon A. Les noms de lieu de la France : leur origine, leur signification / A. Longnon. – Paris : Language, Arts & Disciplines, 1973. – 831 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : books.google.fr/books?isbn=0833721429.

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом педагогічних наук, старшим викладачем кафедри
іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
Шемудою М.Г.*

Стаття надійшла до редакції 17 лютого 2017 року

Наталія Швець
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

РЕКОНСТРУКЦІЯ ВНУТРІШНЬОЇ І ЗОВНІШНЬОЇ МОТИВАЦІЙНОЇ ОСНОВИ ІХТІОНІМІВ АНГЛІЙСЬКОЇ, ФРАНЦУЗЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

У статті здійснено реконструкцію мотиваційної основи іхтіонімів в англійській, французькій та українській мовах. Внутрішня мотивація найменувань риб у зазначених мовах виявлена через з'ясування первісного значення ключових лексем fish / poisson / риба та характеристики чотирьох внутрішніх мотиваційних типів іхтіонімів – пропозиційного, асоціативно-термінального, модусного і змішаного. Зовнішню мотиваційну основу назв риб в англійській, французькій та українській мовах реконструйовано завдяки встановленню зв'язків іхтіонімів з іншими групами лексики та розкриттю національно-культурної символіки фразеологізмів з компонентами-іхтіонімами в кожній із мов.

Ключові слова: іхтіоніми, найменування риб, реконструкція, внутрішня мотивація, зовнішня мотивація.

В статье осуществлена реконструкция мотивационной основы ихтионимов в английском, французском и украинском языках. Внутренняя мотивация наименований рыб в указанных языках выявлена с помощью выяснения первичного значения ключевых лексем fish / poisson / риба и характеристики четырех внутренних мотивационных типов ихтионимов – пропозиитивного, ассоциативно-терминального, модусного и смешанного. Внешняя мотивационная основа названий рыб в английском, французском и украинском языках реконструирована благодаря установлению связей ихтионимов с другими лексическими группами и раскрытию национально-культурной символики фразеологических номинаций с компонентами-ихтионимами в каждом из языков.

Ключевые слова: ихтионимы, наименования рыб, реконструкция, внутренняя мотивация, внешняя мотивация.

In this article, the author reconstructed the motivational basis of ichthyonyms in the English, French and Ukrainian languages. The inner motivation of fish names in the mentioned languages was revealed by discovering the original meaning of the key lexemes fish / poisson / риба and characterizing four inner motivational types of ichthyonyms – propositional, associative-terminal, modus-related and mixed. The external motivational basis of fish names in the English, French and Ukrainian languages was reconstructed by finding out the connections between ichthyonyms and other lexical groups, and identifying the national and cultural symbols of idioms containing ichthyonyms in the mentioned languages.

Key words: *ichthyonyms, fish names, reconstruction, inner motivation, external motivation.*

Постановка проблеми. Сьогоденна когнітивна семантика (праці М. Болдирєва [3], С. Жаботинської [6], G. Lakoff [13]) у її взаємозв'язках з когнітивною ономасіологією (розвідки О. Кубрякової [7], О. Селіванової [9], J. Grzega [12]) зорієнтована на розкриття тих лінгвоментальних механізмів номінації, що тривалий час залишалися поза увагою мовознавців, не даючи змоги пояснити особливості вибору мотиваційних ознак, які лягли в основу найменувань. Насамперед це стосується номінацій, що є культурно значимими для носіїв конкретної мови (О. Березович [2], К. Мізін [8], J. Bartmiński [1], A. Wierzbicka [14]).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Саме до таких мовних одиниць відносимо найменування тварин (І. Голубовська, Н. Коч, Д. Ужченко), з-поміж яких на особливу увагу заслуговують іхтіоніми (назви риб), що вже неодноразово були об'єктом аналізу мовознавчих розвідок з погляду етимології (W. Sayers, P. Barbier), етнолінгвістики (A. Guigné), діалектології (І. Ліпкевич, термінології (О. Герд), та зіставлення (на матеріалі англійської і російської (І. Гусєва), російської, англійської та німецької (О. Лизлов), слов'янських (В. Усачова, В. Коломієць) та балто-слов'янських мов (Р. Дайнюс)).

Виділення невирішених раніше частин проблеми. Попри наявність різноаспектних досліджень іхтіонімів, і дотепер залишаються невисвітленими питання комплексного вивчення їх мотиваційних особливостей, переосмислення первинного значення та фразеотворчого потенціалу у різних мовах.

Мета статті полягає у розкритті механізмів внутрішньої та зовнішньої мотивації іхтіонімів в англійській, французькій та українській мовах.

Виклад основного матеріалу. Теорія номінації у своєму становленні пройшла два етапи, пов'язані з *семасіологічним* й *ономасіологічним* аспектами її розвитку. Перший – вивчав процес закріплення за номінативною одиницею вторинних значень (В. Гак, Д. Шмельов, К. Reisig), другий – зосередився на особливостях утворення номінативних одиниць (Б. Серебренников, Г. Уфімцева, А. Zauner), змінивши погляди дослідників на природу номінації і довівши, що способом акту мотивації є не значення, а внутрішня форма найменування.

Внутрішню форму слова, за С. Шафіковим, розуміємо як спосіб представлення мотиваційної ознаки у структурі мовної одиниці [11]. Тоді як *мотиваційна ознака*, слідом за М. Голєвим, – це семантичний компонент, який є основою називання мовної одиниці [4].

Залучення *когнітивного аспекту* до теорії номінації (О. Селіванова, С. Fillmore, R. Jackendoff, G. Lakoff, R. Langacker) сприяло поглибленню розуміння *мотивації* як наскрізної лінгвопсихоментальної операції процесу і механізмів творення номінативної одиниці для реконструкції семантичних і формальних відношень між мотиваційною ознакою і похідною номінативною

одиницею на підставі зв'язків різних компонентів структури знань про позначуване у свідомості носіїв конкретної мови [10, с. 480].

З огляду на вищезазначене, у ролі *tertium comparationis* у цій розвідці обрано поняття **мотиваційної ознаки**, спосіб вияву якої дав змогу говорити про закономірності та відмінності у внутрішній і зовнішній мотивації іхтіонімів.

Внутрішню мотиваційну основу іхтіонімів, у першу чергу, визначаємо через **реконструкцію первинного значення** ключових лексем *fish*, *poisson*, *риба* в етимологічних джерелах трьох мов. Робимо припущення про спільну архетипну природу англійського *fish* та французького *poisson*, яка пов'язана з уявленням про рибу як їжу (іє. *peitos- «харчування, корм, їжа», пор. з рос. *пища* «їжа», лит. *piētūs* «обід», д-ірл. *ith* «зерно», лат. *pānis* «хліб», англ. *food* «їжа» та нім. *Futter* «корм» [Kluge 2002, S. 296]), та відмінну архетипну суть українського слова *риба*, що асоціювалося у слов'ян з водою як середовищем її існування (іє. *ūr- «вода», пор. з лит. *jures* та лтс. *jūra* «море», вірм. *jur* «вода») [ЕСУМ, т. 5, с. 72]). Архетипна природа ключових лексем на позначення риб виявляється при утворенні фразеологізмів з компонентами-іхтіонімами.

Внутрішня мотивація інших одиниць, що є назвами риб, розкривається у синхронії шляхом когнітивно-ономасіологічного аналізу, за результатами якого встановлено пропозиційний, асоціативно-термінальний, модусний та змішаний типи мотивації іхтіонімів.

Пропозиційний тип мотивації іхтіонімів за загальним механізмом є метонімічним і ґрунтується на виборі мотиваційної ознаки із фрагмента об'єктивних знань про риб, вербалізованих у знаках із прямими значеннями [9, с. 163].

Механізм пропозиційної мотивації полягає у переході мовної одиниці з одного референта на інший на підставі суміжної ознаки. Такими ознаками для риб у трьох мовах є зокрема **«спосіб пересування»**. Так, англ. назву *flyingfishes* «риба, що може пролітати невелику відстань над поверхнею води» утворено від предикату *to fly* «літати», фр. *requin marcheur* «акула, що ходить по дну за допомогою плавців» – від *marcher* «ходити», укр. *причепи* «риба, що прикріплюється до днища суден і пасивно переміщується на значні відстані» – від предикату *чіплятися*. В англійській та українській мовах при утворенні пропозиційно мотивованих іхтіонімів відбувається перенесення імені **суб'єкта** (людини, яка відкрила певний вид риби) на риб (англ. *Ackley's skate*, укр. *марена Валецького*), а також перенесення **за часовою суміжністю** (англ. *night shark* (від *night* – ніч, пора доби, коли риба активна), укр. *бerezівка*, час нересту риби збігається з часом цвітіння берези).

Найменування вищих класифікаційних рівнів (ряду, родини чи роду), на відміну від видових назв, є результатом первинної номінації, а їх внутрішня форма, зазвичай, непрозора, оскільки втрачено первісний мотив, що слугував першоосновою номінації. Етимон, що лежить в основі таких номінацій, може експлікувати спільну для трьох мов мотиваційну ознаку (до прикладу, англ. назва *pike* і її відповідники фр. *brochet* та укр. *щука* мають в

основі мотиваційну ознаку «гострий», хоча і виражену різними мовними засобами [CEDEL, vol. 2, p. 1185; OED; Brachet, p. 108; Cledat, p. 81; ЕСУМ, т. 6, с. 515]). Ця мотиваційна ознака, зокрема, репрезентована в англ. назві інструменту *pike-mouth attachment* «насадні щипці», а у французькій та українській мовах відбулося переосмислення за схемою «гострий > небезпечний», звідси фр. *brochet* «корислива, безпринципна людина» та укр. фразеологізм *На те шука в морі, щоб карась не дрімав*.

Асоціативно-термінальний тип мотивації іхтіонімів утворюється на ґрунті метафоричних зв'язків предметної сфери РИБА з іншими предметними сферами, які називаємо **донорськими** (О. Селіванова, Е. Kittay, В. Rudzka-Ostyn). Виявлено 5 донорських зон, що послужили джерелом метафоризації іхтіонімів: АРТЕФАКТ, ІНША ТВАРИНА, ЛЮДИНА, НАТУРФАКТ, ІРРЕАЛЬНА ІСТОТА.

Загальний механізм цього виду мотивації полягає у встановленні зв'язку між ментальними сферами на основі певного асоціювання, сприйняття однієї предметної сфери у термінах іншої, на численних аналогіях зовнішніх ознак та поведінки риб з іншими, більш близькими для номінаторів предметами і явищами дійсності та їхніми ознаками [10, с. 484].

Таке асоціювання може відбуватися на підставі подібності зорових, слухових, дотикових образів (**геуітальтів**). Зокрема, подібність видовженої форми тіла риби та артефактів стала основою таких найменувань як англ. *pencil fish* (від *pencil* – олівець), фр. *poisson-flûte* (від *flûte* – флейта), укр. *риба-голка*. Подібність забарвлення риби та кольорової гами одягу людини лежить в основі утворення таких найменувань як англ. *dolly varden* «яскраво червоне забарвлення риби подібне до одягу героїні твору Чарльза Діккенса Доллі Варден», фр. *prêtre* (від *prêtre* – священник) «забарвлення риби нагадує рясу священника», укр. *матросик* «риба має чорні поперечні смуги». Відмінною в англійській та французькій мовах виявилася номінація риб за дотиковою схожістю з артефактами (англ. *velvetfish* (від *velvet* – оксамит), фр. *requins soyeux* (від *soie* – шовк)), в українській мові – застосування дотикових образів натурфактів (укр. *маслюкові*, *слизька* поверхня тіла риби порівнюється з шапкою гриба маслюка).

Асоціативне перенесення ґрунтується і на дифузному поєднанні асоціативних комплексів різних доменів на підставі аналогії. Тоді метафора, що лежить в основі перенесення назви деякого об'єкта на позначувану рибу, має нечітке, розпливчате підґрунтя, зближення сфер базується на певному **сценарії**. Зокрема, на сценаріях поведінки риби та іншої тварини, де перенесення відбувається за схемами «собаки – тварини, що тримаються зграями → риби мають звичку полювати зграями» (англ. *dogfish* (від *dog* – собака)), «вовки – тварини, чия активність пов'язана з місяцем уповні → риби полюють ночами в освітлених місцях у фазі повного місяця» (фр. *loup* (від *loup* – вовк)), «собаки – надійні охоронці → певний вид риб охороняє ділянку, на якій живе» (укр. *собачкові*).

Інтеграція донорської та реципієнтної сфер відбувається також на підставі одного **суміжного поняття**. Такими поняттями для іхтіонімів є

переважно параметри розміру. Утворення таких назв є результатом асоціації малого розміру риби (в порівнянні з іншими представниками ряду) з карликом (в порівнянні з людьми звичайного зросту). Вищеописаний процес прослідковується у таких назвах, як англ. *pugty shark* (від *pugty* – карлик), фр. *flétan nain* (від *nain* – карлик), укр. *гурами карликовий*.

Модусний туп мотивації іхтіонімів в англійській, французькій та українській мовах ґрунтується на оцінці риб номінаторами за зовнішнім виглядом. Приводом для оцінного сприйняття певної риби є злиття інформації про світ та інформації про відношення номінатора до нього [3, с. 119]. Так, на позитивну естетичну оцінку риби вказують метафоричні знаки коронованих осіб, що пов'язано з великими розмірами риби (англ. *kingfish* (від *king* – король), укр. *оселедцевий король*), та найменування жінки з огляду на красиве забарвлення риб і витончені обриси тіла (фр. *coquette* (від *coquette* – кокетка)).

Змішаний туп мотивації характеризується вибором мотиваційних ознак різного статусу. Одна ознака обирається з предикатно-аргументної частини й відображає істинну інформацію про рибу, одержану у процесі пізнавально-практичної діяльності, а друга – з асоціативно-термінальної сфери чи модусу і репрезентує зв'язки між предметними сферами (англ. *rainbow runner* (асоціативний компонент *rainbow* – веселка та предикат *run* – бігати), фр. *grand requin-marteau* (асоціативний компонент *marteau* – молоток та компонент рівня кількості *grand* – великий), укр. *півник зелений* (асоціативний компонент *півник* та якісний показник *зелений*)).

Зовнішній вияв мотивації іхтіонімів спостерігається при перенесенні іхтіонімів на предмети інших лексичних сфер. **Ономастичний** аспект реалізується через перенесення іхтіонімів на власні назви, зокрема, прізвища. В українській мові прізвища, запозичені з номенклатури риб, можна розцінювати як захисні, відстрашуючі нечисту силу, оберігаючи від наврочень чи вживані як своєрідні обереги від хворіб [5, с. 121] (до прикладу, *Щука, Щученко, Щучка* – укр. прізвища, утворені від іхтіоніма щука, що позначає хижу прісноводну рибу). Англійські та французькі прізвища іхтіологічного походження виникають у результаті асоціації з родом занять людини, тобто відбувається метонімічне перенесення назви риби на прізвище її продавця (англ. *Mackerel* (від *mackerel* – скумбрія), фр. *Harenger* (від *hareng* – оселедець)).

Апелятивна лексика, утворена від іхтіонімів, використовується на позначення людини, артефактів, тварин та натурфактів. Зокрема, при перенесенні іхтіонімів на найменування людей велика риба асоціюється з впливовою чи сильною людиною, тоді як маленька уособлює людину незначної суспільної ваги (англ. *sprat* «дрібна сошка» (від *sprat* – шпрот), фр. *un gros poisson* «видатна особа» (досл. – велика риба), укр. *велика риба* «заможна людина чи поважна особа»). Відмінним в англійській та українській мовах виявилось найменування натурфактів через іхтіоніми (англ. *fishtail palm* (від *fishtail* – хвіст риби, асоціація за схожістю форми

листя пальми з формою хвоста риби), укр. *рибка* «ячмінь дворядний» (особливості будови колоска нагадують риб'ячу луску)).

Образного значення іхтіоніми набувають у складі **фразеологічних номінацій**, яким притаманна антропометричність, тобто спрямованість на позначення дій, поведінки, стану, властивостей, ознак людини.

Зокрема, фразеологізми з компонентами-іхтіонімами використовуються на позначення рис характеру людини. Так, англ. вираз *slippery as an eel* і фр. *se retourner comme une anguille* описують хитру людину (відбувається асоціація поведінки надзвичайно рухливого в'юна та людини, що викрутиться з будь-якої ситуації), укр. фразеологізм *витися в'юном біля кого*, що характеризує улесливу людину, очевидно, теж утворився на основі вищеописаних асоціацій.

Емоційні переживання людини можуть бути позначені шляхом ототожнення зі станом чи поведінкою риби. Іхтіоніми у народній свідомості англійського, французького та українського народів частіше асоціюються з негативними емоціями, які втілюються в образах риби, витягнутої з води (англ. *like a fish out of water* «не в своїй тарілці», фр. *être comme un poisson hors de l'eau* «почуватися незручно») та риби, що потрапила на гачок (укр. *не до жартів рибі, коли її під жабри зачепили* «хто-небудь стурбований, засмучений»).

Відмінним у французькій та українській мовах виявилось позначення матеріального стану людини за допомогою фразеологізмів із компонентами-іхтіонімами (фр. *vivre d'un hareng* «погано харчуватися» (буквально – жити на одних оселедцях), укр. *битися як риба об лід* «жити в тяжких матеріальних умовах»). Саме при утворенні фразеологізмів цієї групи знаходять вияв архетипні образи, покладені в основу творення ключових лексем на позначення риб. В українській мовній свідомості ідею бідності передають через образ риби, що б'ється об лід, намагаючись потрапити назад у воду, тобто комфортне для неї середовище існування, тоді як французи пов'язують бідність з поганим харчуванням, а риба для них, враховуючи прибережне розташування, – дешева та невишукана їжа.

Висновки. Основний висновок, зроблений у відповідь на сформульовану проблему у назві статті, такий: у результаті реконструкції мотиваційної основи іхтіонімів в англійській, французькій та українській мовах вдалося виявити, що внутрішня мотивація простежується у процесах метонімізації, метафоризації та оцінки, а зовнішня – в перенесенні назв риб на предмети інших лексичних сфер, а також через процеси фразеологізації.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у залученні до аналізу інших лексико-семантичних груп на позначення тваринного світу для систематизації мотиваційних моделей та визначення семантичної динаміки найменувань тварин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бартми́ньский Е. Языковой образ мира : очерки по этнолингвистике / Ежи Бартми́ньский. – М. : Индрик, 2005. – 512 с.

2. Березович Е.Л. Язык и традиционная культура : Этнолингвистические исследования / Елена Львовна Березович. – М. : «Индрик», 2007. – 600 с.
3. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика : Курс лекций по английской филологии / Николай Николаевич Болдырев. – Тамбов : Изд-во Тамб. ун-та, 2000. – 123 с.
4. Голев Н.Д. Ономазиология как наука о номинации / Н. Д. Голев // Русское слово в языке и речи. – Кемерово : Изд-во КемГУ, 1977. – Вып. 1. – С. 13–23.
5. Демчук М.О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV – XVII ст. / Марія Олексіївна Демчук. – К. : Наукова думка, 1988. – 172 с.
6. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ : типы фреймов / С.А. Жаботинская // Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні науки». – 1999. – Вип. 11. – С. 12–25.
7. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения / Елена Самойловна Кубрякова. – М. : Ин-т языкознания РАН, 1997. – 326 с.
8. Мізін К.І. Усталені порівняння англійської, німецької, української та російської мов в аспекті зіставної лінгвокультурології : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / К.І. Мізін. – К., 2012. – 32 с.
9. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология : [монография] / Елена Александровна Селиванова. – К. : Фитосоциоцентр, 2000. – 248 с.
10. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
11. Шафиков С.Г. Языковые универсалии и проблемы лексической семантики / Сагит Гайлиевич Шафиков. – Уфа : Изд-во Башкирского университета, 1998. – 251 с.
12. Grzega J. Some thoughts on a cognitive onomasiological approach to word-formation with special reference to English [Електронний ресурс] / J. Grzega // Onomasiology Online. – 2002. – Vol 3. – Режим доступу : <http://www1.ku-eichstaett.de/SLF/EngluVglSW/grzega1023.pdf>.
13. Lakoff G. Metaphors We Live By / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago, London : University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
14. Wierzbicka A. Cross-Cultural Pragmatics : The Semantics of Human Interaction / Anna Wierzbicka. – Berlin : Walter de Gruyter, 1991. – 502 p.

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом філологічних наук, доцентом кафедри
іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
Скляренко О.Б.
Стаття надійшла до редакції 19 лютого 2017 року*

Олександр Швець
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

СЕМАНТИЧНІ ТИПИ НОМІНАТИВНИХ РЕЧЕНЬ У АНГЛІЙСЬКІЙ, ФРАНЦУЗЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Стаття присвячена висвітленню результатів дослідження, спрямованого на виявлення семантичних типів номінативних речень, відібраних з англомовних, франкомовних та україномовних художніх творів ХХ століття. Виокремлено шість спільних семантичних типів номінативних речень у досліджуваних мовах: буттєві, вказівні, оцінні, з просторовими детермінантами, з часовими детермінантами та присвійні. Сконструйовано чотирнадцять семантичних схем, які реалізують у мовленні виокремлені семантичні типи номінативних речень в англійській, французькій та українській мовах.

Ключові слова: номінативне речення, семантична схема, буттєві, вказівні, оцінні, просторові детермінанти, часові детермінанти, присвійні номінативні речення.

Статья посвящена представлению результатов исследования, направленного на выявление семантических типов номинативных предложений, выбранных с англоязычных, франкоязычных и украиноязычных художественных произведений ХХ века. Выделены шесть общих семантических типов номинативных предложений в исследуемых языках: бытийные, указательные, оценочные, с пространственными детерминантами, с временными детерминантами и посессивные. Сконструированы четырнадцать семантических схем, которые реализуют в речи выделенные семантические типы номинативных предложений в английском, французском и украинском языках.

Ключевые слова: номинативное предложение, семантическая схема, бытийные, указательные, оценочные, пространственные детерминанты, временные детерминанты, посессивные номинативные предложения.

The article is devoted to presenting the result of research pointed at identifying semantic types of nominative sentences selected from English, French and Ukrainian works of fiction of the twentieth century. Six common semantic types of nominative sentences in the studied languages were determined: existential, demonstrative, evaluative, with spatial determiners, with time determiners and possessive. Fourteen semantic schemes that realize determined semantic types of nominative sentences in speech in the English, French and Ukrainian languages were constructed.

Key words: nominative sentence, semantic scheme, existential, demonstrative, evaluative, spatial determiners, time determiners, possessive nominative sentences.

Постановка проблеми. Семантична структура речення, яку почали активно досліджувати у другій половині ХХ століття, продовжує перебувати у колі інтересів науковців, що пов'язано з інтенсивним розвитком когнітивної лінгвістики, основні тенденції якої спрямовані на розгляд об'єктивно-сміслового змісту речення як відображення чи зображення певного явища об'єктивної дійсності.

Аналіз останніх досліджень. На сучасному етапі значного поширення набули дослідження, спрямовані на семантичне моделювання структури події ситуації як денотата речення (Ю.Д. Апресян, О.В. Падучева), відображення у реченні процесу сприйняття об'єктивної реальності людиною (Н.Д. Арутюнова), ролі формальної організації речення у витворенні його семантичної своєрідності (Н.Ю. Шведова та інші).

Виділення невирішених раніше частин проблеми. Попри значні напрацювання у галузі семантики речення, семантичні типи номінативних речень англійської, французької та української мов ще не були предметом дослідження, що й послужило підставою для обрання теми статті.

Мета статті полягає у визначенні семантичних типів номінативних речень у художніх творах англomовних, франкомовних та україномовних письменників ХХ століття. **Завдання статті:** 1) ідентифікувати семантичні типи номінативних речень, 2) визначити особливості їх реалізації в досліджуваних мовах шляхом зіставлення їх семантики.

Виклад основного матеріалу. Сміслом речення є думка, вміщена у ньому, на позначення якої у семантиці використовують терміни «семантична структура», «базова структура», «глибинна структура», що відображають організований характер смислу [2, с. 3–4]. Слідом за Н.М. Арват, семантичну структуру речення визначаємо як утворений на предикативній основі семантичний комплекс, що є результатом взаємодії семантичних компонентів і відображає взаємозв'язок типізованих елементів екстралінгвістичної дійсності [1, с. 14].

У матеріалі дослідження були виділені такі *семантичні типи* номінативних речень: *буттєві* (екзистенційні), *вказівні*, *оцінні* (якісна або кількісна оцінка), *номінативні речення з просторовими детермінантами*, *номінативні речення з часовими детермінантами*, *посесивні*, кожен з яких реалізується специфічною семантикою схеми.

Буттєві номінативні речення в англійській, французькій та українській мовах найчастіше представлені за допомогою схем, що мають семантику «ІСНУВАННЯ / НАЯВНІСТЬ ОБ'ЄКТА»: англ. *Bread, butter, honey* [15, р. 12]; фр. *Des dattes et des chèvres* [16, р. 179]; укр. *Цемент та цегла* [6, с. 172]. Явище, назване номінативним реченням як суб'єкт буття, предикативна ознака якого конкретизована у вигляді наявності ніким не спричиненого буттєвого стану природи або оточуючого середовища, реалізується семантикою схеми «ІСНУВАННЯ / НАЯВНІСТЬ ЯВИЩА»: англ. *Thunderstorm* [15, р. 50]; фр. *Le printemps* [19, р. 179]; укр. *Осінь, ніч, темрява...* [6, с. 172].

Події або ситуації, представлені номінативними реченнями у повному абстрагуванні від їх носія чи творця, реалізують семантику схеми «ІСНУВАННЯ / НАЯВНІСТЬ ПОДІЇ / СИТУАЦІЇ»: англ. *Fading gold sky* [15, р. 57]; фр. *Des guerres partout, des...* [18, р. 219]; укр. *Грохання й чад* [5, с. 91].

Абстрактні поняття в англійській, французькій та українській мовах представлені буттєвими номінативними реченнями, предикативна ознака яких конкретизується семантикою схеми «ІСНУВАННЯ / НАЯВНІСТЬ АБСТРАКТНОГО ПОНЯТТЯ»: англ. *Contradiction* [15, р. 17]; фр. *Silence* [9, р. 36]; укр. *Егоїзм* [7, с. 166].

Предикативна ознака номінативних речень, що позначають наслідки чиєїсь діяльності або дії, конкретизується семантикою схеми «ІСНУВАННЯ / НАЯВНІСТЬ ПРЕДМЕТНО ПРЕДСТАВЛЕНОЇ ДІЇ»: англ. *Return of Bloom* [15, р. 146]; фр. *Appels, exclamations entre croisés, affolement de talons par les escaliers* [10, р. 18]; укр. *Пальба, лемент, кров на поранених...* [5, с. 137].

У зв'язку з тим, що семантична структура речення зумовлюється його лексичним складом у взаємодії з граматичною організацією, залежно від лексичного наповнення номінативного речення, у ньому може констатуватися буття фізичного або психічного стану істоти, представлене семантикою схеми «ІСНУВАННЯ / НАЯВНІСТЬ СТАНУ ОБ'ЄКТА»: англ. *Scarlatina, influenza epidemics* [15, р. 90]; фр. *Une saleté, ces crises hépatiques...* [19, р. 224]; укр. *Типова дисгармонія поведінки* [6, с. 331]. Таку ж саму семантику схеми мають номінативні речення, в яких описується стан природи або навколишнього середовища: англ. *Cricket weather* [15, р. 86]; фр. *Et à nouveau le silence...* [19, р. 71]; укр. *Небо повне ніжності* [8, с. 230], а також природного явища чи географічного об'єкта: англ. *Paris* [12, р. 147]; фр. *Angers* [10, р. 84]; укр. *Лимани, коси, острови...* [6, с. 275].

Отже, ствердження буття об'єктів, станів, явищ або предметно представленої дії у номінативних реченнях відбувається завдяки їх лексичному наповненню та семантиці схеми, до якої включені лексичні одиниці певного класу.

Реалізація вказівних номінативних речень в англійській, французькій та українській мовах досягається завдяки введенню до структурних моделей вказівних часток, що виконують функцію посилення звучання і вказівки на той чи інший предмет, виділення його із сукупності однорідних, завдяки реалізації семантики схеми «ОБ'ЄКТ БУТИ / ІСНУВАТИ + PART_{dem}»: англ. *Three nooses round me here* [15, р. 30]; фр. *Voici enfin la cadence* [9, р. 134]; укр. *Оце новина...* [6, с. 453]. Використання вказівних часток у складі номінативних речень може представляти названий об'єкт як такий, що перебуває у безпосередній близькості до мовця або далеко від нього, а їх предикативна ознака реалізується тією ж семантикою схеми: англ. *Here, the front window* [12, р. 62]; *Ward for incurables there* [15, р. 97]; фр. *Voici l'argent* [9, р. 146]; *Une vraie Sommerange celle-là* [11, р. 212]; укр. *Ось він, твій берег* [7, с. 147]; *Ото перший оказамилювач* [8, с. 203]. Як видно, вказівні частки

служать для додаткового зосередження уваги на місці перебування предмета, який знаходиться у полі зору суб'єкта.

Семантика вказівності може реалізуватися завдяки включенню до структури номінативних речень англійської, французької та української мов вказівних займенників, що уможливають реалізацію семантики схеми «ОБ'ЄКТ БУТИ / ІСНУВАТИ + PRON_{dem}»: англ. *The same young eyes* [15, р. 64]; фр. *Ce nouveau Rezeau...* [9, р. 216]; укр. *Той самий пахучий росяний холодок* [3, с. 515]. Наявність у складі структурної моделі кількісного займенника позначає певну кількість об'єктів та вербалізує ту ж саму семантику схеми: англ. *Too many sour apples* [12, р. 66]; фр. *Comme tant d'autres paroisses!* [11, р. 3]; укр. *Які простори, скільки тут світла!* [8, с. 572]. Наближені за своїм лексичним значенням до кількісних числівників, кількісні займенники позначають орієнтовну кількість названих об'єктів.

Отже, вказівні номінативні речення в англійській, французькій та українській мовах реалізуються завдяки введенню до структурних моделей речень вказівних часток, вказівних та кількісних займенників, які підсилюють функцію вказівки на той чи інший об'єкт, виділяючи його із сукупності однорідних.

Оцінні номінативні речення в англійській, французькій та українській мовах поєднують номінацію предмета або істоти з їх позитивною чи негативною оцінкою, що уможливується введенням до структурної моделі іменників з оцінним значенням, прикметників та прислівників. Предикативна ознака таких речень реалізується семантикою схеми «ОБ'ЄКТ БУТИ ЯКИМ».

Залежно від значення прикметника, що входить до складу структурної моделі номінативного речення, оцінна характеристика предмета або істоти може стосуватися його:

– кольору: англ. *Green Chartreuse* [15, р. 82]; фр. *Volets verts, toits orange...* [19, р. 243]; укр. *Білий метал сонця над містом* [8, с. 212];

– розміру: англ. *Small nines* [15, р. 129]; фр. *Petite canaille...* [16, р. 165]; укр. *Зерно з волоський горіх...* [6, с. 228];

– форми: англ. *The oval equine faces* [15, р. 39]; фр. *Visage presque rectangulaire* [13, р. 40]; укр. *Обличчя аскета, витягнуте, закостеніле* [6, с. 60];

– зовнішнього вигляду: англ. *Muscular christian* [15, р. 103]; фр. *Cheveux noirs coupés très courts* [13, р. 40]; укр. *Обличчя юні й розумні, й задумливі* [7, с. 211];

– інтелектуальних здібностей: англ. *Clever of nature* [15, р. 84]; фр. *Une très gentille* [17, р. 45]; укр. *Він мудріший і делікатніший за нас усіх* [3, с. 651];

– походження: англ. *European conflagration* [15, р. 33]; фр. *Une firme californienne* [19, р. 225]; укр. *Слов'янська Мадонна, шедевр невідомого майстра* [8, с. 494] або номеру при підрахунку: англ. *The last house* [15, р. 100]; фр. *Troisième coup de sonnette* [9, р. 238]; укр. *Перший самотійний виліт...* [6, с. 253].

Квалітативна характеристика може мати не лише якісний, а й кількісний характер завдяки входженню до вихідної структурної моделі числівників, що вказують на кількість названих у номінативному реченні об'єктів. Предикативна ознака таких речень реалізується семантикою схеми «ОБ'ЄКТ БУТИ СКІЛЬКИ»: англ. *Twelve years* [14, p. 165]; фр. *Deux signatures* [10, p. 28]; укр. *Шістьсот три вилки і ножі* [3, с. 90].

Отже, оцінні номінативні речення передають найрізноманітніші відтінки значень (якісних та кількісних), загальне оцінне значення яких створюється лексичними, морфологічними і синтаксичними засобами.

Номінативні речення з просторовими детермінантами в англійській, французькій та українській мовах вказують на просторове розміщення названих у реченні об'єктів і реалізуються семантикою схеми «ОБ'ЄКТ ПЕРЕБУВАТИ + DET_{loc}». Відповідно до мовних засобів, використаних у конкретному номінативному реченні, названий об'єкт може поставати як такий, що:

– знаходиться *поблизу* місцезнаходження мовця: англ. *Kinch here* [15, p. 38]; фр. *Voici la place avec le château historique...* [19, p. 244]; укр. *Комарі тут найбільші в світі* [8, с. 235] або *далеко* від місця його розташування: англ. *My house down there* [15, p. 97]; фр. *Voilà la mer* [17, p. 67]; укр. *А там в селі мама* [4, с. 526];

– розміщений в *обмеженому*: англ. *A lump in my pocket* [15, p. 30]; фр. *Dans sa 403 toute neuve* [19, p. 192]; укр. *Для приїжджених відведена окрема кімната* [3, с. 196] чи *безмежному просторі*: англ. *Her first birthday away from home* [15, p. 66]; фр. *Rien à l'horizon* [10, p. 101]; укр. *А над тобою простір, всіяний зорями* [6, с. 20].

– розміщений: а) *on (over) / sur / над (на)* названим об'єктом: англ. *Hand on his heart* [15, p. 117]; фр. ... *machines à écrire, registres et dossiers sur des rayons...* [19, p. 113]; укр. *Буре небо над містом, бури дими* [8, с. 6];

б) *under / sous / під* об'єктом, що називається: англ. *A man, under the light!* [12, p. 172]; фр. *De la boue sous les pieds, un peu partout* [19, p. 110]; укр. *Спокій під навісом, благодать* [7, с. 103];

в) *near / près de (à côté de) / поруч (біля)* названого об'єкта або мовця: англ. *Just near the shore along the Sound* [14, p. 52]; фр. *A côté du curé...* [9, p. 59]; укр. *Склади снарядів поруч,клади величезні* [5, с. 103];

г) *behind / derrière / позаду (за)* іншого об'єкта: англ. *Bald spot behind* [15, p. 81]; фр. *Plus de passants derrière la devanture* [19, p. 63]; укр. *Руки за спиною* [4, с. 292];

д) *among / entre / серед* подібних до названого об'єктів: англ. *Silver threads among the grey* [15, p. 107]; фр. ... *entre des bassinoires et des chaudrons en cuivre...* [19, p. 95]; укр. *Серед птахів і сам як птах* [6, с. 350].

Отже, семантичними засобами вираження просторової детермінованості об'єктів, названих номінативними реченнями в англійській, французькій та українській мовах, є лексичні одиниці зі значенням обмеженого (будинки, кімната, вулиця, кишень) та безмежного (всесвіт,

простір, степ) простору, а також прислівники та прийменники, що репрезентують місце розташування різного роду об'єктів стосовно інших.

Часова детермінованість номінативних речень в англійській, французькій та українській мовах пов'язана з їх здатністю виражати часові особливості думки, реалізуючи семантику схеми «ОБ'ЄКТ БУТИ + DET_{temp}». Використання лексичних одиниць з часовим значенням уможливорює констатацію буття об'єкта, названого номінативним реченням, відносно:

– *моменту мовлення*: англ. *Cup of tea now* [15, р. 65]; фр. *Aujourd'hui, omelette Rezeau* [9, р. 170]; укр. *Сьогодні якраз твій улюблений суп гороховий...* [6, с. 220];

– *майбутнього*: англ. *Five years next November* [14, р. 92]; фр. *Dans une semaine environ* [17, р. 75]; укр. *Для виступів слово пізніше* [4, с. 518];

– *минулого*: англ. *Fifteen yesterday* [15, р. 66]; фр. *Hier, confessions* [11, р. 70]; укр. *Відтоді вдова* [6, с. 430]. У поданих вище реченнях, буття об'єкта співвідноситься з певними часовими рамками завдяки включенню до структурних моделей номінативних речень англійської, французької та української мов прислівників: *now / aujourd'hui / сьогодні; in a minute, next / demain / завтра; dans une semaine, plus tard / пізніше; yesterday / hier; last year; enfin / нарешті; déjà / уже*.

Вказівка на точний час буття об'єкта відбувається внаслідок використання іменників та числівників на позначення дат, днів тижня, назв місяців: англ. *August 27, 1928* [12, р. 154]; фр. *En octobre...* [9, р. 16]; укр. *Тисяча дев'ятсот шістнадцятий* [3, с. 61]. Співвідносність буття об'єктів у часі відбувається завдяки використанню прийменників *after / après / після*: англ. *Three times a day, after meals* [15, р. 19]; фр. *Aussitôt après les grâces, prière du soir, en commun, à la chapelle* [10, р. 37]; укр. *Кілька днів після цього випадку...* [3, с. 207]. Обмеженість буття об'єктів у часі позначається за допомогою прислівників або займенників відповідної семантики: англ. *Just one game* [12, р. 108]; фр. *Toute la journée...* [19, р. 71]; укр. *Тільки три хвилини* [3, с. 456].

Отже, часова детермінованість номінативних речень в англійській, французькій та українській мовах може виражатися іменниковими словосполученнями, прислівниками часу, прийменниками, що співвідносять буття об'єкта з певними часовими рамками.

Посесивні номінативні речення у досліджуваних мовах відображають відношення між двома об'єктами, один з яких репрезентований як елемент особистого володіння іншого об'єкта, що має право користування ним. Предикативна ознака цих речень реалізується семантикою схеми «ОБ'ЄКТ НАЛЕЖАТИ КОМУСЬ». Номінативні речення можуть позначати:

– *частину від цілого*, що трактується як невідчужувана приналежність: англ. *His arm* [15, р. 7]; фр. *Ses bras...* [19, р. 60]; укр. *Золоте серце в нього* [3, с. 373];

– *присвійність якості* (ознаки, властивості) її носію: англ. *Our lovely land* [15, р. 124]; фр. *A chacun son soliloque* [9, р. 246]; укр. *Місцевий лист на її ім'я* [3, с. 566];

– присвійність процесу його суб'єкту або носію: англ. *Brats' clamour* [15, р. 58]; фр. *Top séjour sur la Côte* [17, р. 96]; укр. *Твоє спостереження правильне, мишко* [4, с. 586];

– присвійність «особистої» (предметної, понятійної сфери) її власнику: англ. *Their character* [15, р. 81]; фр. *Leur passé à tous deux* [19, р. 193]; укр. *Моя вдача* [8, с. 180].

– присвійність за спорідненістю, властивістю функціональної спільності: англ. *My aunt* [14, р. 57]; фр. *La reine de notre ville...* [18, р. 67]; укр. *Його дружина* [3, с. 598];

– факт володіння або користування одного об'єкта іншим матеріальним об'єктом: англ. *My handkerchief* [15, р. 50]; фр. *Ma porte* [9, р. 165]; укр. *Татків молитовник* [4, с. 291]. Отже, посесивні номінативні речення є мовною інтерпретацією широкого кола відношень володіння, приналежності та співвідношення частини і цілого.

Висновки. Отже, основними семантичними типами номінативних речень в англійській, французькій та українській мовах є *буттєві* (екзистенційні), *вказівні*, *оцінні*, *номінативні речення з просторовими детермінантами*, *номінативні речення з часовими детермінантами* та *посесивні*. Виокремлені семантичні типи номінативних речень реалізуються 14 семантичними схемами.

Перспективи подальших досліджень полягають у можливості залучення до аналізу творів інших авторів та жанрів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арват Н.Н. Компонентный анализ семантической структуры простого предложения (текст лекций) / Нинель Николаевна Арват. – Черновцы : Изд-во Черновиц. гос. унта, 1976. – 68 с.
2. Богданов В.В. Семантико-синтаксическая организация предложения / Валентин Васильевич Богданов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1977. – 203 с.
3. Вільде І. Сестри Річинські. Книга друга / Ірина Вільде. – К. : Дніпро, 1977. – 690 с.
4. Вільде І. Твори в 5-ти томах / Ірина Вільде. – К. : Дніпро, 1986. – Т. 1 : Сестри Річинські. Книга перша. – 640 с.
5. Гончар О.Т. Твори: В 7-и томах / О.Т. Гончар. – К. : Дніпро, 1987. – Т. 4 : Людина і зброя, Циклон. – 589 с.
6. Гончар О.Т. Твори: В 7-и томах / О.Т. Гончар. – К. : Дніпро, 1988. – Т. 5 : Тронка, Бригантіна. – 487 с.
7. Гончар О.Т. Твори: В 7-и томах / О.Т. Гончар. – К. : Дніпро, 1988. – Т. 6 : Берег любові, Оповідання, Статті. – 703 с.
8. Гончар О.Т. Твори: В 7-и томах / О.Т. Гончар. – К. : Дніпро, 1988. – Т. 7 : Собор, Твоя зоря. – 656 с.
9. Bazin H. La mort de petit cheval / Hervé Bazin. – Paris : Bernard Grasset, 1950. – 247 р.

10. Bazin H. Vipère au poing / Hervé Bazin. – M. : Progrès, 1979. – P. 15–156.
11. Bernanos G. Journal d'un curé de campagne / Georges Bernanos. – Paris : Édition du groupe «Ebooks libres et gratuits», 1936. – 263 p.
12. Bradbury R. Dandelion wine / Ray Bradbury. – New York : Bantam Books, 1976. – 256 p.
13. Camus A. La peste / Albert Camus. – Paris : Gallimard, 1947. – 340 p.
14. Fitzgerald F.S. The Great Gatsby / Francis Scott Fitzgerald. – New York : Simon & Schuster, 1995. – 244 p.
15. Joyce J. Ulysses / James Joyce. – New York : Vintage Books : A Division of Random House, 1961. – 806 p.
16. Sagan F. Les faux fuyants / Françoise Sagan. – Paris : Julliard, 1991. – 256 p.
17. Sagan F. Un certain sourire / Françoise Sagan. – Paris : Julliard, 1956. – 132 p.
18. Sagan F. Un peu de soleil dans l'eau froide / Françoise Sagan. – Paris : Flammarion, 1969. – 272 p.
19. Triolet E. Roses à crédit / Elsa Triolet. – Kiev : Dnipro, 1981. – 255 p.

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом філологічних наук, доцентом кафедри
іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
Скляренко О.Б.
Стаття надійшла до редакції 19 лютого 2017 року*

УДК 811.111'373.2'374:908

*Анастасія Шевчук
(м. Луцьк, Україна)*

ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВЧИЙ ПАРАМЕТР У ДЕФІНІЦІЯХ ЗООНІМІВ

У статті представлено результати дослідження одного з питань лексикографічної параметризації. Особливу увагу приділено культурному аспекту словникових дефініцій, який вказує на цінність об'єкта в матеріальній або духовній культурі народу. Описано найпоширеніші прояви лінгвокраїнознавчого параметра в лексикографічному описі зоонімів у тлумачних словниках сучасної англійської мови та здійснено спробу встановити роль інформації нелінгвістичного типу для адекватного витлумачення значення лексем – назв представників тваринного світу.

Ключові слова: *культура, лінгвокраїнознавство, англійська мова, лексикографія, тлумачний словник, дефініція, лексикографічний параметр, зоонім.*

В статье представлены результаты исследования одного из вопросов лексикографической параметризации. Особое внимание уделено культурному аспекту словарных дефиниций, который указывает на ценность объекта в материальной или духовной культуре народа. Описаны наиболее распространенные проявления лингвострановедческого параметра в лексикографическом описании зоонимов в толковых словарях современного английского языка и предпринята попытка установить роль информации нелингвистического типа для адекватного истолкования значения лексем – названий животных.

Ключевые слова: культура, лингвострановедение, английский язык, лексикография, толковый словарь, дефиниция, лексикографический параметр, зооним.

The article deals with one of the questions about the lexicographical parameterization. The particular attention is paid to the cultural aspect of dictionary definitions, which indicates the object value in the people's material or spiritual culture. The most common aspects of the parameter of linguistic and cultural studies in describing zoonyms at the explanatory dictionaries of the modern English language are presented in the paper. The attempt is made to establish the role of non-linguistic information for an adequate interpretation of lexemes – the animal names.

Key words: culture, language and country studies, English, lexicography, monolingual dictionary, definition, lexicographical option, zoonym.

Постановка наукової проблеми та її значення. Друга половина ХХ століття характеризується зростанням уваги до проблеми взаємозв'язку мови й культури. Прагнення лінгвістів досягнути культурну свідомість окремих націй через мовні засоби стає визначальним для досліджень мовно-культурного симбіозу. У цьому контексті мову як соціальне явище варто розглядати не тільки з лінгвістичної точки зору, а й з культурологічної, оскільки вона, з одного боку, є частиною культури, а з іншого – відтворює її своєрідність і багатство.

Розвиток культурологічних тенденцій у мовознавстві вплинув й на лексикографію. Зважаючи на те, що словник є однією з продуктивних форм відображення взаємозв'язку мови, культури та об'єктивної дійсності, особливої ваги стали набувати питання пов'язані не тільки з принципами побудови словникових статей загалом, а й фіксацією різнобічної інформації про описувану мовну одиницю.

Польський мовознавець В.Я. Дорошевський наголошує на важливості «процесів пошуку максимальної ясності та простоти як щодо поділу значень слів на рубрики, так і в способах інтерпретації цих значень у тлумаченнях», вбачає основне «об'єктивне» завдання лексикографії в поясненні того, «що означають слова, у чому власне полягає *orationis et vitae societas*, тобто зв'язок слів з життям.» [1, с.207 – 208]. Ефективне

представлення різноманітних даних про лексичну одиницю залежить саме від обраної схеми лексикографічної параметризації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню поняття параметризації присвячені праці таких учених, як В. В. Дубічинський [2], Ю. М. Караулов [3], І. В. Мейзерська [4], М. В. Моїсєєв [5], В. А. Широков [6], К. F. Kister [10], R. R. K. Hartmann [8]. Вперше виділення лексикографічних параметрів, які слугували підставою для класифікації, опису та оцінки словників, а також їх проектування, здійснювалося в контексті створення типології лексикографічних видань. Відповідно до цього лексикографічний параметр постає як певна інформація про словник (призначення, метамова словника, кількість мов, авторська настанова, міра охоплення лексики, вхід до словника, синхронія опису, принцип розташування матеріалу тощо). Натомість прагнення сучасної мовознавчої науки представити у формі словника усі можливі результати лінгвістичних студій свідчить про інший аспект виділення параметрів на основі інформації, представленої в словниках, ідея виокремлення яких належить Ю. М. Караулову. Мовознавець визначає лексикографічний параметр як «певний квант інформації про мовну структуру, який може, в окремих випадках, зацікавити користувача самотійно, але, як правило, функціонує у сполученні з іншими квантами / параметрами і знаходить своєрідне вираження у словниках» [3, с. 51]. Дещо схоже трактування пропонує В. В. Дубічинський: «лексикографічний параметр – спосіб лексикографічної інтерпретації певного структурного елемента або функціонального явища мови та їх екстралінгвістичних відповідників» [2, с. 54].

На думку багатьох мовознавців, особливе місце серед лексикографічних параметрів належить лінгвокраїнознавчому – культурному аспекту словникових дефініцій, який вказує на цінність об'єкта в матеріальній або духовній культурі народу.

Пропоноване **наукове дослідження** має на меті виявити та проаналізувати інформацію лінгвокраїнознавчого змісту у дефініціях зоонімів, вибраних методом суцільної вибірки із шести тлумачних словників сучасної англійської мови, що дає змогу зіставити її з культурним контекстом та екстралінгвальною реальністю. У статті під зоонімом розуміємо назву біологічного представника світу тварин. Вибір лексико-семантичної групи «назви тварин» обґрунтовуємо тісним зв'язком референтних об'єктів з побутом та культурою певного народу.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Лінгвокраїнознавча інформація певним чином не виділена і не сконцентрована, її не можна витягти зі словника у вигляді самотійного параметра, однак відомості про звичаї, особливості побуту, традиції поведінки тощо широко включені в словникові статті лексикографічних видань тлумачного типу. У дефініціях зоонімів шести словників сучасної англійської мови, а саме: «The Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English» (OALDCE) – 276, «The Webster's Third New International Dictionary of the English Language, Unabridged» (WNID₃) – 2389,

«The Collins COBUILT English Dictionary for Advanced Learners» (CCEDAL) – 221, «The Longman Dictionary of Contemporary English» (LDOCE) – 286, «The Collins English Dictionary» (CED) – 1027 та «The Merriam-Webster's Learner's Dictionary» (MWLD) – 271, культурний аспект представлений нерівномірно.

Зазвичай важливість референтного об'єкта в матеріальній культурі експлікується у визначеннях вказівкою на господарську цінність певної тварини. Продемонструємо це на прикладі кількох словникових дефініцій, **Clydesdale** «клейдесдаль» «*a type of very large, heavy horse that is used to pull wagons*» [MWLD] – «порода дуже великих важких коней, які тягають вози», **husky** «хаскі» «*a dog with thick hair used in Canada and Alaska to pull SLEDGES over the snow*» [LDOCE, с. 799] – «пес із густою шерстю, якого на територіях Канади й Аляски запрягають в санки», **Timor pony** «тиморський поні» «*a small stocky breed of pony originally bred in Timor, used on Australian ranches*» [CED] – «порода маленьких присадкуватих поні походженням з Тимору, яких використовують на австралійських ранчо», **camel** «верблюд» «*A camel is a large animal that lives in deserts and is used for carrying goods and people...*» [CCALED, с. 213] – «Верблюд – велика тварина, яка живе в пустелях і використовується для перевезення вантажів та людей ...», **reindeer** «північний олень» «*kind of large deer with branched antlers, used in Lapland for transport and kept in herds for its milk, flesh and hide*» [OALDCE, с. 206] – «вид великого оленя з гіллястими рогами, якого використовують в Лапландії для переміщення, утримують в стадах задля молока, м'яса та шкіри»; **guzerat** 'гузерат' «*a breed of large heavy-boned Indian cattle widely used in crossbreeding to produce heat-resistant beef cattle*» [WNID₃, с. 1014] – «індійська порода великої важкої костистої худоби, яку широко використовують у схрещуванні з метою отримання жаростійкої м'ясної худоби». Інформація про використання тварин людиною для задоволення господарських потреб присутня у 8 % – WNID₃, 6 % – MWLD, 9 % – LDOCE, 8 % – CED, 5 % – CCALED, 8 % – OALDCE тлумачень зоонімів досліджуваних словників відповідно.

У цьому контексті не менш важливим постає зазначення відомостей про зворотній результат такої взаємодії, тобто про нанесення шкоди господарській діяльності людини, наприклад: **vole** «полівка» «*a small animal like a mouse that usually lives underground and that can be harmful to crops and gardens*» [MWLD] – «маленька тварина, схожа на мишу, яка зазвичай живе під землею, і може приносити шкоду сільськогосподарським культурам та садам», **mouse** «миша» «*a small furry animal with a pointed nose and a long tail that lives in people's houses or in fields*» [LDOCE, с. 1074] – «маленька покрита хутром тварина з гострим носом та довгим хвостом, яка живе в будинках людей або на полях», **california ground squirrel** «каліфорнійський ховрах» «*a grizzled brown-and-gray burrowing squirrel (Citellus beecheyi) widely distributed in California and important as a vector of endemic plague and as a destructive pest on cultivated land*» [WNID₃, с. 317] – «коричнево-сірий ховрах (Citellus beecheyi), широко розповсюджений у Каліфорнії, є переносником ендемічної чуми та руйнівним шкідником культивованих

земель». У дефініціях зоонімів словників OALDCE, CCEDAL та CED така інформація відсутня. Автори WNID₃, LDOCE та MWLD подають такі дані для п'ятнадцяти та по одному зооніму відповідно.

Значно рідше у текстах дефініцій мова йде про використання певного зоопредставника в наукових дослідженнях, переважно в медичній галузі, як, наприклад, у наступних тлумаченнях: **rhesus monkey** «макака резус» «*a small monkey that is often used in medical research*» [MWLD] – «маленька мавпа, яку дуже часто використовують у медичних дослідженнях», **guinea-pig** «кавія свійська» «*short-eared animal like a big rat, often used in scientific experiments*» [OALDCE, с.383] – «коротковуха тварина, схожа на великого пацюка, яку часто використовують в наукових експериментах», **clawed frog** «шпоркова жаба» «*a frog (Xenopus laevis) of southern Africa that is much used in pregnancy tests*» [WNID₃, с. 418] – «південноафриканська жаба (Xenopus laevis), яку часто використовують для тестів на вагітність», **white rat** «білий пацюк» «*a white variety of the brown rat (Rattus norvegicus), used extensively in scientific research*» [CED] – «різновид сірого пацюка (Rattus norvegicus) з білим хутром, який широко використовується в наукових дослідженнях». У словнику CCEDAL автори опускають такі відомості, тоді як в OALDCE, WNID₃, LDOCE, MWLD та CED спосіб використання тварини в медичних цілях описано в дефініціях 2, 7, 1, 1 та 3 зоонімів відповідно.

Особливості гастрономічної культури певних народів також відбиті у текстах дефініцій зоонімів, наприклад: **fat mouse** «товста миша» «*any nocturnal African mouse of the genus Steatomys, of dry regions: eaten as a delicacy by Africans because of their high fat content*» [CED] – «нічна миша роду Steatomys африканських сухих регіонів, яку місцеві жителі вважають делікатесом через високий вміст жиру».

Зважаючи на той факт, що в англійській мові можна виділити потужний пласт зоонімів із символічним значенням, дефініції досліджуваних лексикографічних видань містять пряму вказівку на важливість об'єкта в духовній культурі лише у виняткових випадках. Зокрема, у дефініції зооніма **ass** «віслик» трапляється вказівка на цю тварину як символ: «*any of several mammals of the genus Equus ... made a popular symbol of obstinacy and stupidity*» [WNID₃, с. 1062] – «один з декількох ссавців роду Equus ... сила, терплячість та впертість в'ючної тварини стали підставою для реалізації символічного наповнення зооніма упертістю та нерозумністю».

Аналогічно експлікується культурний аспект значення в дефініціях ще двох загальновідомих назв тварин: лева та саламандри. Лева називають «Царем звірів», адже він є традиційним символом хоробрості й граціозності, що продемонстровано у відповідній дефініції: **lion** «*large, strong, flesh-eating animal found in Africa and S Asia, called «the King of Beasts» because of its fine appearance and courage*» [OALDCE, с.494] – «велика, сильна, м'ясоїдна тварина Африки та південної Азії, яку називають «Царем звірів» за гарний зовнішній вигляд і хоробрість». Згідно з народним повір'ям саламандра є духом вогню й може вийти неушкодженою з нього, що також описано у тлумаченні зоолексеми: **salamander** «*lizard-like animal once supposed to be*

capable of living in fire» [OALDCE, с. 247] – «ящіркоподібна тварина, яку колись вважали здатною жити у вогні».

Інколи зустрічаємо у словниках опис сакральної ролі певних тварин, наприклад у дефініції зоонімів *white elephant* «білий слон» та *Aesculapius' snake* «полоз ескулапів» відповідно: «*a rare albino or pale grey variety of the Indian elephant, regarded as sacred in parts of S Asia*» [CED] – «рідкісний альбінос або блідо-сірий вид індійського слона, якого вважають священним в частині Південної Азії», «*a harmless European snake believed to have been held sacred to Aesculapius by the Romans*» [WNID₃, с. 1062] – «безпечна європейська змія, яку римляни вважали священною для Ескулапа».

Елементи традицій також мають місце у текстах тлумачень, наприклад *babacoote* «бабакут» «*a species of large lemur, Lichanotus breviceaudatus, native to Africa, particularly Madagascar. Folk traditions of certain tribes claim that the babacoote is their ancestor*» [CED] – «одих з видів великих лемурів, *Lichanotus breviceaudatus*, родом з Африки, зокрема Мадагаскару. Народні традиції деяких племен стверджують, що бабакут є їхнім предком». Так, лінгвокраїнознавчий параметр, який відбиває духовну культуру, відзначено лише в трьох словниках – OALDCE, CED та WNID₃. Це безумовно важливий аспект семантики лексичних одиниць, все ж залучення інформації культурологічного змісту до тексту дефініцій зоонімів не сприяє адекватній ідентифікації референтного об'єкта.

Висновки. Лексикографічні параметри можна аналізувати на макро- та мікрорівнях словника. З метою уникнення неоднозначності трактування поняття «лексикографічний параметр» варто розмежовувати словникові параметри, що належать до словника загалом і характеризують призначення словника, коло користувачів, спосіб використання, обсяг, кількість мов тощо, і лексикографічні параметри, що співвідносяться з лексикографічною одиницею (наприклад, орфографічний (правописний) параметр, графічна довжина слова, наголос, вимова (орфоепічний параметр), поділ на склади, частина мова тощо).

Сучасна лексикографія тяжіє до кількісного та якісного розширення набору параметрів словника. Очевидно, що й їх кількісний та якісний склад варіюватимуться залежно від типу словника. Аналізуючи нашу вибірку, ми виявили, що найчастіше важливість референтного об'єкта в матеріальній культурі есплікується в дефініціях відомостями про господарську або медичну цінність тварини, важливе джерело харчування й сировини для промислового виробництва й шкоду сільському господарству. Однак, тексти визначень нечасто пронизані культурними кодами різних народів світу. Як правило, це назви добре відомих представників класу ссавців та гризунів. Лінгвокраїнознавчий параметр, який повноцінно взаємодіє з іншими параметрами – особливе словникове представлення розрізняльних ознак лексики, значення якого з точки зору панівної тенденції до універсалізації, комплексного представлення лексичного значення одиниць у словнику,

важко переоцінити. Все ж культурний аспект не належить до числа релевантних розрізняльних характеристик певної тварини.

Дискусійним питанням залишається протистояння авторської інтенції й читацької перспективи, коли уявлення автора та користувача про об'єм та глибину лінгвокраїнознавчого параметра не завжди співпадають.

Перспективи подальших розвідок. Зважаючи на те, що цінність певного лексикографічного твору визначається оригінальністю погляду на конкретні лексичні одиниці, розроблення принципів вибору та експлікації диференційних компонентів значення зоонімів є важливою проблемою словникарства, яка потребує подальшого розгляду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дорошевский В.Я. Элементы лексикологии и семиотики / Витольд Ян Дорошевский. – Москва : Прогресс, 1973. – 285 с.
2. Дубичинский В.В. Теоретическая и практическая лексикография / В.В. Дубичинский // Wiener Slawischer Almanach – Sonderband 45 – Wien, Харьков, 1998. – 156 с.
4. Караулов Ю.Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка / Юрий Николаевич Караулов. – М. : Наука, 1981. – 366 с.
5. Мейзерська І.В. Лексикографічна параметризація: структурний та функціональний аспекти / І.В Мейзерська // Вісник СумДУ : Серія: Філологія. – 2007. – № 1. – Т. 1. – С. 151-155.
6. Моисеев М.В. Лексикография английского языка / Михаил Владимирович Моисеев. – Омск : ОмГУ, 2006. – 92 с.
7. Широков В.А. Феноменология лексикографических систем / Володимир Анатолійович Широков. – К. : Наукова думка, 2004. – 327 с.
8. Collins COBUILT English Dictionary for Advanced Learners. 3d edition. – India : Thomson Press, 2001. – 1824 p.
9. Hartmann R.R.K. Teaching and Researching Lexicography / R.R.K. Hartmann. – London : Longman, 2001.
10. Hornby A.S. The Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / A.S. Hornby – V. 1, 2. – М. : Рус. Яз., 1982.
11. Kister K.F. Best Encyclopedias: A Comparative Guide to General and Specialized Encyclopedias, Second Edition / K.F. Kister. – Phoenix : The Oryx Press, 1986.
12. Merriam-Webster's Learner's Dictionary. [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.learnersdictionary.com>. – Title from the screen.
13. The Collins English Dictionary. [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.Collinsdictionary.com/>. – Title from the screen.
14. The Longman Dictionary of Contemporary English. New edition. P. Cm. – Pearson Education, 2005. – 1950 p.

15. The Webster's Third New International Dictionary of the English Language, Unabridged. A Merriam-Webster / I. Gove, Philip Babcock. – Massachusetts, Springfield : Merriam-Webster Inc., 1986. – 2662 p.

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом філологічних наук, доцентом кафедри
іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
Заболотною Т.В.
Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2017 року*

УДК 81'255

Марина Шемуда
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

ХУДОЖНІЙ ПЕРЕКЛАД ЯК ВИД МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

У статті розглянуто деякі аспекти художнього перекладу як основного механізму міжкультурної комунікації, що зближує і збагачує культури народів. Художній переклад визначається як основний вид міжкультурної комунікації, акцент робиться на його ролі у сучасному контексті євроінтеграційних процесів. Проаналізовано вплив культурологічних, психологічних аспектів на якість перекладу, основні проблеми художнього перекладу та способи їх подолання перекладачем. Можливості використання ефективних стратегій перекладу розглядаються відповідно до комунікативної норми. Автором також розглянуто естетичну, інформативну й творчу функції перекладу.

Ключові слова: художній переклад, міжкультурна комунікація, євроінтеграція, соціокультурний аспект, культура народу, функції перекладу.

В статье рассмотрены некоторые аспекты художественного перевода как основного механизма межкультурной коммуникации, которая сближает и обогащает культуры народов. Художественный перевод определяется как основной вид межкультурной коммуникации, акцент делается на его роли в современном контексте евроинтеграционных процессов. Проанализировано влияние культурологических и психологических аспектов на качество перевода, основные проблемы художественного перевода и способы их преодоления переводчиком. Возможности использования эффективных стратегий перевода рассматриваются в соответствии с коммуникативной нормой. Автором также рассмотрены эстетическая, информативная и творческая функции художественного перевода.

Ключевые слова: художественный перевод, межкультурная коммуникация, евроинтеграция, социокультурный аспект, культура народа, функции перевода.

The article deals with some aspects of the literary translation as a basic mechanism of inter-cultural communication which brings people together and enriches their culture. Literary translation is defined as the main form of intercultural communication, the focus is on its role in the modern context of the European integration processes. The influence of cultural and psychological aspects on the quality of the translation, the main problems of literary translation and ways of their overcoming by a translator is analyzed. The possibilities of organization of the effective translation strategies are examined in accordance with the communicative rules. The aesthetic, creative and informative functions of literary translation are described.

Key words: literary translation, inter-cultural communication, European integration, socio and cultural aspect, culture of people, functions of the translation.

Постановка проблеми. Стратегічним вектором зовнішньої політики України була і залишається її європейська орієнтація, що стала не просто одним з напрямків зовнішньополітичної діяльності, а й важливим засобом та орієнтиром внутрішньої трансформації суспільства. Саме тому протягом останніх десятиліть спостерігається інтенсивний розвиток у галузі перекладознавства, адже переклад є одним із найбільш очевидних проявів міжкультурної взаємодії. Художній переклад є нормативно-ціннісною системою міжкультурної комунікації, в цьому полягає його основна комунікативна функція. Вплив перекладної літератури на світовідчуття народів – загальновизнаний факт, що його багаторазово підтверджують прецеденти з історії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сам переклад як літературне явище має багатовікову історію, проте сучасне перекладознавство, як самостійна наука, сформувалося в основному у другій половині ХХ століття, в післявоєнний період, коли з'явилась потреба в перекладачах. Проблеми художнього перекладу досліджували М. Алексєєв, О. Білецький, М. Драгоманов, В. Коптілов, Ю. Левін, О. Потебня, М. Рильський, А. Федоров, І. Франко, О. Чередниченко та ін. Деякі аспекти даної проблеми знайшли відображення в дослідженнях А. Волкова, В. Жирмунського, Н. Конрада, Д. Лихачова, В. Матвіїшина, М. Храпченка та ін. Не зважаючи на все це певні сторони перекладу залишаються мало дослідженими.

Метою статті є аналіз основних проблем художнього перекладу та способи їх подолання перекладачем.

Виклад основного матеріалу. У сучасному розумінні художній переклад визначають як вид словесної творчості, внаслідок якої тексти,

написані однією мовою, відтворюється засобами іншої лінгвальної системи. У світлі концепцій культури як моделі (картини) світу зрозуміло, що «переклад, поруч з іншими спорідненими формами запозичення дає змогу пізнати духовні цінності ближніх і давніх племен та народів, включаючи набуте в дедалі ширше коло власних уявлень про світ» [3, с. 5].

Зазначимо, що художній переклад – це завжди взаємодія і взаємовплив культур, до яких належить текст оригіналу й текст перекладу. Цей вплив не можна звести тільки до мовної взаємодії, він охоплює всі сторони життя, відображені в художньому творі, особливий національний колорит, йому притаманний, національну своєрідність оригінального твору. Перекладна література, очевидно, найбільш адаптований набуток чужих культур завдяки особливому матеріалу цього мистецтва – мові. Картина (модель) світу оригінального твору накладається на картину (модель) світу інших культур.

Будь-який переклад відображає властивості комунікативного процесу, оскільки він завжди створюється у певному контексті для певного адресату, виходячи із поставлених автором цілей, з урахуванням особливостей каналу передачі і зворотного зв'язку. Будучи однією із можливих модифікацій комунікації, художній переклад, поряд із специфікою, пов'язаною з референтом, відображає загальні закономірності цього процесу. Зокрема, вони проявляються в структурі, порядку функціонування, складі компонентів комунікативної моделі.

Варто також зазначити, що художній переклад обумовлений не лише об'єктивними факторами (конкретно-історичні літературні канони), але й суб'єктивними (поетикою перекладача). Протягом багатьох сторіч мистецтво перекладу будувалось на двох принципах: *переклад точний*, із збереженням порядку слів, граматичних, мовних конструкцій; *переклад вільний*, із збереженням змісту оригіналу, найбільш наближений до поняття «художній». На різних етапах історії перекладу ці принципи перебували в постійній взаємодії, вони часто взаємодоповнювали один одного, іноді взаємовиключали. Гармонійне поєднання цих принципів в одному перекладі практично неможливе, але є тим ідеалом, до якого будуть прямувати перекладачі. Тільки завдяки перекладу твори входять у контекст різних культур, стають загальновідомими. Жоден переклад не може бути дослівним, оскільки сама мовна система приймаючої літератури за своїми об'єктивними даними не може досконало передати зміст оригіналу, що неминуче призводить до втрати певного обсягу інформації.

У художньому перекладі до наведених факторів додається ще й особистість перекладача, який до певної міри є й автором твору. При цьому він може випускати елементи змісту, передавати чи не передавати усі особливості оригіналу. Художній переклад має справу не з комунікативною функцією мови, а з естетичною. Кожний мовний елемент твору впливає на образне мислення носія цієї мови і створює в його уяві певні образи. Закономірно, що під час перекладу твору на іншу мову, через мовні розбіжності, ці асоціативні зв'язки значною мірою руйнуються. Для того,

щоб твір не втратив цінності в новому мовному середовищі, перекладач повинен перейняти на себе функції автора і в чомусь навіть повторити творчий процес його створення, наповнити твір новими асоціативними зв'язками, які б викликали нові образи, властиві для носіїв певної мови.

Спеціаліст з художнього перекладу, поза всяким сумнівом, має бути близько знайомим з культурою та менталітетом носіїв мови. Інакше читач не зрозуміє не тільки авторський задум, а й настрій книги, світогляд, стиль і особливості мови автора, тобто все, що є важливим при читанні художньої зарубіжної літератури.

Традиційно вважається, що основна функція перекладу – інформативна, оскільки теорія художнього перекладу не виходила за рамки національно-літературного процесу, або розуміла його надто односторонньо. Проте нині переклад виконує дві основні функції: інформативну і творчу. Традиційно вважалося, що основною функцією перекладу є посередницька функція, оскільки теорія художнього перекладу не виходила за межі національно-літературного процесу. До перекладу ставилися вимоги найадекватнішої передачі іншонаціональних цінностей, тотожності перекладу і оригіналу, існувала дилема перекладу «вірного і некрасивого» та «вільного і красивого». Як прояв міжлітературного контакту переклад можна вважати прикладом «впливу», або сприйняття [1].

У певних літературних ситуаціях активізується творча функція перекладу. Це відбувається в умовах тісної літературної спільності, яку утворюють дві чи кілька літератур, і в межах якої функціонує частковий чи повний білінгвізм або полілінгвізм. При цьому відбувається активізація партнерського ставлення перекладача до оригіналу, обумовлена прагненням до актуалізації художніх цінностей оригіналу в історико-літературній системі приймаючої літератури. Інформаційна функція відступає на другий план, а перше місце займає двомірна, подвійна, тобто вища, збагачена рецепція оригіналу. Оригінальний твір і його переклад сприймаються як два різні твори. Результатом сприйняття є двомовні видання, які дають читачам можливість якнайповніше порівняти оригінал і переклад, простежити, а можливо й проаналізувати, роботу перекладача, оцінити цю роботу з позицій точності і вірності, використання художніх прийомів і засобів, подібності і відмінності оригіналу і перекладу.

Необхідно наголосити на тому, що художній переклад, з одного боку, є продуктом міжлітературної комунікації, а з іншого – особливим когнітивним посередником між двома мовами, важливим джерелом культурологічної інформації, яке багато в чому зумовлює й визначає напрями міжкультурного

спілкування. На думку сучасних науковців, переклад – це передусім «процес постійної взаємної інтерпретації знаків» [2, с. 78]. Культура є наслідком інтерпретації системи знаків, а міжкультурна комунікація являє собою взаємопереклад знаків різних культур.

У когнітивній площині переклад виступає первинним і центральним аспектом міжкультурної комунікації, дотичним до багатьох сфер людської

життєдіяльності. У ньому важливу роль відіграють когнітивні здібності людини, тобто ті сукупності механізмів, які забезпечують створення інтегровальної бази, що пов'язує когнітивні структури мов, залучених у перекладі. Саме він активізує лінгвальні впливи та взаємовпливи, що стимулюють мовні зрушення, особливо помітні в лексичному складі, який поповнюють топоніми й антропоніми, слова-реалії, запозичені з інших етнокультур.

За допомогою перекладу мови контактують, взаємозбагачуються і змінюються. Переклад текстів, що репрезентують певну національну культуру, впливає не тільки на мову, якою вони перекладаються, а й на саму культуру-реципієнта. Взаємодія двох національних культур, опосередкована перекладачем, завжди є компромісною, особливо для тієї з них, у межах якої народився першотвір. Адже під час перекладу неможливо уникнути трансформації, подекуди радикальної, що змінює культурно-історичне тло матеріалу, який перекладається. Проте таке перетворення має бути правдоподібним, доречним та послідовним, бо недоречність, непослідовність культурних зсувів спотворюють твір, викривлюючи читацьке сприймання образу автора, його намірів.

Оскільки рідна мова суттєво впливає на формування світогляду людини, то при розгляді міжкультурної комунікації актуалізуються питання мовної культури. Так, у наші дні увагу мовознавців привертає надміру активне й не завжди вмотивоване вживання лексичних запозичень, найчастіше англіцизмів. Англійські слова, наприклад *deposit*, *click*, *creative* та ін., у певних сферах спілкування витісняють відповідні їм українські лексеми. Це демонструє одну з тих негативних тенденцій у розвитку словникового складу рідної мови, які можуть призводити до зневиразнення його характерних рис, визначальних для самобутності мовної картини, ментальності українців.

Висвітлюючи проблему виникнення національної специфіки мов і культур, а також її ролі в міжкультурному спілкуванні, І. Марковіна зазначає, що незбіг у різних культурах умов уходження в універсальну структуру діяльності сприяють створенню національно-культурних варіантів здійснення ідентичних діяльностей [4, с. 189]. Доцільно вказати, що поняття «міжкультурна комунікація» охоплює культурну взаємодію: між різними актантами одного суспільства і однієї мови та між актантами різних суспільств і різних мов [7, с. 28]. Під час розгляду міжкультурної комунікації важливо з'ясувати, наскільки значущими є відмінності певної культури на індивідуальному, етнічному (національному), універсальному рівнях. Крім того, потрібно також виявити особливості комунікації, які відрізняють міжкультурне спілкування від того, що розгортається у монокультурному середовищі.

Е. Тарасов наголошує на тому, що з психолінгвістичного погляду міжкультурна комунікація виглядає патологічною, бо в цьому процесі «порушується зазвичай автоматизований процес мовного спілкування і

стають помітними складові його частини, непомітні в нормі» [5, с. 11]. Розгляд культурної специфіки у площині протиставлення «своє» – «чуже» засвідчує, що, сприймаючи «свою» культуру, реципієнти наділяють її позитивними якостями, визнають нормою, натомість «чужа» культура оцінюється як певне відхилення від норми. Міжкультурна комунікація базується на інтерсуб'єктивному знанні, яке значною мірою збігається передовсім у близьких або споріднених культурах. За Е. Тарасовим, головною причиною непорозуміння при міжкультурному спілкуванні є відмінність національних знань комунікантів [5, с. 8].

Н. Уфимцева зазначає, що найбільші труднощі при цьому виникають не тільки внаслідок відмінностей у змісті образів свідомості, а й через нетотожність у системності етнічної свідомості комунікантів [6]. Як зауважує дослідниця, системність і склад ядра мовної свідомості відображають системність і склад етнічних констант, що існують у колективному несвідомому [6]. Міжкультурне спілкування протікає ефективніше, якщо психічні асоціації та мовні конотації є аналогічними чи близькими. «Спільність привласненої культури визначається спільністю свідомості комунікантів, яка забезпечує можливість знакового спілкування, коли комуніканти, маніпулюючи в міжсуб'єктивному просторі тілами знаків, можуть асоціювати з ними однакові ментальні образи» [5, с. 10].

Також перекладачеві необхідно звертати велику увагу на проблему збереження національного забарвлення в перекладах художньої літератури. Зрозуміло, що збереження національної своєрідності оригіналу – завдання дуже складне в плані як практичного рішення, так і теоретичного аналізу. Можливості вирішення цієї проблеми на практиці пов'язані із ступенем тих фонових знань про життя, зображених в оригіналі, що реально виникають у перекладача і читача. Необхідно відзначити, що література кожної країни має ряд творів на теми і сюжети, узяті з життя інших народів і, проте, відмічені друком власної народності [8]. А. Федоров вважав, що «передача національного забарвлення знаходиться в найтіснішій залежності від повноцінності перекладу в цілому: з одного боку, від ступеня вірності в передачі художніх образів, пов'язаних з речовим сенсом слів і з їх граматичним оформленням, і з іншого боку, від характеру засобів загальнонаціональної мови, вживаних в перекладі» [8, с. 382].

Разом з проблемою збереження національної своєрідності оригіналу повстає також проблема передачі його історичного колориту. Епоха, при якій було створено літературний твір, накладає певний відбиток на художні образи. Перекладачі завжди працювали з творами, створеними в різні періоди історії. Досягнення збереження історичного забарвлення твору можливо тільки шляхом стилістичних відповідностей оригіналу, адже стилістичні засоби утілюють ті образи, які були специфічні для письменників певної епохи. Отже, питання про передачу історичного забарвлення твору не обмежується тільки однією категорією мовних елементів, а охоплює цілу систему стилістичних засобів.

Висновки. Можна зробити висновок, що художній переклад має двосторонній характер: з одного боку він є результатом міжлітературної комунікації, в той же час він багато в чому обумовлює і визначає її. Художні переклади розширюють сферу взаємодій літератури однієї мови з іншими літературами світу. Чим більше першотворів перекладено мовою, тим багатшою стає культура. Як відомо, вичерпне відтворення всього словесного багатства оригінального тексту за допомогою прямих лексичних відповідників мови-реципієнта – це недосяжна для перекладу мета, але в ньому можна й потрібно домагатися адекватного передавання змісту, втіленого в художніх образах, а також належного збереження жанрово-стильових та структурно-композиційних особливостей оригіналу. Отже, перекладач повинен бути не лише ерудованим і мати достатні, принаймні для перекладу, знання, але й інтуїтивно відчувати текст та кращий варіант перекладу слова, фрази чи речення. Необхідним для нього є вміння визначити те, які елементи у творі є головними і спробувати відтворити їх з усією можливою точністю зберігши при цьому індивідуальний стиль автора і в певних літературних ситуаціях активізуючи творчу функцію перекладу.

Перспективи подальших розвідок. Відбиття перекладацьких проблем через призму комунікативних процесів надасть безсумнівну допомогу у вирішенні теоретичних і практичних питань сучасного перекладознавства. Навіть попередній аналіз дозволяє побачити перспективність цього напрямку у вирішенні вічних питань, що стоять перед перекладачами художньої літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дюришин Д. Художественный перевод в междокультурном процессе / Д. Дюришин // Проблемы особых междокультурных общностей. – М. : Наука, 1993. – 312 с.
2. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение : [учеб. пособ.] / Вилен Наумович Комиссаров. – М. : ЭТС, 2001. – 424 с.
3. Коптілов В.В. Теорія і практика перекладу : [навч. посіб.] / Віктор Вікторович Коптілов. – К. : Юніверс, 2003. – 280 с.
4. Марковина И.Ю. Влияние национальной специфики языка и культуры на процесс межкультурного общения / И.Ю. Марковина // Речевое общение : проблемы и перспективы. – М. : ИНИОН АН СССР, 1983. – С. 187–212.
5. Тарасов Е.Ф. Язык как средство трансляции культуры / Е.Ф. Тарасов // Язык как средство трансляции культуры. – М. : Наука, 2000. – С. 45–54.
6. Уфимцева Н.В. Сознание, слово, культура / Н.В. Уфимцева // Коммуникативная лингвистика и коммуникативно-деятельностный подход к обучению языкам : памяти Г. В. Колшанского. – М. : Наука, 2000. – 253 с.

7. Шамне Н.Л. Актуальные проблемы межкультурной коммуникации : учеб. пособие / Николай Леонидович Шамне– Волгоград : Волгогр. ун-т, 1999. – 208 с.

8. Федоров А.В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы) / Андрей Венедиктович Федоров: [учеб. пособ.]. – 5-е изд. –М. : ООО Филология три, 2002. – 416 с.

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом педагогічних наук, доцентом кафедри
іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
Сердюк Н.Ю.*

Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2017 року

УДК 811.111.42

Тамара Ямчинська
(м. Вінниця, Україна)

ЛІНГВОКРЕАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ХУДОЖНЬОЇ ІНТЕРЛІНГВАЛЬНОСТІ

В статті розглядається розширення функцій інтерлінгвальних включень через розкриття їх лінгвокреативного потенціалу. Введення інтерлінгвальних включень у художній текст призводить до зміни його семантичних та прагматичних характеристик, що дає підстави говорити про вплив лінгвокреативності таких включень на прагмасемантичний потенціал тексту. Відсутність залежності між обсягом інтерлінгвальних включень, способом їх введення та їхніми функціональними характеристиками є показником певної продуктивності використання інтерлінгвальних включень в художньому тексті.

Ключові слова: *інтерлінгвальність, інтерлінгвальне включення, лінгвокреативність, прагма-семантичний потенціал, переключення коду, літературно-мовні конвенції.*

В статье рассматривается расширение функций интерлингвальных включений через раскрытие их лингвокреативного потенциала. Введение интерлингвальных включений в художественный текст ведет к изменению его семантических и прагматических характеристик, что позволяет говорить о влиянии лингвокреативности таких включений на прагма-семантический потенциал текста. Отсутствие зависимости между объемом интерлингвальных включений, способом их введения и функциональными характеристиками указывают на определенную продуктивную силу использования интерлингвальных включений в художественном тексте.

Ключевые слова: *интерлингвальность; интерлингвальное включение; лингвокреативность, прагма-семантический потенциал, переключение кода, литературно-языковые конвенции.*

The article discusses the functions of interlingual insertions by elucidation of their creative potential. Insertion of foreign words into the literary text changes its semantic and pragmatic characteristics, which suggests that linguistic creativity of such insertions influences pragmatic and semantic potential of the text. There is no dependence between the amount and volume of interlingual insertions, the method of their incorporation and their functional characteristics. This implies a certain productive force of interlingual insertions in a literary text.

Key words: *interlinguality; interlingual insertions; linguistic creativity; pragma-semantic potential; code switching; literary conventions*

Насиченість текстів сучасної художньої літератури іншомовними елементами дає підстави говорити про художню інтерлінгвальність як особливу текстову характеристику. Художня інтерлінгвальність функціонує саме як феномен, оскільки є не лише повномасштабним, а й поліфункціональним явищем, дослідження якого безумовно мають теоретичну вагу.

Факт вживання іншомовних включень у текстах художньої літератури тісно пов'язаний з поняттям «переключення коду» – code-switching [2; 6; 7]. Водночас переключення з однієї мови на іншу співвідносно з поняттям інтерлінгвальності, під якою розуміють механізм включення у текст іншомовних елементів на рівні слова, словосполучення, фрази або цілого абзацу [2, с. 9]. Порушення літературно-мовних конвенцій, зумовлене свідомим наміром автора виразити свої інтенції, не обмежуючись лексичними засобами лише однієї мови, привертає увагу дослідників, а отже викликає інтерес до проблеми художньої інтерлінгвальності – явища змішування декількох мов у тексті художнього твору [7, р. 245], яке трактується як творчість з використанням іншомовних засобів для створення художніх творів.

Питання функціонування інтерлінгвальних включень у текстах художніх творів не можуть залишатися поза увагою не тільки тому, що це явище надзвичайно розповсюджене у світовій літературі, але й внаслідок чисельних і складних зв'язків, які виникають між інтерлінгвальними включеннями та художнім текстом, у який вони введені. «Навіть просте включення будь-яких «чужорідних» елементів у текст художнього твору робить їх іншими, своєрідно «сублімує» їх, підпорядковуючи цілому» [1, с. 151].

Дослідницькі спроби комплексного аналізу функцій інтерлінгвальних включень у художній текст [2; 4; 6] обґрунтували декілька моделей функціонально-семантичної специфіки інтерлінгвальних включень в їхніх різноманітних маніфестаціях у тексті художнього твору [2; 5]. Метою нашої роботи є розширення опису інтерлінгвальних включень у художній текст та

уточнення принципів дії художньої інтерлінгвальності через розкриття лінгвокреативного потенціалу інтерлінгвальних включень.

Відсутність теоретичних обґрунтувань аналізу лінгвокреативного потенціалу інтерлінгвальних включень у художньому тексті як творчого прийому та способу залучення читача до співтворчості визначає актуальність дослідження.

Розширення уявлень про функціональну навантаженість інтерлінгвальних включень через призму лінгвокреативності надає дослідженню наукової новизни.

Функціонування інтерлінгвальних включень у творах художньої літератури варто розглядати як інтеграцію в єдиному тексті двох комунікативних систем. У результаті взаємодії цих систем виникають додаткові асоціації, вибудовуються нові смислові акценти. Знаки цих систем не змішуються, але грають надзвичайно важливу роль у створенні особливих характеристик тексту.

Введення інтерлінгвальних включень до художнього тексту – прийом достатньо нестандартний, не випадковий по суті, а тому яскравий та наділений певною роллю. Ми притримуємося думки, що для вигаданого світу художнього тексту важливо, наскільки читач залучений у процес створення цього світу. Такому залученню сприяє введення інтерлінгвальних включень, оскільки вони стають своєрідною зоною для довільного наповнення та творчої активності читача. Вступним реченням в «як би семантику художнього тексту» слугує наступне: «Я уявляю себе і кличу тебе уявити себе в світі...» [8, р.149–150]. Інтерлінгвальне включення, що на формальному рівні є результатом змішування мовних кодів, співіснування елементів різносистемних мов у межах одного тексту, є стилістично мотивованим прийомом, від інтерпретації якого залежить адекватне розуміння художнього твору.

Художній текст – втілення мовних експериментів автора, який маніпулює мовними знаками, що привносять у текст елементи несподіваності та нестандартності, розширюють межі уяви, спонукають до творчого пошуку, розвивають реакцію на слово.

На прикладі аналізу тексту вірша американського автора Рити Дав «Ö» (Rita Dove. Ö) ми продемонструємо, що лінгвокреативне навантаження навіть одного мінімального інтерлінгвального включення в текст є надзвичайно вагомим. В аналізованому тексті воно коливається від необхідності створення у вірші специфічної «іноземної» атмосфери до виконання функції ключового фрагмента тексту, без якого розуміння задуму автора неможливе і який в цьому контексті не допускає жодного заміщення або зміни власного формату й обсягу.

Ö

Shape your lips to an o, say a. That's island.

One word of Swedish has changed the whole neighborhood.

Інтерлінгвальне включення Ö створює багатофокусну картину: вона починається з губ людини, що формують звук, переходить на обриси острова,

на корабель... Тихе американське містечко перетворюється на острів казкового шведського архіпелагу зі скелястими шхерами. Посеред незайманої пишної рослинності, дрібних острівців, чистих пляжів, природньої краси плине інше життя. Одне слово в тексті (а власне один звук) змінило все навкруги: пейзаж, звичне оточення, можливості.

Екзотичний звук і фізичне відчуття незнайомого слова, чуттєве усвідомлення «інакшості» заворює та змінює героїню. Здається, що у цьому одному слові у неї на губах опинився цілий світ, живий, пульсуючий, мінливий. Звільнена мовою і вже не прив'язана до місця героїня опиняється в уявному світі, де час і відстань розступаються під силою мови, де історичний час перетікає в морський вітерець (*backyard breezes*), де будинок на розі пливе над болотом (*the house on the corner // took off over the marshlands*), і цьому не дивується ні героїня, ні її сусіди (*neither I nor my neighbors // would be amazed*). Вживши єдино вірне слово (*so right // it trembles*), героїня змінила уявлення про саму себе і про можливості, що їй пропонує життя; це слово одночасно перетворило теперішнє й майбутнє:

*You start out with one thing, end up with another,
And nothing's like it used to be, not even the future.*

Слово з іншої мови пробуджує поетичну уяву і звичне стає дивовижним (*nothing's like it used to be, not even the future*) – світ змінюється. Шведське слово *Ö* захоплює нас наступною омонімічною асоціацією (*the present extends its glass forehead to sea / see*) і вже відразу можна уявити рідну вуличку морем (*the yellow house on the corner // is a galleon...around it the wind...the horn-blast from the ship...*) і стрімко рухатися у майбуття.

Специфічність введення інтерлінгвального включення в художній текст полягає у двоякій реалізації його лінгвокреативної функції. З одного боку, інтерлінгвальне включення виступає у вірші в якості актуалізованого компонента, що контрастує з не актуалізованим фоном – лексичним простором англійської мови. З іншого боку, в результаті змішування мов в умовах текстової взаємодії відбувається генерування як нових смислів, так і нової мови – так званої «інтермови» [7, р. 225] художнього тексту. Це дозволяє розглядати інтерлінгвальне включення *Ö* як особливу текстотворчу домінанту вірша.

Інтерлінгвальне включення в очах англومовного читача наділене додатковою загадковістю, що впливає із екзотичного звучання і графічного оформлення, які «працюють» на якомога швидке й ефективно досягнення прагматичних цілей вірша. Умляутоване шведське *Ö* заворює, притягує, залучає в текстовий світ.

В даному випадку його введення може трактуватися як бажання автора відсторонитися від реальності, зануритися в чужоземну іншомовну культуру нібито в укриття, сховище, де життя плине умовно-реально, і перенести за собою читача. Введення інтерлінгвального включення *Ö* слугує потужним індикатором того, що і автор і читач у момент взаємного спілкування «покидають» межі мови буденної звертаються до мови художньої, а отже естетично значущої.

Введення іноземного слова також пов'язане з принципом зображальності, що виступає одним з головних творчих мотивів автора при створенні художнього тексту.

Лінгвокреативний потенціал інтерлінгвального включення на тлі англійського мовного оточення обумовлений як змістом, так і незвичайним матеріально-звуковим комплексом і екзотичними асоціаціями, які він викликає. Прагматичні, семантичні та стилістичні функції, які виконує інтерлінгвальне включення, накладаються і доповнюють одна одну та підпорядковуються образній перспективі всього художнього цілого.

Здійснений аналіз дає підстави наголосити на продуктивності явища художньої інтерлінгвальності та його спрямуванні на створення особливої художньої лінгвокреативності літературного тексту.

Оскільки введення інтерлінгвальних включень призводить до помітної зміни семантичних і прагматичних характеристик художнього тексту, варто зазначити суттєвий вплив інтерлінгвальних включень на креативний потенціал художнього тексту. Враховуючи сказане, можна зробити висновок, що інтерлінгвальні включення відіграють роль лінгвокреативної осередків, які специфікують текст художнього твору, підкреслюють його неповторність й оригінальність.

Можна стверджувати, що обсяг інтерлінгвальних включень та ймовірно спосіб їх введення не регламентуються чітко лінгвістичними правилами, а отже можуть бути надзвичайно різноманітними; не існує залежності між обсягом інтерлінгвального включення та його лінгвокреативним потенціалом, що вказує на особливу породжуючу силу художньої інтерлінгвальності. Все це може стати предметом подальших наукових досліджень, що призведуть до поглибленого вивчення художньої інтерлінгвальності та допоможуть наблизитися до встановлення параметрів цього розповсюдженого лінгвістичного явища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Будагов Р.А. Литературные языки и языковые стили / Рубен Александрович Будагов. – М. : Высшая школа. – 1969. – 376 с.
2. Воробьева Ю.С. Интерлингвальность как механизм формирования скрытых смыслов (на материале англоязычных текстов) : авторефер. дис... канд. филол. наук: 10.02.04. / Ю.С. Воробьева. – Санкт-Петербург, 2007. – 20 с.
3. Красных В.В. Язык, сознание, коммуникация: сб. статей / Отв. ред. В.В. Красных. – М. : «Филология», 1998. – Вып. 4. – 128 с.
4. Кучминская Н.Р. Французские стереотипы в русском интерлингвальном дискурсе : авторефер. дис... канд. филол. наук : 10.02.19 / Н.Р. Кучминская. – Санкт-Петербург, 2012. – 17 с.
5. Манина С.И. Прагматические функции иноязычных вкраплений / С.И. Манина // Вестник Адыгейского государственного университета. Сер.: Филология и искусствоведение, 2010. – Вып. 1 (55). – С. 114–118.

6. Мишинцева И.Ю. Переключение кодов в художественных произведениях : авторефер. дис... канд. филол. наук: 10.02.19 / И.Ю. Мишинцева. – Ярославль, 2011. – 17 с.
7. Bruce-Novoa J. Chicano Poetry / J. Bruce-Novoa // *An Other: Nation and Ethnicity in the Linguistic Borderlands* / [ed. By Alfred Arteaga]. Durham, NC. : Duke University Press, 1994. – pp. 225–245.
8. Levin B. Lexical and Conceptual Semantics / B. Levin, S. Pinker. Cambridge, 1991. – 477 p.
9. Myers-Scotton C. An Introduction to Bilingualism // *Language and Cognition*. Cambridge University Press : 8 (3). 2005. – pp.277–284
10. Savie J. Code-switching: Theoretical and Methodological Issues / J. Savie. – Beograd, 1996. – 319p.
11. Rita D. Selected Poems / Rita Dove. – Pantheon : Vintage, 1993. – 240 p.

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом філологічних наук,
доцентом кафедри германської філології та зарубіжної літератури
Вінницького державного педагогічного університету
ім. М. Коцюбинського
Дробахою Л.В.
Стаття надійшла до редакції 17 лютого 2017 року*

УДК 37.016:81-028.31:[82-92]

*Надежда Баландина
(г. Полтава, Украина)*

ИНТЕРВЬЮ НА УРОКАХ ЯЗЫКА КАК РАЗНОВИДНОСТЬ МЕДИАТВОРЧЕСТВА

Стаття присвячена проблемі впровадження елементів медіаосвіти на прикладі створення інтерв'ю, а сам процес створення розглядається як медіаторчість. Установлено залежність успішного впровадження інноваційної технології від належного науково-методичного забезпечення, системної подачі в програмах і підручниках, проведення освітніх заходів, що виводять медіакомпетенцію педагогів і школярів на новий якісний рівень. На конкретних прикладах з підручника російської мови показано послідовність дій на уроці: від формування передумов успішної взаємодії, способів організації навчальної ситуації до технологій створення інтерв'ю.

Ключові слова: медіаосвіта, медіаторчість, підручник із російської мови, публіцистичні жанри, інтерв'ю.

Статья посвящена проблеме внедрения элементов медиаобразования на примере создания интервью, а сам процесс создания рассматривается как медиаторчество. Установлена зависимость успешного внедрения инновационной технологии от надлежащего научно-методического обеспечения, системной подачи в программах и учебниках, проведения образовательных мероприятий, выводящих медиакомпетенцию педагогов и школьников на новый качественный уровень. На конкретных примерах из учебника по русскому языку показана последовательность действий на уроке: от формирования предпосылок успешной работы, способов организации учебной ситуации к технологиям создания интервью.

Ключевые слова: медиаобразование, медиаторчество, учебник по русскому языку, публицистические жанры, интервью.

The article deals with the issues of introducing elements of media art through the example of creation of an interview, and the creative process itself being regarded as a form of media art. The author has ascertained the dependence of successful introduction of the innovative technology on the proper scientific and methodological support, systemic presentation in the curriculum and textbooks, holding educational events, which raise media competences of teachers and students to the new level. Via specific examples from a Russian textbook the article shows the sequence of actions during the lesson: starting from formation of conditions of successful work, ways of organizing the teachable moments and to the interview creation technologies.

Key words: *media education, media art, Russian textbook, journalistic genres, interview.*

Постановка проблеми. Современная модель обучения в общеобразовательной школе, основываясь на компетентностном подходе, характеризуется своей открытостью и включает все прогрессивное, что разрабатывается в современной педагогике. В качестве примера можно привести активное внедрение системы методик и технологий, предложенных медиаобразованием, которые И.А. Фатеева образно называет «трендом современной педагогики» [8]. Обучение школьным предметам сквозь призму медиаобразования вызвано: а) возрастанием роли средств массовой информации, ставших в современном мире институтами просвещения, социализации и развлечения, б) сетевизацией общества, б) конвергентными свойствами информационных потоков. На первый взгляд, внедрение элементов медиаобразования вступает в противоречие с общей тенденцией разгрузки программ, но в то же время очевидна и польза: происходит осовременивание учебного процесса, вследствие чего прививаются новые коммуникативные навыки, которые непременно будут востребованы в повседневной и профессиональной деятельности. Выпускники общеобразовательных школ, являясь лишь потребителями информации (читателями, слушателями), несомненно будут черпать ее из такого популярного жанра, как интервью, и, в то же время, даже не имея прямого отношения к средствам массовой коммуникации, непременно будут испытывать потребность в самовыражении, грамотном взаимодействии с другими, естественная реализация которой происходит в форме диалога, беседы, интервью. Современная лингводидактика уделяет особое внимание этим видам речевого общения как наиболее динамичным и демократическим, но обучение составлению интервью остается по-прежнему актуальным, особенно с точки зрения медиа образования. Проблема усугубляется и тем, что в современном обществе изменяются требования, предъявляемые к человеку: его необходимой чертой становится высокий уровень медиакультуры.

Анализ последних исследований и публикаций. В связи с этим возникает необходимость пересмотра отдельных методологических положений (См. об этом, напр.: [7]), в том числе и связанных с необходимостью включения элементов образования в отдельные школьные предметы и как следствие формирование новых компетенций и поведенческих практик, основанных на интер- и медиаактивности, как отдельной личности, так и общества в целом (См. об этом, напр.: [2; 4]). Именно этим путем следовали западные демократии, интегрируя медиа образование практически во все предметы школьного курса, начиная еще с 60-х гг. прошлого столетия.

Нельзя отрицать тот факт, что обучение языку предоставляет в этом контексте более чем благодатную почву. Так, в одной из программ по русскому языку в речевую линию для 6-го класса включены элементы

критического чтения на примере рекламного слогана, в 7-м классе предусмотрено овладение стратегией критического чтения, просматривание периодических изданий, прогнозирование содержания статей и заметок по их названиям, понимание специфики контактного и дистантного общения; в 8-м классе предложено ознакомление с особенностями межличностного, группового и массового общения; написание интервью; для 9-го – дифференциация способов массового воздействия и противодействие манипуляциям сознанием, написание заметки и т. д.[6]. Востребованность этих форм деятельности не вызывает сомнения и в будущем. Как верно отметил Г.М. Маклюэн, «чтобы быть по-настоящему грамотным, нужно быть грамотным в мире медиа» [5, с. 464]

Наряду с такими сферами медиаобразования, как обучение умению воспринимать медиатексты, критически воспринимать их, распознавать манипулятивные технологии, не менее важным является медиаторчество – «создание собственных текстов – как самостоятельно, так и в соавторстве; от репродуктивного уровня – через креативный – к творческому» [3, с. 17], следовательно, разработка оптимальных методов его обучения представляется особенно актуальной. Формами реализации такой деятельности в школе является не только написание традиционной заметки в газету, но и краткого сообщения об увиденном, рекламных слоганов, аннотаций, эссе, рецензий, отзывов, интервью и т. п. Умение интересно писать не приходит само собой – ему нужно учиться. Хорошо, если при этом будут задействованы медиаобразовательные технологии – реальный выпуск газет, создание теле- и радиопрограмм, сайтов. К сожалению, все это развивается достаточно слабо в силу высоких технологических затрат и, главным образом, отсутствия квалифицированных кадров – педагогов, получивших специальное медиаобразование. Правда, в последнее время вследствие организации различных конференций, медиа-программ, тренингов в учебных планах, пособиях и учебниках появилось множество оригинальных идей, методик, выводящих медиакомпетенцию педагогов на новый качественный уровень.

Постановка задач. Объектом данного исследования являются учебные тексты по развитию речи, представленные в учебнике автора этой статьи [1]; предметом – система методик и приемов, развивающих медиакомпетенцию школьников при работе с интервью.

Цель состоит в обучении медиаторчеству на примере интервью с использованием учебника, реализация которой предусматривает решение следующих задач: а) очерчивание предпосылок, способствующих успешной работе на уроке, б) демонстрация одного из способов организации учебной ситуации и в) описание технологии создания интервью.

Изложение основного материала. Известно, что успешность работы на уроке во многом зависит от создания благоприятной среды, содействующей продвижению инновационного продукта. Попутно следует отметить, что здесь речь пойдет не столько о педагогическом мастерстве педагога, а о помощи, которую может оказать ему учебно-методическая

литература. Современный учебник уже не ориентирован на узкопредметные знания, умения и навыки, его задача – формирование ряда компетенций, необходимых для решения жизненных проблем и внедрения различных методик обучения. Уже сам по себе он может задать тональность урока, придать ему нужное направление, помочь эффективно реализовать поставленные учебные цели.

Одной из форм структурирования материала по развитию речи в указанном учебнике, вокруг которого выстроена концепция обучения интервью, является тематическая подача учебных текстов и заданий к ним. Так, кроме содержания языковой линии, в отдельно выделенном перечне можно ознакомиться с системой речевых тем и соответствующих им форм речевой деятельности по чтению, слушанию, говорению и письму.

Среди предлагаемого набора тем об отношениях в семье, с друзьями, досуге, жизни общества, достижениях культуры, проблемах окружающей среды и пр. есть и близкие учащимся темы о школьной жизни, в частности, речевая подтема «Школьная газета». Ее название достаточно прозрачно и позволяет предугадать речевую ситуацию, в контексте которой будет разворачиваться учебная коммуникация, а представленные в содержании формы речевой деятельности ее уточняют: в данном случае речь идет о чтении текста в лицах (соблюдении интонации сообщения, вопроса и побуждения), говорении – разыгрывании информационного диалога; обсуждении предложенных для интервью вопросов, запись самостоятельно составленных вопросов и ответов на них.

Обзор видов речевой деятельности говорит о возможности приобретения первичного медиа-опыта и, может быть, начальной профессиональной ориентации. В данном случае идет речь о наглядном проявлении развернутой модели учебного процесса, которая позволяет легко найти нужный речевой материал, предусматривает активное участие учащихся, привлекает их к самообразованию. Созданию благоприятной среды способствует не только концептуальное построение учебника, но и коммуникативная направленность, заключающаяся в диалогичной форме трансляции информации, привлечении интерактива и ориентация на инновационные практики.

Как способ вхождения в учебную ситуацию, импульс к активизации интереса к теме предложен отрывок из рассказа Л. Каминского о подготовке школьной стенгазеты, привлекательность которому придает и соответствующая красочная иллюстрация. Юмористический текст, предназначенный для инсценировки, позволяет не только обратить внимание на пресуппозиции, предвещающие выпуск газеты, прежде всего на действующие лица и их обязанности, но и создать благоприятную непринужденную обстановку, которая устраним определенную напряженность урока, зачастую сковывающую учащихся, устраним искусственность ситуации, придаст ей естественность, в частности при отработке умений правильно интонировать разные по цели высказывания предложения, например, повествовательные: *Извини, старик, я спешу на*

концерт; Я пас! Сегодня у меня тренировка по баскетболу),
вопросительные: А ты что осталась?; Ясно?, побудительные: Членов
редколлегии прошу остаться!; Ну-ка, ну-ка, показывай работу.

Задания к тексту четко дифференцированы и последовательны: это работа а) с текстом в целом, б) с отдельными предложениями, в) выражениями и словами. Текст по теме подобран так, чтобы его единицы, прежде всего лексика, увеличивали лексический запас поданной речевой теме, отсылали к словам-терминам, которые в ткани текста наполняются необходимым содержанием. Естественным образом происходит расширение круга понятий и представлений, необходимых для элементарного знания медиа-среды, в данном случае это *редколлегия, газета, название газеты, рубрика, заголовок, статья, интервью*. Контекст подсказывает, что *редколлегия* – это объединение лиц, задействованных в процессе выпуска газеты; *газета* – результат этого труда; *название, рубрика, заголовок* – составные части структуры издания; *статья, интервью* – отдельные публицистические жанры. Естественно, основная задача этого текста – сформировать благоприятную учебную ситуацию, которая позволит реализовать конкретный пункт учебной программы – обучение составлению вопросов к интервью и умению отвечать на них, сформировать мотивацию, интегрировать прежде полученные знания и приобретенные на уроке. Альтернативной формой работы может быть чтение и анализ публикаций, написанных в жанре интервью, либо показанный с помощью мультимедийного проектора актуальный сюжет.

Толкование значения слова *интервью*, его семантизация, дается не только на основании контекста, но и углубляется научно в форме дефиниции в специальной рубрике по теории: «*Интервью (от англ. interview) – публицистический жанр, беседа журналиста с одним или несколькими лицами по важным вопросам общественной жизни, проблемам науки, техники, искусства, спорта и т. п. Обычно вначале сообщается тема беседы или необходимые сведения о собеседнике. Затем идет запись беседы на диктофон или видеокамеру. Интервью печатают в газетах, озвучивают на радио и представляют на телевидении*». Наглядности теоретической информации классификационного характера способствует таблица, в которой упомянуты наиболее популярные виды интервью – *интервью-сообщение* (отличается краткостью и информационной направленностью) и *интервью-мнение* (имеет вид развернутого комментария к факту, событию или проблеме). Чтобы предупредить определенные трудности в употреблении и произношении слов, обозначающих в процессе интервьюирования действующих лиц, предложена иллюстрация ситуации с указанием названий: *интервьюируемый* – тот, у кого берут интервью, и *интервьюер* – тот, кто берет интервью. Важно то, что иллюстрация позволяет в непринужденной форме, наглядно изобразить базовую модель коммуникации: *кто – что – кому – с какой целью – с использованием каких средств*.

Попутно в традиционной для данного учебника рубрике «Советуем запомнить!», куда обычно входят языковые стереотипы, представлены

актуальные для темы выражения: *дать / взять / опубликовать интервью* [тэ]. С дидактической точки зрения указанные клише наряду с другими языковыми стереотипами облегчают передачу информации и обеспечивают ее доступность.

Работая с интервью, учителя отмечают значительный уровень эффективности и активности, особенно в парах и группах. Именно в такой форме происходит мотивация речевой деятельности, зарождается интерес друг к другу и просто оживляется урок. Учитывая, что школьники уже обладают определенной компетенцией, в том числе и полученной на уроке, в продолжение предлагается работа в парах для разыгрывания информационно-обучающего диалога «Поговорим об интервью». Чтобы помочь школьникам реализовать себя и направить их работу в нужное русло, к заданию прилагаются конкретные вопросы: *Какие интервью вам приходилось читать в газетах, слушать по радио, смотреть по телевизору? Что именно позволяет привлечь внимание читателя (слушателя, зрителя)? С какой целью используется жанр интервью? Какая тематика делает интервью интересным и позволяет получить наибольший отклик? От чего еще зависит успех интервью?*

Такая деятельность позволяет не только пробудить интерес к совместной деятельности и диалогу, но и в непринужденной форме обратить внимание на особенности этого жанра. Также в ходе интервьюирования решаются и другие учебные задачи: тренируется постановка вопросов, формулирование косвенной речи, необходимой для передачи мысли от третьего лица. Безусловно, чем выше уровень владения языком, речевой, социокультурной и деятельностной компетенций, тем интереснее и неожиданней могут быть ответы. Примечательно, что интервью можно провести с целью обучения определенной языковой теме, используя ее актуальный материал.

Следующей ступенью может быть дидактическая беседа, целью которой является знакомство с основными этапами подготовки к интервью. В этом случае дети осознают, что интервью – это не цепочка спонтанных, практически случайных вопросов интервьюера, а сознательная деятельность, требующая серьезного отношения, предварительной работы не только по подготовке вопросов, но и учета психологических и ситуативных факторов, влияющих на желание интервьюируемых отвечать.

Именно этому посвящена вторая часть теоретического блока с материалом о формах и содержании подготовительной работы. Здесь говорится о необходимости определения темы и цели будущей беседы, возможности таких форм, как ознакомление с необходимой литературой, консультация с компетентными людьми, специалистами, и обязательное составление вопросника. Подчеркнута зависимость успеха интервью от умения ставить вопросы, которые должны быть интересными, конкретными, четкими и недвусмысленными. Хорошо бы с воспитательной целью обсудить и правила поведения коммуникантов во время интервью, которые вызывают у учащихся особый интерес.

Предварительная работа с текстом, выполнение заданий к нему, ознакомление с примечательными особенностями жанра носит преимущественно координирующий, тренировочный характер и создает почву для выполнения творческих заданий. Они направлены на свободное самовыражение, раскрытие публицистического таланта, способствуют экспериментальному поиску, развитию фантазии, нестандартного мышления, реализации потребности работы в парах и группах. Эти задания воспитывают чувство ответственности, укрепляют связи с ближайшим социальным окружением, прежде всего с одноклассниками. В данном случае представлена возможность критического осмысления текста на примере вопросов, подготовленных восьмиклассницей для интервью со сверстницей. Вот некоторые из них:

– Четырнадцатилетний человек – это ребенок или подросток? Трудный ли это возраст? Можно сказать, что это время наибольшего душевного беспокойства, нестабильности, недоверия к миру или, наоборот, время открытости, искренности?

– Как ты относишься к жизни, окружающему тебя миру? Как ты считаешь, можешь ли ты лично повлиять на происходящее?

– Твое детство для тебя уже прошлое или ты еще живешь в нем, хотя бы иногда?

– Какая игрушка была у тебя самой любимой? Почему? Как ты думаешь, почему сейчас ты вспомнила именно о ней?

– В какие игры ты любишь играть со сверстниками? Интересно ли тебе сейчас с ними? Легко ли находишь общий язык?

– Может, ты предпочитаешь одиночество? Появилась ли у тебя потребность в одиночестве, не пугает ли оно тебя?

Сначала ребятам предлагается определить тему интервью, подумать над формой и смыслом составленных вопросов: представляют ли они интерес для других и можно ли подобное интервью разместить в школьной газете. Большинство детей с удовольствием читают свои газеты. Известно, что современные стенгазеты постепенно трансформировались в школьные медиа (печатные и электронные), которые объединяют в одном медиапространстве и школьников, и учителей, и родителей. Они позволяют авторам публикаций реализовать себя, приучают свободно делиться своими мыслями, формируют активную жизненную позицию.

Проблемные вопросы вызывают у восьмиклассников разнообразные эмоционально-психические переживания, углубляют познания, активизируют интерес к самостоятельной деятельности, в том числе и в качестве интервьюера и интервьюируемого. Достаточно интересной формой работы может быть и такая: учащийся получает вопрос, потом задает его своим пяти - шести сверстникам и записывает их ответы. При этом ему позволено перемещаться по классу, чтобы общаться непосредственно. Затем ответы на вопросы обсуждаются и оцениваются. Интересен тот факт, что роли учителя и ученика здесь несколько изменяются, учитель как бы уходит

в тень и представляет своим подопечным свободу целенаправленных коммуникативных действий.

Для домашнего задания предлагается поси́льная альтернатива: одни могут найти интервью в какой-либо газете и определить его характеристики по таким параметрам: у кого взяли интервью; кто брал; на какую тему, представляет ли она интерес и почему. Второе задание – более сложное – предполагает письменные ответы на данные вопросы интервьюера, третье предлагает взять интервью у известной личности. Возможна и такая форма работы, как составление вопросов к интервью с ответами, написанными на основе предварительного ознакомления с высказываниями известной личности.

Система подготовительных вводных, тренировочных и творческих заданий позволяет учащемуся поэтапно менять роли потребителя информации, свидетеля, наблюдателя и переходить к вершине своей деятельности – активному участнику и автору медиаторчества. Если учащийся проходит этот путь комплексно и в будущем полученные знания и умения сможет применить на практике, можно считать, что задачи обучения медиаторчеству на примере интервью были выполнены.

Выводы. Практическое внедрение элементов медиаобразования в курс русского языка может быть успешным при условии надлежащего научно-методического и материально-технического обеспечения, системной подаче в программах и учебниках, проведения образовательных мероприятий, выводящих медиакомпетенцию педагогов и школьников на новый качественный уровень.

Интересным в этой области представляется анализ методов и приемов обучения медиаторчеству на примере создания других медиажанров – заметки в газету, краткого сообщения об увиденном, рекламного слогана, аннотации, эссе, рецензии, отзыва, а также мониторинга достижений в этой образовательной области.

ЛИТЕРАТУРА

1. Баландина Н.Ф. Русский язык : 8 кл. : учеб. для общеобразоват. учеб. заведений с обучением на укр. яз. / Надежда Францевна Баландина. – Харьков: Ранок, 2016. – 286 с.
2. Баландина Н.Ф. Интеграция медиаобразования в учебные программы по русскому языку / Н.Ф. Баландина // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 2014, № 6 (40) – с.328–334.
3. Бондаренко Е.А. Современное массовое медиаобразование в России: концептуальные проблемы / Е.А. Бондаренко // Современное состояние медиаобразования в России в контексте мировых тенденций / отв. ред. К.Э. Разлогов и А.В. Федоров. – М. : Российский институт культурологии, 2012. – С. 15–23.
4. Збірник статей Четвертої міжнародної науково-методичної конференції «Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські

перспективи». – Київ : Центр Вільної Преси, Академія української преси, 2016. – 504 с.

5. Маклюэн Г.М. Понимание медиа: внешние расширения человека / Г.М. Маклюэн – М. : Жуковский: Кучково поле, 2003. – 625 с.

6. Русский язык: 5–9 классы/ Надія Баландіна, Жанна Кошкіна, Ірина Синиця, Тетяна Фролова, Людмила Бойченко // Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою. – К. :Освіта, 2013. – С.4–88 с.

7. Смирнов В. Філософсько-методологічні засади медіаосвіти. Медіапедагогіка / В. Смирнов // Збірник статей Четвертої міжнародної науково-методичної конференції «Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи». – Київ : Центр Вільної Преси, Академія української преси, 2016. – С.17–28.

8. Фатеева И.А. Актуальные проблемы медиаобразования : учеб. Пособие / И.А. Фатеева. – Челябинск : Изд-во Челяб. гос. ун-та, 2015.– 129 с. (Классическое университетское образование). – Режим доступа: <https://docviewer.yandex.ua/?url=http%3A%2F%2Fwww.ifap.ru%2Fpr%2F2015%2Fn150713a.pdf&name=n150713a.pdf&lang=ru&c=56aa0a07bfec&page=2>

Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2017 року

УДК811.111.2

Наталія Борисова
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

ФОРМУВАННЯ УМІНЬ І НАВИЧОК ЛІНГВІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ ТЕКСТУ В СТУДЕНТІВ ФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

(на матеріалі твору Дж. Р. Р. Толкіна «Роверандом»)

У статті розкриті особливості формування умінь і навичок лінгвістичного аналізу художніх творів у студентів філологічних спеціальностей. Наголошено, що його об'єктом є художній текст, а не художній твір. Розглянуто завдання і виділено прийоми лінгвістичного аналізу художнього тексту. Підкреслено, що мовностилістичний аналіз може проводитися на фонологічному, морфологічному, лексичному та синтаксичному рівнях. Подано мовностилістичний аналіз фентезійної оповіді-казки Дж. Р.Р. Толкіна «Roverandom». Зосереджено увагу на авторських оказіоналізмах: назвах фантастичних тварин, рослин. Наведено приклади епітетів, метафор, порівнянь, повторень тощо.

Ключові слова: *уміння і навички, лінгвістичний аналіз, художній текст, мовностилістичний аналіз, фентезі, оказіоналізми.*

В статье раскрыты особенности формирования умений и навыков лингвистического анализа художественных произведений у студентов филологических специальностей. Отмечено, что его объектом является художественный текст, а не художественное произведение. Рассмотрены задачи и выделены приемы лингвистического анализа художественного текста. Подчеркнуто, что лингвостилистический анализ может проводиться на фонологическом, морфологическом, лексическом и синтаксическом уровнях. Подано лингвостилистический анализ фэнтезийной сказки-повествования Дж. Р. Р. Толкина «Roverandom». Сосредоточено внимание на авторских неологизмах: названиях фантастических животных, растений. Приведены примеры эпитетов, метафор, сравнений, повторений и т. д.

Ключевые слова: *умения и навыки, лингвистический анализ, художественный текст, лингвостилистический анализ, фэнтези, окказионализмы.*

The article reveals formation features skills in linguistic analysis of literary works of philology students. It is emphasized that its object is a literary text, not literary work. The problems are reviewed and methods of linguistic analysis of a literary text are distinguished. It is noted, that linguistic-stylistic analysis can be performed on phonological, morphological, lexical and syntactic levels. The linguistic-stylistic analysis of J. R. R. Tolkien's fantasy story of «Roverandom» was proposed. The emphasis is put on the author's occasionalisms, names of fantastic animals and plants. Examples of epithets, metaphors, comparisons, repetitions and etc are presented.

Key words: *skills and knowledge, linguistic analysis of literary texts, linguistic-stylistic analysis, fantasy, occasionalisms.*

Постановка проблеми. Вивчення іноземної мови не обмежується лише з'ясуванням лінгвістичних понять. Цей процес супроводжується формуванням у студентів філологічних спеціальностей умінь і навичок їх використання під час навчання. Зокрема, лінгвістичний аналіз спрямований на виявлення системи мовних засобів для передачі змісту літературно-художнього твору. За його допомогою розглядається художній текст, а не художній твір. Одночас, зосереджується увага на тому, що текст – це замкнута система складної внутрішньої організації, усі елементи і рівні якої знаходяться в тісній взаємодії й орієнтовані на передачу певної естетико-пізнавальної інформації. І тому він є одним із суттєвих і головних компонентів художнього твору [6, с. 1]. Саме тому в процесі роботи над текстом художньої літератури необхідний лінгвістичний аналіз або його елементи.

Більшість досліджень пов'язані з розкриттям лише суті лінгвістичного аналізу або проаналізованих окремих творів, а про формування умінь та навичок виконання такого виду роботи студентами-філологами на казках Дж. Р. Р. Толкіна написано недостатньо. Зокрема, можна ознайомитися з

лінгвостилістичними характеристиками таких відомих його творів як «Володар Перснів» і «Гобіт». Але є й інші його книги, які залишилися недостатньо вивченими, а саме «Сказання з Небезпечного Королівства», що складається з п'яти фентезійних казок-оповідей, серед яких першою представлена «Роверандом». Тому все зазначене вище і зумовило **актуальність** нашого пошуку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність лінгвістичного аналізу розкрито в працях І. В. Арнольд, І. Р. Гальперіна, М. І. Горелікова, Л. П. Єфімова, І. І. Ковалик, О. М. Кравчук, Л. І. Мацько, Л. А. Новікова, М. Плюща, В. Я. Проппа, Д. Е. Розенталя, О. П. Фрейденберга О. А. Ясінецької, лінгводидактичного – В. Я. Мельничайко, А. В. Нікітіна, М. І. Пентилюк та інших Зокрема творчістю Дж. Р. Р. Толкіна займались Ю. О. Лабунець, Н. В. Ситник, С. Н. Попова, Т. Шиппі та інші. Проте, їх дослідження є лише дотичними.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. Не зважаючи на те, що лінгвістичний аналіз був об'єктом уваги названих вище фахівців, також аналізу творчості Дж. Р. Р. Толкіна присвячена значна кількість праць, проблема особливостей формування умінь та навичок лінгвістичного аналізу, зокрема на прикладі казки «Роверандом», потребує подальшого дослідження. Одержані результати доповнюють інформацію про мовностилістичні особливості аналізованого тексту.

Мета статті – розкрити теоретико-практичні засади використання лінгвістичного аналізу тексту в системі мовленнєвої підготовки студентів філологічних спеціальностей.

Досягнення мети дослідження передбачало розв'язання таких завдань: розкрити сутність і виділити головні завдання лінгвістичного аналізу в процесі формування стилістичних умінь та навичок; здійснити мовностилістичний аналіз оповіді-казки Дж. Р. Р. Толкіна «Роверандом».

Виклад основного матеріалу. І. В. Арнольд виокремлює два основні напрямки або типи аналізу художнього мовлення. Обидва типи аналізу повинні розкрити єдність змісту і форми, цілого і частин, але в першому типі відправною точкою філологічного кола є загальний зміст, а в другому – деталі та форма [1, с. 10–11].

Варто виділити головні завдання лінгвістичного аналізу – «виявлення загальної ідеї тексту. Загальна ідея – це емоційний сенс, який лежить в основі твору і домінантою якого є авторська точка зору по відношенню до описуваної дійсності. У процесі аналізу розглядаються різні рівні тексту: лексичний (вивчення тематичних полів слів і особливостей окремого слова), синтаксичний (принцип поєднання слів, речень, особливості структури складного синтаксичного цілого), композиційно-синтаксичний (визначення типу оповіді, взаємодії мовних структур, просторово-часова та суб'єктивна організація тексту абзацу) [1, с. 139]».

У Д. Е. Розенталя під «лінгвістичним аналізом, мається на увазі один із видів аналізу, у якому розглядається структура функціональних стилів і їх

мовна системність [5, с. 1]». Отже, лінгвістичний аналіз – це уважне прочитання й вилучення відповідної інформації з потрібного тексту.

Існує таке поняття як інтерпретація тексту. Більшою чи меншою мірою «інтерпретування тексту обов'язково має місце і при літературознавчому, і при мовностилістичному аналізі твору, бо художня творчість є просто ще один спосіб самовираження, вона складає важливий природний і необхідний бік комунікативної діяльності людини [5, с. 2]». Тому зазначимо, що інтерпретація тексту – це засвоєння інформації художнього твору, яке здійснюється шляхом відтворення авторського бачення й пізнання дійсності.

Л. А. Новіков виділяє наступні прийоми лінгвістичного аналізу художнього тексту: «1) лінгвістичний коментар, головне завдання і основний прийом якого – словникове або підрядкове роз'яснення незрозумілих, маловживаних, застарілих, спеціальних слів і виразів, граматичних явищ та інших подібних фактів мови; 2) мовностилістичний аналіз, який вивчає зображувальні засоби художнього тексту; 3) цілісний лінгвістичний аналіз, завданням якого є комплексне багатоаспектне філологічне вивчення художнього тексту [4, с. 163]».

Варто наголосити, що мовностилістичний аналіз може проводитися на фонологічному, морфологічному, лексичному та синтаксичному рівнях. Зокрема, основною одиницею фонологічної рівня є фонема, головною функцією якої є розрізнення значущих одиниць мови [1, с. 12].

Щодо мовностилістичного аналізу на морфологічному рівні необхідно згадати, що його основною одиницею є морфема як найменша значуща одиниця мови, яка може бути виділена у слові. Виразний засіб існує в мові завдяки наявності денотативного і конотативного значення елементів мови, які проявляються в синонімічній парадигмі. У цьому аспекті існує принципова відмінність між словом і словоформою.

Отже, система зображувально-виражальних засобів у морфології англійської мови незначна, тому і компенсується можливістю широкого використання стилістичних прийомів. Слід розрізняти: а) стилістичний прийом, який виникає в результаті порушення звичної сполучуваності морфем у складі слова; б) стилістичний прийом створюється з порушенням контекстуальної дистрибуції, у результаті вживання якоїсь словоформи в невласливому їй контексті, де вона набуває невласливого їй значення. Це явище називається транспозицією форми [5, с. 3].

У згаданому вище аналізі, крім фонологічного, морфологічного є ще й синтаксичний. Основною одиницею синтаксичного рівня мови є модель речення, як предикативний ланцюжок словоформ, що складається з підмета, присудка і придієслівних членів, які знаходяться між собою в певних лінійних, змістових і формальних відносинах [5, с. 3].

Ще потрібно зупинитися на лексичному аналізі. Слова містять певну інформацію, яка поділяється на основну або денотативну та додаткову або конотативну. Більшість слів сучасної англійської мови містить тільки денотативну інформацію, внаслідок чого вони є у стилістичному відношенні

нейтральними. Це, звичайно, не означає, що ці слова не можуть використовуватися у стилістичних цілях [5, с. 3].

Таким чином, сучасний лінгвістичний аналіз включає в себе і літературознавчий аналіз, і стилістичний, зокрема, вивчення прийомів індивідуально-авторського використання мовних засобів. Отже, лінгвістичний аналіз – це вивчення мовних аспектів художнього твору, розкриття значення різних елементів мови з метою повного і чіткого розуміння тексту.

Вважаємо за доречність зазначити, що виконання стилістичного аналізу тексту не тільки забезпечує формування стилістичних умінь, а сприяє осмисленню студентами будови тексту. Використання його технологій дозволяє сформувати у майбутніх філологів текстологічні компетенції, які впливають на розвиток умінь будувати власні висловлювання.

У зв'язку з цим варто подати мовностилістичний аналіз цікавої розповіді з позитивними героями, а саме оповіді-казки Дж. Р. Р. Толкіна «Роверандом».

Не всі англійські казки починаються із традиційного зачину. Однак у цьому творі зустрічається класичний зачин: «*Once upon a time*» [7, с. 39]. А потім відразу йде опис головного героя – песика Ровера: «*He was very small, and very young, or he would have known better; and he was very happy playing in the garden...*» [7, с. 39]».

У творі йдеться про іграшкового песика Роверандома, який, подорожуючи на Місяць та в морські глибини, знаходить нових друзів і вчиться не ображати чарівників. Тому автор усім тваринам, про яких йдеться, дає клички: *Rover*; ***Tinker*** (*Пустунка*) – (*a large black cat*) [7, с. 41]; ***Mew*** (*seagull*) [7, с. 62] тощо. Це показує його відношення до них як до повноправних персонажів оповіді, а не просто як до звичайних тварин, із якими зустрічається песик Ровер.

Наголосимо, що незвичайний підхід у письменника і до подачі імен персонажів: *Psamathos Psamathides* [7, с. 51], *Old Artaxerxes* [7, с. 57], *Man-in-the-Moon* (*Місячнинянин*) [7, с. 63]. Приклади показують, що він використав вигадані імена персонажів щодо пісового чарівника Псаматоса, чи то Артаксеркса, який родом з Персії, які нагадують латинські чи грецькі імена, чи збігне ім'я *Man-in-the-Moon*, що в перекладі подається як Місячнинянин.

Дж. Р. Р. Толкін часто вигадує фантастичних тварин, наприклад, *mermen and mermaidens* [7, с. 50]. Тут також можна побачити okazionalizmi (індивідуально-авторські неологізми): *sea-goblins*; *sea-horses*; *sand-sorcerers*; *mer-folk*; *the moonbeams* [7, с. 78]; *the big white dragon-moths*; *sword-flies*, and *glassbeetles*, *pale unicornets*, *spiders*, *the shadowbats*; *the white moon-gnomes* (*moonums*, for short) [7, с. 112].

Цікаво письменник подає й okazionalizmi, що стосуються назв квітів і трав: *the whitebells*, *the fairbells and the silverbells*, *the tinklebells and the ringaroses*; *the rhymeroyals and the pennywhistles*, *the tintrumpets and the creamhorns*, *feather-grasses* [7, с. 80].

Слід зазначити, що автор часто вживає слова, словосполучення й речення, що відносяться до опису сонця, а саме: *like the sun rising through the trees of a forest, he could see the huge yellowball* [7, с. 41]; *hot sun* [7, с. 43]; *they saw the sun jumping out of the sea, all fiery-red with clouds about his head, as if he had had a cold bathe and was drying himself with towels* [7, с. 49]; *the sun was new* [7, с. 50]; *the sun got high and hot* [7, с. 53]; *the sun going down* [7, с. 63].

А також у тексті зустрічаємо словосполучення, що відносяться до темряви: *quite dark; the sun going down behind dark hills; pale in the dusk; a dark thing; black trunks* [7, с. 47, 63, 65, 81]– і створює атмосферу таємниці й незвіданості.

Варто зупинитися й на численних описах тварин, чарівних створінь тощо. Влучно подано зображення комах: *the insects are very large and fierce, and often so pale and so transparent and so silent that you hardly hear or see them coming* [7, с. 78]. Не залишено осторонь і згадку про місячних гномів, зокрема: *They visited the valley of the white moon-gnomes (moonums, for short) that ride about on rabbits, and make pancakes out of snowflakes, and grow little golden appletrees no bigger than buttercups in their neat orchards* [7, с. 112].

Не залишено без уваги у творі й іронію, з якою Дж. Р. Р. Толкін зображує Британію: «*'What about Britannia?' asked Roverandom, who after all was an English dog; though really he was a bit bored with all this, and wanted to hear more about his own wizard. 'I thought Britannia ruled the waves.' 'She never really gets her feet wet. She prefers patting lions on the beach, and sitting on a penny with an eelfork in her hand – and in any case there is more to manage in the sea than waves. Now they have got Artaxerxes, and I hope he will be of use. He'll spend the first few years trying to grow plums on polyps, I expect, if they let him; and that'll be easier than keeping the merfolk in order* [7, с. 117]».

У зв'язку з вищенаведеним, слід навести приклади епітетів: *hot sun, poor little Rover; silver path; the sun jumping out of the sea, all fiery-red with clouds; silver foam in a little cove under the grey cliffs; moon's path; fiery eyes; pale grass; pale golden blossoms* [7, с. 43–81]. Епітети в тексті передають ставлення письменника до того, що він описує.

Дж. Р. Р. Толкін у «Roverandom» використовує значну кількість метафор, зокрема: «*The grass seemed to grow monstrously tall and wave far above his head; though really in his inside he was very angry indeed* [7, с. 41]; *...we are still red with rage at the very idea* [7, с. 45]», «*...but outside the moon rose up out of the sea, and laid the silver path across the waters* [7, с. 47]»; *the waves to nowhere* [7, с. 47]; *the sea, which sounded cool* [7, с. 53]; *with the wind whistling in his ears* [7, с. 62]; *hundreds of sea-birds ... talking mournfully together, sometimes saying nothing...* [7, с. 63].

Використання порівнянь в оповіді теж відіграє важливу роль, тому що вони увиразнюють зображене: *like the sun ... he could see the huge yellow ball* [7, с. 41]. «*That morning when they woke and pulled up the blind, they saw the sun jumping out of the sea, all fiery-red with clouds about his head, as if he had had a cold bathe and was drying himself with towels* [7, с. 49]». «*Mew rose like a*

rocket [7, с. 63]», «*begun to imagine himself falling and falling down like a stone onto the white rocks in the valley miles* [7, с. 74]».

У своїй казці автор вживає контекстуальні синоніми, зокрема, ті, що передають гавкіт: «*a tremendous barking, ... all the different kinds and sizes of barks there are: yaps and yelps, and yammers and yowls, growling and grizzling, whickering and whining, snickering and snarling, mumping and moaning, and the most enormous baying, like a giant bloodhound in the backyard of an ogre* [7, с. 65]».

Наступним прийомом, до якого вдається автор є повторення, які фіксують увагу на певних словах і в той же час посилюють їх емоційний вплив:

«*There in the front of the window in the hot sun poor little Rover had to sit all the morning, and all the afternoon, till nearly tea-time; and all the while he had to sit up and pretend to beg, though really in his inside he was very angry indeed* [7, с. 43]». ... *the insects are very large and fierce, and often so pale and so transparent and so silent that you hardly hear or see them coming* [7, с. 78]».

І нарешті зупинимось ще на одному зі складників стилістичного аналізу – фонологічному, зокрема, на асонансі і алітерації. Це прийоми для посилення образності тексту через повторення голосних або приголосних звуків. Наведемо приклади асонансу: *yaps and yelps, and yammers and yowls* [7, с. 65]. А тепер перейдемо до алітерації: *growling and grizzling; whickering and whining; snickering and snarling; mumping and moaning; the most enormous baying, like a giant bloodhound in the backyard of an ogre* [7, с. 65].

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, лінгвістичний аналіз – це дослідження мови художнього твору і виявлення різних елементів з метою чіткої й повної інтерпретації тексту. Студенти, виконуючи його, набуватимуть необхідних стилістичних навичок і усвідомлюватимуть причини та особливості застосування мовних одиниць для різних комунікативних ситуацій, ознайомлюватимуться з будовою текстів і внаслідок цього будуть набувати комунікативно-мовленнєвих умінь.

За допомогою виконаного аналізу тексту казки-фентезі Дж. Р. Р. Толкіна «Роверандом» виявлено мовностилістичні особливості, серед яких насамперед різноманітні зображувально-виражальні засоби, включаючи повтори, епітети, okazionalizmi тощо. Проте, дослідження мовностилістичних особливостей інших казок Дж. Р. Р. Толкіна ще потребують подальшого вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык : учебник / И.В. Арнольд. – Москва : Флинта, 2002. – 384 с.
2. Єфімов Л.П. Стилїстика англійської мови і дискурсивний аналіз / Л.П. Єфімов, О.А. Ясінецька. – Вінниця : Нова книга, 2011. – 239 с.
3. Кравчук О.М. Рівні володіння навичками лінгвістичного аналізу тексту в студентів-першокурсників / О.М. Кравчук // Науковий вісник

Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. – 2015. – С. 194 – 204.

4. Новиков Л.А. Художественный текст и его анализ : учебник / Л.А. Новиков. – Москва : Русский язык, 1998. – 301 с.

5. Теоретические аспекты анализа текста. – [Электронный ресурс]. Режим доступа : <https://text.ru/rd/aHR0cDovL2RvY3BsYXllci5ydS8yNjg1MjA4My00Lmh0bWw%3D>

6. Толкин Дж.Р.Р. О волшебных сказках [Электронный ресурс] / Дж.Р.Р. Толкин. Режим доступа : <http://fairypot.narod.ru/story/Tolkien.htm>.

7. Tolkien J.R.R. TalesfromthePerilousRealm [Электронный ресурс] / J.R.R. Tolkien. Режим доступа : <http://1.droppdf.com/files/ww8AQ/tales-from-the-perilous-realm-roverandom-j-r-r-tolkien.pdf>

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом педагогічних наук, доцентом кафедри
іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»*

Швець Т.А.

Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2017 року

УДК 378.147:811.111.2

Світлана Дуброва
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕКСТЦЕНТРИЧНОГО ПІДХОДУ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ

Статтю присвячено висвітленню особливостей застосування текстоцентричного підходу в процесі професійної підготовки майбутніх філологів та фахівців з іноземної мови і літератури. Визначено навчальні функції тексту, критерії відбору та аспекти тексту (інформаційно-змістовний, термінологічний, стилістичний), охарактеризовано види текстової інформації (змістово-фактуальна, змістово-концептуальна, змістово-підтекстова), описано особливості навчальних текстів, що застосовуються у підготовці студентів-філологів до виконання завдань професійної діяльності.

Ключові слова: професійна підготовка майбутніх філологів, текстоцентричний підхід, текстова інформація, навчальний текст.

Статья посвящена рассмотрению особенностей применения текстоцентричного подхода в процессе профессиональной подготовки будущих филологов и специалистов иностранного языка и литературы. Определены учебные функции текста, критерии отбора и аспекты текста (информационно-содержательный, терминологический, стилистический),

охарактеризованы виды текстовой информации (содержательно-фактуальная, содержательно-концептуальная, содержательно-подтекстовая), описаны особенности учебных текстов применяемых в подготовке студентов-филологов к выполнению задач профессиональной деятельности.

Ключевые слова: профессиональная подготовка будущих филологов, текстоцентричный подход, текстовая информация, учебный текст.

The proposed article reveals the textocentric approach features in the professional training of future foreign language and literature philologists. The educational function of the text, selection criteria and aspects of the text (informative and substantive, terminological, stylistic) are determined. Three forms of textual information (content-factual, content-conceptual, content-implied) are characterized and the features of educational texts which are used in the process of students-philologists' preparation to perform tasks of professional activity are described in the article.

Key words: process of future philologists' preparation, textocentric approach, textual information, educational text.

Постановка проблеми. Інноваційні зміни в системі вищої освіти України вимагають підвищення рівня підготовки фахівців-філологів до виконання завдань професійної діяльності. Це досягається шляхом удосконалення змісту освіти та вже усталених форм, методів навчання і контролю навчальних досягнень студентів, впровадження прогресивних освітніх технологій та підходів до навчання, поєднанням найкращих традиційних та інноваційних засобів навчання. Серед сучасних підходів до навчання варто виокремити текстоцентричний підхід, застосування якого підвищує ефективність формування ряду фахових компетенцій майбутніх філологів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема вивчення мови з урахуванням текстоцентричного підходу досліджується сучасними науковцями (О. Глазова, П. Матвійчук, Н. Мединська, Т. Окуневич, М. Пентилюк, Л. Рускуліс, Т. Симоненко та ін.), планування навчальної роботи на основі текстів (І. Дроздова, Л. Златів, Д. Ізаренков, Г. Колшанський, І. Лащонова, О. Лопатіна, Л. Фесюкова та ін.).

Мета статті – висвітлення особливостей застосування текстцентричного підходу в процесі професійної підготовки майбутніх філологів.

Виклад основного матеріалу. Невід’ємною складовою процесу підготовки майбутніх філологів та фахівців з іноземної мови і літератури є забезпечення комунікативного спрямування навчання іноземної мови на засадах текстоцентричного підходу.

Текстоцентричний підхід є необхідною умовою досягнення нової якості освіти, головним змістом якої є розвиток мовленнєвих умінь і навичок шляхом осмислення змістової та семантичної структури тексту.

Текстоцентричний підхід до мовного розвитку дозволяє «поєднати засвоєння структурно-семантичних ознак та явищ, та сприяє формуванню у студентів професійно-значущих знань, умінь і навичок» [9, с. 373].

Інструментом реалізації даного підходу в навчальному процесі є текст, як система мовного продукту носіїв іноземної мови, що представляє особливу цінність як систематизований зразок функціонування мови і є однією із основних навчально-методичних одиниць навчання. Текст виступає засобом формування мовної, комунікативної та соціокультурної компетенції майбутніх філологів. *Мовна компетенція* – це сума знань про систему мови, її лексичні, граматичні, фонетичні та орфографічні правила і норми функціонування, що включають у себе знання: словникового фонду певної мови; особливостей та закономірностей побудови слів, словосполучень, речень і одиниць, більших за речення певної мови; звукових особливостей мовлення – звуків, їх властивостей, функцій і закономірностей правильного і логічного поєднання; способів правильної передачі мовлення на письмі. *Соціокультурна компетенція* – це знання та розуміння національних та соціокультурних особливостей народу, мова якого вивчається, включає в себе країнознавчий (знання про культуру країни) та лінгвокраїнознавчий аспекти (володіння особливостями мовленнєвої та немовленнєвої поведінки носіїв мови в певних ситуаціях спілкування). *Комунікативна компетенція* – це здатність і вміння доцільно та ефективно використовувати визначену суму знань у процесі іншомовного спілкування, обов'язково враховуючи національний та соціокультурний аспекти відповідно до різноманітних цілей та специфіки мовленнєвої ситуації.

Текстоцентричний підхід дозволяє реалізувати всі завдання навчання в їх комплексі, а саме:

- формування умінь і навичок точно, доречно, виразно висловлювати свої думки, дотримуючись правил побудови висловлювань, переконувати слухачів у правильності своїх міркувань;
- удосконалення умінь обговорювати різні моделі висловлювань, визначати їх позитивні сторони та недоліки;
- розвиток культури ведення дискусій, полеміки, диспутів, дотримуючись правил спілкування та культури мовлення;
- формування мовленнєвої компетенції в єдності усного та писемного мовлення [5, с. 100].

У процесі підготовки філологів та фахівців з іноземної мови і літератури на основі текстоцентричного підходу враховується:

- 1) рівень засвоєних професійних знань, умінь і навичок студентів – рівень володіння компетенціями;
- 2) індивідуальні особливості та можливості кожного зі студентів, їх здатності та задатки до опанування навчального матеріалу;
- 3) навчальний потенціал – можливість у процесі роботи над текстом набуття відповідних знань з іноземної мови, розвитку умінь і навичок у всіх видах мовленнєвої діяльності;

4) інформативність, актуальність тематики, різноманітність, доступність, насиченість текстів новими мовними фактами та явищами;

5) спрямованість на активізацію мовленнєво-мисленнєвої діяльності:

– ідентифікація змісту тексту (виявлення суті змісту, критичне сприйняття, розрізнення головного та другорядного);

– осмислення змісту тексту (асоціації, інтерпретації, узагальнення);

– перетворення змісту тексту (компресію, реорганізацію, відбір потрібного змісту) [3, с. 15];

6) розвиток різних видів пам'яті (впізнавання, згадування, пригадування);

7) вдосконалення вмінь і навичок самостійної роботи з текстом.

У процесі формування визначених компетенції використовуються тексти, які добираються відповідно до навчальних функцій.

Текст слід розглядати в таких навчальних функціях, як:

– ілюстрацію функціонування мовних одиниць, зразок мовлення певної структури, форми і жанру;

– модель породження мовленнєвого висловлювання, повідомлення або мовленнєвого спілкування (текст-діалог);

– структуру керування смисловим сприйняттям;

– структуру керування навчальними діями тих, хто навчається, – навчальний текст – у навчанні аспектів мови (лексики, граматики, стилістики, риторики тощо) і видів мовленнєвої діяльності (читання, говоріння, аудіювання, письма) [7].

І. Дроздова визначає наступні критерії відбору текстів:

– концептний (текст містить основні концепти, що віддзеркалюють професійну актуальність, наприклад гіпотези, поняття тощо);

– дидактичний (текст має не тільки навчальний і виховний потенціал, а й необхідні мовні факти та явища);

– сензитивний (відповідність змісту тексту і його мовного оформлення віковим можливостям студентів);

– когнітивний (текст виконує свою освітню функцію і відповідає пізнавальним потребам студентів) [2, с 18].

Окрім критеріїв відбору, дослідниця виділяє три аспекти тексту – інформаційно-змістовний, термінологічний, стилістичний.

Доцільно розглянути кожен із аспектів тексту детальніше в розрізі професійної підготовки студентів-філологів.

Інформаційно-змістовий аспект покликаний слугувати для мотивації, професійного й інтелектуального розвитку студентів [2, с 18]. Текст повинен бути інформативно та інформаційно насиченим, тобто містити нову, цінну та актуальну інформацію для майбутнього філолога.

І. Гальперін виділяє три види текстової інформації:

1) змістово-фактуальна інформація, що містить повідомлення про факти, події, процеси, що відбувалися, відбуваються або ж відбуватимуться в оточуючому світі. Змістовно-фактуальна інформація є експліцитною за своєю

природою, тобто вона завжди виражена вербально. Одиниці мови в змістовно-фактуальній інформації звичайно вживаються в їх прямих, предметно-логічних, словарних значеннях, закріплених за даними одиницями соціально обумовленим досвідом. Речення не містять оцінних елементів або елементів суджень [1, С. 27–28].

У процесі професійної підготовки філологів та фахівців іноземної мови і літератури обов'язковим є використання цього виду інформації, оскільки вона висвітлює суспільно-політичне, економічне та культурне життя країн, мова яких вивчається. Джерелами інформації є газети, журнали (суспільно-політичні, наукові, науково-популярні, культурологічні, фахово-галузеві), різноманітні друковані й електронні видання.

2) змістово-концептуальна інформація повідомляє читачу індивідуально-авторське розуміння відношень між явищами, що описані засобами змістовно-фактуальної інформації, задум автора, його інтенція, сприймання читачем причинно-наслідкових зв'язків. Така інформація здобувається з усього твору та являє собою творче переосмислення зазначених відносин, фактів, процесів, які відбуваються в суспільстві та представлені письменником у створеному або уявному світі. Відмінність між змістовно-фактуальною та змістовно-концептуальною інформацією можна окреслити як відмінність між інформацією буттєвого характеру та інформацією естетико-художнього характеру [1, С. 28].

Велика увага у підготовці студентів-філологів приділяється опрацюванню текстів чи фрагментів текстів художніх творів іноземною мовою. Прочитання художніх творів в оригіналі сприяє розвитку образного мислення студентів, розширенню кругозору, підвищенню культурного та духовного рівня. У тексті творів представлені зразки функціонування мовних одиниць і зразки мовлення різних структур, ефективні для формування лексичних і граматичних умінь та розширення активного і потенційного словника. У процесі роботи над художніми творами мовою оригіналу відбувається розуміння не лише авторського задуму, а й іншої ментальності.

3) змістово-підтекстова інформація являє собою «приховану інформацію», «потік додаткових смислів», що реалізується переважно засобами вторинної номінації та є факультативною відносно змістовно-фактуальної та змістовно-концептуальної інформації. Підтекстова інформація виявляє прихований смисл, який здобувається з опису фактів, явищ, подій завдяки здатності одиниць мови породжувати асоціативні та конотативні значення, а також завдяки здатності речень у надфразових єдностях додавати певні смисли [1; 6]. Оскільки кожна іноземна мова має свою специфіку, особлива увага приділяється формуванню у філологів та фахівців з іноземної мови і літератури «підтекстового осмислення» прочитаного. Адже дослівне сприйняття тексту призводить до нерозуміння або невірної розуміння поданої інформації. Тому студенти обов'язково повинні спиратися на знання законів обох мов та закономірностей їх співвідношення як у процесі навчання, так і майбутній професійній діяльності.

Термінологічний аспект має розвивати професійний вокабулярій студентів, знайомлячи їх із масивами лексики спеціальності [2, с 18–19]. Одним із основних критеріїв володіння фахом для майбутніх філологів є рівень опанування та оперування професійною термінологією.

Оволодіння англомовною спеціальною термінологією не обмежується простим заучуванням списку необхідних слів та пошуком їх у словнику. Виконання цього складного і комплексного завдання пов'язане з багатьма труднощами як мовного, так і екстралінгвістичного характеру і вимагає від майбутнього професіонала солідної мовної підготовки, відповідних перекладацьких умінь [8, с 160]. Тому в процесі професійної підготовки фахівців з іноземної мови і літератури важливим є не лише пояснення значення окремих термінів, а й звернення їхньої уваги на загальні закономірності цього шару лексики, виявлення типових проблем, пов'язаних із розумінням і перекладом термінів, та пошук найбільш ефективних шляхів їх вирішення.

Метою стилістичного аспекту можна вважати знайомство студентів із формулами письмового й усного мовлення наукового й офіційно-ділового стилів, провідними моделями мовлення, його ідіоматикою, нормативною граматикою, тобто набором так званих засобів метакомунікації (мовленнєвих кліше, характерних для вираження власної думки, аргументування тощо), що потрібні для логічного побудування й оформлення власних висловлювань, а також сприяння виходу в активне мовлення [2, с 19].

Процес формування мовної, комунікативної та соціокультурної компетенції майбутніх філологів буде успішнішим і ефективнішим при правильному виборі іншомовного фахового матеріалу, який використовуватиметься в навчальному процесі. Для цього викладач вищої школи повинен враховувати не лише критерії відбору та аспекти тексту, а й особливості навчальних текстів.

Навчальні тексти мають наступні особливості:

- відповідати програмі навчальної дисципліни циклу професійно-практичної підготовки;
- відповідати рівню володіння іноземною мовою – текст не повинен бути занадто складними для сприйняття і розуміння, але й не спрощеними;
- матеріал у навчальному тексті повинен мати логічну послідовність, від відомого до невідомого, від простого до складного, від часткового до загального;
- структурне і композиційне оформлення змісту навчального тексту, повнота і глибина матеріалу, описів досліджуваного явища;
- насиченість тексту художніми засобами (епітети, порівняння, метафори, гіперболи, риторичні фігури та ін.), що дозволяє переключати увагу, робити своєрідні паузи, що сприяють фіксації прочитаного або почутого (цитати, приклади, факти, епізодичні етимологічні екскурси та ін.);

– наявність у тексті питань/завдань для засвоєння і закріплення відповідної навчальної інформації, що відповідає логіці навчальної дисципліни.

Текст слугує відправним мотиваційним моментом для аналітичної роботи над знаходженням виучуваних мовних одиниць і явищ, з'ясуванням їх взаємозв'язків з іншими елементами мовної системи, спостереженням над їх функціонуванням у мовленні та подальшої конструктивної і творчої роботи з відпрацюванням відповідних мовних і мовленнєвих умінь і навичок. При цьому система комплексних завдань на основі тексту дає змогу побічно повторювати вивчений раніше теоретичний матеріал і вдосконалювати набуті на попередніх уроках уміння й навички [4, с 111].

Висновки. Підсумовуючи викладене, констатуємо, що використання текстоцентричного підходу в процесі підготовки майбутніх філологів – обов'язкова складова навчального процесу, оскільки в результаті такої підготовки формується професійна компетентність студентів. У центрі цього підходу – текст, який виступає ефективним засобом забезпечення комунікативного спрямування навчання іноземної мови.

Перспективи подальших розвідок убачаємо в дослідженні ролі прочитання студентами творів художньої літератури іноземною мовою в рамках домашнього читання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / Илья Романович Гальперин. – М. : КомКнига, 2007. – 144 с.
2. Дроздова І.П. Типологія навчальних текстів для розвитку професійного мовлення студентів вищих навчальних закладів нефілологічного профілю / І.П. Дроздова // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошуки. – 2013. – Вип. 23. – С. 15–21
3. Мильруд Р.П. Современные концептуальные принципы коммуникативного обучения иностранным языкам / Р.П. Мильруд, И.Р. Максимова // Иностранные языки в школе. – 2000. – № 4. – С. 9–16
4. Павлик О.А. Текстоцентричний підхід до навчання української мови як другої (близькоспорідненої) / О.А Павлик // Педагогічні науки : зб. наук. праць. – 2008. – № 49. – С. 108–112
5. Пентиліук М.І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : збірник статей / Марія Іванівна Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2011. – 256 с.
6. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология (монография) / Елена Александровна Селиванова. – К. : Фитосоциоцентр, 2000. – 248 с.
7. Соколов А.Н. Формы обмена противоположными мнениями: полемика, дискуссия, спор / Александр Николаевич Соколов. – М. : Просвещение, 1978. – 25 с.
8. Усачик Н.М. Опрацювання текстів за фахом з метою засвоєння термінологічної лексики на заняттях з англійської мови / Н.М. Усачик // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної

служби України. Серія : Педагогічні та психологічні науки. – 2014. – № 2. – С. 159–173

9. Шиянюк Л.В. Текст як основа формування риторичної культури студентів-нефілологів / Л.В. Шиянюк // Вісник Львівського університету. Серія : Філологічна. – 2010. – Вип. 50. – С. 371–377

Статтю рекомендовано до друку
кандидатом педагогічних наук, доцентом кафедри
іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
Швець Т.А.

Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2017 року

УДК 811.161.1'35

Любовь Летючая
(г. Переяслав-Хмельницький, Украина)

МЕСТО ОРФОГРАФИЧЕСКОГО ПРАВИЛА В ТЕОРИИ ОРФОГРАФИИ

Знання правил орфографії і вміння їх застосовувати під час письма є показником загальної культури людини, свідчить про повагу до мови в цілому. У статті зроблена спроба допомогти викладачеві-філологу поглибити розуміння тих теоретичних положень, на яких базується сучасна методика навчання орфографії. Теоретичною основою навчання орфографії виступає орфографічне правило, яке інтегрує в собі всі інші поняття орфографії, тому підхід до навчання орфографії визначений як правилоректорний. Усвідомлення цього приводить до осмисленого оперування фактами письма.

Ключові слова: орфографія, орфографічне правило, теорія орфографії, методика навчання орфографії.

Знание правил орфографии и умение их применять в ходе письма является показателем общей культуры человека, свидетельствует об уважении к языку в целом. В статье сделана попытка помочь преподавателю-филологу углубить понимание тех теоретических положений, на которых базируется современная методика обучения орфографии. Теоретической основой обучения орфографии выступает орфографическое правило, которое интегрирует в себе все другие понятия орфографии, поэтому подход к обучению орфографии определен как правилоректорный. Уяснение этого приводит к осмысленному оперированию фактами письма.

Ключевые слова: орфография, орфографическое правило, теория орфографии, методика обучения орфографии.

The knowledge of orthography rules and the ability to use them in writing is one of the factors of general human culture and testifies person's respect to knowledge to the language in the whole. The article tries to help the lecturer in Philology to deepen the understanding of those theoretical issues, which are the basic of modern orthography teaching methodology. The orthographic rule is atheoretical basis of orthography teaching, which integrates all other orthographical terms, that is why the orthography teaching approach is distinguished as a main determined rule. Distinguishing of this thesis leads to comprehended facts operation in writing.

Key words: orthography, orthographic rule, orthographic theory, methodology of orthographic teaching.

Орфографическая грамотность студентов была и остается одной из актуальных проблем, стоящая перед преподавателями-филологами на протяжении всего обучения. Орфографически-правильное письмо, предполагающее умение находить, узнавать явления языка на основе орфографического навыка, который помогает пишущему остановиться, задуматься, проверить себя, базируется на орфографической теории. Осмысление орфографической теории достигается путем изучения орфографических правил, поэтому далеко не безразлично, как формулируются эти правила, как излагается в них содержательная языковая сущность и как указывается способ действия, адекватный языковой сути данного правила.

Анализ лингвистической литературы показывает, что в области орфографии предпринимались попытки решить рассматриваемую нами проблему. Например, обозначение теоретических основ обучения орфографии, призванные обеспечить своевременное и прочное формирование навыков грамотного письма решали Е.С. Истрина, И.Р. Палей, Д.Н. Богоявленский, С.Ф. Жуйков, М.В. Ушаков, Н.С. Рождественский, Г.Н. Приступа, Н.Н. Алгазина, М.М. Разумовская, С.И. Львова и др. Однако, чаще всего эти вопросы решали в рамках преподавания школьного курса языка.

Цель статьи: определить место орфографического правила в теории орфографии.

Обратимся к дефиниции правила. Большой толковый словарь русского языка под ред. С.А. Кузнецова дает такое определение правила: «1) положение, выражающее определенную закономерность, постоянное соотношение каких-либо явлений; 2) отправное положение, установка, лежащие в основе чего-л., принцип, служащий руководством в чем-л.» [2, с. 952]. Исходя из данного общего определения понятия правила, Т.В. Матвеева дает толкование лингвистического правила как «определенной закономерности, постоянных соотношений каких-либо языковых (речевых, текстовых) явлений, а также предписаний, рекомендаций таких речевых действий, которые приведут к достижению этого соотношения в речи и тексте» [7, с. 143]. Анализируя данные определения, можно прийти к выводу

об отличительной особенности понятийной сущности правила как единицы языковой системы: наличие в нем категории концептуальной информативности. Концептуальная информативность присуща только тексту и является важнейшей в ряду других текстовых категорий [5, с. 93]. Исходя из этого, приходим в мысли, что любое правило, в том числе и орфографическое – это законченный текст. Содержанием любого законченного текста является информация. Познавая орфографическое правило, студенты должны стремиться раскрыть его концептуальную (то есть содержательную языковую) информацию, необходимую для становления грамотного письма. В философском энциклопедическом словаре понятие «информация» (от лат. *Informatio* – ознакомление, разъяснение, представление, понятие) определяется как «сообщение, осведомление о положении дел, сведения о чём-либо, передаваемые людьми; уменьшаемая, снимаемая неопределённость в результате получения сообщений; сообщение, неразрывно связанное с управлением, сигналы в единстве синтаксических, семантических и прагматических характеристик; передача, отражение разнообразия в любых объектах и процессах (неживой и живой природы)» [11, с. 222]. Контекстуальный анализ понятия «информация», проведенный в научной литературе, показал, что существует множество подходов к определению понятия «информация». Близким для понимания предмета нашего исследования является, на наш взгляд, следующее определение: «информация – это то, что поступает в наш мозг из многих источников и во многих формах и, взаимодействуя там, образуют нашу структуру знаний» [11, с. 77]. Отсюда – орфографические правила, неся информацию, образуют нашу лингвистическую структуру, систему знаний.

Кроме того, лингвистические знания, положенные в основу орфографического правила, должны стать такой информацией, чтобы правило в целом было информативно для обучающегося письму. Как известно, информативность – доминирующая языковая функция научного стиля. Исходя из этого, вполне закономерно и логично воспринимать орфографическое правило как текст научного стиля со всеми его экстралингвистическими и лингвистическими особенностями.

Прежде всего, их объединяет сфера употребления: орфографическое правило в лингвистической науке функционирует параллельно с научным стилем, который является средством общения в области науки и учебно-научной деятельности; Авторы учебника «Русский язык и культура речи» указывают, что « в зависимости от «чистоты» их проявления научный стиль делится на три основные разновидности – три подстиля: собственно научный, научно-учебный, научно-популярный (близкий к художественному и публицистическому стилям)» [8]. Орфографическое правило таким образом есть образцом научно-учебного подстиля, обслуживающего научно-педагогическую сферу. Стилисты, языковеды единодушно отмечают, что самой общей специфической чертой научного стиля речи является строгая логичность изложения. Все части в нем жестко связаны по смыслу и располагаются строго последовательно; выводы вытекают из фактов,

излагаемых в тексте. Это осуществляется средствами, типичными для научной речи: связь предложений при помощи повторяющихся существительных, часто в сочетании с указательным местоимением. На примере анализа текста орфографического правила: *«После русских приставок (кроме меж- и сверх-), оканчивающихся на согласную, вместо буквы и пишется буква ы в соответствии с произношением (сыграть, разыграть, подыскать). Исключение: взять. Данное правило не распространяется на сложносокращенные слова, так как там нет приставки (мединститут, спортивный инвентарь)»* можем отметить жесткую смысловую связь между предложениями, примеры являются выводами, вытекающими из фактов самого текста правила. Союз *так как* указывает на последовательность развития мысли, что характерно именно научному стилю. Текст правила: *«После шипящих под ударением пишется буква е (ё), хотя произносится [о], в следующих случаях: 1) в окончаниях глаголов (жжешь, течет, печет); 2) в глагольном суффиксе -ёвыва- (выкорчевывать, затушевывать); 3) в суффиксе существительных -евк- корчевка, размежевка; 4) в суффиксе существительных -ер- (ретушер, стажер); 5) в суффиксе страдательных причастий -енн- (запряженный (запряжен), завершённый (завершен)), отглагольных прилагательных (жжённый, копчёный), а также в производных словах (копчености, тушенка, упрощенность и др.); 6) в форме предложного надежа местоимения что (в/на чем), а также в словах нипочем, почем, причем»* соответствует таким типичным признакам научного стиля речи, как точность, отвлеченность, обобщенность, объективность. Смысловая точность (однозначность) достигается тщательным подбором слов; использованием слов в их прямом значении; широким употреблением терминов и специальной лексики (*шипящие, ударение, окончание, глагол, существительное, производное слово, предложный надеж, прилагательное*). Повторение одних и тех же слов в художественной речи считается определенным дефектом, но в научной речи – это закономерность, стилевая примета. Орфографическое правило – не исключение: повторяющимся в данном примере является слово – *суффикс*. Повторы объясняются требованием однозначности высказывания, что делает невозможными синонимические замены, особенно если это касается терминов. В данном случае экстралингвистические особенности находят выражение в собственно языковых характеристиках научного стиля и определяют системность языковых средств, которые в нем употребляются. Отсутствие образных средств: эпитетов, метафор, художественных сравнений, поэтических символов, гипербола; широкое использование терминов, что характерно нашему примеру, – это наиболее общие особенности лексики научного стиля.

Часто научный стиль называют «сухим», лишенным элементов эмоциональности и образности. Однако зачастую в научных работах, в частности полемических, используются эмоционально-экспрессивные и изобразительные средства языка, которые (будучи, правда, дополнительным приемом) заметно выделяются на фоне чисто научного изложения и придают

научной прозе дополнительную убедительность. Тексту орфографического правила как примеру научного стиля эмоциональность и экспрессивность не характерна, разве что в иллюстрационной части.

Данный пример орфографического правила имеет сходство с научным стилем и в плане проявления морфологических особенностей. В обоих текстах орфографического правила наблюдается повышенное употребление имен существительных, что объясняется необходимостью точного обозначения логической конкретизации. Именной характер научного стиля в целом позволяет передать значение понятий, суждений, умозаключений; обобщить явление и его признаки. Это также объясняется номинативной направленностью научного стиля, главное – обозначить, описать явление. Кроме того, наблюдается преимущественное употребление таких глагольных форм, как возвратные формы глагола, формы несовершенного вида: *пишется, произносится, не распространяется*. Выбор подобных форм определяется необходимостью обозначить связи между явлениями и понятиями, между объектом и признаком. Не только существительные, но и глаголы обычно используются в контексте научной речи не в своих основных и конкретных значениях, а в обобщенно-отвлеченном значении. Свободная замена одного времени глагола другим свидетельствует о значительном ослаблении категории времени глагола в научном стиле: *пишется – пишем, будем писать*. Глаголы как бы утрачивают свою глагольность, приобретая взамен качественность, поскольку становятся выражением не действия или состояния, а свойства. Слова *пишется, произносится, не распространяется* обозначают не собственно конкретный процесс, но нечто иное, отвлеченное. Морфологические особенности научного стиля речи проявляются и в том, что в данных примерах в отличие от художественного стиля не используются глаголы в 1-м и 2-м лице единственного числа, т. е. круг личных форм в научном стиле глагола сужен. В научном тексте прилагательных мало, причем многие из них употребляются в составе терминов, имеют точное, узкоспециальное значение: *глагольный суффикс, страдательное причастие, русские приставки, сложносокращенные слова* и т.д. В художественном тексте, например, прилагательных в процентном отношении больше с преобладанием эпитетов, художественных определений.

Синтаксические особенности научного стиля также находят свое выражение в дискурсе орфографического правила. В нем господствует логический, книжный синтаксис. Текст правила отличается грамматической и смысловой полнотой и высокой логико-информативной насыщенностью. Типичны осложненные и сложные конструкции как наиболее приспособленные для концентрированного выражения движения мысли, авторской аргументации, связи между явлениями: «*После шипящих под ударением пишется буква е (ё), хотя произносится [о], в следующих случаях...*» Логическая определенность достигается посредством подчинительных союзов (часто причинно-следственных): «*Пишутся слитно наречия, если...*». По цели высказывания научному стилю и стилю текста орфографического правила характерны повествовательные предложения.

Вопросительные предложения употребляются лишь при постановке проблемы, полемике в научном дискурсе, что противоречит характеру самого понятия орфографического правила. Порядок слов в предложении также отражает его логическую направленность. В целом синтаксис строг и стилистически однороден; в нем почти отсутствуют эмоциональные разговорные эллиптические конструкции. Среди простых предложений широко распространена конструкция с зависимыми, последовательно нанизываемыми существительными в форме родительного падежа. *«У существительных со значением лица по роду занятий или действий после согласных д, т, з, с, ж пишется суффикс -чик-»*. Такая конструкция, отличающаяся компактностью и логической ясностью, обусловлена номинативным характером научного стиля, т. е. выдвиганием на первый план имени и ослаблением семантической роли глагола. В научных текстах широкоупотребительны конструкции с причастными и деепричастными оборотами, являющимися средством выделения мысли в информативно насыщенном предложении. Такая же ситуация наблюдается и в тексте орфографического правила: *«В форме прошедшего времени глагола сохраняется гласная, имеющаяся в суффиксе неопределенной формы этого глагола...»*.

Исходя из всего сказанного, приходим к выводу, что экстралингвистические признаки орфографического правила как текста научного стиля и определенная система языковых средств, которые в нем употребляются, позволяют сформулировать общие требования к форме изложения содержания каждого орфографического правила: оно должно быть доказательно информативным, точным, логичным и объективным. При этом форма обязательно должна быть подчинена содержанию таким образом, чтобы эффективно способствовать усвоению языковой (лингвистической) сущности орфографического правила и способа орфографического действия при выборе верного написания в ходе письма. Орфографическое правило содержит в себе определенную научную (лингвистическую) информацию об особенностях того или иного написания в языке, которая составляет сущность цепочки «шагов» – поэтапных речемыслительных действий при выборе нужного написания. Такой подход к орфографическому правилу позволяет рассматривать его как определенную разновидность текста научного стиля, а именно: научно-учебный текст.

Как известно, основная цель текста научного стиля – сообщение объективной информации. Существуют различные виды предъявления информации: декларативные (от слова декларация, что значит утверждение) и процедурные (или инструктивные), которые определяют этапы действия для достижения какой-нибудь цели [10]. Все это соответственно относится и к орфографическому правилу как научно-учебному тексту, содержащему определенную лингвистическую информацию, необходимую для становления навыков грамотного письма. В большинстве орфографических правил предъявляется процедурная (или инструктивная) информация. Классическим подтверждением этого есть правило о правописании

безударной гласной в корне слова, где поэтапно сообщается алгоритм действий пишущего. В единичных орфографических правилах предъявляется декларативная информация, например: правописание *и* после шипящих; правописание *а, у*, после *ч, щ*; Текст правила может быть передан в виде словесной информации, в виде алгоритмов, таблиц, схем.

Также интересным является вопрос о требованиях, предъявляемых к содержательной стороне правил орфографии. Общие требования к содержательной стороне правил орфографии впервые разработал в середине XX в. А.Н. Гвоздев [3, с. 83]. Они остаются актуальными и сегодня и включают в себя следующие положения: прежде всего, орфографические правила необходимо связывать с основными принципами русской графики и орфографии. «Большая часть правил только детализирует основные принципы правописания в приложении к тем или иным разрядам орфограмм; все они и должны быть сформулированы таким образом, чтобы готовить и укреплять понимание этих основ нашего правописания. Меньшая часть правил, наоборот, регистрирует отступления от основных принципов; в этих случаях каждый раз должен быть точно отмечен круг этих исключений» [3, с. 83]. В научной статье «Орфография» в энциклопедии «Русский язык» В.Ф. Иванова дает такое толкование: орфографические правила – это «обобщающие предписания, конкретизирующие орфографические принципы» [9, с. 303]. Принципы орфографии в русском письме также не могут быть реализованы без требований, содержащихся в орфографических правилах, и каждый принцип орфографии объединяет свою группу орфографических правил, являющихся приложением этого принципа к конкретным языковым фактам [4, с. 33]. Не менее важно учитывать, что через орфографические правила следует формировать сознательное отношение к языковым фактам письма, «так как с одним механическим навыком, как бы он не был развит, невозможно разрешить орфографических трудностей» [3, с. 83]. Орфографическая норма обязывает иметь навыки разностороннего лингвистического анализа речи, без чего применение правил орфографии практически невозможно. И сегодня ни у кого не вызывает сомнений тот факт, что грамотное письмо базируется на хорошем знании теории языка. Каждое орфографическое правило нуждается в лингвистическом осмыслении. И, наконец, в орфографических правилах, по мнению А.Н. Гвоздева, нужно указывать взаимосвязанные явления языка, в результате чего «будет создаваться небольшое число широких обобщений, удобных для осознания и запоминания». Такое изложение правил, по мнению А.Н. Гвоздева, «приведет к тому, что многие из них будут объединены и будут поддерживать одно другое» [3, с. 83]. Признавая разработанные А.Н. Гвоздевым требования к содержательной стороне орфографических правил, ученый-методист Н.Н. Алгазина была убеждена, что каждое правило орфографии должно ещё содержать указание на различительные признаки орфограмм [1, с. 21-29]. Например, правило слитного и раздельного написания *не* с прилагательными, наречиями, где главным акцент нужно делать на различительные признаки правил.

Определяя содержательную сущность понятия орфографическое правила важно учитывать, что каждое орфографическое правило представляет собой норму письменного кодифицированного, т.е. нормированного языка. Для полного овладения литературным языком необходимо знать и соблюдать все языковые нормы (произносительные, лексические, грамматические, а также орфографические). Однако, чтобы владеть культурой речи, недостаточно знать все законы порождения и восприятия речи, все ее нормы – нужно осознанно пользоваться ими и соблюдать их в своей речи. Таким образом, владение культурой речи проявляется только в речевой деятельности. Отсюда определяется и одна из задач высшей школы – прививать студентам прочные навыки нормированной, литературной речи, учить говорить и писать в соответствии с литературными нормами. Следовательно, в процессе обучения орфографии важно довести до сознания студента, что правило – это языковая норма, которую необходимо соблюдать в письменной речи. При таком подходе правило орфографии осознается не только как понятие современной русской орфографии, но и как понятие культуры речи. Исходя из этого, взгляд на орфографическое правило выходит за рамки орфографии: орфографическое правило является и объектом особого внимания культуры речи, и общей теории текста.

Если учесть все вышесказанное, то можно остановиться на таком определении орфографического правила – это развернутая (по сравнению с орфограммой) орфографическая единица, которая отражает определенную норму письменного кодифицированного языка, представляющая научно-учебный текст, содержащий в себе определенную лингвистическую информацию инструктивного или декларативного характера, необходимую для становления грамотного письма.

Перспективой изучения можно считать разработку методических рекомендаций обучению орфографии в высшей школе. При этом нужно учитывать, что именно глубокое осознание орфографического правила как понятия позволит определить основные направления в работе с ним на занятиях изучения языка в высшем учебном заведении.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алгазина Н.Н. Формирование орфографических навыков: пособие для учителя / Надежда Николаевна Алгазина. – М. : Просвещение, 1987. – С. 21–29.
2. Большой толковый словарь русского языка / Гл. ред. С.А. Кузнецов. – СПб. : «Норинт», 2003. – 1536с.
3. Гвоздев А.Н. Избранные работы по орфографии и фонетике / Александр Николаевич Гвоздев. – М. : Изд-во Академии педнаук РСФСР, 1963. – С. 83
4. Иванова В.Ф., Осипов Б.И. Принципы орфографии и их педагогическое значение / В.Ф. Иванова, Б.И. Осипов // Русский язык в школе. – 1991. – №5. – С. 33.

5. Ипполитова Н.А., Князева О.Ю., Савова М.Р. Русский язык и культура речи : учебник под ред. Н.А. Ипполитовой. – М. : ТК Велби Изд-во Проспект, 2005. – С. 93.
6. Лозовский В.Н. Информация, информатика, реальность: Учебное пособие. / Владимир Николаевич Лозовский. – 2-е изд., испр. – СПб. : Лань, 2008. – 96 с.
7. Матвеева Т.В. Учебный словарь: русский язык, культура речи, стилистика, риторика / Тамара Вячеславовна Матвеева. – М. : Наука, 2003. – С. 243.
8. Русский язык и культура речи: Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. / Под ред. проф. О.Я. Гойхмана – М. : ИНФРА-М, 2009 – 240с.
9. Русский язык: энциклопедия, под ред. Ю.Н. Караулова. – М. : Большая рос. энциклопедия, 2003. – С. 303
10. Семакин И.Г., Залогова Л.А., Русаков С.В., Шестакова Л.В. Информатика: базовый курс для 9 кл. – М. :Бином. Лаборатория знаний, 2005. – 371 с.
11. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция Ильичев Л.Ф., Федосеев П.Н., Ковалев С.М., Панов В.Г. – М. : Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом філологічних наук, доцентом кафедри
іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
Скляренко О.Б.
Стаття надійшла до редакції 12 лютого 2017 року*

УДК 378.147:811.112.2'25

Наталія Марченко
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

КЕЙС-МЕТОД ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНІХ ПЕРЕКЛАДАЧІВ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Стаття присвячена характеристиці та аналізу кейс-методу як засобу формування граматичної компетенції майбутніх перекладачів німецької мови. Кейс-метод дає змогу навчитися поєднувати теоретичні знання з реаліями життя, перетворювати абстрактні знання в цінності й уміння. Характер міжмовної комунікації зумовлює множинність варіантів перекладу одних і тих самих відрізків оригіналу. Кейс-метод, або метод ситуаційних вправ, призначений для отримання знань із навчальних дисциплін, змістовна частина яких дуже швидко змінюється з розвитком сучасних технологій. Результатом застосування даного методу є не тільки отримані знання, а й професійні навички та вміння адаптуватися до ситуації.

Ключові слова: кейс-метод, майбутній перекладач німецької мови, граматична компетенція, професійні навички, пізнавальна активність, проблемні ситуації

Стаття посвящена характеристиці і аналізу кейс-метода як способу формування граматическої компетенції майбутнього перекладача німецької мови. Кейс-метод дає можливість навчитися об'єднувати теоретичні знання з реальністю життя, перетворювати абстрактні знання в цінності і вміння. Характер міжмовної комунікації передбачає множинність варіантів перекладу одних і тих же фрагментів оригіналу. Кейс-метод, або метод ситуативних вправ, призначений для отримання знань по навчальним дисциплінам, змістовна частина яких швидко змінюється з розвитком сучасних технологій. Результатом використання даного методу є не тільки отримані знання, а й професійні вміння і навички адаптуватися до ситуації.

Ключевые слова: кейс-метод, будущий переводчик немецкого языка, грамматическая компетенция, профессиональные навыки, познавательная активность, проблемные ситуации.

The article reveals the characteristics and analyses of case method as a mean of grammar competence formation of the future translators into German. Case method gives possibility to combine theoretical knowledge with real life, to transform abstract terms into values and abilities. The character of interlingual communication enables translation varieties of the same original abstracts. Case method or the method of situational exercises was created for knowledge obtaining of educational subjects, which content part changes quickly with modern technology development. The result of this method usage is not only knowledge obtaining but also professional skills and abilities to adapt to situation.

Key words: case method, future translator into German, grammar competence, professional skills, cognitive activity, problem situation.

В останні роки різко змінилося соціальне замовлення на спеціалістів, які володіють іноземною мовою. Держава потребує фахівців із знанням іноземної мови на високому рівні, професіоналів, які прагнуть до всього інноваційного та прогресивного, які готові до запровадження нових, свіжих ідей. Активізація ділових та економічних відносин України із зарубіжними країнами зумовила потребу в спеціалістах, які б могли забезпечувати високий рівень взаємовигідних стосунків між представниками нашої держави та її іноземними партнерами. Тому однією з найважливіших умов підвищення якості підготовки фахівців у вищих навчальних закладах є максимальна орієнтація на особливості професійної діяльності спеціаліста.

Перекладацька діяльність у сучасному світі набуває дедалі більших масштабів і все більшу соціальну значущість. Зростаюча проблема в співпраці та спілкуванні між країнами різних мов та традицій вимагає певних

радикальних змін у підході до викладання іноземних мов. У сучасних навчальних закладах повинні впроваджуватись нові, сучасні методики навчання, які б полегшили засвоєння знань в учнів і стимулювали б у них саморозвиток.

Одним із засобів підвищення ефективності пізнавальної активності учнів є використання в навчальному процесі інтерактивних технологій навчання. При інтерактивній технології (або кейс-технології) відбувається вироблення знань, а не оволодіння готовими знаннями.

Проблема впровадження кейс-технологій у практику вищої професійної освіти сьогодні є вельми актуальною, що зумовлено двома тенденціями. Перша впливає із загальної спрямованості розвитку освіти, її орієнтації не стільки на отримання конкретних знань, скільки на формування професійної компетентності, умінь і навичок розумової діяльності, розвиток здібностей особистості, серед яких особлива увага надається здібності до навчання, умінню опрацьовувати величезні масиви інформації. Друга – із розвитку вимог до якості фахівця, який повинен володіти необхідним набором компетенцій, що дадуть йому змогу організувати пошук оптимальних рішень у різних ситуаціях, відрізнятися системністю і ефективністю дій у нових умовах [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що інтерактивні групові методи навчання інтенсивно розробляли такі вчені-психологи, як Л. Асімова, Н. Богомолова, Ю. Ємельянов, Д. Кавтрадзе, А. Смолкін та ін. Проблемі використання кейсів у підготовці майбутніх фахівців присвячені дослідження Е. Ф. Зеєра, Л. Г. Каніщенко, П. М. Шеремета та ін. Розроблений англійськими науковцями Ф. Едейем, К. Єйтс та М. Шевером кейс-метод, метод аналізу ситуацій набув популярності у Великобританії, США, Німеччині, Данії та інших країнах.

Протягом останнього часу активно вивчаються особливості методики викладання перекладу (Л. С. Бархударов, І. О. Зимня, В. М. Комісаров, Р. К. Міньяр-Белоручев, Л. К. Латишев, В. І. Провоторов, Ф. Пфлойшнер, Г. А. Самійленко, І. І. Халєєва, Г. В. Чернов, А. Д. Швейцер, А. Ф. Ширяєв та ін.). Важливість вдосконалення практичних навиків усного перекладу майбутніх перекладачів знайшла своє відображення в дослідженнях М. Л. Авраменко, І. С. Алексєєвої, О. М. Гона, Г. М. Мірама, Г. А. Самойленко, тощо.

Упровадження кейс-методу в процесі навчання майбутніх перекладачів, а особливо в процесі формування граматичної компетенції, не знайшло належного висвітлення в методичних дослідженнях і залишається практично не реалізованим.

Метою статті є аналіз кейс-методу як засобу формування граматичної компетенції майбутніх перекладачів німецької мови.

Кейс-метод, або метод «case-study», уперше був випробуваний у Гарвардській бізнес школі в 20-х роках ХХ століття. В Україні він почав використовуватись деякими викладачами іноземних мов лише нещодавно. Цей метод можна розглядати як опис реальної ситуації, як «шматочок»

реального життя. Більш загальне визначення звучить як «події, які реально відбулися в тій чи іншій сфері діяльності та описані авторами для того, щоб спровокувати дискусію в навчальній аудиторії, підштовхнути студентів до обговорення та аналізу ситуації, прийняття рішення» [1, с. 5]. Метод «case-study» не вимагає великих матеріальних і часових витрат і припускає варіативність навчання. Це ділова гра в мініатюрі, так як поєднує в собі професійну діяльність з ігровою. Сутність даної технології полягає в тому, що навчальний матеріал подається учням у вигляді мікропроблем, а знання здобуваються в результаті їх активної дослідницької та творчої діяльності з розробки рішень. Учням пропонується осмислити ситуації, які передбачають необхідність вирішення проблеми. Інтегративність даного методу відображається в тому, що він має на меті розвинути в студентів як комунікативні, так і професійні навички. Багаторівневість характеризується тим, що в рамках одного і того ж кейса можна застосовувати різні підходи для формування міжкультурної комунікативної компетенції [1, с. 12].

Хоча своєю діяльністю перекладач задовольняє не особисту, а суспільну потребу і при цьому керується не особистим мотивом, а мотивом, запропонованим йому суспільством, метою перекладацької діяльності є «виробництво мовних висловлювань з певного соціального замовлення» [3]. Але навчання перекладу має не тільки суто прикладне значення – створення в учнів необхідної перекладацької компетенції. Воно виконує також важливі загальнолінгвістичні та загальноосвітні функції. Заняття перекладом спонукають учнів звертати увагу на найтонші нюанси семантики та конотативних аспектів мовних одиниць, розкривають своєрідність системної організації та функціонування мов, особливості «картини світу», створюваної кожним мовою, загальне і особливе в культурі і мисленні представників різних мовних колективів. Створення перекладацької компетенції сприяє всебічному розвитку особистості майбутніх перекладачів: формує в них уважність і почуття відповідальності, вміння користуватися довідниками та додатковими джерелами інформації, робити вибір, швидко приймати правильні рішення, виявляти і зіставляти численні лінгвістичні та екстралінгвістичні дані. Професійна підготовка перекладача передбачає високу культуру, широку енциклопедичну ерудицію, комунікабельність, такт, постійне поповнення знань, розмаїття інтересів.

У процесі навчання перекладу повинні вивчатися не способи перекладу використовованого навчального матеріалу (тексту, вислову, слова), а методи вирішення типових перекладацьких завдань і стратегія пошуку індивідуальних творчих рішень. У цьому сенсі навчання перекладу передбачає вміння виділяти в навчальному матеріалі типові перекладацькі завдання і формулювати загальні принципи та приватні прийоми їх вирішення. У різних видах перекладу можуть застосовуватися як загальні принципи та прийоми, так і специфічні методи для кожного виду.

Характер міжмовної комунікації зумовлює принципову множинність варіантів перекладу одних і тих самих відрізків оригіналу. У зв'язку з цим у процесі навчання перед студентами не ставиться завдання створити єдино

правильний (або оптимальний) переклад передбачуваного тексту. Разом із тим процес навчання включає критичну оцінку навчальних перекладів і відхилення неприйнятних варіантів.

У процесі навчання перекладу повинні вивчатися не способи перекладу використовуваного навчального матеріалу (тексту, вислову, слова), а методи вирішення типових перекладацьких завдань і стратегія пошуку індивідуальних творчих рішень. У цьому сенсі навчання перекладу передбачає вміння виділяти в навчальному матеріалі типові перекладацькі завдання і формулювати загальні принципи та приватні прийоми їх вирішення. У різних видах перекладу можуть застосовуватися як загальні принципи та прийоми, так і специфічні методи для кожного виду[3].

Використання в процесі навчання майбутніх перекладачів німецької мови кейс-методу надає можливість розвивати інтелектуальні навички майбутніх кваліфікованих робітників, які будуть їм потрібні в подальшому навчанні і в професійній діяльності, сприяє досягненню успіхів у формуванні їхньої технологічної культури.

М. В. Артюшина, Я. Ю. Білоконь та інші в методичних рекомендаціях для педагогічних працівників та працівників навчально-методичних центрів визначили основні компоненти застосування кейс-методу, як особистісно-розвивальної педагогічної технології:

- цільовий компонент, що відображає мету (загальну і конкретну), включає мисленнєве передбачення кінцевого результату процесу навчання; розвиток учня як суб'єкта навчальної діяльності, створення належних умов для активного оволодіння знаннями та реалізації творчого потенціалу;

- мотиваційний компонент висвітлює наявність в учня глибокої внутрішньої мотивації та мотивації до спільної діяльності;

- змістовий компонент охоплює зміст навчального матеріалу, відображений у різноманітних кейсах, розподілених за тематикою занять; самостійний пошук та оволодіння знаннями;

- операційно-діяльнісний компонент визначається формами й методами навчання, розвитком учнів; діяльністю викладача щодо управління навчально-виховним процесом, тобто власне технологічним процесом; включає алгоритм і доцільні способи розв'язання конкретних ситуацій у практичній діяльності;

- контрольно-регуляційний компонент пов'язується з досягнутими результатами у процесі навчання, що є важливим стимулом навчатися; контроль викладача за обсягом матеріалу, що вивчається, ходом навчання є опосередкованим; присутній постійний зворотний зв'язок з учнями; викладач є організатором, консультантом;

- рефлексивний компонент – оцінка викладача формується на основі врахування активності кожного учня, докладених ним зусиль, способу спілкування, вміння співпрацювати [2].

Кейс – це опис конкретної ситуації, який використовують як педагогічний інструмент, що допомагає студентам:

- краще та глибше засвоїти граматичний матеріал з даної теми;
- дає можливість на практиці застосувати набуті теоретичні знання та перевірити правильність своїх власних ідей чи висунутих гіпотез;
- підвищує рівень інтересу до поданої теми;
- поглибити знання з теми;
- розвинути здатність до аналізу та критичне мислення, здатність до швидкого прийняття рішень, здатність до пошуку інших варіантів вирішення проблеми [6].

Кейс-метод має сильні сторони, до яких можна віднести: можливість роботи в групах на єдиному проблемному полі; використання короткої інформації, яка знижує ступінь невизначеності в умовах ліміту часу; використання принципів проблемного навчання; можливість отримання студентами не тільки знання, а й глибоке осмислення теоретичних концепцій; можливість створення нових моделей діяльності; розвиток навичок найпростішого узагальнення інформації. Даний метод допоможе майбутнім перекладачам засвоїти граматичні структури у різних мовних середовищах.

Єдиного стандарту щодо кейсів не існує, тому кожен викладач має свободу дій. Кейс-ситуації можуть бути різні за розміром, формою, описом ситуації тощо. Зазвичай, до кейсу можуть додаватись різні таблиці, малюнки, зображення, які полегшують сприймання студентами інформації та надають кейс-ситуації більшої наочності.

Серед основних елементів, які повинні бути подані в ситуації, О. Л. Тульська визначила такі :

- середовище, тобто місце чи місця де відбувається дія;
- тема, тобто про що йдеться в ситуації;
- проблемні питання, які виникають та потребують вирішення;
- певна висхідна інформація по ситуації;
- спосіб вирішення ситуації, тобто як треба вирішити проблему: творчо, дедуктивно, індуктивно;
- аналіз ситуації, тобто потрібно знайти єдине рішення (закритий кейс), або декілька альтернативних рішень (відкритий кейс);
- час, який потрібен для вирішення ситуації [7].

Отже, кейс-метод – інтерактивний метод, який має на меті вчити студентів вирішувати складні ситуації й при цьому вчитись та застосовувати вже набуті знання. Кейс-ситуація викликає інтерес та активізує студента, змушуючи його думати, аналізувати, прогнозувати тощо. Більш того, вирішення ситуації виховує у студентів вміння не просто щось завчати, а розуміти та використовувати вивчену інформацію, вибудовувати алгоритми та схеми до вирішення ситуації. Цей метод широко використовується в європейських школах та університетах, тому вважаємо, що даний метод можна сміливо вводити в практику.

Пропонований метод дає змогу навчитися поєднувати теоретичні знання з реаліями життя, перетворювати абстрактні знання у цінності і

вміння. Кейс-метод, або метод ситуаційних вправ, призначений для отримання знань з навчальних дисциплін, змістовна частина яких дуже швидко змінюється з розвитком сучасних технологій. Результатом застосування даного методу є не тільки отримані знання, а й професійні навички, майбутній кваліфікований перекладач не тільки отримує знання, у процесі роботи над кейсом розвивається його система цінностей, професійних позицій, життєвих установок [5].

Педагогічний потенціал кейс-методу значно вищий ніж педагогічний потенціал традиційних методів навчання перекладачів. Він має велике виховне значення з позиції формування особистісних якостей: креативності; працьовитості; готовності взяти на себе відповідальності за результати власного аналізу ситуації і за роботу всієї групи; впевненості в собі; розвиток вольових якостей, цілеспрямованості; здатності до конкурентоспроможності; соціально активної і життєво компетентної особистості, здатної до саморозвитку, самовдосконаленню і самореалізації. З другого дає можливість самому викладачу самовдосконалюватись, по-іншому мислити й діяти та оновлювати власний творчий потенціал.

На сьогодні відчувається величезний дефіцит кейсів, які можуть бути використані викладачами в процесі навчання майбутніх перекладачів граматики німецької мови. Тому перед педагогом, який бажає використати даний метод, постає питання самостійного розроблення й написання кейсів. Подальшого розгляду набуде розробка кейсів для формування граматичної компетенції німецької мови в процесі навчання перекладачів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Долгоруков А.М. Case study как способ понимания: практическое руководство для тьютера системы открытого образования на основе дистанционных технологий / А.М. Долгоруков. – М. : Центр интенсивных технологий образования, 2002 – С. 22 – 24.
2. Застосування особистісно-розвивальних педагогічних технологій у підготовці майбутніх кваліфікованих робітників (методичні рекомендації для педагогічних працівників професійно-технічних навчальних закладів, працівників науково-навчально-методичних центрів (кабінетів) професійно-технічної освіти МОН України) / [М.В. Артюшина, Я.Ю. Білоконь, І.Б. Дремова, О.Б. Кошук, І.А. Мося, Т.М. Пащенко, Г.М. Романова]; за ред. Г.М. Романової. – К. : Ін-т проф.-тех. освіти НАПН України, 2014. – 132 с.
3. Казакова Т.А. Практические основы перевода / Т.А. Казакова. – Санкт-Петербург, СПб.: «Издательство Союз», 2001 – 320 с.
4. Наумова М. Использование метода case-study в преподавании экономических дисциплин в высших учебных заведениях [Электронный ресурс] / М. Наумова, Л. Гладкова. – Режим доступа : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gnvp/2012_8_2Z9.pdf.
5. Пащенко Т.М. Кейс-метод як сучасна технологія навчання спеціальних дисциплін [Електронний ресурс] / Т.М. Пащенко // Молодь і ринок: Щомісячний науково-педагогічний журнал Дрогобицького

державного педагогічного університету імені Івана Франка, 8. – Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/10441>.

6. Скринник З.Е. Проведення індивідуального заняття за методом аналізу конкретних навчальних ситуацій (casestudy) / З.Е. Скринник // Психологія і педагогіка. Навчально-методичний посібник. – Львів : ЛІБС УБС НБУ, 2012. – 145 с.

7. Тульська О.Л. Використання методів ситуативного моделювання у формуванні професійної культури майбутніх екологів / О.Л. Тульська // Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Збірник наукових праць. – Випуск 7 (50). – 2013. – С. 187–189.

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом філологічних наук, доцентом кафедри
іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
Скляренко О.Б.
Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2017 року*

УДК 378.147

Олена Полінок
(м. Київ, Україна)

ТИПОЛОГІЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ВИДІВ ПРОЕКТІВ

У статті описано типологію навчальних проектів за різними класифікаційними ознаками: за діяльністю, яка домінує в проекті; за предметно-змістовою галуззю знань; за характером координації проекту; за характером контактів; за кількістю учасників; за тривалістю виконання проекту; за ступенем складності; за характером партнерських взаємодій між учасниками проектування; за характером цільових установок; за професійною спрямованістю; за взаємозалежністю з іншими проектами; за рівнем самостійності виконання; за часом виконання; за кінцевим результатом; за формою й методами організації; за сутнісними характеристиками. Запропоновано власну класифікацію проектів, апробованих на уроках української мови, – фонетичні, лексико-фразеологічні, граматичні, правописні, риторичні – відповідно до змісту розділів чинної програми з української мови; а також аспектні та креативно-мовленнєві проекти – залежно від домінуючих видів навчальної й мовленнєвої діяльності учнів. Акцентовано, що попри різні підходи до класифікації, у педагогічному контексті проекти розглядаються як результат навчального проектування.

Ключові слова: проект, види проектів, метод проектів, класифікація проектів.

В статье описано типологию учебных проектов по различным классификационным признакам: по деятельности, доминирующей в проекте; по предметно-содержательной области знаний; по характеру координации

проекта; по характеру контактів; по кількості учасників; по продовжительності виконання проекту; по ступені складності; по характеру партнерських взаємодій між учасниками проектування; по характеру цільових установок; по професійній направленості; за взаємозалежністю з іншими проектами; по ступені самостійності виконання; по часі виконання; по кінцевому результату; по формі і методах організації; за сутнісними характеристиками. Предложено власну класифікацію проектів, апробованих на уроках української мови, – фонетичні, лексико-фразеологічні, граматичні, правописні, риторичні – в відповідності з змістом розділів діючої програми з української мови; а також аспекти і креативно-мовні проекти – в залежності від домінуючих видів навчальної і мовної діяльності учнів. Акцентовано, що незважаючи на різні підходи до класифікації, в педагогічному контексті проекти розглядаються як результат навчального проектування.

Ключевые слова: проект, види проектів, метод проектів, класифікація проектів.

The article represents the typology of education projects according to various classification attributes. The projects are classified in line with their dominant activities, substantive area of expertise, management pattern of a project, the nature of contacts therein, the number of the participants, the duration of the project, the degree of complexity, the nature of cooperation between the project parties, the type of purposes and objectives, the professional orientation, the interconnection with other projects, the degree of independence while its implementation, the time of the accomplishment, the eventual outcome, forms and methods of organization and essential characteristics. The original author's classification of the projects evaluated at the lessons of the Ukrainian language is represented. According to the content of the units of the effective Ukrainian language curriculum one can single out phonetic, lexico-phraseological, grammatical, spelling and rhetorical projects. Depending on dominating types of learning and speech activities of pupils one can mark out aspect and creative-and-speech projects. It is stressed that despite various approaches to the classification in pedagogy the projects are viewed as a result of educational projecting.

Key words: project, types of projects, project-based method, classification of projects.

В основу класифікацій проектів, запропонованих науковцями (Л. Васильєва, О. Горошкіна, Г. Грибан, О. Караман, С. Караман, Л. Кратасюк, О. Кучерук, Т. Мантула, В. Нищета, Є. Полат, Л. Попова, М. Романовська, Л. Шевцова та ін.), покладено різні характеристики: кількість учасників, навчальних дисциплін, охоплених проектом; тривалість і місце проведення; вид діяльності членів проекту, характер змістового матеріалу, спосіб координації.

Мета статті – описати лінгводидактичні підходи до виокремлення типологічної класифікації видів проектів, запропонувати класифікацію проектів, що застосовуються на уроках української мови.

У педагогічному контексті проекти розглядаються як результат навчального проектування. Науковці й фахівці-практики пропонують розгорнуту типологію навчальних проектів за різними класифікаційними ознаками:

1. *За діяльністю, яка домінує в проекті* (навчальний, дослідницький, пошуковий, творчий, рольовий, прикладний, інформаційний, ігровий, ознайомчо-орієнтований).

2. *За предметно-змістовою галуззю знань* (монопроект у межах однієї галузі й міжпредметний проект).

3. *За характером координації проекту* (безпосередній (жорсткий, гнучкий), опосередкований (неявний, що імітує учасника проекту).

4. *За характером контактів* (серед учасників однієї школи, класу, міста, регіону, країни, різних країн світу).

5. *За кількістю учасників* (індивідуальний, парний, груповий).

6. *За тривалістю виконання проекту* (короткостроковий, середньої тривалості, довготривалий).

7. *За ступенем складності* (простий (рішення нескладної задачі), складний або комплексний (включає два й більше субпроекти або передбачає різні типи й форми творчої діяльності).

8. *За характером партнерських взаємодій між учасниками проектування* (кооперативний, змагальний, конкурсний).

9. *За характером цільових установок:*

- втілення ідеї або плану;
- отримання естетичної насолоди;
- подолання інтелектуальних перепон;
- здобуття нових знань і досвіду.

10. *За професійною спрямованістю* (комунікаційний, екологічний, соціальний тощо).

11. *За взаємозалежністю з іншими проектами* (відокремлений, наскрізний, спіралеподібний, аналогічний).

12. *За рівнем самостійності виконання:*

- виконується сумісно з викладачем;
- виконується разом з іншими учнями сумісно з викладачем;
- виконується разом з іншими учнями без керівництва учителя;
- виконується переважно самостійно.

13. *За часом виконання:*

- у навчальний час (поточний, підсумковий);
- у позанавчальний час;
- частково в навчальний і позанавчальний час.

14. *За кінцевим результатом* (матеріальний, особистісний).

15. *За формою й методами організації* (ділова гра, практична робота тощо).

16. *За сутнісними характеристиками:*

- створюваний (продуктивний), пов'язаний з трудовою діяльністю;
- споживчий (підготовка екскурсій, інформаційні послуги тощо);
- проект розв'язання проблеми (науково-дослідницький);
- проект-вправа (проект навчання й тренування для оволодіння певними навичками [8]).

О. Кучерук пропонує іншу класифікацію проектів і вважає її найбільш прийнятною для використання на уроках української мови [7]:

залежно від організаційної форми проектної діяльності:

- індивідуальні;
- групові (парні);

за характером взаємодії учасників проектного навчання:

- співтворчі (кооперовані);
- змагальні;

за характером змістового (предметного) матеріалу:

- лінгвістичні;
- міжпредметні;
- культурологічні;

за часовим терміном виконання:

- короткострокові;
- довготривалі;

за метою виконання проектної роботи:

- інформаційно-пізнавальні (наприклад, пошук інформації про походження фразеологізмів);

- творчі (складання замітки в газету, складання рекламних роликів-словників, букв алфавіту);

- науково-пошукові (розроблення дослідницьких моделей мовних процесів, явищ);

- прикладні (укладання словників, кодексу рідномовних обов'язків для нащадків).

Беручи до уваги обидві класифікації проектів, відзначаємо, що на уроках української мови доцільним є виокремлення специфічної типології, що корелюється зі змістом розділів чинної програми. З огляду на це виділяємо *фонетичні проекти*, спрямовані на вдосконалення знань фонетики, орфоепічних умінь і навичок, як-от укладання «Хрестоматії скоромовок», збірників текстів, що ілюструють фоностилестичні явища української мови. Залежно від рівня підготовленості класу вчитель залучає учнів або до пошукової роботи, або до творчо-пошукової (учні не лише знаходять відповідні тексти, а й складають їх самостійно). *Лексико-фразеологічні проекти* – на розвиток лексичної і фразеологічної компетентностей учнів. Їх залучають до укладання тематичних мінісловників, мультимедійних словників і презентацій тощо. *Граматичні проекти* зорієновані на поглиблення й розширення знань учнів з морфології та синтаксису, удосконалення їхніх граматичних умінь і навичок. Насамперед це укладання «Хрестоматії лінгвістичних мініатюр», семантичних конспектів, добір текстів, що ілюструють стилістичних потенціал граматичних одиниць тощо. *Правописні проекти* передбачають

залучення учнів до різних видів мовленнєвої діяльності задля підвищення рівня правописної грамотності, наприклад, укладання збірників диктантів, що передбачає добір текстів з різних джерел, насичених певними орфограмами й пунктограмами, підготовка мультимедійних презентацій для ілюстрування складних випадків правопису та слововживання тощо. *Риторичні проекти* покликані вдосконалювати риторичну компетентність учнів: добірка текстів промов для аналізу, укладання збірника «Риторика в персоналіях» тощо. Означені види проектів за аналогією до класифікації типів уроків відносимо до *аспектних*, оскільки вони здебільшого застосовуються в процесі опрацювання певного мовного аспекту – фонетичного, лексико-фразеологічного, граматичного, правописного, риторичного. Крім того виділяємо *креативно-мовленнєві*, що спонукають учнів до креативної діяльності, результатом якої є створення відповідного інтелектуального продукту – стіннівки, рукописного часопису до певних подій (свята рідної мови, дня української писемності тощо), антологій есе. У процесі виконання цих проектів учні залучаються до різних видів мовленнєвої діяльності.

На нашу думку, усі види проектів можуть використовуватися під час навчання української мови, а право вибору належить учителеві-словеснику, оскільки незалежно від виду проекту результати роботи мають бути «відчутними», певним чином оформленими, повинні мати конкретне матеріальне вираження (відеофільм, альбом, бортжурнал «подорожей», комп'ютерна газета, альманах, веб-сторінка, серія заходів, репортаж тощо). Беручи до уваги всі класифікації проектів, зазначимо, що для формування інтелектуального й творчого мислення учнів, на нашу думку, найбільш ефективним буде використання дослідницьких і творчих проектів з української мови.

Для розроблення вчителем-словесником тематики й моделей проектів важливо враховувати такі аспекти:

- проектна технологія в контексті мовної освіти є проміжною ланкою між мовознавством та практичною лінгвометодикою, що забезпечує дієвий розвиток мовного світогляду учнів, їхніх мовленнєвих умінь, навичок, духовної естетичної сфери та досягнення конкретних прогнозованих результатів навчально-виховного процесу;

- результати проектної технології наукового характеру являють собою систему ієрархічно пов'язаних продуктів пізнавально-пошукової роботи школярів, що може мати такий схематичний вигляд: *план-модель (описова, графічна), реферат, конкурс науково-дослідницька робота* (наприклад, для МАН);

- результати проектної технології, спрямованої на розвиток мовлення, можуть бути представлені у вигляді *зімтки, статті в публіцистичному стилі, ювілейного випуску лінгвістичної газети; шкільні радіопередачі про життя школи, творчих людей регіону; виставки учнівських поезій, оповідань та ін.*

На думку вчених-методистів, ефективність результатів проектного навчання залежить від:

- усвідомлення змісту навчального мовного матеріалу;
- урахування вікових особливостей учнів, їхнього мовленнєвого та загального розвитку;
- досвіду творчої діяльності, умінь і навичок самостійної пошукової роботи школярів та духовно-ціннісних орієнтацій;
- урахування специфіки й рівня складності теми, проблеми для проектної роботи;
- рівня методичної майстерності вчителя;
- визначення оптимального часу для виконання проекту;
- відповідності результатів пошукової роботи заданому, прогнозованому рівню навчально-пізнавальної діяльності [6].

Проектна діяльність характеризується відтворюваністю. Виконання проектів переважно на лінгвістичні й культурологічні теми може застосовуватися як у середніх, так і в старших класах середніх навчальних закладів різних типів.

Спостереження показують, що найбільш поширеним у шкільній практиці є навчальний проект – це специфічний педагогічний засіб організації та управління самостійною пізнавальною діяльністю школярів. Під час дослідження особистісно значущої теми проекту (скажімо, *«Краса і сила рідної мови»*, *«Магія імені»*, *«Назви міст-це не просто слова, це історія краю жива»*, *«Таємниці граматики»*, *«Числівники-символи»*, *«Дієслово – рух, дія, образ»*) учень розвивається в процесі власної пізнавальної діяльності, що, у свою чергу, не лише навчає, формує мовну особистість, а й духовно збагачує внутрішній світ школярів.

Продуктивна діяльність дає можливість учням доторкнутися до реального дорослого життя. На думку Н. Абашиної, це і є «кульмінацією будь-якого проекту, логічним завершенням якого є презентація та об'єктивна оцінка проведеної роботи та досягнутих результатів» [1, с. 258]. Презентація та захист проектів перед незалежною аудиторією, що не брала участі в акціях, є важливим, відповідальним та хвилюючим етапом, адже постає необхідність оцінювання проекту її учасниками та співставлення оцінки з думкою спостерігачів. До того ж, здійснення ефективної презентації залежить від рівня сформованості дизайнерських, ораторських та акторських навичок. Підведення підсумків проекту та всього процесу його реалізації є невід'ємним виховним та навчальним етапом, під час якого дуже важливо належним чином акцентувати успіхи та недоліки проведеного дослідження.

Необхідно заохотити учнів до продовження участі в проектах різного типу, а також до вдосконалення особистісних характеристик та елементів роботи в команді. Дуже важливим є надання можливості учням оцінити себе та один одного, що потребує поважного ставлення, уміння слухати й прислуховуватися, критикувати та сприймати позитивну й негативну критику від учнів і вчителів.

Презентація й захист проектів – невід'ємна й обов'язкова складова застосування методу проектів. Дидакти й учителі здебільшого пов'язують презентацію та захист проектів із заходами в межах позакласної роботи з

предмета, а також з нестандартними уроками на зразок: урок-диспут; урок-драматизація; урок-сумнів; урок-екскурсія; урок-занурення; урок-творчий звіт; урок-ділова гра; урок-прес-конференція; урок-конкурс; урок-змагання; урок-КВК; урок-узагальнення; урок творчості; урок-аукціон; урок-фантазія; урок-залік; урок-пошук істини; урок «парадоксів»; урок-концерт; урок-діалог; урок-конференція; урок-рольова гра; урок-семінар; урок-«Поле чудес»; інтегрований урок; урок-вікторина «Що? Де? Коли?».

Обираючи вид проекту, вчителів-словесників необхідно враховувати найважливіші його функціональні ознаки. Опрацьовуючи наукові джерела [2; 4; 5; 7 та ін.], присвячені методу проектів, ми провели аналіз характерних ознак цього методу.

Ситуативна спрямованість – ця ознака включає відхід від наукової систематики та спрямування на подолання труднощів життєвих ситуацій, урахування фізичного та соціального оточення учасників проекту.

Орієнтація на інтереси та здібності учнів полягає в тому, що вибір теми проекту завжди передбачає врахування інтересів і потреб учнів з метою виявлення мотивації та ідентифікації з проектом. Індивідуальний темп виконання проектної роботи дозволяє врахувати різні здібності школярів.

Самоорганізація та відповідальність передбачають самостійний розрахунок свого часу на виконання проекту, що обумовлює чіткий розподіл різних видів роботи шляхом планування, організації та контролю. Таким чином, планування та проведення проекту повністю лежить у сфері відповідальності групи, яка займається проектом.

Зорієнтованість на продукт означає, що проектне навчання розраховано на створення якогось продукту, проте до уваги береться не тільки результат суто практичної роботи, а також поглиблення досвіду, зміна позицій і ставлень.

Результатом проекту виступає предметний витвір, який може бути застосований за своїм призначенням, або дія, яка має характер продуктивної суспільно значущої діяльності, що сприяє подоланню життєвих труднощів.

Інтегративність – ознака, яка вимагає зрозуміти завдання та постановку проблеми у їх комплексному взаємозв'язку, що стосується різних фахових сфер, а саме інтеграції знань, умінь і навичок з різних предметних галузей. Так, виготовлення продукту повинно включати як використання специфічних фахових знань та вмінь, так і іншомовних. Передумовою виготовлення професійно орієнтованого продукту може бути збір та опрацювання необхідної інформації в іншомовних фахових джерелах.

Виконання проектного завдання вимагає інтеграції теорії та практики, подолання звичного роз'єднання духовної та фізичної роботи, що відповідає традиціям, які започаткував видатний швейцарський педагог-демократ Й. Песталоцці – «навчатись головою, серцем та руками» [3].

Проблемність полягає в тому, що кожний проект містить проблему, яка розв'язується за допомогою використання різних методів. Процес пошуку шляхів вирішення проблеми дозволяє не тільки скористатись

набутими знаннями, але й на практиці оволодіти новими, набутими інтелектуальними і психологічними якостями особистості.

Отже, виділені нами на основі аналізу праць педагогів та лінгводидактів види й ознаки методу проектів технології дозволяють стверджувати про доречність використання їх на уроках української мови в старших класах, оскільки застосування проектів дозволяє вийти за межі навчального предмета, залучити учнів до самостійного пошуку й розв'язання проблемних завдань. Методично доцільний вибір виду проекту стимулює в учнів бажання створювати власний продукт, творчо використовуючи накопичений досвід, що є невід'ємними показниками сформованості предметних і ключових компетентностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абашина Н.С. Розвиток ключових життєвих компетенцій через метод проектів / Н.С. Абашина // Метод проектів: традиції, перспективи, життєві результати: Практико-зорієнтований збірник. – К. : «Департамент», 2003. – С. 257–258.
2. Горошкіна О.М. Лінгводидактичні засади навчання української мови в старших класах природничо-математичного профілю : [монографія] / Олена Миколаївна Горошкіна. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – 362 с.
3. Діалоги про стандарти // Управління освітою. – Спеціальний випуск. – 2003. – 32 с.
4. Енциклопедія освіти / [гол. ред. В. Кремень]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
5. Єрмаков І.Г. Метод проектів у контексті життєвих результатів діяльності учнів / І.Г. Єрмаков, С.М. Шевцова // Проектна діяльність у ліцеї : компетентнісний потенціал, теорія і практика: науково-методичний посібник. – К. : Департамент, 2008. – 520 с.
6. Кратасюк Л. Метод проектів у системі особистісно зорієнтованої мовної освіти [Електронний ресурс] / Л. Кратасюк. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Umlsh/2010_4/Kratasyuk.pdf.
7. Кучерук О.А. Методи навчання української мови в загальноосвітній школі : [словник-довідник] / Оксана Анатоліївна Кучерук. – Житомир : Вид-во «Рута», 2010. – 186 с.
8. Ницета В.А. Технологія життєтворчих проектів на уроках української мови та літератури : [навчальний посібник] / Володимир Анатолійович Ницета. – Х. : Основа, 2009. – 153 с.

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом педагогічних наук, доцентом кафедри
іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
Борисовою Н.В.*

Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2017 року

Тетяна Швець
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ У КОНТЕКСТІ ВИМОГ ЛІНГВОДИДАКТИКИ

Стаття представляє результати дослідження, спрямованого на виявлення специфіки формування комунікативної компетенції майбутніх учителів іноземних мов на засадах лінгвокультурологічного підходу. Уточнено дефініцію поняття «комунікативна компетенція» та ідентифіковано її структуру. Встановлено, що використання лінгвокультурологічного підходу у процесі формування комунікативної компетенції дозволяє викладачу зосередити увагу на розкритті культурних цінностей та реалій, суттєвих для носіїв мови, що вивчається, що сприяє засвоєнню інформації, необхідної для здійснення адекватної іншомовної комунікації.

Ключові слова: лінгвокультурологічний підхід, комунікативна компетенція, лінгвістична, соціокультурна, стратегічна, прагматична, професійна компетенція.

Статья представляет результаты исследования, направленного на выявление специфики формирования коммуникативной компетенции будущих учителей иностранных языков на основе лингвокультурологического подхода. Уточнена дефиниция понятия «коммуникативная компетенция» и идентифицирована ее структура. Установлено, что использование лингвокультурологического подхода в процессе формирования коммуникативной компетенции позволяет преподавателю сосредоточить внимание на раскрытии культурных ценностей и реалий, существенных для носителей изучаемого языка, что способствует усвоению информации, необходимой для осуществления адекватной иноязычной коммуникации.

Ключевые слова: лингвокультурологический подход, коммуникативная компетенция, лингвистическая, социокультурная, стратегическая, прагматическая, профессиональная компетенция.

The article represents the results of the research aiming at finding out the peculiarities of communicative competence formation of future foreign languages teachers based on linguoculturological approach. The author determined the definition of the notion «communicative competence» and identified its structure. It was found out that the use of linguoculturological approach in the process of communicative competence formation enables the teacher to concentrate on the cultural values and realia, which are important for native speakers. This is beneficial in learning the information necessary for conducting successful communication in foreign languages.

Key words: *linguoculturological approach, communicative competence, linguistic, social and cultural, strategic, pragmatic, professional competence.*

Постановка проблеми. Проблема формування іншомовної комунікативної компетенції на засадах лінгвокультурологічного підходу, породженого визнанням взаємодії між мовою і культурою народу її носія, продовжує перебувати у центрі уваги вітчизняних та зарубіжних представників сучасної лінгводидактики. Зазначене зумовлене, з одного боку, підвищенням мотивації до вивчення іноземних мов, викликаного розширенням партнерських контактів України з країнами Європи та всього світу, можливістю навчатися або проходити стажування в іншій країні, з іншого – необхідністю практичного використання набутих знань у процесі реальної комунікації з представниками інших країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Використання лінгвокультурологічного підходу у процесі навчання іноземних мов як *одночасного вивчення національної культури народу і його мови* присвячені праці Є.М. Верещагіна та В.Г. Костомарова [3], *результату культурного досвіду народу-носія мови* – В.В. Красних [5], І.Л. Плужник [7], *здатності адаптуватися до нових мовних ситуацій* – М. Вугат [10] та інших.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. Незважаючи на наявність наукових праць, орієнтованих на використання лінгвокультурологічного підходу в процесі навчання іноземних мов, недостатньо розкритою залишається специфіка формування комунікативної компетенції майбутніх учителів іноземних мов на його основі, що й зумовило актуальність цієї розвідки.

Мета статті – дослідити можливості використання лінгвокультурологічного підходу в процесі формування комунікативної компетенції майбутніх учителів іноземних мов.

Виклад основного матеріалу. Сучасний стан методики викладання іноземних мов характеризується пошуком та утвердженням нових підходів до формування комунікативної компетенції фахівців різних галузей як уміння реального спілкування з представниками інших культур (британської, німецької, французької тощо) у професійній та побутовій сферах. Успіх комунікативної діяльності представників різних культур значною мірою залежить від узгодженості їх знань у певній тематичній сфері, ступеню збігу їх лінгвокультурологічних компетенцій та рівня сформованості комунікативної компетенції.

Комунікативна компетенція фахівця з іноземних мов є складним поняттям, яке у межах нашого дослідження визначаємо як «... здатність людини розуміти та відтворювати іноземну мову не тільки на рівні фонологічних, лексико-граматичних і країнознавчих знань та мовленнєвих умінь, а й відповідно до різноманітних цілей та специфіки ситуації спілкування» [9, с. 89].

Комунікативна компетенція вчителя іноземних мов включає уміння: вільного усномовленнєвого спілкування у монологічній та діалогічній

формах; аудіювання аутентичних текстів різних жанрів та видів; читання та розуміння аутентичних текстів різного ступеня складності; здійснення комунікації у писемній формі відповідно до поставлених завдань із використанням невербальних засобів спілкування. Структура комунікативної компетенції включає кілька взаємопов'язаних компетенцій, серед яких: лінгвістична, соціокультурна, стратегічна, прагматична та професійна.

Лінгвістична компетенція є комплексом знань, умінь та навичок, які забезпечують володіння системою відомостей про мову, що вивчається за її рівнями: фонемним, морфемним, лексичним, синтаксичним. У її структурі виокремлюють *лексичну компетенцію* – знання словникового складу мови і здатність користуватися ним у процесі інтеракції; *граматичну* – знання граматичних елементів мови і вміння використовувати їх у процесі комунікації; *семантичну* – здатність комуніканта розуміти значення лексичних одиниць та свідомо використовувати їх у власному мовленні [1, с. 362].

Важливою складовою іншомовної комунікативної компетенції є *соціокультурна компетенція* – сукупність знань про країну, мова якої вивчається, національно-культурні особливості соціальної і мовленнєвої поведінки носіїв мови, норм етикету, властивих носіям мови. Її формують такі взаємопов'язані компоненти: *країнознавчий* – система знань про народ, мова якого вивчається, національний характер, суспільно-державний устрій, досягнення у галузі освіти, культури, особливості побуту, традиції, звичаї тощо; *лінгвокраїнознавчий* – знання національних звичаїв, традицій, реалій країни, мова якої вивчається, та її використання для досягнення мети комунікації; *соціолінгвістичний* – знання та вміння ефективного використання мови у соціальному контексті, що виражається в нормах ввічливості, реєстрах спілкування, лінгвістичних маркерах соціальних відносин, виразах народної мудрості та їх врахуванні в реальних життєвих ситуаціях, здатність організовувати процес мовленнєвого спілкування відповідно до комунікативної ситуації, соціальних норм поведінки та соціального статусу учасників комунікації [1, с. 286–287].

Значну роль у структурі іншомовної комунікативної компетенції відіграє *стратегічна компетенція*, яка стосується наявності у комуніканта блоку знань, умінь та навичок, що забезпечують розуміння методу викладу й способу поєднання речень, визначення важливості теми повідомлення, логічного зв'язку між частинами тексту [1, с. 295].

Прагматична компетенція – сукупність умінь побудувати висловлювання відповідно до специфіки міжкультурної комунікації, що виявляється в здатності до свідомого вибору потрібних форм та типів мовлення, врахування ознак функціонально-стильових різновидів мовлення та є пов'язаною з продукуванням актів мовлення [1, с. 208].

До складу іншомовної комунікативної компетенції входить також *професійна компетенція* – знання, вміння і навички, які забезпечують розуміння конкретних професійних проблем, виокремлення головної інформації, оцінку її значущості з позицій професійної діяльності;

допомагають подолати психологічні бар'єри в процесі комунікації; активізують комунікативний потенціал особистості на основі усвідомлення нею власної потреби у професійному спілкуванні [1, с. 229–230].

Сформована комунікативна компетенція фахівця з іноземних мов передбачає засвоєння лінгвістичної, соціокультурної та екстралінгвістичної інформації, необхідної для адекватного спілкування і взаєморозуміння, що неможливе без принципової тотожності загальних відомостей комунікантів про оточуючу їх дійсність. Підвищенню ефективності процесу іншомовної комунікації значною мірою сприяє оволодіння культурними нормами поведінки як «способу життя» народу-носія мови. Тобто, у процесі навчання іноземної мови важливо залучати студентів до нової національної культури, побуту, традицій, соціальних відносин, а відтак формувати соціокультурну компетенцію, що забезпечить їм можливість брати участь у міжкультурній комунікації.

Успішному вирішенню завдань навчання іноземних мов у їх взаємозв'язку з культурою народу-носія сприяє лінгвокультурологічний підхід, за допомогою якого виявляється лінгвістичне та культурологічне забезпечення адекватного практичного використання іноземної мови у різних сферах. За такого підходу мова і культура розглядаються в тісному взаємозв'язку – вивчення мови через культуру і культури – через мову, а людина як носій мови і член суспільства, в якому вона функціонує, виступає виразником культурних надбань та їх творцем, а також користувачем, який впливає на розвиток національної культури.

Виходячи з цього, слідом за В.В. Воробйовим, лінгвокультурологію визначаємо як наукову дисципліну, яка вивчає матеріальну і духовну культуру народу, її взаємозв'язок та взаємодію з мовою в процесі її функціонування шляхом дослідження виявів культури народу, зафіксованих національною мовою [4, с. 36–37]. Лінгвокультурологія розглядає проблеми взаємодії мови, культури та особистості в процесі функціонування мови, а також її опису та викладання, оскільки мова закріплює та зберігає у своїх одиницях культурні компоненти та установки, які відтворюються в менталітеті всього народу або його окремих соціальних груп від покоління до покоління.

У зв'язку з зазначеним вище, використання у навчальному процесі лінгвокультурологічного підходу пов'язане з введенням поняття *лінгвокультурологічної компетенції* – системи знань про культуру, особистісні якості, отримані у процесі засвоєння культурних цінностей, що виражаються засобами мови та регулюють комунікативну поведінку її носіїв. До її структури входять знання особистістю норм, правил та традицій власної лінгвокультурної спільноти, а також – норм, правил і традицій лінгвокультурної спільноти, мову якої вона вивчає.

Результати досліджень у галузі когнітивної лінгвістики засвідчують, що культурні надбання та ціннісний досвід народу зберігаються і вербалізуються у концептах – одиницях людської пам'яті, в яких міститься сприйнятий образ світу. Ментальна природа концепту уможливорює його

вивчення за допомогою вербалізаторів, до яких серед інших належать лексичні одиниці, в яких зафіксовані результати когнітивної діяльності людського розуму [2, с. 223].

Концепти формуються на базі чуттєвого досвіду та предметної діяльності людини, її мисленнєвих операцій з іншими концептами, що існують у її пам'яті. Отже, формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів іноземних мов зумовлюється вивченням іноземної мови як системи втілення цінностей культури народу, збережених у концептах, що зумовлює використання у навчальному процесі інформації лінгвокультурологічного плану.

У ході оволодіння основними поняттями та одиницями лінгвокультурології використовується ілюстративний матеріал, що представляє найяскравіші зразки лінгвокультури народу, мова якого вивчається, як у вигляді окремих слів чи словосполучень, так і текстів, що мають етнокультурну цінність. Спираючись на результати досліджень В.А. Маслової, з метою формування лінгвокультурологічної компетенції студентів доцільним є використання у навчальному процесі лексичних одиниць міфологізованого характеру, паремійного фонду мови, фразеологічних одиниць, метафоричних та образних висловів, мовних одиниць, в яких зафіксовані особливості мовленнєвої поведінки та мовленнєвого етикету носіїв мови, оскільки саме вони несуть найбільш актуальну для вивчення ціннісну лінгвокультурологічну інформацію та є найуживанішими в процесі природної міжкультурної комунікації [6].

У межах цієї розвідки зосереджуємо свою увагу на використанні в навчальному процесі фразеологізмів французької мови – дієвого засобу долучення студентів до скарбниць культури французького народу, які виконують не лише комунікативну, але й культурну функції, образно передаючи як інформацію про оточуючу реальність, так і культурні смисли та стереотипні уявлення народу. У фразеологізмах знайшли своє відображення історія, побут та культура, а також дух та спосіб його мислення. Будучи роздільно оформленими мовними утвореннями, фразеологічні одиниці мають складну лексико-граматичну й особливо смислову структуру, в утворенні якої значною мірою беруть участь екстралінгвістичні й етнолінгвістичні фактори.

Розпочинаючи роботу над фразеологічною одиницею, викладач наголошує на тому, що національний характер французької фразеології перш за все підтверджується тим, що у ній переважає істинно французький елемент. Своєрідність французьких фразеологічних одиниць виявляється головним чином у їх структурно-граматичних, лексичних, стилістичних, фонетичних та семантичних особливостях. Проте найяскравіше національна своєрідність французької фразеології виявляється у семантичних особливостях фразеологічних одиниць та у їх смисловому змісті.

Взаємозв'язок фразеологізмів із реаліями французького народу виявляється у тому, що вони не можуть бути дослівно перекладені на інші мови. З цією метою досить часто використовуються фразеологічні

еквіваленти, побудовані на інших образах. Так наприклад, французькому фразеологізму: *prendre des vessies pour les lanternes* [8, с. 604], який буквально означає «вважати кульки ліхтарями», в українській мові відповідає вираз *попасти пальцем у небо*.

У французькій мові наявні фразеологізми, національні не лише за своєю образною основою, а й за поняттям, яке вони позначають. Такі фразеологізми не мають ні фразеологічних, ні лексичних відповідників в інших мовах, а тому перекладаються за допомогою опису. До таких фразеологізмів належить: *faire danser l'âne du panier* [8, с. 58], який буквально означає «змушувати танцювати ручку корзини». Українським відповідником цього фразеологічного звороту є вираз *обдурювати господарів під час закупівлі провіанту*. Виникнення фразеологічної одиниці сягає своїм корінням у ту епоху, коли представники багатих верств населення користувалися при закупівлі провізії послугами служниць, які закупаючи продукти на базарі, дуже часто обдурювали своїх господарів. При цьому вони трясли ручку корзини таким чином, щоб її вміст перемішався і створилася видимість того, що там лежить багато товару.

Не менш цікавими у змістовному плані є вирази, що використовуються на позначення довгого виснажливого очікування на когось або на щось. Таке очікування у французькій мові можна позначити кількома фразеологічними одиницями: *croquer le marmot* [8, с. 663] «нескінченно довго і даремно чекати»; *faire le pied de grue* [8, с. 883], що означає «нудитися, очікуючи» (букв. «довго стояти переминаючись з ноги на ногу, наче журавель»); *faire l'antichambre* [8, с. 58] (досл. «довго очікувати прийому, оббивати пороги») – ходити туди-сюди передпокою, очікуючи на прийом.

Кожна мова має значну кількість фразеологічних одиниць, які служать для вираження особливостей менталітету народу-творця. Є такі фразеологізми й у французькій мові. До прикладу, вираз *se porter comme le Pont-Neuf* [8, с. 869] «бути міцним як дуб, здоровим наче бик, почуватися чудово» (букв. «почуватися як Новий міст») вживається тоді, коли співрозмовник хоче похвалитися хорошим самопочуттям. Новий міст, що є найстарішим у Парижі, до цих пір знаходиться в доброму стані, що й породило подібний фразеологізм.

Фразеологізм *le mariage à la parisienne* [8, с. 661] (букв. «одруження на паризький манер») засвідчує незаконний шлюб, у той час як вираз *avoir un pied parisien* (досл. «мати паризьку ногу») [8, с. 833] означає «бути справжнім парижанином». Такий простий на перший погляд фразеологізм як *Jeane de Paris* (букв. «Жан з Парижа») [8, с. 579], має значення «переодягнений принц, який смітить грошима (витрачає їх надто багато)». Бажаючи звернути увагу на таку фізичну ваду людини як косоокість, французи говорять, що ця людина: *aun œil à Paris, l'autre à Pontoise* [8, с. 788], що означає дослівно «одне око дивиться на Париж, а інше – на Понтуаз».

В усі періоди історичного розвитку у Франції шанували працьовитих людей, а тому про тих, хто байдикує у понеділок після недільного відпочинку, говорять: *il fait lundi (la Saint-Lundi)* [8, с. 623] «він святкує

понеділок (святий понеділок)». Бажаючи підбадьорити людину, якій необхідно набратися терпіння, щоб подолати труднощі, їй обов'язково скажуть: *Parisnes'estpasfaitenunjour* [8, с. 788] – «Париж не за один день збудований».

Як видно зі змісту наведених вище фразеологічних одиниць, образи істинно французьких фразеологізмів запозичені з різних сфер матеріально-культурного життя народу. Вони є свого роду синтезом духовних цінностей французького народу, що відтворюють справжню картину його минулого, розкривають його характер, знайомлять нас із його традиціями, звичаями і національними рисами. Через ознайомлення з цими фразеологічними одиницями французи постають перед студентами кмітливими, веселими, доброзичливими, життєлюбними, стійкими до негараздів, прихильниками веселого французького розуму, який висміює будь-яку крайність та не схиляється ні перед чим.

Найефективнішим прийомом формування фразеологічного словника студентів є читання творів художньої літератури, в яких наявні ці одиниці, оскільки усвідомлення значення фразеологічних одиниць у контексті сприятиме кращому розумінню їх смислу. Організуючи роботу над засвоєнням фразеологічних одиниць, викладач повинен поставити перед собою мету: 1) допомогти студентам зрозуміти переносні значення слів-компонентів цих одиниць, оволодіти перенесенням смислів, що відбувається під час сприймання фразеологізмів; 2) сформувати у них стійкий інтерес до сприймання фразеологічних зворотів, які є специфічними мовними засобами; 3) збагатити їх активний словник фразеологічними одиницями, значення яких стосуються як повсякденного життя французів, так і майбутньої професійної діяльності фахівця з іноземних мов; 4) сформувати в студентів навички доречного використання фразеологізмів у різних ситуаціях спілкування.

Алгоритм опрацювання фразеологічних одиниць включає в себе комплекс рецептивних, умовно-мовленнєвих та мовленнєвих вправ, спрямованих на сприйняття фразеологічних одиниць у процесі аудіювання та читання автентичних текстів, засвоєння фразеологізму, його форми та значення в ході виконання тренувальних вправ, а також формування в студентів навичок самостійного вживання фразеологічних одиниць в усному і писемному мовленні та навичок ситуативно-спрямованого використання фразеологічних одиниць.

У зв'язку з цим, необхідно забезпечити змістовне наповнення навчального процесу так, щоб поряд із оволодінням іноземною мовою студенти знайомилися з типовими явищами соціально-економічного, наукового та культурного життя народу, мову якого вони вивчають, а також цінностями способу його життя. Зазначене зумовлює необхідність глибокого та ретельного вивчення світу носіїв мови, їх культури, способу життя, національного характеру, менталітету, оскільки реальне використання слів у мовленні значною мірою визначається знанням соціального і культурного життя того, хто говорить цією мовою.

Висновки. Отже, використання надбань лінгвокультурології дозволяє викладачу зосередити свою увагу в навчальному процесі на розкритті культурних цінностей, створених людиною, цілісно описати суттєві для носіїв мови реалії, надати об'єктивну інформацію про різні галузі культурного життя країни, мова якої вивчається, та сформувати комунікативну компетенцію майбутніх учителів іноземних мов.

Перспективи подальших розвідок полягають у можливості залучення до навчального процесу інших лексичних та фразеологічних одиниць, ознайомлення з якими сприятиме формуванню комунікативної компетенції майбутніх учителів іноземних мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азимов Э.Г. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам) / Э.Г. Азимов, А.Н. Щукин. – М. : Издательство ИКАР, 2009. – 448 с.
2. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка, их личностная и национальная специфика : дисс. ... д-ра фил.наук / 10.02.19 «Теория языка» / Бабушкин Анатолий Павлович. – Воронеж, 1997. – 330 с.
3. Верещагин Е.М. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. – М. : Русский язык, 1990. – 246 с.
4. Воробьев В.В. Лингвокультурология (теория и методы) / В.В. Воробьев. – М.: Изд-во Рос.ун-та дружбы народов, 1997. – 331 с.
5. Красных В.В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология / Виктория Владимировна Красных. – М. : Гносис, 2002. – 284 с.
6. Маслова В.А. Лингвокультурология : [учеб.пособ. для студ.] / Валентина Авраамовна Маслова. – М. : Изд. центр «Академия», 2001. – 208 с.
7. Плужник И.Л. Формирование межкультурной коммуникативной компетенции студентов гуманитарного профиля в процессе профессиональной подготовки: автореф. дисс. д-ра пед. наук: 13.00.01 / И.Л. Плужник. – Тюмень, 2003. – 29 с.
8. Французско-русский фразеологический словарь – [под ред. Я.И. Рецкера]. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1963. – 1111 с.
9. Швець Т.А. Методика навчання іноземних мов у вищій школі : підручник для студентів вищих навчальних закладів / Тетяна Андріївна Швець. – Переяслав-Хмельницький : Видавництво КСВ, 2014. – 296 с.
10. Byram M. Investigating Cultural Studies in Foreign Language Teaching / Mike Byram. — Clevedon : Multilingual Mateers, Ltd., 1991. – 163 p.

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом педагогічних наук, доцентом кафедри
іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
Борисовою Н.В.
Стаття надійшла до редакції 19 лютого 2017 року*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ ФІЛОЛОГІЯ

Byalyk Vasyl Dmytrovych – Dr. of Philology, Professor of Fulbright Scholar at the Department of Germanic and Slavic Languages and Literatures, the Pennsylvania State University (*PA, USA*)

Del Gaudio Salvatore – PhD, Professor of Romance Philology and Comparative-Typological Linguistics, Kyiv Borys Hrinchenko University (*Kyiv, Ukraine*)

Demenchuk Oleh Volodymyrovych – Dr. of Philology, Associate Professor, Head of the Department of Romance and Germanic Philology, Rivne State University for the Humanities (*Rivne, Ukraine*)

Kolesnyk Oleksandr Serhiiiovych – Dr. of Philology, Professor of Germanic Philology, Kyiv Borys Hrinchenko University (*Kyiv, Ukraine*)

Kshanovskyi Oleh Cheslavovych – Dr. of Philology, Professor of the Department of Oriental Studies, Kyiv National Linguistic University (*Kyiv, Ukraine*)

Tellinger Dušan – Dr. phil., Safarik Universität (*Slowakische Republik*)

Андріїшина Катерина Іванівна – аспірант, кафедра філології і філософії мови імені професора О.М. Мороховського Київського нац. лінгв. ун-ту (*м. Київ, Україна*)

Афоніна Ірина Юріївна – канд. психол. наук, доц., кафедра германо-романської філології та перекладу Східноукраїнського нац. ун-ту імені Володимира Даля (*м. Сєвєродонецьк, Україна*)

Баліцька Ольга Сергіївна – асистент, кафедра англійської філології Вінницького держ. пед. ун-ту імені Михайла Коцюбинського (*м. Вінниця, Україна*)

Барилко Світлана Миколаївна – канд. пед. наук, доц., кафедра германо-романської філології та перекладу Східноукраїнського нац. ун-ту ім. В. Даля (*м. Сєвєродонецьк, Україна*)

Бацевич Флорій Сергійович – д-р філол. наук, проф., завкафедри загального мовознавства Львівського нац. ун-ту імені Івана Франка (*м. Львів, Україна*)

Бовт Альона Юріївна – викл., кафедра германо-романської філології та перекладу Східноукраїнського нац. ун-ту ім. В. Даля (м. Сєвєродонецьк, Україна)

Гаєва Дар'я Олександрівна – асистент, кафедра англійської філології Вінницького держ. пед. ун-ту імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця, Україна)

Грачова Ірина Євгеніївна – канд. філол. наук, доц., кафедра англійської філології Вінницького держ. пед. ун-ту імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця, Україна)

Єрмоленко Сергій Семенович – д-р філол. наук, провідний науковий співробітник відділу загального мовознавства Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України (м. Київ, Україна)

Жуйкова Маргарита Василівна – д-р філол. наук, проф., кафедра української мови Східноєвропейського нац. ун-ту імені Лесі Українки (м. Луцьк, Україна)

Заболотна Тетяна Валентинівна – канд. філол. наук, доц., кафедра іноземної філології і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди (м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

Змієвська Олена Олександрівна – ст. викл., кафедра англійської філології Вінницького держ. пед. ун-ту імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця, Україна)

Игина Зоя Александровна – канд. філол. наук, доц., кафедра англійської філології та перекладу Київського нац. лингв. ун-та (г. Київ, Україна)

Іваницька Наталя Борисівна – д-р філол. наук, проф., завідувач кафедри іноземної філології та перекладу Вінницького торговельно-економічного інституту Київського нац. торг.-екон. ун-ту (м. Вінниця, Україна)

Ігошев Кирило Михайлович – викл., кафедра германо-романської філології та перекладу Східноукраїнського нац. ун-ту імені Володимира Даля (м. Сєвєродонецьк, Україна)

Козаченко Ірина Віталіївна канд. пед. наук, викл., кафедра іноземної філології і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

Козачишина Оксана Леонідівна – канд. філол. наук, доц., кафедра англійської філології Вінницького держ. пед. ун-ту імені Михайла Коцюбинського (*м. Вінниця, Україна*)

Костик Євгенія Володимирівна – канд. пед. наук, доц., кафедра іноземної філології і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди» (*м. Переяслав-Хмельницький, Україна*)

Коченко Олена Петрівна – асистент, кафедра англійської філології Вінницького держ. пед. ун-ту імені Михайла Коцюбинського (*м. Вінниця, Україна*)

Кучера Петр – д-р філософії (PhD), доц., кафедра германистики і славістики Западночеського університета (*г. Пльзень, Чехія*)

Кушнерик Володимир Іванович – д-р філол. наук, проф., завкафедри германського, загального та порівняльного мовознавства Чернівецького нац. ун-ту імені Юрія Федьковича (*м. Чернівці, Україна*)

Лабенко Оксана Вікторівна – викл., кафедра іноземних мов історичного та філософського факультетів Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка (*м. Київ, Україна*)

Леміш Наталія Євгенівна – д-р філол. наук, проф., завкафедри філософії мови, порівняльного мовознавства та перекладу Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова (*м. Київ, Україна*)

Літвінова Марина Михайлівна – канд. філол. наук, доц., завкафедри германо-романської філології та перекладу Східноукраїнського нац. ун-ту імені Володимира Даля (*м. Сєвєродонецьк, Україна*)

Мазоха Галина Степанівна – д-р філол. наук, проф., завкафедри української і світової літератури та методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди» (*м. Переяслав-Хмельницький, Україна*)

Мисловська Олена Анатоліївна – асистент, кафедра англійської філології Вінницького держ. пед. ун-ту імені Михайла Коцюбинського (*м. Вінниця, Україна*)

Мізін Костянтин Іванович – д-р філол. наук, проф., завкафедри іноземної філології і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди» (*м. Переяслав-Хмельницький, Україна*)

Мойсієнко Анатолій Кирилович – д-р філол. наук, проф., завкафедри української мови і прикладної лінгвістики Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

Молоткіна Юлія Олександрівна – аспірант, кафедра документознавства ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

Науменко Людмила Петрівна – канд. філол. наук, доц., кафедра методики викладання української та іноземних мов і літератур Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

Павлюк Олена Олегівна – канд. філол. наук, доц., кафедра викладання другої іноземної мови Запорізького нац. ун-ту (м. Запоріжжя, Україна)

Пальчевська Олександра Святославівна – канд. філол. наук, доц. кафедри технічного перекладу Львівського держ. ун-ту безпеки життєдіяльності (м. Львів, Україна)

Петров Олександр Олександрович – ст. викл., кафедра германської і слов'янської філології та зарубіжної літератури, Вінницький держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського (м. Вінниця, Україна)

Підпала Вікторія Вікторівна – асистент, кафедра англійської філології Вінницького держ. пед. ун-ту імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця, Україна)

Потапенко Сергей Иванович – д-р філол. наук, проф., завкафедрой германской филологии Нежинского гос. ун-та имени Николая Гоголя (г. Нежин, Украина)

Приходько Анатолий Николаевич – д-р філол. наук, проф., завкафедрой теории и практики перевода Запорожского нац. техн. ун-та (г. Запорожье, Украина)

Прокопович Наталія Юрївна – асистент, кафедра англійської філології Вінницького держ. пед. ун-ту імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця, Україна)

Романова Наталя Василівна – д-р філол. наук, проф., кафедра німецької мови Херсонського держ. ун-ту (м. Херсон, Україна)

Савчук Валерій Іванович – ст. викл., кафедра іноземної філології і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

Сахно Богдана Юріївна – аспірант, кафедра української мови та прикладної лінгвістики Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

Свириденко Оксана Михайлівна – канд. філол. наук, доц., декан філологічного факультету ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

Скляренко Олеся Богданівна – канд. філол. наук, доц., кафедра іноземної філології і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

Скриннік Юлія Сергіївна – викл. кафедри англійської філології Харківського нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна (м. Харків, Україна)

Сога Людмила Василівна – канд. іст. наук, ст. викл., кафедра іноземної філології і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

Терещенко Лілія Яківна – канд. філол. наук, ст. викл., кафедра англійської філології Вінницького держ. пед. ун-ту імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця, Україна)

Тесля Вікторія Анатоліївна – канд. філол. наук, доц., завкафедри німецької філології Черкаського нац. ун-ту імені Богдана Хмельницького (м. Черкаси, Україна)

Тонконог Наталія Ігорівна – викл., кафедра іноземної філології і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

Христич Ніна Сергіївна – канд. пед. наук, доц., кафедра іноземної філології і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

Човганюк Мирослава Миколаївна – асистент, кафедра англійської філології Вінницького держ. пед. ун-ту імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця, Україна)

Шабінський Микола Євгенович – канд. пед. наук, доц., кафедра германо-романської філології та перекладу Східноукраїнського нац. ун-ту імені Володимира Даля (м. Сєвєродонецьк, Україна)

Швець Наталія Віталіївна – канд. філол. наук, викл., кафедра іноземної філології і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

Швець Олександр Віталійович – канд. філол. наук, викл., кафедра іноземної філології і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

Шевчук Анастасія Володимирівна – канд. філол. наук, викл., кафедра іноземних мов Луцького нац. техн. ун-ту (м. Луцьк, Україна)

Шемуда Марина Григорівна – канд. пед. наук, ст. викл., кафедра іноземної філології і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

Ямчинська Тамара Іванівна – канд. філол. наук, доц., декан факультету іноземних мов Вінницького держ. пед. ун-ту імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця, Україна)

ПЕДАГОГІКА

Баландина Надежда Францовна – д-р філол. наук, проф., завідувачка кафедрою журналістики Полтавського нац. пед. ун-та імені В.Г. Короленко (г. Полтава, Україна)

Борисова Наталія Василівна – канд. пед. наук, доц., кафедра іноземної філології і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

Дуброва Світлана Володимирівна – канд. пед. наук, викл., кафедра іноземної філології і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

Летючая Любов Петровна – канд. філол. наук, доц., кафедра іноземної філології і методики навчання ГВУЗ «Переяслав-Хмельницький

гос. пед. ун-т імені Григорія Сковороди» (г. Переяслав-Хмельницький, Україна)

Марченко Наталія Миколаївна – ст. викл., кафедра іноземної філології і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

Полінок Олена Володимирівна – здобувач, кафедра української мови Київського університету імені Бориса Грінченка (м. Київ, Україна).

Швець Тетяна Андріївна – канд. пед. наук, доц., кафедра іноземної філології і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

ЗМІСТ ФІЛОЛОГІЯ

Андріїшина Катерина Іванівна. Медійна авторизація в індивідуальній, інституційній і колективній перспективах	4
Афоніна Ірина Юріївна. Засоби інтимізації науково-популярного тексту	11
Баліцька Ольга Сергіївна, Мисловська Олена Анатоліївна, Човганюк Мирослава Миколаївна. Теоретичні засади дослідження семантики ввічливості	19
Барилко Світлана Миколаївна, Бовт Альона Юріївна. Порівняльний аналіз перекладів вірша Теда Г'юза «Ягуар»	27
Бацевич Флорій Сергійович. Текст як знак: проблеми іконічності ..	37
Byalyk Vasyl Dmytrovych. Translation Legacy of Michael Naydan: American Dimension	44
Гаєва Дар'я Олександрівна, Прокопович Наталія Юріївна. Афіксація як найпродуктивніший спосіб творення неологізмів у сучасному англomовному медіадискурсі	58
Грачова Ірина Євгеніївна. Квантитативність як мовна картина світу	65
Del Gaudio Salvatore. On the Concept of Possession and Possessive Constructions: A Preliminary Insight	73
Demenchuk Oleh Volodymyrovych. Perception Vocabulary in a Cross-Linguistic Perspective	83
Єрмоленко Сергій Семенович. Мовні ілюстрації як складник лінгвістичного тексту: до постановки проблеми	91
Жуйкова Маргарита Василівна. Образні лексичні одиниці як результат редукції прецедентних наративних текстів	100
Заболотна Тетяна Валентинівна. Функціональний статус епітетів у жіночих романах	114

Змієвська Олена Олександрівна, Козачишина Оксана Леонідівна. Семантико-когнітивний та функціональний аспекти конекторів ментальних просторів сенсорики в сучасній англомовній прозі	121
Игина Зоя Александровна. Полиморфный нарратив: интермедияльные трансформации художественного текста в готической традиции	129
Іваницька Наталя Борисівна. Сучасні моделі перекладу в аспекті контрастивної дискурсології	137
Ігошев Кирило Михайлович. Сюжет, фабула та композиція: розмежування значень термінів	144
Козаченко Ірина Віталіївна. Типологія діалогічного дискурсу в сучасній лінгвістиці	152
Kolesnyk Oleksandr Serhiiovych. Introducing M-Logic: Basic Remarks on Key Concepts	159
Костик Євгенія Володимирівна. Семантико-стилістична неоднозначність англійських паремій	170
Коченко Олена Петрівна, Підпала Вікторія Вікторівна. Лінгвостилістичні особливості ток-шоу як жанру телевізійного дискурсу (на прикладі ток-шоу «Günter Jauch»)	176
Кучера Петр. «Мой зов – дальний путь». Марина Цветаева и поздний Рильке	184
Кушнерик Володимир Іванович. Аналіз фоносемантичних явищ у мовних одиницях різносистемних мов	198
Kshanovsky Oleh Cheslavovych. Two-Verb Chains in Modern Persian with Typological Parallels in Slavonic Languages	204
Лабенко Оксана Вікторівна. Концептуалізація образу хвороби в текстах зачинів українських, англійських та французьких замовлянь: структура, семантика, символізм	218
Леміш Наталія Євгенівна. Моделювання когнітивних процесів при перекладі	227
Літвінова Марина Михайлівна. Відтворення авторського ідіолекту Юдіт Германн в українському перекладі	234

Мазоха Галина Степанівна. Листування І. Світличного в контексті української епістолярної традиції (на матеріалі приватного листування 70-х рр. XX ст.)	242
Мізін Костянтин Іванович. Лінгвокультурологія і лінгвонаціоналізм: витоки дискусії	251
Мізін Костянтин Іванович, Петров Олександр Олександрович. Зміна ціннісного наповнення концептів ЩЕДРІСТЬ і СКУПІСТЬ у споріднених і неспоріднених лінгвокультурах: дані лінгвокорпусів	264
Мойсієнко Анатолій Кирилович. Хіазмічні конструкції як текстові утворення в українській мові	276
Молоткіна Юлія Олександрівна. Особливості вживання іншомовних запозичень у сучасній українській мові	283
Науменко Людмила Петрівна. Функціонально-прагматична характеристика англомовного бізнес-дискурсу в інтернет-просторі	290
Павлюк Олена Олегівна. Концепт GOURMANDISE (ласощі) в однойменному романі Мюріель Барбері	299
Пальчевська Олександра Святославівна. Проблеми лексикографічного опису та перекладу номінацій «народної мови».....	307
Потапенко Сергей Іванович. Лингвориторические стратегии: дискурсивная и жанровая дифференциация	314
Приходько Анатолій Николаевич. Текстопрагматические свойства паратаксиста	322
Романова Наталя Василівна. Емотивна лексика в контексті сучасного німецького поетичного мовлення	333
Савчук Валерій Іванович. Обґрунтування робочої класифікації лінгвістичних ознак англомовного президентського звернення	340
Сахно Богдана Юріївна. Експресивна єдність у системі прозового тексту	348
Свириденко Оксана Михайлівна. «Каждое из твоих писем для меня замечательная эпоха»: особливості листування А. Метлинського з І. Срезневським	354

Скляренко Олеся Богданівна. Персональний дискурс як складова авторського нарративу художнього тексту (на матеріалі оповідань Інгеборг Бахманн)	363
Скриннік Юлія Сергіївна. Особливості комунікативної поведінки мовців при зміні соціальних ролей у інституціональному дискурсі	371
Сога Людмила Василівна. Закономірності семантичних зв'язків між мовними одиницями в дослідженнях мовознавців	378
Терещенко Лілія Яківна. «Що в імені твоїм?»: номінації обманщиків і брехунів у англійській та українській мовах	396
Tellinger Dušan. Konfrontation der Ausgangskultur mit der Zielkultur im translatorischen Handeln (am Beispiel verschiedener Textsorten)	386
Тесля Вікторія Анатоліївна. Реалізація лексичного значення вигуків сучасної німецької мови в контексті	404
Тонконог Наталія Ігорівна. Особливості стилістичного прийому порівняння в науково-популярних текстах	411
Христич Ніна Сергіївна. Лінгвокультурологічний аналіз поняття «ЛЮДИНА» в англійській фразеології	418
Шабінський Микола Євгенович. Слова кельтського походження в етимології українських та французьких географічних назв	425
Швець Наталія Віталіївна. Реконструкція внутрішньої і зовнішньої мотиваційної основи іхтіонімів англійської, французької та української мов	433
Швець Олександр Віталійович. Семантичні типи номінативних речень у англійській, французькій та українській мовах	440
Шевчук Анастасія Володимирівна. Лінгвокраїнознавчий параметр у дефініціях зоонімів	447
Шемуда Марина Григорівна. Художній переклад як вид міжкультурної комунікації в контексті євроінтеграції	454
Ямчинська Тамара Іванівна. Лінгвокреативний потенціал художньої інтерлінгвальності	461

ПЕДАГОГІКА

- Баландина Надежда Францевна.** Интервью на уроках языка как разновидность медиатворчества467
- Борисова Наталия Василівна.** Формування умінь і навичок лінгвістичного аналізу тексту в студентів філологічних спеціальностей (на матеріалі твору Дж. Р. Р. Толкіна «Роверандом»)475
- Дуброва Світлана Володимирівна.** Особливості застосування текстцентричного підходу в процесі професійної підготовки майбутніх філологів482
- Летючая Любовь Петровна.** Место орфографического правила в теории орфографии489
- Марченко Наталия Миколаївна.** Кейс-метод як засіб формування граматичної компетенції майбутніх перекладачів німецької мови497
- Полінок Олена Володимирівна.** Типологічна класифікація видів проєктів504
- Швец Тетяна Андріївна.** Лінгвокультурологічний підхід до формування комунікативної компетенції майбутніх учителів іноземних мов у контексті вимог лінгводидактики512

Наукове видання

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ТЕОРЕТИЧНА І ДИДАКТИЧНА ФІЛОЛОГІЯ

СЕРІЯ «ФІЛОЛОГІЯ»

СЕРІЯ «ПЕДАГОГІКА»

Формат 60х90/16. Папір офс. №1
Офс. друк. Ум. друк. арк. 30,7.
Підписано до друку 12.04.2017 р.
Тираж 300 примірників. Зам. № 35-17.

Видавець і виготовлювач ПП Щербатих О.В.
вул. Софіївська, 36-Б, м. Кременчук, 39601
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №2129
від 17.03.2005р.